Kevser Suresi

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

AYETULLAH ALİ RIZAÎ TAHRANÎ

SEYRÜ SÜLÛK

Şia'nın Amelî İrfanına Dair Yeni Bir İnceleme

KEVSER

KEVSER YAYINCILIK

el-Mustafa yayınları

Kevser Yayınları: 375

Eserin Adı: Seyrü Sülûk, Şia'nın Amelî İrfanına Dair Yeni Bir İnceleme

Eserin Orijinal Adı: Seyr ve Sülûk, Tarhî Nov der İrfân-i Amelî-i Şîî

سیر و سلوک، طرحی نو در عرفان عملی شیعی / آیة اللّه علی رضایی تهرانی

Yazar: Ayetullah Ali Rızaî Tahranî

Çeviri: el-Mustafa Yayınları

Tashih - Tatbik: Yusuf Tazgün

Son Okur: Musa Güneş

Mizanpaj: Kevser

Kapak: Faruk Atlan

Baskı: Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 49749)

Basım Tarihi: Şubat 2024

ISBN: 978-625-7910-92-7

Not: Çeviride eserin 1392 h.ş yılında Müessese-yi Âmûzişî ve Pejohişî-yi İmam Humeynî (k.s) tarafından yayınlanan 1. baskısı esas alınmıştır

Merkez: Kirazlı Mah. 1146 Sk. No: 35
Kat: 1 Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 555 16 66 - Faks: 0212 555 22 12

Şube: Balabanağa Mah. Büyük Reşitpaşa
Cad. Yumni İş Mrk. No: 16 B / 25 Fatih – İSTANBUL
Tel: 0212 534 35 28 - Faks: 0212 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

KISA FİHRİST

Ön Söz 9

1. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ MALUMATI / 53

1. Fasıl: Seferin Görünümü 55

2. Fasıl: Seferin Mahiyeti..... 61

3. Fasıl: Seferin Zarureti.....70

4. Fasıl: Sefere Başlamanın Engelleri..... 83

5. Fasıl: Seferden Önceki Talimatlar.....96

6. Fasıl: Seferin Sayısı..... 107

7. Fasıl: Seferin Müddeti 113

2. BÖLÜM: SEFERİN GEREKLERİ / 123

8. Fasıl: Seferin Yolcusu.....125

9. Fasıl: Seferin Yoldaşları (Yol Arkadaşları).....135

10. Fasıl: Seferin Bineği 144

11. Fasıl: Seferin Kılavuzu 161

12. Fasıl: Seferin Azığı ve Araç Gereci..... 196

3. BÖLÜM: SEFERİN DURAKLARI / 285

13. Fasıl: Seferin Çıkış Noktası 287

14. Fasıl: Seferin Menzilleri 297

15. Fasıl: Seferin Maksadı 378

16. Fasıl: Seferin Yokuşları ve Dar Geçitleri 399

17. Fasıl: Seferin Kestirme Yolu 420

4. BÖLÜM: TAMAMLAYICI BİLGİLER / 437

18. Fasıl: Seferin Benzer ve Sapkın Yolları 439

19. Fasıl: Seferin Yol Kesicileri (Kuttâu't-Tarîk) 489

20. Fasıl: Seferin Afetleri 497

21. Fasıl: Seferde Hafiflik (Sülûkün Kabz ve Bast Hâlleri) 529

22. Fasıl: Seferin Dili 559

Kaynaklar 611

İçindekiler 623

Seyyidu't-Taifeteyn ârif-i kâmil Allâme
Ayetullah Hacı Seyyid Muhammed
Hüseyin Hüseynî Tahranî'ye (k.s)
ithaf olunur.

BİRKAÇ HATIRLATMA

1. Bu kitabın tamamında isim getirmeden "Üstad" olarak andığım; ârif, fakih, Allâme Ayetullah Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî'dir. Kâmil insan olarak tanıdığım ve kendisine gönül verdiğim bu değerli şahsiyetten on beş yıl boyunca feyiz almaya çalıştım. Hayat hikâyesi *Âyet-i Nûr* ve *Nûr-i Mücerred* kitaplarında geçmektedir.

2. Bu kitapta bazı konuların tekrar edilmesi, bir konunun muhtelif bahislerle münasebeti veya önemi nedeniyledir.

3. Birkaç bahiste konu bir şekilde nazarî irfan ilmine kaymış ve doğal olarak da ağırlaşmıştır. Okuyucular konunun ağırlaştığını hissettiğinde orayı atlayabilirler.

4. Bu kitap her ne kadar 22 bölüm hâlinde ve mantıksal sıralamayla düzenlenmişse de her bölüm bağımsız olarak da okunabilir. Bu bakımdan herhangi bir nedenle bir bölümdeyken yorulursanız sonraki bölüme geçebilirsiniz.

5. Bu eserin ortaya çıkmasında bir şekilde emeği olan herkese sonsuz şükranlarımızı sunar, Yüce Allah'tan başarılarının artarak devamını niyaz ederiz.

ÖN SÖZ

Sonsuz şükür, kendisine yönelmeyi insanın tabiatına yerleştiren, bu vesileyle de ona yaklaşma yolunu katetmeyi herkes için mümkün kılan Rabbimize mahsustur. Sınırsız selam da seyr-i ilallah modelleri ve fena fillâh örnekleri olan enbiya ve evsiyanın nuranî silsilesine olsun. Özellikle de onların seyyidi ve önderi Hz. Muhammed b. Abdullah'a ve onun, Allah'ın liyakat sahibi halifeleri ve insanların emsalsiz kılavuzları olan Ehlibeyt'ine olsun. Ebedi lanet de hakka savaş açmış ve birçoklarını batıl yolu katetmeye zorlamış olanlara olsun.

İrfanın Kökeni: İnsanın Hayvan Ötesi Tabiatı

İrfanın kökü aslında insanın ruhundadır. Bu nedenle insanın var olmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır ve onun ikizi ve yoldaşı gibidir. Beşerin fıtratı irfanla (gayba temayül manasında) yoğrulmuştur. Kemale erme arayışı, estetik olanı isteme ve beşerin diğer fıtrî istekleri gibi, irfan da onun benliğinde görülür. Fıtrî olan şeyler, insanların tabiatındaki hayvan ötesi ortak yaratılış özellikleridir.

Beşerin fıtrî özellikleri hiçbir zaman ortadan kaybolmaz. Her zaman muhtelif şekillerle kendini gösterir. Fıtrî olan şey tüm ekollerde ve dinlerde mevcuttur, tezahürleri vardır ve hiçbir kavim, grup, ekol ve dine özgü değildir. Tarih bu iddianın doğruluğuna şahittir. Hindu, Budist, Çin, Kızılderili, Yahudi, Hıristiyan, İslam, Sünnî, Şiî irfanın varlığının sırrı işte budur.[1]

1- Günümüzde toplumda ithal veya yabancı irfanlar olarak gündeme gelen ve pek çok taraftarı olan mistisizmlerin çoğu yalnızca isimde İslam irfanıyla ortaktır ve mütealî hakikatin kokusunu dahi taşımamaktadır. Kendi serüveninin başı, ortası veya sonunda cinsel sapkınlıklara gelip dayanan mistisizmlerin tertemiz İslam irfanıyla ne ortak noktası olabilir? (Daha fazla bilgi için bk. Muhammed Taki Faalî, *Âfîtâb ve Sâyehâ*).

İnsanın Fıtratını Uyandırmak: İlahî Dinlerin Misyonu

İlahî dinlerin fıtratları uyandırmak ve insana kılavuzluk yapmaktan başka bir misyonu bulunmadığını söylesek yanlış bir şey söylemiş olmayız. İnsanlar, fıtratlarının uykuya geçmesi veya sapmasıyla hayvanlığa meylederler. İnsanın fıtratı uyandırılmaz ve yönlendirilmezse insanlık makamına geri dönemez.

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), uykuya geçmiş veya sapmış fıtrata sahip insan hakkında şöyle buyurur:

فَالصُّورَة صُورَة إِنْسَانٍ وَالْقَلْبُ قَلْبُ حَيَوَانٍ.

> Görünüşü insandır, ama ruhu ve kalbi hayvan![1]

Cümlenin devamında da şöyle buyurur:

لاَ يَعْرِفُ بَابَ الْهُدٰى فَيَتَّبِعَهُ وَ لاَ بَابَ الْعَمٰى فَيَصُدَّ عَنْهُ وَ ذَلِكَ مَيِّتُ اَلْأَحْيَاء.

> Böyle bir kimse hidayet yolunu bulamaz ki üzerinde yürüsün. Hatalı gidişatı anlayamaz ki önünü alsın. Bu şahıs, diriler arasındaki ölüdür.[2]

Hazret, başka bir yerde peygamberlerin misyonu hakkında şöyle buyurmuştur:

فَبَعَثَ فِيهِمْ رُسُلَهُ وَ وَاتَرَ إِلَـيْـهِمْ أَنْبِيَاءَهُ لِيَسْتَأْدُوهُمْ مِيثَاقَ فِطْرَتِهِ وَ يُذَكِّرُوهُمْ مَنْسِيَّ نِعْمَتِهِ وَ يَحْتَجُّوا عَلَيْهِمْ بِالتَّـبْلِيغِ وَ يُثِيرُوا لَـهُمْ دَفَائِنَ الْعُقُولِ.

> Allah insanların arasında peygamberlerini gönderdi. Birbiri ardınca elçilerini onlara sevk etti. Fıtrat taahhüdünü onlardan geri istesinler, unutulmuş nimeti tekrar hatırlatsınlar, ilahî talimatları tebliğ ederek onlara hücceti tamamlasınlar ve akılların gizli hazinelerini çıkarıp aşikâr etsinler diye...

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 87.

2- age.

Dinlerdeki İrfanın Farklı Oluşunun Hikmeti

Burada akla gelen soru şudur: Tüm ilahî dinler insanların fıtratını uyandırmayı ve ona yol göstermeyi amaçlıyorsa, fıtratlar da birbirine benzer ve aynı ise, neden dinlerin irfanında farklılık görüyoruz?

Bu farklılık birkaç etkenin sonucudur:

1. Dinler ve Mezheplerin Sapması

İlahî dinler peygamberlerden sonra tahrif ve sapmaya uğramıştır. Hak bir tek ve batıl çok sayıda olduğundan, tahrif edilmiş dinlerden kaynaklanan irfan da çok sayıda ve çeşitlidir. Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyuruyor:

> Musa'nın ümmeti ondan sonra 71 fırkaya ve İsa'nın ümmeti ondan sonra 72 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetimse benden sonra 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan sadece bir fırka hak ve kurtuluş ehlidir.[1]

Dinler ve mezheplerdeki sapma ve ayrılmanın, onlardan doğan irfanların da farklılığına yol açması doğaldır.

2. Dinlerin Tekâmülü

Dinler insan ruhunun gıdasıdır. İnsan sürekli tekâmül hâlinde olduğundan, dinler de insanla birlikte tekâmül etmiştir. Her dindeki irfan o dine uygun olarak sunulur. Bu bakımdan dinlerdeki irfan bu açıdan da çeşitli ve çok sayıda olacaktır.

Bir din ve mezhepteki sapma ve tahrifatı bir kenara bırakıp, Musa (a.s) üm-

---

1- Ebu Ya'la, *Müsned-i Ebu Ya'la*, c. 6, s. 342; Nureddin Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, c. 7, s. 258; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 2, s. 78. Ayetullah Şeyh Cafer Subhanî şöyle der: "İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağıyla ilgili rivayetlerin hepsi zayıftır." (bk. Cafer Subhanî, *Rehnumâ-yi Hakîkat*).

Ancak İslam ümmetinde ayrışma yaşanacağına ilişkin öngörü esas itibariyle pekçok rivayetten çıkarılabilir. Mesela, "İslam ümmeti Musa ümmetinin yolunu izleyecek. حَتَّى لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ دَخَلَ جُحْرَ ضَبٍّ لَدَخَلْتُم" Musa ümmetinden birisi, bir kertenkele yuvasına girmiş olsa bile siz de oraya gireceksiniz." rivayetleri gibi. Aynı şekilde Ehlibeyt'in (a.s) hakkının gaspedildiğini belirten rivayetler de, ümmetin Peygamber'den sonra bölünme ve ihtilaflara sürükleneceğinden bahseder. (bk. Seyyid Murtaza Asgarî, *Nakş-i Eimme der-İhyâ-i Dîn*.)

metinden fırka-i naciye, İsa (a.s) ümmetinden fırka-i naciye ve Muhammed (s.a.a) ümmetinden fırka-i naciyeyi göz önünde bulundursak bile bu kurtulan fırkaların kendine has irfanlarında farklılık olacaktır. Bu farklılık, dinin tekâmülünden kaynaklanmaktadır.

Merhum Allâme Tabatabaî (r.a) şöyle demiştir:

> Önceki ümmetlerin ilerlemesinin nihayeti, hulus/ihlas ve la ilahe illallah makamıdır. Ümmet-i merhumenin (İslam ümmetinin) ilerlemesinin nihayeti ise suluh/salih olma ve Allah-u ekber makamıdır.[1]

Başka bir yerde de şöyle der:

> Mutlak tevhid, İslam şeriatının, önceki dinler ve milletler karşısında ona üstünlük kazandıran özelliklerindendir; çünkü onlardan, tevhidi beyan etmede vahidiyyet/birlik makamının ötesinde bir şey aktarılmamıştır.[2]

Bu konu örnek olarak zikredildi. Maksadımız, hak dinlerin tekâmülünün irfanın çeşitlenmesini de beraberinde getirdiği noktasına değinmektir.

3. Yorumlarda Farklılık

Bazen irfanları farklılaştıran etken, yorumlardaki farklılıktır. Muhtelif anlayışlar, elbette ki dinin sahih anlaşılması çerçevesinde, irfana dair çeşitli yöntemleri ortaya çıkarabilir.

Hatırlatma

Birinci etken, irfanlar arasında temel bir farklılık oluşturabilir; ama ikinci ve üçüncü etken temel farklılıklara yol açmaz, açamaz.

İslam İrfanının Kökeni

Her ne kadar kimileri, İslamî irfan için İslam'dan öncesine dayanan bir geçmiş bulmaya ve ona Yunan, Hind, Hristiyan vs. boyası vurmaya çalışmışsa

---

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 78. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde de bu makamlarla ilgili açıklama yapılacaktır.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Resâil-i Tevhîdiyye*, bölüm 25.

da araştırmacılar çok iyi bilirler ki, değerli İslamî irfanın kıymetli ilmi, İslam kültürünün kucağında doğmuş, yetişmiş ve kemale ermiş en iyi ilimlerden biridir.

Şehid Mutahharî'nin Görüşü

Üstad Mutahharî bu meselede üç görüş bulunduğunu belirtmektedir:

Birinci görüş, âriflerin bizzat kendi görüşüdür. İslam âriflerinin iddiaları şudur: İrfan, Müslümanların özünü İslam'dan aldığı ve hakkında birtakım kriterler, kurallar ve ilkeler keşfettiği ilimlerden biridir; tıpkı fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir ve hadis gibi.

İkinci görüş, bazı oryantalistlerin ve İslam dünyasında âriflere muhalif olanların görüşüdür. Onlar, irfan ve irfanî düşüncelerin hepsinin İslam dünyasının dışından İslam'a girdiğine inanmaktadırlar. Tıpkı tıp ve matematik gibi. Bu kesim irfan için bazen Hristiyan köken varsayar ve der ki: "İrfanî düşünceler, Müslümanların Hristiyan rahiplerle irtibatının neticesidir." Bazen de onu, İranlıların İslam'a ve Araplara karşı tepkisi olarak nitelendirir. Yahut Yeni Eflatuncu felsefenin ürünü olarak tanıtır. Bazen de Budist fikirlerden alındığını varsayar.

Üçüncü görüşe göre irfan, ister teorik kısımda, ister pratik kısımda olsun ilk temellerini bizzat İslam'dan almış ve bu temeller için kurallar, kriterler ve ilkeler beyan etmiştir; ama aynı zamanda haricî akımların etkisi altında ve özellikle de başta İşrak felsefesi olmak üzere kelamî ve felsefî düşüncelerin tesirinde kalmıştır.[1] Daha sonra ikinci görüş hakkında şöyle der: "Bu kesimin varsayımının hiçbir şekilde teyit edilemeyeceği bir gerçektir. İlk İslamî temeller, bu grubun cehaletle veya kasten farz ettiğinden çok daha zengindir."[2]

Üstad Mutahharî başka bir yerde de şöyle demektedir: "Nazarî irfanın tamamına Kur'ân ayetlerinden ve büyük hak evliyasının, özellikle de Emîrü'l-Müminin'in (a.s) sözlerinden şahitler bulunabilir."[3]

1- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, irfan bölümü, üçüncü ders.

2- age. Daha fazla bilgi için bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 88; Murtaza Mutahharî, *Reveş-i Reâlîsm*, c. 5, mukaddime; Seyyid Celaleddin Aştiyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî*, s. 62.

3- Murtaza Mutahharî, *Temâşâgeh-i Râz*, s. 55.

Yazarın Görüşü

Bu satırların yazarına göre bu mesele, zikredilen görüşlerin sentezi şeklinde açıklanabilir. Aslında bu sentez, İslam kelamı, İslam felsefesi, İslam fıkhı ve hukuku, tefsir vb. gibi diğer İslamî ilimler için de geçerlidir. Eğer kastedilen, İslam dininde ıstılah olarak irfan ilmine sahip olduğumuz ise bu kabul edilemez. İslam'da ve diğer ilahi dinlerde sistematik ve adı konulmuş hiçbir ilim mevcut değildir. Yok, eğer kastedilen, İslamî irfan ilminin sermayesini oluşturan önermelerin İslam'da bulunduğu ise bu doğrudur. Bu kadarını diğerleri de söylemiştir.[1]

Yazar açısından eklenmesi gereken şudur ki, insan, tamamının da dikkate alınması lazım olan çeşitli boyutlara sahiptir. İnsanın uzuvları vardır, beyni vardır, kalbi vardır. İnsanın organları onun eylemselliğinin göstergesidir. Beyin fikir ve düşüncenin, kalp de duygu ve aşkın simgesidir.

İnsanın bu boyutlarından herhangi birinin inkâr edilmesi, onun varlığının bir kısmının inkârı anlamına gelir. Görüş, fiil ve eğilim insanın ayrılmaz varoluşsal boyutlarıdır. Öte yandan din de insanı inşa eden mekteptir. İlahî peygamberlerin şiarı şu olmuştur:

اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ.

> **Benim, gücüm yettiğince âlem ve âdemi/insanı ıslahtan başka bir niyet ve işim yoktur.**[2]

Dolayısıyla dinin, insan varlığının temel boyutlarını inşa etmek için bir söz ortaya koymaması mümkün değildir. Bilakis, bu satırların yazarına göre, bir tasarım ve görüş sunmasına ilaveten (pratiğe yönelik) belli bir programı da olmalıdır. Nitekim vardır da. Bizim üzerimize düşen, yalnızca bu mücevher sözleri ve çok kıymetli programları dinin metninden bulup çıkarmak ve onlarla amel etmektir.

İnsanın en önemli varoluşsal boyutlarından birisi olan ve dinin onun hakkında düstur ve programları olan boyutu gönül boyutudur. Rahman'ın arşı[3] veya

---

1- bk. Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî,* mukaddime.

2- Hûd (11), 88.

3- "انَّ قَلْبَ المُؤْمِنِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ / Şüphesiz müminin kalbi Rahman'ın arşıdır." rivayetine işaret. (Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 55, s. 40).

şeytanın yuvası[1] olabilen, pak ve selîm[2] veya hastalıklı[3] olabilen, (hakka) açık[4] veya mühürlenmiş[5] olabilen bir kalptir bu. Evet, gönül, muhabbet ve nefret, üzüntü ve mutluluk, açıklık ve mühürlülük, daralma ve ferahlık, aydınlık ve karanlık, şevk ve tiksinti hissinin yeridir. Dinin, özellikle de son dinin onun hakkında hiçbir programının olmaması, hiçbir söz söylememesi nasıl mümkün olabilir? İmam Bakır (a.s) Ziyad Esved'e şöyle buyurdu:

هَلِ الدِّينُ الَّا الحُبُّ؟ / Din, muhabbet ve sevgiden başka bir şey midir?[6]

Öyleyse İslam'ın, bir din olarak manevî ve irfanî verilerden nasipsiz olması imkânsızdır. Bu verilerden istifade etmek ve irfan ilmini bulup çıkarmak İslam âlimleri ve muhakkiklerinin işidir. İslam ârifleri işte bu verilerden yararlandıklarını ve İslamî irfanın kıymetli ilminin temelini İslam dininin birinci el kaynaklarında - Kitap ve Sünnet- geçen esasa göre attıklarını ileri sürmektedirler.

Söz konusu olan, bu istifadenin, gerektiği ve hak ettiği gibi gerçekleşip gerçekleşmediği değildir. Bilakis, burada dikkat edilmesi gereken şudur: Öncelikle, İslam dini manevî ve irfanî muhtevadan yoksun değildir. Ayrıca, İslam dışı manevî akımlarla karşılaştığında etkilenmekten çok, etkileyici olmuştur. Onları içinde hazmetmiş ve kendisi onların içinde hazmedilmemiştir.

Bu üç iddiadan birincisini ispatladık. İkinci ve üçüncü iddialar, irfan ilminin tarihçesine ve irfana dair yazılmış kitaplara hızlı bir bakışla gayet güzel kanıtlanabilir. Bu kitaplar baştan sona ayet ve hadislerle, Resul-i Ekrem (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'nın (a.s) sözlü ve fiilî sünnetinden şahitlerle doludur. O kadar ki, Gazzâlî'nin İhyau Ulumi'd-Din'i ve Mevlana'nın *Mesnevi*'si gibi bazı ahlak ve irfan kitaplarında geçen hadisler konusunda bağımsız kitap

---

1- Hz. Ali'nin (a.s) "فَبَاضَ وَ فَرَّخَ فِی صُدُورِهِم / Şeytan gönüllerinde yuva yaptı, yumurtladı." sözüne işaret. (*Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 7).

2- "إِلَّامَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيم / Allah'a arınmış ve temiz bir kalp ile gelen başka." (Şuarâ, 89) ayetine işaret.

3- "فِی قُلُوبِهِم مَرَض / Kalplerinde hastalık vardır." (Bakara, 10) ayetine işaret.

4- "أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِن رَبِّه / Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?" (Zümer, 22) ayetine işaret.

5- "خَتَمَ اللّهُ عَلَى قُلُوبِهِم / Allah, kalplerini mühürlemiştir." (Bakara, 7) ayetine işaret.

6- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 7, s. 80.

bile yazılmıştır. Hatta Merhum Molla Abdussamed Hamedanî'nin (r.a) *Bahru'l-Maârif* kitabında birkaç bin ayet ve rivayet zikredilmiştir.

İki Nokta

1. Altı çizilmesi gereken birinci nokta şudur: Üç iddianın ispatlanması, İslam âriflerinin manevî ve irfanî verilerden istifadesinin, gerektiği ve hak ettiği seviyeye ulaştığı iddiasının tamamen kabul edileceği anlamına gelmez. Denebilir ki, fakihler Kur'ân ve Sünnet'in fıkhî ve hukukî sermayesinden daha çok ve daha metodik istifade etmişlerdir.

2. Kendini yetiştirmenin pratik programını, seyrü sülûk ve Hazreti Hakk'ı irfanî anlamda tanıma yolunu, Kitap ve Sünnet'in metninden keşfetmek İslam düşünürlerinin işidir. Büyük âlimlerin bu sahada takdire şayan gayretleri olmuştur. Hâce Abdullah Ensarî'nin *Menâzilu's-Sâirin* kitabı, Allâme Bahru'l-Ulûm'a isnat edilen *Seyrü Sülûk* kitabı, Merhum Şeyh Hüseyin Bahranî'nin *Ahlak Risalesi*, Molla Abdussamed Hamedanî'nin *Bahru'l-Maârif*'i, Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî'nin *el-Mehaccetu'l-Beydâ*'sı bu çabaların örneklerindendir. Fakat şeriatta içtihat kapısı hiçbir zaman kapalı olmadığı gibi tarikatta da böyledir. Daha önce de söylediğimiz gibi, sahih irfanın yollarının çok sayıda ve muhtelif olmasının etkenlerinden biri de bu olabilir.

İrfan Kelimesinin Anlam Tablosu

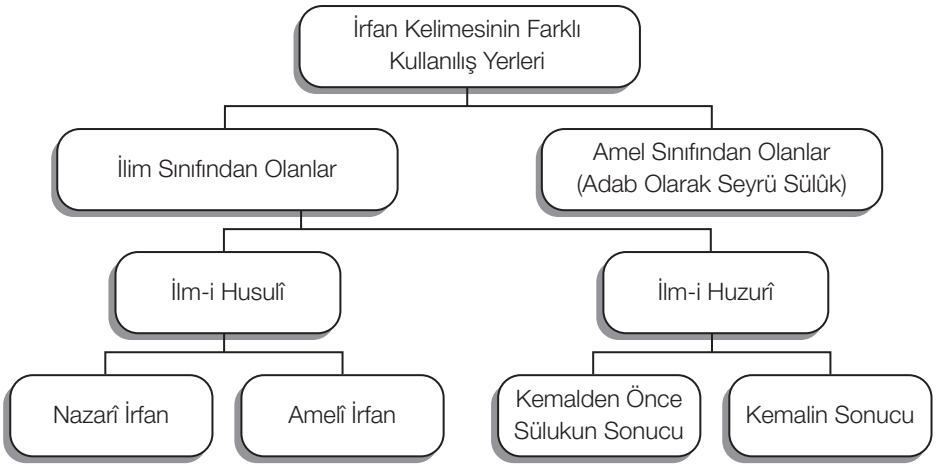

İrfan Kelimesinin Anlamlarının Açıklaması

İrfan kelimesi toplamda beş ayrı anlamı ifade eder. Yani birbirinden ayrılması gereken beş anlamda kullanılır. Aşağıda bu farklı kullanımlar ve anlamlar hakkında açıklamada bulunduk:

1- Kimi zaman irfan, amel sınıfına giren şeylere atfedilir. Bu kullanışta irfan, amelî seyrü sülûk manasına gelir. Filan şahsın irfan vadisine düştüğü ve ehl-i irfan olduğu söylendiğinde, o kişinin sülûkün adabı ve amelleriyle meşgul olduğu kastedilir.

2- Kimi zaman da ilim ve marifet sınıfına giren şeylere atfedilir. Bu durumda irfan bazen ilm-i huzurî sınıfına atfedilir. İrfan bu anlamda keşfin ta kendisi ve onun semeresidir, seyrü sülûk neticesinde ortaya çıkar ve kendisi de iki çeşittir:

a) Kemale ermeden önce sülûk mertebelerinde yükselmekle hâsıl olan keşif ve ilm-i huzurî.

b) Kemal makamına ulaşmakla hâsıl olan keşif ve ilm-i huzurî.

Marifet ehli, sâlik için sülûk esnasında hâsıl olan marifet ile kemal makamına ulaşmakla hâsıl olan marifet arasında temel farklılık bulunduğunu düşünmektedir.

3- Kimi zaman ilm-i husulî sınıfına giren şeylere atfedilir. Bu da iki kısımdır:

a) İlmî/nazarî/teorik irfan.

b) Amelî/pratik irfan.

İlmî veya nazarî irfan, ârifin kozmolojik görüşlerini açıklamaya yönelen ve ârifin âlem, âdem ve onların yaratıcısına dair görüşünü şerh eden ilimdir.

Amelî irfan, sülûkün amelî aşamalarını beyan etmekle ilgilenen ilimdir. Bu açıklama şahsî şühudun ürünü veya tahmin kuvvetidir. Kendi sermayesiyle -başkalarının sözlerini şerh ederek değil- sülûkün amelî aşamaları ve onları katetme yolunu açıklamaya koyulan kişi, ya ilm-i huzurî cinsinden olan kendi şühud ve keşfini ilm-i husulîye ve zihinsel kavramlara dönüştüren ya da kendi tahmin kuvvetiyle bu işe girişen âriftir.

Yazarın tahminine göre İbn Sina'nın, âriflerin makamları ve amelî irfanın beyanı hakkında olan *İşarat*'ındaki "Dokuzuncu Nemet" ikinci türdendir.[1] Galiba Hâce Abdullah Ensarî'nin *Menâzilu's-Sâirîn*'i ve Allâme Bahru'l-Ulûm'a isnat edilen *Seyrü Sülûk* birinci gruptandır. Tahmin kuvvetiyle irfanın aşamalarını şerh etmek isteyen kimsenin tabii ki mucize seviyesinde veya ona yakın tahminde bulunması gerekecektir; yani İbn Sina'nın sahip olduğu gibi. Çünkü ilm–i huzurî suretinde olan keşfin mahsulünün ilm-i husulîye dönüştürülmesinin kendine has sorunları vardır. Bunlara daha sonra değineceğiz.

Birkaç Nükte

1. Nokta: Eğitim ve Sülûk

İnsan-ı kâmil, kemalin ürünü olan huzurî ve şuhudî marifete-kavrayışa ulaşmıştır. Böyle birisi, zahiren eğitimsiz veya az eğitimli olsa da ilmî ve amelî irfanın bilgisine yabancı değildir. Üstad şöyle der:

> Seyyid Haşim Haddad -Allah makamını yüceltsin- eğitim seviyesi *Suyutî*'nin (Şerh-i Elfiye) kitabı kadardı. Bana yazdığı mektuplarında imla hataları vardı; ama aynı zamanda İbn Arabî'nin *Fütûhâtu'l-Mekkiye*'sini mütalaa edebiliyor ve anlayabiliyordu. Bazen de Muhyiddin'i tenkit ediyordu.

Meselenin sırrı, kâmil ârifin bizzat kendisinin yolu katetmiş olmasıdır. Böylece sülûkün aşamalar, makam ve hâllerinin hepsine hâkimdir. Amelî irfan ilminin misyonu da bunları açıklamaktan başka bir şey değildir.

Nazarî irfan ilmi ise ârifin kozmolojisinin aklî açıklamasıdır. Öyleyse bu ilim, onun görüşlerinin ilmî lisanıdır. Evet, kâmil ârifin medrese veya üniversitede okumamış olması mümkündür ve bu yüzden ıstılahlara vâkıf olmayabilir veya az vâkıf olabilir; fakat bu iki ilmin hakikatinden habersiz değildir.

1- Ebu Said Ebu'l-Hayr ve İbn Sina'nın buluşma öyküsü ve ikili arasında görüş alışverişinde bulunulan konular, eğer doğru nakledilmişse, bu iddiayı desteklemektedir. Şehid Mutahharî'ye göre İbn Sina'ya hitap ve azarlama niteliğinde olan Hafız'ın bazı beyitleri de bunu teyit etmektedir.

2. Nokta: Vahiy, Gizemli Kavrayış

Vahiy bir idrak çeşididir; ama hakikati bize meçhuldür. Hakikatinden sadece peygamberlerin haberdar olduğu gizemli bir kavrayıştır. Vahiy, sıradan bir beşerin elde ettiği bütün idrak ve kavrayışlardan üstündür. Bütün insanların ve hatta evliyanın peygamberler silsilesine ihtiyacının da sebebi budur. Fakat burada üç konuyu hatırlatmak yerinde olacaktır:

1. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَآءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ.

> **Allah'ın, onunla konuşması hiçbir beşer için olacak iş değildir. Vahiy yoluyla veya perde gerisinden olması ya da elçi gönderip kendi izniyle dilediğini vahyetmesi hariç. O, işi ölçüp biçen yüksek mertebedir.** [1]

Bu ayete dayanarak denmelidir ki, vahyin hakikati, meleğin -Cebrail gibi- inmesi veya ses yaratarak konuşmaktan başka bir şeydir.

Öyle görülüyor ki, vahiyde bir perde ve vasıta söz konusu değildir. Peygamberin kendisi, Allah'ın zatıyla doğrudan irtibat kurar. İşte bu nedenle bu hâl oldukça ağırdır. O kadar ki rivayetlerde şöyle geçmektedir:

> Peygamber en güçlü devenin üstünde bile oturuyor olsa deve yere yatıyor ve Peygamber baygınlığa benzer bir hâle giriyor, terliyordu.[2]

Peygamber'in bu haletine "Berhau'l-Vahy" denilmektedir.

2. Mübarek Ramazan ayının gecelerinden birinde iftardan sonra tek başıma üstadın huzurundaydım. Bazı konular konuşuldu, bunlardan biri şuydu: Üstad'a, "Vahiy hâlinin bir benzeri Allah dostları için de geçerli midir?" diye sordum. Buyurdu ki: "Evet, zatın tecellisi sırasında ârif kendini kaybeder ve beden ağırlaşır. Bu hâlden çıktığında kemiklerinin, özellikle de eklemlerinin ağrıdığını hisseder." Allah rahmet etsin, âdeta kendi hâlini anlatıyordu.

1- Şûrâ (42), 51.

2- Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîr-i Kummî*, c. 2, s. 369; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 18, s. 261 ve 264 / c. 20, s. 285.

Belki de âriflerin vahyin ve peygamberlerin ilahî ilişkisinin ürünü olan din hakkında "Keşf-i etemm (en tam keşif)", İslam dini hakkında ise "Keşf-i etemm-i Muhammedî" tabirini kullanmaları bu yakınlık dikkate alındığından dolayıdır.

3. Evliyanın peygamberler ve onların hanedanına gösterdikleri büyük saygının sırrı da bu temel farktan ibarettir. Evliya, peygamberleri ve onların vasilerini kendileri için velinimet olarak görmekte ve hiç kimseyi onlarla kıyaslamazlar, kıyaslamayı da doğru bulmazlar.

Üstadın büyük oğlu şöyle dedi: "Suriye'de babamla birlikte Muhyiddin Arabî'nin mezarını ziyaretten dönüyorduk. Kendisine sordum: "Muhyiddin'in makamını Hz. Rukayye bintu'l Hüseyin'in makamıyla kıyaslamak mümkün müdür?" Şöyle buyurdu: "Böyle bir kıyas yanlış olur. O hanedanın farklı bir konumu vardır. Hiç kimseyi onlarla mukayese etmemek lazım."

Bu satırların yazarının hatırındadır; Üstad, Selman Farisî'nin müteahhir muhaddislerden biri tarafından Ebu'l-Fazl Abbas b. Ali (a.s) ile karşılaştırılmasından rahatsız olmuştu. Bunu, "kıyası maa'l-farık (alakasız iki şeyi kıyaslamak)" olarak kabul ediyordu.

3. Nokta: Bir Şüphe, Birkaç Cevap

Vahyin en üstün idrak olduğunu biliyoruz. Öte yandan münezzeh bir idraktir, vehim ve hurafelerden uzaktır. Hamdolsun herkesin de bunlara ulaşabilme imkânı vardır. Kur'ân ve Sünnet umumun erişimine açıktır ve herkes için anlaşılabilirdir. Zira hem Kur'ân'ın muhtevası kolay ve anlaşılırdır, "وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ **/ Kesinlikle Kur'ân'ı öğüt alacaklar için kolaylaştırdık. Öyleyse öğüt alacak yok mu?"** [1] hem de dili açıktır, "بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ **/ Aşikâr Arapça lisanıyladır."**[2]

Bunlar göz önünde bulundurulduğunda şöyle sorulabilir: Bu durumda, idrakin aklî idrak, şühudî ve irfanî idrak gibi diğer kısımlarının peşine düşmemizde ne zaruret vardır? Neden suyu elde etmek için dünyayı dolaşalım da sonunda serapla gönlümüzü hoş edelim?

1- Kamer (54), 17.

2- Şuarâ (26), 195.

Bunun cevabı şudur:

Birincisi: Aklî ve irfanî idraklere yönelmek, insanın benlik ve kimliğinin bir parçasıdır. Bu yüzden de görmezden gelinebilecek bir şey değildir.

İkincisi: Vahyin mahsulü olan şeriat bizi bu tür idraklere çağırmaktadır. Akletmeye, tefekküre ve sahih şühuda ulaşmaya davet eden ayet ve rivayetler "manevî tevâtür" seviyesinden fazladır.

Üçüncüsü: Aklî idrak ve şühudun kendine has kriteri vardır. Onların sahihliğini ölçmenin en önemli kriterlerinden biri de vahye uygun olup olmadıklarıdır.

Dördüncüsü: Akıl ve şühud, vahyin içeriğinin doğru ve derin anlamanın iki aracı olabilir.[1]

Beşincisi: Ne yazık ki günümüzde Sünnet'ten elimizde olan şey Sünnet'in kendisi değildir. Bilakis Sünnet'ten bahseden rivayetlerdir. Sünnet'ten söz eden nakillerin hüccet olabilmesinin de birtakım şartları vardır ki, bunları her yerde bulmak mümkün değildir. Bu sorun, Kur'ân ayetlerinin tefsiri hakkında nakledilen rivayetlerde de mevcuttur.[2]

4. Nokta: Beşerin Yedi Tür İdraki ve Onlara Sahip Olma Kriteri

İnsanda idrakin şu kısımları vardır:

1) Hissî/Duyusal idrak, 2) Hayalî idrak, 3) Vehmî idrak, 4) Aklî idrak, 5) Sülûkla elde edilen şühudî idrak, 6) İrfanla elde edilen şühudî idrak, 7) Vahiyle elde edilen idrak. Elbette ki kastedilen, bütün bireylerin bu yedi kısmın tamamına sahip olduğu değildir. Bilakis, her insan yetenek ve kapasitesine uygun olarak bu idraklerden nasiplenir.

1- Bu satırların yazarı, Allâme Tabatabaî'nin (r.h) Kitap ve Sünnet'i dakik anlamasındaki eşsiz başarının sebeplerinden birinin, o büyük şahsiyetin derin akılcı idrakî ve sağlıklı irfanî şühudu olduğunu düşünmektedir.

2- Daha fazla bilgi için bk. Ali Rızaî, "Nigâhî be-Goftugû der-bare-yi el-Mîzân", *Mecelle-i Pejuheşhâyi Kur'*ânî, 1376 hicri şemsi, 11 ve 12. (Bu makalede, Hüccetü'l-İslamlar Dr. Sadıki, Hadi Marifet ve Seyyid Cafer Seyyidan ile yapılan söyleşilerde geçen değerli *el-Mîzân* tefsirine yöneltilmiş tutarsız eleştirilere cevap verilmiştir.)

Vahiyle elde edilen idrak, peygamberlere mahsustur. İrfanî idrak kâmil insanlara hastır. Sülûk idraki sâliklere ve riyazetle uğraşanlara özgüdür. Aklî idrak -küllîyi, küllî olması hasebiyle idrak manasında- bazı hikmet ehline ve sâliklere mahsustur.[1] Eğer genel anlamda küllî tasavvurları idrak etme anlamında olursa, bu tür kavrayış ve idrak diğer insanlarda da vardır.

Vehmî, hayalî ve hissî idrak geneldir ve herkes onlardan yararlanabilir. Araçtan yoksunluğun mahrumiyet sebebi olması tabii ki doğaldır. Mesela körün görme idraki yoktur. Bu yüzden, "Bir duyusunu kaybeden, bir idrak türünü kaybetmiştir." denmiştir.

5. Nokta: Akıl, Din ve Şühud Çatışmaz

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuç şudur: Akıl ve din ya da akıl ve aşk arasında çatışma bulunduğundan bahseden kimi cümleler eğer edebî bahisler ve romantik münazaralardan öteye geçmezse kabul edilebilir; ama eğer ciddi bir renge bürünürse makbul olmayacaktır. Doğru keşfin sonucu, aklıselim ile elde edilen anlayış ve vahiyden elde edilen doğru kavrayış ile asla çelişmez, çelişemez; çünkü hakikatlerin göreceli olduğu iddiası hiçbir şekilde kabul edilemez. Akıl bizi aşka ve vahye çağırır. Vahiy de akıl ve keşfi, kendisini anlamanın araçları olarak teyit eder. Bu konuya kitabımızın "Seferin Bineği" bölümünde değindik. Önemli olan, bu sahalarda her birinin konumunun korunmasıdır.

Evet, bazen ârifler akılcıları akıldan öteye geçip aşk yoluna adım atmaya teşvik ederler. Bu, akıldan el çekmek manasına gelmez. Bilakis akılda takılıp kalmama anlamını ifade eder. Kastedilen, aklın kalbin ayak bağı olmaması, böylece de melekût ve ceberut âleminde dolaşabilmesidir.

Şeyh Bahaî şöyle der:

تا کی ز شفاش شفا طلبی / و ز کاسه زهر دوا طلبی

1- Üstad Cevad Âmulî şöyle anlatır: Allâme Tabatabaî'ye sordum: "Acaba siz 'küllî bima hüve küllî'yi (küllîyi, küllî olması hasebiyle) idrak edebiliyor musunuz?" Şöyle buyurdu: "Evet. Hikmet-Felsefe ehli der ki, insanların küllî olarak idrak ettikleri şey aslında o değil, bireylerde kendini gösteren küllîdir." (Daha fazla bilgi için *İslam Felsefesi* kitaplarının "ilim" bölümünün "idrakin çeşitleri" kısmına bakılabilir.)

Ne zamana dek (İbn Sina'nın) Şifa'sından şifa isteyeceksin? / Zehir kâsesinden ilaç isteyeceksin?[1]

Mir Fendereski şöyle der:

این سخن را درنیابد هیچ فهم ظاهری / گر ابو نصرستی و اربوعلی سیناستی

Bu sözü kavrayamaz hiçbir zahirî idrak / İster Ebu Nasr Farabi ol, istersen İbn Sina.[2]

Hâfız şöyle der:

مدعی خواست که آید به تماشاگه راز / دست غیب آمد و بر سینه نامحرم زد

Lafta âşık bu sırlara bakmak için geldi / Gayb eli göğsüne vurup oradan def etti.

Elbette bazı ârifler bu konuda ifrata düşmüş ve aşırıya kaçmış olabilirler. Bu ifratın bir örneğini Sadreddin Konevî'nin *İ'câzu'l-Beyân* kitabında görüyoruz. Orada akılcı kanıtlarla Aristo mantığını eleştirmek istemiştir.[3]

Nazarî İrfan, Amelî İrfan

Husulî bir ilim olarak irfan, nazarî ve amelî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İrfanın nazarî ve ilmî kısmı, varlığı, yani Allah, kâinat ve insanı tefsir etmeye girişir. Bu açıdan bakıldığında felsefe gibidir. İrfan bir tür dünya görüşü veya daha net bir ifadeyle kozmolojidir. Bu nedenle de diğer dünya görüşleriyle ciddi çatışmalar içerir. Nitekim onların da nazarî irfanla çelişkileri vardır. Âriflerle filozoflar veya âriflerle kelamcılar arasındaki kavga işte bu sahada vuku bulur. Bu ciddi ve temel çatışmaların bir örneğini, iki âlimin -irfanın temellerini savunan Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî ve Molla Sadra felsefesinin temellerini savunan Merhum Şeyh Muhammed Hüseyin Garevî İsfahanî- arasında geçen on dört yazışmada görüyoruz.[4]

1- Muhammed Bahaî, *Külliyât-i Dîvân-ı Şeyh Bahâî*, Risale-i Şîr ve Şeker, s. 142.

2- Mir Fendereski'nin meşhur kasidesi. Bu kaside birkaç kez şerh edilmiştir.

3- Sadruddin Konevî, *İ'câzu'l-Beyân*, s. 15-20.

4- Bu yazışmalar pek çok kere basılmıştır. En iyi baskısı, üstadın tashih, mukaddime ve talikiyle yayınlanmış şu anki İntişarat-i Hikmet baskısıdır.

İrfanın, bazen seyrü sülûk ilmi veya sülûk ilmi olarak da adlandırılan amelî kısmı, insanın kendisiyle, Allah'la ve dünyayla ilişkilerini açıklamaya yönelir ve onun bu sahalardaki görevlerini izah eder. Amelî irfan, amelî ahlak gibi insanı değiştirmenin peşindedir. Bu sebeple de bütün türlerinde amelî ahlakla, kimi zaman oldukça köklü ve ciddi ihtilaflar içerir.

Nazarî irfanın felsefeyle ve amelî irfanın ahlakla bariz farklılıkları olduğuna dikkat edilmelidir. Bunları birbirine karıştırmamalıyız; aksi takdirde insanı yanlış sonuçlara itebilir.[1]

Nazarî İrfanın Felsefeyle Farkları

Nazarî irfanın felsefeyle bazısına değineceğimiz farklılıkları vardır. Bu farklılıklar konu, temel dayanaklar ve yöntemde olan farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

1. Konuda Farklılık

Felsefe ilminin konusunun "موجود بما هو موجود / mevcud bi-ma hüve mevcud / varlık olması açısından varlık" olduğu söylenmiştir. Yani varlığın hiçbir has özellik ve açı (maddi, matematiksel, ahlakî, mantıksal vs.) olmaması şartıyla incelenmesi...[2] Dolayısıyla felsefenin konusu "vücud bi-şart-ı lâ"dır. (Selbî olarak şartlı varlık yani.) İrfanın konusu ise âlemle karşılıklı irtibat yönünden[3] Allah'ın mutlak hüviyeti olmaktadır. Dolayısıyla irfanın mevzusu "vücud lâ bi-şart-ı maksemî"dir. (Hiçbir şartla şartlanmamış Mutlak Varlık yani.)

Yine denmiştir ki, bu nedenle irfanın konusu felsefenin konusunu kapsar. Bu yüzden irfan ilimlerin en genelidir. Felsefe ise böyle değildir.[4]

Tenkit

Bu söze birtakım eleştiriler yöneltilebilir:

1- Daha fazla bilgi için bk. Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî,* irfan bölümü, ders: 1 ve 2.

2- Muhammed b. İbrahim Sadru'l-Müteellihin, *Esfâr*, c. 1, s. 13.

3- Muhammed b. Hamza Fenarî, *Misbâhu'l-Üns*, s. 13.

4- Ali b. Muhammed İbn Turke, *Temhîdu'l-Kavâid*, s. 17.

1. "Vücud lâ bi-şart-ı maksemî" hiçbir ilmin mevzusunda yer almaz.[1] Ne filozofun aklî verisidir ne de ârifin şühûd ettiği. "Vücud lâ bi-şart-ı maksemî min haysü'l-irtibateyn", yani âlemin onunla irtibatı ve onun âlemle irtibatı "vücud min haysü hüve vücud"dan daha genel değildir.

2. "Vücud min haysü hüve vücud" anlam bakımından "vücud lâ bi-şart-ı maksemî"den daha geneldir. Bu yüzden felsefede vahdet ve kesret (birlik ve çokluk) bahsinde irfan ehlinin nazariyesi, tebayun ve teşkîk gibi diğer görüşlerin yanında bir görüş olarak durmaktadır. Gerçi ispatından sonra örnek açısından "vücud min haysü'l-vücud"dan daha genel olacaktır. Anlamlar ekseninde bahsi geçen husulî ilimlerde kriter mefhumdur, mısdak değil.[2] Şu hâlde, felsefe ilimlerin en genelidir ve irfan, mevzusunu ispat için ona muhtaçtır.

Hatırlatma: Büyük bilgin Ağa Ali Hakîm, felsefe ve irfanın konusunu aynı kabul eder. Bu nedenle de bu iki ilim arasında temel bir fark bulunduğunu düşünmez. Şöyle der:

> İrfan ve felsefenin konusu aynıdır. Anlatım bakımından iki tanedirler. (Aynı konuya yaklaşırlar, farklı açılardan bakarlar.) Bu durum ilmi iki tane yapmaz. Tıpkı sufilerin haysîliği keşfe, hikmet ehlininse istidlale dayandırması gibi.[3]

Kayserî de *Risâle fi't-Tevhîd ve'n-Nübüvve ve'l-Velâye*'de birinci fasılda kelam, felsefe ve irfan ilminin mevzusunu aynı kabul etmiştir. İrfanın bu ikisinden farkını, sâlikin amelî seyrinden Allah'a vasıl olmaya kadarki irfan bahsinde görür.[4]

2. Temel Dayanak ve İlkelerde Farklılık

Felsefenin tasavvur ve tasdik olarak başlangıç temel ve ilkeleri aklîdir, dolayısıyla yine felsefede inceleme konusu yapılır. Zira onlardan bahsetme-

---

1- Üstad Cevad Âmulî, *Tahrîr-i Temhîdu'l-Kavâid*'de ve diğer eserlerde defalarca bu meseleye değinmiştir.

2- Bu satırların yazarı, bu konuyu *Temhîdu'l-Kavâid*'e yazdığı haşiyelerde izah etmiştir. Arapça olan bu haşiyeler hâlihazırda basılı olarak takdim edilmiştir.

3- *Mecmûa-i Musannefât-i Hakîm-i Müessis*, c. 3, s. 508.

4- Davud b. Ali Kayserî, *Resâil-i Kayserî*, *Risâle fi't-Tevhîd ve'n-Nübüvve ve'l-Velâye*, s. 6, Âştiyanî'nin editörlüğünde *Resâil-i Kayserî*'de basılmıştır.

yi üstlenen daha kapsayıcı bir ilim yoktur; ama irfan keşfe dayanır. Filozof aklın ışığında âlemi tefsire koyulur, ârif ise keşfin ışığında. Filozof akıldan yardım alır ve anladıklarını akıl lisanıyla dile getirir, ârif ise keşiften yardım alır ve akıl lisanıyla keşiflerini beyan eder.

3. Yöntemde Farklılık

Felsefenin yöntemi yüzde yüz aklîdir. Onda nakil ve keşfin yeri yoktur; fakat irfanın yöntemi bileşiktir ve daha ziyade keşfe dayanır. Ârif eğer nazarındaki şeye kanıt ikame etmek niyetindeyse, bunun nedeni muhataplarının konuyu idrak etmelerini sağlamak ve aşinalıklarını artırmak içindir. Şöyle der: إِطْفَإِ السِّرَاجَ فَقَدْ طَلَعَ الصُّبْحُ / Lambayı söndür, çünkü sabah oldu." Ârif şühuda dayalı idrakini, hikmet ehlinin akla dayalı idrakinden daha kuvvetli ve daha isabetli görür. Açıkça şöyle der:

پای استدلالیان چوبین بود / پای چوبین سخت بی تمکین بود

Akılcıların ayağı tahtadandır / Tahta ayaksa pek dayanıksızdır.[1]

İki Eğitim Tarzı Olarak Amelî İrfan ve Ahlakın Farklılıkları

İki ilim olmaları açısından değil de iki eğitim yöntemi olmaları bakımından amelî irfanın da ahlakla bazı farklılıkları vardır. Bunların bazılarına değinmek istiyoruz:

1. Ahlak ve İrfanda Dinamiklik ve Hareketlilik

Ahlakın durağan, irfanın ise dinamik ve hareketli olduğu söylenmiştir. İrfanda, sâlikin sülûkünün başlangıcından, katettiği menzillerden ve varacağı maksattan bahsedilir. Oysa ahlakta, nefsin kuvvetlerinde itidal, rezilliklerden tahalli (temizlenme) ve faziletlerle tehalliden (donanma) bahsedilir.[2]

Öyle anlaşılıyor ki, bu sözün tashih ve tamamlanmaya ihtiyacı vardır; çünkü ahlakta da bir tür dinamizm mevcuttur. Ahlak ve irfanın her ikisi de insanı değiştirmeyi amaçlar. Dinamizm ve tekâmül olmadıkça da değişimin manası yoktur.

1- *Mesnevî-i Manevî.*

2- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî,* irfan bölümü.

Ahlak, insanı reziletten (çirkin huylardan) fazilete (erdeme) sevk eder. Faziletleri de rezillikler gibi derecelendirdiğinden, insanı her faziletin yüksek mertebelerine ulaştırmaya çalışır. Bunların hepsi dinamizm ve hareket olmaksızın mümkün değildir. Şu hâlde söylenmesi gereken şudur:

Birincisi: Dinamizm irfanda ahlaktan daha fazladır. Zira irfanda varlık âlemlerinde, seyrü sülûktan bahsedilir. Ahlakta ise, insanın sadece çirkin ahlaktan faziletler tarafına doğru hareketi söz konusudur. Bu yüzden tabiat ötesi âlemlere hareketi ile değil, sadece bu âlemdeki konumuyla ilgilenir.

İkincisi: Dinamizm irfanda daha kalıcıdır. Zira sâlikin dört seferinden ikisi sonsuzdur. Yani ikinci ve dördüncü sefer. Fakat nefsin kuvvetlerinde itidali arayan ve adalet melekesini talep eden insan ona ulaşmakla hareket etmeyi bırakır.

Üçüncüsü: Dinamizm irfanda daha köklüdür; çünkü sâlik "kendi"nden sefer niyetindedir. Ahlak yolcusu ise bazı sıfatlarından başka sıfatlara seferi amaçlar.

2. Nefsin Fenası ve Onun İrfan ve Ahlakta Takviyesi

Ahlak nefsi takviye etme peşindedir. İrfan ise onu fena makamına ulaştırmayı amaçlar. Ahlakta bütün gayret, kişinin, nefsini güçlendirerek şehvet ve gazabının amiri olması -bu ikisinin örfi değil, ahlakî manasıyla-, ikisini dengeleyerek ve aklının rehberliğiyle de adalete ulaşmasıdır. Fakat irfanda sâlikin çabası nefsin Rabbin zatında fani olması doğrultusundadır. Sâlik, canını maşukun dergâhına hediye etmek ister. Daima şöyle der:

روی بنما و وجود خودم از یاد ببر / خرمن سوختگان را همه گو باد ببر

Yüzünü göster de varlığımı hatırından çıkar, beni benden al…/ Yel, yanmış âşıkların varlık harmanını savurup götürsün![1]

Yine şöyle der:

این جان عاریت که به حافظ سپرده دوست / روزی رخش ببینم و تسلیم وی کنم

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

Sevgilinin Hafız'a ariyet olarak verdiği bu canı da / Bir gün yüzünü görüp ona teslim edeceğim.[1]

Şunu bilmek gerekir ki, birinci seferde sâlikin nefsi, irfanî riyazetlerle fevkalade güç kazanır. Fakat incelik şuradadır ki, birinci olarak, sâlikin niyeti nefsin fani olmasıdır; ama ahlak yolunda olan kimsenin niyeti nefsini güçlendirmektir. İkinci olarak, sâlik, üstadının kılavuzluğunun bereketiyle nefsin bu gücünden onu fâni kılma yolunda yararlanır.

3. İrfan ve Ahlakta Tehlikenin Şiddeti

Amelî irfanda tehlike oldukça büyük ve yıkıcıdır; fakat ahlakta tehlike ve zarar daha azdır. İleri seviyedeki sâlikin sapması, dağın zirvesinden düşen dağcının kayması gibidir. Ahlaktaki sürçme ise, insanın düz zeminde yürürken ayağının takılması gibidir. Sülûkta sapma bazı menzillerde insanı "firavun sıfatlılığa" ve "ilahlık iddia etmeye" kadar götürebilir.

4. İrfan ve Ahlakta Üstadın Gerekliliği

İrfanda böyle tehlikelerin çokluğu nedeniyle bir üstada sahip olmak gereklidir; ama ahlakta bir üstadın olması daha evla olsa da zorunlu değildir.

ترک این مرحله بی همرهی خضر مکن / ظلمات است بترس از خطر گمراهی

Hızır kılavuz olmadıkça bu konağı aşmaya kalkışma,/ Çünkü kapkaranlık bir yol… yol yitirmeden kork![2]

Üstad, insanî kemale erişmiş ve yolun sâliklerinin elinden tutmakla görevlendirilmiş veya icazeti almış insandır. Sülûk üstadının zorunluluğu konusu kitabın "Yolculuk Kılavuzu" bölümünde gelecektir.

Elbette ki insanî kemale ulaşmanın nadir durumlarda üstad bulunmaksızın mümkün olduğunu da bilmek gerekir. "Üveysîler" veya "meczup sâlikler" zahirî üstad olmaksızın kemale ererler. Fakat biliyoruz ki, اَلنَّادِرُ كَالمَعْدُومِ "Az olan şey yok gibidir."

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- age.

5. İrfan ve Ahlakta, Şeytanın Hedefinden Çıkmanın İmkânı

Amelî irfanda şeytanın atış menzilinden çıkmak mümkündür; ama amelî ahlakta bu iş mümkün değildir. Sâlik insan, irfanın dinamik özelliği nedeniyle -Kur'ân nassıyla- "muhlas (halis kılınmış, ihlasa erdirilmiş)" makamına ulaşarak şeytanın erişebileceği mesafeden çıkar. Şeytanın kendisi şöyle demiştir:

لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ.

Tüm kullarını kesinlikle saptıracağım. Halis kılınmışlar hariç.[1]

Allah şeytanın bu itirafını şöyle teyit etmiştir:

اِنَّ عِبَادِی لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ.

Has kullarım üzerinde tasallutun yoktur. [2]

Ama ahlakta insan daima nefsinin olumsuz telkinlerine maruzdur. Hiçbir zaman "muhlas" makamına çıkamaz.

Ahlak ve İrfanın Farklılıkları Hakkında Birkaç Nükte

1. Ahlak ve irfan arasındaki zikredilen farklılıklar, iki eğitim metodu olarak dikkate alındı. Dolayısıyla o farklılıklarda kastettiğimiz amelî irfanla amelî ahlaktı. Eğer ahlak ve irfan arasındaki farkları bir de iki ilim olarak dikkate almak istersek, diğerleri gibi onlar arasındaki farklılıkları konu, temel dayanaklar ve yöntemde aramalıyız. Bu üçünün net şekilde belirlenmesi ise bahsi geçen farklılıklara dikkat etmekle mümkündür.

2. İrfan ve ahlakın farklılıklarına vurgu yapmamızın asıl sebebi, bu ikisinin benzerliklerinden dolayı aynı şey sanılmalarıdır. Birçok kimse, karşılaştığı her ahlak âlimini sâlik ve ârif zannetmektedir. Yahut nasihat ve maneviyat içeren her kitabı irfanî kitap sanmaktadır. Elbette ki irfan kokan ahlaklı insanlar ve ahlak kitapları vardır; ama ârifler ve irfan kitapları listesinde yer almazlar.

3. Amelî ahlak ve amelî irfanın her ikisi de, olması gerekenler ve olmaması gerekenlerden bahseder. Her ikisi de kendine has dünya görüşüne dayanır.

1- Sâd (38), 83; Hicr (15), 40.

2- Hicr (15), 42; İsrâ (17), 65.

Bu nedenle bu ikisi arasındaki farkın kökeni nazarî ahlak ile nazarî irfan arasındaki farktadır. Esas itibariyle ahlak dünya görüşünden beslenir. Komünist ahlakın kökeni komünist dünya görüşüdür. Tevhidî ahlakın kökeni de tevhidî dünya görüşüdür. Ârif kişinin ahlaklı kişiden farkını, bu ikisinin âlem, insan ve Allah'a bakış çeşidinde aramak gerekir.

4. Üstad şöyle buyururdu:

> Çirkin sıfatların kökü, ahlakla insanın varlığından kazınamaz. Sadece irfanla bunların kökü kazınabilir.

Şu hâlde irfan, ahlakın peşine düştüğü hedefi teminde bile daha başarılıdır. Misal vermek gerekirse, gölgesine sığınıp yaşamak ve istirahat etmek istediğiniz bir duvar farz edin; ama duvar yılanlarla ve çıyanlarla dolu olsun. Envaiçeşit haşerat ve rahatsız edici hayvan orada yuva yapmış olsun. Birisi size, duvara serperseniz hayvanları beş saat hissizleştirecek ve duvarın yanında istirahat edebilmenizi sağlayacak bir ilaç verse, ama süre sona ermeden kalkıp ilacı tekrar kullanmanız gerekse, aksi takdirde hayvanların saldırısıyla karşı karşıya kalacak olsanız. Bu durumda sürekli biçimde rahatsız edici hayvanlarla mücadele zorunluluğuyla belli bir miktarda dinlenebileceksinizdir. Ahlak işte böyle bir vazifeyi üstlenmiştir. Ahlak der ki, akıl kuvvetini güçlendirerek şehvet ve gazap kuvvetini hep kontrol altında tutun ki yaralanmayın. Ama irfan der ki, bu duvarı yıkmalı ve gediği olmayan, nüfuz edilemez ve emin olunacak yeni bir duvar inşa etmelisiniz ki, kenarında ömür boyu dinlenebilesiniz. O yeni duvar "fena fillâh ve beka billâh" ile inşa edilir. Allah'ta fani olan nefis, enaniyet ve onun etkilerinden uzaktır. Üstad şöyle derdi:

> İnsan bir ömür boyu ahlak yöntemiyle kötü ahlakî sıfatlardan birinin kökünü benliğinden kazımak istese de bunu başaramaz.

İslam İrfanının Kozmolojik Temelleri[1]

Nazarî irfan, İslam âriflerinin kozmolojik / evren bilim görüşleri ve amelî irfanın dayanaklarını açıklamaktadır. Bu giriş bölümünde ona hızlıca değinmekte fayda vardır.

1- Bu konunun anlaşılması, nazarî irfanla irtibatı nedeniyle biraz zordur. Daha iyi anlayabilmek için, dipnotta zikredilen kaynaklara müracaat etmekle birlikte, kitabı incelemeyi bitirdikten sonra bir kez daha dikkatlice gözden geçirilmelidir.

İrfanî kozmoloji, özetle en önemlilerine işaret edeceğimiz bazı temellere dayanır:

1. Allah vardır.

2. Allah birdir ve yegânedir.

3. Varlığın kendisi olan Allah'ın birliği "şahsî vahdet"tir.

4. Allah'ın dışındakiler O'nun tezahürleri, nişaneleri ve tecellileridir ve Allah karşısında hakikî varlıkları söz konusu değildir.

5. Vahid (tek) olan Allah'ın sadece mutlak tek bir zuhuru vardır. Allah'ın genel ve geniş feyzi olan bu mutlak zuhur teşkik içerir ve dereceleri vardır.

6. Bu geniş feyz genel olarak iki kısma ayrılır: Feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes. Feyz-i akdeste ilahî ayetler Allah'ın zuhuruyla zahirdir. Feyz-i mukaddeste ise Allah'ın zahir kılmasıyla zahirdir.

7. Feyz-i akdeste, a'yan-ı sabite hazreti adlı bir hazret vardır. Âlemin tüm mahiyet ve hüviyetlerinin burada ilmî huzurları vardır. Bu hazrete itikat, âriflere mahsustur.

8. Feyz-i mukaddeste üç âlem vardır: Ceberut veya akıl, melekût veya misal, nasut veya tabiat. Bu üç âleme itikat hikmet ehlinde de görülmektedir.

9. Allah'ın cüz'i ve sınırsız zuhuru vardır. Bu zuhur ve tecelliler, Hakk'ın o tek mutlak zuhuru üzerine nakşolmuştur.

10. İnsan, seyrü sülûk çabası ve ameliyle, şühudî ve aynî olarak Hakk'ın tevhidini idrak edebilir.

11. Hakk'ın tevhidine ulaşmış muvahhid insan, insan-ı kâmil ve Allah'ın velisidir.

12. Beş tane "hazarat (hazretler)" söz konusudur. "Nasut", "melekût" ve "ceberut" âlemlerine ilave olarak "ilmî hazret" ve "insan-ı kâmil"dir. Bu bakış açısıyla insan-ı kâmil, tüm hazretleri kendinde toplayan ve bu nedenle "kevn-i câmi (kapsayıcı varlık)" adını alan âlemdir.

Bu temellerden en önemli olanı, varlığın şahsî vahdetidir (vahdet-i şahsî); çünkü onu anlamak güç, anlaşılır hâle getirmek çok daha güç ve kanıtla ispatlamak ise özel bir dikkat gerektirir.

Varlığın Şahsî Vahdeti ve İspatlanması

Kum ilimler havzasında aklî ilimlerde mütehassıs kıymetli âlimlerinden biri[1] şöyle der:

> Tahkik ve detaylı araştırmalarımın neticesinde "vahdet-i vücud" için on beş farklı yorum buldum. Bunların ekserisi akılla savunulabilir. Bazısının ise savunulacak tarafı yoktur.

İrfanın bu konudaki görüşü özetle şöyledir: Varlık Allah'a münhasırdır ve Allah dışında hiçbir varlık, hakikî varlığa sahip değildir. Allah'ın dışındakiler Allah'ın zuhurudur. Zuhur, zatî yokluk (adem-i bi'z-zat) ve arazî varlıktır (vücud-i bi'l-araz). Vücud-u bi'l-araz, mecazî varlık demektir. Burada mecazdan kasıt aklî, hatta irfanî mecazdır ve edebiyatta bahsedilen mecaz değildir.

Bu iddianın kanıtlarından biri şudur:

a) Allah salt varlık ve varlığın salt hâlidir (Vucûd-i Sırf, Sırf-ı vucûd).

b) Salt varlık ve varlığın salt hâli, sınırsız ve sonsuzdur.

c) Sınırsız varlık, yanında başka bir varlığı daha kabul etmez.

Şu hâlde sırf varlık olan Allah, kendi yanında başka bir varlığı kabul etmez. Sonuç itibariyle varlık Allah'a münhasırdır ve diğer varlıklar onun kesretleri, ayetleri ve tecellileridir.[2]

Sadru'l-Müteellihin Şirazî (Molla Sadra), "nedenselliği inceltme (terkik-i illiyyet)" yolundan da bu önemli noktayı ispata girişmiştir.[3]

Allâme Tabatabaî, "Allah'ın hakikî malikiyeti"ni ilke olarak alıp ve onun "itibarî malikiyet"ten farkını göstererek bu iddiayı ispatlamaya koyulmuştur.[4]

1- Değerli dostum, kadri yüce hâkim Üstad Ayetullah Hac Şeyh Gulam Rıza Feyyazî.

2- Daha fazla bilgi için bk. Abdullah Cevadi Âmulî, *Tahrîr-i Temhîdu'l-Kavâid*, s. 41.

3- *Esfâr*, c. 2, illiyyet bahsinin son fasılları.

4- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Resâil-i Tevhîdiyye*, fasıl 4. (Değerli dostum Hüseyin Uşşakî, *Burhanhâ-yi Sıddıkîn* kitabında şahsî tevhide çok sayıda kanıt ikame etmiştir.)

Yine belki de "evvel ve ahir", "zahir ve batın" gibi "mütekabil isimler" temel alınarak bu önemli iddianın ispatı elde edilebilir. Allâme Tabatabaî'ye göre Kitap ve Sünnet'ten olan naklî delillerin çoğunun zahiri, "Hakk'ın tevhidinin şahsî vahdeti" şeklinde olduğu yönündedir.[1]

İrfan Üzerine Yazımın Evveliyatı

İrfan hakkında eski zamanlardan bu yana çok sayıda kitap kaleme alınmıştır. Bu nehir hâlâ da akmakta ve susamışları doyurmaktadır. İrfan hakkındaki ilkyazım olduğu söylenen Ebu'l-Kasım Kuşeyrî'nin *Risale-i Kuşeyriyye*'sinden, Necmuddin Râzî'nin *Mirsâdu'l-İbâd*'ına, Merhum Melikî Tebrizî'nin *Risâle-i Likâullâh*'ına ve Üstad'ın *Risâle-i Lübbü'l-Lübâb*'ına kadar.

Ama bütün bu kitapların arasından, geçmişte ilim havzalarında amelî irfana dair resmî ders kitabı olarak eğitim öğretimde kullanılmış tek kitap, Molla Abdurrezzak Kâşânî'nin şerhiyle Hâce Abdullah Ensarî'nin nefis *Menâzilu's-Sâirîn* kitabıdır. Metnin yazarı ve şârihi, ikisi de ârîflerdendir. Özellikle metnin yazarı Hâce Abdullah Ensarî, ârîflerin büyüklerinden sayılmaktadır.

Son yıllarda başka yedi kitap daha Şia'nın ilim havzalarında ilgi görmüş, ders olarak okutulmuş, araştırma ve müzakere edilmiştir. Bu yedi kitap şunlardır:

1. Allâme Bahru'l-Ulûm'a nisbet edilen *Risâle-i Seyrü Sülûk*.

2. Üstadın kalemiyle yukarıdaki kitaptan Merhum Allâme Tabatabaî'nin ders notları olan *Risâle-i Lübbü'l-Lübâb*.

3. Merhum Şeyh Hüseyin Bahranî'den *et-Tarîk İlallâh* adıyla basılmış *Risâletun fi'l-Ahlâk*.

4. Merhum Abdussamed Hemedanî'den *Bahru'l-Maârif*.

5. Necef mektebinin ârîflerinin konuşmalarından oluşan ve Merhum Şeyh İsmail Taib tarafından derlenmiş *Tezkiretu'l-Muttakîn*.

6. Merhum Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî'den oldukça özet *Zâdu's-Sâlik*.

7. Merhum Mirza Cevad Melikî Tebrizî'den *Likaullah Risalesi*.

1- age.

Biz *Menâzilu's-Sâirîn*, Allâme Bahru'l-Ulûm'a nispet edilen *Risâle-i Seyrü Sülûk* ve *Risâle-i Lübbü'l-Lübâb*'tan "Seferin Menzilleri" bölümünde yeri geldiğinde bahsedecek ve bu büyük şahsiyetlerin yaratıcı tarzını orada açıklayacağız. Fakat diğer beş kitabın yazarının hakkını korumak ve elinizdeki kitabın yazılmasındaki zarureti ifade etmek maksadıyla o beş kitaba da genel olarak göz atacağız. Burada, nimet bahşeden Allah'tan, tüm irfan yazarları için rüşt ve üstün başarı talep ediyorum. Şüphesiz O, her şeye kadirdir ve icabet etmeye layıktır.

et-Tarîk İlallâh Kitabının Genel Olarak İncelenmesi

et-Tarik İlallah kitabı -Allah'a giden yol manasında- yazarın biyografisini ele alan terceme kitaplarında *Risâletun fi'l-Ahlâk* başlığıyla tanıtılmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla müellif kitap için bir isim belirlememiştir. Bunun sırrı da galiba kitabın eksik kalmış olmasıdır. Bu kitabın mevzusu, yazarın mukaddimede belirttiği gibi, Ehlibeyt'in nasihatlerini zikretmektir. Bunlar, inananların kalbini diri tutacak, arzuların zulmetinden ve günahların karanlığından kararmış akıllarını kurtarıp aydınlatacak öğütlerdir. Fakat bu kitapta yeni bir durumla karşı karşıya olduğumuzu insafla dile getirmeliyiz. O da, ahlakî rivayetlere ilişkin teknik ve sevimli yorumlar ve "seyr-i ilallah"ta anahtar meselelere ulaşmak için bu yorumların birbirine eklenmesidir. Eğer müellif veya diğerleri tarafından devam ettirilseydi, Şiî irfanını tesis etmede yeni bir yol açacak yeniliktir bu. Ayetullah Seyyid Muhsin Emin, Merhum Seyyid Sadruddin Kazımî gibi büyüklerin, bu kitabı, Ehlibeyt (a.s) mektebi ve tarzına göre seyrü sülûk hakkında yazılmış eser kabul etmeleri sebepsiz değildir.[1]

Bu kitap, kısa bir mukaddime ve on bir baptan oluşmaktadır. Son bap eksik kalmıştır. Bu bapların başlıkları şöyledir:

1. Ahlakı donatmaya ihtiyaç ve onun fayda ve önemini beyan.

2. Ahlak ilmi üzerinde düşünmenin ve ömrün bir kısmını ona sarf etmenin iyi bulunup tasvip görmesi.

3. İnsan ebedî mutluluk için yaratılmıştır. Bu yüzden mutluluk varlığımız için ve varlığımız da mutluluk için hazırlanmıştır.

1- Şeyh Hüseyin Bahranî, *et-Tarîk İlallâh* (kitabın mukaddimesi).

4. Allah'a giden bazı yollar.

5. İnsan kendi başına bayağı ve âciz, ama Allah'la irtibatı bakımından yüksek makamdadır.

6. Her müşkül, ondan daha büyük bir müşkül hesaba katılırsa kolaylaşır.

7. Allah'a giden yolu nasıl katetmeliyiz?

8. Müminin imanı üç hasletle birlikte olmazsa tamamlanmış sayılmaz: Allah'tan bir hasletle, peygamberden bir hasletle, imamdan bir hasletle.

9. İlahî kazaya hoşnutluk.

10. İlahî kazaya rızanın meyveleri: Tevekkül, tefviz, teslim.

11. İman ehlinin dereceleri.

Anlaşıldığı kadarıyla bu başlıkları sonradan başkaları ilave etmiştir.

Her hâlükârda bu kitap teknik ve baskı bakımından tashihe muhtaç görülmüştür. Fakat birkaç tercümesi vardır ve bu satırların yazarının da temiz bir tercümesi mevcuttur.[1] Ama bu kitap konusunda geriye iki temel iş kalmıştır: Birincisi, müellifin yazım metoduna dair yapılacak bir tahkiktir. Eğer bu tahkik sonuç verirse Şiî irfanını anlama ve ortaya koymada doğrudan bir yol olacaktır. İkincisi ise mantıken birinci işten sonra sırası gelecek olandır. O da bu kitabın tamamlanmasıdır. Tabii ki tamamlamaktan kastımız, yazılmamış konularla birlikte mantıkî sıralamayla yeni bir yazımdır. Bu da kitabın hacmini on katı arttıracaktır.

Kitabın belki de tek sorunu kapsayıcı olmaması ve eksik kalmasıdır. Öyle ki, okuyucu sözün tadına varamadan son görüşmenin acısını da benliğinde hissetmekte ve içi yanarak mırıldanmaktadır: *Sona erdi bu defter, hikâye öylece kaldı yerinde*.

Kitabın müellifi

Ne yazık ki, müellifin hayatına dair kapsamlı malumat sahibi değiliz. Yalnızca şu kadarını biliyoruz ki, adı Hüseyin, babasının adı Ali ve dedesinin

1- Değerli dostum Hac Şeyh Habib Kazımî kitabın aslına faydalı haşiyeler yazmıştır. Bu fakirin tercümesinde onlar da çevrilmiştir.

adı Sadık'tır. Necef'te ikamet etmiş bir Bahreynlidir. Fıkıh, rical ve ahlakta üstattı. Ehlibeyt'in (a.s) hadislerine vâkıftı. Kendi döneminde Necef'in en eski ilim havzasının âlimlerinden sayılıyordu.[1] Kuşkusuz müellifin hayatı hakkında hiçbir şey bilmiyor olsaydık da ilmî tanıtma, büyük zevk ve kalıcı kalem için bu kitap tek başına yeterdi.

Bahru'l-Maârif Kitabının Genel Olarak İncelemesi

Marifetler deryası manasına gelen *Bahru'l-Maârif*, ismiyle müsemma bir kitaptır. Bu kitap, rabbanî âlim Molla Abdussamed Hemedanî'nin eseridir. Molla Abdussamed, makamı yüksek bir fakih, usta bir kelamcı, nam ve nişansız ârif ve güçlü bir edebiyatçıydı. Bütün bu ilimlerde kitap sahibiydi. Kerbela'da yaşıyordu. Allâme Bahru'l-Ulûm'un itimat ettiği biriydi. Böyle bir iftihar ona yeter de artar bile. Anlatıldığına göre tasavvuf şeyhlerinden bazılarıyla Kerbela'da görüşmüş ve onlardan zikir ve fikir telkiniyle müşerref olmuştur. *Bahru'l-Maârif* kitabında tasavvuftan etkilendiği açıkça görülmektedir.

Zahir ilimlerde Üstad Ekber Vahid Bihbehanî ve *Riyadu'l-Ulema* sahibi Seyyid Ali'nin talebesidir. Vahhabilerin 1216 yılı Gadir gününde Kerbela-yi Mualla'ya ikinci saldırısında şehadet şerefine nail oldu. Bizzat kendisi bundan önce defalarca diyordu ki: "Çok yakında aksakalım alkanlara boyanacak."

Şehadeti sırasında ömründen 60 yıl geçmişti. عاشَ سَعِيدًا وَ مَاتَ شَهِيدًا / Mutlu yaşadı ve şehit olarak öldü.

Bahru'l-Maârif kitabı, müellifin belirttiği gibi, "hikmet-i Erbaa-i ilmiyye" bahislerinden oluşmaktadır. Yani: 1) Zahir ahlakı tezhip, 2) Nefsî rezilliklerden arındırma, 3) Derunu faziletlerle donatma, 4) Bunlardan nefsin faydalandığı netice.

Bu kitap kısa bir mukaddime ve 126 fasıl içerir. Bölümlerin sayıları ve başlıklarını muhterem musahhih ilave etmiştir. Fasılların başlıklarına hızlı bir bakışla kitabın yarısının kelam bahislerine ve özellikle imamet bahsine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yarısı da irfan ve tasavvuf hakkındadır.

1- Şeyh Hüseyin Bahranî, *et-Tarîk İlallâh* (kitabın mukaddimesi).

Tenkit ve Tahlil

Kitabın Güçlü Noktaları

1. Kitabın en kuvvetli noktası, müellifin, irfanın çeşitli bahislerinde dinin aslî metinlerinden, yani Kitap ve Sünnet'ten bolca şahit göstermiş olmasıdır. Kitabın sonundaki ayet ve rivayetler müellifin Kur'ân ve rivayetlere geniş ihatasını ve onun irfanî meseleleri temellendirme zeminindeki vukufiyetini göstermektedir. Sadece kitabın birinci cildinde 250 ayet ve 260 rivayetten fazlasına istinat etmiş, şaşırtıcı ve takdire şayan biçimde istişhatta bulunmuştur.

2. Kitap, zahir ve batını, makul ve menkulü bir araya getiren Şiî bir âlim eliyle yazılmıştır. Şiî bakış metinde zirveye ulaşmıştır.

3. Kitabın, irfanın ana konularına odaklanması diğer bir altın sayfadır.

4. İrfanın dakik ve zarif noktaları, kitabı araştırmacılar için kaynak hâline getirmiştir. Nitekim biz de bu çalışmada ondan faydalandık.

Kitabın Zayıf Noktaları

1. Muhterem musahhihin de mukaddimede değindiği zayıf ve asılsız bazı konular.

2. Kitabın, tasavvufun onaylanamayacak bazı öğretilerinden etkilenmesi.

3. Reddedilmiş nakillerin, reddedilmelerine yol açan yönlerine değinmeksizin zikredilmesi. Öyle ki okuyucu, müellifin onları kabul ettiğini ve eleştirmediğini zannetmektedir. Muhterem musahhih bazı yerlerde bu nakilleri tenkit etmiştir.

4. Kitabın, malumatı toplarken her türlü mantıksal düzenden ve sıralamadan uzak olması kitabın bir diğer zaafıdır. Mesela kitabın ilk cildi "duaya icabetin şartları" bahsiyle başlamakta ve sonra "meşayihi zikrin lüzumu" bahsine geçip ardından "imanlı dostlar edinme"ye, daha sonra da "günahları anmanın lüzumu ve kendini beğenmeyi önlemek" ve "evliya meşhedlerini ziyaret" bahsine, sonra da "Şia'nın fazilet ve sıfatları" konusuna girmektedir. Kitap böylece devam eder. On dördüncü fasılda "Allah'a ulaşmanın yolları"na ulaşmaktayız. Oysa mantıken bunun birinci fasıl olması gerekirdi.

5. Bu kitap, gerçekte bir kitap içinde iki kitaptır. Biri irfanla ilgilidir, diğeri de kelam ilminden imamet bahsine dairdir. Fakat ne yazık ki konular bağımsız iki bölüm hâlinde incelenmemiştir.

Söylenenler kitabın değerini azaltmaz. En fazla yeni bir derlemenin zaruretini ortaya koyar.

Unutmayalım ki, Kum ve Meşhed'deki üstatlar hakikat arayışında olanlara bu kitabı incelemeyi tavsiye etmektedirler. Çağımızın önemli bilginlerinden olan büyük müfessir Ayetullah Cevadî Âmulî, bu kitabı mütalaa etmeyi Allah yolunun taliplilerine faydalı görmekte ve bunu önermektedir. Merhum Kazî'nin ailesinden bazı hocalar, "Babamız Necef'te bize bu kitabı okuturdu." demişlerdir.

Tezkiretu'l-Muttakîn Kitabının Genel Olarak İncelenmesi

"*Tezkiretu'l-Muttakîn*", sakınanlara hatırlamayı sağlayan şey demektir. Gerçekten de bu isim, konumuz olan kitaba yakışmaktadır. Kitabı derleyen kişi; zahid, âlim ve şair, "Tâib" mahlaslı Şeyh İsmail Tebrizî'dir. Necef'te Ahund Horasanî ve merhum Garevî İsfahanî gibi fıkıh ve usulün ünlü üstatlarından ilim öğrendi. Şeyh Muhammed Baharî ve Seyyid Ahmed Kerbelaî gibi ahlak ve irfanın meşhur hocalarından faydalandı. On yedi Rebiyülahir 1374'te 88 yaşında Meşhed-i Mukaddes'te dünyadan ayrıldı. Kendisinden geriye kitaplaşmış eserler kaldı. En meşhuru *Tezkiretu'l-Muttakîn* kitabıdır. Bu kitabın konuları şöyledir:

1. Adab-ı sülûk: Merhum Şeyh Muhammed Baharî'nin telifi. Merhum Baharî bu risaleyi, hac yolculuğuna çıkarken ziyaret ve sülûk adabı konusunda kılavuzluk talep eden ve tabii ki avamdan olan talebelerinden biri için kaleme almıştır. Yedi bölümde önemli meseleleri şu şekilde açıklamıştır:

Bölüm 1: Haccın adabı. Zahirî ve batınî vazifeleri içerir. Üzerinde haccın sırlarından koku taşır.

Bölüm 2: Ziyaretin adabı.

Bölüm 3: Tövbenin adabı.

Bölüm 4: Murakabenin adabı.

Bölüm 5: Refakatin adabı.

Bölüm 6: Eşle sülûkün adabı.

Bölüm 7: Evlat terbiyesinin adabı.

Anlaşıldığı kadarıyla kitabın aslî ve temel tertibi bu şekildedir. Fakat sonraki baskılarda hac ve ziyaretin adabını, bütün okuyucuların ihtiyacı olmaması nedeniyle kitabın altıncı ve yedinci bölümü yapmıştır. Bu nedenle kitap üçüncü bölümle, yani tövbenin adabı ile başlamaktadır.

2. Merhum Baharî'ye ait önceki risaleden sonra üç bölümde bazı meseleler geçmektedir:

Bir: Hak âlimlerin sıfatları ve kötü âlimlerin sıfatlarına dair.

İki: Şeyh Ahmed adındaki muhataba mektup şeklinde talimatname.

Üç: Merhum Baharî'nin talebelerine veya başkalarına yazdığı talimatnameler. Bu bölümde kendisinden on altı mektup yer almaktadır. Bunların ya muhatabı hiç belli değildir ya da "Azerbaycan ulemasından biri" veya "Bağdat sefiri" gibi genel başlık altında işaret edilmiştir. On sekizinci mektup tabii ki merhum Tâib'e hitaptır.

3. Bu bölümde merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'den iki kısım hâlinde yazılar gelmiştir:

Bir: Talebelerine talimat olarak yazılmış dört mektup.

İki: Attar'ın iki beyti hakkında merhum Tâib'in sorusuna verdiği cevap. Merhum Ahund Horasanî'nin cevabına naziredir ve merhum Garevî İsfahanî ile yazılı münazaralara zemin hazırlamıştır.[1]

4. Merhum Molla Hüseyinkuli Hemedanî'den gelen yazılardır. Tebriz ulemasından birine hitaben yazılmış mektuptur. Kendi inşası olan edebî ve irfanî beş kıtadır.

5. Merhum Molla Muhammed Beydabadî'ye ait iki mektuptur. Talebelerine irfanî talimatıdır.[2]

1- Bu konuda bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, Mukaddime.

2- Ali Sadrayî Hoî'nin yazdığı *Tezkiretu'l-Muttakîn* kitabının mukaddimesinden alınmıştır.

Tenkit ve tahlil

İnsaflı davranmak gerekirse *Tezkiretu'l-Muttakîn* kitabı, amelî irfanın Farsçadaki en iyi kitaplarındandır. Merhum Molla Hüseyinkuli Hemedanî ve talebelerinin irfanî metodunu ve derinliğini tanıtan -Şehid Mutahharî en üstün metod kabul eder-[1] mevcut en iyi eserdir. Bu kitapta, bazen başka hiçbir kitapta bulunmayan ve öyle de olması gereken parlak mücevherler görülmektedir; çünkü Molla Hüseyinkuli Hemedanî, Şeyh Muhammed Baharî ve Seyyid Ahmed Kerbelaî gibi ârifler, Şia'nın, fıkh-ı asgar ve fıkh-ı ekberine birlikte sahip olan dâhi ârif lerindendir. Fıkh-ı asgarda merciiyyet seviyesindedirler. Fıkh-ı ekberde ise insan-ı kâmildirler.

Kuşkusuz kitap cüz'i tenkitlerden de boş değildir. Örnek olarak:

1. Kitabın bazı meseleleri günümüz dindarlarınca inkâr edilmektedir. Kadın ve çocukla birlikte sülûk hakkında yazılmış bazı mevzular gibi. Bu mevzular, şeriatta müçtehit biri olarak müellif açısından sahih görünüyor olabilir; fakat günümüzde başka şekilde yorumlanmaktadır.

2. Konuların hiçbir kısmı kitap olarak, özellikle de eğitim kitabı olarak yazılmamıştır. Bu nedenle cümle kuruluşlarında iniş çıkışlar vardır.

3. Amelî irfan belli bir nizam şeklinde tanıtılmamıştır.

4. İrfanî bahislerin bazı bölümleri zikredilmemiş ve bazı bölümleri de tekrar edilmiştir.

5. Referans ve dipnot yoktur. Mesela sınıflar bahsi -mağrurlar sınıfı gibi-, Merhum Nerakî'nin *Camiu's-Saadat*'ındaki ifadelerin âdeta tercümesidir; ama buna işaret edilmemiştir.

6. Yazılanlar daha ziyade çeşitli hâllerdeki hakikî şahıslara hitap olduğundan yazıların üslubu birbirinden tamamen farklıdır. Tabii ki muhatap için irşat edici ve yol gösterici olduğu kesindir; ama okuyan için yer yer müşkül çıkarmaktadır. Mesela ümit olmaksızın korku veya tersi durumu içeren kısımlar gibi.

Bu sorunlar ve benzerleri asla kitabın değerini azaltmamaktadır. Bendeniz bu kitabı defalarca mütalaa ettim ve ona çok sayıda haşiye yazdım. Sonraki

---

1- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyî bâ Ulûm-i İslâmî*, İrfan bölümü.

baskılarda, Merhum Şeyh Hüseyin Ali Nohudekî tarafından, küçük eleştiriler yöneltilecek olsa da nispeten faydalı haşiyeler yayınlanmıştır.

Hatırlatma: *Tezkiretu'l-Muttakîn* kitabının şu ana dek temiz ve düzenli bir baskısı ne yazık ki yapılamamıştır. Kitabın eski baskıları tashih edilmemiştir. Referans göstermemektedir. Yeni baskılarda da sorunlar epey fazladır; çünkü her şeyden önce kitabın derlemesi karışıktır. Mesela Merhum Baharî'nin risalesi haccın adabı ile başlar, sonra ziyaret adabına ve onun ardından da tövbenin adabına geçer. Fakat yeni baskılarda risale tövbenin adabıyla başlamaktadır. Bu da kalemin seyrini değiştirmiştir. İkincisi, yeni baskıda yer alan bazı cümleler atılmıştır. Sonuçta da kitapta belirsizliğe yol açmıştır. Mesela mektuplaşmalar bölümünün başlangıcında şöyle gelmiştir:

> Hacı Şeyh Muhammed Baharî'nin (r.h) müritleri için kaleme aldığı veya bizzat muradına (izzet-i âlisi daim olsun) hizmetle arz ettiği inşalar ve mektuplardır. Bunların toplamı on altı mektuptur. Yarısı bizim, yarısı da onun. Hazreti murad ve merceu'l-ahrari ve'l-ibad'ın mübarek ismini zikretmedik. Belki bundan razı olmazdı.
>
> هر کسی از نام معشوقی که هست / می بـرد، معشوق ما را نام نیسـت
>
> آشـنایان ره بـدیـن معـنی بَـرَنـد / در سـرای خاص، بـار عـام نیـسـت
>
> تـا نسوزد بـر نـیـایـد بـوی عود / پخته داند، کاین سخن با خام نیسـت
>
> *Herkes maşukunun var olan adını anar / Bizim maşukumuzun ise adı yok*
>
> *Aşina olanlar bu manaya işte böyle yol bulurlar / Has konaktaysa avam yükü yok*
>
> *Yanmadıkça ud kokusu alınmaz / Pişen bilir, bu söz hamlara ait değildir.*

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, Merhum Baharî'nin mektuplarında dokuzuncu mektuptan on altıncı mektuba kadar muhatap, üstadı Merhum Hüseyinkuli Hemedanî'dir. Mektupların muhtevası da bu iddianın doğruluğunun şahididir; çünkü ilk sekiz mektup mürit ve talebelere hitabendir. Buraya kadar anlatılanlardan, kitapta Merhum Baharî'yle ilgili konuların ikiye ayrılabileceği anlaşılmaktadır: Bir bölümü adap ve bir bölümü de mektuplardır. "Hak ulemanın sıfatları ve mağrurların sınıfı" kısmı mecburen birinci bölümle bağlantılıdır. Şeyh Ahmed Tebrizî'ye talimat ise ikinci bölüme girer.

Zâdu's-Sâlik Risalesinin Genel Olarak İncelenmesi

"Zâdu's-Sâlik", Allah yolundaki sâlikin yol azığı demektir. Bu kitabın müellifi Allâme Zü'l-Fünun Feyz-i Kâşânî'dir. Aynı kişinin iki yüzden fazla telifi vardır. Bir kitapta kırk kitabın yer aldığı *el-Mehaccetu'l-Beydâ* ve yirmi ciltten fazla olan *el-Vafi* gibi teliflerden, birkaç sayfadan fazla tutmayan *Risaletu Zâdi's-Sâlik* telifine kadar. Bu risale, faydalı sülûk nüktelerini içerir. Şeriat âlimi bir muhaddisin kaleminden damladığı için şeriata uygunluğunda tereddüt yoktur. Nitekim Allâme Ağa Bozorg Tahranî *el-Zeria*'da bu risale hakkında bilgi verirken şöyle demiştir: "Bu risale şer'î sülûktur. Onu yazdım ve hep yanımda taşıdım. Kendim ve ailem onunla amel ediyoruz."

Merhum Feyz'in Sülûkla İlgili Talimatları

Bu risalede merhum Feyz'in, hakikat ve sülûk ilallah için lazım olanlar hakkında nükte dolu bir mukaddimesi vardır. Sonra şeriatta geçen sülûkla ilgili talimatları ele alır ve 25 düsturu şu şekilde açıklar:

1. Salavat-i hamseyi (beş vakit namaz) muhafaza.
2. Cuma ve bayram (Ramazan ve Kurban) namazlarını ve ayetleri muhafaza.
3. Bilinen namazları ve günlük düzenli namazları/görevleri muhafaza.
4. Ramazan ayı orucunu ve onu tamamlamayı muhafaza.
5. Her ay üç gün olan müstehap orucu muhafaza.
6. Zekâtı muhafaza.
7. Maldan malum hakkı infakı muhafaza.
8. Haccetu'l-İslam'ı, yani vacip haccı muhafaza.
9. Hz. Peygamber (s.a.a) ve İmamların (a.s) mukaddes kabirlerini ziyaret.
10. İhvanın hukukunu muhafaza.
11. Yukarıdaki maddelerden kaybolan olursa onu tedarik etmek.
12. Kibir, cimrilik, haset gibi yerilmiş ahlakı kendinden uzaklaştırmak.
13. Tüm haramları ve günahları terk etmek.
14. Şüpheli olan şeyleri terk etmek.
15. "Ma la-ya'ni/Gereksiz" şeylere kapılmamak, yani boş işlerden el çekmek.

16. Az yeme, az uyuma ve az konuşmayı şiar edinmek.

17. Her gün Kur'ân'dan bir miktar okumak.

18. Zikir ve dualardan bir miktarı virt yapmak.

19. Âlimle oturup kalkmak ve ona soru sormak.

20. Güzel huylu ve güler yüzlü insanlarla iletişim hâlinde olmak.

21. Doğruluk ve dürüstlüğü söz ve davranışlarında şiar hâline getirmek.

22. Bütün işlerde Hak Teâlâ'ya tevekkül etmek.

23. Aile ve akrabanın başına gelen cefaya sabretmek.

24. Marufu/İyiliği emretmek ve münkerden/kötülükten nehyetmek.

25. Gece gündüz tüm vakitlerde kendini murakabe etmek.

Sonunda şöyle der:

> Masum İmamlardan (a.s) bize ulaşan budur. Kendileri böyle yapıyor ve diğerlerine bunu buyuruyorlardı; ama sufilerden nakledilen çille tutmak, hayvanca yememek, "çehar darb" zikri ve diğerleri onlardan aktarılmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bazı üstatlar bunların benzerlerini bazılarının nefisleri bakımından sülûkün kolaylaşmasında münasip görmüşlerdir. Bu nedenle onu emretmişlerdir.

Bu cümlelerden sonra sülûkün, "tabiatın şaibeleri", "âdetin vesveseleri" ve "umumun namusları"ndan özgürleşme olarak tefsir edilmiş hürriyet gibi diğer bazı talimatlarına yönelmiştir. Daha sonra 25 maddelik talimatların iştigalinin sonucunu, fena fillâh ve bekabillâh olan Allah'a doğru seferin maksadına işaret eden Hakk'a muhabbet ve yakınlığın hâsılı kabul etmiştir.

Tenkit ve tahlil

1. Talimatların kimisi, Merhum Feyz'in kendine has fıkhî teorisine dayanmaktadır. Mesela onun fetvasıyla vacib-i aynî olan Cuma namazında hazır bulunmak gibi.

2. Seyr-i ilallah yolunda gerekli durumlardan birçoğu zikredilmemiştir. Mesela muhasebe, murakabe, müşarata, sülûkün üstadı, daimî hüzün, ağyarla olmamak vs. gibi.

3. Sülûkün aşamaları, "Seferin Menzilleri" bölümünde ele aldığımız *Menâzilu's-Sâirîn*'de zikredilmiş yüz menzildir.

Bütün bunlara rağmen çok kıymetli risaledir ve ara ara okunması sâlikin hatırlamasında etkilidir.

Likaullah Risalesi'nin Genel Olarak İncelenmesi

Kâmil ârif Merhum Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî'ye ait bu kitap, sülûk ehli arasında "sülûkün kırbacı" şeklinde şöhret bulmuştur; çünkü yeni başlayanları yola çıkarmak ve yolu yarılamış olanların coşku ve hâlini arttırmak için eşine az rastlanır veya eşsiz bir kitaptır. Üstad bu konuda şöyle buyurmuştur:

> Likaullah kitabının kendine mahsus bir ateşi vardır ve Allah'a doğru seyir hâlindeki sâliklere kapıyı açmanın anahtarı ve başarının sırrıdır.[1]

Merhum Melikî Tebrizî, ibadete düşkün bir fakih ve cezbeli bir ârifti. Fıkhı Ağa Rıza Hemedanî gibi büyüklerden öğrenmişti. Amelî irfanı da kâmil ârif ve eşsiz mürebbi Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin yanında geçirdi. Üstadın zamanında parmakla gösterilen talebeler arasında oldu. O kadar ki üstadı, bazı yeni talebelerin yetiştirilmesini ona havale ediyordu. Hicrî 1343 senesinin Kurban Bayramı günü sabah namazı sırasında Kum şehrinde ahirete göçtü. Hz. Ma'sume'nin (sa) mutahhar hareminin yakınında şeyhlerin nuranî kabristanına defnedildi. Şu anda mezarı gönül ehlinin türbesidir.

Merhum Melikî Tebrizî'nin irfan, fıkıh ve usul-i fıkha ilişkin telifleri vardır. Ne yazık ki bazıları şu ana kadar basılmamıştır.

Üç kitabı, yani Arapça *Esrâru's-Salât*, Arapça *el-Murakabât* veya *A'mâlu's-Sünne*, Arapça ve Farsça *Likaullah* irfanî eserleri arasında sayılmakta ve ehl-i sülûkün büyük teveccühüne mazhar olmaktadır.

Likaullah kitabının başlangıç bölümü Farsça ve son bölümü de Arapçadır. Bu fakire göre Arapça yazmasının sırrı, galiba bu bölümün "vahdet-i vücud" bahsini içermesidir. Herkesin bu konuyu incelememesini, bilakis sadece talebeler ve âlimlerin ondan istifade etmesini istemiş olmasıdır. Özetle bu kitabın bazı başlıkları şöyledir:

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Allâhşinâsî*, c. 2, s. 40.

1. Allah'a kavuşma ve onun sahih manası hakkında bahis. Kavuşmanın (lika) mümkün olduğu, ayet ve rivayetlerin buna delalet ettiğine dairdir.

2. Hazreti Hakk'a dönüş kararı ve buna başlangıç.

3. Birinci adım olarak tövbe hakkındaki bahis.

4. Bütün günlerde müşarata, murakabe ve muhasebe.

5. Sülûkta uyumanın adabı.

6. Sülûkta yemenin adabı.

7. Gece namazı ve teheccüdün faziletleri ve etkileri.

8. Korku ağlaması ve şevk ağlamasının fazileti.

9. Kendine fısıldama ve Rabbine münacat.

10. Sülûkün kırbacı.

11. Vahdet-i vücud hakkındaki bahis.

12. Varlık âlemlerinin birbiriyle irtibatı ve onlardaki mevcudatın varoluş tarzı.

Tenkit ve tahlil

1. Bu kitabın en üstün niteliği, uyuyan kalpleri dehşetiyle uyandırmasıdır. Bu kitap, irfan ilmi olmaktan çok irfan dersidir. Üstelik de etkileyici bir ders. Bunun sebebi, yazarının korku (münacat) ehli kâmil bir âlim olmasıdır. Peygamberlerin işi olan ikaz etmede de kendine mahsus bir heybeti vardır.

2. Bu kitabın bir diğer özelliği, Allah'ın yolunu ispatlamadaki konumudur. Yani irfanî manada ilahî lika ve kavuşmanın lazım ve zaruri olduğunun ispatlanması.

3. *Likaullah* kitabının Allah'a doğru seyrü sülûkün bütün konularına girmediği ortadadır. Mesela üstatla rabıta/bağ konusunda kâmil ve tafsilatlı bir bahis yoktur.

4. Bir diğeri de şudur ki, bu kitapta yazarın kalemi güncel değildir ve anlaşılması herkes için mümkün görünmemektedir.

5. Bir başka müşkül de kitabın Arapça bölümüdür. Tercümenin asıl metnin yerini tutmayacağı açıktır. Özellikle de mevcut tercüme veya tercümeler -bu konuda olduğu gibi- yeterli ve ilmî olamıyorsa.

Önceki kitaplar konusunda söylediğimiz gibi, bu güçlükler asla kitabın değerini azaltmamaktadır. Bendeniz, üstadın talimatıyla, mütalaa ettiğim ilk kitabın bu kitap olmasını tercih ettim ve oldukça yararlandım. Tanıttığım hakikat yolunun taliplilerinden her birine tesiri barizdir. Allah ârif müellifini hayırla mükâfatlandırsın ve bize, bu neşe içinde ona kavuşmanın tadına varmayı lütfetsin. Âmin Rabbe'l-âlemin.

Bu Kitabı Yazmanın Zarureti

Yıllarca şahsi alakasının ve uzmanlık alanının gereği olarak amelî irfan kitaplarıyla haşır neşir olan bu kalemin sahibinin, amelî İslam irfanı babında kapsamlı bir kitabın yerinin boş olduğu dikkatini çekti. Böyle bir kitap şu özellikleri taşımalıydı:

Amelî İrfana Dair Kapsamlı Bir Kitabın Özellikleri

1. İrfanın Dinamik Hakikati ve Seyrü Sülûkü Esas Alan Çehresini Resmetmek

İrfan yolunun adını seyrü sülûk koydular. Buna göre irfanın hakikati sefer demektir. Enaniyetten ubudiyete sefer, kendinden Allah'a sefer, şirk ve çift görmeden tevhide sefer, nâsuttan lâhuta sefer, cehaletten marifete sefer. Tek kelimeyle noksanlıktan kemale sefer...

Dolayısıyla irfanın çehresini tasvir etmenin en iyi yolu, onun hakikatini, yani bir sefer oluşunu esas alarak resmetmektir. İrfan yolunun hakikatinin sefer ve sülûk olduğu meselesini, "seferin mahiyeti" bölümünde izah ettik.

Kimi yazarlar bu görüşle irfan hakkında kalem oynatmışlardır. Bazılarına değinelim:

– *Fütûhât*'ta, İbn Arabî. Kitabını âriflerin dört seferi (Esfâr-ı Erbaa) esasına göre tanzim etmiştir.

– *Evsâfu'l-Eşrâf*'ta Hâce Nasîruddin Tusî.

– *Maksadu'l-Aksâ* risalesinde[1] Azizuddin Muhammed Nesefî. Aziz Nesefî adıyla meşhurdur.

1- Bu risale, Hamid Rabbanî'nin tashihiyle *Eşi'atu'l-Lemeât* ile birlikte basılmıştır.

– *İşârât*'ın "Makamatu'l-Ârifin" başlığı altındaki Dokuzuncu Nemet'inde İbn Sina.[1]

– Kısa *Zâdu's-Sâlik* risalesinde Feyz-i Kâşânî.

– Kendisine nispet edilen *Seyrü Sülûk* risalesinde Allâme Bahru'l-Ulûm.

Fakat bu eserlere müracaat edildiğinde hiçbirinin kapsamlı ve mantıklı bir çerçeve ortaya koyamadığı görülecektir. Bu görüşü (irfan yolunun hakikatini sefer kabul etme) esas alan gerekli bahislerin bir kısmını ihmal etmişledir. Yahut hiç değilse tanzim edilmiş bir başlık açmamışlardır.

2. Kitabın Kuşatıcı Olması

İrfan yolunun, bir sefer olarak başlangıcı vardır. Hedefi ve durakları vardır. Kesintileri de. Azık ister ve kılavuz. Adabı vardır. Afetleri de. Tehlikeleri ve hatırlatmaları vardır. Bineği ve binicisi vardır. Süresi ve icapları vardır. Yoldaşları vardır. Yol kesicileri de. Vukufiyet talep eder ve hazırlıklar ister. Armağanı ve hayratı vardır... Bütün bunlar belli bir çerçeve ve bahis ister. Bu konulardan bir kısmını ihmal etmek, beraberinde tahkik ve ilim işinin eksikliğini getirecek bahsin boyutlarını görmezden gelmek demektir. Ne yazık ki, bu alanda irfanî miras ve birikimimizin elinde kapsamlı ve kâmil bir metin yoktur.

3. Şathiyat ve İnhiraflardan Uzak Durmak

Kâmil, eksiksiz ve kusursuz tek kitap Kur'ân-ı Kerim'dir; çünkü Allah'tan gelmiştir. Allah şöyle buyurur:

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا.

> **Eğer Kur'ân Allah dışında birinden gelmiş olsaydı insanlar onda pek çok uyumsuzluk bulurdu.**[2]

1- Şehid Mutahharî şöyle der: "İbn Sina, bu Nemet'te birinci seferden ve biraz da ikinci seferden bahsetmiştir." (bk. Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî,* İrfan bölümü). Ayetullah Cevadî Âmulî şöyle der: "*İşârât*'ın Dokuzuncu Nemet'i ilmî irfan değil, amelî irfan hakkındadır."

2- Nisâ (4), 82.

Bu ayet-i kerimeden anlaşılan odur ki, çelişki ve eksiklikten uzak olan kitap, kusursuzluğu yaratanın kitabıdır. Yani Kur'ân-ı Kerim. Ama ilmî bir metnin mümkün mertebe kusurdan arınmış ve donanımlı olması için çaba gösterilmelidir. Maalesef irfanî kitaplarımızın bir kısmı kimi şathiyatlar ve inhiraflar içermektedir. Merhem Feyz-i Kâşânî'nin *el-Mehaccetu'l-Beydâ fi Tehzîbi'l-İhyâ* kitabının yazımındaki sırlardan biri de işte bu donanımdır.[1] Bu inhirafların örneklerine bu kitabın muhtelif bölümlerinde yer verdik.

4. Şia'nın Prensip ve Mirası Temelinde Kuruluş

Her ne kadar "Âşığın mezhebi mezheplerden ayrıdır." denmişse de ümmet-i merhumede fırka-i naciyenin birden fazla olmadığında kuşku yoktur. O da Şia-i İsna Aşeriyye'dir. Fırka-i naciye olmak göreceli veya teşrifatla ilgili bir unvan değildir. Şia, görüş ve inançlarının hakkaniyeti nedeniyle ehl-i necattır. Bu görüşler ve inançlar, onlardan kaynaklanan irfan üzerinde bütünüyle etkilidir. Bu tesir tarihsel açıdan da inkâr edilemez. Her ne kadar ittifaka yakın çoğunlukta tasavvuf fırkaları, silsilelerini evliyanın başı Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebî Talib'e (a.s) dayandırsa da[2], her ne kadar ehl-i irfanın çoğunluğu Sünnî mezhep olmakla birlikte Alevi meşrep sayılıyorsa da[3] ve her ne kadar bozuk mezheplere itikat edenlerin çoğu mustazafsa da, muhtelif mezheplerin irfanında kelam inançlarının etkisi inkâr edilemez.

Buna göre, İmamiyye mezhebine inananlar kendi irfanlarını, fıkıhları gibi Şiî prensipler ve miras üzerine kurmalıdırlar. Batıl taassuptan tam manasıyla uzak durdukları gibi, kendi prensip ve itikatlarına dayanmalıdırlar.

Ne yazık ki, bu önemli noktanın Şiî büyüklerin inayetine çok az konu olduğunu iddia etmek zorundayız. Seyyid Haydar Âmulî, Allâme Bahru'l-Ulûm ve Şeyh Hüseyin Bahranî gibi kadri yüksek Şiî âriflerin bu alandaki kaygıları ciddiye alınsaydı, şu anda Şiî irfan metinlerinin yetersizliğiyle karşı karşıya kalmazdık. İki örneğe değineceğiz:

1- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *el-Mehaccetu'l-Beydâ*, Mukaddime. Ayetullah Seyyid İzzeddin Zencanî şöyle der: "Feyz'in *Mehacce* kitabı tashih ve tanzime muhtaçtır." Yani her ne kadar Feyz, Gazzâlî'nin *İhyâu'l-Ulûm*'unu elekten geçirmişse de hâlâ tashihe ihtiyaç vardır.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 154.

3- Seyyid Celaleddin Âştiyanî, *Şerh-i Füsûs-i Kayserî*, Mukaddime.

1. Muhyiddin Arabî "Amâ" adında bir gaybî hakikate atıfta bulunur ve onu izah eder. Bu hakikati Resul-i Ekrem'den (s.a.a) bir rivayeti esas alarak ortaya atar. O rivayette Hz. Peygamber'e sordular ki: "أين كانَ ربُّنا قَبلَ أن يخلُق الخَلقَ / Rabbimiz, yaratılıştan önce neredeydi?" [1] Peygamber cevap verdi: "كان فی عَماء لا فَوقَهُ هَواء و لا تَحتهُ هواء / Üstünde ve altında hava bulunmayan Amâ'da idi." [2]

Bu rivayet bu şekliyle Ehlisünnet'in hadis kitaplarında geçmektedir. Hadisin benzeri aynı soruyla ama farklı cevapla Şiî hadis külliyatlarında da mevcuttur. Masum'a (a.s), "Allah nerede?" sorusunu sordular. Masum, sorunun aslında yanlış olduğu cevabını verdi; çünkü:

"هُوَ أيّن الأيّن بلا أيْنٍ و كيّف الكيْفَ بلا كيْفٍ", "Mekânı yaratan ve keyfiyeti tahakkuk ettiren O'dur." [3]

Bu cevap nerede, o cevap nerede? O cevapta tecessüm ve teşbih kokusu vardır. Bu ise tevhitte net bir cevaptır. Fakat ne yapmak gerekir? Sünnî irfan, Sünnî fıkıh ve hadisten etkilenmeden olur mu? Şiî irfan; Şiî fıkıh, hadis ve itikat dışında bir şeye dayanır mı?

2. Diğer örnek şudur: Gazzâlî, *İhya*'da "rub-i âdât"ta "sema ve vecdin adabı kitabı" başlığı altında bir bölüm açmıştır. Fakat Şiî görüşle *İhyâ*'yı donatıp tashih etmiş olan Merhum Feyz-i Kâşânî şöyle der:

و أنا أضع بدل كتاب آداب السماع والوجد فيما بعد كتاب آداب المعيشة واخلاق النبوة، كتاب آداب الشيعة واخلاق الإمامة لأن السماع والوجد ليسا من مذهب اهل البيت : .

> Ben, nübüvvetin yaşantı adabı ve ahlakı kitabından sonra sema ve vecdin adabı yerine, Şiî olmanın adabı ve imamet ahlakı kitabını koydum; çünkü sema ve vecdin Şiî İmamiyye mezhebinde yeri yoktur. [4]

Bir tür raks ve musiki olan sema, bazı Sünnî görüşlere göre ilahî dergâha yakınlaşmayı bile sağlayabilir. Oysa Şiî görüşe göre haramdır ve reddedilmiştir.

1- Davud b. Ali Kayserî, *Şerh-i Füsûs*, Mukaddime.

2- age.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 78.

4- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *el-Mehaccetu'l-Beydâ fî Tehzîbi'l-İhyâ*, c. 1, s. 4.

5. İstihkâm ve Sağlamlığa Sahip Olma

İstihkâmın özellikleri şöyledir:

1. Zevki (aklı) ilmî dikkatle ve ilmî dikkati de zevkle uyumlu hâle getirmek lazımdır.

2. İlmî metanetin yanı sıra akıcı da olunmalıdır.

3. Uyumlu ayet ve rivayetlerle dolu olmalıdır; çünkü şeriattan kopuk tarikat benlik serabından başka bir şey değildir, asla hakikatin cennetine iletmez, ulaştıramaz.

4. Nazarî bahislerin yanında amelî ve işlevsel program ihmal edilmemelidir.

5. Yenilikçi ve tahlille bir arada olmalıdır.

6. İrfanın ona benzeyen şeylerle net sınırlarını korumak gerekir. Mesela irfan adına ve ahlak hazzıyla yazmamalıdır.

Hülasa Şia'da İslamî irfan babında kapsamlı ve kuşatıcı bir kitap konusunda sahanın boş olması, bu kalemin sahibini bu alanda bir çaba başlatmaya mecbur bırakmıştır. Bu sahadaki ilmî sermayesini -amel bir yana- az görmekle birlikte lütufkâr Rabbine güvenerek bu işe cesaret etmiştir. Katedilen mesafe şu şekilde gerçekleşmiştir:

Birinci adım, Kum medreselerindeki İranlı olmayan seçkin talebelerin eğitimi amacıyla bu alanla ilgili ders notlarını yazmaktı. Dersler ve el yazma notlar yoğun ilgi gördü. O kadar ki ülke dışında da eğitimde kullanıldı ve dağınık biçimde bazı yabancı dergilerde -eğitimle eş zamanlı olarak- bizzat öğrenciler tarafından tercüme edildi. Bu satırların yazarı daima gönlünden geçirir ve dile getirir: "هَذَا مِن فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ"[1] Bu adımda hedef, İranlı olmayan talebelerin İslam'ın aslî irfanıyla tanışmasıdır.

İkinci adım, çeşitli zamanlarda kaleme alınan o el yazma notların tekrar tekrar ve düzenli şekilde gözden geçirilmesiydi. Bu adımda hedef, yapılan işten iyice emin olmaktı.

1- Neml (27), 40.

Üçüncü adım, ders notlarının yeniden yazımı, tashihi, tamamlanması ve gerektiği yerlerde değişikliğe gidilmesiydi. Tamamlayıp kemale erdirme, hacmi üç katına çıkardı. Bu adımda hedef, ilim merkezlerine sunmak üzere Şiî amelî irfan alanında bir kitap yazmaktı.

Dördüncü adımda çalışma, muhtemelen sorunların giderilmesi ve yapılan eleştiriler dikkate alınarak zenginliğinin artması için kıymetli hocaların ve ilim sahiplerinin gözden geçirmesine havale edildi.

Beşinci ve son adım, İslam toplumuna arz etme hedefiyle metnin nihai yazımının hazırlanmasıydı.

Elbette ki bir de atılan tüm adımlardan önemli altıncı adım vardır. O da siz aziz okuyucular tarafından yöneltilecek yapıcı tenkitler ve önerilerdir.

Bu kitabın yazarı, fikir sahibi ve ilgili okuyucuların teklif ve önerilerine açıktır. Böylece gelecekte kitabın eksiklikleri telafi edilebilecek ve muhtelif yönlerine muhtemelen olumlu ilave yapılmış olacaktır. Umarız, tüm eksikliklerine rağmen müspet irfanın yaygınlaşması yolunda bir adım olur.

Bu Kitabın Yapısı

Bu kitabın yapısı, Allah'a doğru sefer olan irfan yolunun hakikatini esas alarak şekillenmiştir. Buna göre, ekseni "sefer" olarak belirledik ve bahsi beş bölüm hâlinde ele aldık.

Birinci bölüm, başlangıç malumatı hakkındadır. Genel bir bakışla sefer ve sülûkün görünümü, seferin mahiyeti, seferin zarureti, sefere başlamanın engelleri, seferden önceki talimatlar, seferlerin sayısı, seferin müddeti gibi konular bu bölümde incelenecektir.

İkinci bölüm, seferin gerekleri ve seferin yolcusu, seferde yol arkadaşları, seferin bineği, seferin araç gereci ve azığı, seferin kılavuzu gibi konular hakkındadır.

Üçüncü bölüm, seferin menzilleri/durakları hakkındadır. Burada seferin çıkış noktası, *Menâzilu's-Sâirîn* gibi amelî irfan kitaplarında tek başına ele alınmış seferin menzilleri, seferin maksadı, seferin yokuşları ve dar geçitleri, seferin sapakları gibi fasıllar incelenecektir.

Dördüncü bölüm, tamamlayıcı bilgiler hakkındadır ve seferin benzer ve sapkın yolları, seferin yol kesicileri, seferin afetleri, seferde hafiflik veya ağırlık, seferin dili gibi bahisler incelenecektir.

Kitabın son bölümü olan beşinci bölümde seferin kazanımlarını ele aldık. Bu bölüm, seferin öncüleri (örnek yolcular), seferin armağanı ve seferin hatıraları hakkındaki konulara ayrılmıştır. Tabii ki beşinci bölümün yazımı, kitabın hacminin artmaması şartına bağlıdır. Aksi takdirde bu bölümü bağımsız bir telif olarak sunacağız.

Görüldüğü üzere kitabın konularının tamamında eksen seferdir. "Seferin Mahiyeti" faslında insanın daima seferde olduğunu söyleyeceğiz. Bu seferin tüm boyutları ortaya konabilirse irfan yolunun boyutları da açıklanmış olacaktır.

Şu anki yapı başlangıçta yazarın zihninde yoktu. Kitabın muhtelif fasıllarını yazdıktan sonra ve üzerinde çokça düşündükten sonra bu yapı ortaya çıktı. Elbette ki ne şekil ve yapı ne de başlıklar ve muhteva hiçbiri eksiklikten uzak değildir. Özellikle de her iki bölümde yenilemeler göze çarpmaktadır; çünkü biliyoruz ki:

هر که سخن را به سخن ضم کند / قطره ای از خون جگر کم کند

Söze söz katabilen kimse / Yürek kanından bağışlamış gibidir.

Allah'ım! Liyakat yolunun coşkuluları ve içi kanayanların hakkına bizi bu neş'ede (dünyada) liyakat şerefiyle müşerref kıl. Allah'ım âmin, Muhammed ve Âl'ihi't-tahirin hakkına.

1. BÖLÜM:

BAŞLANGIÇ MALUMATI

Birinci Fasıl : Seferin Görünümü

İkinci Fasıl : Seferin Mahiyeti

Üçüncü Fasıl : Seferin Zarureti

Dördüncü Fasıl : Sefere Başlamanın Engelleri

Beşinci Fasıl : Seferden Önceki Talimatlar

Altıncı Fasıl : Seferin Sayısı

Yedinci Fasıl : Seferin Müddeti

1. FASIL: SEFERİN GÖRÜNÜMÜ

Seyrü Sülûkün Görünümü

Hakîmler der ki: "İnsan, mutlak meçhulün[1] taliplisi olmaz."

Yine demişlerdir ki: "İnsan ilmî faildir[2] ve bir hedefi hesaba katmaksızın bir işe el atmaz."

Diğer bir ifadeyle, insan hangi yola adım atarsa atsın ve hangi işe girişmek isterse istesin o iş ve o yolla ilgili -genel hatlarıyla da olsa- bir tasavvura sahip olmalıdır. Bu genel tasavvura, panorama veya görünüm adı verilir.

Pek çok insan seyrü sülûk veya irfana dair bir söz işitmiştir ama ona dair bir tasavvuru yoktur. Bazı kimselerin Allah yolunun ehli olduğunu, riyazet yaptığını, göz ve kulağının açık olduğunu, keşif ve müşahede ehli olduğunu, adap ve amellere bağlılık gösterdiğini, seyrü sülûk ve irfanda ustalık kazandığını işitmişlerdir; ama bu sözlerin ne anlama geldiğini, sülûkün ne olduğunu, Allah yolunun nasıl bir yol olduğunu vs. bilmezler.

Belki bu kişilerin bazısı bilmeyi çok ister, ama dakik inceleme ve uzun mütalaalar yapacak kapasitesi veya vakti yoktur. Bu yüzden seyrü sülûka dair genel bir panorama ve görünüm edinmek ister. Böylelikle belki dikkatleri çekilirse o zaman daha fazla incelemeye yönelebilirler. Bu fasılda bu konuda nispeten şeffaf bir panorama ortaya koyma amacındayız.

Sâlik İnsan Kimdir?

İnsanlar bir gün doğar ve bir gün de ölürler. Ne bu dünyadaki doğumları onların isteğiyledir ne de ölümleri. Fakat hayat tarzları çok farklıdır. Bu farklılık, tercihe dayalı ve irade dışı etkenlerin sonucudur. Genetik ve çevresel etkenlerden, tamamen haberdar olarak yapılan tercihlere kadar.

1- Mutlak meçhul, insanın hiçbir şekilde bilgi ve malumat sahibi olmadığı şeydir.

2- Fail, bir işi yapan demektir. Bazen yaptığı işle ilgili şuuru ve bilgisi yoktur. Midenin gıdayı hazmetmesi gibi. Kimi zaman da bilgisi vardır. İnsanın yaptığı işten haberi olması gibi. Birinci kısma doğaya dayalı veya doğal fail; ikinci kısma da bilgiye dayalı (ilmî) fail adı verilir.

İnsanlar genel olarak iki gruba ayrılır: Allah'a itikadı olanlar ve Allah'ı inkâr edenler. Allah'ı inkâr edenler hayatın sonunu ölüm kabul ederler. Neticede de insanın ebter/sonu kesik olduğunu, yani ebedî olmadığını zannederler. Allah'ı inkâr edenler konu olduğunda Allah'a doğru seyrü sülûka kalkışmak manasızdır. Her ne kadar manevî şeylere ve kimi ahlakî değerleri kabul etse bile.

Allah'a inananlar da iki gruba ayrılır: İlahî dinlerden birine inananlar ve inanmayanlar. Çoğu kimse kâinatın Rabbi olan ezelî ve ebedî kuvvete inanır. Fakat bir dine bağlanmamıştır. İrfan ehli bu grup için de Allah'a doğru seyri mümkün görmez; çünkü şeriatın batını olan tarikata adım atmak, şeriata itikat olmaksızın manasızdır. Allah'a doğru seyir ve yolculuk, ona sevgiden başka bir şekilde mümkün değildir ve Allah'ı seven kimse, O'nun hak elçilerine tâbi olmalıdır:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى.

De ki: Allah'ı seviyorsanız bana tabi olmanız gerekir.[1]

Şeriata itikadı olanlar da iki gruba ayrılır: Şeriata bağlı kimseler ve şeriatı kabul etmesine rağmen bağlı olmayan kimseler. Çoğu kimse zahiren Hıristiyan veya Yahudi ya da Müslümandır. Fakat bu dinlerin buyruklarından hiçbirine bağlılık göstermezler. Bunlar nüfus cüzdanında Yahudi, Hıristiyan veya Müslümandırlar.

Şeriatlara bağlılık duyan kişiler de iki gruptur: Bir grup şeriatın zahiriyle yetinir. Sadece yükümlülüğü kaldırmak için dinî ahkâmı amele dönüştürür. Bunlar ekseriyettir. Nispeten çok daha az olan diğer grup, şeriat mecrasından tarikat yoluna ulaşmanın peşindedir. Daha sonra bu yolda seyir hâlinde hakikate varmayı amaçlar. Bu hakikat de Allah'a yaklaşmaktır. Bu gruba "sâlik" adı verilir.

Elbette sâlikler de birkaç gruba ayrılır: Bir grup, bu dünyada kemale erer. Bir grupsa ölümden sonra kemale erer. Bir grup da yoldan geri kalır. Bunlar ya istidraca[2] ve geri dönmeye duçar olur ya da bulunduğu makamda kalakalır.

İnsanı Allah'a ve sonra şeriata inanmaya, ardından dine bağlanmaya, sonra

1- Âl-i İmrân (3), 31.

2- İstidrac, irfan kavramı olarak geri dönüş ve anlaşılmaz şekilde tedricî ve sürekli düşüş demektir.

sülûka çeken ve nihayetinde de kemale erdiren etkenler pek çoktur. Burada bunlar bahis konumuz değildir. Sadece şu kadarını söyleyebiliriz ki, eğer insanın fıtratı ve kalbi ölmezse, uykuda bile olsa, hurafe karıştırmadan Allah, din, sülûk ve kurb-i ilahî doğru dürüst sunulursa öylesine cazip gelir ki, tıpkı bir mıknatıs gibi soğuk demiri ve insanın vücudunu çeker, simya misali onu altına dönüştürür.

Mısırlı ârif İbn Fariz, meşhur Hamriyye'sinde[1] şöyle der:

و إن خَطِرَت يومًا على خاطِرِ امرئٍ / أقامَت به الأفراح و ارتَحل الهمُّ

Bir gün aşkın şarabının düşüncesi akla gelirse / Hüzün vücudundan giysi gibi sıyrılıp çıkar ve mutluluk hoşlukla onun yerini alır.[2]

ولو نَضحوا منها ثَرى قَبرِ مَـيِّتٍ / لَعادَت اِليهِ الرُّوحُ وانتعَشَ الجسمُ

Eğer ondan bir damla ölünün kabrinin toprağına düşse / Hiç kuşku yok ruh ona döner ve beden aniden mezardan çıkar.[3]

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuç şudur:

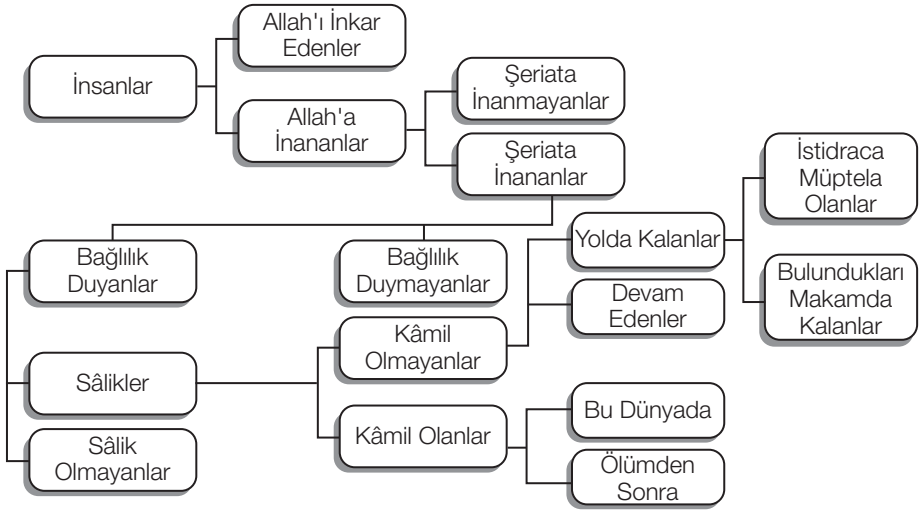

1- Farsçada "sakiname" adı verilen "hamriyye", şair âriflerin mey muhabbetini vasfetmeye dair söylediği şiirdir. Üstad Allâme Hüseynî Tahranî, en iyi hamriyyeyi Mısırlı İbn Fariz'in, en iyi sakinameyi de Hac Molla Hadi Sebzivarî'nin söylediğini düşünüyordu.

2- Ömer b. Farid, *Dîvân-ı İbn Fâriz*, s. 179.

3- age.

Dolayısıyla sâlik illallah (Allah'a giden kimse), Allah'a ve şeriata inanan, bağlılık gösteren ve Allah'ın kendisi olan hakikate ulaşmak için şeriatla amel ederek tarikat yoluna adım atmak isteyen kimsedir.

Kamil sâlik olan merhum Muhammed Hasan Beyatî Hemedanî'nin bu fakire naklettiğine göre, büyük ârif Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî şöyle buyururmuş:

> Allah, kullarından sevdiklerini şeriata erdirir. Sonra bu sevdiklerinden daha çok sevdiklerini tarikata ulaştırır. Ardından bu gruptan her şeyden fazla sevdiklerini de hakikate kavuşturur.

Anlatılanlardan, şeriata bağlı olanların, sülûk ve tarikatın adabına bağlılık göstermeksizin irfandan ve seyrü sülûktan söz etmesinin abes olduğu ortaya çıkmaktadır. Nerede kaldı şeriata bağlı olmayan ve inanmayanlar. Varlığın mebdeine/tevhide itikadı olmayanlar zaten hesaba katılmaz.

Yine bilmek gerekir ki, günümüzdeki Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi tahrif olmuş şeriatlara inanıp, bir kısım adap ve riyazetlere bağlılık gösterse ve riayet etse bile insanın elinden tutamaz, ona herhangi bir kapıyı açamaz. Böyle bir din sahibinin mustazaf[1] olması durumu hariç. Bu durumda gelişme kaydedebilir. Fakat özel bir aşamada hak din batından ona keşfolur. Eğer kabul ederse yükselmeye devam eder, aksi takdirde yolda kalır.

Seferin Aşamalarına Hızlı Bir Bakış

Mümin insan, âlemde şu ana kadar gafil olduğu nice güzelliklerin bulunduğunu anladıktan ve haberdar olmanın yolunun himmet kuşağını beline bağladıktan ve dosttan gayri ne varsa koyuverip, yalnızca Hz. Mabud'un aşkına varmak gerektiğini gördükten sonra günah ve gafletle bozulmuş geçmişinden tövbe eder. Hem de "Bir daha dönmeyecek şekilde" nasuh ve gerçek tövbeyle.[2] Üstad şöyle der:

1- Mustazaf, ömrü boyunca hak itikadı işitmemiş olan yahut işitmişse bile tahlil ve anlama gücüne sahip olamamış kimsedir.

2- Kâmil ârif Melikî Tebrizî, bu tövbenin niteliğini *Likâullah* kitabında izah etmiştir. Biz de bundan sonra ona atıfta bulunacağız.

> Bu tövbe buldozer hükmündedir. İnsanın geçmişteki günahlarını ezer geçer. Kabul edildiğinin nişanesi de insanın kendisinde bir hafiflik, ruhunda neşe ve temizlenmiş hissetmesidir.

Bu tövbeden sonra sâlik murakabe ve zikre yönelir. Murakabenin yoğunluğu ve zikrin tesiriyle bir süre sonra misal ve suret keşiflerinin kapısı yüzüne açılır, gaybla şühud irtibatının hazzını tadar. Sûrî mükaşefe, "suret" sahibi keşiflerdir[1] ve insanın beş duyusu sayısına taksim edilebilir. Sâlik, başkalarının görmediği nurları görür. Başkalarının almadığı kokuları alır. Ekseriya bu aşamada insanların, melekelerine göre şekillenmiş berzah suretlerini görür. Tedricen sâlik, berzah âlemi ve onun madde âlemini çevrelemesini idrak eder ve gaybın türlerine ilişkin bilgi sahibi olur. Bu aşamada sâlik, habis nefsinin derununa neler gizlediğini görür. Ne zaman zikre oturmak ve mabuduyla halveti seçmek istese, evham ve pislikler ona saldırmakta ve zihnini perişan etmektedir. Fakat Allah yolunun yolcusu himmet kemerini bağlar, kutsal ilahî nağmenin ve can bahşeden rahmanî üflemenin yardımıyla hedefe doğru yola koyulur. Berzah âleminden geçer, tüm vehimler ve pislikleri gönül sahnesinden ve sayfasından siler. Elbette onlardan geriye bir şey kalmamasına dikkat etmek gerekir; çünkü bu hayalî varlıkların âdeti, kendilerini gizlemesi ve sâlikin onların şerrinden kurtulduğunu ve berzah âleminden geriye kendisiyle birlikte bir şey kalmadığını sanmasını sağlamalarıdır; ama sâlik hayat kaynağına yol bulduğu ve hikmet pınarlarına doyup kanmak istediği an ansızın ona saldırır ve yolunu keserler. Bu yüzden mücahede ve riyazetle, hayalî varlıklar teveccüh vaktinde onun aklını karıştırmayacağı miktarda vehmî yatıştırma hâli elde edilmelidir.

Sâlik berzah âleminden geçtiğinde, "akıl âlemi" adı da verilen ruh âlemine girer. Bu merhalede idrak ile manevî keşiflere nail olur. Daha sonra "tevhid-i ef'alî"ye, sonra da "tevhid-i sıfatî"ye, ardından "tevhid-i esmaî"ye ve nihayet "tevhid-i zatî"ye girmeye destur alır. Ruh âleminde nefsin tecelliyatı başlar. Başlangıçta sâlik nefsini maddî surette müşahede eder. Ekseriya kendisini kendisinin karşısında dikilmiş ve nefsinin nuru bütün bir göğü ve yeri,

---

1- Keşifler üç kısma ayrılır: Sûrî, manevî ve manevî-sûrî. Sûrî keşifler, insanın duyularından birine uygun suret taşır. Manevî keşifler, her türlü suretten yoksundur. Manevî-sûrî keşiflerin ise her ikisinden de nasibi vardır. Üstad Hasanzade Âmulî, *İnsan der Örf-i İrfân* kitabında keşfin bu kısımlarına örnekler zikretmiştir. Kayserî, *Füsûsu'l-Hikem*'in mukaddimesinde (fasıl 7) keşif ve kısımları bahsine girmiştir.

doğuyu ve batıyı kaplamış hâlde görür. O an sâlik kendisini kaybettiğini ve ne kadar ararsa arasın bulamayacağını anlar. Tabii ki ileride nefsin soyutluğu konusunda başlangıçtaki müşahedelerden geçince nefsin tüm hakikatini tam soyutlukla müşahede edebilir.

İrfan ıstılahında tevhid-i ef'alî, sâlikin, âlemde bir failden fazlasını görmediği, onun da Allah olduğu makama ulaşmasıdır. Tevhid-i sıfatî kemal sıfatlarıdır. Yani ilim, kudret, hayat gibi sıfatlar bir tek varlığa münhasırdır. Bir tek ilim, bir tek kudret, bir tek hayattan fazlası mevcut değildir. Tevhid-i esmaî, sâlikin tüm âlemlerde Âlim'in bir tek, Kadir'in bir tek, Hayy'ın (Diri) bir tek olduğunu görmesidir. O da yüceler yücesi Allah'tır. Tevhid-i zatî, sâlikin zatî tecelli ile fena makamına erişmesidir. Burada bir tek varlıktan başkasını görmez. Tüm mevcudatı yok olmuş görür. Allah'ın sonsuz zatını varlığın tek örneği olarak görür. Elbette ki bu tevhidde, ya sâlikin taayyün etmiş zatı Hakkın varlık deryasında boğulur ya da hiç değilse taayyün hükmen yok olur. Yani ona hiçbir tür teveccühün olması mümkün değildir. Fena, sülûkün diğer makamları gibi, başta hâl suretinde sâlikin önüne çıkar ve yavaş yavaş makama[1] dönüşür.

Fena fillahtan geçen ve fenada kalmayan sâlikler beka merhalesine ulaşırlar. Bekaya varan sâlik, kesretin yanı sıra vahdettedir de. Bu makam çok yüksektir. Sülûkün üçüncü ve dördüncü seferi beka billâh aşamalarıyla irtibatlıdır. En iyi üstad, dört seferi tamamlayan kimsedir. İnsan-ı kâmil, âlemin sultanıdır; çünkü velayet makamına erişmiştir ve Allah'ın izniyle elinden her iş gelir.

1- Hâl, sâlikteki kalıcı olmayan kazanımlardır. Makam ise kalıcı kazanımlardır. Daha fazla izah ileride gelecektir.

2. FASIL: SEFERİN MAHİYETİ

İrfanın İdrak Edilebilir ve Vasfedilemez Hakikati

Kâmil ârif Şeyh Muhammed Baharî Hemedanî şöyle der:

> İlimler iki kısımdır: Bir kısmı "kitabî"dir ve kitaplarda konu edilmiştir. Diğer kısmı ise yazılabilir değildir. Herkes ona dair bir şey yazmış, lakin onun aslını belirtmemiştir. Eğer hakikat itibariyle marifete sahip olmuşsa, teşrif kabilinden olmuştur. Genel hatlarıyla işaret edilmiştir, yoksa hakikat itibariyle var olduğu şekliyle değil. O tarz mevzuların lafzî beyanı yoktur. Gaybî feyizlerin son kısımdan olacağı gayet açıktır.[1]

İdrak ve Tavsif Açısından İşlerin Kısımları

Merhum Baharî'nin bu sözleri, işlerin idrak ve tavsif açısından üç gruba ayrıldığına işaret etmektedir:

1. Bazı durumlar "la yudreku ve la yûsef" türündendir. Yani ne idrak edilebilirler ne de tavsif. Yüce Allah'ın künhü böyledir. Bu yüzden de Hz. Peygamber (s.a.a) bu konuda şöyle buyurur:

> الهی ما عَرَفْناک حقَّ مَعْرفَتِک. / İlahî, seni olması gerektiği gibi tanıyamadık.[2]-[3]

Yine şöyle buyurur:

> لا أحصی ثنائًا أنت کما أثنَیتَ علی نفسک / Seni övmeyi bitiremem ve sana layık olacak şekilde seni övemem.[4]

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 96.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 23.

3- Ağa Ali Hakîm, "ma" edatını mevsule ve "hakka" kelimesini haber kabul etmiştir. Yani *"Allah'ım, seninle ilgili bilgimiz, seni tanımanın hakkıdır."* Bunun zahire epeyce aykırı olduğu bellidir. (bk. Ağa Ali Müderris Zunuzî, *Bedâyiu'l-Hikem*, s. 98.).

4- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 23.

Dolayısıyla tavsif edilemezdir. Âdemoğullarının en üstünü olan ve başında "levlake" tacı taşıyan Allah Resulü (s.a.a) bu şekilde acziyet ifade ettiğinde diğer enbiya ve evliyanın hâli ortadadır. Nerede kaldı onların ilim ve hikmetinin kırıntısına sahip diğerleri.

آنجا که عقاب پر بریزد / از پشه لاغری چه خیزد

Kartalın tüy döktüğü yerde / Sısıka sivrisineğin elinden ne gelir?

2. Bazı durumlar da "yudrek" ve "yûsef"tir. Yani hem idrak edilebilir hem de tavsif edilebilirdir. Çoğu duyusal ve hayalî bulgular ile idrakler bu türdendir. Mesela sonbahar hem idrak edilebilir hem de tavsif edilebilir.

3. Bazı durumlarsa "yudreku ve la yûsef"tir. Yani insan onları idrake nail olabilir, ama gerektiği gibi ve yakışır şekilde onları tavsif edemez. Peygamberlerin (onlara selam olsun) vahyi bu kısımdandır. Aynı şekilde evliyalar, tevhidin hâllerinin bu gruptan olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle şöyle demişlerdir:

رو مجرد شو مجرد را ببین / دیدن هر چیز را شرط است این

Yürü mücerret ol mücerredi gör / Her şeyi görmenin şartıdır bu.

Veya şöyle derler:

من گنگ خواب دیده و عالم تمام کر / من عاجزم ز گفتن و خلق از شنیدنش

Ben rüya gören dilsiz ve âlemin tamamı sağır / Ben âcizim anlatmaktan ve halk da dinlemekten.

Veya şöyle derler:

اَلا ان ثوبًا خیطَ من نَسْج تِسعةَ / و عِشْرینَ حرفًا عن مَعالیه قاصر[1]

Gerçek şu ki alfabenin 29 harfiyle dikilen giysi, onun uzun endamına kısa kalır.[2]

1- Molla Hadi Sebzivarî, *Manzûme*, hikmet bölümünün mukaddimesi.

2- Hatırımdadır; *Füsûsu'l-Hikem* dersinde Kayserî'nin fena fillâh hakkındaki mukaddimesinin son fasıllarında üstadım, hakîm ve müfessir Ayetullah Cevadî Âmulî, yarım saatlik izahtan sonra fena hakkında şöyle buyurdu: "Bakın; yarım saattir fena hakkında konuşuyorum, ama bizim gibi uzaktakiler için hiçbir şey açıklık kazanmadı; çünkü mevzu lafza dökülemiyor." (Mana itibariyle nakil).

Merhum Seyyid b. Tavus der ki:

> Samerra'da mekânın feyzinden, bende, asla tasvif edilemeyecek ve açıklanamayacak hâller oldu.[1]

Bazı Durumlar Neden Tavsif Edilemezdir?

Tavsif edilemez oluş genellikle birkaç şeyden kaynaklanır:

1. Konunun yüksek mertebede ve ulaşılmaz olması: Mesela ef'alî, sıfatî ve zatî tevhidin hakikati -kelam değil, irfan ıstılahında- nasıl tavsif edilebilir?

2. Dinleyenin zayıflığı: Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) sinesine işaret etti ve şöyle buyurdu:

إنَّ هاهُنا لَعِلمًا جمًّا لوأصبتُ لهُ حَمَلَة.

> Burası ilimle dolu. Keşke onun için bir taşıyıcı bulabilseydim.[2]

İmam Seccad (a.s) şöyle buyurur:[3]

إنّى لَأكتُم من علمى جواهرَه / كى لا يرَى الحق ذو جهلٍ فيفتَـتِنا

و رُبَّ جَوهرِ علم لو أبوحُ به / لقيلَ لى أنتَ مِـمَّن يَعـبُـد الـوَثَـنا

İlim cevherlerimi gizliyorum ki, / Cahilin biri sakın onu görmesin ve fitneye düşmesin.

Nice cevherler vardır, onları açığa vursam, / Bana "Sen putperestsin." derlerdi. [4]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 211.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, hikmet: 147.

3- Kimileri de başkalarına nispet etmiştir.

4- Abdulhüseyin Eminî, *el-Gadîr*, c. 7, s. 35; *Tefsîr-i Sâfî* mukaddimesi, Âlusî'nin *Cevâhiru'l-Meânî* tefsiri, c. 6, s. 190; Üstad da *Rûh-i Mücerred*'de, s. 376 (dipnot) bu şiir hakkında izahat vermiştir.

Rivayette şöyle geçmektedir:

لو عَلِمَ أبو ذر ما فی قَلْبِ سَلْمان لَـقَـتَـلَهُ.

> Eğer Ebu Zer, Selman'ın kalbinden geçeni bilseydi onu öldürürdü veya tekfir ederdi.[1]

Merhum Seyyid Haşim Haddad bu cümleye şöyle anlam verirdi:

> O ilim Ebu Zer'in sinesine gelseydi, ona tahammül edemeyeceğinden, Ebu Zer'in kâfir olmasına veya o anda ölmesine yol açardı.

Hz. Ali Murtaza'nın (a.s) yürekten fırlayan ve ruha giren o sözü karşısında Hemmam'ın dayanamaması yersiz değildir:

فَصَعِقَ هَمّام صَعْقَة كانَتْ نَفْسُهُ فيها.

> Hemmam bir çığlık attı ve oracıkta can verdi.[2]

Bilge âlim Ayetullah Cevadî Âmulî şöyle anlatırdı: Ali (a.s), " يَنْحَدِرُ عَنِّی السَّيْلُ / *Ben, selin aktığı dağ gibiyim."*[3] buyurmuştu. Yani kişi selin karşısına çıkmamalıdır. Hemmam çıktı; ama tahammül edemedi ve eridi.

Enbiya ve evliyanın, "Biz, insanların akılları kadarıyla onlarla konuşmaya emrolunduk."[4] buyurması hikmetsiz değildir. İmam Ali'nin (a.s) gece-gündüz kuyulara ve araziye içini dökmesinin sebebi buydu.

3. Söyleyenin zayıflığı: Bütün ârifler kendi şühudlarını açıklama kudretinde aynı değildirler. Beyanın emîri Ali b. Ebu Talib'in (a.s) tevhidle ilgili hutbelerine veya Şiîlerin serveri Ali b. Musa er-Rıza'nın (a.s) tevhidle ilgili konuşmalarına bakın[5] ve başkalarının sözleriyle karşılaştırın. Diğerlerinin şühudun maarifini açıklamada ne kadar zayıf kaldıklarını anlayacaksınız.

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 401, fi ma cae en hadisihim sa'bun müstas'ab babı.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 193.

3- age, Hutbe: 3.

4- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 23, kitabu'l-akl ve'l-cehl.

5- *Nehcu'l-Belâğa*, Saduk'un *Tevhîd*'i, *Uyûnu Ahbâr'r-Rızâ (a.s)*ve Tabersî'nin *İhticâc*'ı.

Şeyh Saduk, *Tevhid* kitabının "rü'yet" babında şöyle der:

> Elimde rü'yet (Allah'ı görme) bahsine dair çok sayıda rivayet vardı, ama yazmadım; çünkü bazıları için sapkınlığın sebebi olabilirdi. Bu, okuyanın ve dinleyenin zaafına işaret etmektedir.

Tabii ki Merhum Saduk'un bu davranışı affedilir gibi değildir. Zira bu tür rivayetleri nakletmekte müşkül olsaydı, İmamlar (a.s) onları buyurmazdı. Hadisi anlatma ve rivayeti yazma konumundaki muhaddisin onu gizleme hakkı yoktur; çünkü rivayetlerde şöyle geçmektedir:

رُبَّ حامِلِ فِقهٍ إلى مَنْ هُوَ أفْقهُ مِنْهُ.

> Nice kimse vardır ki, bir konuyu, ondan daha iyi anlayacak kişiye aktarır.[1]

Şu hâlde anlamayacağımız farzedilse bile vazifemiz, saygı duyarak onu göz önüne koymak ve anlaşılmasını, ismet hanedanı olan ehline rücu ettirmektir. Aktarmamak ve yazmamak değil.

Söylendiği gibi, irfanın hakikati seferdir ve bu seferin hakikati dile dökülebilecek bir şey değildir. "Haber olunandan tekrar bir haber gelmedi." Fakat onun zahirini beyan etmek mümkündür.

Allah'a Doğru Seferin / Yolculuğun Özellikleri

Zahirî yorum ve açıklamadan haberdar olmak için bu kitabın kâmil manada dikkatli bir mütalaası lazımdır. Bu kitapta ilahî seferin / Allah'a doğru yolculuğun muhtelif boyutları dile getirilmiştir. Burada zikredilenler, kitabın tamamının küçük bir özetidir.

Sefer-i ilallâh, yani Allah'a doğru yolculuk, kendine ve kendi hakikatine doğru yapılan seferdir.

Sefer-i ilallâh, Allah'a doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, kendini tanıma seferidir.

Sefer-i ilallâh, Allah'ı tanıma seferidir.

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 403.

Sefer-i ilallâh, varlığı tanıma seferidir.

Sefer-i ilallâh, varlık çapında seferdir.

Sefer-i ilallâh, insan olma seferidir.

Sefer-i ilallâh, ilahî olma seferidir.

Sefer-i ilallâh, yokluk ve fenaya doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, mutlak varlık ve bekaya doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, sonsuzluğa doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, faziletler ve değerlerin mertebelerinde seferdir.

Sefer-i ilallâh, Allah'a yakınlaşmanın derecelerinde seferdir.

Sefer-i ilallâh, marifet seferidir.

Sefer-i ilallâh, aşk seferidir.

Sefer-i ilallâh, velayete doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, tevhide doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, taayyünden ıtlaka/mutlaklığa seferdir.

Sefer-i ilallâh, lika/buluşma yolunda seferdir.

Sefer-i ilallah, tüm enbiya ve evliyanın işidir, enbiya ve evliyanın tüm işidir.

Sefer-i ilallâh, ihlas ve hulus mertebelerinde seferdir.

Sefer-i ilallâh, yanma ve fena seferidir.

Sefer-i ilallâh, yapma ve beka seferidir.

Sefer-i ilallâh, erime ve pak olma seferidir.

Sefer-i ilallâh, vatana doğru seferdir.

Sefer-i ilallâh, kendine gelmekle başlar. İnsan nereden geldiğini, gelişinin neyle olduğunu ve sonunda nereye gittiğini anlar. Bir canı olduğunu, bu canın geldiği ve tekrar oraya döneceği bir yeri bulunduğunu anlar. Eğer gitmezse onu götüreceklerini anlar. Fakat heyecan ve aşkla gitmesi nerede, zorla ve sürüklenerek götürülmesi nerede! Bu nedenle himmet kuşağını bağlama kararı alır ve yola düşer. Yolda doğruluk adımını attığı an müşkülat da başlar.

اَلَا یَا اَیُّهَا السَّاقِی أَدِرْ کَأْسًا وَ ناوِلْها / که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل ها

Dinle bak ey sâki, doldur kadehi ve dolaştır / Aşk kolay görünür başta, ama sonra üşüşür müşküller.[1]

Uzun süre dolaştıktan sonra yolu bulan ve kendini hidayete ermiş gören kişi neden sıkıntılardan korksun? Âşık olmak için dik durur ve savaşır. Aşk, mukaddes delilik demektir. Mecnun olunca da bu kez sıkıntıların ve belaların ortasına dalar ve şöyle der:

در رهِ منزلِ لیلی که در او صد خطر است / شرط اول قدم آن است که مجنون باشی

Leylâ konağının yolunda nice tehlikeler var,/ Daha ilk adımda Mecnun olman şart![2]

Bu nedenle canıyla kalbiyle şakır:

دست از طلب ندارم تا کام من بر آید / یا جان رسد به جانان یا جان ز تن بر آید

Muradıma eriyinceye kadar aramaktan el çekmem,/ Ya ten sevgiliye ulaşır, ya can tenden çıkar![3]

"Kendine gelmek"le başlayan bu ilahî, ruhanî ve insanî sefer "kendine dalmak"la devam eder ve "kendinden çıkmak"la sona erer.

İnsan kendine geldiğinde önceki gafletinin derinliğini daha yeni anlar. Nasıl da çocuk sıfatlı olup dünya adındaki oyuncakla kendini eğlendirmiştir. Kendine baktığında derununda ne haberler olduğunu görür. "مَعرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعارِفِ / *Tanımaların en faydalısı kendini tanımaktır.*"[4] hükmünü aşikâr olmuş bulur ve "مَنْ لَم یُصْلِحْ نَفْسَهُ لَمْ یُصْلِحْ غَیْرَهُ / *Kendini ıslah etmeyen başkasını ıslah edemez.*"[5] hakikatine dokunur.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- age.

3- age.

4- Müminlerin Emîri Ali'den (a.s) bir rivayettir. bk. Abdulvahid Âmidî, *Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim*.

5- age, hadis: 4772.

Neden? Çünkü birincisi: "مَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ كَانَ بِغَيْرِ نَفْسِهِ أَجْهَلَ / *Kendine cahil olan, başkalarına daha calildir.*" [1]

İkincisi: Fakirin ihtiyaç gidermesi düşünülebilir mi? Necis olan temizleyebilir mi? Kirlenmiş biri arındırabilir mi?

İnsan kendinden çıktığında asla kelimelerle açıklanamayacak yeni bir marifet bulur. Kâmil ârif Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin, Merhum Ağa Bozorg Tahranî'ye hitaben söylediği gibi: "Tentenanî helvasını tatmadıkça bilemezsin."[2] Sadece şu kadarını biliyoruz ki, bu marifetin sahibi Allah'ı vasfedebilecek liyakate erişir:

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ۙ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ.

> **Allah, insanların onun hakkında söylediklerinden münezzeh ve arı durudur. Onu vasfedebilecek muhlas kullar hariç.** [3]

Bu, bir mümkünü'l-vücudun ulaşabileceği en yüksek makamdır.

Kendine gelmekle başlayan, kendine dalmakla devam eden ve kendinden çıkmakla tamamlanan bu seferin kâmil izahı bu kitapta geçmektedir. En azından bir defa iyice mütalaa edilmedikçe "seferin mahiyeti" anlaşılamaz. Böylece özetle diyebiliriz ki:

Sefer-i ilallâh yolcusu, insanın canıdır. Gafletten kurtulup yakza hâline girmiş ve hareket etmesi gerektiğini anlayıp himmet, tevekkül ve ihlasla yola adım atan ve dünyada zühd, murakabe, zikir ve fikirle ilahî aşkın cevherini elde eden insandır bu. Bunun ardından aşkın burakıyla[4] kemalin mertebelerinde hareket eder ve varlık âlemlerini kateder. Başlangıçta misal ve berzah âlemine aşina olur. Sonra akıl veya ceberut âlemine sefer eder. Ondan sonra ilahî isimler ve sıfatlara varır. Sonunda da mecazî varlığını ihlas tabağına koyar ve Zat-i Mahbub'un tecellisi karşısında takdim eder. Buna "fena" adı verilir. Fena fillâh olanların bazısı tekrar kesret âlemine döner.

1- Abdulvahid Âmidî, *Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim*, hadis: 4663.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, mukaddime.

3- Sâffât (37), 159 ve 160.

4- Burak, Allah Resulü'nün (s.a.a) Miraç gecesindeki bineğidir.

Buna "beka billâh " adı verilir. Bu grubun kimisine başkalarının elinden tutma, gidilecek yolu diğerlerine gösterme ve bu yolun katedilmesine yardımcı olma izni verilir. Üstad, bunları "pir ve mürşid" olarak adlandırmaktadır. Biz de bu kitapta "seferin kılavuzu" adıyla onlardan bahsedeceğiz.

Bu yolun yoldaşları, Allah yolunun sâlikleridir. Seferin bineği aşk ve ihlastır. Seferin araç gereci ve azığı, herkesin kendine has surete göre üstad tarafından tayin edilen şer'î düsturlardır. Bu seferin hatıraları, yolda sâlikin önüne çıkan tüm hâller ve makamlardır. Sâlik için bu seferin armağanı, onun kemali ve etkileridir. Başkaları içinse, Allah yolunun talibini tehlikelerden koruyacak üstatça elinden tutmak ve ilahî aşkı sinelerde tutuşturmak üzere ârifin dil ve kaleminden coşan "yenâbi-i[1] hikmet"ten bol miktarda vardır.

Allah'ım, aşk ateşinle kalbimizi takatsiz bırak, varlığımızı erit ve cevherimizi saflaştır. Âmin.

1- Pınarlar demektir ve "yenbu"nun çoğuludur.

3. FASIL: SEFERİN ZARURETİ

Önemi

Her işin zarureti onun önemi esas alınarak ölçülür ve her işin önemi hedefleri, etkileri ve sonuçlarına göre şekillenir. Yüce Allah şöyle buyurur:

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا.

> **Ahireti isteyen, onun için var gücüyle çalışan ve mümin olanlar, gayretlerine hakşinas olunacaklar işte bunlardır.**[1]

Ayet-i kerimedeki nükte şudur: Eğer bir kimse ahiretin taliplisi ise ona yaraşır çabayı göstermelidir. Arapçada "وَ مَنْ طَلَبَ الْعُلٰى سَهَرَ اللَّيَالِى", "Yükseklere ulaşmanın peşinde olana geceleri de uyku yoktur." denir. Farsçada da şöyle söylenir: "Tavus isteyen Hindistan'ın sıkıntılarına katlanır."

Üç Tür Vacip: Fıkhî, İrfanî, Aklî

Çoğu iş fıkıh ilminde vacipler arasında sayılmaz, fakat ahlak ve irfan ilminde vaciplerden kabul edilir. Aynı şekilde çoğu iş fıkıhta haram kabul edilmez, ama ahlak ve irfan ilminde haram sayılır. Hatta nice işler, başlangıç seviyesindeki kişi için iyi görülürken, yola düşen sâlikler için sevimsiz ve sülûkün haramı sayılır.

Taharetin sürekliliği, zikre ve Allah'ı anmaya devam, muhasebe, murakabe, müşarata, halkın cefasından rencide olmama vs. fıkhî vacipler değildir; ama sülûkün vacipleridir. Derunî haset, teheccüdü terk etme, pek çok mekruh fıkhen haram değildir. Fakat sülûkta haramdır. Hâfız şöyle der:

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم / که در طریقت ما کافریست رنجیدن

Vefakârlıkta bulunalım, halkın kınamasını hoş görelim, hoş olalım. /

1- İsrâ (17), 19.

Çünkü yolumuzda incinmek kâfirliktir.[1]

Ahlak ve sülûkün büyükleri defalarca bu iki tür haramlık ve vacipliğin farkını hatırlatmışlardır.

Aklî zaruret ve vücup da daima fıkhî veya ahlakî vücupla bir arada değildir. Birçok şey, ahlakî veya fıkhî gerekliliği olmadığı hâlde aklen lazımdır. Pek çok fıkhî gereklilikleri de akıl bağımsız olarak idrak edemez ve yalnızca şeriat yoluyla anlayabilir. Örneğin akıl, su bulunmadığında veya suyun zararlı olması hâlinde, teyemmümü gerekli görmez. Oysa şeriat onu vacip kabul eder.[2]

Sülûkün Fıkhî Vacipliği

1. Vacip ve zarurî sefer: Gücü yeten kimse için hac seyahati bu türdendir.

2. Müstehap sefer: Tek başına umre seyahati veya mukaddes türbe ve yerleri ziyaret seferi gibi.

3. Masiyet/günah yolculuğu olan haram sefer: Kocasının rızası olmaksızın kadının seyahati gibi.

4. Mekruh sefer: Ramazan ayında oruçtan kaçmak için yolculuk yapmak gibi.

5. Caiz sefer: Yukarıdaki dört kısma girmeyen yolculuklar.

Açıklanan konular, dünya âleminde zahirî seferlerin fıkhî hükmüydü. Şimdi soru şudur: Batınî sefer sayılan ve yolcusu da insanın canı olan sefer-i ilallah'ın hükmü nedir? Bu sefer gerekli midir, değil midir?

Hiçbir fakih sefer-i ilallah'ın gerekliliğine -kitabın başında söylendiği manada- fetva vermemiştir. Doğru olan da budur; çünkü fıkhın hükmüne göre cehennemden kaçmak ve cennete gitmek herkese farzsa da cenneti geçip cenneti yaratana ulaşmak herkese farz değildir. Onun şartı herkesin sahip olduğu akıldır. Bunun şartı ise herkese nasip olmayan bir tür şuur ve aşktır.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Üstadım Ayetullah Cevadî Âmulî'nin akıl ve dinin irtibatı alanında kendine has bir teorisi vardır. *Menzelet-i Akl der Hendese-i Ma'rifet-i Dînî* kitabında bundan söz eder.

زاهد ار راه به رندی نبرد معذور است / عشق کاری است که موقوف هدایت باشد

Zahit, tuttuğu yolu bırakıp rind olamazsa mazur gör. / Aşk, öyle bir iş ki hidayete bağlı. [1]

Yalnızca cehennem korkusundan köle gibi ibadet eden kimse veya sadece huriler, köşkler ve cennet nimetlerine tamahla tüccar gibi Hakk'a tapan kişi cennetliktir; ama hürler başka insanlardır ve onların ibadeti de başka bir şeydir. Onlar Allah'a Allah olduğu için ibadet ederler. Ne köledirler ne de tüccar; çünkü âşık kullardır, iyilik ve güzelliklerin Rabbine, buna layık olduğu için ibadet ederler. Bu, zâhid ve âbidin işi değildir. Ârifin işidir. Şair ne güzel söylemiştir:

خدایا زاهد از تو حور می خواهد قصورش بین

به جنت از درت بگریزد او یا رب شعورش بین

Allah'ım, zâhid senden huri ister, aklındaki kusura bak!

Kapından cennete kaçar, onda şu kıt şuura bak![2]

Gaybın lisanı Hâfız-ı Şirazî de şöyle der:

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

Himmetine kulum, himmetine köleyim o kişinin ki, gök kubbe altında / Taalluk rengini kabul eden her şeyden hürdür, bağlanılabilecek her şeyden kurtulmuştur.

Şu hâlde cennetin Rabbinin yolu, cennetin yolundan başka bir şeydir. Çoğu kimse cennetliktir, ama ilahî değildir. "Ashab-ı Yemin"dir, ama "Mukarrebin" değildir.

Dolayısıyla fıkhî açıdan sefer-i ilallah farz değildir. Bununla birlikte müstehaptır ve müstehaplığına delil olmak üzere Allah'a doğru seyir ve sayrurete vurgu yapan çok sayıda rivayet vardır. Bunlardan bazı örneklere dikkat edelim.

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- Sadreddin Dezfulî'nin şiiri.

Ayet ve Rivayetlerde Sülûka Yapılan Vurgu

Dinî kaynaklarda sefer-i ilallah ve onun zarureti üzerinde çokça durulmuştur. O kadar ki, konunun geçtiği tüm yerlere değinmek müstakil bir çalışmayı gerektirir. Şu anda hatırımızda olanları zikredeceğiz.

1. Yüce Allah şöyle buyurur:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۙ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ۚ.

Ve öne geçenler önceliklidir. Onlar Allah'a yakın olanlardır.[1]

2. Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurur:

" مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا " Doğal ölümden önce kendi iradenizle ölün.[2]

3. Emîrü'l-Müminin Hz. Ali (a.s) şöyle buyurur:

يا رَبِّ يا رَبِّ يا رَبِّ، قَوِّ عَلٰى خِدْمَتِکَ جَوارِحِی وَاشْدُدْ عَلَى الْعَزِيمَةِ جَوانِحِی وَ هَبْ لِیَ الجِدَّ فِی خَشْيَتِک وَالدَّوامَ فِی الاتِّصالِ بِخِدْمَتِک، حَتّٰی اَسْرَحَ اِلَيْکَ فِی مَيادِينِ السّابِقِينَ وَ أُسْرِعَ اِلَيْکَ فِی الْمُبادِرِينَ وَ أَشْتَاقَ اِلٰی قُرْبِکَ فِی الْمُشتاقِينَ وَ أَدْنُوَ مِنْکَ دُنُوَّ الْمُخْلِصِينَ وَ اَخافَکَ مَخَافَةَ الْمُوقِنِينَ وَ اَجْتَمِعَ فِی جِوارِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ.

Ey Rabbim, ey Rabbim, ey Rabbim, sana hizmeti gerçekleştirebilmem için uzuvlarıma güç bahşet, sana doğru azimli olmam için kalbimi sağlamlaştır, senden korkmada bana gayret lütfet, hizmetine sadakatte devam edebilmem için nasibimi ver. Böylece öncülerin meydanlarında sana doğru koşayım, çabuk davrananlar zümresinde sana doğru çabuk davranayım, müştaklar safında yakınlığa doğru iştiyak bulayım, muhlislerin yakınlaşması gibi sana yakın olayım, yakin sahiplerinin korkması gibi senden korkayım ve senin civarında müminlerle birlikte olayım.[3]

1- Vâkıa (56), 10 ve 11.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 66, s. 317 ve c. 69, s. 57. Mevlana, *Mesnevî*'de bu hadisi Peygamber-i Ekrem'e (s.a.a) ait kabul etmiş ve şöyle demiştir:

"Hoş mesajlı Resul'ün söylediği bu söz / 'Ölmeden önce ölün'ün remzi ey kiram!"

3- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Kumeyl.

4. Aynı şekilde Hazret, *Nehcu'l-Belâğa*'da şöyle buyurur:

أَخْرِجُوا مِنَ اَلدُّنْيَا قُلُوبَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَخْرُجَ مِنْهَا اَبْدَانُكُمْ.

Bedeniniz dünyadan ölümle çıkmadan önce kalplerinizi ondan çıkartın.(1)

5. İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur:

لَا مُصِيبَة كَاسْتِهَانَتِکَ بِالذَّنْبِ وَ رِضَاکَ بِالْحَالَة الَّتِی أَنْتَ عَلَيْهَا.

Senin için hiçbir musibet, günahı küçük görmekten ve yaşadığın durumdan memnun olmandan daha büyük değildir.(2)

6. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur:

مَنِ اسْتَوٰی يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ، وَ مَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمَيْهِ خَيْرَهُمَا فَهُوَ مَغْبُوطٌ، وَ مَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمَيْهِ شَرَّهُمَا فَهُوَ مَلْعُونٌ، وَ مَنْ لَمْ يَرَ اَلزِّيَادَةَ فِی نَفْسِهِ فَهُوَ إِلَی اَلنُّقْصَانِ، وَ مَنْ كَانَ إِلَی اَلنُّقْصَانِ فَالْمَوْتُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْحَيَاةِ.

İki günü birbirine eşit olan zararlıdır. Sonraki günü önceki gününden daha üstün olan kimse hasede hedef olur. Sonraki günü önceki gününden daha kötü olan kimse ilahî dergâhtan uzaktır. Kendi canında artış ve gelişme görmeyen kimse kayıp tarafına doğru ilerler. Böyle olan kişi için ölüm, yaşamasından hayırlıdır. (3)

Sülûkün İrfanî Vacipleri

İrfanî açıdan sefer-i ilallah yalnızca insanın vazifesidir. Gerçek anlamda "insan" olmak isteyen kişinin bu seferden kaçışı ve başka seçeneği yoktur. Bu seferin tatlı sonuçları o kadar yüce ve yüksektir ki hiçbir ahlakî ve irfanî zaruret onun yanına yaklaşamaz. Üstad şöyle buyurdu: "Kemerleri sağlam bağlayın; çünkü bu yolda her şey vardır."

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 203.

2- İbn Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl*, s. 287.

3- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 16, s. 94.

من که امروزم بهشت نقد حاصل می شود / وعده فردای زاهد را چرا باور کنم

Bugününde cennetin nakit hâsıl olduğu ben / Zâhidin yarınki vaadine neden inanayım?[1]

Âriflerin bu görüşünden, sefer-i ilallah'ın fayda ve sonuçlarına genel hatlarıyla olsa da bakıldığında insan için hiçbir işin ondan daha önemli ve zaruri olmadığı ortaya çıkmaktadır. O büyük şahsiyetin[2] ifadesiyle:

İnsanın bu dünyada kendini yetiştirmekten başka bir işi yoktur.

Şimdi sülûkün bazı faydalarına değineceğiz.

Sülûkün Faydaları

1. İnsan Olmak

Bu faydanın izahı "seferin maksadı" bölümünde gelecektir.

2. Tuzaktan Kurtulmak ve Şeytanın Menzilinden Çıkmak

İnsan-ı kâmil muhlislerin makamına ulaşır ve Kur'ân-ı Kerim'in nassına göre şeytanın menzilinden çıkar, yoksa şeytan ona merhamet ediyor değildir. Şeytan kimseye acımaz. Bilakis kılıcı kesmemekte, bu yüzden de gardı düşmektedir.

3. Sükûnet İçinde Yaşamak

Allah, kalbin sükûnetini Hakkı zikretmenin semeresi kabul etmiş ve şöyle buyurmuştur:

اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ.

Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.[3]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Ayetullah Hasan Hasanzade Âmulî.

3- Ra'd (13), 28.

Ama bir insan kemale ermedikçe korku ve hüzünden çıkmış değildir. Zira kâmil olmayanlar şeytanın menzilindedirler ve zaman zaman şeytan onları aldatır. Gerçi hemen kendilerine gelir ve geri dönerler. Kur'ân bu kesim hakkında şöyle der:

اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَآئِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ.

Gerçek şu ki, Allah'tan sakınanlara şeytan tarafından bir vesvese eriştiğinde Allah'ı anar ve o an gözleri açılır.[1]

Fakat Allah dostları böyle değildir. Onların ne gelecekle ilgili korkuları vardır ne de geçmişe dair üzüntüleri:

اَلَآ اِنَّ اَوْلِيَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.[2]

Onlar mutlak sükûnete ulaşmışlardır; çünkü: " فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ **/ Kudretli Allah'ın civarında sükûnete ermişlerdir."**[3]

Evet, nefsinden vazgeçip Allah'a bağlanan kimse her türlü acı ve üzüntüden kurtulmuş ve Allah'ın emniyet hareminde sükûnete ermiş demektir.

Bunun sırrı nedir? İşin sırrı, sâlik eğer "hulûs" makamına erişirse, yani "muhlas" olursa ümmü'l-fesad (fesadın anası) olan şeytanın menzilinden çıkacak ve Rahman'ın emniyet hareminde sükûnete erecektir. "Hulûs" makamının izahı "sülûkün maksadı" bölümünde gelecektir. Burada yalnızca şu kadarına işaret edilecektir ki, ârif, "varlığın sahih tefsiri"ne ulaştığında gerçek manada -hayalî değil- yapılması gerekenleri ve yapılmaması gerekenleri elde etmiş demektir. Görüş sahasında gerçek pınardan doyan, evham bataklığından, zanlar ve hayallerden vazgeçen ve neticede de olması gereken ve yakışık olanları olduğu şekliyle -yani varlığın sahih tefsiriyle- tanıyan kimsenin düşünce ve amel sahasında hiçbir tür kaygı taşımaması ve "hakikatin izzeti"ne dair yakinle sükûnete ermesi doğaldır.

1- A'râf (7), 201.

2- Yûnus (10), 62.

3- Kamer (54), 55.

4. Pak İnsanlarla Komşuluk

Âlemin tertemiz insanları, yani peygamberler, onların halifeleri ve Allah'ın evliyaları topraktan da olsalar gökler ötesine aittirler, toprağa değil. Ayakları halıya bassa da başları arşa değer. Hatta arşı ruhlarında taşırlar:

> Dosdoğru müminin kalbi Rahman'ın arşıdır.[1]

Pak insanlarla oturup kalkmak pak olmayı talep eder. Kirlilik, kuşku ve günahın sızmaya yol bulamadığı âlemde pisliğe bulaşmış insana geçit verilmez.

رو سینه را چون سینه ها هفت آب شو از کینه ها

وانـگه شراب عشق را پـیمانـه شو، پـیمانه شو

> *Git kalbi siniler gibi yedi suyla yıka kinlerden / Sonra aşk şarabına kadeh ol, kadeh ol.*[2]

آیـینـه شـو جمـال پـری طـلعـتان طـلب / جاروب کن تو خانه، سپس میهمان طلب

> *Ayna ol da talih perisinin cemalini talep et / Evin içini süpür, sonra misafir talep et.*[3]

Sefer-i ilallah'ın önemli etki ve sonuçları arasında "kurb-i illallah / Allah'a yakınlık"a ulaşmak ve onun dergâhındaki mukarreblerle oturup kalkmak vardır. Peygamber'in (s.a.a) ashabı çok idi; ama Selman, hem Muhammedî ve hem "Biz Ehlibeyt'tendir"[4] oldu. Ali b. Ebu Talib'in (a.s) -cihad-ı ekber ve cihad-ı asgar sahnesinin aslanı- yâranı çoktur; ama Meysem-i Temmar gibi kişiler azdır. İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) talebeleri az değildi; ama Cabir b. Yezid Cu'fi bambaşka biriydi. İmam'la saatlerce yalnız başına oturup yetmiş bin rivayet öğrenecek kadar kabiliyet kazanmıştı. Kimseye anlatmasına izin vermediği rivayetleri de; ama sinesi onca sırrı taşımaktan daralınca, evliyanın başı Ali b. Ebu Talib (a.s) gibi, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) talimatıyla sırları çöldeki kuyu ve çukurlara anlatırdı.[5]

---

1 -Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 55, s. 39.

2- *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*.

3- Sâib-i Tebrîzî, *Dîvân-ı Eş'âr*.

4- Muhammed b. Ali Şeyh Saduk, *Uyûnu Ahbâru'r-Rızâ (a.s)*, c. 2, s. 64.

5- Ahmed b. Ali Necaşî, *Ricâl-i Necâşî*, s. 194.

Âlemin pak insanlarıyla oturup kalkmak, yüksek âlemlerde sülûk-i ilallah'ın en önemli ve en tatlı meyvelerindendir. Huriler ve köşkler nere, bu nere! *Kâmilu'z-Ziyârât*'ta bir rivayette şöyle geçer: "Hüseynîler kıyamet günü Eba Abdillah el-Hüseyin'in (a.s) -kızıl aşkın imamının- huzurunda olmayı, cennetin hurilerinin yanında huzur bulmaya nasıl tercih ederler? Hazret cennete adım atmadıkça cennete ayak basmazlar. Âdeta her şeyden önce Hüseyin'siz (a.s) cennet armağanını onunla buluşmaya bahşederler."[1]

5. Yaratılışın Hedefini Gerçekleştirme

Yaratılışın iki cihanda da hedefi ve gayesi insanı yaratmaktan başka bir şey değildir. Nitekim Allah, kudsî bir hadiste şöyle buyurur:

يَابنَ آدمَ خَلَقْتُ الاشْيَاءَ لِأجلِکَ / Ey insan, ben her şeyi senin için yarattım.[2]

İnsanın yaratılış gayesi de Rahman'ın yakınına ulaşmaktan başka bir şey değildir. Hadisin devamında şöyle buyurulmuştur:

وَ خَلَقْتُکَ لِأَجْلِی / Ve seni ey insan, sadece kendim için yarattım."[3]

Sâlik insan sülûküyla Rabbine yakınlaşır ve böylece yaratılışın en uzak ve en yüce hedefini gerçekleştirmiş olur. Bundan daha üstün bir fayda yoktur.

Allah'ın evliyasının, büyük ölçüde Hak Teâlâ'nın inayet ve alakasına mazhar olması sebepsiz değildir; çünkü Allah'ın, âdeta onlar dışında gizli saklısı yoktur. Evet;

مَنْ كانَ لِلَّه كَانَ اللَّه لَه / Kendisini Allah'a has kılana Allah da kendisini ona has kılar."[4]

Peygamber Efendimiz (s.a.a), rivayetlerde "âhiru'l-avalim", yani âlemlerin en uzağı ve "ezlamu'l-avalim", yani âlemlerin en karanlığı lakabı verilmiş[5] bu bayağı dünya ve madde âlemi hakkında şöyle buyurmuştur:

1- İbn Kuleveyh el-Kummî, *Kâmilu'z-Ziyârât*, s. 81 ve 82.

2- Muhammed Hasan Âmulî, *el-Cevâhiru's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye*, s.710.

3- age.

4- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 89, s. 319.

5- Muhammed b. Ali Şeyh Saduk, *Tevhîd*, s. 277; Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Usûlü'l-Maârif*, s. 186.

خَلَقَهَا ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَا وَلَمْ يَنْظُرْ إِلَيْهَا وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهَا حَتّٰى تَقُومُ السَّاعَةُ.

> Allah, yaratılışın başından beri ona rahmet nazarıyla bakmadı. Kıyamet gününe kadar da bakmayacak.[1]

Böylesine geniş bir madde âleminin, Yüce Allah'ın rahmet konusu olmaması gerçekten şaşırtıcıdır. Fakat bunun mukabilinde Hak Teâlâ, müminin kalbini kendi arşı görmekte, böyle adlandırmakta ve saygınlığını Kâbe'nin hürmetinden daha üstün tutmaktadır. Bu, sâlik-i ilallah olan mümin insanın seyrü sülûkla kemale ermesi ve varlığın nihai gayesini gerçekleştirmesinden başka bir sebepten dolayı değildir.

Şu hâlde, sefer-i ilallah fıkhî açıdan vacip değildir ve müstehaptır; fakat ahlakî ve irfanî bakımdan en üstün ve en fazla vaciplerden ve zaruretlerden sayılmıştır; çünkü en yüce ve en önemli faydaları beraberinde getirmektedir ve ulaşılan sonuçları da başka hiçbir iş ve hiçbir yolda bulunamaz.

Sülûkün Aklî Gerekliliği

Şimdi sülûk-i ilallah'ın aklî gerekliliğini incelemeye koyulalım ve akıl açısından sefer-i ilallah'ın lazım ve zaruri olup olmadığına bakalım.

Akıl, ilahî ahkâmı istinbat etmenin kaynaklarından biri olarak, dar görüşlü küçük bir azınlık dışında herkesin nezdinde gündemdedir ve saygı görür. Şia'nın rivayetlerinde akıl "derunî peygamber" olarak tanıtılmıştır.[2] Tabii ki rivayetlerdeki akıldan kastedilen, bu kelimenin lügat ve örfteki meşhur manasından farklıdır. Ama onun vesilesiyle Allah'ın hükmünün ispatlandığı aklî hükmün örneklerinin az olması da dikkat çekicidir. Usul ilminde bunun örneği yalnızca "mülazeme" konularında geçerli görülür.[3]

Her hâlükârda soru şudur: Acaba sülûk-i ilallah akıl açısından gerekli midir? Cevaben bunun insanın peşine düştüğü hedefe bağlı olduğunu söylemeliyiz. Eğer mümin kimsenin hedefi cennete ulaşmak ve cehennemden kaçınmak ise sülûk vacip ve gerekli değildir; zira bu hedefin sülûk-i ilallah

---

1- Verram b. Ebî Fâris, *Mecmûa-i Verrâm*, c. 2, s. 56.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 15.

3- bk. Muhammed Rıza Muzaffer, *Usûl-i Fıkh*, c. 1, aklî mülazemât bahsi.

olmaksızın da temin edilebileceğini biliyoruz. Çoğu cennetliklerin gönül ve irfan ehli olmadığı kesindir. Eğer müminin hedefi cennetin Rabbine ulaşmak ve cemal isimlerinin kapısından kendi tercihiyle Rabbe kavuşmaksa sülûk vaciptir. Bundan kaçış ve başka seçenek yoktur. Dolayısıyla farklı hedefler oluşu, sülûkün aklen gerekli olup olmadığını açıklamaktadır.

Âşık sâlik Allâme Muhammed Taki Meclisî[1] şöyle der:

> Ben kırk yıl insanlara yol göstermekle meşgul oldum, ama şer'î riyazetler yoluyla sülûk ve ibadet etmiş bir tek kimse gördüğüm vaki değildir. Bu konunun kıymetli ve nefis oluşunun sebebi bundan başkası değildir. Bu süre boyunca umumi yol göstermeler ve din ilmini yayma babında yüz binden fazla kişinin elinden tutmama rağmen.[2]

Çok eskilerden günümüze kadar gündemde olan konulardan biri de, "Acaba akıl mı doğru söyler, aşk mı?" sorudur. Bu, "akıl ve aşk çatışması" konusunun aynısıdır. Akıl ve aşk vadisinin büyükleri ise "Arada aslında böyle bir çatışma yoktur" buyurmuştur. İnsanı aşka sürükleyen bizzat akıldır. Bu iksir sayesinde gamdan kurtulur ve başköşeye oturur. Aynı şekilde din de "hub / sevgi" olarak tefsir edilmiştir.

> هَلِ الدّينُ اِلَّا الْحُبُّ / Acaba din sevgiden başka nedir ki?[3]

İtirazlar ve Şüpheler

Sefer-i ilallah'ın zarureti konusunda çok sayıda itiraz ortaya atılmıştır. Bunların en önemlilerine cevaplarıyla birlikte değineceğiz:

1. Deniyor ki: Sefer-i ilallah anlamsızdır. "أَيْنَ التُّرابُ و رَبُّ الاَرباب / *Toprağın pak âlemle ne alakası olabilir?"* Allah'ın cismi ve mekânı mı var ki ona doğru sefer yapalım?

Veya deniyor ki: Bu seferin bineğinin "Allah'a aşk" olduğu söyleniyor. Oysa aşkın Allah'la ilişkilendirilmesi muhaldir.

1- *Bihâru'l-Envâr* sahibi Muhammed Bâkır Meclisî'nin babası.

2- Muhammed Masum Şirazî, *Tarâiku'l-Hakâik*, c. 1, s. 272, Muhammed Taki Meclisî'den naklen, *Şerh-i Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 8, s. 79.

Cevap: Seyahat eden insanın toprak olan bedeni değildir. Bilakis "rabbu'l-erbabî" olan onun ruhudur. İnsanın ruhu Allah'ın üflemesinden gelir: "وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى"[1] Yaratılış âleminin tümüyle ahenk içinde Hakk'a doğru seyr ve sayruret içindedir. Bir gün rağbetle veya mecburen ona kavuşmaya erişecektir:

يَآ اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ.

Ey insan, telaş ve çileyle Rabbine doğru gidiyorsun. O'na kavuşacaksın.[2]

İmam Cafer Sadık (a.s) mümin ruhun Rabbiyle irtibatındaki yoğunluk hakkında şöyle buyurmaktadır:

إنَّ رُوحَ الْمُؤمِنِ لَأَشَدُّ اتِّصالًا بِرُوحِ اللَّهِ مِن اتِّصالِ شُعاعِ الشَّمْسِ بِها.

Mümin ruhun Allah'a bağlılığı, güneş ışığının güneşe bağlılığından fazladır.[3]

İnsanın Rabbine doğru seferinin imkânı akıl, nakil, şühud ve vicdan açısından hiçbir şekilde inkâr edilemez. Bu seferin hususiyetleri daha sonra "seferin menzilleri" bölümünde gelecektir. "Aşkın Allah'la ilişkilendirilmesi muhaldir" denmesi ise "seferin merkebi" bahsinde gelecektir. Orada diyeceğiz ki, "Aşkın Allah'tan başkasıyla ilişkilendirilmesi muhaldir."

2. Deniyor ki: Sefer-i ilallah mümkündür, ama tehlike yarattığı ve büyük tehlikelerle birlikte olduğu için onca tehlikeyle yüz yüze olmanın değeri yoktur.

Cevap: Birincisi, tavus isteyen Hindistan'ın cevrine katlanır. Arapçada "بِقَدرِ الكَدِّ تُكْتَسَبُ الْمَعالِى / Çaba miktarınca yüksek mertebeler elde edilir." denir. Bu itiraz, uçağa binmede tehlike ihtimalinin yüksek olması ve eğer hayvanla yolculuk yaparsak tehlikenin daha aşağı inmesinden dolayı uçağa binmemek gerektiğini söyleyen kimseninki gibidir.

İkincisi, sâlik eğer sülûk boyunca düzgün hareket eder ve Hazreti Hakk'ın dergâhında alçakgönüllülüğünü ve üstad-ı kâmilin huzurunda itaatini korursa bir an bile duraklamaz veya geri dönmez, en iyi şekilde tüm imtihanların üs-

1- Hicr (15), 29; Sad (38), 72.

2- İnşikak (84), 6.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 2, s. 166.

tesinden gelir ve bütün dar geçitleri kuvvetle geride bırakır. Sefer-i ilallah'ın tehlikeleri ve onları önlemenin yollarını bundan sonra anlatacağız. Bu şüpheye cevap veren sözümüzü Kur'ân-ı Kerim'den iki cümleyle bitireceğiz:

> وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا / **Kim takvalı olur, Allah'tan korkup sakınırsa, Allah onun için bir çıkış yolu gösterir.**[1]
>
> اِنْ تَتَّقُوا اللهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا / **Eğer Allah'tan korkup sakınırsanız, Allah sizin için hakkı batıldan ayıracak bir vesile var eder.**[2]

3. Bu seferin hedeflerine, bu sefer dışındaki şeylerle de ulaşılabileceği, mesela ahlak veya züht yoluyla da elde edilebileceği, öyleyse bu sefer için zaruret bulunmadığı söylenmekte.

Cevap: Elbette Allah yolunun sâliki hakikî züht ve Muhammedî (s.a.a) ahlaka sahiptir; ama bunlar gerekli şart olsalar da yeterli değildirler. Allah'a doğru seyrü sülûk ferde münhasırdır ve hiçbir şekilde yerini başka bir şey alamaz. Esas itibariyle sırat-ı müstakim birden fazla olmaz. Gerçi Allah'a giden yollar, Allah yolunun sâliklerinin nefisleri sayısıncadır; ama bu sözün anlamı, herkesin kendi nefis kapısından sırat-ı müstakimi katedeceğidir. Daha fazla izah "seferin menzilleri" ve "seferin benzer ve sapkın yolları" bahislerinde gelecektir.

4. Bu seferin bir kılavuzla birlikte olması gerektiği söylenir ve kılavuz Masum'dan başkası da değildir; çünkü Masum'un dışındakiler tehlikenin ta kendisidir. "وَالْمُخْلَصُون فِی خَطَرٍ"[3], "İhlasa erdirilmişlerse büyük bir tehlikededir." Öyleyse Masum'un gaybeti asrında kapı kapalıdır ve bu seferi katetmek için bir yol mevcut değildir. Bu yolda ilerlemiş sâliklerden bir kısmı, mesela merhum Şeyh Hasanali İsfahanî de açıklıkla belirtmiştir: "Bugün kapı kapalıdır."[4]

Cevap: Bu itirazın cevabı "seferin kılavuzları" bahsinde tafsilatlı olarak anlatılacaktır.

1- Talâk (65), 2.

2- Enfâl (8), 29.

3- *Mecmûa-i Verrâm*'da (c. 2, s. 118) geçen meşhur Nebevî rivayetin (اَلْعُلَماءُ كُلُّهُمْ هَلْكٰى اِلَّا الْعَامِلُوْنَ) bir bölümü. Benzeri *Misbâhu'ş-Şerîa*'da (s. 33) yer almıştır.

4- Ali Mikdadî, *Nişân ez bî-Nişânhâ*, c. 1, s. 140, 144 ve 145.

4. FASIL: SEFERE BAŞLAMANIN ENGELLERİ

Seferin Engellerinin Türleri

Sefer-i ilallah, başka her fenomen gibi kendine has konumda ve ona mahsus nedenlerden neşet eder, varlık bulur ve diğer tüm fenomenler gibi de zuhur veya devam etmede birtakım engellerle karşı karşıya kalabilir. Sülûkün engelleri ya daf'i ya da raf'idirler. Yani ya sülûkü kökten engeller veya sülûkün devam etmesine mâni olurlar. Raf'i engeller, yani Allah'a doğru sülûkü önleyen şeyler "sefer-i ilallah'ın afetleri" bölümünde incelenecektir. Dolayısıyla şimdi bu fasılda sadece sülûkü kökten engelleyen ve bireyin sefer-i ilallah'a yönelmesine izin vermeyen mânileri ele alacağız.

1. Allah'a Doğru Seferden Haberdar Olmama

Çoğu insan hak dinden, yani İslam'dan ve hak mezhepten, yani İmamiye İsna Aşerî mezhebinden ömrünün sonuna kadar haberdar olmaması, mustazaf hâlde kalması ve bu şekilde ölmesi gibi, çoğu insan da ömrünün sonuna dek "Allah yolu"ndan haberdar olmayabilir, bu yoldan gaflet içinde yaşayabilir ve öylece de ölebilir. Hâfız der ki:

فرصت شُمَر طریقه رندی که این نشان / چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست

Rintlik yolunu fırsat bil. Bu yol, / Definenin bulunduğu yer gibi herkese aşikâr değildir.

Kur'ân, Sâffât Suresi'nde bu gruptan şöyle nakleder:

وَاِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلِينَ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ.

Onlar (inkârcılar) ise şöyle deyip duruyorlardı: "Eğer yanımızda öncekilerden bir zikir (kitap) bulunmuş olsaydı elbette biz Allah'ın muhlas / ihlasa erdirilmiş kulları olurduk."[1]

1- Sâffât (37), 167-169.

Muhlas insan, maksada ulaşmış sâlik insandır. Şu hâlde müşrikler aslında diyordu ki, eğer Allah yolundan haberdar olsaydık insan-ı kâmil olurduk.

Allâme Tabatabaî (r.h), "اتَّقُواْ اللّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ"[1] ve "فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ"[2] ayetlerinin tefsirinde şöyle buyurur:

> Birinci cümle hedef ve maksadı gösterir, ikinci cümle ise yolu. Yani hedef, "hakkıyla takva"ya ulaşmaktır. Yol da "gücü yettiği kadarıyla takva"dır. Herkesin ilmine sahip olduğu miktarda takvaya riayet edeceği ortadadır.

Öyleyse sefer-i ilallah'a başlamada ilk engel "cehalet"tir. Tabii ki cehalet de iki türlüdür: Kusurlu ve kabahatli. Buraya kadar sözünü ettiğimiz, kusurlu olan cehalet idi. Yani kişinin mustazaflığı nedeniyle ya Allah'ın yolu ona ulaşmamıştır ya da ulaşmışsa bile onu idrak ve tahlil edecek güçte değildir. Ama kabahatli olan cehalet, bilgi sahibi olması mümkünken onun peşine düşmemesidir. Hülasa her iki şekilde de Allah'a doğru seyre başlanması gerçekleşmeyecektir.

2. Sülûk Yoluna Karşı Kötümserlik

Bir grup insan Allah yolunu tanır ve onunla ilgili bilgisi vardır; fakat bu yola karşı kötümserdir. Bu yüzden de bu yola adım atmazlar. Bu kötümserliğin muhtelif kökleri olabilir. Bazılarına işaret edeceğiz:

a) Aile veya Toplum Terbiyesi

Bazen birey, Allah yolu hakkındaki yanlış öğretiler nedeniyle o kadar olumsuz bir bakışa sahip olur ki, ona adım atmayı dahi aklından geçirmez. Seyrü sülûk ve irfanla alay edilen bir okulda eğitim gören bir öğrenci veya medrese talebesi asla sülûk yoluna ayak basmaz; çünkü ekseriya bu yolu şeytanın yolu görür.

b) Bazı Olumsuz Noktalarla Karşılaşma

Bazen şahsın zihninde, bazı olumsuz noktalarla veya iddialı şahsiyetlerle karşılaşması sonucunda sülûkla ilgili çirkin bir imaj oluşur ki, ödülünü "lika"ya feda eder. Hâfız'ın şöyle demesi sebepsiz değildir:

1- Âl-i İmrân (3), 102.

2- Teğâbun (64), 16.

نقد صوفی نه همه صافی و بی غش باشد / ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد

Sofinin hâli tamamıyla saf, tamamıyla riyasız değildir. / Nice hırkalar var ki, ateşe layıktır.

c) Tembellik ve Üşengeçlik

Bazı insanlarda tembellik ve üşengeçlik sebebiyle sefer-i ilallah'a karşı bir tür kötümserlik meydana gelir. Sınıfın tembel öğrencileri genellikle matematikten nefret ederler. Neden? Çünkü matematik eğitimi ve matematik bilgisi "eski toprak" ister, "nimeti önünde nazlı büyütülmüş"ü değil. Tembel sıfatlı insanlar belki yolla ilgili kötümser değildir, ama tembellik ve üşengeçlik yüzünden o yolu katetme düşüncesini bile aklından geçirmez. Tembellik, yolla ilgili kötümserliğin menşei olabilir ve tek başına yola başlamanın engellerinden biri sayılabilir.

3. Gönül Vermeme ve Rağbet Göstermeme

هر دم که دل به عشق دهی خوش دمی بود / در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

Aşka ne zaman gönül verirsen o zamanın hoş bir andır. Hayır işte istihareye hiç hacet yok. [1]

İnsanların bazısı Allah yolundan haberdardır ve kimi zaman çok da iyi bilir, ama ona gönül vermez. Bu gönül vermeme hâli birçok şeyin kaynağıdır. Örneğin:

a) Hafife alma ve az önem verme: Kimi zaman bazı insanlar Allah yolunu hafife alır ve terk edilmesinde zarar olmayan diğer önemsiz işler arasında sayarlar. Bu yüzden ona gönül vermez ve neticede yola çıkmaya sırt çevirirler.

b) Tesvif ve tehir etmek: Tesvif[2], bir işi hep ertelemek demektir. Tesvif, ahlakî rezilliklerden biridir ve bazen, terk edilmesi hiçbir şekilde caiz olmayan ilahî vaciplerde gerçekleşir. Misal vermek gerekirse, gücü yettiği hâlde sürekli hacca gitmeyi erteleyen ve genellikle de haccı terk etmiş olarak dünya-

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- "Sevfe sevfe" demek demektir. Arapçada "sevfe" müzari fiille belirtilir ve işin gelecekte yapılacağına delalet eder. Mesela "سَوفَ أَقْرَءُ", "daha sonra okuyacağım" demektir.

dan göçen kişi "tesvif"e müptela olmuştur. Rivayetlerde, haccı kasten terk eden ve öylece ölenlerin İslam diniyle ölmedikleri belirtilir. Yahut malının humusunu ödemeyi hep erteleyen şahıs da "tesvif"e müptela olmuştur.

Allah yolundan haberdar olan, ama ona başlamayan bazı insanlar "tesvif" nedeniyle böyle davranmaktadır.[1]

4. Benzeme Musibeti

İrfan, ne yazık ki ya değersiz ya da onun seviyesinde değer taşımayan çok sayıda benzerleri bulunan özel bir yoldur. Bu benzerleri, "seferin sapkın ve benzer yolları" bölümünde açıklayacağız. Öyleyse "arif görünümlü", yani bazen irfanın kokusunu bile almamış insanlar olduğu gibi, bazen de irfanla hiçbir benzerliği olmayan irfan görünümlü yollar da çoktur. Bu yollardan birine müptela olmak ya da bu şahıslardan birinin tuzağına düşmek kimi zaman insanı ömrünün sonuna dek alıkoyar ve Allah yoluna adım atmaya mâni olur.

5. Bilgi ve Görüşün Karışması

Bazen kişi, nazarî irfanın bahislerine hâkimiyeti nedeniyle kavuşmaya şahit olmayı kucağında sanabilir. Böyle bir kimsenin yola adım atamaması doğaldır. Bu şüphe o kadar güçlenir ki, başka ham bir şahıs onu sâlik ve ârif zannedebilir.

Bu satırların sahibi kendi gözleriyle öyle kişiler görmüştür ki, seyrü sülûkün nazarî konularında mahirdiler ve başkaları onları sâlik ve ârif sanıyorlardı. Fakat asla bu yola girmiş değillerdi ve yolu katetmiyorlardı. "العِلْمُ هُوَ الْحِجابُ الاَكْبَرُ / İlim en büyük engeldir." sözü burada kendini göstermektedir. Kâmil ârif Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî şöyle der:

> Resmî ilimlere sahip olanlardaki en ince nükte, dakik ve mükemmel manaları güzel cümlelerle söylemeleri, fakat ruhlarının o hakikatten haberdar olmamasıdır. Ninni söylerler, ama uykuya dalamazlar. "Ha-

1- Bekar birisi şöyle diyordu: "Eğer evlenirsem gece namazı kılan biri olacağım." Evlendikten sonra şöyle demeye başladı: "Kiracıyım. Eğer bir ev alabilirsem gece namazı kılan biri olacağım." Ev satın aldı, ama çocuğu yoktu. Bu defa sürekli "Eğer Allah bana çocuk verirse gece namazı kılacağım." İşte bu "tesvif"tir.

mam" derler, fakat kimin evi olduğunu bilmezler. Bu, Allah'ın celal ve azametinin en büyük perdelerindendir.[1]

6. Basit Görünme

Bazen kimi insanlar için sülûk yolu basit görünür. Bu engel de onların bu yola girmesine engel çıkarır. Bu engel ağırlıklı olarak ârif ve sâliklerin yakınları için baş gösterir. Yanmış bir sâlikin evinde yaşayan evlat için böyle sâlikçe bir hayat basit görünür ve kendisinde sülûk yönelik istek ve rağbet bulmaz. Çağdaş âriflerden birinin çocuğu babasıyla ilişkisi hakkında şöyle anlatır:

> Kendisi bazen bana bu yolda uygulanması gerekenleri söylerdi. Ben ise gençliğin verdiği isyankârlık vb. nedenlerle ilgilenmezdim. Üzülerek şöyle derdi: "Uzaktan yakından insanlar geliyor, benden bu yolun inceliklerini istiyorlar. Bense onlara rahat ve kolay anlatamıyorum, zaman geçmesi gerekiyor; ama bu kadar karşılıksız senin önüne koyuyorum, sen de neden kabul etmiyorsun?"[2]

Bir gün üstadım Ayetullah Cevadî Âmulî'ye sordum: "Merhum Kazî mektebinin talebeleriyle karşılaştığımızda onların kendi üstatları Kazî'yi son drece güzel anlatıp övdüklerini görüyoruz; ama kendisinin tanıdığımız bazı yakın akrabalarından hiç böyle övgüler duymuyoruz. Bunun sebebi nedir?" Şöyle buyurdu: "Talebe daima üstadının melekûtunu görür. Evladı ve eşi ise onun nâsutuyla meşguldür. Onun nâsutu da başkaları gibidir."

> قُلْ اِنَّمآ اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ / **(Ey Peygamber, onlara) de ki: Ben de sizin gibi bir insanım.**[3]

Bu nâsutun, hakikati ve büyük melekûtu görmeye perde olmadığı çok az insan bulunur.

7. Bazı Günahlara Bulaşma

Kişi bazı günahlara bulaşarak sefer-i ilallah'a muttali olma veya ona girişme başarısından mahrum kalabilir. Allah'ın nizamında her şeyin hesabı vardır. İlahî hesaplardan biri de kulların iyilik ve kötülüklerini tesir edici kılmasıdır. Bütün ödüller berzah ve ahiret âlemiyle ilgili değildir. Bazı ödüller nakit ola-

---

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, s. 121.

2- Müessese-i Ferhengî-yi Mütalaati-yi Şemsu'ş-Şumus, *Sûhte*, s. 298.

3- Kehf (18), 110.

rak verilir. Gerçi ilahî nizamda kredinin manası yoktur. Rivayetlerde geçtiğine göre bazen gün içindeki günah, mümini teheccüd ve gece namazından alıkoyar. Öyleyse günah veya günahlar, Allah yoluna adım atma başarısını insandan alabilir. Belki de Allah'ın evliyasına eziyet etmek bu günahlardan biridir. Rivayette şöyle geçer: Yezid, İmam Seccad'a (a.s) sordu: "Ne yapmalı ki cürmü azalsın?" İmam (a.s), ona Gufeyle Namazı'nı öğretti. Daha sonra çevresindekilere "Başaramayacağını biliyorum." dedi. Evet,

زاهد ار راه به رندی نبرد معذور است / عشق کاری است که موقوف هدایت باشد

Zahit, tuttuğu yolu bırakıp rind olamazsa mazur gör. / Aşk, öyle bir iş ki hidayete bağlı.[1]

Bu günahlardan bir diğeri de ibadet nedeniyle Allah'a karşı kendisiyle övünmek (iç dünyasında kendisi için Allah'ın yanında bir üstünlük görmesi) olabilir. Kendi ibadetine bakıp onunla iftihar eden kimse, Allah'tan, isyanından utanan âsi kuldan daha uzaktır; çünkü bu, bedenine ihtiyaç giysisini giymiştir, o ise kibir ve hırs giysisini. Bu yolda alçakgönüllülük istenir, kibirle gerdan kırma değil.

8. Bozuk Tahminler

Arapçada şöyle bir tabir kullanılır: "Nice tek bir lokma çok yemelerin önünü alır." Bazen bozuk bir zan yahut yanlış bir anlama, birçok kimsede hayır kapısını insanın yüzüne bağlar veya çokça şerre düşmesine neden olur. Allah yolu konusunda da böyledir. Kimi zaman bozuk bir zan, Allah'a doğru manevî sefere yönelmenin engeli olur. İmam Hasan Mücteba'nın (a.s), *"Bedeninin gıdasını düşünüp de ruhun gıdasını düşünmeyen insana şaşarım."* buyurması boşuna değildir. Zihinsel tasavvur ve tasdiklerimiz ruhumuzun gıdasıdır. Eğer bozuk olursa bedensel gıda gibi zehirler.

Şu örneklere dikkat edelim:

1. Kadının Allah'a Doğru Seferden İstisna Olması

Kadının, zayıf olduğundan seyrü sülûktan muaf tutulduğu, erkeğin elinde esir olduğu ve seyrü sülûk için pek o kadar fırsatı bulunmadığı zannediliyor. Özellikle de vazifesinin iki katıyla meşgulse.

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

Bu yanlış düşüncenin cevabını, "Yolcu kimdir?" bölümünde vereceğiz. Orada, birincisi, Allah yolunun yolcusunun erkek ve kadın değil, insanın ruhu olduğunu göreceğiz. Bu nedenle isimleri tarihte geçen hem erkekler kemale ermiştir hem de kadınlar. İkincisi, herkesin riyazeti kendi takatine uygun olarak tayin edilir. Hatta şeriatta cihat kadından kaldırılmıştır; çünkü "cins-i latif"in haşin işlere takati yoktur. Bunun yerine "hüsnü't-teba'ul", yani iyi eş olma onun vazifesi kabul edilmiştir. Üçüncüsü, kadın erkeğin hayat arkadaşıdır, onun elinde esir değildir. Kadının kocasının üzerindeki hukuku, erkeğin karısının üzerindeki hukukundan fazladır. Bu yüzden erkeğin kadından Allah'a isyanı istediği yerde asla ona itaat gerekmez. Bilakis bu haramdır. Dördüncüsü, Allah'a doğru seyrü sülûk daha çok gönül ve kalp işidir. Bu sebeple hiçbir iş ve hakka aykırılığı yoktur. Beşincisi, kadının zaruri konular haricinde ev dışında meşgul olması şeriat tarafından onaylanmamıştır. Kadınların ev dışında, onların varoluşsal yapısı ve fıtratıyla uyuşmayan takat ötesi işlerle uğraşması modern zulümdür ve sanayileşme döneminde kadının özgürlüğü adına ona dayatmasıdır.

2. Sülûkün Kazanç Elde Etme ve Çalışmaya Aykırı Olması

Kimileri, eğer Allah yolunda yürümeye başlarsa çalışmaktan ve kazanç elde etmekten geri kalır diye bir zanna sahiptirler. Zira haddinden fazla müstehaplar ve şer'î riyazetlere girişmek zorunda kalacak ve çalışmaya fırsat bulamayacaklardır. Buna verilecek cevap şudur: Birincisi, seyrü sülûk çalışmayla çatışma içinde değildir; çünkü sülûkün asıl kısmı gönül işidir.

خوشا آنان که دائم در نمازند / که حمد و قل هو اللّـه کارشان بی

Ne mutlu onlara ki her daim namazdalar / Hamd ve Kul Hüvallah duraksız işleridir.[1]

Sülûkün temel taşı olarak, kalbî bir iş olan murakabe kabul edilmiştir. Böylece insanı süratle geliştiren, iş başında ve tüm dünyevî meşguliyetlere rağmen zikir hâlinde olmasıdır. Bu nedenle dinin önderleri çarşıda pazarda Allah'ı anma üzerinde çokça durmuş ve onun için bol ecri söz konusu etmişlerdir. İkincisi, sâlikin gündelik hayatı tatil olmaz, bilakis tanzim olur. Sâlik belli bir süre uyur ve belli bir süre uyanık kalır. Gece erken uyur ve sabah

1- *Dîvân-ı Baba Tâhir*.

ezanından önce ibadet için kalkar. Şafak sökerken ve güneş doğarken (beyne't-tuluayn) Kur'ân kıraati ve zikirle meşgul olur. Her yemeği ve her lokmayı yemez. Herkesle gidiş gelişi olmaz. Her yere gitmez... Üçüncüsü, eğer bazı kuvvetli tevhit virtlerinin tesiriyle bir müddet çalışma ve kazanç gücünde olamazsa -Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın hâlleri konusunda anlatıldığı gibi- Allah böyle bir âşık sâlik kulun hayatının idaresine kefil olur.

> نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ **/ O en güzel bakıp koruyan ve en güzel yardımcı olandır.**[1]

3. Sülûkün İlim Tahsiline Aykırılığı

Bilgiyi arayan ve ilim talep eden kimileri zannederler ki, bu yola başlamakla ve Hakkın yakıcı aşkına gelmekle ilim tahsili imkânsız olur. Bu yüzden bu yola adım atmazlar.[2]

Buna verilecek cevap şudur: Birincisi: Bu şüphe çok eskidir. "Akıl ve aşk" şüphesiyle meşhurdur. Âlim ârifler ilmî ve amelî açıdan onun batıl olduğunu ispatlamışlardır. İlmî açıdan aklın bizzat kendisinin insanı aşka çağırdığını buyurmuşlardır. Akıl der ki: Ey insan, husulî ilimle doyan zihnin ve beynin bulunduğu ve bu ilim kesinleştikçe daha doyurucu olduğu gibi, "aynu'l-yakin" ve "hakku'l-yakin"in ta kendisi huzurî ve şühudî ilimle doyan kalbin de var. İnsan, varlığının bütün boyutlarını kemale erdirmelidir. Üstad *Lübbü'l-Lübâb* risalesine başlarken şöyle der:

> Kalbi ve batını gayb âleminin manevî ruhanîliğinin gıdalarından, cemal ve celal melekûtunun ilahî nurlarından aç bırakmak ve zirvenin en üst derecesine ulaştırsa da kitaplarla, kütüphanelerle, mekteplerle, ders okumalarla, ders vermelerle doyurmakla kanaat etmek, uzuvlardan birini doyurmak, buna karşın çok daha yüksek ve yüce uzvu aç bırakmak demektir.[3]

1- Enfâl (8), 40.

2- Bu fakir bu zannı büyük üstatların birinin zihninde görmüştü. Ne saklayayım, hiç de beğenmemiştim. Merhum Haddad'ın talebelerinden biri de diyordu ki: "Kendisi bir defa bana şöyle buyurdu: Şimdi yapabildiğin kadar ders oku; çünkü aşkı bulursan artık ders okuyamayacaksın."

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 13.

Pratik anlamda ise "âlim ârif"lerin varlığı, ilim ve irfanın bir arada olabileceğine en iyi delildir; çünkü bir şeyin varlığına en bariz ve en sağlam delil, o şeyin vuku bulmuş olmasıdır. İbn Fehd Hıllî, Seyyid b. Tavus, Seyyid Haydar Âmulî, Sadru'l-Müteellihin Molla Sadra, Mir Damad, Şeyh Bahaî, Meclisî-yi Evvel, Seyyid Ali Şuşterî, Molla Hüseyinkuli Hemedanî, Seyyid Ahmed Kerbelaî, Şeyh Muhammed Baharî, Seyyid Said Habbubî, Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, Seyyid Ali Kazî, Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî, Allâme Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hasan İlahî ve diğerleri ârif ve sâlik değiller miydi? Bunlardan bazıları irfanın zirvesindedir ve ömürlerinin sonuna kadar da bir an bile ilim edinmekten ve ilmi yaymaktan vazgeçip bir kenara çekilmediler.

İkincisi: Ciddi ders okuma halini engelleyen kuvvetli virtlerin hâsıl olduğu zamana dek ciddi biçimde ilim tahsil etmeye yönelinebilecek yıllarca fırsat vardır.

Üçüncüsü: Sâlikin kâmil manada sükûnete kavuştuğu fenadan sonraki beka hâlinde ilme yönelmek oldukça kolaydır. Diğer bir ifadeyle, ders okuma hâlini engelleyecek şekildeki hâller, "birinci seferin son menzillerinden bir kısmı" bölümünde görüleceği gibi geçicidir ve ondan sonra veya önce o hâlin izine rastlanmaz.

Dördüncüsü: Böyle olduğunu, tevhit ve aşk hâllerinin dersi engellediğini farz etsek bile -ki kesinlikle böyle değildir- kaybedilen nedir? Kaçınılmaz biçimde şüphe ve kuşkuyla dolu bir avuç kavram ve konudan başka? Fakat bunun karşısında ele geçen nedir? Yakin... Üstelik de aynu'l-yakin ve bunun ardından da hakku'l-yakin... Arapçada meşhur meselde şöyle denir: "Hedeflere yönel ve mukaddimeleri bırak." Şu hâlde, aslında dirhemi dinara ve azı çoğa, hatta sayısız olana değişmek demektir. Bu nedenle de agâh âlimler bu hâli arzu eder ve şöyle söylerlerdi:

علم نبود غیر علم عاشقی / مابقی تلبیس ابلیس شقی

Âşıklık ilminden başka ilim yoktur / Gerisi İblis'in aldatmacasıdır.[1]

* * *

1- Muhammed Bahaî, *Külliyât-i Dîvân-ı Şeyh Bahâî*, Risale-i Nan ve Halva, Seyyid Cevad Ma'sumî'nin editörlüğünde, s. 109.

در میخانه گشایید به رویم شب و روز / که من از مسجد و از مدرسه بیزار شدم

Gece gündüz meyhanenin kapısını açık tutun benim için / Çünkü ben mescit ve medreseden bizar oldum[1]

4. Dinî İlimleri Sülûktan Önce Tahsil Zarureti

Dinin resmî ilimleri bakımından elleri bomboş olan bazı kimseler ilmin zarureten sefer-i ilallah'ın mukaddimesi olduğunu zannetmiştir. Kendilerini avam gördükleri için de, "Avam kim, bu hayallere ermek kim?" derler.

Cevap şudur: Birincisi: Her ne kadar bazı şahsiyetler şer'î ilimlere girişi sülûkün şartı kabul etmişseler de[2] söylenmesi gereken şudur ki, eğer kastedilen, şeriatı ihtiyaç kadarıyla bilmek ise -en âlim müçtehidi taklit suretinde olsa bile- doğru bir sözdür. Fakat bu, resmî ilimleri tahsilin lüzumlu olduğu manasına gelmez. Eğer kastedilen, resmî ilimlerde uzmanlık ve giriş ise eksik bir sözdür. Zira çoğu ârif ve kâmil kimseler İslamî ilim dallarında mütehassıs değildi. Bir şeyin varlığının en sağlam delili o şeyin vuku bulmuş olmasıdır. Sarf edilen "İlim perdedir; ama perdeye girmedikçe onu yakıp parçalaman mümkün değildir." sözü belirsizdir. Bu sözün manası şudur: Eğer bu perdeyle karşılaşırsan onun dışına sıçramalısın; çünkü kötü perde ve ayakların kaydığı yer büyüktür. "İlim, en büyük perdedir." Yoksa bu perdeye giriş sülûk-i ilallah'ın lazım şartı değildir. Sâlik-i ilallah, şeriatta taklit edeceği en âlim mercei ve tarikatta tâbi olacağı üstad-ı kâmili arar. Burada elbette iki nokta bulunmaktadır: Birinci üstad şöyle der: "Eğer sâlikin üstadı onun taklit mercei olursa çok daha iyidir." Yine Merhum Kazî şöyle der: "Medet edip elden tutabilmek için insan-ı kâmil şeriatta da müçtehit olmalıdır."

İkincisi: Bu yola ayak basan ilim talebelerinin çoğu bizzat kendileri vicdanla bu yolda avam olduklarını anlayabilirler. Öyleyse bu kriter yönünden avamla birdirler. Yani üstad-ı kâmil "bu alanın âlimi"dir. Bunlar da bu tarikattaki ebced ilmini okuyan talebeleridirler.

Üçüncüsü: İrfan tarihinde, sülûk üstadının ilmî açıdan talebelerinden daha aşağıda olduğu örnekler bulunabilir. Mesela Şeyh-i A'zam Ensarî, Merhum Seyyid Ali Şuşterî'nin sülûkta talebesidir ve Seyyid de Şeyh Ensarî'nin fı-

1- Seyyid Ruhullah Musevî Humeynî, *Dîvân-ı İmâm Humeynî*, s. 142.

2- Merhum Molla Sadra, İmam Humeynî ve üstad Celal Aştiyanî bu gruptandır.

kıhta talebesidir. Şu hâlde, önemli olan, yola gönül vermek ve tâbi olmaktır. Resmî ilimler pek o kadar da derde deva değildirler.

علم رسمی سر به سر قیل است و قال / نه از او کیفیتی حاصل، نه حال

Resmî ilim tepeden tırnağa kıyl ve kâl / Ondan ne keyfiyet hâsıl olur ne de hâl.[1]

5. Sefer-i İlallah'ın Manasız Oluşu

Bazıları sanır ki, sefer-i ilallah esas itibariyle manasızdır. Bu yüzden Hakk'a yakınlaşmayı da Allah'ın huri ve köşk gibi sevaplarına yakınlaşma kabul ederler. Bu durumda yakınlaşma kastına da mecburen "Mevla'nın buyruklarına itaat kastı" manası verirler. Tüm kâinatın O'nun faaliyeti olduğundan ve insanın, anlasa da anlamasa da hususen "Hüve"nin hareketliliği içinde yer aldığından habersiz.

وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ / **Her şey Allah'a döndürülür.**[2]

وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ / **Her şeyin dönüşü Allah'adır.**[3]

Bu kesimin görüşü "Seferin Zarureti" bölümünde nakledilip eleştirildi.

6. Allah'a Aşkın Manasız Oluşu

Bir kesim de der ki: Ârifler sülûkün bineğini aşk kabul etmişlerdir. Allah'a aşkın manası yoktur ve onunla ilişkilendirilemez. Bunu söylerken ihmal ettikleri şudur: Birincisi, kâinatın tamamı Allah'a âşıktır; O'nu sürekli tesbih edecek kadar. İkincisi, aşk, Hazreti Hak'tan başkasıyla ilişkilendirilemez; çünkü aşk, hakikî kemalle ilgili bir şeydir ve Hak'tan başka hiç kimsede kemal-i hakikî yoktur. Daha fazla izah "Seferin Bineği" bölümünde gelecektir.

7. Riyazetin Gayrimeşru Olması

Bir kesim ise bu yolun riyazetlerden başka şeyle katedilemeyeceğini sanmaktadır. Üstelik de gayri meşru çetin riyazetlerle. Öyleyse bu yola adım

---

1- Muhammed Bahaî, *Külliyat-i Dîvân-ı Şeyh Bahâî*, Risale-i Nan ve Halva, Seyyid Cevad Ma'sumî'nin editörlüğünde, s. 109.

2- Bakara (2), 210 ve diğer beş örnek.

3- Âl-i İmrân (3), 28.

atılmamalıdır. Bunlar, şer'î düsturlardan daha zorlu bir riyazet bulunmadığından ve sahih irfan metodunda şer'î düsturlar dışında başka bir riyazetin makbul görülmediğinden habersizdirler. Bizzat ârifler derler ki: Şeriat tarikinden başka yolla tarikata ve onun peşinden de hakikate yol yoktur. Elbette ki şer'î düsturlara yönelim kontrol altında tutulmalı ve kendine has etkisini gösterebilmesi için ruh ve ihlasla olmalıdır.

8. Yolun Tehlikeli Oluşu

Kimileri der ki: Bu yol şiddetli ve çokça tehlikeler içerdiğinden ve bazı kısımlarındaki tehlike firavunluğa yakalanmak olduğundan -nitekim bazı tasavvuf ehlinin şathiyatında bu görülmektedir- faydaları olsa bile ona yakın durmamak gerekir. Bunların ihmal ettikleri şudur: Birincisi, ilahî vaat haktır. Verilen birtakım vaatler şöyledir:

> وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا **/ Eğer Allah'tan korkup sakınırsanız, size hep bir çıkış verir.**[1]

> اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا / **Eğer Allah'tan korkup sakınırsanız, Allah size hak ve batılı birbirinden ayırma gücü verir.**[2]

> وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا / **Bizim uğrumuzda çaba gösterenleri yollarımıza iletiriz.**[3]

Şu hâlde, tüm tehlikelerden kurtulmak için sadık adımla takvaya ve cihad-ı ekbere yönelmek gerekir.

İkincisi, bu durumda Müslüman olmayacağımızı ve iman etmeyeceğimizi de söyleyebiliriz; çünkü mürtet, fasık ve münafık hiç de az değildir. Muhtemel ama defedilip giderilebilecek bir tehlike yüzünden aşikâr kemale göz mü kapayacağız?

Üçüncüsü, çoğu insan bu yolda yürüdü ve hedefe vardı. Neden kendimizi onlar gibi farz etmeyelim ve bu hoş umuda gönül vermeyelim?

1- Talâk (65), 2.

2- Enfâl (8), 29.

3- Ankebût (29), 69.

İki Nükte

1. Saydığımız engellerden şu taksimat elde edilmektedir:

a) Bu engellerin bir kısmı ilmî ve bir kısmı da amelîdir.

b) Bazıları tercihe dayalıdır; günahlar gibi. Bazıları da irade dışıdır; aile eğitimi gibi.

c) Bazısı yüzeyseldir; kusur olan cehalet gibi. Bazısı da köklüdür; aile terbiyesinden kaynaklanan kötümserlik gibi.

2. Allah yolundan uzak duran ve terk edilenler ârif açısından iki gruptur: Mustazaflar ve muannitler/inatçılar. Ârif ve sâlik, imkân nispetinde birinci grubun elini tutmaya ve yol göstermeye çalışır. Fakat ikinci grup hakkında şöyle der:

با مدعی مگویید اسرار عشق و هستی / تا بی خبر بمیرد در درد خودپرستی

Aşk ve sarhoşluk sırlarını davacı kişiye söylemeyin de kendine tapma derdinden kurtulmasın; aşktan, sarhoşluktan haber almadan ölüp gitsin![1]

Meselenin sırrı da açıktır. Sülûk yolunun tabiatı, ona talip olana cimri davranmanın haram olmasını gerektirmektedir; ama inat ehli müddeiye bahşetmek de haramdır. Elbette ki evliya, elinden tutacağı bireylerde onların zatî kabiliyetini, fiilî talep ve şevki de göz önünde bulundururlar. Eğer İbn Sina gibi bir hakîm, *İşarat* kitabının sonunda hikmeti ehil olmayana bahşetmeyi cefa ve ehil olana cimrilik etmeyi yakışıksız buluyorsa, marifetin bahşedilmesi ve cimrilik edilmesinin birinci tarikle bu hükmü taşıması doğaldır; çünkü o ilmu'l-yakin ise bu da aynu'l-yakin ve hakku'l-yakindir.

Ârif-i kâmil Ayetullah Seyyid Ali Kazî, "Zikirleri başkalarına da öğretebilir miyiz?" sorusunu soran âlim talebelerinden birinin[2] mektubuna cevaben şöyle yazdı: "Zikirleri başkasına öğretmekte bir sakınca yoktur; fakat sadık talep görmedikçe vermeyin."[3]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Allâme Tabatabaî'nin kardeşi Merhum Ayetullah Seyyid Muhammed Hasan İlahî Tebrizî.

3- Seyyid Muhammed Hasan Kazî, *Safahât min Tarîhi'l-A'lâm fi'n-Necefi'l-Eşref*, c. 1, s. 214.

5. FASIL: SEFERDEN ÖNCEKİ TALİMATLAR

Derunî Şühudun Zihinsel Şuura Tercümanı

Sefer-i ilallah, mana âlemine ve madde ötesine seferdir. Bu seferin menzilleri ve sâlikin bu menzillerde gördüğü ve tattığı her şey soyut şeylerdir. Mücerret konusunda şöyle denmiştir:

رو مجرد شو مجرد را ببین / دیدن هر چیز را شرط است این

Git mücerret ol, mücerredi gör / Her şeyi görmenin şartı budur.

Sülûkün menzilleri ve hâlleri, fotoğrafı çekilebilecek ve kameraya alınabilecek durumlar değildir, yalnızca anlatılıp aktarılabilir, sadece bu yolu bizzat gitmiş ve tadına varmış kimseler tarafından hikâye edilebilir ki bu da eksik ve yetersiz bir anlatım olacaktır; çünkü "Tentani helvasını tatmadıkça bilemezsin."[1] Peki, ama sâlik ve âriflerin, kendi şühudlarını aktarması neden yetersizdir? Çünkü âriflerin mevzuları, âdeta başka bir dilden tercüme edilmiş konular gibidir. Ârif, kalp gözüyle ve tüm varlığıyla gözlemlediği şeyi aklın diliyle izah etmek ister. O, keşfini akıl diliyle, huzurî ilmini husulî ilim yoluyla, derunî şühudu zihinsel şuurla anlatmak ister; ama bu giysinin o endama yetmediği de ortadadır.

اَلا إنَّ ثَوبًا خيطَ مِنْ نَسجِ تِسعَة / و عِشْرينَ حرفًا عن مَعاليه قاصِر

Gerçek şu ki alfabenin 29 harfiyle dikilmek istenen giysi, onun uzun endamına kısa kalır.[2]

Seferden Önceki Talimatın Sırrı

Sâlik Allah yolunda tüm varlığını tesir altına alan hâllerle karşılaşır. Eğer bu hâller şeytanî olursa veya en azından onda duraklama noktası olmazsa

1- Merhum Ağa Bozorg Tahranî ve Hac Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin öyküsüne işarettir. (bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, mukaddime.)

2- Hac Molla Hadi Sebzevarî, *Manzûme*, mukaddime.

-ki yoktur- önceden hazırlığı bulunduğu takdirde onlardan geçer ve üstadın haykırışına canıyla alıcı olabilir. Aksi takdirde, önceden hazırlık olmaksızın ruha çöreklenmiş o hâlde kendi durumuna mahkûm olur, herhangi bir sözü işitmez ve öğüt kabul etmez.

Seferden Önceki Talimatlar

Sâlikin sefere başlamadan önce can kulağıyla dinlediği ve daha sonra onları daima ilim ve amelle kendine telkin ettiği talimatlar çoktur. Bunların bazılarına işaret edeceğiz:

1. Yüksek Gayret

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) Kumeyl duasında şöyle buyurur:

قَوِّ عَلٰى خِدْمَتِکَ جَوارِحِی وَاشْدُدْ عَلَى الْعَزِيمَةِ جَوانِحِی.

> İlahî, uzuv ve organlarıma sana hizmet için kuvvet bahşet. Kalbimi güçlü çaba ve azim için sağlamlaştır.

Bu satırların yazarı defalarca dedi ki: "Yeryüzündeki insanların en arzulu olanı, evliya ve âriflerdir." Zira Allah yolunu katetmek ve Allah'ın güven yurduna ulaşmak, çelik azim ve yiğit himmetten başkasıyla mümkün değildir. Üstad'ın ilk toplantıda buyurduğu son cümle hâlâ kulaklarımda yankılanmaktadır: "Kuşağı sağlam bağlayın; çünkü bu yolda her şey vardır."

Bu yüzden rivayetlerde şöyle vurgulanmıştır: " وَاجْعَلْ هَمَّكَ هَمًّا وَاحِدًا / İhtimam ve gayretini bir tek işe yönelt."[1] Hüznün, kederin ve gamın, sevgiliye ulaşmak ve onu görmenin tadına varmaktan başka bir şey için olmasın.

Üstad, yanına gittiğim ilk celsede, talimat vermeden önce birtakım önemli konuları açıkladı. Buyurduğu her bir söz mücevher gibiydi, örneğin bir tanesi şuydu: "Duyarsız olmamalısınız, duyarsızlık talebin sönmesidir, talebin sönmesi durağanlıktır, durağanlık da harekete aykırıdır ve sülûk ise harekettir." Üstad bu konuyu "hüznün devamlılığı"nı tavsiye ederken açıklamıştı.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 74, s. 28.

همت بلند دار که مردان روزگار / از همت بلند به جایی رسیده اند

Yüce himmetli ol, çünkü zamanenin erleri / Yüce himmetle bir yerlere ulaşabildi.[1]

Hâfız şöyle der:

بر سر تربت ما چون گذری همت خواه / که زیارتگه رندان جهان خواهد بود

Yolun, kabrimize uğrarsa himmet dile, / Çünkü kabrimiz, cihan rintlerinin ziyaretgâhı olacaktır.

Yine Hâfız şöyle der:

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

Himmetine kulum, himmetine köleyim o kişinin ki, gök kubbe altında / Taalluk rengini kabul eden her şeyden hürdür, bağlanılabilecek her şeyden kurtulmuştur.

Evet, yolun eri olmak ve müşkülatı hiçe saymak gerekir.

ز مشکلات طریقت عنان متاب ای دل / که مرد راه نیندیشد از نشیب و فراز

Gönül, yol müşküllerinden yüz çevirme. / Yol eri, yokuşu, inişi düşünmez.[2]

2. Tevessül, Tevekkül ve Huşu

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافریست / راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش

Tarikatte takvaya dayanmak, bilgiye güvenmek kâfirliktir. / Yol erinin yüz türlü hüneri bile olsa yine O'na tevekkül gerek![3]

Allah yolu, ubudiyet yoludur. Abd kuldur, kul da Mevlası karşısında ruhunun alnında huşu mührü taşır. Eğer sâlik daima kendi zilletini görmezse seferin tepelerini aşamaz. Sâlik hep derununda secde hâlinde olmalı ve sü-

1- Sâib-i Tebrîzî, *Dîvân-ı Eş'âr*.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- age.

rekli, " لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّی كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ **/ Senden başka hiçbir ilah yoktur, seni tenzih ederim, bense kendime zalim olanlardanım."**[1] zikrini tekrarlamalıdır.

Bazı sâlikler, "Yunusiye Secdesi" adı verilen bu secdeyi her gün eda etmiş ve bu zikri üç bin kere lafzî veya kalbî ya da her iki şekilde tekrarlamışlardır. Merhum Melikî Tebrizî, irfan üstadı Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'den perdelerin açılmasında bu secdenin benzeri olmadığını naklet-miştir.[2]

3. Makamlara Gönül Bağlamamak

هر چه در این راه نشانت دهند / گر نستانی بِه از آنت دهند

> *Bu yolda sana gösterilen ne varsa / Eğer almazsan ondan daha iyisini sana verirler.*[3]

Yol yürümüş ve ruhu yanmış bir sâlik diyordu ki: "Yanlışlıkla Allah yolunun adını riyazet yolu koydular; bu yol, aşk yoludur ve safa, lezzet yoludur ve neşe." Bu sözün sırrı şudur ki, sülûk-i ilallahtan elde edilen hâller ve makamlar çok lezizdir; ama tehlikenin de kaynağıdır; çünkü sâlik-i ilallah hangi makama veya hâle gönülden bağlanırsa orada kalakalır. İstidraca duçar olmasa ve geri kalmasa da en azından orası ona kabir olur ve orada kalır. Bu, sülûkta çok yaygın tehlikelerdendir. Bâkır-ı Âl-i Muhammed'den (a.s) çok kıymetli bir rivayet *Tuhefu'l-Ukûl* kitabında nakledilmiştir. Rivayet şöyledir:

لَا مُصِيبَة كَاسْتِهَانَتِکَ بِالذَّنْبِ وَ رِضَاکَ بِالْحَالَة الَّتی أَنْتَ عَلَيْهَا.

> Günahı hafife alman ve içinde bulunduğun hâle razı olman gibi musibet yoktur.[4]

Üstad şöyle buyurur: "Eğer insan bir merhalede kilitlendiğini ve artık gelişip yücelemeyeceğini zannederse orada âdeta insanlıktan çıkmıştır."

1- Enbiyâ (21), 87.

2- Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, *Esrâru's-Salât*, s. 270.

3- Nizâmî, *Mahzenu'l-Esrâr*.

4- İbn Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl*, s. 287.

Üstad'ın bu sözü bana İbn Sina'nın şu mükemmel sözünü hatırlatmaktadır: "Eğer insan öğrenmekten doygunluk hissine ulaştıysa insanî fıtrattan çıkmış demektir."[1] Din evliyasının, ömrün sonuna dek ilim edinmekten vazgeçilmemesi talimatı vermesi bu sebepledir. Kişinin insan kalmasını ve bineğini insaniyet tarikinden başka yerde sürmemesini istemişlerdir.

Üstad şöyle der: "Bu yolda size ne verilir ve avucunuza koyulursa bakın ve dökün. Avucunuz daima toprağa dönük olmalıdır ki, ne koyarlarsa yere dökülsün ve kalmasın; çünkü sizi bu koruyacaktır." Üstad'ın eserlerinde geçen Ayetu'l-Hak Merhum Seyyid Cemaleddin Gulpayeganî'nin hikâyesi ve Ayetu'l-irfan ve'l-hikmet Merhum Allâme Tabatabaî'nin öyküsü bu sahada dinlemeye değerdir.[2]

4. Belaya Uğrama, Cefa Çekme, Soluklanmama

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم / که در طریقت ما کافریست رنجیدن

Vefakârlıkta bulunalım, halkın kınamasını hoş görelim, hoş olalım. Çünkü yolumuzda incinmek kâfirliktir.[3]

در روز حشر چون که به عالم صلا زدند / اول صلا به سلسله انبیا زدند

نوبت به اولیا که رسید آسمان تپید / زان ضربتی که بر سر شیر خدا زدند

Haşr gününde âleme sala verildiğinde / İlk salayı enbiya silsilesine verdiler.

Sıra evliyaya geldiğinde sema sarsıldı / Allah'ın arslanına vurdukları darbeden.[4]

Söylediler ve çok güzel söylediler: "اَلْبَلَاءُ لِلْوِلَاءِ" [Bela sevgi içindir], yani:

هر که در این بزم مقرب تر است / جام بلا بیشترش می دهند

1- Bu konuyu üstadım Ayetullah Hasanzade'den işittim.

2- bk. Üstad'ın *Meâdşinâsî* külliyatı.

3- *Dîvân-ı Hâfız*.

4- Muhteşem-i Kâşânî'nin meşhur tercii bendinin bir kısmı. bk. *Dîvân-ı Muhteşem-i Kâşânî*.

Bu bezmde en çok kim mukarrebse / Bela kadehini en çok ona verirler.[1]

Bir Arap, Allah Resulü'ne (s.a.a) dedi ki: "Sizi ve Ehlibeytinizi seviyorum." Hazret şöyle buyurdu: " أنِ اسْتَعِدَّ لِلْبَلَاء / *Öyleyse belaya hazırlan."*[2]

Evet, Allah yolu bela ve cefa çekmenin yoludur. Cennete ulaşmaktan başka kaygısı olmayan bir mümin, rivayetlerde belirtildiği gibi, arınmak ve cennete layık olmak üzere çeşitli belalara müptela oluyorsa bir de varlığının derinliklerinden seslenen, talep eden, inleyen ve bakan sâlikin hâlini düşünüp mukayese edin:

دو عالم را به یک بار از دل تنگ / برون کردیم تا جای تو باشد

İki âlemi bir defada daracık kalpten / Çıkardık dışarı, senin yerin olsun diye.[3]

Bir büyüğümüz diyordu ki: "Efendiler, doğru dürüst 'Allah'ım geldim' deyin de görün bakalım, ne kadar müşkülat ve belalar tepenizden aşağı yağacak."[4] Tabii ki sâlikin şiiri, şiarı ve hatta şuuru şudur:

زیر شمشیر غمش رقص کنان باید رفت / کانکه شد کشته او نیک سرانجام افتاد

Sevgilinin gam kılıcına oynaya oynaya gitmek gerek. / Çünkü onun şehidi olanın çok güzel, çok hayırlı bir akıbeti vardır.[5]

Sâliklerin ve evliyanın başına gelen musibetler, sıkıntılar, cefalar ve belalar sıradan insanların tasavvur edebileceği ve sayabileceğinin üstündedir. Elbette ki Allah bunlara tahammül gücünü de vermektedir. Zeyneb-i Kübra (a.s) Aşura gecesi İmam Hüseyin'le (a.s) ilgili -Hazret'in yokluğunu belirten- bir şiirden iki beyit işitince bayıldı. Allah'ın inayeti ve Hüseynî tasarruf sayesinde bir gün sonra gam kervanını onlarca menzilde yönetti ve Kerbela'yı evrensel hâle getirdi.

1- Farsçada bir darbımesel.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 12, s. 271.

3- Muslih b. Abdullah Sa'dî, *Külliyyât*, Gazel 205.

4- Bu sözü üstadım Hasanzade'den derste işitmiştim.

5- *Dîvân-ı Hâfız*.

سرّ نی در نینوا می ماند اگر زینب نبود / کربلا در کربلا می ماند اگر زینب نبود

Ney'in sırrı Neyneva'da kalacaktı Zeynep olmasaydı / Kerbela Kerbela'da kalacaktı Zeynep olmasaydı.[1]

Allah yolunun sâliklerinin başına gelen musibetler konusunda Merhum Ensarî Hemedanî'nin yaşadıkları dinlemeye değerdir.

> Merhum Hüccetü'l-İslam ve'l-Müslimin Muin Şirazî -Merhum Allâme Tahranî'nin kayınpederi- nakletmiştir: Bir gün üstadım Ensarî Hemedanî'ye dedim ki: "Efendim, bizzat ulaştığınız makamlar için bana da yardımcı olmanızı rica ediyorum." Sordu: "Takatin var mı? Müşkülle-rine dayanabilecek misin?" Dedim ki: "Bilmiyorum." Şöyle buyurdu: "Sana bir örnek aktarayım. Hanımın vefatından sonra Hemedan'da bizim mahallede bir söylenti yayıldı. Onun ölümüne ben sebep olmuşum. Hâlbuki bu konuda hiçbir kabahatim yoktu. Nihayet polis evimize geldi ve ellerimizi kelepçeleyip karakola götürdü. Polisle birlikte evin kapısından çıkarken, insanların sokağın sonuna kadar iki tarafında dikilmiş beklediğini gördüm. Birinci kişiden sonuncuya dek kimin önünden geçtiysem ya yüzüme tükürdü ya da küfürler yağdırdı. Hepsine tahammül ettim. Kalbim hoşnuttu çünkü. Şimdi söyle bakalım, böyle bir şeye katlanabilir misin?" Dedim ki: "Hayır efendim, buna tahammül edemem. O makamlar sizin olsun, bunu hiç çekemem."

Allah, Üstad'a rahmet etsin. Cüneyd Bağdadî'nin şu sözünden oldukça mutlu ve hoşnuttu. Bunu sıkça hatırlatırdı: "Usulde, füruda ve belaya uğramada şeyhimiz, Ali b. Ebi Talib'tir (a.s)." Kendisi de belaya uğrama kelimesi üzerinde çokça dururdu.

5. Üstad-ı Kâmil Karşısında Tam Teslimiyet

Âriflerin inancı şudur:

1. Seyrü sülûk, seferin kılavuzuna ve yolu bilen birine ihtiyaç duyurur. O da insan-ı kâmilden başkası değildir.

2. Talebe, üstad-ı kâmil karşısında saf hâlde teslim olmalıdır.

1- Ferid Tahmasbî'nin şiiri.

3. Sâlikin gelişimi üstad-ı kâmil karşısındaki teslimiyeti miktarıncadır. Ne kadar çok teslim olursa gelişimi de o kadar seri, salim ve güvenceli olur.

Buna göre sâlik, üstadının kanatları üstüne oturmalı ve yolculuğa başlamalıdır. Ayrıca üstadının hem onun nefsini gördüğüne hem derdini bildiğine hem de dermanı verebileceğine inanmalıdır. Eğer buna inancı yoksa asla onun eşiğine baş koymamalıdır.

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند / نه هر که آینه سازد سکندری داند

Yüzünü parlatan, kendisine çekidüzen veren herkes dilberlik nedir bilmez… / Her ayna yapan İskenderlikten anlamaz.[1]

Üstad-ı kâmili tanımanın alametleri ve yolları vardır. Bunlar "Seferin Kılavuzu" bölümünde gelecektir. Burada vurgulayacağımız nokta şudur: Allah yolunda, üstadın himmeti olmaksızın geçilemeyecek aşamalar vardır. Üstadın himmeti de talebenin teslimiyeti hâlinde faydalı olabilecektir.

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس / که درازست ره مقصد و من نوسفرم

Ey kutsi kuş, himmetini yoluma kılavuz et! / Çünkü gideceğim yol uzun, ben de yeni sefere çıkmış birisiyim.[2]

Evet:

ترک این مرحله بی همرهی خضر مکن / ظلمات است بترس از خطر گمراهی

Hızır kılavuz olmadıkça bu konağı aşmaya kalkışma,/ Çünkü kapkaranlık bir yol… yol yitirmeden kork![3]

Merhum Baharî'ye Göre Marifet Taliplisinin Şartları

Bu konuda Merhum Şeyh Muhammed Baharî Hemedanî'nin çok kıymetli eseri *Tezkiretu'l-Muttakîn* kitabından aynen aktaracağız:[4]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- age.

3- age.

4- Köşeli parantez içindeki cümleler bu satırların yazarına aittir.

Marifet talibi için mutlaka riayet edilmesi gereken şartlar şunlardır:

1. Sağlıklı mizaca sahibi olmalıdır. Eğer mizaçta bir illet [hastalık] varsa onu tedaviye girişmek lazımdır; çünkü kaygı (sevda mizacı) galip gelirse kaygılı hareketlerinden bir kısmını aşk coşkusu zannederek mağrur olabilir. Eğer safra ve hararet mizacı galebe çalarsa dimağ [beyin] kuruması, kalp çarpıntısı ve fevkalade huysuzluk hâsıl olur. Eğer balgam mizacı çok olursa dakik [ince noktaları] anlamada kusur ortaya çıkar.[1] Bu durumda mizacın selametinden başka çare yoktur.

2. Sâlik, din ve şeriatın adabıyla edeplenmeli ve amel etmeli, günahlardan üzüntü duymalı ve onları terk etmelidir."

3. Sâlik iffetli, çok doğru sözlü olmalı ve günah, fücur, tuzak, hıyanet ve hileden yüz çevirmelidir. Çünkü ahlakın tamamı maarifin mukaddimesidir. Sonra fıkıh ilmi gelir. Şeriatın erkânından hiçbir rükün yerde kalmamalı ve zahirleri tevil edilmelidir. Vazifelerin her biri kendi yerinde eda edilmelidir. Namazı terk edenin, hatta nafileleri terk edenin irfandan dem vurması katmerli hatadır.

4. Geçim sıkıntısı olmamalıdır, ya varlıklı olma sebebiyle veya kanaat ve tevekkül yoluyla.

Böyle bir kimsenin maarif vadisine girmesi bile yakışık almaz. Nerede kaldı onu, geçimini kazanma vesilesi yapsın. Bunun gibi birinin nuru bulması ebediyen mümkün olamayacaktır.

Meslek sahibi olmak, marifetten başka bir şeydir. Nefsanî heveslere erişmek için hileler kullanmaktır, Allah yolu değildir. Bu ikisi, iki zıt gibi birbirine düşmandır, asla bir araya gelmezler.

5. İlmi ve âlimleri büyük görmelidir. Sâlikte meydana gelebilecek ilk eksiklik, âlimleri değersiz ve küçük sayması olur.

1- Eskiler insan için dört durum farz ederdi: Safra, sevda, balgam ve kan. Bunlar mutedil olursa insanın mizacı sağlıklıdır. Eğer biri galebe çalarsa insanda özel bir hastalık ortaya çıkar. Yazar onlara değinmektedir. Mesela günümüzde kan basıncının, kandaki ürenin, kandaki şeker ve yağın az veya çok olması durumunda insanın hasta olduğu söylenmektedir.

6. Her zaman hüzünlü olmalıdır. Yüzünde mutluluk görünse de kalbinde üzüntü gizli kalmalıdır. Eğer kalbi mutlu olur gülerse maariften nasibine hiçbir şey düşmez.

7. Eğer sülûkün bereketiyle bazı sırları elde ederse onları sıkı sıkıya saklamalı ve onlardan hiç bahsetmemelidir.

Hülasa: "Binlerce nükte gerekir, güzellikten başkasına."[1]

Merhum Baharî'nin Sözünün Özeti

Merhum Baharî'nin, sülûka başlamak ve onu sapmaksızın sürdürmek için söylediği sözlerin özeti şu şöyledir:

1. Beden ve mizaç selameti.

2. Günahları terk ve farzları yerine getirmek, yani şeriata tam riayet.

3. İffet, doğru sözlülük vs. gibi ahlakî faziletlere riayet.

4. Sâlik, bir şekilde geçim sıkıntısını çözmelidir; ya servetle veya kanaat ve tevekkülle.

5. Sâlik, ilim ve âlime kıymet vermeli.

6. Sâlik, kalbinde daima hüzün taşımalı.

7. Sâlik, fazlasıyla gizlilik insanı olmalı ve hiçbir sırrı açığa vurmamalı.

Bunlardan günahları terk etme veya takva, sürekli hüzün, sırrı gizleme gibi bazı hususları "Seferin Araç Gereci ve Azığı" bölümünde inceleyeceğiz. Mizaç selameti konusundan "Seferin Yolcusu" bölümünde bahsedeceğiz. Burada dördüncü şartı biraz izah etmemiz münasiptir. Ârifler deler ki: Fakirlik ve kanaat, sülûkün hâline mal ve servet sahibi olmaktan daha uygundur. Merhum Baharî de *Tezkiretu'l-Muttakîn*'in yedinci mektubunda şöyle buyurur: "Beşincisi: Fakirlik ibadette gevşemesine sebep olmamalıdır. Bilakis, fakirlik hâlini ganimet bilmeli ve ibadetlere çok daha dikkat etmelidir. Zira ebedî hoşnutluğa ulaşmak, fakirlikle daha kolay ve daha rahattır."[2]

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 125-127.

2- age, s. 141.

Bu tür sözlerin manası, sâlik insanın helal maldan kaçması değildir. Bilakis kastedilen şudur: Fakirlik onun yakasına yapışırsa tamahkârlık, hırs ve sabırsızlıkla ruh için endişe icat etmemelidir; çünkü bu, sülûktan geri kalmaktan başka bir sonuca yol açmaz. Aksine kanaat, sabır ve tevekkül adımlarıyla ilerlemeli ve mahbuba gönül vermelidir. Rivayetlerde, " اَلْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ / *Kanaat, tükenmez bir sermayedir.*"[1] denmiştir. Neden? Çünkü mallar hırsızlık, noksan ve telefin soytarısıdır; ama kanaat öyle bir nefsanî melekedir ki, ona sahip olan kimse başkalarına ihtiyaç duymama ve müstağniliğin cennetinde yaşar. Nefsanî melekeler ise rahatlıkla ortadan kalkmaz.

Şu hâlde, servet ve kanaatkârlık gücüne sahip olmayan sâlik kimsenin zihnini maişet kaygısı öyle karmakarışık eder ki, her türlü sükûneti aklından siler atar. Nerede kaldı ilk şartı "zihni toplamak" olan sülûk!

Elbette ki sâlik eşzamanlı olarak seyrü sülûka başlayabilir ve kanaati elde etme yolunda da çaba gösterebilir. Eğer sâlik kuvvetli bir nefis ve güçlü arzuya sahip olursa ailesinde de kanaat psikolojisi meydana getirebilir; çünkü onun yokluğu hâlinde birtakım güçlükler ortaya çıkar ve Allah saklasın ailenin parçalanmasıyla sonuçlanır. Her ailenin, birbirini anlayabilmek ve ortak hedefe göre yaşayabilmek için ehl-i sülûk olması tabii ki iyidir.

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 15, s. 278; Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 15, s. 226.

6. FASIL: SEFERİN SAYISI

Seferin Sayısı Hakkında İki Görüş

Hakikatten habersiz maddeci insanoğlu, kendisi için sadece bir tek seferi görmektedir. O sefer de "مِنَ الخَلْق فی الخَلْق اِلَی الخَلْق بِالخَلْق"dir. (Halktan halkın içinde halka doğru halkla yapılan sefer.) O, başlangıcı anne rahminden doğma ve sonunu da toprağın kalbine gömülme kabul eder. Ne kendisinden geldiği bir başlangıca (mebde) inanır ne de kendisine döneceği bir sona (mead). Fakat hakikati tanıyan ve Allah'a inanan insan kendisinin bir mebdei ve meadı olduğuna inanır. Çok mukaddes ve yüce bir başlangıç ve bir son görür. Onun hâl lisanı şudur:

" اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ " **Biz hepimiz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz.**[1]

Böyle bir insan, toprak olmadan önce nice âlemleri geride bırakacağını ve bundan sonra da nice âlemleri katedeceğini bilir. Dünya hayatının, ne yolunun başlangıcı ne de yolun sonu olmadığını bilir. Bu insan asla mezar taşına şunu yazmaz:

هر که باشی و ز هرجا برسی / آخرین منزل هستی این است

Kim olursan ol ve nereden gelirsen gel / Olacağın son menzil burasıdır.[2]

Bu söz çok eksik bir sözdür, ne kadar bu şiiri Allah'a inanan ve mahir bir şair söylemiş olsa da yerinde bir söz değildir. Allah'ı tanıyan birinin görüşünde ölüm, bir menzil ve âlemden diğer bir menzil ve âleme intikalden başka bir şey olabilir mi?

1- Bakara (2), 156.

2- Bu beyit, çağdaş şair Pervin İ'tisamî'nin kendi mezar taşı için yazdığı ve Hz. Ma'sume'nin (s.a) mutahhar türbesinin avlusundaki kabrine nakşedilmiş dörtlükten alınmıştır. Bu beyit hatalıdır. Şairin son menzille dünya hayatını kastettiği söylenirse o zaman başka. Gerçi Pervin'in dindar biri olması bu izahı gerektirir.

İki Kavis Mesabesinde Yaratılış Cereyanı

Ârifler ve bazı bilginler, yaratılış cereyanını iki kavis şeklinde tasvir ederler: İniş yayı ve yükseliş yayı. Bu meseleye deliller ve şahitler de ikame etmişlerdir. Derler ki: Yaratılış cereyanı doğrusal çizgi biçiminde değildir. Bilakis varlık, varlığın Rabbinden nüzul kavisinde en aşağı dereceye -mesela heyula-i ûlâ'ya- ulaşacak kadar iner. Daha sonra ise en son derecede -Allah'ta- son bulmak üzere varlığın Rabbine doğru yükselişe geçer. Bu iki yay, birlikte "varlığın büyük dairesi"ni oluşturur. Elbette ki ârif bu iki yayı "varlığın göründüğü büyük daire"de kabul eder ve Allah'ın varlığı olan hakikî varlığı bu dairenin dışında farz eder. Bu daire vahdet ve tek parça hâlindedir.

> " فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ " **Tekrar bak, herhangi bir bozukluk ve noksan görüyor musun?**[1]

Fakat sonuçlardaki farklılıklar itibariyle bu daire için "varlığın dereceleri" veya "varlığın zuhur dereceleri" ya da "feyzin dereceleri" adı altında bazı kısımlar dikkate alınmıştır. Bu dereceleri "âlemler" olarak tanıyoruz: Varlık âlemleri veya görünür âlemler. Âlemler, iniş ve yükseliş kavisinde birbiriyle benzeşmektedir.

Varlık Âleminin Üç Türü

İnsanın ilk tanışıklığı, duyusal tanımalardır; his, dünya ve madde âlemine odaklanmıştır. Bu yüzden insan, dünyayı esas alarak âlemleri üç kısma ayırır: Dünyadan önceki âlemler, dünya âlemi ve dünyadan sonraki âlemler. İnsan her üçünde de hazır bulunur. Bu üç tür âlemin varlığına ve insanın oradaki varoluşuna aklî ve naklî çok sayıda şahit mevcuttur. Ayet ve rivayetlerde bu üç tür varlık âleminin açıklaması sıklıkla yer almıştır. Dünyadan önceki âlemlerle ilgili "zerr", "misak ve ahit"le irtibatlı ayet ve rivayetler; dünyadan sonraki âlemlerle ilgili kabir ve berzah, kıyamet ve mead ile irtibatlı ayet ve rivayetler; dünya âlemiyle ilgili de hukuk, fıkıh ve ahlak hakkındaki ayet ve rivayetler buna örnek gösterilebilir.[2]

1- Mülk (67), 3.

2- Allâme Tabatabaî'nin "el-İnsan kable'd-Dünya", "el-İnsan fi'd-Dünya" ve "el-İnsan ba'de'd-Dünya" adlarıyla üç risalesi vardır. Bu üç risale, "Başlangıçtan Sona İnsan" adı altında Ayetullah Sadık Laricanî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.

Üç Tür Sefer

Dolayısıyla insanın üç tür seferi vardır: a) Toprak âlemine ulaşabilmek için iniş kavsinde sefer. İzahı daha sonra gelecek olan bazı görüşler hariç, bu sefere dair elimizde pek fazla net bilgi yoktur.[1] b) Madde âleminde sefer. Bu seferin sülûk-i ilallahtan önce pek bir değeri bulunmaz, dikkate alınmaz ve dördüncü seferdeki sülûk-i ilallahtan sonra büyük değer kazanır. c) "Rahman Allah"a veya "kemal-i insan"a ulaşıncaya kadarki yükseliş kavsinde sefer. Bu sefere seyrü sülûk adı veriyoruz. Kitabımızın konusu olan da bu seferdir.

Esfar-ı Erbaa

Marifet ehli, yükseliş kavsinde toprak âleminden ve tekâmül yolunda olan seferi, ıstılahta "Esfâr-ı erbaa" adı verilen dört kısma ayırır. Bu dört seferin isimleri şunlardır:

1. Halktan Hakk'a veya Allah'a sefer, ya da kısaca Hakk'a veya Allah'a sefer.

2. Hak'ta Hak'la veya Allah'ta Allah'la sefer, ya da kısaca Hak'ta veya Allah'ta sefer.

3. Hak'tan Hak ile halka veya Allah'tan Allah ile halka sefer, ya da kısaca Hak'tan veya Allah'tan sefer.

4. Hak ile veya Allah ile halkta sefer, ya da kısaca halkta sefer.

Şu hâlde, özetlersek bu dört seferi şu şekilde adlandırabiliriz: Hakk'a, Hak'ta, Hak'tan, halkta.

Marifet ehli bu seferleri kısaca birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sefer adlarıyla tanıtmaktadır.

Tüm Esfâr-ı Erbaa Yükseliş ve Tekâmüle Mi Dayalıdır?

Bir kimse bu dört seferde sadece Hakk'a doğru olan birinci seferin yükseliş kavsinde yer aldığını, ama Hak'ta veya Allah'ta gerçekleşen ikinci seferin

1- Kayserî, *Şerh-i Füsûs*'un mukaddimesinde, sâlikin vâkıf olduğu berzahı "nüzul berzahı" kabul eder. Diğer dereceler hakkında da aynı görüşü taşıyorsa, sâlikin dünyadan önceki âlemlerde seyrinin aşamaları olacaktır. Üstad Aştiyanî, *Şerh-i Zâdu'l-Musafir*'de bu meseleyi *Fütûhat*'ta Muhyiddin'den nakleder ve şöyle der: "Kayserî, Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'den almış, ama adını zikretmemiştir."

ne yükseliş kavsinde ne de iniş kavsinde olduğunu söyleyebilir. Zira ârifler görüşüne göre Allah iki kavsin dairesinin dışındadır. Hak'tan halka doğru gerçekleşen üçüncü sefer de nüzul kavsindedir. Yine halkta gerçekleşen dördüncü sefer de ikinci sefer gibi ne iniş kavsindedir ne de yükseliş kavsinde. Bilakis, iniş yayının son noktasında ve yükseliş yayının başlangıç noktasında seferdir. Öyleyse bu seferleri tekâmül ve yükseliş yolunda nasıl görebiliriz?

Bunun cevabı şudur: Esfâr-ı Erbaa birbirine paraleldir ve hepsi de insanın tekâmül aşamalarıdır. Bir insanın zaruri olarak bütün bu merhaleleri katetmesi şeklinde değildir. Kimi sâlikler vardır, birinci seferi tamamladıktan sonra ikinci seferde kalmış ve fena fillâh makamından beka billâh makamına ulaşamamıştır. Yahut kimi sâlikler beka billâh derecelerinden çoğunu elde edememiştir. Dolayısıyla yükseliş kavsinden maksat tekâmül aşamalarıdır, iniş kavsi karşısında yükseliş kavsi değil. Sâlikin, Esfâr-ı Erbaa'nın tamamında tekâmül hâlinde olduğu ortadadır. Mesela dördüncü sefere vasıl olan sâlik, üçüncü seferde sefer hâlindeki sâlikten daha kâmildir. Şaşırtıcı biçimde ârifler şöyle derler: Sâlik, görünüşte halka doğru iniş hâlinde olan üçüncü seferde "miraç" hâlindedir. Bu, yükselişin aynısı bir iniştir ve müteal/yüce nefsin düşüşüdür.

Allah'ın, kesret içinde vahdeti ve vahdet içinde kesreti görme gücü lütfettiği, halk ve Hakk'ın hakkını iç içe ve birlikte eda eden ârif-i zü'l-ayneyn (iki göz sahibi), tek gözlü ârifin üstün mertebelerdedir; çünkü sadece Allah'ı görmektedir. Bu bahsi ileride daha ayrıntılı ele alacağız.

Altılı Sefer

Buraya kadar anlatılanlara bakarak denebilir ki, insanın altı seferi vardır: Birincisi, yüce ve temiz âlemden aşağı ve toprak olan âleme seferdir. Ayet-i kerime bu sefere işaret etmektedir.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِی اَحْسَنِ تَقْوِیمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِینَ.

> **Doğrusu insanı en iyi itidalde yarattık. Sonra onu aşağının en bayağı mertebelerine döndürdük.** [1]

1- Tîn (95), 4 ve 5.

İkinci sefer, dünyada seferdir. Üçüncüsü, insanî kemale doğru seferdir. Bu seferin aynı zamanda dört seferi vardır. Böylece toplamda altı sefer bulunmaktadır. Amelî irfanın bahis konusu işte bu dörtlü seferdir. Yani irfan, "el-insan ba'de'd-dünya/dünya ötesinde insan" ile ilgilenir, "el-insan kable'd-dünya/dünyadan önce insan" veya "fi'd-dünya/dünyada insan" ile değil.

Merhum İsfahanî'nin İnsanın Sefer Sayısı Hakkındaki Görüşü

Merhum Şeyh Hasankulî İsfahanî, insan için bizim anlattığımızdan farklı altı sefer sayar. Şöyle der:

> İnsanın altı seferi vardır. Yani insanın seferi altı merhaledir. Her merhalenin de pekçok menzili bulunmaktadır. 1) Babanın sulbu, 2) Annenin rahmi, 3) Bazılarının on yedi ile sınırladığı bedenler âlemi sahası, 4) Kabir ve berzah, 5) Elli durağı olan kıyamet sahası, 6) Cennet veya cehennem.[1]

En Önemli Seferler

Altılı seferin en önemli seferi, Esfâr-ı Erbaa'nın birinci seferidir. Yani halktan Hakk'a doğru yapılan sefer; çünkü sâlik dünyadan önceki âlemleri geride bırakmıştır ve göründüğü kadarıyla düşüş için hiçbir iradesi yoktur.

> من ملک بودم و فردوس برین جایم بود / آدم آورد در این دیر خراب آبادم
>
> *Ben melektim, yüce firdevs de makamımdı. / Beni bu çok harap yere Âdem getirdi!*[2]

İkinci, üçüncü ve dördüncü seferler de irade dışıdır. Zira sâlikin fena makamına erişmesinden sonra gerçekleşir ve fâni sâlikin varlığında Hazreti Hakk'ın iradesinden başka bir irade hükümran değildir. Şu hâlde önemli olan, yakza/uyanık hâlinden başlayıp fena ile son bulan ilk seferdir. Bu seferin, her merhalesinden geçerken kanlı meşakkatleri vardır. Bu, *"Aşk kolay görünür başta, ama düşürür müşkülata."* seferidir. Bu sefer, sâliki ihtiyarlatır ve der ki: *"Ben ay ve yılın ihtiyarı değilim, vefasız yârdandır."*[3]

1- Ali Mikdadî, *Nişân ez bî-Nişânhâ*, c. 1, s. 321.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- age.

Bu seferin hususiyetleri, başlangıcı ve yol sırasındaki menzilleri hakkında ileride tafsilatlı söz söyleyeceğiz. Bu kitabın en ayrıntılı bölümü, birinci seferin özellikleri hakkındaki "seferin menzilleri"dir. İkinci, üçüncü ve dördüncü seferler birinci sefere göre sıralandığından ve bazen de onunla benzeştiğinden, bu seferleri "seferin maksadı" bahsinde incelemekten başka çare yoktur. Konunun detayını da bağımsız olarak insanın dört seferi mevzuunda kaleme alacağımız bir kitaba havale edeceğiz. Allah'tan onu tamamlayabilmek için yardım talep ediyoruz. Rabbimizden, kendimiz ve bu yolun tüm âşıkları için Esfâr-ı Erbaa'yı tekmil başarısını bu dünyada lütfetmesini istiyoruz.

7. FASIL: SEFERİN MÜDDETİ

Sülûk-i İlallah, Zaman ve Mekân Ötesine Sefer

"Sefer-i ilallah"ın zamanlı başlangıcı vardır. Başlangıcı, sâlikin Rabbinin tarafına göçetmeye karar verdiği andır. Seyyidu's-Sâcidin İmam Zeynelabidin'in (a.s) " وَاَنَّ الرَّاحِلَ إِلَيْكَ قَرِيبُ الْمَسَافَةِ / *Sana doğru gelen muhacire mesafe yakındır."*[1] cümlesinde ifadesini bulan ümitle Allah yolunda cihada başlar. Âriflerin tabiriyle sülûkün başlangıcı "yakza"dır. İnsanın ilk yakza ve uyanıklık hâli özel bir zamanda vuku bulur. Sâlik olmayan insanda yakzanın hâsıl olmasının, hepsi de "Allah'ın rahmanî nefhası" mecmuası altında yer alan muhtelif sebepleri bulunabilir. Allah Resulü'nün (s.a.a) " إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِى أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٌ، أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا / *Hayatınızın günlerinde Rabbinizin rahmanî esintileri vardır. Uyanık olun, kendinizi o esintilere arz edin ve onlardan uzaklaşmayın."*[2] şeklinde işaret buyurduğu nefhadır bu.

İnsanda yakza, başına bir musibet gelmesinin veya kendini yetiştirmiş nefes sahibi biriyle yahut Kur'ân'ı veya irfan kitaplarını mütalaa etmiş insanla karşılaşmasının sonucunda ortaya çıkar. Lakin bütün bu durumlar, bu zevahirde tecelli etmiş aynı ilahî nefhanın tezahürleridir.

Sefer-i ilallah, zaman ve mekân ötesi bir seferdir, bu yüzden zamanlı sonu yoktur.

Hak'ta sefer olan ikinci sefer bir yana, halkta sefer olan dördüncü seferin sonu yoktur; çünkü ne Allah'ın varlığının sonu vardır, " وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ / **Nezdimizde daha fazladır.**[3] ne de onun feyzi ve mahlûkatının sonu vardır.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا.

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ebu Hamza Sumalî Duası.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 221.

3- Kaf (50), 35.

De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.[1]

Sonuç itibariyle toplamda sâlikin seferi asla son bulmaz. Şu hâlde sefer-i ilallah başlasa bile zamanlı bir sonu bulunmadığından müddeti de malum ve müşahhas olmayacaktır.

Birkaç Nükte

1. Sefer-i ilallah'ın sonu ve süresi olmadığı söylenmiştir; ama bazen filan sâlikin filan müddette kemal makamına ulaştığı da söylenmektedir. Mesela Merhum Şeyh Muhammed Baharî, yedi veya dokuz yıl ve Merhum Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî on dört sene üstatları Merhum Molla Hüseyinkulî'nin hizmetinde kemale ulaştılar.[2] Nitekim Hâfız da şöyle der:

دوش وقتِ سَحَر از غصّه نجاتم دادند / واندر آن ظلمت شب آب حیاتم دادند

بی خود از شعشعه جلوه ذاتم کردند / باده از جام تجلی صفاتم دادند

چه مبارک سحری بود و چه فرخنده شبی / آن شب قدر که این تازه براتم دادند

Dün gece seher çağı beni gamdan kurtardılar. / O gece karanlığında bana ab-ı hayat sundular.

Zat ziyasının parıltısıyla kendimden geçtim,/ Bana sıfat tecellisinden şarap verdiler.

Ne mübarek seherdi o seher… ne kutlu bir geceydi / o kadir gecesi. O gece bana bu yepyeni beratı ihsan ettiler.

Öyleyse sülûkta maksuda ve hedefe ulaşmak için belirli bir süre yahut şiirde olduğu gibi belirli gece veya gündüzün olduğu anlaşılmaktadır. Oysa daha önce sefer-i ilallah için bir son ve sürenin olmadığı söylenmemiş miydi?

Cevap şudur: Sâlikin seferleri, bütünü itibariyle sonlu değildir, bunun sebebi de anlatılmıştı; fakat onun bazı seferleri, sefer-i ilallah şeklinde isimlen-

1- Kehf (18), 109.

2- Bu konuyu üstadlarımdan ve bu cümleden olarak da üstadım Hasanzade Âmulî'den işittim.

dirilen birinci sefer gibi sonludur. Onun sonu, zatî fena makamına ve velayet makamına erişmektir. Bu makama ulaşmak her ne kadar Allah'ın sâlikin ruhuna tecellisiyle birlikteyse de ve sâlikin ruhu, o tecelli ve tecelli eden, her üçü soyut ve zaman üstü olsa da, sâlik henüz dünyada yaşadığından ona bu tecelli, bu âlem itibariyle hususi bir zamanda gerçekleşir. Bu itibarla denebilir ki, sâlikin seferindeki bu kesitin sonu, kendine has bir zamanda vaki olmuştur. Elbette ki sâlik fena anını hiçbir zaman idrak edemez. Tıpkı insanın uykuya dalma anını idrak edemediği gibi.

2. Fena fillâh, sâlikin seferlerinin sonu olmasa da ve sadece birinci seferin sonu olsa bile sâlikin dört seferinin en çetini ve anası bu sefer olduğundan -fena makamına ulaşmakla sâlikin âdeta yükünü salimen yere bırakması boyutunda- sâlikin sefer süresi sadece fenaya ulaşma esasına göre hesaplanır.

3. Gerçek sâlik eğer kemale ermeden ölürse, ölümden sonra da seyrü sülûkü devam eder; ama sâlik olmayan insan Sur'a üflenene ve kıyamet zamanı gelene dek berzahta kalıp bekler.

Seyrü sülûkün ölümden sonra da devam ettiğine ilişkin çok sayıda şahit vardır. Sonraki bölümlerde buna değineceğiz.

Kur'ân-ı Kerim, iki peygamberden, Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. Yusuf'tan (a.s), "hulus" makamından daha üstün mertebeleri olan "suluh" makamını Allah'tan istediklerini nakleder. Hz. Yusuf'un (a.s) isteği karşısında Kur'ân'da hiçbir cevap gelmemiştir. Fakat Hz. İbrahim'in (a.s) talebi karşısında Allah ahirette icabet vaadinde bulunmuş ve şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ.

Kendisini sefahat ve cahilliğe yöneltenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Gerçek şu ki biz İbrahim'i dünyada seçtik. O ahirette salihlerden olacaktır.[1]

Bu ayetten anlaşıldığı kadarıyla peygamberler de bazı makamları ahirette kazanacaklardır.[2]

1- Bakara (2) 130.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 80 ve 81.

4. Sefer-i ilallah yolculuğunda maksada ulaşmanın belirli bir süresi yoktur. Bakarsın bir kimse yıllarca bu dünyada zahmet çeker, ardından ölümden sonra da bu yolculuğa devam eder ve ancak böylece ulaşır; ama bakarsın biri de yüz yıllık yolu bir gecede kateder ve hemen ulaşır. Üstad şöyle buyururdu:

> Ebu Abdullah İmam Hüseyin'in (a.s) tüm ashabı Aşura'nın gece ve gündüzünde kemale erdiler ve sonra şehit oldular.

İmam Hüseyin'in (a.s) ordusunun Aşura gecesindeki durumu hakkında söylenmiş olan, " لَهُمْ دَوِىٌّ كَدَوِىِّ النَّحْلِ / *Münacat sesi, kovandaki arıların vızıldaması gibiydi.*"[1] sözü, aşk vadisinin gönlü yanıklarından başka kim için söylenebilir?

5. İrfan büyükleri der ki: Sefer-i ilallah yolunda haddinden fazla sürat, iyiliğe vasıl olmuş sâlikin talebelerini terbiyenin üstesinden gelememesine yol açar. Yedi veya dokuz yılda likaullah makamına ulaşan Merhum Şeyh Muhammed Baharî, hiçbir zaman talebelerini, daha geç lika makamına ulaşan Merhum Seyyid Ahmed Kerbelalî'nin talebeleri gibi eğitemedi. Merhum Kerbelaî; Seyyid Ali Kazî, Seyyid Cemaleddin Gulpayganî, Şeyh Muhammed Ali Necefâbâdî gibi eşsiz veya eşine az rastlanır talebeler yetiştirdi. Bunların benzerine Merhum Baharî'nin talebeleri arasında rastlanmaz.

Kısacası, sâlik eğer Allah yoluna doğru düzgün adım atarsa er ya da geç vuslatın şahidini kucağına alacaktır. Tıpkı gayb âlemine ve tabiat ötesine vasıl olma ve Fütûhât kapısının açılması ilkesinde sâliklerin çeşit çeşit olması gibi. Merhum Allâme Tabatabaî'nin ifadesiyle, "Kimisinin kibriti hemen tutuşur, kimisininki de geç." Yüce Allah'ın huzur dergâhına ve Rabbe kavuşmada, sağlam yürüyen bazı sâlikler daha geç ve bazısı da daha erken ulaşır.

Seyr-i İlallah'ta Süratin Sebeplerine Dair İnceleme

Seyr-i ilallah'ın süratli ve yavaş oluşunda iradeye bağlı ve irade dışı sebepler vardır. Seyrin süratli oluşunun bazı sebeplerine şimdi, bazı etkenlere de "Seferin Araç Gereci ve Azığı" bölümünde değineceğiz.

1- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Vekayi-i Şeb-i Aşura.

1. Nefsin Cevherinin Saflık ve Temizliği

Tüm insanların nefisleri tevhid mayasıyla yoğrulmuştur, tevhid her insanın fıtratında vardır; ama ruhlar saflık bakımından aynı derecede değillerdir ve zaten eşit olmalarına da imkân yoktur. Zira yaratılışın "nizam-ı ahsen/en güzel nizam"ı bu farklılıkları gerektirmektedir. Rivayette şöyle geçer:

اَلنَّاسُ مَعادِنُ كَمَعادِنِ الذَّهَبِ والفِضَّةِ.

> İnsanlar varlık cevheri bakımından madenler gibidirler; altın ve gümüş madenleri gibi.[1]

Toplumsal meselelerde de böyledir. İmam Ali (a.s) şöyle buyurur:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَفَاوَتُوا، فَإِذَا اسْتَوَوْا هَلَكُوا.

> İnsanlar toplumsal farklılık ve ihtilaf hâlinde olduklarından ferah yaşarlar. Birbirlerine benzediklerinde helak olurlar.[2]

Tabii ki tüm nefisler kurb-i ilahî makamına ulaşma kabiliyeti taşırlar; ama bu, pak ve saf nefislerin Allah vergisi diğer kemalatta da üstün olacakları demek değildir. Allah tüm iyilikleri herkese vermiş ve herkes arasında taksim etmiştir. Sadece enbiya ve evsiya hakkında, "آنچه خوبان همه دارند، تو تنها داری / *İyilerin hepsinin sahip olduğu şeye sen tek başına sahipsin.*" denilebilir.

Hülasa, nefsin paklığı ve cevher saflığı seyrü sülûkün süratinde etkilidir. Bu, enbiya ve evsiyanın süratli olmasının sebeplerinden biridir.

İki hatırlatma

1. Baba ve annenin, hatta ecdadın nefsinin saflığı veya bulanıklığı, evladın nefis saflığında rol oynar. Nitekim onların amel ve davranışları da evladın nefsinin saflığında etkilidir. Bu nedenle karı kocanın cinsel ilişkisi için ve keza annenin hamilelik günlerine dair dinimizde önemli talimatlar verilmiştir. İman ve küfürde kalıtımın etkisi Kur'ân'daki şu ayetten çıkmaktadır:

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 61, s. 65 ve c. 67, s. 121.

2- age, c. 74, s. 385, *Uyûnu Ahbâru'r-Rızâ* ve Saduk'un *Emâlî*'sinden nakille.

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا.

Nuh dedi ki: Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden kimseyi bırakma; çünkü onları geride bırakırsan kullarını saptırır ve günahkâr nankörden başkasını doğurmazlar.[1]

2. Bazı ârifler, Peygamber (s.a.a) neslinden gelen seyyidlerin seyrinin daha hızlı olduğuna inanmaktadırlar. Bu, Allah Resulü'nün (s.a.a) cevherinin onlarda tecelli etmesi sebebiyledir. Üstad şöyle der: "Seyyidler bu yolda bir adım daha ileridedirler."

2. Bebeklik, Çocukluk ve Gençlik Dönemlerinde Terbiye

İnsan eğitilebilir bir varlıktır ve din, onun eğitimi ve inşası için gelmiştir. Sırf işlevsel olmayan talimatlar yağdırmak için değil, bilakis dinin hedefi, insanı temizleyip arındırmaktır. Kur'ân şöyle buyuruyor:

مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ.

Allah size meşakkat vermek istemez; bilakis sizi temizlemek ister.[2]

İnsanın eğitimi için en iyi dönem gençlikten önceki devredir. Biçare olan ve çok daha az ıslah düşüncesi taşıyan ihtiyar sapkında, alışkanlık ve inançları nefsine öylesine nüfuz etmiştir ki Ölüm Meleği bile onları ortadan kaldıramaz. İhtiyar artık harabattan ayrılmıştır. Bu nedenle eğitimimiz altındaki insanların terbiyesine gençlik döneminden önce önem vermeliyiz. Eğer kendimiz onları eğitme liyakatine sahip değilsek, rabbanî âlimlerden ve ruhanî mürebbilerden yardım almalıyız. Emîrü'l-Müminin (a.s) bir mektubunda İmam Hasan'a (a.s) şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّمَا قَلْبُ الحَدَثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْقِيَ فِيهَا مِن شيءٍ قَبِلَتْهُ.

Genç insanın kalbi boş tarla gibidir; ona ne ekersen kabul eder.[3]

1- Nuh (71), 26 ve 27.

2- Mâide (5), 6.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Mektup: 31.

Baba ve anne, özellikle de baba çocuklarını terbiye etmekle mükelleftir. Allah şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا.

Ey müminler, kendinizi ve ailenizi ateşten uzak tutun.[1]

Yaklaşık yirmi yaşında âriflerin huzuruna çıkmış yüksek makamdaki bir ârif, üç yaşından beri Allah'ın evliyasının yanında bulunan kıymetli evladına dedi ki: "Senin hâline gıpta ediyorum; çünkü çocukluktan beri ilahî evliyanın yanında büyüdün."

Buluğ sülûkün şartı değildir:

Sülûk-i ilallah'a başlamanın şartı buluğ, teklif ve hatta temyiz seviyesine gelmek değildir. Çocuklar da sülûk terbiyesine uygun kabiliyetleriyle sefer-i ilallah yolculuğuna başlayabilirler. Elbette ki mürebbi, çocuktaki aşkın onu yakacak seviyede fazla olmamasına dikkat etmelidir. Üstad talebelerine, her mevzuyu çocuklara aktarmamalarını tavsiye ederdi. Zira yanma tehlikesi ve sülûk yükünü yere bırakma riski onlarda her zaman daha fazladır. Bu konuyu destekleyen de defalarca yaşanan tecrübedir. Çocukların kendine has müşahede ve hâlleri vardır. Beş veya yedi yaşında bu makama ulaşmış olan İmam Cevad (a.s) ve İmam Mehdi (a.s) gibi çocuklukta halifetullah ve kutb-i âlem makamına nail olma imkânına sahip Masum İmamlar (a.s) bu noktanın en bariz örnekleri olarak zatî imkânın, hatta vuku imkânının tasavvurunu mümkün kılmaktadır.

3. Yüksek Gayret

Gayret, sâlikin seferinin asli sermayesidir. Bir meselde şöyle denmiştir:

اَلْمَرْءُ يَطِيرُ بِهِمَّتِهِ كَمَا اَنَّ الطَّيْرَ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ.

İnsan kendi çabasıyla uçar; tıpkı kuşun iki kanadıyla uçtuğu gibi.

Güçlü gayret, genellikle kuvvetli nefisten neşet eder. Himmeti kuvvetlendirmek için birtakım yollar tabii ki vardır. "Seferin Araç Gereci ve Azığı" bölümünde "Himmet" bahsinde bundan söz edeceğiz. Şu kadarı kesindir ki,

1- Tahrim (66), 6.

sâlikin seyrindeki süratte önemli olan, onun yüksek çaba göstermesidir. Nitekim sâlikler Rablerinden daima himmet talep ederler:

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس / که درازست ره مقصد و من نوسفرم

Ey kutsi kuş, himmetini yoluma kılavuz et! / Çünkü gideceğim yol uzun, ben de yeni sefere çıkmış birisiyim.[1]

4. İhlas

Sâlikin ihlası ne ölçüde artarsa seyrin hızı da o ölçüde çok olur. Birinci seferin sonu, hulus âlemine (muhlas makamı) varmaktır. Zatta hulus, fiilde hulusu gerektirir. Şu hâlde sâlik, riya ve şirk şaibesinden ne kadar arınırsa müsabaka meydanında o kadar öne çıkar.

5. Kuvvetli Yakza

Gaflet uykusundan uyanıklık ve yakza hâli, sülûkün ilk menzili ve ilk adım olarak adlandırılmıştır. Ârifler der ki: "Sâlikin ilk yakza miktarı ne kadar güçlü olursa sülûkü da o kadar seri gerçekleşir." Meselenin sırrı ortadadır. Kuvvetli yakza, yüksek gayreti ve sülûka özen göstermeyi güçlü hâle getirir ve sâlik süratle maksadı olan menzile varır.

6. Yoğun Murakabe

Sülûkün murakabeyle aynı şey olduğu söylenebilir. Murakabe de sülûkün ta kendisidir. Bu nedenle murakabe, sülûkün temelindeki taş olarak adlandırılmıştır. O olmaksızın her zikir ve fikir faydasız, hatta kalbin hâline zararlı görülmüştür.[2] Murakabenin yoğunluğu, kısımları, meyveleri vs. "Seferin Araç Gereci ve Azığı" bölümünde gelecektir.

7. Allah Yolunda Fedakârlık

Fedakârlık ve isar, kendinden vazgeçmek ve başkasını kendine öncelikli görmek manasına gelir. Allah'ın evliyaları herkese, hatta bazen hayvanlara karşı bile fedakârlık ehliydiler. Allah için fedakârlık sâlikin seyrini hızlandı-

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 194.

rır; özellikle Allah'ın sevdiği kimselere karşı fedakâr olmak. O'nun yolunun sâlikleri, din âlimleri ve dinî ilimler talebeleri gibi. Sâlik bunlara karşı ne kadar fedakâr olursa o kadar fazlasını elde eder.

8. Güçlüklere Tahammül

Yolun zorluklarına tahammül gösterip sabırlı davranma ve iyilerin ilgisizliğinden rencide olmamanın sâlikin seyrinin hızında dikkat çekici tesiri vardır. Hâfız, ünlü gazelinde şöyle der:

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم / که در طریقت ما کافریست رنجیدن

Vefakârlıkta bulunalım, halkın kınamasını hoş görelim, hoş olalım. Çünkü yolumuzda incinmek kâfirliktir.

Vefa göstermek, melamet çekmek ve rencide olmamak sâlik için o kadar da güç değildir, çünkü sâlikin işi tam da budur. Fakat aynı zamanda hoşnut olmak da kolay değildir; ama elde edilirse de sâliki ef'alî tevhid burakına bindirip zatî tevhide ulaştırır.

9. Üstadın Bilge Olması

Üstadın bilge olması ve kemali, sâlikin seyir hızında dikkate değer bir role sahiptir. Üstad ne kadar olgun olursa, hak taliplisinin sülûk sürati ve derinliği de o kadar fazla olacaktır.

Allâme Tabatabaî, ârif-i kâmil Seyyid Ahmed Kerbelaî hakkında şöyle buyurur: "İlahiyat maarifinde ve insanları terbiye ve kemale erdirmede yed-i beyza gösterirdi."[1]

10. Üstad-ı Kâmile Kâmil Teslimiyet

Sâlikin kalbi boş toprak hükmündedir. Eğer üstad-ı kâmilin mübarek eliyle ekilirse tatlı ve çok kıymetli meyveler verecektir. İrfanın üstadları, kitaplarında, insanın üstad-ı kâmil karşısında, Masum İmamlar (a.s) karşısındakine benzer şekilde " كَالْمَيِّتِ بَيْنَ يَدَيِ الْغَسَّالِ / Gassalın ellerindeki ölü gibi" olması gerektiğini yazmışlardır.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, s. 162; *Mihr-i Tâbân*, birinci baskı, s. 15.

Tarih boyunca tecrübe göstermiştir ki, sâlikin üstad-ı kâmil karşısındaki teslimiyeti ne kadar çoksa seyrü sülûkü da o kadar hızlıdır. Bu hüküm Hz. Peygamber'in (s.a.a) ve Masum İmamların (a.s) ashabı hakkında da geçerlidir.

Hatırlatma

Aşk ve irfan üstadlarına tevessülün, sülûk üzerinde göz alıcı bir tesiri vardır. Ebu Abdullah İmam Hüseyin'e (a.s) tevessül ve teveccüh "kibrit-i ahmer" ve saf altın hükmündedir ve mucize meydana getirir. İleride söyleyeceğimiz gibi, seferin en zorlu tepelerinden olan "bi'l-külli havatırdan kurtulmak ", diğer hâller ve yollardan ziyade iki hâlde ve iki yoldan suret bulur:

1. Özellikli keyfiyette Kur'ân kıraati. Yani sâlikin, kariyi başkası ve kendisini dinleyici farz etmesidir.

2. Ebu Abdillah İmam Hüseyin'e (a.s) tevessül.[1]

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنا التَّمَسُّکَ بِالثَّقَلَیْنِ وَ الْاِعْتِصامَ بِحُبِّ الْحُسَیْنِ فِی الْعَالَمِینَ، آمِینَ.

Allah'ım! Tüm âlemlerde Sekaleyn'e ve İmam Hüseyin sevgisine sımsıkı sarılmayı nasip et, âmin.

1- *Lübbü'l-Lübâb*, s. 159.

2. BÖLÜM:

SEFERİN GEREKLERİ

Sekizinci Fasıl : Seferin Yolcusu

Dokuzuncu Fasıl : Seferin Yoldaşları (Yol Arkadaşları)

Onuncu Fasıl : Seferin Bineği

On Birinci Fasıl : Seferin Kılavuzu

On İkinci Fasıl : Seferin Araç Gereci ve Azığı

8. FASIL: SEFERİN YOLCUSU

Seferin Yolcusu Kimdir?

Sülûk-i ilallah'ta yolcu, insanın canıdır. Buna ruh ve nefis de denilir. Tüm varlık, Rabbine doğru hareket hâlindedir ve hiçbir varlık bu kaideden istisna değildir. Kur'ân bu hakikati aşağıdaki bazı tabirlerle şöyle beyan etmektedir:

a) "وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ / Her şeyin dönüşü sadece Allah'adır."[1]; "وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ / Her şeyin dönüşü O'nadır."[2]; "وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ / Her şeyin dönüşü sadece sanadır."[3]; "وَإِلَىَّ الْمَصِيرُ / Her şeyin dönüşü sadece banadır."[4]; "وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ / Her şeyin dönüşü sadece bizedir."[5]

b) "وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ"[6], "Her şey O'na döndürülecektir."; "وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ / Her şey sadece Allah'a döndürülecektir."[7]

c) "وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ / O'na döndürüleceksiniz."[8]

İnsan da bu genel yolculukta tüm varlıkların kafile lideridir ve hepsinin önünde hareket hâlindedir. İnsan kesinlikle Rabbiyle buluşmaya varacaktır. Bu çileli yolu istese de istemese de katedecektir:

يَآ اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ.

> **Ey insan, gerçek şu ki sen Rabbine doğru çetin bir telaş halindesin ve onunla buluşacaksın.**[9]

1- Âl-i İmrân (3), 28.

2- Mâide (5), 18.

3- Bakara (2), 285.

4- Hac (22), 48.

5- Kaf (50), 43.

6- Hûd (11), 123.

7- Bakara (2), 210 ve diğer beş yerde.

8- Ankebût (29), 21.

9- İnşikak (84), 6.

İnsan, seçim sahibi ve irade sahibi bir varlıktır. Bu yüzden mücadehe adımıyla bu dünyada Rabbine kavuşma yolunu katedebilir ve sıradan insanların ölümden sonra göreceği şeyi batın gözüyle görebilir. Eğer kendi seçimiyle adımıyla bu yola çıkmazsa elbette eninde sonunda zorla bu yola çıkacaktır. Fakat o zaman da "sülûk-i ihtiyarî / kendi seçimi ile Allah'a yolculuk"un tatlı meyvelerini elde edemeyecektir.

Muhlas olanlar, Kur'ân'ın şahitliğiyle, kıyamette huzura çağrılmayacaktır; çünkü daha önce orada hazır bulunacaklardır. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), "لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ يَقِينًا / *Bütün perdeler kenara çekilmiş olsa da yakinimde herhangi bir şey artmaz.*"[1] buyurmuştur. Burada kastedilen şudur ki, diğerlerinin gözünden bütün perdeler kalksa da Ali (a.s) için bir şey fark etmez, çünkü ona perde yoktur.

Birkaç Nükte

1. Seyr-i ilallah'ta yolcu insanın canı olduğundan ve can, ne müzekker ne de müennes olmadığından, erkek veya kadın olmanın, sübut ve nefiy bakımından sülûkta hiçbir rolü yoktur. Bunun en iyi şahidi de her iki sınıftan bir grubun kemale ulaşmış olmasıdır.

Üstad, bir kadına yardımcı olup, yol gösterip onu mertebelerde seyre çıkarmanın, erkeğe seyrü sülûk yaptırmaktan daha çetin olduğu görüşündeydi. Belki de nükte, kadınlarda duyguların ve heyecanın güçlü olması ve daha az sabır göstermelerinde gizlidir. Yahut Allah yolu riyazet yolu olduğundan, kadının letafeti sebebiyle riyazetin ona zor gelmesindendir. Üstad, erkeklere Yunusiyye zikrinin[2] günde dört yüz kere secdede söylenmesi talimatını verirdi. Buna karşın kadınlara bazen sabah namazından sonra sadece otuz kez söylenmesini tavsiye ederdi.

Elbette ki kadının seyrinin erkeğin seyrinden daha müşkül olduğu zannedilmemelidir. Bilakis onun elinden tutulması ve seyrü sülûka çıkarılması üstad için daha müşküldür. Bu meselenin şahidi belki de şu Nebevî rivayettir:

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 40, s. 153; Ali b. İsa Erbilî, *Keşfu'l-Gumme*, c. 1, s. 170.

2- Yunusiyye zikri, Enbiyâ Suresi, 87. ayetin bir kısmı olan "لا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ" cümlesidir. Çok mübarek ve etkili bir zikirdir. İrfan üstadlarınca vurgulanmıştır. Secdede söylenir.

كَمُلَ مِن الرِّجالِ كَثيرٌ و لَمْ يَكمُلْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا اَرْبَعَةٌ: آسِيَةُ و مَرْيَمُ و خَدِيجَةُ و فَاطِمَةُ.

Erkeklerden çok kimse kemale ulaştı; ama kadınlardan dört kişi dışında hiç kimse kemale ermemiştir: Asiye, Meryem, Hadice, Fatıma.[1]

Rivayetin lisanından Ümmet-i Muhammed içinde kemal kapısının kadınlara kapalı olduğu sonucu çıkartılamaz; çünkü rivayette "لا يَكمُل" (kâmil olmaz) değil, "و لم يَكمُل" (kâmil olmadı) denmiştir. Öyleyse Ümmet-i Muhammed'in çoğu kadını kemale erebilir. Nitekim ermiştir de. Zeyneb-i Kübra (a.s) ve Fatıma-i Ma'sume (a.s) gibi.

2. Bölgesel, coğrafî ve kültürel kimliklerin seyr-i ilallah üzerinde tesiri yoktur; çünkü onun hakikî yolcusu olan insanın canı ne Arap'tır ne de Acem, ne beyazdır ne de siyah, ne kısadır ne de uzun, ne İranlıdır, ne de başka milletten. Ateşperest geçmişi olan Selman-ı Farisî gibi bir şahsiyet, "Ehlibeyt"ten sayıldığı yere kadar yükselebilir ve Ebuzer onun makamını tasavvur bile edemeyebilir. Fakat Peygamber'in (s.a.a) amcası ve Kureyş'in büyüklerinden Ebu Leheb gibi başka bir şahıs da ateşte yanabilir ve onu kınamak üzere Mesed Suresi nazil olabilir:

تَبَّتْ يَدَآ اَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ مَآ اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ.

Ebu Leheb'in iki eli yok olsun ve kendisi de kahrolsun! Serveti ve kazandıkları ona fayda vermedi. Yakında alevli ateşe girecek.[2]

Allah Teâlâ Kur'ân'da, " اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ **/ Allah nezdinde en değerliniz, en takvalı olanınızdır."** [3] buyuruyor.

3. Her ne kadar Allah yolunda sülûkta yolcu, insanın canı/ruhu/nefsi ise de beden de bu alanda nasipsiz değildir.[4] Bunun izahı şudur: Ruhsal sülûk bedenin kudretinde de etkilidir. Sâlik âşıktır ve âşıktan, âşık olmayanda görülmeyecek gücü aşan işler ortaya çıkabilir. Ferhad'ın aşkı sütunsuz dağı

1- Ali b. Muhammed Beyazî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, tahkik: Muhammed Bakır Behbudî, c. 1, s. 170.

2- Tebbet (111), 1-3.

3- Hucurât (49), 13.

4- bk. Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 25.

söküyorsa, sâlikin vücudundaki Allah aşkı müşkülat dağlarını nasıl un ufak etmesin?

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) Allah yolunun sâlikleri hakkında şöyle buyurmuştur:

وَاسْتَلَانُوا مَا اسْتَعْوَرَهُ الْمُتْرِفُونَ، وَآنِسُوا بِمَا اسْتَوْحَشَ مِنْهُ الْجَاهِلُونَ.

> Ârifler, nazlı yetiştirilmiş ve heveskâr olanların çetin ve güç sandığı şeyleri kolay görür. Cahillerin korktuğu şeylere ise alışır ve yakınlık duyar.[1]

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Hz. Peygamber'den (s.a.a) rivayetinde geçtiğine göre Musa b. İmran, Tur dağında kırk günlük buluşmada kırk gece ve gündüz, " لَا اَكَلَ وَلَا شَرِبَ وَلَا نَامَ / ne yedi ne içti ne uyudu."[2] Bu, ruhsal hâllerin bedene tesiridir. Allah yolunun sâliklerinden yaşlı bir adamın yüz yaşında hâlâ dimdik ayakta ve aşkla dipdiri olduğu görülmüştür.

Rivayetlerde ve tarihte geçtiği üzere Allah Resulü'nün (s.a.a) bedeninin gölgesinin olmaması, belki de ruhaniyetinin cism-i şerifi üzerindeki fevkalade etkisinden kaynaklanmaktadır.[3] Visal orucunun[4] Peygamber'e (s.a.a) caiz, ama başkaları için haram olması bundan değil midir? Meseleyi Hazret'e (s.a.a) sorduklarında şöyle buyurdu:

لَسْتُ كَأَحَدِكُمْ، أَبِيتُ عِنْدَ رَبّی، يُطْعِمُنی وَ يَسْقِينی.

> Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbimin yanında yaşıyorum. O beni, ruhanî gıdalar ve manevî içeceklerle doyurup içiriyor.[5]

Öte yandan beden sahibi olmak ve beden kuvveti, seyrü sülûkün süratinde etkili olabilir. Bu dünyada kemale ulaşamamış ve dünyadan göçmüş olan

---

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 147.

2- *Misbâhu'ş-Şerîa*, s. 196.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 368, Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*'den nakille

4- İnsanın iki veya daha fazla gün iftar etmeden oruç tutmasıdır. (bk. *Şerh-i Lüm'e*, c. 2, s. 141, tahkikli baskı).

5- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 389.

bir sâlik sülûküne devam eder. Fakat dünyadaki sülûkün hızıyla değil.[1] Zira dünyevî bedeni yoktur ve bu bedene isabet eden musibetlere tahammül vesilesiyle süratle nasibine düşen kemalata sahip değildir.

Sâlikin bedeni kuvvetliyse oruç tutabilir, Allah yolunda cihat edebilir ve yaralanabilir, başta düşkünler olmak üzere Allah'ın yarattıklarına hizmet edebilir ve tek cümleyle bedenini dinin belasına siper yapabilir.

Uhud Savaşı'nda Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) bedeni doksandan fazla yara almadı mı? Büyüklükleri nedeniyle dikilemeyecek durumda olan ve şiddetinden İmam'ın birkaç kez yere serildiği, ama her defasında mücessem İslam olan Peygamber'in canını korumak için yerden kalktığı yaralar... O saatlerde Cebrail'in "لَا فَتَى اِلَّا عَلِيٌّ، لَا سَيْفَ اِلَّا ذُو الْفَقَارِ"[2] teşrifiyle müşerref oldu. Zayıf bir beden böylesine canını feda edebilir mi? Hendek Savaşında Arap'ın namlı pehlivanı Amr b. Abduvedd'i bir darbeyle yere serdi ve " ضَرْبَةُ عَلِيٍّ يَوْمَ الْخَنْدَقِ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ الثَّقَلَيْنِ / *Ali'nin Hendek günündeki darbesi, cin ve insanların ibadetinden daha üstündür."*[3] Muhammedî madalyasıyla onurlandırıldı. Güçsüz ve cılız bir beden Allah yolunda böyle savaşabilir mi?

İşte bundan dolayı Allah yolunun büyükleri daima sâliklere "mizaç sıhhati"ni korumaya çalışmalarını ve onu bir mücevher gibi saklamalarını tavsiye ediyorlardı. Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Baharî Hemedanî der ki:

> Beden insanın bineğidir. Eğer bir darbe alırsa olduğu yere çöker kalır. Bu nedenle isyankâr olup, artık itaat etmemesine yol açmamak için çok fazla istek ve arzularının etrafında dönmemek gerekir.[4]

4. Anlatılanlardan gayet net anlaşılmaktadır ki, bir taraftan Hakk'a vasıl olmuşluk gibi boş bir bahaneyle ibadetin bedensel amellerini terk etmek tam cahillik ve sapkınlıktır. Çünkü birincisi, Allah yolunun sonu yoktur: " وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ **/ Nezdimizde daha fazlası vardır."**[5] Ve ibadetin bedensel amelleri kemalin ilerlemesinde etkilidir.

1- Bu meseleyi "Seferin Müddeti" bölümünde açıklamıştık.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 8, s. 110.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 31, s. 1.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 116.

5- Kaf (50), 35.

İkincisi, bu yolun önderleri nebiler ve veliler değil midir ve onlar dünyadaki hayatlarının son anına dek bu bedensel ibadetlerle meşgul olmadılar mı?[1] İmam Ali (a.s) hakikî ârifler hakkında şöyle buyurur:

قُلُوبُهُمْ فِی الْجِنَانِ وَ أَجْسَادُهُمْ فِی الْعَمَلِ.

> Canları cennettedir [elbette ki cennetin yüksek derecelerinde] ve bedenleri daima salih amellerle meşguldür.[2]

Üçüncüsü, Allah'ın nuru imkan âleminin tüm tezahürlerinde sari ve cari değil midir? Öyleyse neden bedenî ibadetten muaf tutalım ve bu cüz'i âlemi ilahî nurların tecellisinden mahrum bırakalım?[3]

Diğer yandan, ibadetlerin kalıp ve kabuğuyla yetinip kalbi ihmal etmenin faydası az olacaktır. İnsanı maksada da ulaştırmaz. İmam Cevad (a.s) nuranî kelamda şöyle buyurur:

اَلْقَصْدُ اِلَی اللّٰهِ بِالْقُلُوبِ أَبْـلَغُ مِنْ إِتْعَابِ الْجَوَارِحِ بِالْأَعْمَالِ.

> Kalp vesilesiyle Allah'a doğru ilerlemeye çabalamak, uzuv ve organları ibadetler vesilesiyle zahmete sokmaktan daha fazla hedefe ulaştırır.[4]

Yine Allah Resulü (s.a.a) İmam Ali'ye (a.s) şöyle buyurdu:

يَا عَلِیُّ، اِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ اِلٰی خالِقِهِمْ بِأَنْواعِ البِرِّ فَتَقَرَّبْ أَنتَ اِلَیْهِ بِالعَقْلِ حَتّٰی تَسْبِقَهُمْ.

> Ey Ali! İnsanların türlü türlü iyi işlerle Allah'a yaklaştığını gördüğünde sen tefekkürle Allah'a yaklaşmayı seç. Böylece hepsinin önüne geçersin.[5]

5. Sefer-i ilallah'ın cismanî değil, ruhanî sefer olduğu iddiasının doğruluğuna en iyi şahit şudur ki, bazen zahirî açıdan enbiya ve evliyaya en yakın

---

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 106.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, 192. hutbenin sonu.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 11.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl, bahş-i Zindeginâme-i İmam Cevad (a.s)*.

5- İbn Sina'nın *Risâle-i Mi'râciyye*'si; Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfi*, c. 1, s. 102. Bu rivayet İbn Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ*'sında da geçmektedir.

kişiler, Allah yoluna adım atmamak bir yana, üstelik ilahî azaba uğramış olanlardır. Lut'un karısı, Nuh'un karısı ve oğlu gibi. Öte yandan cismanî bakımdan enbiyadan oldukça uzak bazı insanlar ise ruhanî mücahedeyi izleyerek Rablerinin kurb kurtuluşuna nail olmuşlardır. Mesela Firavun'un karısı gibi. Kur'ân, Tahrîm Suresi'nin son ayetlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.a) bazı eşlerini azarlama[1] münasebetiyle bu hakikati ne kadar mükemmel ve kalbe dokunacak biçimde beyan etmiştir:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ ؕ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ ۘ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِى عِنْدَكَ بَيْتًا فِى الْجَنَّةِ وَنَجِّنِى مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهٖ وَنَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ.

Allah, inkâr edenlere Nuh'un karısını ve Lut'un karısını misal verdi. Her ikisi de salih kullarımızdan iki kulumuzun nikâhı altındaydı; ama onlara ihanet ettiler. Kocalarının ise Allah karşısında ellerinden bir şey gelmemişti. Denildi ki: "Dâhil olanlarla birlikte ateşe girin." Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını misal verdi. Demişti ki: "Rabbim, bana katında cennette bir ev yap. Beni Firavundan ve amelinden kurtar. Beni zalim kavimden kurtar."[2]

Bu konuda Uveys-i Karanî'nin olayı da oldukça etkileyicidir. Yemen çöllerinde deve otlatan genç biriydi, bu işin ücretiyle de ihtiyar annesinin geçimini temin ediyordu. İlahî aşk kalbinde parladı. O kadar ki, bazı geceler sabaha kadar rükû ve secdede oluyordu. Allah Resulü'nü (s.a.a) ziyaret şevki onu kendinden geçirmişti. Israrla annesinden Resul'ün Medine'sine seyahat izni aldı. Fakat annesi Medine'de yarım gün kalmaktan başka izin vermedi. O bir dünya şevk ve sevinçle Yemen'den Medine'ye doğru hareket etti; ama Allah Resulü'nün (s.a.a) evine geldiğinde onu bulamadı. "Peygamber nerede?" diye sordu. Seyahate çıktığını ve bir süre dönmeyeceğini söylediler. Gözleri yaşla dolu hâlde Yemen'e doğru hareket etti; yüreğinde Muhammed'le ve Muhammed'in Rabbiyle ilgili sırlarla... Uveys geri döndü ve bir daha da Allah Resulü'nü (s.a.a) ziyaret etmeyi başaramadı.

1- Ehlisünnet'in sahih rivayetlerine göre bu iki kadın Aişe ve Hafsa idi. (bk. Celaleddin Suyutî, *el-Dürrü'l-Mensûr*, Tahrîm Suresi'nin zeyli, 10 ve 11. ayetler).

2- Tahrîm (66), 10 ve 11.

Allah Resulü (s.a.a) geri dönerken Medine'ye vardığında yanındakilere, " اِنِّی لَأَنْشَقُّ رَوْحَ الرَّحْمٰنِ مِنْ طَرَفِ الْیَمَنِ / *Yemen tarafından Rahman'ın kokusunu alıyorum."* dedi. Eve gelip içeri girdiğinde hemen sordu: *"Bu evde gördüğüm kimin nuru?"* Cevap verdiler: "Adı Uveys olan bir deve çobanı. Buraya geldi ve aceleyle geri döndü." Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: *"Evimize bu nuru hediye olarak bıraktı ve gitti."*

Evet, Uveys, zahirde Allah Resulü'nden (s.a.a) uzaktaydı, ama sürekli Hazret'le (s.a.a) birlikte olan pekçok sahabeden daha yakındı ve Peygamber ona hitaben uzaktan şöyle buyurdu:

> وا شَوْقَاه اِلَیْکَ یَا اُوَیْس القَرَن / Sana ne kadar da iştiyakım var, ey Uveys Karani!"[1]

Kanaatimce aşağıdaki meşhur şiir Uveys'in hikâyesine işaret etmektedir:

> گر در یمنی چو با منی پیش منی / گر پیش منی چو بی منی در یمنی
>
> *Yemen'de olsan da benimleysen yanımda gibisin / Ama yanımda olsan ve benimle olmasan Yemen'de gibisin.*

Hâfız'ın ifadesiyle:

> گرچه دوریم به یاد تو قدح می گیریم / بُعد منزل نبود در سفر روحانی
>
> *Senden uzağız ama yine yadınla kadehi ele almaktayız. / Ruhanî seferde konak uzaklığı olamaz.*

Peygamber, Uveys-i Karanî'ye "Nefesu'r-Rahman" ve "Hayru't-Tâbiin"[2] lakabı vermiş ve onun cennetlik olduğuna şahitlik etmişti. Evet, "zuhhad-ı semaniye"den (İslam dünyasında meşhur sekiz zahid) biri, hatta onların

---

1- Uveys-i Karanî'nin öyküsü Şiî ve Sünnî hadis ve hâl kitaplarında muhtelif ifadelerle geçmektedir. Örnek olarak bkz. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 41, s. 399 / c. 42, s. 155 / c. 43, s. 156.

2- "Nefesu'r-Rahman", bağışlayan Allah'ın nefesi demektir. "Hayru't-tâbiin" de en iyi tâbi manasına gelir. Tâbiîn, Hz. Peygamber'i (s.a.a) görmeyen ama ashabını gören kişilerdir. Uveys-i Karanî, İmam Seccad (a.s) ve İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) -onların durumu farklıdır- ve tabii ki Abbas b. Ali (a.s) gibi imamzadelerden sonra tâbiînin reisi ve büyüğüdür.

en üstünü olan kişi nasıl cennetlik olmasın ki.[1] O, Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) sır ashabı ve havarilerindendi. Sıffin Savaşı'nda Ali'ye "ölümüne biat" eden son yüz kişidendi. Hepsi de şehadetin muazzam kurtuluşuna nail olana dek savaştılar.[2]

Bazı ârifler ve filozoflar, her mizacın nübüvvet ve vahye tahammül edemeyeceğine, nübüvvet sahibinin kendi zamanında "a'dal-ı emzece", yani mizaçların en mutedili olduğuna inanırlar.[3]

رَخْش می باید تن رُستم کشد / مَرد می باید که بار غم کشد

Rüstem'i taşımak için "Rahş" atı gerek / Gam yükünü çekmek için yiğit er gerek.[4]

Bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, kimi peygamberler kırk insan ölçüsünde beden kuvvetiyle nasiplendirilmişti. Buna göre "اَللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ" (**Allah, risaletini nereye vereceğini daha iyi bilir.**)[5] ayeti, ruhsal ve bedensel özelliklerin her ikisini de kapsamaktadır.

Hatırlatma

Hâfız, bir gazelinin sonlarında şöyle demiştir:

دست از طلب ندارم تا کام من برآید / یا جان رسد به جانان یا جان ز تن برآید

Muradıma eriyinceye kadar aramaktan el çekmem,/ Ya ten sevgiliye ulaşır, ya can tenden çıkar![6]

Kimi nüsha yazarları ikinci mısraı şöyle kaydetmiştir: "Ya beden ulaşsın canana"; ama yanlış olduğu ortadadır. Hâfız, Kur'ân hafızı ve müfessir bir âlimdi. Nitekim Kur'ân'a hâkimiyeti konusunda şöyle der:

1- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Emîrü'l-Müminin'in (a.s) yârânının halleri.

2- age, s. 141 ve 142.

3- Muhammed Hamza İbn Fenârî, *Misbâhu'l-Üns*, taş baskı, s. 31.

4- *Şâhnâme-i Firdevsî*.

5- En'âm (6) 124.

6- *Dîvân-ı Hâfız*.

عشقت رِسَد به فریاد از خود به سانِ حافظ / قرآن ز بر بخوانی با چارده روایت

Hafız gibi on dört rivayete göre Kuran'ı ezbere okusan da faydasız./ Feryadına yine ancak aşk erişir, aşk![1]

Kur'ân'da, **"Allah'a takva ulaşır, kurbanın et ve kanı değil."** ayetini okuyan o, maddî bedenin soyut makam olan Hz. Canan'a ulaşacağını nasıl kabul eder?

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

9. FASIL: SEFERİN YOLDAŞLARI (YOL ARKADAŞLARI)

İnsan, Ünsiyetin Simgesi

"İnsan" kelimesinin "üns"ten türediği söylenmiştir. Bu isim insana, insanın kendi zatında başkalarına alışkanlık kazanması ve tek başına kalmaktan korkması nedeniyle verilmiştir. Şair eğer " دلا خو کن به تنهایی / که از تن ها بلا خیزد / *Gönül alış yalnızlığa / Çünkü bedenlerden bela çıkar."* demişse bunun sebebi, bir kenara çekilip yalnız kalmanın beşerin temel tabiatına aykırı olmasıdır. Filozoflar, "İnsan, tabiat itibariyle medenidir."[1] demişlerdir. Yani doğal biçimde toplumsal hayatın ve başkalarıyla birlikte yaşamanın peşindedir.[2]

Evet, bütün dillerde milletlerin tamamı hicran ve dertten bunca şikâyet etmiş ve inlemiştir; buna mukabil, vuslatın coşkusu ve onun tatlılığından bunca dem vurulmuş ve insanlar onunla övünmüşlerdir, kavuşmadan sonra ayrılığı ölümden de çetin kabul etmişlerdir. Ali b. Ebu Talib'e (a.s) ünsiyet ve muhabbetin modeli olma hâli nispet edilmiştir:

يَقُولُونِ إِنَّ الْمَوْتَ صَعْبٌ عَلَى الْفَتٰى، مُفارَقَةُ الأَحْبَابِ وَاللهِ أَصْعَبُ

Denir ki, ölüm civanmerde çetindir. Allah'a yemin olsun ki, dostlardan ayrılık çok daha çetin. [3]

Arap şair söylemiş olmakla birlikte kimileri de Emîrü'l-Müminin Ali'ye (a.s) nispet etmişlerdir:

وَجَدْتُ مُصيبَاتِ الزَّمانِ جَميعَهَا / سِوٰى فُرْقَةِ الأَحْبابِ هَيِّنَة الخطب

Dostlardan ayrılık dışında, devrin bütün musibetlerini kolay buldum.

1- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, c. 3, s. 372.

2- Merhum Allâme Tabatabaî bu görüşe karşıdır. (bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 2, s. 121; Murtaza Mutahharî, *Mâkâlât-i Felsefî*, c. 2, İbn Sina'nın nübüvvet felsefesine dair nazariyesini şerhederken.)

3- *Dîvân-ı İmâm Ali (a.s).*

Dolayısıyla İmam Ali'nin (a.s) buyurmuş olduğu şu cümleler sebepsiz değildir:

أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنِ اكْتِسابِ الاِخْوانِ.

İnsanların en âcizi, kendine dost bulmakta yetersiz kalandır.(1)

وأَعْجَزُ مِنْهُ من ضَيَّعَ مَنْ ظَفِر بِهِ مِنْهُمْ.

Ondan daha âcizi, iyi dostlarını kaybedendir.(2)

Neden? Çünkü dost bulmak beşerin fıtratında veya içgüdüsünde gizlidir. Tabiatına armağan edilmiş şeylerden yararlanamayan kimse çok âcizdir. Arap şair, dost bulmanın süratini şöyle tasvir etmiştir:

نَظَرَةً فَابتِسامَةٌ فَسَلامٌ / فكَلامٌ فمَوعدٌ فلِقاءٌ

Bir bakış, sonra bir gülüş ve ardından bir selamla / Sohbet başlar, böylece buluşma ve daha sonra görüşme gerçekleşir. (3)

Elbette ki İslam'da "dostu iyi bulma" ve "iyi dost bulma"nın dinde beyan edilmiş bir usulü vardır. Bu ise şu anki bahsimizin dışındadır.

Şu hâlde, bir insan kendisi için dost seçtiğinde fıtrî ihtiyaçlardan birine müspet cevap vermiş demektir. Eğer dostu da yol, hedef, üslup ve diğer konularda onun gibi düşünür ve davranırsa çok başarılı olur.

Allah yolu da bu kaideden istisna değildir. Sâlik-i ilallah eğer Allah yolunu katetmede tek yürek ve tek hedef hâlindeki dostlar ve yoldaşlar edinirse hiç kuşkusuz, yolu çok daha neşeli, hızlı ve derinlikli katedecektir.

Üstad buyururdu ki: Tüm cennet nimetleri arasında hepsinden daha fazla "huru'l-iyn"in ve cennetliklerin onlarla irtibatının vurgulanmasının sırrı, insan için en güzel nimetin "üns" nimeti olmasındandır. "Huru'l-iyn" ile irtibat bu tür nimetlerin sembolüdür.

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 12.

2- age.

3- Çağdaş Mısırlı şair Ahmed Şevkî'den bir şiir.

Sâlikin Başkalarıyla İlişki Türleri

İnsanlar, Allah yolunun sâlikiyle kıyaslandığında iki gruptur: Sâlik ve sâlik olmayan. Sâlikler de iki gruptur: Onunla irtibatlı olan ve onunla irtibatlı olmayan. Aynı şekilde sâlik olmayanlar da iki gruptur: İnsanî, dinî, ailevî, coğrafî, işle ilgili vs. gibi bir ilişki türüyle onunla irtibatlı olanlar ve irtibatlı olmayanlar. Sâlikin bu dört grupla irtibatı nasıl olmalıdır?

Yol Arkadaşları Kimlerdir?

Allah yolunda yol arkadaşları, sâlik gibi Allah'a ulaşma yolunu katetmekle meşgul olan Allah yolunun sâlikleridir. En yüce hedefi fena fillâh ve beka billâh makamına ulaşmak olmayan kimseler, sâlikin yoldaşı değildir; iman ehli olsalar bile.

Diğer bir ifadeyle sülûk örfünde dünya, yani Allah'ın ötesinde her ne olursa olsun, hatta irfanın kendisi bile Allah'ın marifeti olduğu için değil, irfan olduğu için Allah'tan ayrıdır. İbn Sina'nın dakik ifadesiyle:

مَنْ آثَرَ الْعِرْفانَ لِلْعِرْفانِ فَقَدْ قَالَ بِالثَّانِی

İrfanı irfan olduğu için isteyen kimse tevhidde müşriktir.[1]

Sâlik, sadece Rabbine kavuşmak kendisi için maksat olan kişidir. Bu durumda onun yol arkadaşları da onun gibi Rabbine kavuşmaktan başka hedefi, maksadı ve maksudu bulunmayandır; onların dilleri de kalpleri gibi daima şu münacatla terennüm hâlindedir:

فَقَدِ انْقَطَعَتْ اِلَيْكَ هِمَّتِی، وَانْصَرَفَتْ نَحْوَكَ رَغْبَتِی، فَاَنْتَ لَا غَيْرُكَ مُرَادِی، وَلَكَ لَا لِسِوَاكَ سَهَرِی وَسُهَادِی، وَلِقَاؤُكَ قُرَّةُ عَيْنِی، وَوَصْلُكَ مُنٰی نَفْسِی، وَاِلَيْكَ شَوْقِی، وَفِی مَحَبَّتِكَ وَلَهِی، وَاِلٰی هَوَاكَ صَبَابَتِی، وَرِضَاكَ بُغْيَتِی، وَرُؤْيَـتُكَ حَاجَتِی، وَجِوَارُكَ طَلَبِی، وَقُرْبُكَ غَايَةُ سُؤْلِی، وَفِی مُنَاجَاتِكَ رَوْحِی وَرَاحَتِی... يَا نَعِيمِی وَجَنَّتِی، وَيَا دُنْيَایَ وَاٰخِرَتِی، يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

1- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, c. 3, Nemet: 9.

> Allah'ım! Gayretim sadece sana doğru gitmeye yöneliktir. Meylim sadece sana doğru akmaktadır. Sen -senden gayrısı değil- benim muradımsın. Geceyi ayakta geçirmem ve uykusuzluğum sadece senin içindir. Seninle buluşmak gözümün nuru ve sana vuslat kalbimin arzusudur. İştiyakım sadece sana yöneliktir. Senin dostluğuna vurgunum, aşkım sana gönül vermektir ve senin hoşnutluğun isteğimdir. Seni görmek benim hacetim ve seninle yarenlik talebimdir. Sana yakınlık son temennimdir. Hayatım ve rahatlığım sana raz-ü niyazdır... Ey nimetim, cennetim, dünyam ve ahiretim! Ey herkesi bağışlayan ve merhametli! [1]

"Seferin Araç Gereci ve Azığı" bahsinde değineceğimiz gibi, sülûkün kesin şartlarından biri, özellikle yolun başında ve ortasında, "uzlet"tir. Uzlet, rivayetlerde çokça övgüye konu olmuştur. Özellikle ahir zamanda önerilmiştir. Uzlet, İslam'da, "kötülenmiş ruhbaniyet"e varmayacak şekilde yorumlanmıştır. Uzlet, seyrü sülûkta, sâlikin yalnızca dost yolunun diğer sâlikleriyle bütün boyutlarda, yani cismî, fikrî, malî, nefsî, ruhî vs. bakımdan yoldaş olmak, fakat diğerleriyle sadece dünyevî işlerin zarureti miktarınca veya cemaat namazı, Cuma namazı, cihad vs. gibi dinî emirlerin gerektirdiği kadarıyla yol arkadaşlığı yapmak anlamına gelir. O da sadece bedensel, fikrî ve malî bakımdandır[2], nefsî ve ruhî açıdan değil.

Kalbi üstün cennette nimetlenen kimse nasıl olur da kalbi dünya sevgisinin ateşinde yanan biriyle kalben yol arkadaşı olabilir? Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) sâlikler ve ârifler hakkında şöyle buyurur:

قُلُوبُهُمْ فِی الجِنانِ وَ اَجْسادُهُمْ فِی الْعَمَلِ.

> Kalpleri cennettedir ve bedenleri daima salih amellerle meşguldür.[3]

Allah, kâfirler hakkında şöyle buyurmaktadır:

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Münacatu'l-Mürîdîn, İmam Seccad'ın (a.s) onbeş münacatından sekizincisidir.

2- Burada fikirden kasıt örfteki anlamıyladır. Sâlikin, Müslümanların toplumsal fikrî işlerinde hemfikir olması anlamında. Zikrin ürünü olan irfanî anlamda değil.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 192.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۖ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ.

Senden azapta acele edilmesini istiyorlar. Hâlbuki şu anda cehennem kâfirleri kuşatmıştır.[1]

İmam Ali (a.s) kendisi hakkında şöyle buyurmuştur:

كُنْتُ جَارًا جَاوَرَكُمْ بَدَنِي اَيَّامًا / Bedenim [nefsim ve ruhum değil] sadece kısa bir süre sizinle birlikteydi.[2]

Evet, Allah Resulü'nün (s.a.a) ifadesiyle "مَنْسُوسٌ فی ذاتِ اللّه", "Allah'ın zatında fani" [3] olan İmam Ali (a.s) nefsî ve ruhî açıdan, onun yüreğini kanatan, dünyada baki olma sevgisi kalplerini dolduran ve ateşe atılmış kimselerle nasıl birlikte olabilir?

Sâlikin Sâlik Olmayanlar ve Sâliklerle İrtibatı

Anlatılanlardan anlaşılmaktadır ki Allah yolu sâlikinin iş arkadaşı, ticaret ortağı, ders arkadaşı, ailesi vs. olabilir; ama bununla hiçbiri onun sülûk yolunda "sefer yoldaşı" değildir. Allah yolu sâlikinin onunla yoldaş olmayan kimseler karşısında dinin emrine uygun vazifesi, onlar hakkında insafa riayet etmektir. Yani kendisi için beğenmediğini onlar için de beğenmemeli ve kendisi için beğendiğini onlar için de beğenmelidir. Yol arkadaşları karşısında fedakâr olmalıdır. Onlar için elinden geleni esirgememeli ve daima kendini kusurlu görmelidir.

مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم / هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم

Sevgiliyle ahdim var: Can bedenimde oldukça, / Civarını arzulayan âşıklarını kendi canım gibi aziz tutacağım.[4]

* * *

1- Ankebût (29), 54.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 149.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 39, s. 313 ve c. 107, s. 31; İbn Şehraşub, *Menâkıb*, c. 3, s. 221.

4- *Dîvân-ı Hâfız*.

از جان طمع بریدن آسان بود ولیکن / از دوستان جانی مشکل توان بریدن

Cana tamah etmemek kolaydır, / Ama can dostlarından ayrılmak güç[1]

Yüce Allah, Kur'ân'da şöyle buyurur:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ.

İyilik ve sakınmada birbirinize yardım edin. Günah ve haddi aşmada birbirinize yardım etmeyin.[2]

Yine şöyle buyurur:

وَالْعَصْرِ ۙ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ ۙ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ.

Asra yemin olsun ki insan ziyandadır. Salih amel işleyen ve birbirine hakkı ve sabrı tavsiye eden müminler hariç.[3]

Rivayet kitaplarında, "التَّحَابُبُ فِى اللَّهِ وَ التَّبَاغُضُ فِى اللَّه" başlığı altında bir bab yer almaktadır. Bu başlık rivayetlerin metninden alınmıştır ve "Allah yolunda dostluk ve Allah yolunda düşmanlık" manasına gelir. Bu babın rivayetleri, Allah yolunda kolektif muhabbetlerin çok faydalı ve işlevsel olduğunu göstermektedir. Merhum ârif-i kâmil Şeyh Muhammed Baharî der ki:

> Üstadımız, rızvanullahi Teâlâ aleyh, [arif-i kâmil Molla Hüseyinkulî Hemedanî] şöyle buyururdu: "Birçok iş kalplerin birleşmesiyle meydana gelir. Fert fert yapılmasıyla ortaya çıkmaz. Bu konuya büyük önem verilmiştir. Kötülüklerin tamamı kalplerdeki ihtilafın başının altından çıkar." Allah Resulü'nün (s.a.a) kalabalık zikir meclislerine ve topluca Allah'a teveccüh göstermeye "riyaz-u cennet", yani "cennet bahçeleri" adını vermesi boşuna değildir.[4] Bu toplantılara katılmaya tali-

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Mâide (5), 2.

3- Asr (103), 1-3.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 87.

mat verirdi. Bu nedenledir ki, Allah yolun büyükleri "الرفيق ثم الطريق", "Önce merhametli bir yol arkadaşı bul, sonra yola çık." buyurur.

Hâfız ne güzel söyledi:

دریغ و درد که تا این زمان ندانستم / که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق

Eyvah, yazıklar olsun ki, bu zamana kadar bilmiyordum. / Meğer saadet kimyası yoldaşmış yoldaş.

Sâlik Müşkülatını Halletmede Yol Arkadaşlarının Rolü

Şimdiye dek sülûkün yol arkadaşlarının bereketiyle hangi sayıda Allah yolunun sâlikinin çetin engellerden geçtiğini, beli büken ve takati aşan müşkülatı geride bıraktığını sadece Allah Teâlâ bilir.

Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî'nin, sonraları Merhum Haddad ve Üstad'ın halkasına katılan sabitkadem talebelerinden biri diyordu ki:

> Kaç defa Merhum Ensarî'ye soruldu: "Efendim, ne yapalım ki hâlimiz iyi olsun?" Verdiği cevap her zaman aynıydı: "Dostlar birbirleriyle samimi olsun ve birbirlerine iyilik yapsın."

Üstad şöyle diyordu:

> Geçmişte arabaları atla çekiyorlardı. Arabaya bazen bir atı, bazen iki atı, bazen de dört atı koşuyorlardı. Eğer bu dört attan biri yorulursa, yanda diğer atlar olduğundan kendini çekiyordu. Aslında onlar onu çekiyordu.

Birkaç Nükte

1. Allah yolu sâliklerinin yol arkadaşı olmasının anlamı, hepsinin aynı yoldan yürümesi değildir. Bilakis hepsinin Allah yolunu katetme hâlinde bulunmasıdır; çünkü: "الطُّرُقُ إِلَى اللَّه بِعَدَدِ أنْفاسِ الخَلائِق", "Allah'a giden yollar kişilerin canları sayısıncadır." Herkes kendi nefsi yolundan Allah'a ulaşır ve kendine mahsus bir yolu vardır. Bunun sırat-ı müstakimin bir tek olmasına aykırılığı da yoktur. Daha fazla izah "Seferin Menzilleri" bölümünde gelecektir.

2. Yol arkadaşı olmanın manası, Allah yolunun tüm yolcularının aynı menzilde olması değildir. Bilakis genelde ihtilaf vardır. Bir grup daha ileridedir, bir grup daha geride. Birbiriyle ünsiyeti olan yol arkadaşları ufukta birbirine yakın olurlarsa tabii ki birbirinden faydalanmaları da daha çoktur. Bu fakir, üstadın oğlunun Tahran'daki düğün töreninde Merhum Hasan Beyatî'nin Merhum İsmail Dulabî ile yan yana oturduğuna, ama iki saat boyunca sessiz durduklarına şahit olmuştum. Sonraları Merhum Beyatî Hemedan'da bana o iki saat boyunca birbirleriyle kalpten konuştuklarını ve görüş alışverişinde bulundukları bazı konuları anlattı. Bunları Hemedan sefernamemde yazmıştım. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) Selman ve Ebu Zer'i birbiriyle kardeş yaptı. Rivayetlere göre, Ebu Zer eğer Selman'ın kalbinden neler geçtiğini bilseydi onu öldürürdü. İmam Seccad (a.s) bu konuyu belirtmiştir.[1]

3. Allah yolunun yoldaşları yolun sonuna kadar birlikte olmak zorunda değildirler. Bilakis bir şahıs veya şahıslar belli bir zaman kesitinde sâlikin yol arkadaşı olabilir ve sonra yolda geriye düşme ve istidraca yakalanma (gaflete düşürülüp kötü akıbete sürüklenme) veya kemale erme ve aslî vatanda dinlenme nedeniyle artık sâlikin yol arkadaşı olmayabilir. Sülûk tarihinde böyle iniş çıkışların örneği az değildir.

4. Üstad derdi ki: "Dostlar [yani Allah yolunun yoldaşları] arasında kendisini herkesten daha aşağıda gören kimse herkesten daha ileridedir." Allah rahmet etsin. Ömrünün sonlarında defalarca görüldü ve işitildi ki, kendisi sokakta bazı çocukların elini öperdi.

5. Üstad-ı kâmil bir anlamda sâlikin yol arkadaşıdır, bir anlamda da değildir. Seferin tüm aşamalarında sâlikle birlikte olması, hatta ona seyrü sülûk yaptırması ve ilerletmesi anlamında onun yol arkadaşıdır. Sâlikin yanında seferden yeni kazanımlar elde etmeyi istemesi anlamında onun yol arkadaşı değildir; çünkü o, yolu katederek aslî vatana ve ilahî harim-i emniyete ulaşmış ve onun elini tutmak için geri dönmüştür.

6. Bazen sâliklerin arınmış ruhlarının mahsulü olan ruhsal neşe, kuş gibi olma ve yoğun manevî mutluluk nedeniyle sâlik-i ilallah olan kişilerin bir araya gelmesiyle iki sorunun baş gösterdiği görülmüştür. Birincisi, bazı sâliklerin dostlarına teveccühü o kadar çoktur ki, gaflete sürüklenmelerine ve

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 401.

Hazreti Hakk'a teveccüh ve murakabeden geri kalmalarına yol açabilir. Bu tabii ki bir afettir ve ondan sakınılması gerekir. İkincisi ise kimi zaman ortam sözlü ve fiilî boş iş ve eğlenceye sürüklenir. Şaşırtıcı olan şu ki, sâlik buna iltifat ediyorsa hemen batınî keder hissine kapılır. Sözlü veya fiilî batıl hâlin, sâlikin sülûkü üzerinde doğrudan veya dolaylı bir tesiri yoktur. Sâlik ve hatta her mümin her türlü boş işten uzak olmalıdır.

Üstadla irtibat ve muhabbette on beş yıl boyunca bir kere bile toplantılarında yahut bulundukları ortamda dünyadan bahsettiğini görmedim. Meclisi zikir, teveccüh, tevhid, talim, aşk ve safa ile dolup taşardı. Dünyanın çerçöpüne her türlü ilgi ve atıftan uzaktı. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia.

10. FASIL: SEFERİN BİNEĞİ

Aşk, Yoğun Muhabbet

Marifet ehli, seferin bineğini, hatta "seyr-i illallah"ın burakını Allah'a aşk kabul etmiştir. Aşk hakkında o kadar söz söylemiş ve yazmışlardır ki, sülûkün şerhi âdeta aşkın şerhinden, onun devir ve hâllerinden başka bir şey değildir. Aşk "yoğun muhabbet"tir.[1] Şiddetli muhabbet, muhabbetin bir çeşididir. Öyleyse sevginin tefsirine, onun kısım ve derecelerine değinmekten başka çaremiz yoktur.

Her insanın zihninde muhabbetin manasına ilişkin berrak bir tasavvur vardır. Zira muhabbet tüm insanların tattığı vicdanî işlerdendir. Herhangi bir şeyi sevmeyen ve hiçbir şeye ilgi duymayan insan yoktur.

Muhabbetin Dereceleri

Muhabbet yoğunluk ve zayıflık kabul eder; dereceleri vardır. Bu hakikati vicdan yoluyla anlıyoruz. Örneğin gıdaları aynı seviyede sevmeyiz. Kişilere de aynı ölçüde sevgi duymayız. Kur'ân da bu gerçeğe işaret eder. Allah'a muhabbetin, anne ve babaya muhabbetten fazla olması gerektiğini buyurur:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ.

İnananlar, Allah'ı daha şiddetli bir sevgiyle severler.[2]

Muhabbetin derecelerinin sayısında ihtilaf vardır:

a) Kimisi muhabbetin mertebelerinin edebiyatçılar ve gönül ehli açısından on bir olduğunu söylemiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. هَوا / Heva: Meyil.

2. علاقة / Alaka: Âşığın kalbinden ayrılamayacak muhabbet.

1- Hace Tusî, *Şerh-i İşârât*, c. 3, s. 360 (Nemet 8, fasıl 18).

2- Bakara (2), 165.

3. كَلَف / Kelef: Muhabbetin yoğunluğu.

4. عشق / Aşk: Sevgiden fazlası.

5. شغف / Şeğaf: Muhabbetin fazlalığı nedeniyle kalbin yanması.

6. شَعَف / Şeaf: Muhabbetin kalbin kabuğuna ulaşması.

7. جَوى / Ceva: Arzu ve bâtının muhabbeti.

8. تَيْم / Teym: Zahirî maşuktan geçip hakikî maşuku görme talebi.

9. تَبْل / Tebl: Aşkın şiddetinden hasta olup güçsüz düşmek.

10. تدلية / Tedliye: Muhabbetin şiddetinden aklın uçup gitmesi.

11. هُيوم / Huyûm: Maşukta fena olmak ve ondan gayrısını görmemek.[1]

b) Merhum Mirza Gulamali Şirazî, Tahran'daki hikmet ve irfan çevrelerinin en iyi müderrislerinden birisiydi. Kayserî'nin *Fususu'l-Hikem*'e yazdığı mukaddimenin açıklamasına şunları yazmıştı:

...ثم اعلم أنّ للإرادة مظاهرُ فينا:

الاوّل: الميل وهو اجتذاب القلب الى مطلوبه و محبوبه و الميل عام السريان و نعم ما قيل:

يكى ميل است در هر ذره رقاص / كشد آن ذره را تا مقصد خاص

و اذا قوى الميل و استدام سمّى و لعًا وهو المظهر الثانى لها.

ثم اذا اشتدّ وزاد اى اخذ القلب فى الاسترسال قيمن يحبّه سمّى صبابة كانه مأخوذ من انصباب الماء اذا فرغ و هى المظهر الثالث لها.

ثم اذا انفرغ القلب له بالكلّية و تمكّن ذلک منه سمُى شغفًا وهو المظهر الرابع.

ثم اذا استحكم فى الفؤاد و أخذه عن الاشياء سمّى هوى وهو ما اشار اليه و قال: "هوى ناقتى خلفى و قدّامى الهوى" وهو المظهر الخامس.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Allâhşinâsî*, c. 1, s. 139, İbn Sina'nın *Risâletu'l-Aşk*'ının tercümesinden nakil.

ثم اذا استوفى حكمه على الجسد سمى ولعًا غرامًا وهو المظهر السادس.

ثم اذا نمى و زالت العلل الموجبة للميل سمى حبًّا وهو المظهر السابع.

ثم اذا هاج و أفنى المحبّ عن نفسه سمى ودًّا وهو المظهر الثامن.

ثم اذا طفح حتى أفنى المحبّ و المحبوب سمى عشقًا و فى هذا المقام يرى العاشق معشوقة و لا يعرفه كما هو مشهور عن مجنون فى بعض حالاته و عند هذا لا يبقى الا العشق وحده وهو الذّات الصرف. فافهم.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın iradesinin biz insanlar üzerinde tezahürleri vardır:

Birincisi, kalp ve gönlün maksut ve mahbuba doğru sürüklenmesi olan meyil ve ilgidir. Meyil tüm varlıklara sirayet eder. Ne güzel söylenmiştir:

یکی میل است در هر ذره، رقاص / کشد آن ذره را تا مقصد خاص

"Her zerrede onu harekete geçirecek /yerinden oynatacak bir meyil vardır / ki o zerreyi özel maksada dek sürükler."

Meyil güçlenir ve devam ederse "vel'e" adını alır ve bu, iradenin ikinci tezahürüdür.

Daha sonra eğer meyil yoğunlaşır artarsa ve kalp, elinde olmadan mahbuba doğru sürüklenirse "sabâbe" olarak adlandırılır. "İnsibabu'l-mâ", suyun bir defada dökülüp boşalması manasından alınmıştır. Bu, iradenin üçüncü tezahürüdür.

Sonra eğer kalp mahbuba meyil için kâmilen boşalır ve oraya meyil yerleşirse "şeğaf" adını alır. Bu, iradenin dördüncü tezahürüdür.

Sonra eğer meyil, her şeyden kopacak şekilde kalpte sağlamlaşır ve nüfuz kazanırsa "heva" adını alır. Bu, iradenin beşinci tezahürüdür. Şair de buna işaret etmiştir: *"Devemin meyli geride bıraktığına, benim meylim ise önüme bakmaya."*

Sonra eğer bu kalbî meyil fermanını tamamen beden üzerinde yürütürse "vele-i garam" adını alır. Bu, iradenin altıncı tezahürüdür.

Eğer bu şiddetli meyil, meyli ortaya çıkaran sebepleri ortadan kaldıracak kadar gelişirse "hub" adını alır. Bu, iradenin yedinci tezahürüdür.

Sonra eğer meyil heyecan yapar ve isyanla, seven insanı nefsinden fani hâle getirirse "vudd" adını alır. Bu, iradenin sekizinci tezahürüdür.

Sonra eğer meyil ve muhabbet, muhib/seven ve mahbubu/sevileni ortadan kaldıracak şekilde taşarsa "aşk" adını alır. Bu makamda âşık maşuku görür, ama tanımaz. Mecnun'un bazı hâllerinde böylesi meşhurdur. Burası sadece aşkın kaldığı yerdir. Bu aşk ise, salt ehadî zattır (Allah). Bu konuyu iyi anlamalısın.[1]

İki nokta

Birincisi: Bu iki görüş arasında farklılıklar vardır. Mesela:

1. Derecelerin sayısı ihtilaflıdır.

2. Derecelerin isimlerinde ihtilaf vardır ve aralarındaki ilişki bir bakıma geneldir. Yani iki görüşten her biri, diğerinin belirtmediği birtakım dereceleri saymıştır. Bazı dereceler ise iki görüşte de müşterektir.

3. Her derecenin konumunda ihtilaf vardır. Mesela "heva" birinci görüşte ilk derecede iken, ikinci görüşte beşinci basamaktadır. Aşk birinci görüşte dördüncü sıradayken, ikinci görüşte dokuzuncu derecededir.

4. İkinci sıralama birinci sıralamadan daha mantıklı görünmektedir.

İkincisi: Eğer bu iki görüşün müştereklerini müşterek olmayanların yanına koyarsak derecelerin sayısı veya isimleri 17 olmaktadır; çünkü birinci görüşte 11, ikinci görüşte de 9 madde geçmektedir. Toplam 20 eder. Müşterek olan heva, şeğaf ve aşk çıkarıldığında geriye 17 madde kalmaktadır. Bunlar alfabetik sırayla şöyledir: 1) Tebl, 2) Tedliye, 3) Teym, 4) Ceva, 5) Hub, 6) Şeaf, 7) Şeğaf, 8) Sabâbe, 9) Aşk, 10) Alaka, 11) Kelef, 12) Meyil, 13) Heva, 14) Huyûm, 15) Vudd, 16) Vela', 17) Vela-i garam.

1- *Şerh-i Füsûsu'l-Hikem*, s. 41, üstad Seyyid Celaleddin Aştiyanî'nin tashih ve tahkik edilmiş baskısından.

Müellifin görüşü

1. Öyle görünüyor ki, edebiyatçılar açısından hubbun/sevginin derecelerinin taksimi ve her dereceye isim verilmesi bizim bahsimizde pek kıymet taşımamaktadır. Zira edebiyatçının gayreti, örfî anlam ve örnekleri keşfetmeye dönüktür. Allah'a muhabbetin dereceleri, onun düşüncesinin ulaşabileceği mesafenin dışındadır ve kullandığı araçların çapını aşar. Öyleyse doğru yol, muhabbeti, yanmış sâlikler ve pişmiş âriflerin şahsî kabullerine göre değil, nev'î (tipik) anlayışlara göre Hazreti Hakk'a muhabbet seyri itibariyle derecelendirmemizdir. Derecelerin belirlenmesinin etkilerin farklılığına göre olduğu ortadadır. Yani sâlik-i ilallah, ilk adımdan sülûkün sonuna kadar muhabbetullah/Allah sevgisi derecelerinde seyreder. Seyir boyunca muhabbetin çeşitli etkilerinden dolayı onun için birtakım dereceler tayin etmek mümkündür. Mesela bazen şiddetli muhabbet, uykuya olan ihtiyacın ortadan kalkmasına sebep olabilir ve sâlik günlerce, hatta kimi zaman aylarca uyumaz. Bu, muhabbetin bir derecesi olarak görülebilir.

2. Şiddetli muhabbet olan aşkın bazı dereceleri vardır. Şu hâlde bir mertebeyi diğer mertebeler karşısında aşk olarak adlandırmamız doğru değildir. Belki başta böyle olmuşsa da zamanın geçmesiyle bu kelime daha genel bir anlama atfedilmiştir.

3. Kimileri Hak Teâlâ'nın zatına aşk adını vermiştir; Merhum Şirazî'nin cümlesinde geçtiği gibi. Dolayısıyla bu kelimede lafzî iştirak vardır ve hiç değilse iki anlama atfedilir: Şiddetli muhabbet, Allah'ın zatı. Hiç kuşku yok bu kelimenin Allah'a atfedilmesi, ya isimlendirme değil de vasıflandırma olması veya Allah'ın isimlerini tevkifî kabul etmeme durumunda sahihtir.[1] Ârifler, irfanda esmanın tevkifî bahsine dair görüş bildirmişlerdir.

4. Sülûkün başında ve sonunda aşk mevcut değildir. Sülûkün başında Allah'a muhabbet vardır, ama aşk yoktur. Aşkın ortaya çıkışı genelde sülûkün mahsülüdür. Sâlik sülûka başladıktan ve dünyada murakabe ve zühd işine

1- İsimlerin tevkif edilmesi bahsi, şeriatta Allah'a atfedilen isimlerden başka bir ismin Allah'a nispet edilmesinin caiz olup olmadığı meselesidir. Mesela dinde Allah'a "âşık" denmemiştir. Acaba biz Allah'ı "âşık" olarak adlandırabilir miyiz? Bu tartışma fıkıh, kelam ve irfanda gündeme gelmiştir. Çoğu kimsenin ilgi duyduğu Allâme Tabatabaî'nin görüşü şudur ki, tavsifte sorun yoktur; ama tesmiye ve adlandırmada edep dışına çıkmamak ve dinî metinlerde Allah'a atfedilen isimlerle yetinmek gerekir.

ihtimam gösterdikten sonra aşkı tadar. "Sâlikin cezbolması"nın hesabı tabii ki ayrıdır.

Sülûkün son aşamalarında da aşk manidir. Zira nerede aşk varsa orada âşık vardır; âşıklık ve maşukluk da. Sülûkün sonunda sâlikin hedefi, maşuktan başkasının kalmamasıdır. Üstelik de maşuk adıyla.

5. Arap kelamında türe veya muhabbetten bir dereceye delalet eden kelimeler, zikredilenlerden fazladır.

6. Muhabbetin sınıflarının kâmil taksimi ve derecelerinin tayini için aşağıdaki işlerin yapılması gerekir:

a) Aşk ve muhabbete delalet eden kelimeler kullanıldıkları kitap ve yerlerden çıkarılmalıdır.

b) Anlamları, genel lügat kitapları, "furuk-i lügaviyye" kitapları[1] ve net kullanım yerlerine bakılarak çıkarılmalıdır.

c) Eşanlamlıları belirlenmelidir.

d) Anlamlarına göre derecelendirilmelidirler.

e) Lügat âlimleri ve edebiyatçıların ulaşamadığı, ama âriflerin tadına vardığı dereceler adlandırılmalı ve ilave edilmelidir. Bunun nasıl yapılacağı bu bölümde (1) numarada beyan edildi.

7. Her dilde, bu cümleden olarak da Farsçada muhabbetin tasnifine delalet eden pek çok kelime vardır. Dostluk, aşk, tutku, sevda, vurgun, çılgın vs. gibi. Muhtelif dillerin kelimeleri arasında bir araştırma yapılırsa muhabbetin çeşitleri bulunabilir.

8. Ehl-i marifetin sözlerine, özellikle de şiirlerine müracaat edilip aşk için zikrettikleri özellikler ve sırlar incelendiğinde onun kısım ve derecelerini elde etmek mümkün olabilir. İrfanın bazı kitap ve risalelerinin mevzusu müstakil olarak aşktır. Aynu'l-Kudat Hemedanî'nin *Levayih*'i gibi.

1- Furûk-i lügaviyye kitapları, birbirine yakın kelimelerin anlamları arasındaki farkları izah eden kitaplardır. Ebu Hilal Askerî'nin Arapça'ya ilişkin *Furûku'l-Lugaviyye*'si gibi.

Allah'a Muhabbette Derecelerin Sınırsız Olması

Merhum Allâme Eminî der ki: Allah'a muhabbet sınırsızdır. Zira onun sebebi Allah'ın zat ve sıfatlar bakımından kemalidir. Bu da sınırsızdır. Allâme'nin ifadesi şöyledir:

> فالذات الوحيد الذى يستأهل للحبّ اوّلا و بالذات قبل كل شىء انما هو الله تبارک و تعالى نظرًا الى ذاته و صفاته و افعاله... و مهما لم تک تحدّ تلكم الصفات، صفات الواجب تعالى و لا تقف دون حدّ موصوف، فالحب الذى تستتبعه هى وهو وليدها و ينبعث هو منها، لابد من ان يكون غير محدود و لا يتصور فيه قط غلو و ان بلغ ما بلغ، اذ الغلّو انما هو التجاوز عن الحد والخروج عن القياس المعين المعروف بحدوده و مقاديره، فما لا حدّ له لا غلو فيه و انما يختلف الناس فى مراتب الحبّ لله على عدد رؤوسهم، لاختلافهم فى العلم ببواعثه، و ذالک ان الحب المنتزع من بواعثه و موجباته يستتبعه العلم بها و ينشأ و يقدر بقدر الاطلاع عليها و ليس جميع افراد الفئة المسلمة فى معرفة الله و صفاته على حدّ سواء، بل لكل امرء منهم نصيب يخصّ به و حظّ لا يشاركه فيه غيره و مبلغ من العلم بذلک لا يدانيه احد و لكل فرد شأنٌ يغنيه.
>
> Herkesten önce ve hakikî olarak gerçek mahbub olma değeri taşıyan tek varlık Allah'tır. Bu, onun zat, sıfatlar ve fiillerinin kıymeti ve yüceliği nedeniyledir. İlahî sıfatlar sınırsız olduğundan ve bu sıfatlar muhabbete alakanın menşeini oluşturduğundan, bu durumda Allah'a aşk da sınırlı olmamalıdır. Bu, guluv ve aşırılık olarak görülemez. Zira guluv, belirli had ve ölçünün aşıldığı yerde söz konusudur. Had ve ölçünün olmadığı yerde guluv ve aşırılığın da manası yoktur. İnsanlar Allah'a aşk konusunda çeşit çeşittir; çünkü bunun sebebinde farklılıkları vardır. Bir şeyin sebebi, Allah'a muhabbetin sebeplerini bilmekten başkası değildir. Muhabbet, onun sebebinden neşet eder. Allah'la ilgili ilim ve marifet aynı olmadığı ve herkesin ilahî marifetten kendine has bir hissesi olduğu için herkesin Allah'a muhabbetten nasibi de kendine mahsustur.[1]

1- Abdulhüseyin Eminî, *Sîretunâ ve Sünnetunâ*, s. 6 ve 7.

Aşkın Bütün Varlıklarda Sirayeti

Büyük Müslüman düşünür İbn Sina ve Sadru'l-Müteellihin, her biri kendine has yolla, "Aşk bütün mevcudatta vardır."[1] iddiasını ispatlamaya girişmişti. Biz Molla Sadra'nınkini daha kâmil buluyoruz. Bu izahı şu önerme ile aktara biliriz:

a) Aşk varlıksal bir kemaldir.

b) Varlıksal kemal olan her şey de varlığın tüm mertebelerinde bulunur.

c) Öyleyse aşk varlığın tüm mertebelerinde bulunur.

Konunun izahı şöyledir: Varlık basitse (yalın), bu durumda varlığın kemali onunla aynı şeydir. Eğer varlık muşekkik (dereceleri varsa), bu durumda varlığın kemalatı da muşekkikdir. Şu hâlde aşk varlığın kemali ise, muşekkik varlık gibidir ve varlığın tüm mertebelerinde bulunur. Bu delil, varlığın ilim, hayat, kudret vs. gibi tüm kemalatı için de geçerlidir.

Âriflerin inancına göre aşk tüm âlemi kuşatmıştır ve hiçbir zerre aşktan nasipsiz değildir. Bu meseleyi kendilerinin şühudu kapsamında kabul ederler. Ayet ve rivayetlerde de Allah'ı tanıma, Allah'ı tesbih, O'na muhabbet ve O'na ulaşma yolunda çabanın tüm varlıklarda mevcut bulunduğuna vurgu yapılmıştır.

Şevk ve Aşk Arasındaki Fark

Üstad Cevadî Âmulî şöyle buyurmaktadır:

> Aşk, varlığı korumaktır, şevk ise mahbubu taleptir. Sâlik eğer mahbubun bazı kemalatına ulaşırsa, ulaştığı şeye nispetle âşıktır. Geriye kalanlara nispetle de şevk sahibidir (şâyık). Eğer mahbubtan hiçbir kemale ulaşamadıysa sadece şâyıktır. Eğer mahbuba kâmil biçimde ulaştıysa sadece âşıktır. Bu nedenle Hak konu olduğunda şevk mevzuubahis olmaz. O, salt aşktır.[2]

Bu, hak sözdür ve büyük düşünürlerin görüşüdür. Fakat irfan ve edebiyat ehlinin ıstılah ve tabirlerinde birçok yerde bu ikisi birbirinin yerine kullanılmıştır.

1- İbn Sina *Risâletu'l-Aşk*'ta ve Molla Sadra *Esfâr*'da, c. 7.

2- Üstad Cevadî'nin, Hace Tusî'ye ait *Şerh-i İşârât* dersinde oğlu, müşfik dostumuz Hüccetü'l-İslam ve'l-Müslimin Said Cevadî'nin kaleme aldığı ders notlarından.

Hâfız der ki:

درد عشقی کشیده ام که مپرس / زهر هجری چشیده ام که مپرس

Öyle bir aşk derdi çekmişim, öyle bir ayrılık zehri tatmışım ki, sorma!

Acı veren şevk olmasına rağmen, aşkı acı veren bir şey olarak vasıflandırır. Yahut şöyle der:

الا یا ایها الساقی ادر کأسًا وناوِلْها / که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

Dinle bak ey saki, doldur kadehi ve dolaştır / Aşk kolay görünür başta, ama sonra üşüşür müşküller.

Varlığı muhafazanın değil, mahbubu talep etmenin güç olduğu veya en azından daha çetin olduğu barizdir.

İnsanî Aşkın Türleri

İnsandaki aşkın değişik türleri vardır. Bu türler aşağıdaki şekilde şemalandırılabilir:

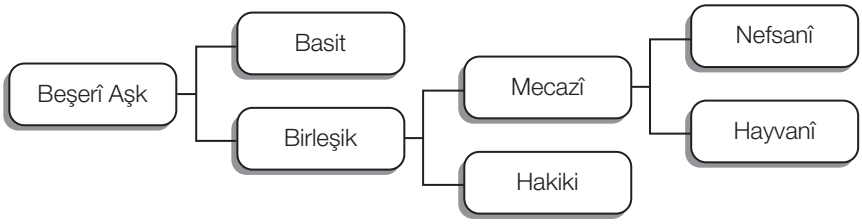

Basit aşk, insanın bir varlık olarak Hazreti Hakk'a duyduğu aşktır. Bu aşkı, ham aşk, pişmemiş aşk, istemeden aşk, müşterek aşk, sade aşk, fıtrî aşk, içgüdüsel aşk vs. gibi başka isimlerle adlandırmak da mümkündür. Başka her varlıkta olduğu gibi, insanda da bu aşkın varlığı geçtiğimiz bahiste felsefî bir delille ispatlandı.

Birleşik aşk, aşkın ilmiyle birlikte olan âlimce aşktır. Bu aşk; karmaşık, olgun, özel ve isteyerek aşk olarak da adlandırılabilir.

Hakikî aşk, maşukun Allah olduğu yerde söz konusudur. Bu kısmın izahına gireceğiz. Mecazî aşk, maşukun Allah dışında bir şey olması durumundadır. Her ne olursa olsun, bu aşkın mecazî kabul edilmesinin sırrı, kemale muhabbetle ilgili olmasıdır. Büyüğümüzün ifadesiyle, "محبوبية الكمال ذاتية", "Kemalin mahbub olması zatîdir."[1] Hiçbir varlığın hakikî olarak kemali yoktur. Bilakis irfanın görüşüne göre hiçbir mevcut hakikî olarak varlığa sahip değildir. Kevn-i tâmmı/eksiksiz varlığı bile mecazîdir, nerede kaldı kevn-i nâkısı/eksik varlığı. Kemal-i evveli/Birincil kemali bile mecazîdir, nerede kaldı kemal-i sanisi/ikincil kemali.[2]

Dolayısıyla Hak'tan gayrı hiçbir varlık hakikî olarak mahbub ve maşuk değildir. Hak, hakikî maşuktur ve O'ndan başka ne varsa mecazî maşuktur.

Nefsanî aşk, menşei âşık ve maşukun nefsinin benzerliği olan aşktır. Kaçınılmaz olarak da âşığın, maşukun nefsanî sıfatlarına hayranlığıdır. Âlemin iyilerine, pehlivanlara, yiğitlere aşk gibi. Belki de şair bu anlamı kastetmiştir:

هر چه گویم عشق را شرح و بیان / چون به عشق آیم خجل گردم از آن

هـر چـه گویم عشق از آن بـرتـر بُوَد / عشـق امیـر المؤمـنیـن حیدر بُوَد

Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim… / Asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum.

Her ne söylersem söyleyeyim, aşk ondan üstündür / Aşk, Emîrü'l-Müminin Haydar'ın ta kendisidir.[3]

Hayvanî aşkın menşei, hayvanî şehvet ve hayvanî hazzı taleptir. Bu aşkta âşığın hayranlığı, daha ziyade maşukun suret ve bedeninedir.[4]

1- Merhum Seyyid Ebu'l-Hasan Refiî Kazvinî'nin *Kabesât*'a haşiyesi, s. 158.

2- Kevn-i tâm, bir şeyin varlığının aslı ve kevn-i nâkıs da bir şeyin kemalat ve sıfatlarıdır. Kemal-i evvel bir şeyin cinsi, faslı ve ne olduğudur. Kemal-i sânî ise onun sıfatları ve kemalatıdır.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, dipnot: s. 549, *Mesnevî-i Manevî*'den nakil.

4- Hace Tusî, *Şerh-i İşârât*, c. 3, s. 383.

İnsanî Aşkın Hakikati

Biraz dikkat edildiğinde anlaşılacaktır ki insan, iki türden başka aşka sahip olmadığı için insandır: Hakikî aşk ve nefsanî mecazî aşk. Basit aşk ve hayvanî mecazî aşk, insanî aşk değildir. Zira basit aşk, insanın, insan olarak değil, bir varlık olarak Rabbine aşkıdır. Hayvanî mecazî aşk ise insanın bir hayvan olarak kendi türüne olan aşkıdır. Tıpkı Allah'la ilgili müşterek basit ilmin, rüşdün ve müteal olmanın kriteri olmadığı gibi.[1] Basit aşk da tekâmülün ölçüsü değildir. Nitekim hayvanların birbirine olan aşkı, cinsel içgüdüsel aşktır ve insanî kemale yol açmaz. Bir insanın başka bir insana aşkı eğer hayvanî olursa peşinden insanî kemali getirmez. Bilakis kimi zaman eksikliğin temel sebebidir. Hâce Tusî bu konuda şöyle der:

> Hayvanî aşk nefs-i emmarenin musallat olmasını icap ettirir. Bu aşk, akıl gücünü kendi hizmetine sokması için nefse yardımcı olur. Çoğunlukla bu aşk günahtan, hatta günaha hırslanmaktan uzak değildir.

Fakat nefsanî mecazî aşk, maşukun nefsanî faziletlerine aşk olduğundan âşığın nefis tekâmülünü sağlar; çünkü âşığın nefsinde yumuşaklık ve şevk meydana getirir. Onun, maşuktan gayri her şeyle bağını koparır. Âşığın bu aşkta bir tek kaygısı ve derdi vardır, o da maşuktur. Üstelik de maşukun faziletleri. Bu nedenle bu âşık, oldukça rahat biçimde hakikî maşuka yönelebilir.

Zira Hâce'nin tabiriyle, "فانه لا يحتاج الى الإعراض عن اشياء كثيرة", "Onun çoğu şeye sırt çevirmeye ihtiyacı yoktur." Bu aşk, iffetli aşk olarak isimlendirilir.[2]

Allah'a aşk olan hakikî aşk, hiç kuşkusuz tekâmülün mayasıdır. Zira âşık tüm işlerinde kendisini maşuk gibi kılmaya çalışır, dolayısıyla bu ilahî renge bürünmekten daha üstün ve daha değerli bir kemal var mıdır?

Tenkit ve Tahkik

1. Eğer her varlığın basit aşkını onun varlık endamıyla uyumlu farz edersek ve bu bakımdan mevcudatın basit aşklarında farklılık görüyorsak, insanın basit aşkının insanî ve ona has aşk olduğunu söylememiz gerekecektir.

1- Bütün varlıkların Allah'la ilgili ilmi ve marifeti vardır. Bu ilme "ilm-i basit" adı verilir. Eğer bir varlık, insan gibi Allah'la ilgili marifeti olduğunu bilirse "ilm-i mürekkeb" sahibidir. İman ve küfür, rüşd ve tealinin kriteri basit ilim değil, birleşik ilimdir. (Daha fazla tafsilat için bkz. *Esfâr*, c. 1, s. 117).

2- Hace Tusî, *Şerh-i İşârât*, c. 3, s. 383.

2. Melekler ve cinler için insanınkine benzer bir aşk farz ediyorsak veya hiç değilse nefis sahibi cinler hakkında böyle düşünüyorsak, hakikî aşkı insana özgü aşk göremeyiz. Rivayetlerde "melaike-i müheyyemin" adında bir grup melek kategorisinden bahsedilmiştir. Bunlar marifetin ve ilahî aşkın şiddetinden hayranlık ve şaşkınlık içinde yaşarlar. Hatta Kur'ân ayetlerinden ve rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, hayvanlarda Allah'a dair birleşik ilim (ilm-i mürekkeb) vardır. Örnek vermek gerekirse, Hüdhüd'ün Hakk'ın vahdaniyetine/birliğine gösterdiği burhan, Hakk'ın sahasıyla ilgili birleşik ilimle olmaktan başkasıyla izah edilemez. İlm-i mürekkeb, peşinden aşk-ı mürekkebi getirir ve bu tür aşkın insana mahsus olmasını eleştirilebilir yapar.

3. Hayvanî nefsanî aşk birçok yerde gayriihtiyaridir. Öyleyse şer-i şerif ve aklıselimin kınamasına konu edilemez. Bazen bir genç, ay yüzlü, mis kokan saçlı ve gümüş tenliye ani ve gayriihtiyari bir bakışla öylesine âşık olur ki şöyle der:

دادیم به یک جلوه رویت دل و دین را / تسلیم تو کردیم همان را و همین را

Yüzünün bir cilvesine kalbimi ve dinimi verdim / Hem onu hem bunu iki-sini de sana bıraktım. [1]

Bu gencin kendini kontrol ettiğini, şeriat caddesinden çıkmadığını ve tamamen iffet gösterdiğini farz edelim; ama kaybedilmiş kalple ne yapabilir? Çağdaş Arap şair der ki:

نظرةً فابتِسامَةٌ فسلامٌ / فكلامٌ فموعدٌ فلقاءٌ

Bir bakış, hemen ardından gülümseme ve selam. / Sonra bir söz, sözleşme ve görüşme.

Bu tür aşk, bu özellikler ile hayvanlarda görülmedi ve görülmez, sadece insana özgüdür. Sadru'l-Müteellihin Molla Sadra, böyle bir aşkın sahibinin, Allah'a yaklaşma yolunda tekâmüle hazır bir nefse sahip olduğuna inanmaktadır. Mecnun'un macerasında Leyla'ya, " لی عنکِ غِنیً بعشقک / Aşkının vesilesiyle sana ihtiyacımın kalmadığı yere vardım." [2] dediği geçer. Öyleyse

1- *Dîvân-ı Furûğ-i Bestâmî.*

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Allâhşinâsî*, c. 1, s. 147.

bu aşkta önemli olan, fücur ve haddi aşmayla sonuçlanmaması ve daha üstün aşka mukaddime oluşturmasıdır.

4. Âriflerin dilinde şu cümle meşhurdur: "المَجاز قَنْطَرَةُ الحقيقية", "Mecaz, hakikatin köprüsüdür." Bu cümlenin en çok işlevi mecazî aşklar konusundadır. Büyük düşünürler şöyle der:

Yalnızca nefsanî mecazî aşk hakikate ulaştıran bir köprüdür; fakat hayvanî mecazî aşkın da hakikî aşka ulaştıracak bir köprü olabileceği anlaşılmıştır, özellikle de eğer iffetli olursa. Belki de "من عَشِقَ و عفَّ و كَتَم و مات مات شهيدًا / *Kim âşık olur, iffetli davranır, gizler ve öylece ölürse şehit olarak ölmüştür."*[1]cümlesi işte bu hayvanî mecazî aşkla ilgilidir. Zira nefsanî mecazî aşk gizlenmek istemez, bilakis açığa vurulmayı talep eder. Açığa vurulması da faziletler ve kemalleri aşikâr etmektir. Nitekim o konu olduğunda iffet de anlamsızdır. Hayvanî aşk, insan şeriat ve akıl caddesinden çıkmasın ve günaha bulaşmasın diye iffet ister. Şehadetin sırrı da malumdur; zira bu aşkın öldürmesi cihad-ı ekber/büyük cihat öldürmesidir. Sevdalanmış olanın sabretmesi ve günaha el uzatmamasından daha üstün hangi nefsî cihat vardır? Günah işlememeye sabretmenin mükâfatı, ibadete sabretmekten ve musibete sabretmekten daha yüksek mertebededir.[2]

İlahî Aşka Ulaşmanın Yolları

1. Sülûkün Talimatlarını İcra

Sâlik, sülûka başladıktan sonra itaakâr olur ve isyankârlık etmezse, yani sülûkünün talimatlarını iyice ve dikkatli şekilde yerine getirirse bir süre sonra az veya çok âşık olur ve aşk güneşi ruhunun derinliklerinden doğup yükselir. Eğer böyle olmamışsa ortada bir sorun bulunduğu bellidir. Ya üstad sahtekâr ve eşkıyadır ya sâlik isyankâr ve itaatsizdir ya da işin içinde bir düğüm vardır. Mesela baba veya anne gibi aziz biri sâlikten rahatsızdır... Sonuç itibariyle sülûkün ilk semereleri insanın ruhunda aşkın ortaya çıkmasıdır.

Her ne kadar sülûkün tüm talimatları aşkın ortaya çıkmasında rol oynuyorsa da temel rol murakabeye aittir. Bu yüzden murakabe ne kadar yoğun olursa aşkın ortaya çıkması da o kadar hızlanacaktır.

1- Hace Tusî, *Şerh-i İşârât*, c. 3, s. 384; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 20, s. 233.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 77.

2. Seherlerde Hüzün ve Teveccühle Kur'ân Kıraati

Üstad bu konu üzerinde durur ve derdi ki: "Eğer bu kıraat gece nafile namaz içinde yapılırsa etkisi daha fazla olur. Bir tam sureyi kıraat etmesi gerekmez. Uzun bir sureyi veya nispeten uzun bir sureyi gece namazının on bir rekâtına taksim edebilir veya Kur'ân'ın muhtelif kısımlarından okuyabilir."

Sülûkün sonraki aşamalarında bazen sâlike, her zaman veya Cuma gecelerinde Sâd Suresi okumak gibi Kur'ân'ın bazı surelerini kıraat ederken kariyi başka biri ve kendini dinleyici farz etmesi talimatı verilir. Bu hâldeyken ekseriya âşık sâlik sesi ses sahibinden işitir. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir rivayette anlatılan hâlin benzeridir bu.[1]

3. Sürekli İrfanî Şiirler Okunması

Ârif-i kâmil Merhum Seyyid Ali Kazî şöyle derdi: "Mısırlı İbn Fariz'in Tâiyye-i Kübra'sını sürekli okumanın ilahî aşkı ortaya çıkarmada etkisi vardır." Bendenizin kanaati, söyleyenin derunî sızısını taşımak şartıyla bütün irfanî şiirler böyledir. Bunun izahı şudur: İrfanî şiirler iki çeşittir; bir kısmı sâlik ve ârif olmayan kişilerin dilinden ve kaleminden dökülmüştür. Sadi Şirazî'nin şiirleri gibi. Bazıları da bizzat kendisi yanık âşık olan üstün nitelikli insanların can ve ruhundan damlamıştır. Hâfız-ı Şirazî, İbn Fariz Mısrî, Mağrıbî, Merhum Kazî, Allâme Tabatabaî, Baba Tahir Hemedanî, Molla Ahmed Nerakî vs. gibi şahsiyetlerin şiirleri gibi. Bu şiirler genelde hâl oluşturmada ve aşkı ortaya çıkarmada etkilidirler. Özellikle de sâlik eğer kendi hâl ve makamına uygun şiirleri seçebilirse tam manasıyla etkisini gösterecektir. Bazı sâliklerden nakledildiğine göre, bir beyit şiiri işittiklerinde sarsılıyor ve kendilerini kaybediyorlardı.

4. Allah Aşkını Sürekli Hatırlamak

Üstad diyordu ki: "Allah'a muhabbeti kalbinize geçirin. Gece uyuduğunuzda Allah aşkıyla uyuyun."

Cemale ve esma-i cemaliyyeye teveccüh, sâlikte ilahî aşkı ortaya çıkarmada oldukça etkilidir. Daima Mevla'nın iyiliklerini gören bir kul farkında olmadan ona muhabbetle dolar. Birçok insan, Rahman ve Rahim Allah'tan, neu-

1- Muhammed Bahaî, *Miftâhu'l-Felâh*, s. 372.

zubillah, korkunç ve ürkütücü bir varlık üretti. Oysa Rahman olan Allah ne odur ne de bu.

Allah'ın, O'na talip olan insana, hatta O'ndan gafil olan insana bile rağbetini şu kudsî rivayette görmek mümkündür:

لَوعَلِمَ الْمُدْبِرُونَ عَنِّی کَیْفَ اشْتِیاقِی بِهِمْ لَمَاتُوا شَوْقًا.

> Bana sırt çevirenler onlara nasıl şevk duyduğumu bilselerdi, bana yönelmenin heyecanından can verirdi.[1]

5. Gönül Ehlinin Etkisi

Bazen iç âlem ve bâtın sahibi insanın nefsi ve nefesi, kişiyi vedud Rabbine âşık ve hayran biri hâline getirebilir. Anlatıldığına göre Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Cevad Ensarî başta âriflerin tarzına şiddetle karşıydı. Hatta onları tenkit için sonradan yırtıp attığı bir kitap bile yazmıştı. Hemedan'da bu âriflerden birinin toplantısına katılıyor ve söyledikleriyle toplantının altını üstüne getiriyordu. Bu meclislerden birinde temiz kalpli bir ârif kendisinin yüzüne derin bir bakış attı ve şöyle dedi: "Yakında bizzat sen yüreklerde aşk ateşleri yakacaksın." Merhum Ensarî şöyle anlatır: "O akşam gece namazı için kalktığımda acayip bir hâldeydim. Hazreti Hakk'a yakınlık hissinin şiddetinden delirmiş gibiydim. İşimiz orada başladı, buraya kadar geldi."

Tekmil

Bunun dışında ilahî aşkın ortaya çıkmasında iki durum da etkilidir:

1. Kimi zaman selim insanın içsel saflığı ilahî aşkın ortaya çıkmasına sebep olur. Genelde temiz doğum, helal lokma ve sağlıklı terbiye sonucunda bazı insanlarda meydana gelen bu saflık, kendiliğinden oluşan aşkın zuhurunun mayasıdır. Bu aşk eğer gözetim altına alınmaz ve takviye edilmezse yavaş yavaş yok olur gider.

2. Bazen hayvanî mecazî aşkta hayal kırıklığı, onun sahibinin hakikî aşka yüzünü dönmesine sebep olur. Bu konuda tarihin bize anlattığı hikâyeler vardır. Hatta Mecnun'un Leyla'ya meşhur aşkının son bulmasının bu şekilde vuku bulduğu söylenmiştir.

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 110.

Bu iki örnek genelde iradeli olmadığından, aşka ulaşmanın yolları olarak zikredilmedi.

İlahî Aşkın Yolu Katetmeye Etkileri

Eğer sâlik-i ilallah ilahî aşkın cevherine ulaşabilirse âdeta kimyayı elde etmiş demektir. Bu kimyanın çok sayıda etkisi vardır. Yani aşkın etkilerini çeşitli açılardan görmek mümkündür. Biz burada aşkın Allah yolunu katetmeye etkisi açısından tesirlerinin bir kısmına değineceğiz:

1. Sülûka Dair Talimatların İcrasını Kolaylaştırma

Sâlik sülûkün başlamasıyla birlikte, sülûka dair talimatlar tabir edilen birtakım amellere odaklanır. Aşkın ortaya çıkmasından önce, ekseriya gece gündüz yaklaşık dört saat vakit alan bu amellerin icrası ağır görünmektedir. Fakat aşk, sâlikin varlığında tomurcuklandığında o kadar kolay, rahat ve az tecelli eder ki, ekseriya sâlik ifrata duçar olur ve daha fazla ameli kendine yükler. Bu elbette ki çok tehlikelidir; ruha aşırı yüklenme neticesinde sülûk yükünü tamamen yere bırakma ve yoldan ayrılma tehlikesi ile sonuçlanabilir. Yolun üstadının hünerlerinden biri, sâlikin seyir ve sürecinde itidal meydana getirmesidir.

2. Sülûkün Yanmaya Kadar Devam Etmesi

Üstad derdi ki: "Eğer bir kimsede Allah aşkı ortaya çıkarsa aşk onu alır götürür, nihayet yakar."

Aşk, ocağa düşen ve kül etmeden bırakmayan ateş gibidir. Bu yanma tabii ki ölümden sonra da gerçekleşebilir. Genel tabirle: "Geç olsun, güç olmasın."

Bir gün muhterem üstadın huzurundaydım. Şöyle sordum: "Sadru'l-Müteellihin ve Molla Hadi Sebzivarî kâmil miydi?" Uzunca bir cevabın sonunda dedi ki: "Allah'a âşık olanın illa dünyada kesinlikle fenaya ereceğini ve yanacağını nerede söyledim? Çoğu âşık sâlik ölümden sonra kemal makamına ulaşır."

3. Günahı Terk Etmek

Âşık, maşukun rızasını kazanmanın peşinde koşar. Bu nedenle ona her türlü itaatsizlikten kaçınır. Günah Allah'a isyankârlıktır ve Allah'a sâlik olan kimse sahip olduğu aşk nedeniyle Allah'a her türlü itaatsizlikten kaçınmaya

çalışır. Bu hakikat, Masum İmamların (a.s) münacatı olan Münacat-ı Şabaniyye'de şöyle belirtilmiştir:

إِلٰهِی لَمْ یکُنْ لِی حَوْلٌ فَانْتَقِلَ بِهِ عَنْ مَعْصِیتِکَ إِلَّا فِی وَقْتٍ أَیْقَظْتَنِی لِمَحَبَّتِکَ.

> Allah'ım, günahtan vazgeçecek gücüm yok. Aşk ve muhabbetinle beni uyandırdığın an hariç.[1]

Evet, eğer uyku gibi mubah işlerin icrası âşık sâlike haramsa, Allah'ın haramlarını işlemek ona nasıl caiz olur? Şairin de dediği gibi,

عَجَبًا لِلْمُحِبِّ کَیْفَ یَنَامُ / کُلُّ نَوْمٍ عَلَی الْمُحِبِّ حَرَامٌ

> *Ne de ilginçtir, uyku âşığa haram olduğu hâlde âşık nasıl uyuyabilir?*[2]

Uykuyu âşığın gözünden alan aşk, günahı da onun ruh ve bedeninden giderir.

4. Seyrin Hızlanması

İrfan üstadları der ki: Sâlikin aşk ateşi ne kadar fazla olursa seyrinin hızı da o kadar fazla olur. Seyrin süratini, sâlik kemalden önce yanmasın diye elbette sülûkün üstadı kontrol eder. Bu durumda seyrin hızından kasıt, seferin kılavuzu tarafından kontrol altında tutulan seyrin süratidir. Seferin bineği aşk olursa aşkın büyüklüğü ölçüsünde binek de hızlı olur.

Aşkın şerhinde bu kadarıyla yetiniyoruz; çünkü:

هر چه گویم عشق را شرح و بیان / چون به عشق آیم خجل گردم از آن

> *Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim… Asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum.*[3]

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Münacat-ı Şa'baniyye.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 160.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, dipnot: s. 549, *Mesnevî*'den nakil.

11. FASIL: SEFERİN KILAVUZU

Aslî Kılavuz

Allah'a doğru seferin kılavuzu, O'nun zat-ı mukaddesidir. Tarikin diğer hâdileri/yol göstericileri de onun hidayetçiliğinin tecellileridir. "Tevhid-i ef'alî"ye göre imkân dünyasında tahakkuk eden her fiilin yakın fâili Allah-u Teâlâ'dır: "قُلْ كُلٌّ مِنْ عِندِ اللّهِ", **"De ki: Tüm fiiller Allah katındandır."** [1]

Elbette "hasenat" hem "من الله", "Allah'tan", hem de "من عند الله", "Allah katından"dır. "Seyyiat" ise "من الله" değildir, sadece "من عند الله"tır. Bu ikisi arasındaki farkı açıklamayı tefsir ilmine bırakıyoruz.

Buna göre Kur'ân-ı Kerim; " وَاِنَّكَ لَتَهْدِىٓ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **/ Muhakkak ki sen, doğru yola iletiyorsun; göklerde ve yerde bulunan her şeyin ait olduğu Allah'ın yoluna."**[2] ayetiyle Resul-i Ekrem'in (s.a.a) temel işlerinden birini hidayet olarak belirtmekle birlikte defalarca hidayetin sadece Allah'ın elinde olduğu hatırlatılır. Hatta onun bile bunda rolü yoktur:

اِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ ۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ.

> **Sen sevdiğine hidayet edemezsin, lakin dilediğine hidayet veren Allah'tır.**[3]

Bu iki grup ayetin uzlaştırılması, hidayet edenin öncelikle ve bi'z-zat Allah Teâlâ olduğunu söylememizi gerektirmektedir. İkinci olarak ve bi'l-araz da diğerleridir, nebiler ve vasiler gibi.

Bu tür ifadeler Kur'ân'da kullanılan üsluptur. Bunun örneklerini "ruhun kabzedilmesi", "ilim", "kudret", "izzet", "rızk", "mülk" ve diğer meselelerde görüyoruz. Büyük müfessir Allâme Tabatabî şöyle yazar:

1- Nisâ (4), 78.

2- Şûrâ (42), 52 ve 53.

3- Kasas (38), 56.

> Kur'ân'da geçen tevaffi (ruhun kabzedilmesi), yaratma, rızık, tesir, hüküm, mülkiyet vs. hakkındaki ayetler şefaat ayetleri gibidir. Kur'ân'ın üslubunda bu tür ayetler çoktur. Kur'ân'ın bu konudaki üslubu, başlangıçta her kemali Allah dışındakilerden nefyetmek, sonra sadece kendisi için o kemali ispatlamak ve sonunda da o kemali kendisi dışındakiler için kendi izni ve isteğiyle sabit görmektir. Bu beyan metodu, Allah dışında varlıklardan hiçbirinin kemalatına müstakil olarak ve kendiliğinden sahip olmadığını, yalnızca Hakk'ın lütfetmesiyle o kemale sahip olduğunu ifade etmektedir. [1]

Söylenenden anlaşılan şudur ki, insanın kılavuzu ya bi'z-zat (zatî) kılavuzdur, ya da bi'l-araz (arazî). Bi'z-zat kılavuzluk Allah'a aittir. Allah'ın kılavuzluğunun nasıl gerçekleştiği bahsi tefsir ve kelam ilimlerinde tafsilatıyla ele alınmıştır. Burada o ayrıntıyı göz ardı edeceğiz. Bi'l-araz kılavuzluk ise maksada yol bulmuş yola düşen insanlara aittir. Burada bu kısma değineceğiz; çünkü bu kısım irfanın en önemli konularındandır.

Hidayete Erdirmenin Tecellileri

Allah'ın hidayete erdirmesinin tecellileri, Allah yolunun kılavuzları ile irfan ve sülûk üstadlarıdır. Üstad iki çeşittir: Has/özel üstad ve genel üstad. Has üstad, hâdi olduğu özellikle belirtilmiş kişidir. Kastedilen de peygamber ve onun özel vekilidir. Genel üstad ise özellikle hidayete memur olmayan kimsedir ve " فَسْئَلُوْا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ **/ Bilmiyorsanız bilen ve hatırlayanlara sorun."**[2] ayetinin genel anlamı içindeki örneklerden biridir.

Birincisi, genel üstad, özel üstada tâbi olarak medet edip elden tutar. İkincisi, onun elden tutmasının lüzumu, özel üstada ulaşılamadığı yerde geçerlidir. Özel üstada ulaşma imkânı bulunduğu zaman elden tutması zaruri değildir. Gerçi bunda bir sorun yoktur ve mümkündür de.[3] Yani Masum İmamların (a.s) hazır bulunduğu zamanda ashaplarının fakihlerinden bazısı onların izniyle, hatta talimatıyla fetva makamına geçip insanlara fetva

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1, s. 157.

2- Nahl (16), 43.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 157 ve 158.

verdiğine göre İmamların (a.s) ashabından Bayezid Bestamî, Maruf Kerhî[1], Cabir b. Yezid el-Cu'fî gibi kimi Fıkhullahi'l-Ekber'in fakihleri de Allah yolunun sâliklerinin elinden tutmaya izinliydi.

Özel ve Genel Üstadın Farkları

Özel ve genel üstad arasında birtakım farklar vardır. Mesela:

1. Özel üstad (Peygamber ve imamlar), akıl ve naklin (yani Kur'ân'ın; çünkü bu alanda Sünnet'ten delil getirmek devri/kısır döngüyü gerektirir) hükmüyle türlü türlü günahlar ve çirkinliklerden, hatta sehiv ve nisyandan masumdur. Fakat genel üstad asla sehiv ve nisyandan uzak değildir. Her ne kadar iradeye dayalı ismet esasına göre onu günahtan masum görüyorsak da.[2]

2. Özel üstad, velayet-i kübra sahibi ve müşerri (şeritai getiren) ya da şeriat ve tarikatın muhafızıdır. O tüm âlemlere müheymin (egemen); bütün cüziyat ve külliyata ise muhittir. Fakat genel üstadların tamamı onun sancağı altında, onun şeriat ve yolundadırlar. Ne müşerridirler ne de şeriatın muhafızları.

1- Allâme Hıllî, *Keşfu'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*'da (s. 396) Bayezid'i İmam Cafer Sadık'ın (a.s) evinin sucusu ve Maruf'u İmam Rıza'nın (a.s) evinin kapıcısı olarak tanıtmıştır.

2- Günahtan ismetin sadece 14 Masum ile sınırlı olmasının aklî ve naklî hiçbir delili yoktur. Bilakis bunun aksine delil vardır. Hz. Ebu'l-Fazl Abbas, Hz. Zeyneb-i Kübra, Hz. Ali Ekber ve diğerlerinin ismetinden kim şüphe edebilir? Hâlbuki bunlar ne peygamberdirleer ne de imam. İmamzadeler arasında Cafer-i Kezzab gibi birinin varlığı hesaba katılırsa imamzade olmak da ismetin kriteri değildir.

İmam Hüseyin'in (a.s) kendisine hitaben " بِنفسی أنتَ یا أخِی / Canım feda sana kardeşim" buyurduğu Abbas gibi birini masum kabul etmemek olacak iş mi? (Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Vekayi-i Asr-ı Tasua.)

Babasının onun hakkında haremin kadınlarına " دَعُوهُ فَانَّه مَمْسُوسٌ فی ذاتِ اللّٰهِ / Onu bırakın savaşa gitsin. O, Allah'ın zatında fanidir." dediği Ali Ekber gibi birini masum saymamak olacak iş mi? (bk. *Vekâyiu'l-Eyyâm*, Merhum Şuşterî.)

İmam Seccad'ın (a.s) elinden " فَإنَّکِ بِحَمد اللّٰه عالِمَةٌ غَیْرُ مُعَلَّمَةٍ وَ فَهِمَةٌ غَیْرُ مُفَهَّمَةٍ / Sen ey hala, Allah'a hamdolsun, üstadsız âlimsin, öğretmensiz anlayış sahibisin, çünkü sana Allah öğretti." madalyası almış Zeyneb-i Kübra'yı masum bilmemek olacak iş mi? (Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Vekayi-i Rûz-i Yâzdeh-i Muharrem.)

Muhafazadan kastedilen tabii ki "sünnetin hakikatini keşif" manasında korumadır, yoksa bütün âlimlerin de görevi olan dini koruyup yaymak değildir. Bu bahsin yeri "usul-i fıkıh ilmi"dir.

3. Özel üstad her zaman tektir. Fakat genel üstadlar çok sayıda olabilirler.[1]

Hatta çok sayıda peygamberin bulunduğu bazı zamanlarda, hepsi en üstün peygamberin sancağı altında olurlar. İbrahim'e (a.s) tâbi olan Lut (a.s) gibi. Yahut kardeşi İmam Hasan (a.s) zamanında onun imamlığına tâbi olan İmam Hüseyin (a.s) gibi.

4. Buna göre genel üstad, özel üstadın gerisinde yer alır. Yani özel üstad imamdır, genel üstad ise memum.

5. Genel üstad maksada ulaşmış olmakla birlikte özel üstada muhtaçtır. "Çünkü vatanın adabını da o öğretir ve memleketin valisi de odur."[2]

6. Genel üstadın yardım edip elden tutma zarureti özel üstada ulaşılamadığı farz edildiğindedir. Fakat özel üstadın medet edip elden tutması mutlaktır.

7. Yeryüzünün özel üstadsız kalması mümkün değildir; çünkü: *"Eğer Allah'ın hücceti yeryüzünde olmazsa, bir saat bile geçse yer ahaliyi yutar."*[3] Bilakis, irfan açısından insan-ı kâmil ve veliyy-i mutlak, Hakk'ın tüm mevcudat üzerindeki feyzinin vasıtasıdır. O her ne kadar yeryüzündeyse de ne yere aittir ne de göğe, sadece ilahîdir:

صِبْغَةَ اللّٰهِ ۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً.

Allah'ın boyası budur, hangi renk Allah'ın renginden daha iyidir?[4]

Genel Üstadın Özel Üstadla İrtibatı

Özel üstad ve genel üstadın irtibatı özel bir bağdır ve sıradan insanın tasavvurunu aşar. Genel üstadın kalbi, özel üstadın gönderdiği kalp mesajlarını

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 157, dipnot.

2- age, s. 157 ve 158.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 36, 338 ve c. 51, s. 112, İmam Ali'den (a.s) nakille.

4- Bakara (2), 138.

gayet net alabilen ve sonra da sâliklerin kabiliyetlerine uygun biçimde onların kalbine gönderen güçlü bir alıcıdır.[1]

Hz. Peygamber'in (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'nın (a.s) "ashab-ı sır" tabir edilen talebeleri vardı. Selman, Ebu Zer, Mikdad, Ammar b. Yasir, Kumeyl b. Ziyad, Meysem Temmar, Cabir b. Yezid el-Cu'fî, Bayezid Bestamî, Maruf Kerhî gibi. Bunların İmamlardan (a.s) aldıkları, sıradan insanın tasavvurunun çok ötesindedir. Bu konuda, İmam Cafer Sadık (a.s) ile İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) ashab-ı sırrından olan Cabir b. Yezid el-Cu'fî'den bir hadisle yetineceğiz. Cabir şöyle anlatır:

حَدَّثَنی أَبُو جَعْفَرٍ 7 سَبْعِينَ أَلْفَ حَدِيثٍ ، لَمْ أُحَدِّثْ بِهَا أَحَدًا أَبَدًا قَطُّ وَ لَا أُحَدِّثُ بِهَا أَحَدًا أَبَدًا. قَالَ جَابِرٌ: فَقُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ 7 : جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنَّكَ قَدْ حضمَلْتَنی وِقْرًا عَظِيمًا بِمَا حَدَّثْتَنی بِهِ مِنْ سِرِّكُمُ الَّذِی لَا أُحَدِّثُ بِهِ أَحَدًا ، فَرُبَّمَا جَاشَ فِی صَدْرِی حَتَّی يَأْخُذَنِی مِنْهُ شِبْهُ الْجُنُونِ. قَالَ: يَا جَابِرُ، فَإِذَا كَانَ ذَالِكَ فَاخْرُجْ إِلَی الْجَبَّانِ فَاحْفِرْ حَفِيرَةً وَادْلُ رَأْسَكَ فِيهَا ثُمَّ قُلْ: حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ بِكَذَا وَكَذَا...

İmam Muhammed Bâkır (a.s) bana, hiç kimseye anlatmadığım ve hiç kimseye anlatmayacağım yetmiş bin hadis söyledi.[2] İmam'a arz ettim: "Canım sana feda, sırlarınızı içeren ve hiç kimseye anlatamayacağım bu hadislerle sırtıma büyük bir yük yüklediniz. Bazen sırları taşımak sinemi daraltıyor. O kadar ki beni çıldırma benzeri bir hâl kaplıyor."

İmam şöyle buyurdu: "Ey Cabir, sana böyle bir hâl musallat olursa çöle çık, bir çukur kaz ve başını ona sok. De ki: Muhammed b. Ali bana şöyle buyurdu... [hadislerimizi ve sırlarımızı söyle]." [3]

Bu hadislerin dinin füruatı, ahlakî konular veya basit akaid meseleleri olmadığı kesindir. Bilakis, tevhidin ve velayetin yüksek maarifini içeriyordu.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 158, dipnot.

2- Cabir'den başka bir rivayette şöyle geçer: İmam Muhammed Bâkır (a.s) bana dedi ki: "Bu hadislerden birini bir kimseye anlatırsan Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti sana olsun!"

3- Muhammed b. Hasan Tusî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, s. 194; Seyyid Ebu'l-Kasım Hoî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, c. 4, s. 22; Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 12, s. 299.

İbn Abbas, İmam Ali'nin (a.s) en yakın yaranındandı, ama sır ashabından değildi. Fakat hurma satıcısı Meysem, bir kadına kölelik geçmişiyle ashab-ı sırdandı; İmam Ali'den (a.s), İbn Abbas'ın bir tanesini bile dinlemeye takatinin yetmeyeceği bilgileri almıştı. Nitekim Meysem'in gayptan verdiği bir haber karşısında Meysem'den işittiği Kur'ân tefsirinin kâğıdını yırtmıştı.[1] Evet, dünya malını ve güzel cariyeleri görünce kendini kaybeden, Ali'nin adaletinden korkup Basra'dan Mekke'ye kaçan ve Emîrü'l-Müminin Ali'ye (a.s) hakaretamiz mektup yazan kişi ile, Ali'nin, *"Ey Meysem, sen ahirette benimle birlikte ve benimle aynı derecede olacaksın."*[2] dediği kimse arasında büyük bir fark vardır.

Bu, özel üstadla genel üstadın bağı ve ilişkisi hakkında idi. Genel üstadın özel üstadla bağı ve ilişkisi ise köle ve efendi ilişkisidir: "Kul ve sahip olduğu her şey efendisine aittir." Kalemin diline dökecek bundan daha iyi bir ifade bilmiyorum.

Mutahhar İmamların (a.s) makamı bizim tasavvurumuzun üstündedir. *Ziyaret-i Camia*'daki şu ifadelere dikkat edin:

طَأطَاَ كُلُّ شَريفٍ لِشَرَفِكُمْ... وَذَلَّ كُلُّ شَيْءٍ لَكُمْ.

> Her yüce, sizin yüceliğiniz karşısında başı eğik... her şey sizin huzurunuzda zelil ve hordur.[3]

وَمَنْ وَحَّدَهُ قَبِلَ عَنْكُمْ، وَمَنْ قَصَدَهُ تَوَجَّهَ بِكُمْ، مَوالِيَّ لَا اُحْصِى ثَناءَكُمْ وَ لَا اَبْلُغُ مِنَ الْمَدْحِ كُنْهَكُمْ وَمِنَ الْوَصْفِ قَدْرَكُمْ.

> Allah'a birleyerek tapan sizi kabul eder. Kim onu kastederse size yönelir. Efendilerim, size övgüyü tam sayamam, methetmeyle cevherinize ulaşamam, sizin kadar sizi vasfedemem.[4]

فَبَلَغَ اللَّهُ بِكُمْ اَشْرَفَ مَحَلِّ الْمُكَرَّمينَ، وَاَعْلٰى مَنازِلِ الْمُقَرَّبينَ، وَاَرْفَعَ دَرَجاتِ الْمُرْسَلينَ،

1- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Ahval-i Meysem-i Temmar.

2- age.

3- Şeyh Saduk, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, c. 2, s. 615.

4- age.

حَيْثُ لا يَلْحَقُهُ لَاحِقٌ، وَلا يَفُوقُهُ فائِقٌ، وَلا يَسْبِقُهُ سابِقٌ، وَلا يَطْمَعُ فِى اِدْراكِهِ طامِعٌ.

Allah sizi kendi yanındaki kıymetlilerin en şerefli makamına, kendine yakın olanların en yüce menziline, elçilerin en yüksek derecelerine ulaştırdı. Öyle ki, ne sizden sonra birisi oraya erişebilir ne bir kimse orada sizin önünüze geçebilir ne de o makamı elde etmeye birisi hırslanabilir.(1)

İmam Rıza'nın (a.s) ifadesiyle: "الإمامُ واحِدُ دَهْرِهِ لا يُدانيهِ أَحَدٌ", *"İmam, kimsenin makamına ulaşamayacağı kendi zamanının yegânesidir."*(2)

Ârifler bu noktayı bulur ve görürler, okuyarak bilmezler. Bu nedenle sahip oldukları yüksek makama rağmen yine de İmamların huzurunda, hatta İmamların mezarı başında bile boyunları eğik ve huşu içinde olurlar. Bu konuda çok sayıda olay anlatılmıştır, onlardan birkaçını burada zikredelim:

1. Anlatıldığına göre Allâme Tabatabaî, Ramazan ayında orucunu Hz. Fatıma Masume'nin (a.s) kabrinin bulunduğu mutahhar avludaki (sahn) kapıyı ve duvarı öperek açardı.

2. Üstad şöyle buyururdu: Ârif-i kâmil Merhum Kazî'nin Tebriz'de ikamet eden sülûk talebelerinden biri Necef'e gider. Hemen Merhum Kazî'nin huzuruna çıkar ve sohbet esnasında şöyle der: "Efendim, size olan sevgimiz çok büyük; öyle ki henüz İmam'ın türbesini ziyaret etmeden yanınıza vardık." Merhum Kazî'nin aniden yüzünün şekli değişir, kızgınlıkla onu uzaklaştırır ve şöyle buyurur: "Artık bizim yanımıza gelme, artık bizden hiçbir nasibin yoktur."

3. Üstad, Ali b. Musa er-Rıza'nın (a.s) yüksek makamına edepsizlik kokusu taşıyan bir cümle karşısında kendini kaybedip öyle bir tepki vermişti ki, tam manasıyla öğreticidir. Şöyle anlatırdı: Avlunun kapısını öpmekteydim. Biri şöyle dedi: "Beyefendi, tahta parçası öpülmez." Dedim ki: "Bu, tahta parçası değil; İmam Rıza'nın hareminin avlu kapısıdır... Allah'a andolsun ki, İmam'ın ziyaretçilerinin ayakkabısındaki toprak bile öpülür."(3)

1- age, s. 613.

2- İbn Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl*, s. 464; Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 201.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 95.

Genel Üstadın Kısımları

Genel üstad için çeşitli açılardan taksimat yapılabilir. Biz bu kısımlandırmanın sadece bazısına -önemine binaen- değineceğiz:

1. Sâlik ya genel üstadın kemalinden emindir, bu durumda onun talimatlarına tamamen kulak verir ve nasiplenir ya da üstadın kemalinden kuşku içindedir ve insanî kemale ulaşıp ulaşmadığını bilmez. Bu durumda da eğer üstad, diri veya ölü kâmil bir insan tarafından yardımcı olup elden tutmaya memur veya izinli olursa yine de sâlik onun talimatlarını can kulağıyla dinler. Zira hakikatte o insan-ı kâmil, kâmil olmayan bu üstadın doğru tesirde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Ârif-i kâmil Merhum Kazî, vefatı sırasında kendi tarikatı ve sülûkünün vasisi olarak Ayetullah Şeyh Abbas Kuçanî'yi tanıtmıştı. Kendisi o zamanlar kâmil değildi ve kemal vaadini Merhum Kazî'den ömrünün sonlarında işitmişti. Bu nedenle şaşkınlık içinde sordu: "Ben mi yardımcı olup elden tutacağım?" Merhum Kazî cevap verdi: "Sen yardım et, bizimle birlikte."

Kemalinden kuşku duyduğumuz üstad, bir kâmil tarafından medet için izinli veya memur olmazsa bu üstadın hevasız veya iddiasız olup olmadığına bakmalıyız. Eğer hevası yoksa talimatları şeriata aykırı olmadığı kadarıyla amel edebiliriz. Aynı zamanda Allah Teâlâ'ya tevekkül halini ve Allah'tan kâmil üstadı ya da üstadın kemalini talep halini kaybetmemeliyiz. Elbette ki üstadın hevessiz oluşunu elde etmek için tenhada ve kalabalıkta, gizli ve açık onunla birlikte olmak gerekir. Zahirde bir şekilde aşikâr olan onun davranış, iş, havâtır ve fikirlerini dikkatle göz önünde bulundurmak lazımdır.[1]

Üstadda eğer heva ve heves görürsek, heva Allah'la bağdaşmadığından, -"اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوَاهُ **/ Hevasını ilah edinen o kişiyi gördün mü?"**[2]- onun kemalden yoksun bulunduğundan emin oluruz. Bu durumda onunla yol arkadaşı olmamız imkânsızdır. Üstadın kemalini tanıma yollarını tabii ki bundan sonra inceleyeceğiz. Bu kısımlandırmanın hülasası, her kısmın hükmüyle birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

1- *Lübbü'l-Lübâb*, s. 142.

2- Câsiye (45), 23.

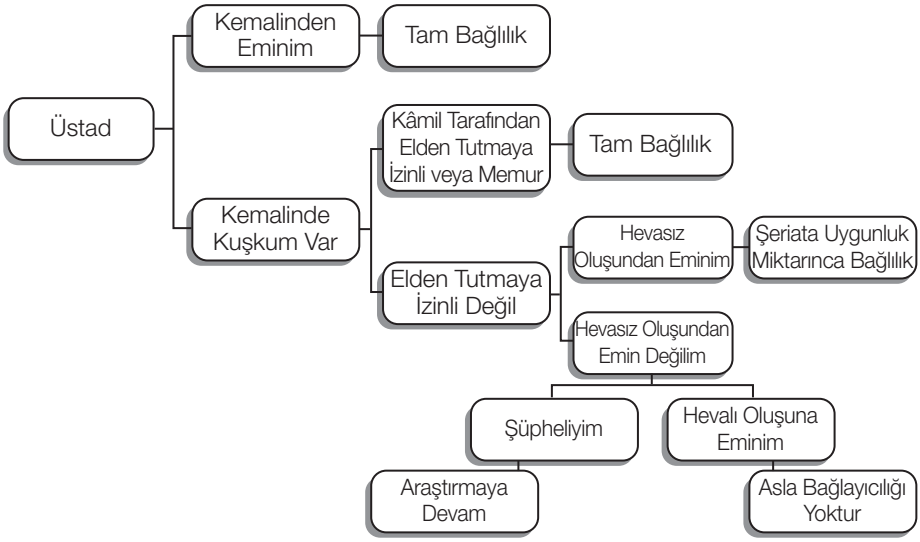

2. Kâmil üstadın vefattan sonra zahir ve bâtın olmak üzere iki vasisi bulunabilir. Zahir vasi kemale ermemiş ve bâtın vasi de kâmil olabilir. Vesayet zahir vasiyle devam eder. Bâtın vasi ise gizlidir. Aslında bâtın vasi gerçek taliplileri kabul eder ve kemale erdirir, sahte taliplileri başından beri kabul etmeyerek uzaklaştırır. Kâmil ârif Seyyid Haşim Haddad, kendisini Merhum Seyyid Ali Kazî'nin bâtın vasisi görürdü. Merhum Şeyh Abbas Kuçanî'yi ise onun zahir vasisi kabul ederdi.[1]

Elbette zahir ve bâtın vasinin kâmilen birbirinin destekçisi olduğunu bilmek gerekir. Bu ikisi arasındaki çatışma, her ikisinin de tarikinin batıl olduğunu ortaya çıkaracaktır.[2]

Özel Üstadı Tanımanın Yolu

Özel üstad ya peygamberdir ya da imam. Peygamberi tanımanın yolu mucizedir; mucize, nübüvvet-i hâsseye burhandır. Mucize sıra dışı ve harikulade işe mahsus olmayabilir. Bilakis sözde de tahakkuk edebilir. Fiilî mucize daha ziyade kitleler için işlevseldir. Sözlü (kavlî) mucize ise eğitimliler içindir. Beyanın emîri Ali Murtaza (a.s) şöyle buyurmuştur:

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 489.

2- age, s. 491.

" المَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ / İnsanın şahsiyeti dilinin altında gizlidir."[1]

Evet;

تا مرد سخن نگفته باشد / عیب و هنرش نهفته باشد

Bir insan söz söylemedikçe / Ayıbı ve hüneri gizli olur.[2]

İmamı tanımanın yolu, Peygamber veya imamın bir kimsenin imametini açıkça belirtmesidir. Elbette ki bu Şia'nın görüşüdür ve doğrusu da budur. Şia, Allah'ın imamı seçtiğine ve Peygamber'e onu vasi olarak ilan etmesi emri verdiğine inanmaktadır. İslam ümmetinde "vasi" lakabı Emîrü'l-Müminin Ali'ye (a.s) mahsustur. Bu mevzu o kadar açık ve kesindir ki, *Kamusu'l-Lügat* gibi lügat kitaplarında da zikredilmiştir.

Genel Üstadı Tanımanın Yolu

Genel üstadı tanımak çok güçtür; çünkü yola düşmemiş kâmil olmayan bir insan için bir insanın kemalinden emin olmak o kadar da kolay değildir.

İnsan-ı kâmilin sâlikin elinden tutup yardım etmesi eşsiz bir role sahiptir. Merhum Kazî şöyle buyurur: "Kâmil bir üstad bulan kişi yolun yarısını gitmiş demektir. Bir kimse kırk yıl kâmil olmanın peşinden koşsa yeridir ve zarar etmez." Bunun aksine, irfanın üstadı unvanıyla kendisini tanıtan nakıs insan, talib üzerinde elden tutmak yerine benzersiz yıkıcı bir rol oynayacaktır. Bazen sâlikin varlık çiçeğini açtırmak yerine, onu manevî varlıktan düşürtecek kadar yapraklarını döküp atar. Bu nedenle Allah yolunun büyükleri "kâmil"i bulma konusu üzerinde dikkatle durmuş ve âdeta ifrata varacak denli vesvese yapmışlardır. Bu vurgulama oldukça yerindedir.

Nice insanlar bu konudaki dikkatsizlik nedeniyle sahtekârların tuzağına düşerek ömürlerini heder etmekte ve bal yerine zehir içmektedirler. Eşkıyanın, yol kesenlerin yanında yaşamakta ve kendilerini evliyanın eteğine yapışmış sanmaktadırlar.

Hiç kuşku yok, bir kimse ehl-i takva olur, kâmile ulaşma yolunda talep ve mücahede azığıyla, tazarru ve iltica adımıyla dergâh-ı ilahîye ayak basarsa

1- Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 9, s. 22.

2- Sa'dî, *Gülistân*, . Sultanların Âdetleri, 3. Hikâye.

Allah da onu kâmilin eşiğine ulaştırır. Diğer bir ifadeyle, bir taraftan Allah, "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا", *"Bizim yolumuzda mücahede gösterenleri kuşkusuz yollarımıza sevk ederiz."*[1] buyururken, öte yandan da, "إِنْ تَتَّقُواْ اللّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا", *"Eğer Allah'tan sakınmayı sürekli hâle getirirseniz, Allah da size hakkı batıldan ayırt etme kudreti ve araç gereci lütfeder."*[2] buyurur. Öyleyse Allah yolunda mücahit olan takva sahibi insanın selim kalbi, "yol gösteren" ile "yol kesen" arasındaki farkı gayet net görebilmelidir. Esas olan şudur ki, insan takvayı kazanarak selim kalbi ortaya çıkarabilir, mücahede ve taleple de Allah'ın has hidayetini kendisi için güvence altına alabilir.

Üstadı tanımanın yolları ikiye ayrılır: Müsbitat (olması gerekenler) ve müskıtat (olmaması gerekenler). Olması gerekenler aslında kâmil üstadın ölçü ve standartlarıdır. Olmaması gerekenler ise üstadda kemalin bulunmadığına ve bir üstad-ı kâmilde asla bulunamayacağına delalet eder. Kâmil üstadı tanımanın yolları üç gruba ayrılır: Arayıp araştıran insan yolu, kalb-i selim gibi; bizzat insan-ı kâmil yoluyla, doğruluğu gibi ve başkaları vasıtasıyla, yaygınlık ve bir başkasının tasrih etmesi gibi.

Üstadda Kemali Tanımanın Standartları

1. Doğru Sözlü Olma İddiası

Bir şahsın doğru sözlülüğü ve sıdkında hiçbir tereddüt olmadığı ve tüm varlığının doğrulukla kaplı olduğunu söyleyebildiğimizde; öte yandan kemalin manasını çok iyi bildiğini ve onu düzgün biçimde dile getirdiğini anladığımızda ve kâmil olduğunu iddia ettiğinde onun kemalini anlayabiliriz.

Üstad, *Nan ve Halva* kitabına istinaden Şia'nın iftiharı Merhum Allâme Şeyh Bahaî'nin şiir beytine istinat ederek onu kâmil kabul ederdi. Bu özellik, Ayetu'l-Hak Merhum Seyyid Ali Kazî ve bazı talebeleri hakkında aktarılmıştır. Birisi Hafız gibi:

من بـه گوش خود از دهانـش دوش / سخنـانی شنیده ام که مـپـرس

سوی من لب چه می گزی که مگوی / لب لعلی گزیده ام که مپرس

1- Ankebût (29), 69.

2- Enfâl (8), 29.

Sorma dün gece ağzından çıkan ve kulaklarımla duyduğum sözleri!

Yine bana bakıp söyleme diye dudağını ısırıyorsun? Ben, öyle bir lal dudak ısırmışım ki, sorma![1]

derse, bu onun insan-ı kâmil olduğunu gösterir.

2. Alanındaki Uzmanlar Yanında İcma ve Şöhreti

Gönül ehli ve sâliklerin hepsi veya ittifaka yakın çoğunluğu bir insanın kemaline şehadet ederse onun kemalinden emin olunabilir. Son yüzyılda merhum Kazî -Allah makamını yüceltsin- bu özelliğe sahipti.

3. Dürüst İnsanlarına Müracaatı

Çok sayıda eğitimli ve dürüst insanın üstad olarak bir kimseye müracaat etmesinden onun kemali tahmin edilebilir. Örneğin Merhum Kazî'nin öğrencileri içerisinde taklit mercii veya taklit merciliğine yakın bazı talebeleri vardı; yine ünlü filozof veya müfessirlerden bazıları onun talebeliğini yapmıştı. Tüm bunlarla o şahsın kemaline hükmedilebilir; zira tüm bu insanlar, kâmil sarrafı kimselerdi.

4. İnsan-ı Kâmilin Şahitliği

Bir insan-ı kâmilin, başka bir kimsenin kemalini belirtmesi onun kemalini ispatlar. Tasavvuf ve irfanın çok sayıda fırkasında eskiden beri, üstadın vefat sırasında en üstün kâmil talebesini vekili olarak kendi yerine bırakması bilinen bir gelenektir. Geçmişte bu uygulama, talebeye hırkasını[2] bırakma veya giydirme şeklinde gerçekleşirdi.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Hırka yün giysidir. Geçmişte tasavvufun simgesi olarak görülmüştür. Yün kıyafet giymek rivayetlerde çokça vurgulanmıştır. O kadar ki bir rivayette Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuştur: *"Beş şeyi ömrümün sonuna kadar terk etmeyeceğim. Bunlardan biri de yün giysidir."* Tabii ki her yün kıyafet giyen gönül ehli değildir.

اگر از پشم، کس درویش بودی / رئیس پشم پوستان میش بودی

"Eğer yünden kişi derviş olsaydı / Yün giyenlerin reisi koyun olurdu."

5. Sadece İnsan-ı Kâmilden Sadır Olacak İşlerin Yapılması

Bazı işlerin sadece kâmilden sadır olacağını ve başkasının bu gibi şeyleri yapamayacağını söylüyorsak böyle işlerin süduru kemalin göstergesidir. Evet, kâmil insan yetiştirmek kemalin nişanesidir ve nakıs olan kâmili yetiştiremez. Fakat sıra ispata geldiğinde, üstadın kemalini talebenin kemaliyle ispatlama yolu akla oldukça uzak görünmektedir.

6. Kâmil Sırra Sahip Olma

Eğer bir insan, insan-ı kâmil sırrına sahipse kâmil olduğu kesindir. Kâmilin sırrını kâmilden başkası taşıyamaz; ama ne var ki, kimin insan-ı kâmilin sırrına sahip olduğunu keşfetmek kolay değildir.

7. Kalb-i Selimin Tanıklığı

Eğer bir insan ilahî takva neticesinde kalb-i selim sahibi olur, takva onu "furkan-i ilahî"ye ulaştırır ve o nurla hakla batıl arasındaki farkı tespit ederse böyle bir insanın kalbinin tanıklığı, daha önce geçtiği gibi, kemali ispatlayabilir.

Bunların hepsi olması gerekenlerdir. Şeriatı ihmal etme, hatta az önem verme, tevhidden gaflet, boş işlerle meşguliyet, nefsin arzusuna müptela olma gibi işlerin hepsi ise olmaması gerekenler içindedir. Yani bunlara maruz kalanların kâmil olmadığı net şekilde anlaşılır.

İki nokta

1. Bilmek gerekir ki, şeriata itina göstermenin anlamı, fıkhın ve fıkıh ilmihallerinin ıstılahındaki ihtiyat değildir. Zira bu ihtiyat, özellikle onun en belirgin şeklinde, sülûk ruhuyla çelişki hâlindedir ve kimi zaman bazı kimselerde vesveseyle sonuçlanır. Evet, şüphe edilen konularda bir miktar ihtiyat belli şartlar dâhilinde tasvip edilebilir; özellikle yiyecek ve giyeceklerde...

Aynı şekilde bilmek gerekir ki eğer ârif müçtehid olup kendi görüşüne göre amel ediyorsa ya da birisinin mukallidiyse ve onun görüşleriyle amel ediyorsa her ne kadar onun görüş ve ameli mukaddesatçı kitlenin damağında hoş tat bırakmasa da o asla şeriat işinde küçümseyici değildir ve ona sıkı sıkı sarılıp sağlam bağlanmıştır.

2. İnsan-ı kâmil, sâlikin terbiyesinde özel bir rol oynadığından ve elden tutup yardım etmesine izin verilmeyen noksan insanın ise benzersiz yıkıcı role sahip olup sâlikin varlık goncasına çiçek açtırmak yerine onu yolup attığından, yolun büyükleri kâmili bulmada vesveseli davranma ve dikkat sarf etme üzerinde âdeta ifrata kaçacak boyutta durmuşlardır. İşte bu vurgu çok yerindedir. Nice insanlar vardır ki, dikkatsizlik yüzünden sahtekârların ve yol kesenlerin tuzağına düşmüş, ömrünü bu yolda heder etmiş ve bal yerine zehir yemişlerdir. Bu kitapta yer yer bu nokta üzerinde durmamızın sebebi de budur.

Seferde Kılavuz Bulunmasının Gerekliliği

Ârifler, sefer-i ilallah yolunda kılavuz bulunmasının zaruretini ispatlamak için epeyce gayret göstermiş ve muhtelif deliller ortaya koymuşlardır. Örneğin, sadece Şeyh Necmuddin Râzî *Mirsâdu'l-İbâd* kitabında on delil ikame etmiştir.[1] Bu meselenin delillerini akıl ve nakil olmak üzere iki bölüme, naklî delilleri de Kur'ânî ve rivaî olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Bu delillerin bazısına işaret edeceğiz:

1. Cahilin Âlime Müracaatı

Sâlik Allah yoluna nispetle cahildir; insan-ı kâmil ise âlim. Cahilin âlime müracaat etmesinin gerekliliği fıtraten, aklen ve naklen sabittir. Öyleyse sâlik, ârif-i kâmile rücu etmeli ve ondan yol göstericilik istemelidir. Bu kıyasın küçük önermesi bellidir. Büyük önermesi de pek fazla izaha gerek duymamaktadır. Sadece cahilin âlime başvurmasının zaruretine ilişkin naklî delillere değinmeliyiz; çünkü aklî açıdan konu açıktır ve hiç kimsenin bunda şüphesi yoktur. Bu yüzden bu konuda irat edilmiş dinî talimatların hepsi irşadîdir. Yani söz konusu aklın hükmünü pekiştirip teyit etmektedirler. Bu sahada ayet ve rivayetler çoktur. Bazısına işaret edelim:

فَسْـَٔلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ.

Bilmiyorsanız bilenlere, zikir ehline sorun.[2]

يَآ اَبَتِ اِنِّى قَدْ جَآءَنِى مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَاْتِكَ فَاتَّبِعْنِىٓ اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا.

1- Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 128.

2- Nahl (16), 43; Enbiyâ (21), 7.

Ey babam, doğrusu şu ki benim ilimden, sende olmayan bir nasibim var. Şu hâlde seni doğru yola sevk edebilmem için bana tâbi ol.[1]

Keşfu'l-Gumme kitabında İmam Seccad'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

هَلَکَ مَنْ لَیْسَ لَهُ حَکیمٌ یُرْشِدُهُ.

Kendisine yol gösterecek bilge bir üstadı bulunmayan helak olur.[2]

2. Sülûkün Kolaylaşması

Tecrübe göstermiştir ki, yalnızca kâmil bir kılavuza uymuş sâlik, rahatlıkla yoldaki tepeleri aşıp geçebilir ve maksada ulaşabilir. Âriflerin bu konuda kıssaları vardır, bunlardan bir tanesine değinelim:

Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*'da şöyle anlatır:

> Öyleyse şeyh, kuş sıfatlıdır. Müridi kanatlarına almalı ve ömürlerin kendi kendine katedemeyeceği uzak mesafeleri şeyhin himmet şehperinde kısa müddet içinde geçmelidir. Kuşların bile uçamadığı âlemde şeyhe tâbi olarak uçmalıdır. Bu fakir, Harezm'de Şeyh Ebubekir denilen bir sâlik gördüm. Horasan'dan Cam vilayetindendi. Hakkın meczupları cümlesinden biriydi. Belli bir şeyhi yoktu, ama hak cezbelerin tasarrufuyla yüksek makamlara ulaşmıştı. Muazzam dağlık alanları geride bırakmış ve mesafeler katetmişti. Bu fakirle makamlardan birini beyan hususunda sohbet ediyordu. Dedi ki: "Kırk beş yıl seyr-ü sülûk yaptıktan sonra bu makama ulaştım. Bu makamdaki hâllerin zorluğundan dolayı iki yıl midemden kan geldi. Suret ve mana yolunda çok kan kaybettim ve can verdim. Nihayet Hak Teâlâ beni bu makamdan öteye geçirdi." Bu fakir, kendi şeyhi, tarikat sultanı ve hakikate uyan Mecduddin Bağdadî'ye (r.h) konuyu açtı. Onun mübarek sözlerinde şöyle geçti: "Bir kimse asla meşayihin kadrini bilemez ve haklarını ödeyemez. Bizim öyle müritlerimiz var ki, bu yolda sülûka, tarikatın başından sonuna kadar iki yıllarını vermişler ve bu makama ulaştıklarında onları bu makamdan bir veya iki günde geçirmişizdir. Öyle değerli bir

1- Meryem (19), 43.

2- Ali b. İsa Erbilî, *Keşfu'l-Gumme*, c. 2, s. 113; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 75, s. 159.

> kişinin kırk beş yıl mücahededen ve hakkın cezbesine girdikten sonra aynı makamda iki yıl kalmasını ve onca çileyi çekmesini kıyaslayın."[1]

Bu kıssanın ne kadar doğru veya yanlış olduğuyla ilgili değiliz. Sadece bir örnek zikretmek istedik ve kitabın cümlesini naklettik. Böylece hem irfanî ve edebî noktalar korunmuş olur hem de muhterem okuyucular eski irfan kitaplarının yazım üslubuyla tanışmış olurlar.

3. İmtihanları Geçmek

Allah yolunda tökezlemeler ve imtihanlar çoktur. Sâlik onlara ve onlardan kaçış yollarına aşina değildir. Sâlikin elinden tutacak, onu tehlikelerden ve imtihanlardan çekip çıkaracak bir üstad-ı kâmile ve yol yürümüş bir kılavuza gerek vardır.[2] Mesela:

Anlatılır ki: Necef'te Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin (r.h) ünlü talebelerinden biri sülûkün bir kesitinde kemale ulaştığını ve üstada ihtiyacı kalmadığını hisseder. Buna dayanarak da bir müddet üstadının yanına gitmez. Bir gün kendi kendine der ki: "Her ne kadar artık üstada ihtiyacımız kalmadıysa da geçmişteki zahmetlerine teşekkür babından bir selam vermek üzere ona uğramalıyım." Bu niyetle üstadın evinin yolunu tutar. Eve vardığında evin kapısının ve odanın kapısının ardına kadar açık olduğunu, Merhum Seyyid Ahmed'in odanın köşesinde bekler bir vaziyette oturduğunu görür; fakat gözü bu talebeye ilişince ağır sözlere başlar. Talebe şöyle anlatır: Önce evin adresini şaşırdığımı sandım; ama biraz dikkatli bakınca doğru geldiğimi anladım. Ev, üstadın eviydi ve ağır sözler söyleyen bu seyyid de üstaddan başkası değildi. Hülasa, yaklaştıkça sesi de yükseliyordu. Neticede geri çekilmek zorunda kaldım ve geri döndüm; ama o, ağır konuşmaya devam ediyordu. Sokağın ortalarına geldiğim hâlde sesini işitiyordum. Şaşkın ve sersemlemiş vaziyette, derin düşüncelere dalmış durumda Emîrü'l-Müminin İmam Ali'nin (a.s) harem-i mutahharına doğru yöneldim, ama henüz sahanlığın pâk kapısına varmamıştım ki o şeytanî hâl benden alındı. O an kemalden fersah fersah uzak olduğumu anladım. Ben nere, kemal nere!

1- Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 130 ve 131.

2- Bu delil, birinci delilden farklıdır. Birincisi, o delilde basit cahillikten bahsedilmektedir. Bu delilde ise bileşik (mürekkeb) cahillik vardır. İkincisi, orada yolun başından sözedilmiştir. Burada ise yolun yarısında ve sonundaki aşamalardan.

Tekrar üstadın evine döndüm. Evin kapısına vardığımda Merhum Seyyid Ahmed'in avluyu suladığını gördüm. Ayaklarım evin kapısında durmuş geri geri gidiyordu, sonunda içeri girdim ve selam verdim. Hoş ve güler yüzle selamıma cevap verdi ve şöyle buyurdu: "Gel canım; işte şimdi adam oldun."

Evet, üstad-ı kâmil ve yolun rehberi işte böyledir. Emîrü'l-Müminin'in (s.a.a) Peygamber'i (s.a.a) vasfederken kullandığı ifadede geçtiği gibi:

طَبِيبٌ دَوَّارٌ بِطِبِّهِ قَدْ أَحْكَمَ مَرَاهِمَهُ، وَ أَحْمٰى مَوَاسِمَهُ، يَضَعُ ذٰلِکَ حَيْثُ الْحَاجَةُ إِلَيْهِ، مِنْ قُلُوبٍ عُمْيٍ وَ آذَانٍ صُمٍّ وَ أَلْسِنَةٍ بُكْمٍ، مُتَتَبِّعٌ بِدَوَائِهِ مَوَاضِعَ الْغَفْلَةِ وَ مَوَاطِنَ الْحَيْرَةِ.

> O (Peygamber), dertlerine deva bulmak için tıp bilgisiyle hastalarını dolaşan bir hekimdir. İlaçlarını hazırlamış, tıp malzemelerini ısıtmış, ihtiyaç duyulduğunda onlarla kör gönülleri, sağır kulakları, söylemez dilleri iyileştirir. Gaflet ve şaşkınlık içinde olanları ilaçlarıyla iyileştirmek için arar bulur... [1]

Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî ve Merhum Kazî'nin pek çok talebesi, İslamî ilimlerin seçkin hocaları ve namlı müçtehidlerdi. Onların arasında Seyyid Cemal Gulpayeganî, Seyyid Ahmed Kerbelaî, Şeyh Muhammed Ali Necefabadî, Allâme Tabatabaî, Şeyh Muhammd Taki Âmulî, Şeyh Muhammed Taki Behcet, Seyyid Hasan Meskatî, Allâme Tabatabaî'nin kardeşi Seyyid Muhammed Hasan İlahî gibi ayetullahlara rastlıyoruz.[2] Bunların üstadlarıyla ilişkisi, köle-efendi, âşık-maşuk ilişkisi gibidir. Ona öyle hayranlıkla bakarlar ki insan bunca takdis, inanç ve saygıdan hayrete düşer. Bendenizin kanaatine göre Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin, musibete duçar olmuş o sâlike, enaniyetinden kurtulmasına ve maksadının Kâbe'sine ulaşmasını sağlayacak her bir ağır sözü, Allah katında benim gibilerin yaptığı binlerce zikir ve duadan daha değerlidir. Sâlikin, onu şaşkınlığa uğratan ve düşünmeye sevk eden o ağır sözlerden başkasıyla ıslah olmasının imkânsızlığı

1- *Nehcü'l-Belağa*, Hutbe: 108.

2- Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin fakih talebeleri bunlardan fazladır. Ayatullah-i izam Seyyid Said Hububî, Şeyh Muhammed Baharî, Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, Molla Ali Zahid Kummî, Ağa Muhammed Rıza Necefî, Seyyid Ebu'l-Kasım Hoî, Seyyid Muhammed Hadi Milanî, Seyyid Hasan Sadr gibi büyük şahsiyetler bu silsiledendir. Bu fakir, bu silsileye "silsiletu'n-nur" adını vermiştir.

tabii ki dikkat çekicidir. Esas itibariyle ârifler en edepli ve en hoş ahlaklı insanlardır; fakat maharetli cerrah da bazen keser veya yakar. Babanın da bazen bedensel tembihten başka çaresi kalmayabilir.

4. Açık Gözle Sülûk

Sülûkün her bir aşamasının adabı vardır. O adabı bilmeden ve onlara göre amel etmeden söz konusu aşamayı geçmek muhal veya güçtür. Sâliki bu merhalelerde sadece üstad ilerletebilir.

Birçok zikir bir aşamada faydalı, ama başka bir aşamada zararlıdır. Pek çok iş, başlangıç seviyesindeki için farz, ama sona gelmiş olan için mekruh veya haramdır.[1] Sâlik bunların hepsinden habersizdir, ama kâmil üstad bunların hepsine vâkıftır. Rehberi olmayan kişi büyük zorluklarla yolu kateder; çünkü yolun merhalelerindeki vazifesine aşina değildir. Bu yüzden muhtelif yolları tecrübe ederek ve kan kusarak her aşamayı geçmek zorunda kalır. Ekseriya bu zahmetler, çetin bedensel güçlüklere ve ömrünün kısalmasına sebep olur. Dünyadan uzak ârif Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî'nin yüksek makamlı talebelerinden olan Üstadımız, üstadı Merhum Hemedanî'nin bu konuda katlandığı zahmetler hakkında şöyle yazar:

> Kendisi sonunda maksada ulaştı ve ilahî zatın tevhidine sahip oldu; fakat yalnızca Hemedanî'nin dostları ve sevenlerinin bildiği ne büyük zorluklar ve müşkülatla. Rüşd ve kemalinin henüz başında, tecerrüd-i tâm ve tevhid-i kâmil ağacının meyvesini toplamaya başlayacakken, yani 59 yaşında ahirete göçtü. Eğer bu sülûkünde kâmil üstada ulaşabilseydi, karşılaştığı bu müşkülatın tamamını yoldan kaldırabilir ve vefatı Merhum Ahund Hüseyinkulî Hemedanî, Şeyh Muhammed Baharî Hemedanî ve merhum Kazî gibi diğer büyüklere benzer şekilde yetmiş ve yukarısına, hatta seksene çıkabilirdi.[2]

Bu baskıların bir örneğini Üstad, Tahran'da kalp doktorunun muayenesi sırasında ondan beyan etmiştir.[3] Kemale ulaştıktan sonra şöyle diyordu:

1- Burada kastedilen, fıkıhtaki anlamlarından daha geniş çerçevesi olan sülûktaki farzlık, haramlık ve kerahettir.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 60.

3- age, s. 53.

"Gittiğim yol o kadar da çetin değildi. Tekrar gitmek istesem çok daha kolay katederim."[1]

5. Özel Üstadla Bağ

Sâlik, özel üstadın, yani Huccet b. el-Hasan el-Mehdî (a.f) gibi her zamanın Veliyy-i Mutlak'ının kalbindeki feyizleri alabilmek için bu zamanda genel üstadın, yani insan-ı kâmilin kalbiyle bağ kurmaya muhtaçtır.[2] Eğer Masum İmam (a.s) zahirî meselelerde ashabını azarlayarak, "مَنْ يَحْتَمِلُ مِثْلَ ما يَحْتَمِلُ ذَريح", *"Aranızda Zerih-i Muharibî'nin tahammül ettiği gibi dayanabilecek kim var?"*[3] buyurabiliyorsa sırlar ve hakikatler hakkında herkesin Mutlak Veliyyullah'ın kuvvetli kalbiyle doğrudan irtibat hâlinde olduğu söylenebilir mi? Eğer böyleyse Hz. Hüccet'le (a.s) kalbî irtibat ve bağ hâlinde olduğunu iddia edenlerin bazısı neden marifetin ve hatta İslamî ahlakın daha başlangıç seviyesinde kaldı? Ne ruhları uçuşa geçebildi ne de yolları İmam'ın yoluyla uyuşuyor. Elbette ki kastedilen, bir Müslümanın İmam-ı Zaman ile batında irtibat kuramayacağı değildir. Her insan kendi itikadınca âlemin kutbuyla irtibat hâlinde olabilir. Söylenmek istenen şudur: Maarifin bir kısmı, kabul etme zayıflığı nedeniyle doğrudan bireylere ulaşamayabilir. Hakikatte genel üstadın kalbi, voltajı düşüren ve talebelerine feyzi ulaştıran dönüştürücü transformatör hükmündedir.[4]

1- Bu konuyu talebelerinden defalarca dinledim.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 158.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 24, s. 360.

4- Burada akla bir soru gelebilir: Hz. Hüccet, gaybet-i kubra perdesinin arkasında bulunuyorken kendisini nasıl özel üstad kabul edebiliriz? Cevap verirken "zuhurun çeşitleri"ne işaret etmeliyiz. Bunun izahı şudur: İmam ilahî feyzin vasıtası olduğundan ve melekî, melekutî ve ceberutî tüm mevcudatla batında irtibat hâlinde bulunduğundan herkes için zahirdir. İmam, Hakk'ın ilim ve irade mecrasıdır. Hem "Allah'ın ilminin hazinesi" hem de "Kalpleri ilahî iradenin cilvesi"dir. Bu nedenle her ne kadar beşeriyetin kabiliyet ve liyakatten yoksunluğu sebebiyle bir müddeti gaybette geçirecek olsa da, toplumun rehberliğine layık tek kişi odur. Gaybette bulunan İmam'ın melekî zuhuru yoktur; fakat melekutî, ceberutî ve lâhutî zuhuru vardır. Bir kimse üst âlemlerle irtibat kurabilirse zuhurun çeşitlerini idrak şerefine ermiş demektir. Melekî zuhuru umumî zuhurla ve melekutî, ceberutî, lâhutî zuhuru da has veya şahsî zuhurla ifade ediyoruz. (Daha fazla bilgi için *Goftimân-i Mehdeviyyet* kitabında bu kalem sahibine ait "İntizar ve Seyrü Sülûk" makalesine bakılabilir, c. 2, s. 131-148.)

6. Ayet ve Rivayetlerin Delaleti

Pek çok ayet ve rivayet, genel veya özel biçimde, Allah yolunda çıkılan seferde kâmil bir rehberin zaruretine delalet eder. Bunların bazılarına daha önce işaret edilmişti. Diğer bazılarına da şimdi değineceğiz:

a) Kur'ân'da genişçe anlatılan Musa ve Hızır'ın kıssası, Hak ve kemal yolunda kılavuz bulunmasının gerekliliğine delalet eder. Âriflerin bu kıssadaki nükteleri tefsir edip çıkarımda bulunmaya dair sözleri vardır. Bu kıssa Kehf Suresi, 60-82. ayetlerde geçmektedir. Şu iki ayet maksadımızı açıklamada yeterlidir:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَآ اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا.

Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Musa ona, "Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" dedi.[1]

Buna göre marifet ehli, üstad-ı kâmili "yolun Hızır'ı" olarak ifade etmişlerdir.

b) Âriflerin sultanı Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), Kumeyl'e vasiyetinde şöyle buyurur:

اللّٰهُمَّ بَلٰى لَا تَخْلُو الْأَرْضُ مِنْ قَائِمٍ لِلَّهِ بِحُجَّةٍ إِمَّا ظَاهِرًا مَشْهُورًا وَ إِمَّا خَائِفًا مَغْمُورًا لِئَلَّا تَبْطُلَ حُجَجُ اللَّهِ وَ بَيِّنَاتُهُ وَ كَمْ ذَا وَ أَيْنَ أُولٰئِكَ وَاللَّهِ الْأَقَلُّونَ عَدَدًا وَ الْأَعْظَمُونَ عِنْدَ اللَّهِ قَدْرًا، يَحْفَظُ اللَّهُ بِهِمْ حُجَجَهُ وَ بَيِّنَاتِهِ حَتَّى يُودِعُوهَا نُظَرَاءَهُمْ وَ يَزْرَعُوهَا فِى قُلُوبِ أَشْبَاهِهِمْ، هَجَمَ بِهِمُ الْعِلْمُ عَلٰى حَقِيقَةِ الْبَصِيرَةِ وَ بَاشَرُوا رَوْحَ الْيَقِينِ وَ اسْتَلَانُوا مَا اسْتَوْعَرَهُ الْمُتْرَفُونَ وَ أَنِسُوا بِمَا اسْتَوْحَشَ مِنْهُ الْجَاهِلُونَ وَ صَحِبُوا الدُّنْيَا بِأَبْدَانٍ أَرْوَاحُهَا مُعَلَّقَةٌ بِالْمَحَلِّ الْأَعْلٰى، أُولٰئِكَ خُلَفَاءُ اللَّهِ فِى أَرْضِهِ وَالدُّعَاةُ إِلٰى دِينِهِ، آهْ آهْ شَوْقًا إِلٰى رُؤْيَتِهِمْ.

Evet, ey Allah'ım! Yeryüzü Allah için delil ve burhanla kıyam eden kişilerden boş kalmaz. O ister aşikâr ve apaçık olsun, ister korkup gizlensin. Bu, Allah'ın açık delillerinin ortadan kalkmaması içindir.

1- Kehf (18), 65-66.

> Fakat onlar kaç kişidir ve neredeler (veya ne zamana kadar böyle gizli kalacaklar)?! Vallahi onlar sayı bakımından azdırlar; ama Allah katında çok kıymetlidirler. sayı bakımından azdırlar; ama Allah katında makam açısından dereceleri pek büyüktür. Allah, hüccet ve nişanelerini onlara benzeyenlere emanet edinceye ve onları benzerlerinin kalplerine ekinceye kadar hüccet ve nişanelerini onlar vesilesiyle korumaktadır. İlim, hakikî nişanelerle onlara küllen görünmüştür ve hakikatin cevherine ruhlarıyla dokunmuşlardır. Şımarık müreffehlerin güçlük ve engebeli gördüğünü onlar yumuşak ve normal karşılamışlardır. Cahillerin korktuklarına alışıktırlar ve ruhları âlemin en yüksek kulesine asılı durduğu bedenleriyle dünyada yaşamaktadırlar. İşte bunlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve halkı O'nun dinine davet etmekteler. Ah ah! Onları görmeye nasıl da iştiyakım var. [1]

Bu kelamda, bu tür insanların sadece Masum İmamlar (a.s) olmadığına delalet eden çeşitli şahitler vardır. Bunların bazılarına işaret edeceğiz:

1. Hadisin başlangıcından anlaşılmaktadır ki, bu insanlar "âlim-i rabbanî"-nin örnekleridir. Bu unvanın ne lügatte ne dinin örfünde Masum İmamlara münhasır olmadığı barizdir. Bu anlamı yok saymak da delile dayanmaz. Bu konudaki ilişkilendirme sağlamdır.

2. İmam Ali, "Bu insanlar kendilerinin anladığı hakikatleri, kendilerininkine benzeyen kalplere ekerler." buyuruyor. İmamların (a.s) benzer ve emsalinin bulunamayacağı ortadadır.[2] Hazret, başka bir yerde şöyle buyurmaktadır: "لَا يُقَاسُ بِآلِ مُحَمَّدٍ 6 مِنْ هٰذِهِ الْأُمَّةِ أَحَدٌ", *"Bu ümmetten hiç kimse Âl-i Muhammed ile kıyaslanamaz."* [3]

3. Bu tür insanlar için beyan edilmiş sıfatlar, Masum İmamlara (a.s) özel sıfat ve hasletler değildir. Her ne kadar onlar bu sıfatlarda en önde ve diğerlerine örnek iseler de.

c) İmam Ali (a.s) *Nehcu'l-Belâğa*'da, "يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 147.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 116.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 2.

تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ"; **"Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder ki; onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır."**[1] ayetini tefsir ederken şöyle buyurur:

وَمَا بَرِحَ لِلَّهِ عَزَّتْ آلَاؤُهُ فِي الْبُرْهَةِ بَعْدَ الْبُرْهَةِ وَفِي أَزْمَانِ الْفَتَرَاتِ عِبَادٌ نَاجَاهُمْ فِي فِكْرِهِمْ وَكَلَّمَهُمْ فِي ذَاتِ عُقُولِهِمْ فَاسْتَصْبَحُوا بِنُورِ يَقَظَةٍ فِي الْأَبْصَارِ وَالْأَسْمَاعِ وَالْأَفْئِدَةِ يُذَكِّرُونَ بِأَيَّامِ اللَّهِ وَيُخَوِّفُونَ مَقَامَهُ بِمَنْزِلَةِ الْأَدِلَّةِ فِي الْفَلَوَاتِ مَنْ أَخَذَ الْقَصْدَ حَمِدُوا إِلَيْهِ طَرِيقَهُ وَبَشَّرُوهُ بِالنَّجَاةِ وَمَنْ أَخَذَ يَمِينًا وَشِمَالًا ذَمُّوا إِلَيْهِ الطَّرِيقَ وَحَذَّرُوهُ مِنَ الْهَلَكَةِ وَكَانُوا كَذَالِكَ مَصَابِيحَ تِلْكَ الظُّلُمَاتِ وَأَدِلَّةَ تِلْكَ الشُّبُهَاتِ...

Her zaman ve fetret dönemlerinde, büyük nimetler sahibi Allah'ın, fikirlerine ve akıllarına ilham ettiği, akıl ve düşünceleriyle konuştuğu kullar var olmuştur. Bunlar, gözlerindeki, kulaklarındaki ve kalplerindeki uyanış nuruyla aydınlanmışlardır. Allah'ın günlerini (eyyamullahı) hatırlatmışlar, insanları Allah'ın azamet makamından korkutmuşlar ve çöllerde insanlara yol gösteren kılavuzlar makamında olmuşlardır. Kim orta hedefi tutturmuşsa onu o yolda gitmeye teşvik etmiş ve kurtuluşla müjdelemişlerdir. Kim de sağa sola yönelmişse, onun gidişatını kınamışlar ve helak olmaktan sakındırmışlardır. Böylece onlar, o karanlıkları aydınlatan lambalar ve o şüpheleri gideren kılavuzlar olmuşlardır... [2]

Bu sözlerde, bu tür insanların Masumlar'a has görülemeyeceği o kadar güçlü ve barizdir ki şahide ihtiyaç duyurmamaktadır.

d) İmam Seccad (a.s) "*Mekârimu'l-Ahlâk* Duası"nda (*Sahîfe-i Seccâdiye*, 23. Dua) şöyle buyurur:

وَ وَفِّقْنِی لِطَاعَةِ مَنْ سَدَّدَنِی، وَ مُتَابَعَةِ مَنْ أَرْشَدَنِی.

Allah'ım! Beni senin yolunda destekleyen herkese itaate muvaffak kıl. Beni irşad edeni izlemede bana başarı ver.

1- Nûr (24), 36 ve 37.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 222.

7. Kapasitelerin Farklılığı

Her insanın kapasitesi ve yapısı farklıdır. Herkes kendi kapasitesine ve yapısına göre amel eder. Bu itibarla, sülûk için kapsamlı ve herkesi kuşatan bir model yuvarlamak ve herkesin eline vermek mümkün değildir. Bilakis kâmil bir insanın, bireylerin çeşitli yapılarını ve nefislerini hesaba katarak herkesi kendi nefsinin penceresinden ve vücut yapısını esas alıp rehberlik etmesi ve maksada ulaştırması gerekir.

Yüce Allah bir hadis-i kudsîde şöyle buyurmaktadır:

> Kullarımdan bazısını fakirlikte tutuyorum, bazısını da zenginlikte ve hiç muhtaç olmamada. Eğer birinci grubu zengin ve ikinci grubu fakir yaparsam imanları dosdoğru kalmaz.[1]

İnsan-ı kâmil veliyyullahtır ve Allah'ın rengiyle boyanmıştır. Bu nedenle o da sâlik-i ilallah olanlarla birlikte tam olarak böyle davranır. Yani herkese yapısına, kaldırabileceğine ve kapasitesine göre muamelede bulunur.

Ehlibeyt'in (a.s) rivayetlerine aşina olanlar çok iyi bilirler ki bu rivayetler, mevzuların yüzeyi ve içeriklerin yüksekliği bakımından aynı değildirler. Muhtevadaki bu farklılıkların çok sayıda etkeni vardır; fakat en temel etken, muhatapların kabiliyet, kapasite, anlayış ve aklı kullanma ya da gözlem kudreti bakımından farklı farklı olmalarıdır.

Bizzat pak İmamlar (a.s) bu konuyu belirtmiş ve üzerinde durmuşlardır. Bu önemli nokta, bu büyük şahsiyetlerin dualarının rivayetlerinden farklı olmasının sebebini aydınlatacaktır. Merhum Melikî Tebrizî ve talebesi İmam Humeynî bu konuya dikkat çekmişlerdir.[2]

8. Nefis ve Nefesin Tesiri

Üstadın, nefis ve nefesinin sâlikin eğitimi üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Ârifler bu konuyu "kâmilin mübarek elinden zikir telkini" şeklinde ifade etmişlerdir. Bir başına ve kâmil mürebbi olmaksızın seyrü sülûka çıkan sâlik ile kendinden geçip Allah'a kavuşmuş bir insan-ı kâmilin velayet koruması

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 5, s. 284.

2- Seyyid Abdulgani Erdebilî, *Takrîrât-i Durûs-i Felsefe-i İmam Humeynî*, c. 1, s. 89 ve c. 3, s. 183.

altına giren ve üstadın nefis nefsinin yardımıyla yoldaki tepeleri aşıp geçen sâlik arasında büyük fark vardır. Anlatıldığına göre bir şahıs Allâme Tabatabaî'nin (r.h) yanına geldi ve kendisinden talimat istedi. Merhum Allâme şöyle buyurdu:

"Kırk gün boyunca güneşin iki yükselişi arasında bin kere tehlil (la ilahe illallah) zikr-i şerifini zikir şartlarıyla söyleyin. Kırk günün sonunda hâlinizi bana anlatın." O ise hiç de akıllıca olmayacak şekilde dedi ki: "Bu zikirden çok çektim. Başka bir zikir verseniz?" Merhum Allâme acı acı gülümsedi ve şöyle buyurdu: "Bu defa ben söylediğim için ve bu niyetle söyleyin." Evet, işin püf noktası bu cümledir: "Ben söylediğim için." Üstadın yardım edip elden tutmasının manası tam da budur. Üstadın belayı çekmesi ve talebenin yükünü omuzlamasının manası da budur.

Ârif-i kâmil Merhum Seyyid Haşim Haddad, defalarca sinesine işaret ederek şöyle buyururmuş: "Yükleri buraya atın; çünkü yükü taşıyacak olan benim."[1] Merhum Kazî'nin, "Bir kimse kırk yıl üstad-ı kâmilin arayışında olsa yeridir." buyurması sebepsiz değildir. Yine şöyle der: "Eli kâmile yetişen kimse yolun yarısını gitmiş demektir."[2]

Pâk İmamlar (a.s) insanı inşa eden bu sıfatı Hz. Peygamber'den (s.a.a) en güzel şekilde miras alıp aktarmışlardır. Ali b. Ebu Talib'in (a.s) mübarek nefesinin tesiri neticesinde Hemmam mecliste can vermedi mi? İlahî cezbeyle baygınlığı karşılamaya koşmadı mı?[3]

Züheyr b. Kayn, Ebu Abdullah Hüseyin'in (a.s) birkaç kelimelik sohbetiyle Hüseynî olmadı mı? Hâlbuki Osmanî mezhepti.[4] İsyan ve tuğyan bineğine binmiş Bişr (Bişr-i Hâfî), İmam Musa Kazım'ın (a.s) yapıcı ve ezici bir davranışıyla hemen oradan inmedi mi, hatta yalınayaklı birine dönüşmedi mi ve tövbe zamanındaki hâlinin bereketiyle ömrünün sonuna dek çıplak ayakla yol yürümedi mi?

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 458.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 176.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, 193. hutbe.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Ahval-i İmam Hüseyin (a.s), Mekke-Kufe yolunda yaşanan olaylara dair.

9. Nefisten Vazgeçmek

Sefer-i ilallah yolunun sonu fena fillah'tır. Fani olmaya ulaşmak için sâlikin nefsi altüst olmalı ve enaniyet/benlik dağı un ufak edilmelidir. Öyleyse fena makamına erişmek için nefisten vazgeçmek gerek. Nefsine müptela olmuş sâlik, nefisten kaynaklanan irade ve kendinden neşet etmiş arzuyla kendini nasıl fani kılabilir? Fena fillah, ifna olmaya ihtiyaç duyar ve ifna da insan-ı kâmil rehber olan veliyullahın mübarek eliyle gerçekleşme dışında mümkün değildir.[1] Bu nedenle sâlikin seyr-i ilallah yolculuğunun son aşamalarında bir üstad-ı kâmile ihtiyacının, başlangıç merhalelerinden daha fazla olduğunu anlıyoruz.

Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın (r.h) talebelerinden biri kendisine şöyle der: "Beni yükseliş aşamalarına sevk ediyorlar. Yükün ağırlığı nedeniyle onu taşımak benim için çok güç. Bu nedenle içimi korku sarıyor. Bu korku da ekseriya hareketsizlik ve donukluğa sebep oluyor." Üstad cevaben şöyle buyurur: "Hiç korkma. Nereye isterlerse götürsünler, ben seninle beraberim."[2]

10. Seferin Dostunu Tayin

Allah yolunu katederken çok gerekli ve zaruri işlerden biri de dosttur. Bu yüzden "الرَّفيقُ ثُمَّ الطَّريقُ", "Önce dost, sonra yol." denmiştir. Hâfız da şöyle söyler:

دریغ و درد که تا این زمان ندانستم / که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق

Eyvah, yazıklar olsun ki, bu zamana kadar bilmiyordum. / Meğer saadet kimyası yoldaşmış yoldaş.

Dost, sülûkün engebelerini aşma ve tehlikelerinden geçmede sâlike yardım eder. Her sâlikin dost belirlemesi, nefisleri ve kapasiteyi tanımaya ihtiyaç duyar. İnsan-ı kâmil dışında kimse varlık yapılarını tanıyamaz. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) ashabı arasında iki kez kardeşlik tesis etti. Fertlerin nefsanî benzerlik ve farklılıkları Allah Resulü'nün (s.a.a) bu uygulamasında net biçimde görülmektedir. Ömer Ebubekir'le kardeş ilan edildi, Ali de Allah Resulü ile. Aradaki farkın nereden nereye kadar olduğuna bakın.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 591.

2- age, s. 459.

Buna ilaveten fikirdaş, yoldaş ve gönüldaş nefislerin Allah yolunda ittihadı oldukça işlevselsdir. Çok sayıda gönüldaş sâlikin bir araya gelmesi kâmil bir rehberin sancağı altında toplanmaktan başka yolla elde edilemez. Molla Hüseyinkulî Hemedanî (r.h) şöyle buyurmuştur: "Ayrı ayrı üstesinden gelinemeyecek birçok iş, kalplerin ittihadı sayesinde başarılmıştır."[1]

Buraya kadar aktardıklarımız, "seferde kılavuz bulunmasının gerekliliği"ne on delil idi.

Önemli Tavsiye

Her ne kadar Allah yolunda rehber unvanıyla üstad-ı kâmil olmazsa olmazdır ve her ne kadar insan-ı kâmile ulaştıktan sonra yüzde yüz onun terbiye mecrasına girmek ve kalp mülkünü ona devretmek gerekiyorsa da çok önemli nokta şudur ki, "kâmil"i tanıma ve ona bağlılık yolunda çok dikkat etmek gerekir. Onun kâmil olduğuna yakin edene dek onun yoluna baş koymamak gerekir. Gerçi yanına gidip gelerek ilminden ve maneviyatından istifade edilebilir -talebe-üstad, mürid-murad unvanı olmadan- bunun herhangi bir sakınca yoktur.

Allâme Bahru'l-Ulûm'un (r.h) ifadesiyle:

> Ama halvette ve kalabalıkta sohbetinde bulunmadıkça, batınî muaşeret olmadıkça, uzuv ve nefsindeki iman mülahaza edilmedikçe genel üstad tanınamaz. Harikuladelikler, detay ve nükteleri beyan, afaktaki gizli saklıyı ve enfüste dip köşede olanları izhar, bazı hâllerin ona tâbi olmaya dönüştürmesi zinhar aldatmamalıdır; çünkü havâtıra hâkimiyet, detaylara vukufiyet, su ve ateşi geçmek, yeri ve havayı katetmek, gelecekte bulunmak ve bunların benzerleri ruhî keşifler mertebesinde hâsıl olur. Bu merhaleden, hedefe ulaşana dek yol nihayetsizdir.[2]

Merhum Allâme Tabatabaî, *Seyrü Sülûk Mensub be Allâme Bahru'l-Ulûm* kitabının bu bölümünden büyük haz alırdı, sıklıkla tekrar eder ve hatırlatırdı. İşin doğrusu, Allah korusun, insan kâmil üstad noktasında hataya düşmesin yoksa bir ömür heder olur. Bu husus taliplerin kulağında zil gibi sürekli çınlamalıdır.

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 87.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 159.

Seferde Kılavuz Bulunmasının Gerekliliği ve İtirazlara Cevap

Belki de amelî irfanın kısımlarından çok azı "seferin kılavuzu" bahsi ölçüsünde kuşku ve inkârın konusu olmuştur. Bu mevzudaki hassasiyetin sebeplerinin köken incelemesi başka bir çalışmayı gerektirir ve daha sonra bunların bir kısmına işaret edeceğiz. Şu anda bu zeminde ortaya atılan itirazlara değinecek ve onları cevaplandıracağız.

Seferin kılavuzu bahsindeki itirazlar çok çeşitlidir. Bunların en önemlilerini mantıksal düzene riayet ederek ele alıp cevap vereceğiz:

Birinci itiraz: Sefer-i ilallah uygulamasının manası yoktur. Faraza manası olsa bile yolun kılavuz ve delilini gerektirecek hiçbir zaruret taşımamaktadır.

Cevap: "Seferin kılavuzu" bahsinde sefer-i ilallah yolculuğunun anlamlılığı ve zarureti hakkında tafsilatıyla izah yapılacaktır.

İkinci itiraz: Sefer-i ilallah bir üstada ihtiyaç duymaz. Herkes kendi başına bu yolculuğu yapabilir. Nice insan hiçbir kılavuz olmadan bu seferi katetmiş ve maksada ulaşmıştır. "Meczup", irfanî bir ıstılahtır ve üstad olmaksızın sadece cezbeyle maksada ulaşmış insan anlamına gelir. İnsan neden üstad yerine "cezbe"yi talep etmesin?

Cevap: Sefer-i ilallah şüphesiz bir üstadı gerektirir. Üstad, özel bazı şartlarla yolu katetmiş ve yolunu bulmuş insandır. Üstad ve kılavuzun zaruretine dair delilleri önceki sayfalarda aktarmıştık. Hiçbir sâlik, üstad olmaksızın maksada ulaşmamıştır. Sâlik, üstad olmaksızın ya durup kalmıştır ve birtakım hayallerle sersem hâldedir ya da yoldaki engebelerin karanlığında avare olmuştur.

ترک این مرحله بی همرهی خضر مکن / ظلمات است بترس از خطر گمراهی

Hızır kılavuz olmadıkça bu konağı aşmaya kalkışma,/ Çünkü kapkaranlık bir yol… yol yitirmeden kork![1]

Evet, meczubun mevzusu ayrıdır. Meczup, zahirî kılavuz olmaksızın maksada ulaşan ve Uveys gibi vuslatın şahidini kucağına alan kişidir. Bu yüzden meczuplara "Uveysîler" adı verilir; ama:

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

Birincisi: Meczupların yüzdesi çok çok azdır.

İkincisi: Bu anlamda cezbeyi kazanmanın bir yolu yoktur. Bilakis, " ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ **/ Bu Allah'ın bir fazlıdır, onu dilediğine verir."**[1]

Üçüncüsü: Faraza bu anlamda cezbeyi kazanmanın yolu mevcut olsa bile onun peşine düşmemek, bilakis kılavuz insan-ı kâmilin ardından gitmek ve Allah yolunu cezbeyle değil, sülûkla katetmek en iyisidir. Zira sülûk yolundan maksada ulaşmanın meyveleri, asla ona cezbe yolundan ulaşmanın meyveleri gibi olmayacaktır. Yolun geçilmesinden emin olma, her merhalenin gereklilikleri ve özelliklerine dair daha fazla bilgi ve yine kemale ulaştıktan sonra başkalarının da elinden tutabilme kabiliyeti asla göz ardı edilemez.

Hatıra

Merhum Muhammed Hasan Beyatî'ye Allah rahmet etsin. Bir gün Hemedan'da bana şöyle anlattı: Üstadımız Merhum Ensarî Hemedanî ölüm döşediğindeydi. Bana hacca gitmemi emretti ve Kâbe'nin kilidinin anahtarını ona getirmemi istedi. (Bu cümlenin irfanî manası vardır.) Bense hacca mı gitsem yoksa Hemedan'da üstadın yanında mı kalsam, tereddüt içindeydim. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî'ye sordum. Dedi ki: "Sen üstadın dediğini yap." Yola düştüm; ama önce üstadın odasına gittim ve hasta bedenine eğilip, "Beni kime emanet ediyorsunuz?" dedim. Keşif hâlinde buyurdu ki: "Kırk gün sonra üstada kavuşursun." Hacdan sonra Muhammed Seyyid Hüseyin'in yanına gittim ve sordum: "Üstad kim?" "Haddad." dedi. "Ama o Irak'ta." dedim. Cevap verdi: "Fark etmez." Takvimi getirdim, baktım tam kırk gün geçmiş.

Bu hatıra, dosdoğru sâliklerin bir üstada ulaşmaya verdikleri önemi gayet net göstermektedir.

Üçüncü itiraz: Her ne kadar sefer-i ilallah yolculuğu sübut ve gerçeklik makamında bir üstada ihtiyaç duysa da ispat ve tanıma makamında kılavuzu/yol göstericiyi -yani insan-ı kâmili- tanımanın imkânı yoktur. Zira kılavuzluk iddiasındaki şahıs eğer kendi kemalinden bahsediyorsa bu, onda kemalin bulunmadığının nişanesidir. Tıpkı cemaat imamlığı makamında "Ben adi-

1- Mâide (5), 54.

lim." diyen kimse gibi. Kendi kemalini inkâr ettiği takdirde ise, "Akil kişinin kendi aleyhine ikrarı geçerlidir." ilkesinin örneği olarak ikrarı kabul edilir ve kemalden yoksun olduğu geçerli sayılır.

Cevap: Birincisi: Kılavuzu ve kâmil üstadı tanımanın yollarında hakkında daha önce bahsetmiştik.

İkincisi: Meselede üçüncü bir varsayım daha vardır. O da kâmil insanın bu konuda sessiz kalması ve isimsizler arasında gizlenmesidir. [Yani ne inkâr ediyor ne de var diyor.] Biz de daha önce bazılarına değindiğimiz muhtelif yollardan onun kemalini bizzat anlayabiliriz.

Üçüncüsü: Kâmil bir insan, tevazuu nedeniyle veya fena fillâh gereği kendisini ve kendindeki kemali görmemesi sebebiyle kemalini inkâr edebilir; ama yine de biz kesin yollardan onun kemalini anlayabiliriz. Yahut doğruluğuna inancımız bulunan kâmil bir insan beka billâh hâlinde kendi kemaline işaret edebilir ve biz de doğru düzgün olduğunu yansıtan sözünü kabul ederiz. Elbette son durumda başka yolları da göz önünde bulundurmalıyız. Böylece bu incelikli meselede gerekli dikkatten uzak durmamış oluruz.

Dördüncü itiraz: Sefer-i ilallah sübut itibariyle kılavuza muhtaçtır. İspat itibariyle de kılavuz tanınabilir ve biz de tanımış oluruz. Rehber ise, nebilerden ve vasilerden başkası değildir. Bu zamanda kılavuz, imkân âleminin kutbu, Hz. Hüccet ibni'l-Hasan el-Askerî'dir (a.f). O Hazret'in gaybeti de hiçbir sorun çıkarmaz; çünkü:

Birincisi: Sülûk yolu kalp yoludur. Hazret'le kalpten bağlantı sayesinde kendisinden talimat alınabilir ve Allah yolu katedilebilir.

İkincisi: Eğer bir sorun oluştursaydı bizzat Hazret, sâlikler için "hüccet" tayin ederdi. Nitekim fıkhın füruu konusunda fakihleri hüccet olarak tayin etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"فَإِنَّهُم حُجَّتی عَلَيْكُمْ / Onlar benim sizlere hüccetimdir."[1]

Fıkh-ı ekberde ise bir hüccet tayin etmemekle kalmamış, başkasından her türlü maarif talebini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 2, s. 90 / c. 53, s. 180 / c. 75, s. 380.

"طَلَبُ الْمَعَارِفِ مِنْ غَيْرِ طَرِيقِنَا اَهْلِ الْبَيْتِ مُسَاوِقٌ لِإِنْكارِنَا", "Biz Ehlibeyt'in yolundan başkasından maarif talep etmek bizi inkârla eşdeğerdedir."[1]

Cevap: Hiç kuşku yok, Allah yolunun en üstün ve en iyi kılavuzları enbiya ve evsiyadır. Kur'ân'da çok sayıda ayet, Allah'a ulaştırmayı onların temel vazifesi saymıştır. Fakat burada bahsedilen, Allah yolunda kılavuzluğun onlara münhasır olup olmadığıdır. Böyle bir tekelin bulunmadığına ilişkin çok sayıda delil vardır. Bu delillerden bazısını daha önce ele almıştık.

Evet, enbiya ve evsiya has üstadlardır, diğerleri ise umumi üstaddırlar. Bunların arasında daha önce sözünü ettiğimiz önemli farklar vardır; ama mesele esas itibariyle umumi üstadın yardım edip elden tutmasının cevazı ve onun eliyle kemale ulaşmanın imkânıdır. Bu zeminde ikisi arasında farklılık yoktur.

Gaybet perdesinin bizi İmam-ı Zaman'ın (a.s) bizzat kendisinden doğrudan istifade etmekten mahrum bıraktığı bu zamanda, her ne kadar imkân âleminin kutbu kendisi ise de ve sülûk yolu kalp yoluysa da her kalp Hazret'in kalbiyle doğrudan irtibat kurabilir mi? İmam'ı zahiren görmeye takati olmayan, Hazret kendisine yaklaştığında ruhunun kabzedildiğini hisseden, yemin ve yalvarışla Hazret'ten yakınlaşmamasını isteyen kimse[2] nasıl olur da Hazret'in hakikatiyle ve âlemin kutbunun kalbiyle doğrudan irtibat kurabilir? Aslında üstadın görevlerinden ve yol kılavuzluğunun işlerinden biri de emekleyen sâlikin kalbi ile İmam-ı Zaman'ın (a.s) kalbi arasında aracılıktır.[3] Hazret'e tevessül ve irtibat tabii ki kalbî bağdan başka bir şeydir.

Fıkh-ı asğar konusunda hüccet tayin edilmesi ve fıkh-ı ekber alanında böyle bir tayinin olmayacağıyla ilgili mesele üzerine şunları söyleyebiliriz: Birincisi: Şâri'in beyanına ihtiyaç yoktur; çünkü her alanda uzmana müracaat edilmesi aklın ve fıtratın hükmüdür. İkincisi: Şâri fıkh-ı ekber konusunu da açıklamış ve tayin etmiştir. Rivayetlerde zikredilen standartlar ve vasıfların

1- Söylendiğine göre bu cümleyi, tefkik mektebinin kurucularından ve hikmet ve irfanla mücadelenin önderlerinden Merhum Ayetullah Mirza Mehdi Isfahanî, bir keşifte İmam-ı Zaman'ın (a.s) elindeki levhada görmüştür.

2- Merhum Kazî'nin talebelerinden Ayetullah Hacı Şeyh Muhammed Taki Âmulî'nin Sehle mescidinde İmam-ı Zaman (a.s) ile görüşmesine işaret edilmektedir. (bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 227).

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 158.

bazısına daha önce değinilmişti. Üçüncüsü: Üstad gibi bazı şahsiyetler, Şia'nın fakih ve merciinin bile Masum'u takip etmenin tali unsuru olduğuna ve hevadan uzak durması, zühdde de en üstün olması gerektiğine inanmaktadırlar. Hevadan uzak durmada bu dereceye ulaşmak, kemalin bir aşaması olan cüziyyetten geçip külliyete bağlanmaktan başka yolla elde edilemez.

Bu bahsin, bu kısa açıklamaya sığmayacak tafsilatı vardır. Üstad *Velayet-i Fakih* kitabında bu noktaya değinmiştir.

Son olarak, açıktır ki, bir kimse elini rabbanî bir âlimin eline koyduysa ve maarifi ondan aldıysa asla maarifini Ehlibeyt (a.s) yolundan başka bir yerden almış sayılmaz.

Beşinci itiraz: Üstad, kemale ulaşmak ve sülûkün son aşamalarını geçmek içindir. Zira marifet ehlinin belirttiğine göre sülûkün başlangıç aşamaları üstadsız da katedilebilir. Enbiya ve evsiya dışında hiç kimse kemale ulaşamayacağından ve likaullah makamına erişmek onlara münhasır olduğundan bir kılavuz ve üstada ihtiyaç bulunmamaktadır.

Cevap: Allah'a kavuşma ve fena fillâh hiç kimsenin tekelinde değildir. İnsan, insan olduğu için bu makama ulaşma kabiliyetine sahiptir. Evet, enbiya ve evsiya bu yolun öncüleri ve asli kılavuzlarıdır. Birbirine üstünlüğün söz konusu olduğu beka billâh makamında da vücut ferahlığından daha fazla nasipleri vardır. Enbiya ve evsiyanın bütün hüneri, örnek ve önder olmaları ve diğerlerini kendi taraflarına çağırmalarıdır.

Altıncı itiraz: Masum olmayan insanlar, hangi makam ve kemale ulaşırlarsa ulaşsınlar yine de hata, yanlış ve unutkanlıktan masun değildirler. Kasten günah işlemekten ve özellikle büyük günahlardan (kebair) masun olsalar bile, hata ve unutkanlık ihtimali nedeniyle onların başa geçirilmesi ve rehber olarak tercih edilmesi doğru değildir.

Cevap: Birincisi: Bazen unutabilen üstad-ı kâmil ile Allah yolunu katetmenin -ki bunun gerekliliği daha önce geçmişti- tehlikesi, üstad-ı kâmilin kılavuzluğu olmaksızın katetmenin tehlikesiyle mukayese edilemez. Bilakis bu çok tehlikelidir, o ise tehlikesiz veya az tehlikeli.

İkincisi: Marifet ehlinin söylediğine göre insan-ı kâmilin unutkanlığı sâlikin terbiyesiyle ilgili meselelerde değildir. Kâmilin unutması, cüz'i ve dünyevî konulardadır.

Üçüncüsü: İnsan-ı kâmilin unutması, onun tevhide yönelmede yaşadığı yoğun gömülme ve tek bir anda tüm âlemleri muhafaza edememe sonucundadır ve şefkatli Allah, böyle bir sebebi olan unutkanlığın, sâlikin sapmasına, düşmesine ya da geri dönmesine yol açmasına izin vermez. Zira biliyoruz ki Allah, evliyanın vekili ve kefilidir.

Dördüncüsü: Bir şeyin varlığının en sağlam delili onun vuku bulmasıdır. Biz, masum olmayan üstadların talebeleri arasında marifetin zirvesine çıkmış kâmiller görebiliyoruz. Seyyid Ali Kazî'yi eğiten, Seyyid Ahmed Kerbelaî değil mi?

Beşincisi: "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا / Bizim yolumuzda mücadele edenleri, elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz."[1] ayet-i kerimesine dayanarak bu tür bir talebe ve üstad sapkınlık tarafına gitmeyecektir.

Altıncısı: Bir şahsın kemali anlaşıldığı, onun İmam-ı Zaman'la (a.s) irtibatı kesinleştiği ve ona yardım edip elden tutma icazeti verildiğini öğrendiğimizde mecburen anlarız ki, Veliyy-i Asr (a.s), böyle bir insanın sahip olduğu varlık ihatası sayesinde, onun bireylerle ilgili terbiyesinde unutkanlık sonucu inhiraf ortaya çıkmasına izin vermeyecektir. Eğer imkân âleminin kutbu İmam-ı Zaman (a.s), Şeyh Müfid'in yanlış fetvasıyla masum bir çocuğun annesiyle birlikte defnedilmesini tasvip etmediyse ve o fetvayı düzelttiyse, gönlü yanık bir sâlikin, yardım etmeye icazetli kâmil üstadın unutmasıyla inhirafa sürüklenmesini de kesinlikle onaylamayacak ve hiç kuşku yok bunu telafi ederek yardımını ona ulaştıracaktır.

Yedinci itiraz: Dostun harimine yol bulmuş kimileri seyrü sülûkün menzillerini gayet güzel beyan etmiş ve onları maksada ulaştıracak adap ve amelleri de kitaplarda yazmışlardır. Herkes onları mütalaa ederek sülûkün merhalelerinde ilerleyebilir ve menzile ulaşabilir.

Cevap: Asla! Zira herkesin Allah'a doğru giden kendine has bir yolu vardır. "اَلطُّرُقُ إِلَى اللَّهِ بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ", "Allah'a giden yollar yaratılmışların nefisleri sayısıncadır." [2]

İki parmağın hatlarının bile bir olmaması gibi, âlemdeki iki nefis de her ba-

1- Ankebût (29), 69.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 64, s. 137.

kımdan birbirinin benzeri değildir. Herkesin kendine özgü bir yapısı vardır ve ona göre amel eder.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ.

> **De ki: Herkes kendi varlık yapısına/kabiliyetine/istidadına/karakterine göre iş yapar.** [1]

Bu yüzden, herkesin kendi nefsinin yolundan ve kendi yapısını göz önünde bulundurarak Hakk'a doğru yürüyüşte rehberlik edecek nefsi gören ve nefsi bilen üstad-ı kâmile ihtiyacı vardır.

Sekizinci itiraz: Kur'ân-ı Kerim her şeyi beyan etmiştir. İnsanların hidayet yolu da bu cümledendir. Masumların (a.s) sünneti de en iyi yolu insanların önüne koyar. Öyleyse bir üstad-ı kâmile neden ihtiyaç olsun?

Cevap: Birincisi: Fıkh-ı ekberde Kitap ve Sünnet'ten sahih istinbatta bulunmak herkesin işi değildir. Nitekim fıkh-ı asğarda ahkâmı istinbat etmek de böyledir. Bu konu *Risâle-i Seyrü Sülûk mensub be Allâme Bahru'l-Ulûm*'da izah edilmiştir.[2]

İkincisi: İstinbat edilmiş külliyatın somut örneklere uyarlanması nefsi tanımaya, yapısını bilmeye, keşiflerin hak ve batıl olanını ayırt etmeye ihtiyaç duyar. Bunların hepsi de insan-ı kâmilin işidir.

Dokuzuncu itiraz: Üstad, kendi nefsi tarikiyle, sâliki seyrü sefere çıkarır. Ona tâbi olmak, mecburen sıradan insanın nefsine tâbi olmak demektir.

Cevap: Birincisi: Üstad-ı kâmil fena fillâh ve beka billâh makamına ulaşmakla zatın hulus âlemine girmiş ve muhlas kişilerden olmuştur. Bu durumda doğal olarak temiz ve arındırılmış bir nefsi vardır. Sehiv ve unutkanlık meselesine ise daha önce cevap verilmişti.

İkincisi: Üstadın temizlenmiş nefsi yoluyla seyrü sülûk, sâlikin donanımsız ve kirlenmiş nefsi yoluyla seyrü sülûkla aynı değildir.[3]

1- İsrâ (17), 84.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 122-128.

3- Müessese-i Tercüme ve Neşr-i Devre-i Ulum ve Maârif-i İslamî, *Âyet-i Nûr*, s. 257.

Onuncu itiraz: Faraza üstad lazım olsa bile neden onun kemalini şart koşuyorsunuz? Akıl, cahilin âlime müracaat etmesini söyler; ama en âlim -bahsimizde "kâmil" denilen- birine başvurmaya gerek yoktur.

Cevap: Birincisi: Akıl der ki, mesele çok tehlikeli olduğundan ihtiyat lazımdır. Sonuçta da kâmile müracaat zaruridir. Diğer bir ifadeyle, muhtemel kuvvet, ihtimalin zaafını telafi eder. Tehlike, Allah yolunun bir kısım aşamalarında firavunlaşmaya maruz kalmak olduğundan en âlime -Allah'a doğru seyrü sülûkta kâmile- müracaat lazımdır.

İkincisi: Kâmil olmayanın yardım edip elden tutma hakkı yoktur. Zira kâmil olmayan bu yolda aslında cahildir ve geriye kalan aşamaları geçebilmek için elini bir kâmilin eline vermesi gerekir.

Seferin Kılavuzları Konusunda Gösterilen Hassasiyetin Sebepleri

Öyle görünüyor ki seferin kılavuzu ve gerekliliği -ki Allah yolunda bir üstadın bulunmasının gerekliliği, mürşid tarafından yardım görme gerekliliği, pire sahip olma gerekliliği vb. unvanlarla zikredilir- konusunda gösterilen hassasiyetin muhtelif sebepleri vardır. Bunlardan üç tanesine örnek olarak değineceğiz:

1. Muhabbet Vadisinin Tehlikeli Olması

Muhabbet, iki tarafı keskin kılıç gibidir. Eğer gerektiği yerde kullanılırsa çok iyidir; ama yersiz kullanılırsa zarar verir. Sülûkün kesin şartlarından biri, "seferin kılavuzu" karşısında yüzde yüz teslim olmaktır. Fakat yolkesenler çok ve üstad gibi görünenler bol olduğundan, büyüklerimiz meseleye fevkalade hassasiyet göstermektedirler. Zarifî şöyle der: "Muhabbet ve bağlılık, bir tür dizginlerini başkasının eline vermektir. İnsan, nefsinin dizginlerini kimin eline verdiğine bakmalıdır."

Rivayette şöyle geçer:

مَنْ أَصْغٰى إِلٰى نَاطِقٍ فَقَدْ عَبَدَهُ، فَإِنْ كَانَ النَّاطِقُ عَنِ اللّٰهِ فَقَدْ عَبَدَ اللّٰهَ وَ إِنْ كَانَ النَّاطِقُ يَنْطِقُ عَنْ لِسَانِ إِبْلِيسَ فَقَدْ عَبَدَ إِبْلِيسَ.

> Sohbet edenin sözlerine kulak veren kimse ona tapıyor demektir. Eğer o, Allah'tan konuşuyor ve Allah için söylüyorsa Allah'a tapıyordur. Eğer şeytandan ve şeytan için söylüyorsa şeytana tapıyordur.[1]

Konuşanın sözünü dinlemek bile böyleyse, başkasına saf itaat nasıl olur?

2. Sınırların Kalkması

Sofuların bazı şathiyatı ve onlardan nakledilmiş caiz olmayan sözler ârifle-rin işini zorlaştırmıştır. Bir kimsenin sözünden ulûhiyet ve tanrılık iddiası-nın kokusu geliyorsa ya da İmam ve memum, yani Masum ve halk arasında-ki sınır kalkarsa hassasiyetin ortaya çıkması doğaldır ve bu hassasiyet gayet yerindedir. Sofuların, Attar'ın *Tezkiretu'l-Evliyâ* gibi bazı kitaplarında çok yersiz, çirkin ve hiç güzel olmayan abartmalar görülmektedir.

3. Uzman Olmayanların Görüş Sunması

Bazen bir grup müridin şeyhi, ilim süsünden nasipsiz veya şeriatta uzman-lıktan uzak olmasına rağmen bu vadide görüş bildirmektedir. Birisine olan muhabbeti nedeniyle onu taklit eden kimseleri bizzat kendi gözlerimle gör-düm. Bu ise çok tehlikelidir.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 26, s. 239 ve c. 69,s. 264.

12. FASIL: SEFERİN AZIĞI VE ARAÇ GERECİ

Seferin Azığı ve Araç Gerecinin Manası

Seferin azığı ve araç gereci; yolcunun, yolu katetmeye ve maksada varmaya yardımcı olması için yanına aldığı şeydir. Sülûk-i ilallah da ruhanî bir sefer olduğundan kendine uygun azık ve araç gerece muhtaçtır. Sülûkün azığı ve araç gereci de sâlikin maksada ulaşmak üzere yerine getireceği adap ve amellerden başka bir şey değildir. Bu adap ve amellerin detayları çoktur. Bu nedenle onların hepsine bu çalışmada değinmek mümkün değildir. Bu yüzden onların yalnızca en önemli bazı genel hatlarına işaret edeceğiz; fakat başlamadan önce mukaddime olarak birkaç noktayı hatırlatmayı gerekli görüyoruz:

Konunun On Dört Tane Mukaddimesi

1. Amelî irfan ve seyrü sülûkün en önemli bölümü bu kısımdır; çünkü diğer kısımlarda, bilinmesi sefer için zaruri olan işlerin kapsayıcılığından bahsedilir. Bu bölümde ise konu sülûkün içeriği olan ve uygulandığında insanın sülûk vadisine adım atıp ilerleyeceği işlerdir.

2. Sâlik olan insanın başkalarından köklü farklılığı vardır. Sâlik, Allah'ın Evi'ni ziyarete ve hac farizasını yerine getirmeye niyet eden, bu amaçla mikattan itibaren ihrama giren ve vaktini ihramlı geçiren mümin insan gibidir. Başkalarına pek çok şey caiz ve bazen de müstehap olabilir; ama ihramlı insana pek çok şey yasak ve hatta haramdır. Örneğin ihramlı çiçek koklayamaz, koku süremez, hayvan öldüremez, cinsel ilişkiye giremez vb. Fakat başkaları bu işleri yapmakta serbesttirler.

Sâlik-i ilallah, ilahî emniyet haremine, yani fena fillâh ve beka billâh makamına niyet eder. Bu nedenle ihramlıdır ve başkaları için mubah veya mekruh olan işlerin çoğu ona haramdır. Nitekim başkalarına mubah veya müstehap olan işlerin çoğu ona vaciptir. Gece namazı, tuluayn (şafağın söktüğü anla güneşin doğduğu an) arasında uyanık kalma, az yeme, az uyuma (ifrat seviyesinde olmamak kaydıyla), tefekkürle birlikte sükût vs. sâlik için vaciptir. Gece uzun ve faydasız ya da az faydalı oturmalar, zaruri olmayan

yolculuklar, meşgul eden ve muhtevasız kitapların okunması, Allah derdi olmayan insanlarla dostluk gibi şeyler sâlik için haramdır.

Şu hâlde, sâlikin birtakım özel adap ve amellere riayet etmesi gerektiği söyleniyorsa, işte bu temel farklılık cihetiyledir.

3. Sâlik eğer velinin, yani insan-ı kâmilin eteğinden tutarsa azığı, üstadının ona uygun gördüğü talimatlardır. Kâmile ulaşan kimsenin, seferine uygun azık ve araç gereci bilme bakımından hiçbir gam ve kaygısı yoktur. Ona gereken, yalnızca teslim olmak ve itaat etmektir. Allah'ın lütufta bulunduğunu ve bizim imkân âleminin kutbu Hüccet b. Hasan el-Mehdi'nin (a.f) huzuruna çıktığımızı farz edin. Allah'a ulaşma yolunda azık ve araç gerecimiz o Hazret'in talimatından başka bir şey olmayacaktır. Tek yapmamız gereken, Ali b. Ebu Talib'in (a.s) Allah Resulü'nün (s.a.a) huzurunda yaptığı gibi mutlak teslimiyettir. O dönemdeki bazı münafıklar gibi sürekli itiraz edip kendi görüşümüzü öne sürmemeli ve yanlış görüşümüzde ısrar etmemeliyiz. Masum'un nassı karşısında içtihat asla akıllı bir davranış değildir.[1]

Sâlik kâmil bir üstada ulaşamama durumunda ise hoşgörülü olmaya, insanlarla iyi geçinmeye riayet etmek suretiyle ve kendi hâlini göz önünde bulundurarak Allah'a tevekkülle sülûkün, şeriatın da teyit edip vurguladığı genel kural ve emirlerinden istifade edebilir.

4. Bu bölümde zikredeceğimiz nokta, her zaman herkesin işine yarayacak genel bir kuraldır. Diğer bir ifadeyle, sülûkün talimatları, umumi ve hususi olmak üzere ikiye ayrılır. Tıpkı başka bir taksimde daimi ve geçici olarak ayrılması gibi. Umumi talimatlar, sâliklerin geneli veya çoğunluğunda işe yarayan talimatlardır ve riayet edilmesi herkese ya da çoğunluğa lazımdır. Hususi talimatlar ise üstadın belli bir şahsa onun hâli, kabiliyeti ve yapısına uygun olarak emrettiği talimatlardır. Nitekim daimi talimatlar da sülûkün başından sonuna dek riayet edilmesi gerekli olan talimatlardır. Gece namazı gibi. Geçici talimatlar ise aşamaların bir kısmında vurgulanan talimatlardır. Sülûkün başlangıcında kırk günlük veya daha fazla istiğfar gibi. Bizim bu kısımda zikredeceklerimiz, seferin azığı ve araç gereci olarak herkes için her zaman riayet edilmesi gerekli olan umumi ve daimi talimatlardır. Özel ve geçici talimatla-

1- Hz. Peygamber'in (s.a.a) bazı ashabının bu akıl dışı davranışına örnekler Allâme Seyyid Şerefuddin'in e*n-Nass ve'l-İctihâd* kitabında görülebilir.

ra ise -mümkün olduğunca- değinmeyeceğiz; zira bu tür talimatlar sülûkün üstadının uhdesindedir ve kişiden kişiye farklılık arz eder. Bunların genel düsturlar ve talimatlar olarak beyan edilmesi, doktorun, kliniğin kapısından giren herkese, başı ağrıdığı hâlde karın ağrısı reçetesi yazması gibidir.

5. Sülûkün talimatlarının icrası her ne kadar başlangıç seviyesindeki biri ve emekleyen sâlik için biraz müşkül olsa da bu konuda mutmain olmayı sağlayan birkaç noktaya bakmak gerekir:

a) Güçlükler, Allah'a aşk sâlikin kalbinde sürekli canlı olmadığı zamana kadardır. Sâlik âşık olduysa o andan itibaren daha az zorluk hisseder; çünkü aşk burakına binerek rahatlıkla yolculuk yapacaktır. Allah yolunun tüm üstadlarının sülûkün başında gösterdiği çaba, birtakım adap ve talimatlarla -geçici olsa bile- aşkı sâlikin kalbinde diri tutmaktır. "Seferin Bineği" faslında bu bahse gireceğiz.

b) Sâlik sülûkün başında vasfedilemez bir şevkten nasiplenir. Bu şevk, sülûkün bazı düsturlarının zorluğunu azaltabilir. Elbette ki bu şevkin ışığının sönmemesi için gayret göstermek gerekir.

c) Bütün bunlar bir yana, Rahman olan Allah insanın vücuduna "alışkanlık" adında bir nimet armağan etmiştir. Büyükler, " اَلْعَادَةُ طَبِيعَةٌ ثَانِيَةٌ / Alışkanlık insanın ikinci tabiatıdır." derler. İnsan bir ameli tekrarlama neticesinde ona alışır ve artık meleke hâline gelmiş o ameli yerine getirmek ona hiçbir şekilde ağır olmaz ve hatta genellikle onu terk etmesi zorlaşır. Sâlik-i ilallah olanlar arasında, seher vakitlerinde uyanma ve teheccüde alışmanın yoğunluğu neticesinde, en çetin şartlar altında dahi teheccüdü terk etmeleri muhal olan kimseler görülmüştür.

d) Bu konudaki sözü "ilahî tevfik"e değinerek bitirelim ki "خِتَامُهُ مِسْكٌ / Sonu misk kokulu" olsun. Sâlik ihlasla meşgul olursa ilahî tevfik öyle yardımcısı olur ki tüm güçlükler -bu cümleden olarak sülûkün bazı talimatlarının zahirî zorluğu- onun için kolaylaşır. Hâfız'ın ifadesiyle:

زاهد ار راه به رندی نبرد معذورست / عشق کاریست که موقوف هدایت باشد

Zahit tuttuğu yolu bırakıp rint olamazsa mazur gör. / Aşk öyle bir iş ki, hidayete bağlı.[1]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

6. Sülûk-i ilallah yolu, mücahede ve riyazet yoludur. Bu nedenle ona adım atma, ilerleme ve maksada varma yüksek himmete ger duyar. Bazı insanlar yapıları gereği kuvvetli himmet sahibi ve zat itibariyle yüksek himmetlidirler. Bu tür bireylerin genellikle güçlü nefisleri vardır ve çok az iş onların gözünde büyük gözükür. Bu çeşit insanlar eğer Allah yoluna doğru dürüst sevk edilirlerse yolun üstünden zorluk-sıkıntı dağlarını kaldırır ve yola devam ederler.

Lakin buna mukabil bazılarının yapısı böyle değildir. Bunlar zayıf veya orta himmetlidirler yahut öyle olduklarını zannederler. Her hâlükârda bu kesim hep himmet zayıflığından şikâyet edip inler ve bu derdin dermanı için ilaç peşinde dolanıp dururlar.

Şimdi bu derdin dermanı olacak yolları tanıtmaya başlayabiliriz. Kuşkusuz, modern psikolojinin de bu alanda birtakım önerileri vardır; ama bunlara girmeyeceğiz. Burada anlatacaklarımız, kendi bildiklerimiz ve tecrübelerimiz olacaktır:

a) İnsan daima kendine, insanlığının onun seçimi ve iradesiyle olduğunu telkin etmelidir. Kendisine, "Senin falandan (herhangi bir büyükten) ne eksiğin var? O insansa sen de insansın (o başarmışsa sen de başarabilirsin)." diye telkin etmelidir. İnsanın pratikte başvurduğu kendine telkin yolları çoktur.

b) Büyük insanların ve özellikle de Allah'ın evliyasının güçlü arzuya dair hâllerini okumak çok etkilidir. Onların yaptığı şaşırtıcı işler ve bu tür riyazetler sonucunda elde ettikleri yüksek manevî hâllerin incelenmesinin insanın himmeti ve ders çıkarması üzerinde ileri seviyede tesiri vardır. Sükût ve takva numunesi Ayetullah Behcet buyururdu ki: "Büyüklerin hayat hikâyelerini okumak ahlak kitaplarını okuma hükmündedir." Aynı şekilde nefis mücahedesinin rivayetlerini -*Vesâilu'ş-Şîa*'da Cihadu'n-Nefs babının rivayetleri gibi- okumak da güçlü arzu için fevkalade etkilidir.

c) Zikrin adabı ve odaklanmasıyla "ya Kaviyy", "ya Murid", "ya Mumidde'l-himem" gibi bazı zikirleri söylemek himmetin yükselmesi üzerinde etkilidir.

d) Hepsinden önemlisi, insanın, nefis için az zorluğu olan (çok değil) bazı işleri seçip her ne şekilde olursa olsun onları belirli süre boyunca yerine ge-

tirmesi ve o müddet içinde hiçbir şekilde terk etmemesidir. Mesela uyandıktan hemen sonra soğuk veya biraz ılıtılmış suyla duş almak yahut bir miktar yemek yemek vs. gibi. Hülasa her nasıl olursa olsun belirli zamandaki bu bir haftada kendisini uyanık tutup, sonra nefsine bir müddet istirahat vererek o iş konusunda veya nefsine zor gelen başka bir işte riyazete devam etmelidir. Bu şekilde ikinci işi bir miktar daha ağır olarak ve daha uzun müddet yerine getirebilecektir. Bu uygulamayla, çok da uzun olmayacak bir süre sonra güçlü arzudan nasiplenebilecektir. Nihayet bunların icrası için alıştırma da olabilmesi için baştan itibaren riyazetin konularını, sülûkün talimatlarını yapmaya gayret göstermelidir.

Diğer bir ifadeyle ve daha sistematik söyleyişle, zayıf himmetliliğin menşei, çözüm yolu aşağıdaki şekilde gösterilmiş şu durumlardır:

a) Bazen isteksizlik veya zayıf himmetli oluşun nedeni işin öneminden habersiz olma veya ihmaldir. Bu durumda çare, vukufiyet/bilinç kazandıran ve gafleti ortadan kaldıran mevzular üzerinde düşünme ve inceleme yapmaktır. Ahlakî ve irfanî rivayetlerin incelenmesi, etkili kitapların mütalaası -Merhum Melikî Tebrizî'nin yazdığı *Likaullah*[1] kitabı gibi- ve Allah'ın evliyasının hâl ve makamlarının okunup dinlenmesi buna örnektir.

b) Bazen isteksizlik veya zayıf himmetin nedeni kendini küçük görmektir. Bunu halletmenin yolu, büyük insanların ve yüksek makamdaki âriflerin hayat hikâyesini okumaya ilaveten kendine güçlü ve kararlı olmayı telkin etmektir.

c) Bazen neden, sürecin çetin geçeceğinin tasavvur edilmesidir. Bunun çözüm yolu da himmetin güçlenmesi ve aşkın artması için çaba göstermektir.

d) Bazen de neden, irsî ve zatî tembelliktir. Çözüm yolu ise "ya Kaviyy", "ya Murid", "ya Mumidde'l-himem" gibi etkili zikirlere devam edilmesine ilaveten yukarıda zikredilen tüm işlerdir. Evet, istemek yapabilmek demektir.

7. Sâlikin azığı ve araç gereci, Şeriat-ı Garra-yi Muhammedî'de üzerinde durulan dinî emirlerdir. Âriflerin şiarı "kurb-i nevafil" (müstahaplarla Allah'a yakınlaşma) ve "kurb-i ferayiz"dir (farzlarla Allah'a yakınlaşma). Ârif -daha önce geçtiği gibi- tarikatı şeriatın batını, hakikati de tarikatın sonu ve onun

1- Ön Söz'de bu kitapla ilgili izahat vermiştim.

batını görür. Bu yüzden hiçbir yolu şeriattan daha yakın kabul etmez. Nitekim hiçbir keşfi de "keşf-i Muhammedî"den daha sağlam ve kâmil kabul etmez. "Seferin Kestirme Yolu" faslında bu konuya değineceğiz.

Kendilerince birtakım ameller, kurallar ve adap icat eden ve sülûkün talimatlarıymış gibi cahillerin avucuna tutuşturan kalender meslekli ârif görünenleri bir kenara bırakalım. Gerçek irfan onlardan uzaktır ve onlar da üzerlerinde irfandan bir koku taşımamaktadırlar.

Merhum Allâme Tabatabaî, eşsiz eserlerinden biri olan *Risaletu'l-Vilâye* kitabında ne de güzel ifade etmiştir:

> و ممّا ذكرنا يظهر انّ حظّ كلّ امرءٍ من الكمال بمقدار متابعته للشرع و قد عرفت انّ هذا الكمال امر مشكک ذو مراتب و نِعم ما قال بعض اهل الكمال: انّ الميل من متابعة الشرع الى الرياضات الشاقّة فرار من الاشقّ الى الاسهل. فانّ اتباع الشرع قتل مستمرّ للنفس دائمىّ مادامت موجودة و الرياضة الشاقّة قتلٌ دفعى و اسهل ايثارًا و ببالجمله فالشرع لم يهمل بيان كيفية السير من طريق النفس.

> Söylenenden anlaşılan şudur ki, herkesin kemalden nasibi onun şeriatı uygulayabilmesi ölçüsündedir. Daha önce de kemalin teşkikî bir şey olduğu ve dereceleri bulunduğu anlaşılmıştı. Bazı fazilet ve kemal ehli ne güzel söylemiştir[1]: Çok zor riyazetlere yönelmek ve şeriatı izlemeyi terk etmek, aslında zor işten rahat ve kolay işe kaçmak demektir; çünkü şeriata tâbi olmak, tedricen nefsi öldürmektir. Nefis var oldukça bu öldürme devam edecektir. Fakat zor riyazet, nefsi bir kerede öldürmektir. Birincisinin daha müşkül ve onu tercih etmenin daha güç olduğu ortadadır. Sözün özü şudur ki, İslam'ın mukaddes şeriatı, seyr-i ilallah yolculuğunun insanın nefsi tarikiyle olan keyfiyetini çok güzel beyan etmiştir ve onda belirsiz hiçbir nokta bırakmamıştır. [2]

1- Üstad Ayetullah İzzeddin Zencanî bu fakire şifahen demişti ki: "Sanıyorum Allâme'nin burada kastettiği, bendenizin babası Merhum Ayetullah Seyyid Mahmud'dur. İkisi yakın dosttu."

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Risâletu'l-Velâye*, s. 41.

Hülasa, gerçek irfanda söz konusu edilen her formül için mukaddes şeriattan delil veya deliller mevcuttur. Bendenizin görüşüne göre, henüz kâmil biçimde gerçekleşmemiş ve yeri boş duran önemli işlerden biri de işte budur. Yani Kur'ân ayetlerini ve hadisleri iyi derecede bilen irfan uzmanı bir yazar, irfanî talimatların kaynaklarını buralardan (Kur'ân ve hadislerden) istihraç ederek bir kitaba dönüştürmelidir. Elbette ki bu alanda -eski zamanlardan günümüze dek- dağınık çalışmalar yapılmıştır; ama kapsamlı ve dayanaklı bir telif henüz yazılmamıştır. Bu eksik çalışmaların örneklerini Allâme Tabatabaî'nin *Risâletu'l-Velâye*'si, *Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Bahru'l-Ulûm*, Necmuddin Râzî'nin *Mirsâdu'l-İbâd*'ı, Muhammed Masum Şirazî'nin *Tarâiku'l-Hakâik*'i, Molla Abdussamed Hemedanî'nin *Bahru'l-Maârif*'i gibi kitaplarda görmekteyiz.

Biz bu bölümde (azık ve araç gereç bölümü) sadece kimi delillere hızlı biçimde değinecek ve konuyu özetlemeye riayet nedeniyle tafsilatı göz ardı edeceğiz.

8. Sâlikin azığı ve araç gereci konusunu bir cümleyle toparlayıp ifade etmek mümkün müdür?

Kimileri zanneder ki, Allah yolunda sâlik olanın asli azığı bir tek şeyde hülasa edilebilir; ama o bir tek şey nedir?

Bazıları şöyle demiştir: Sâlikin azığı alçakgönüllülük ve tevazudur. Zira sâlik "fakirlik" ve "dervişlik"le ilerler.

Başkaları da şöyle der: Sâlikin azığı murakabedir. Zira sülûkün temel taşı murakabedir. Murakabenin de her menzilde/aşamada kendine has tefsiri vardır.

Kimisi de şöyle demiştir: Sâlikin azığı onun aşkıdır. Aşk, sâliki yükseltir ve nihayetsiz zirveye ulaştırır.

Kanaatimizce bu görüşlerin tamamı eksiktir. Mesela son görüşteki sorun, sülûkün en yüksek mertebelerinde aşkın, yolun azığı değil, engeli olmasıdır. Aşk, içinde âşık ve maşuku kapsar ve sülûkün yüksek mertebelerinde âşıklık pılını pırtısını toplar. Öyleyse ne denmelidir? Anlaşıldığı kadarıyla seferin azık ve araç gerecinin tamamını bir tek kelimede ifade etmek kolay bir iş değildir. Fakat eğer böyle bir ifademiz olsaydı şöyle dememiz gerekirdi: Sülûkün azığı ve araç gereci, tek kelimeyle "sülûka ihtimam"dır.

Sülûka ne kadar ihtimam gösterilirse sülûk da o kadar saf, o kadar güçlü, o kadar hızlı ve o kadar sonuç verici olacaktır. Sâlik insanın her şeyi sülûk olmalı ve irili ufaklı bütün işlerini sülûküyle düzenlemelidir. Başını vermeli ama yolunu kaybetmemelidir. "Sülûka ihtimam" tüm formülleri, adap, azık ve araç gereçleri kapsayan bir anlamdır. Sülûkta hiçbir şey onun kadar önemli değildir.

9. Merhum Muhakkik Tusî, nefis eseri *Evsâfu'l-Eşrâf* kitabında seferin azığı ve araç gereci olarak altı şey saymıştır. Kitabın birinci babında zikredilen bu altı unsur şunlardır: İman, sebat, niyet, doğruluk, tövbe ve ihlas. Muhakkik Tusî'nin görüşüne göre bu altı unsur hareketin başlangıcında muteberdir ve hareket-i ilallah onlara bağlıdır.[1]

Muhakkik Tusî'nin görüşünde seferin azığının, bizim bu bölümde seferin azığı ve araç gereci olarak söz konusu ettiğimiz şeyden bazı farklılıklar taşıdığı anlaşılmaktadır. Hiç değilse bu iki görüş arasındaki nispet umum-i mutlak[2] veya umum-i min vechdir.[3]

10. Üstad derdi ki: "Sülûk detaylar ve inceliklerdir. Yoksa zikri herkes çekebilir." Bu çok parlak bir cümledir ve kastedilen şudur ki:

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند / نـه هر که آیـنه سازد سکنـدری داند

نه هر که طَرفِ کُلَه کج نهاد و تـند نشست / کلاه داری و آیـین سروری داند

هزار نکـته باریک تـر ز مو اینـجاست / نـه هـر کـه سر بتراشد قلنـدری داند

Yüzünü parlatan, kendisine çekidüzen veren herkes dilberlik nedir bilmez… / Her ayna yapan İskenderlikten anlamaz.

Külahını yana yıkıp sert oturan herkesin / Padişahlıktan, ululuktan haberi yoktur…

1- Hâce Nasîruddin Tusî, *Evsâfu'l-Eşrâf*, s. 46 ve 51.

2- [Yani tam girişimcilik. İki kavramdan sadece biri ötekinin bütün fertlerini kapsamına alıyorsa bunlar arasında tam girişimcilik/umum ve husus-i mutlak vardır.]

3- [Yani eksik girişimcilik. İki kavramdan her biri ötekinin bazı fertlerini kapsamına alıyorsa aralarında eksik girişimcilik/umum ve husus-i min vech vardır.]

Burada kıldan ince binlerce nükte var; her başını tıraş eden Kalenderîliği bilmez ki?[1]

نقد صوفی نه همه صافی و بی غش باشد / ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد

Sofinin hâli tamamıyla saf, tamamıyla riyasız değildir. / Nice hırkalar var ki, ateşe layıktır.[2]

Her hâlükârda kastedilen şudur ki; sülûk-i ilallah yolculuğunun adap ve inceliklerine riayet edilmemesi, yıllarca zikir ve vird çekse de sâliki ileriye götürmez. Bilakis murakabesiz zikir ve teveccühsüz ibadet bazen kalbin katılaşmasına neden olur.[3]

11. Belli sayıda sülûk talimatı hem azık ve araç gereç olarak söz konusudur hem de seferin menzillerinden biri olarak. Tevekkül gibi. Konunun sırrı, "Seferin Menzillerinin Hakikati" bahsinde anlatacaklarımızla ortaya çıkacaktır.

12. Bazı talimatlar genel hatlarıyla ortaya konmakla birlikte cüzî şekilde de söz konusu edilmektedir. Bu da vurgulanması ve önemi nedeniyledir. Örnek vermek gerekirse haram yemekten kaçınmak, genel itibariyle "haramları terk etme" başlığı altında da yer almakla birlikte müstakil olarak ortaya konur.

13. Sülûkün adap ve düsturlarıyla aynı şey olan sefer-i ilallah yolculuğunun azığı ve araç gereci bazı kısımlara ayrılabilir. Bu taksimattan kimisi yeri geldikçe açıklandı. Bazısını da şimdi zikredeceğiz:

Sülûkün talimatları ya şahsın kendisiyle irtibatlıdır ya da başkalarıyla. Birincisi bireysel bir düstur olan aç kalmaktır. İkincisi ise kendi içinde ikiye ayrılır: Ya halktan uzlet ve başkalarının hukukuna riayet gibi insanlarla irtibatlıdır ya da Allah karşısında edep (edeb-i meallah) gibi Allah'la irtibatlıdır.

Başka bir taksime göre, sülûkün talimatları icap ve selp olarak ikiye ayrılır. İcap düsturları Kur'ân'la ünsiyet kurma ve zikir, selp düsturları ise sükût ve aç kalma gibi şeylerdir. Elbette ki sülûkün selbî talimatlarındaki selp de, insanın doğasıyla çelişmesi nedeniyle, vücutla ilgili ve icabî bir şey olan

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- age.

3- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 54.

"keff-i nefs", yani "kendini koruyup sakınma" anlamına gelir. Meleke hâline dönüşmesi ayrı; çünkü bu durumda terk manasına gelecektir.

Diğer bir boyut itibariyle sülûkün talimatlarını muşarete, murakabe ve muhasebe gibi birbiriyle bağlantılı ve sükût, açlık gibi birbiriyle bağlantısız iki bölüme ayırmak da mümkündür.

14. Sâlikin azığı olarak ortaya konanlar, irfanî açıdan riayet edilmesi sâlike lazım ve farz olan şeylerdir. Fakat fıkhî açıdan sadece farz değil de farz, müstehap veya mubah olabilir. Elbette ki fıkhî bakımdan haram veya mekruh olamaz. Örneğin haram lokmayı terk etmek fıkıhta farzdır. Sülûkta da farzdır. Şüpheli (helal olup olmadığını bilmediğimiz) yemeği terk, fıkıhta müstehap ve iyidir. Fakat sülûkta farzdır. Gece namazı fıkıhta müekket/tekitli müstehaptır, sülûkta ise farzdır. Taharetin sürekliliği fıkıhta müstehaptır, sülûkta ise farzdır. Haz maksadıyla yemek yenmesi fıkıhta mubahtır, sülûkta ise haramdır.

Bunun da ötesinde kimi ameller emekleme aşamasındaki sâlik için sülûkün mubahı veya müstehabı olabilir; ama ileri seviyedeki sâlik için caiz değildir. Akla gelen nefsanî birçok şey mübtedi durumundaki başlangıç seviyesinin sâlikinde sorun oluşturmaz; ama yol katedip gayret sarf etmiş sâlik için müşkül meydana getirir. Bu nedenle "حَسَنَاتُ الاَبْرارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ/İyilerin iyilikleri kuds-i ilahî sahasına yakın olanların kötülükleridir."[1] denmiştir.

Şimdi bu on dört mukaddimeden sonra seferin azığı ve araç gerecini alfabetik sırayla zikretmeye başlayabiliriz.

Seferin Azığı ve Araç Gereci

Edep

Edebin Tanımı

Kastedilen, sâlik için farz olan tüm işlerde edebi muhafaza etmektir. Özellikle de şunlara karşı çokça edepli olmalıdır: Allah Teâlâ, ilahî peygamberler, peygamberlerin vasileri, semavî kitaplar ve özellikle Kur'ân, enbiya ve evsiyanın sözleri, *Nehcu'l-Fesâha*, *Nehcu'l-Belâğa*, *Sahîfe-i Seccâdiyye* vb.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 11, s. 256 / c. 17, s. 38 / c. 25, s. 205.

onların konuşmalarına yer veren kitaplar, üstadlar ve hususen sülûkün üstadları, anne-baba vs.

Bir şahıs İmam Rıza'nın (a.s) huzurunda tecessüm ve teşbih (Allah'ın yaratılmışlara benzediği düşüncesi) içerikli sözler sarf etti. Bunun üzerine Hazret hemen secdeye kapandı, yüzü gözü toprak oldu ve Allah'ın dergâhında boyun eğdiğini gösterdi. Bu, "edeb-i mea Allah"tır.[1] Bu davranış, İmamlardan (a.s), huzurlarında gulat ve aşırı sözlerin söylendiği durumda da rivayet edilmiştir.[2]

Yüce Allah, Ali ve Fatıma'ya (onlara selam olsun) bir evlat nasip ettiğinde, hemen kendileri bir isim koymadılar; Peygamber'in (s.a.a) isim koymasını beklediler; çünkü bu, Peygamber'e olan bir edeptir, "edeb-i mea'r-Resul"dür.[3]

Merhum Allâme Bahru'l-Ulûm şöyle buyurur: "Kalp erbabından bir kesim Kur'ân'ı oturarak okumazdı. İki eliyle kıbleye dönerek ayakta durur, acziyet ve meskenetin son haddinde tilavet ederdi. Kur'ân'ın huzurunda ise ya oturmaz ya da en üst seviyede edebe riayet ederdi. Tıpkı sultanların huzurunda yapılan gibi."[4] Bu da "edeb-i mea'l-Kur'ân"dır.

İşittiğime göre, son yüzyılın büyük ârifi Merhum Ayetullah Kazî bir gece odasında ibadetle meşguldü. Hüseynî türbetten mamul ibadet mührü kaybolmuştu. Elde de ortalığı aydınlatacak bir araç yoktu. Aradı taradı ama türbeti bulamadı. Seyyidu'ş-Şüheda'nın (a.s) türbetine saygısızlık olmasın diye o gece sabaha kadar uyumadı. Hatta ayaklarını bile uzatmadı. Bu, "edeb-i mea'l-Hüseyin"dir. Evet,

از خدا خواهیم توفیق ادب / بی ادب محروم ماند از لطف رب

Allah'tan isterim edebe tevfik / Edepsiz mahrum kaldı Rabbin lütfundan.

Hürr b. Yezid er-Riyahî, Allah Resulü'nün (s.a.a) evladına edebe riayeti nedeniyle öyle bir kurtuluşa kavuştu ki, Âl-i Aba'nın beşincisinin bineğinde şehadete ulaştı ve onun (İmam Hüseyin) dilinden şu madalyayla onurlandırıldı:

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 101.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 146.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Zindeginame-i İmam Hasan-ı Mücteba (a.s).

4- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 146.

اَنْتَ حُرٌّ فی الدُّنْیا، اَنْتَ حُرٌّ فی الْآخِرَةِ" / Sen dünyada da ahirette de hürsün."[1]

Edebin Niteliği

İlk edeplendiren Allah'tır. Fakat herkes edebi hak etmeyi başaramaz. İnsanlar üç gruptur:

Birinci grup, edep gösterilmek üzere Allah'ın inayetine konu olmayan kesimdir:

نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰیهُمْ اَنْفُسَهُمْ.

Allah'ı unuttular. Bunun üzerine Allah da onlara kendilerini unutturdu.[2]

Bunların Allah'la irtibatı yoktur. Allah da onlara önem vermez:

قُلْ مَا یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبّی لَوْلَا دُعَآؤُکُمْ.

Ey Peygamber de ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin.[3]

Maalesef zamanımızda çoğu insan böyledir.

İkinci grup, aslında Allah'tan gafil olmayan, ama bazı işler nedeniyle bunun hakkını veremeyen kesimdir. Allah onları cezalandırarak edeplendirir. Fars edebiyatının üstatlarından Merhum Dr. Muhammed Muin birkaç yıl komada kaldı. Üstad onun hakkında şöyle diyordu: "Âdeta bu vesileyle arınıp temizlenmesi isteniyordu."

Üçüncü grup, Allah'ın merhametle ve şefkatle edeplendirdiği kesimdir. Ramazan ayının seherlerinde okunan Ebu Hamza Sumalî duasının başında Allah'tan bunu istemekteyiz. Orada şöyle diyoruz:

"اِلٰهی لَا تُؤَدِّبنی بِعُقُوبَتِکَ / Allah'ım, beni cezalandırarak edeplendirme." [4]

Yani, Allah'ım, ben üçüncü gruptan olayım, birinci ve ikinci gruptan değil.

1- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Zindeginame-i İmam Hüseyin (a.s).

2- Haşr (59), 19.

3- Furkan (25), 77.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, A'mal-i Seherhâ-yi Mah-i Ramazan.

Peygamberler de Allah tarafından edeplendirilmeğe muhtaçtırlar. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurur:

أَدَّبَنی رَبِّی فأحْسَنَ تَأدِیبِی.

Rabbim beni edeplendirdi. Ne de güzel edeplendirdi![1]

Hadislerde, Kur'ân-ı Kerim "مَأْدُبَةُ اللَّه"[2] şeklinde adlandırılmıştır. Yani "Allah'ın edebistanı (edep yeri)".[3] Kur'ân, "Muhammedî ahlak"ı armağan etmiş edebi öğreten ilahî edep sofrasıdır. Rivayetlerde nakledildiğine göre, Allah Resulü'nün (s.a.a) ahlakı sorulduğunda cevap olarak şöyle dendi:

"كَانَ خُلْقُهُ الْقُرْآنَ / Peygamber'in ahlakı, Kur'ân idi."[4]

Nebilerin edebine bir örnek olarak, Mâide Suresi'nin son ayetlerinde buyrulan, Allah Teâlâ ile Hz. İsa'nın (a.s) kıyamet günü yapacağı konuşmaya dikkat edilebilir.[5]

Edebi Elde Etme ve Güçlendirmenin Yolu

Edebi elde etme ve güçlendirmenin pratik yolu, insanın edep ve saygıya konu olan şeyin azameti ve boynundaki hak üzerinde düşünmesi, bu tefekkürle ona muhabbetinin artması ve edepsiz insanın bu süreçte nasıl uzaklaştırılacağına inanmasıdır. Edeplenmiş sâlik zirveyi görür ve yakınlaşanlardan olur. Şeytan edebi terk ettiği için sürülmedi mi? Bu yüzden de olgunlaşma ve yücelmeden mahrum kalmak bir yana, umudu ebediyen tükenmedi mi?

İhlas

Yüce Allah'ın yolu, zatta iyice arınma yoludur ve insan muhlas (ihlasa erdirilmiş) olmadıkça Allah'a kavuşamaz. İnsanın zatının Rabbi eliyle temiz-

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 210 ve c. 68, s. 382; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 11, s. 181.

2- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 6, s. 168; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 89, s. 267.

3- Debistan [ilkokul], edebistan ile aynıdır.

4- İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 6, s. 340.

5- 116-120. ayetler.

lenmesinin mukaddimesi, insanın amellerini her türlü şirk ve riyadan temizlemesidir. Amelde ihlas, zatın hulusuna zemin hazırlar; muhlis (ihlaslı) olmak, muhlas olmanın mukaddimesidir.

Sülûkta ihlas, işin en başında ihlaslıca yola adım atmak ve sülûkü Allah için başlatıp sürdürmek demektir.

Sülûkta ihlas, sülûkün her bir amelini Allah için yerine getirmektir. Sülûk, sadece Allah'a doğru yola koyulmak, sadece Allah'ı düşünüp-konuşmak ve sadece onunla yaşamaktır. Sülûk, her türlü şaşılıktan uzak durmak ve yalnızca Hazreti Dost ile arkadaş olmaktır. Hakikati bu olan şey ise riya ile çelişki ve çatışma hâlindedir.

Elbette ihlas, tüm ahlakî faziletler gibi tedricen elde edilir ve güçlenir. İlmî ve fikrî açıdan ihlasa ulaşmanın yolu dünyanın itibarsızlığı üzerinde tefekkür edip, ölümün hakkaniyeti üzerinde durma, Allah'ın azameti ve onun dışındaki her şeyin hakir ve küçük oluşu üzerinde düşünme, Allah'ın insana lütfettiği nimetleri anmadır. Pratik ve davranışsal açıdan ise yapılması gereken; iyilikleri gizlemeye çaba göstermek, ihlas ehliyle oturup kalkmak, yine bu tür insanlarla görüşmek, dünyada züht içerisinde yaşamak ve murakabe ehli olmaktır.

Makûs Riya, Sülûk İle Yapılan İhlası Elde Etmenin Yolu Mudur?

Melamî olarak şöhret bulmuş bazı sofular, ihlasa en iyi ve en hızlı biçimde ulaşmak için makûs riyaya başvururlar. Mesela ellerine şarap alır ve dindarların gözü önünde dolaşır, sonra da (başka yerde) onu dökerler. Yahut niyet etmeden namaza durur ve göstermelik namazda oraya buraya bakar ya da namazı bozacak ve namaza aykırı şeyler yaparlar. Hiç kuşku yok bu tür davranışlar nefsi donatma, onu aşağılama ve Allah'a yaklaşma maksadı taşımaktadır. Bunların mantığına göre sâlik utanç ve nam peşinde sürüklenmemelidir. Rindlik hazine gibidir, herkese nasip olmaz.

> فرصت شُمر طریقه رندی که این نشان / چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست
>
> *Rintlik yolunu fırsat bil. Bu yol, / Definenin bulunduğu yer gibi herkese aşikâr değildir.*[1]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

Sofuların hâl tercemeleri üzerine yazılmış tezkire kitapları makûs/tersine riyanın örnekleriyle doludur.

Makûs Riya Düşüncesinin Eleştirisi

Bizim açımızdan bu mantık doğru değildir, bu tür bir davranış çok yanlıştır, kesinlikle bir Müslümana yakışmaz; çünkü:

Birincisi: Müminin haysiyeti Rabbine aittir, kendisine değil. Bu nedenle bu haysiyet saygındır ve onu korumak herkese farzdır. O kadar ki, onu korumak için malı feda etmek vurgulanmakla kalmamış, herkesin en iyi malının, onunla haysiyetinin ve şerefin korunduğu mal olduğu belirtilmiştir:

إنّ خَيْرَ مَالِکَ مَا وَقَيْتَ بِهِ عِرْضَکَ.

Malların en hayırlısı, onunla onurunu ve şerefini koruduğun maldır.[1]

Rivayette geçtiğine göre, "Müminin hürmeti, Kâbe'nin hürmetinden üstündür."[2] İnsanların dirilişi[3] olan ve Ebrehe'nin fil süvarilerinden oluşmuş ordusunun onun hürmetini ihlal ettiği için azaba uğradığı Kâbe'nin müminden daha az hürmete sahip gösterilmesi ilginçtir.

Müminin hürmetini korumak herkese ve birinci derecede de kendisine farzdır. Bu nedenle müminin, günahını Hak Teâlâ'nın dergâhı dışında hiçbir yerde ve kimsenin huzurunda dile getirmeye hakkı yoktur. Hristiyanlıkta olduğu gibi Tanrının ve İsa'nın temsilcisi sayılan papanın huzurunda günahları itiraf edip açığa çıkarmak, İslam'ın kabul etmediği bir şeydir. Yine İslam müminin onuruna o kadar değer verir ki, çok gerekli olmadıkça borçlanmasını istemez ve bunu mekruh bilir; zira küçümsenmesine neden olabilir. Yine aynı nedenle mümine töhmetten kaçınmak farzdır.

İkincisi: Melamîliğin görüşü bir çeşit gizli şirk gibidir. Başkalarının gözünde kepaze olmak amacıyla "makûs riya"ya başvuran kimse, Hazreti Hakk'ın yanında ona dikkat eden ve onun da dikkate aldığı ve nefsini kırmak üzere şahsiyetini kendileri için tahrip etmeye çabaladığı birisini veya birilerini

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 44, s. 189.

2- age, c. 47, s. 90.

3- Mâide (5), 97.

görüyor demektir. Hak'tan başkasına bakmak ve Hak'tan başkasını dikkate almak, nefsin heybetini kırmak amacıyla bile olsa gizli şirk değil midir? Dosdoğru sâlik Hak'tan başkasını istemez ve gözü O'ndan başkasını görmez, Hak'tan başkasına, onun için bir şey yapacak kadar değer vermez.

Üçüncüsü: Şeriatın talimatlarıyla amel eden nefis, Melametîlerin gözettiği hedefi temin eder. Peygamber Efendimiz Hz. Resulullah (s.a.a) insanların en zahidiydi. Eğersiz eşeğe biner ve arkasına da birini bindirirdi. Bu amel bugün bir cumhurbaşkanının caddede bisikletle işe gitmesi gibidir. Bu iş insanın nefsini hakir yapmaz mı? Bu, nefsi kırmanın örneği değil midir? Allah Resulü'nün (s.a.a) giysisi her zaman en ucuz kumaştan olurdu ve hep birkaç yaması vardı. Bu, nefsi terbiye değil midir? Peygamber kendi eliyle süt sağar ve dostlarına takdim ederdi. Bu, nefsi kırmaktan başka bir şey midir? İsa Mesih bir gün havarilerinin ayaklarını yıkadı. Bu, nefsi tehzip değil midir?

Dördüncüsü: Nam ve utanç peşine düşmemek, utancın ardında olmaktan başka bir şeydir. Birincisi, her türlü kayıttan özgürleşmektir. İkincisi ise, Allah'ın yarattıklarıyla kayıt altına alınmak ve onların insana bakışını değiştirme zaruretini hissetmektir. Rintlik birincisidir, ikincisi değil. Hâfız'ın ifadesiyle:

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هرچه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

Himmetine kulum, himmetine köleyim o kişinin ki, gök kubbe altında / Taalluk rengini kabul eden her şeyden hürdür, bağlanılabilecek her şeyden kurtulmuştur.

Beşincisi: Din büyüklerinin ve Masum Evliyanın söz ve davranışlarından anladığımız şudur ki mümin, kendi şerefini/haysiyetini koruma ve arttırmanın peşinde koşmalı, başkalarının şerefini korumaya ve arttırmaya çalışmalıdır. Günümüzde dünyadaki mahkemelerde iade-i itibar, en meşru talep olarak bireylerin isteğine konu olmaktadır. Dualarda da bu konu geçmekte ve Allah'tan insanın haysiyetini koruması istenmektedir. Zaten Rabbimizin hep yaptığı ve en temel işlerinden biri de settariyyet (hataları örtmek) değil midir?

Altıncısı: Allah dostlarının bizlere öğrettiğine göre Allah'tan insanlar arasında daha fazla haysiyet talebinin yanında, O'ndan, insanlar arasında izzet ve şeref kazanacağımız ölçüde kendi iç dünyamız ve ilahî dergâhta zillet kazanmayı istemeliyiz; çünkü O'nun dergâhında zillet, âlemde izzettir.

Yedincisi: Makûs riya, hakka aykırılığı nedeniyle doğru olmadığı gibi, iyi bilsinler diye dindar gözükmek, züht taslamak ve dünyayı dünya için terk etmek de çok yerilmiştir; ama ne yazık ki böyle yapanlar oldukça çoktur. Din adıyla ekmek yiyen ve dünyayı dünya hatırına terk eden kimseler ne de çok fazladır! Yani dünyadan küçük bir bağışı, daha büyük bağış hatırına yaparlar. Makam elde etmek için maldan vazgeçerler. Oysa biliriz ki, makam ve mevki lafız olarak da mana olarak da ağırlık olarak da aynıdır: Makam ve mevki rivayetlerde şöyle geçer:

آخِرُ ما يَخْرُجُ مِنْ رُؤوسِ الصِّدِّيقِينَ حُبُّ الرِّئَاسَةِ.

Sıddıkların kalbinden dışarı çıkan en son his, makam sevgisidir.[1]

Bu sebeple kimilerinin, manevî makam, yani insanların kalbinde hâkimiyet kurabilmek için zahirî makamdan vazgeçtikleri bile görülmüştür; zira âlemde tapınılmaktan ve murat olunmaktan daha tatlı bir duygu bulunamaz. Farsça bir deyimde şöyle deriz: "Anlayışsız bir mürit, bir ordudan daha iyidir." Bendenizin hikmet üstadı bir gün şöyle dedi: "Bu tür sevgilerde mürit önce vesveseye kapılır ve sonra da murat olur." Neden? Çünkü giderek vehimleri ona galip gelir ve gerçekten birisi olduğunu zanneder.

Sözü, İmam Rıza'nın (a.s) naklettiği İmam Seccad'dan (a.s) bir rivayetle bitirelim. İmam Seccad (a.s) şöyle buyuruyor:

إذا رَأَيتُمُ الرَّجُلَ قَد حَسُنَ سَمتُهُ وهَديُهُ، وتَماوَتَ فِى مَنطِقِهِ وتَخاضَعَ فِى حَرَكاتِهِ، فَرُوَيدا لا يَغُرَّنَّكُم ... حَتّٰى تَنظُروا أمَعَ هَواهُ يَكونُ عَلٰى عَقلِهِ؟ أو يَكونُ مَعَ عَقلِهِ عَلٰى هَواهُ؟ وكَيفَ مَحَبَّتُهُ لِلرِّئاساتِ الباطِلَةِ وزُهدُهُ فيها؟ فَإِنَّ فِي النّاسِ مَن خَسِرَ الدُّنيا وَالآخِرَةَ، يَترُكُ الدُّنيا لِلدُّنيا، ويَرٰى أنَّ لَذَّةَ الرِّئاسَةِ الباطِلَةِ أفضَلُ مِن لَذَّةِ الأَموالِ وَالنِّعَمِ المُباحَةِ المُحَلَّلَةِ ، فَيَترُكُ ذٰلِكَ أجمَعَ طَلَبا لِلرِّئاسَهِ الباطِلَةِ...

Birinin davranışının zahirde takdire şayan olduğunu, haram maldan kaçındığını, hiçbir tür cinsel sapkınlığı olmadığını, akıl ve zekâsının görünüşte hoşa gittiğini görüyorsanız buna aldanmayın! Çünkü insanların içinde öyleleri var ki, hem dünyayı kaybetmişler hem de ahi-

1- İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 2, s. 181.

reti. Bunlar dünyayı dünya için terk ederler. Bunlara göre batıl riyasetin lezzeti helal mal ve nimetlerin lezzetinden daha üstündür. İşte bu düşünceye sahip bir insan riyaset ve makam uğruna tüm dünya malını elinin tersiyle iter...[1]

Niyet ve İhlasın Türleri

Daha önce niyetin türleri hakkında genişçe açıklamada bulunduk ve ortaya çıktı ki, bu türlerin bazıları dinde gündeme getirilen ihlasla tezat hâlindedir. Bazıları da sâlik ihlasıyla bağdaşmaz. Sâlikin seyri bir anlamda ihlasın derece ve çeşitlerindedir ve bunun sonu, aslında Hak Teâlâ dışında her türlü bağlılıktan kurtulmak olan zatta hulus makamına ulaşmaktır. Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

بِالْإِخْلَاصِ يَكُونُ الخَلَاصُ / Kurtuluş yalnızca ihlasla elde edilir.[2]

Rivayetler Açısından İhlasın Bazı Sonuçları

1. Kırk gün ihlas, hikmet pınarlarını kalpten dile akıtır.[3]

2. İhlaslı kimse arzusuna ulaşır.[4]

3. İhlaslı kimse hem dünya geçimini hem de ahiretini temin eder.[5]

4. İhlas, insanın basiret gözünün açılmasını sağlayacak mayadır.[6]

5. İhlas, arzulara ulaşmanın zeminini hazırlar.[7]

6. İhlas necat, kurtuluş ve özgürleşmenin sebebidir.[8]

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 2, s. 84.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 468.

3- age, c. 2, s. 16; Şeyh Saduk, *Uyûnu Ahbâr'r-Rızâ (a.s)*, s. 258, Nebevî rivayettir.

4- Abdulvahid Âmidî, *Gureru'l-Hikem ve Düreru'l-Kelim.*

5- age.

6- age.

7- age.

8- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 468; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 90, s. 341.

Sevgi

Sevgi, insanın kalp ve ruhunun derinliklerinden ihlas ve muhabbetin kemalini; Yüce Allah'a, yeryüzündeki naiplerine ve emirlerine göstermesidir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyruluyor:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهٗٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ.

Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.[1]

Hatta şöyle buyrulmaktadır:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِيٓ اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا.

Fakat böyle değildir. Rabbine yeminle, aralarında ihtilafa sebep olan şeyde seni hakem yapmazlarsa ve sonra da verdiğin hükümden kalplerinde rahatsızlık ve tereddüt hissetmeden kâmilen teslim olmadıkça iman etmiş sayılmazlar.[2]

Yani mümin sadece amelde evliyanın buyruğu karşısında teslim olmakla kalmamalı, ruhen ve kalben de tam teslim olmalıdır. Yüce Allah Kur'ân'da çok net biçimde, Allah'ı babalarından, evlatlarından, kardeşlerinden, eşlerinden, aile ve mallarından daha fazla sevmeyenleri yermektedir.[3]

Çok sayıda rivayette nakledildiği üzere, Allah Resulü (s.a.a) ve onun Ehlibeyt'inin velayeti olmaksızın insanın amellerinin reddedileceği bildirilmiştir.

Akrabalara ve "murad"la ilişkisi olan herkese muhabbet, nispetin derecelerine göre lazımdır. İşte bu nedenle, rivayette imanın temel rükünleri arasında sayılan[4] Allah'ın yarattıklarına şefkat lazımdır. Sâlikin şiar ve şuuru şudur:

1- Ahzâb (33), 36. Bu ayetin benzeri: Kasas (38), 28.

2- Nisâ (4), 65.

3- Tevbe (9), 24.

4- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 144.

به جهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست / عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست

Mutluyum ben bu evrende O'nunla, evren mutlu O'ndan / Âşığım ben bu evrene, bütün evren O'ndan.[1]

Allâme Bahru'l-Ulûm şöyle der:

> Bu merhalenin giriş aşamasındaki ameller üzerinde tam tesiri vardır... Bu sevgiyi tamamlayanlar arasında Allah Resulü'nün (s.a.a) zürriyetine, yakınlarına ve meşhed, kabir ve kitaplardan oluşan onların şiarlarına muhabbet ve alaka vardır... Hulus ve şefkatin gereklerini izharını yerine getirmek gerekir; çünkü bunun, batınî hulusun oluşmasında büyük tesiri vardır. Üstad ve yol gösterene alaka da böyledir.[2]

Rivayette Selman Farisî'nin başkalarına nispetle eşsiz rüştünün sırrı, iradesinin Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) iradesinde fani olması ve Ali'nin isteğini her zaman ve her yerde kendi isteğinin üstünde görmesi olarak geçer.[3] Şia imamları daima şu noktayı vurgulamışlardır:

هَلِ الدِّينُ اِلَّا الْحُبُّ / Acaba din sevgiden başka nedir?[4]

Üstada Bağlılık

Bu konu "Seferin Kılavuzu" bölümünde detaylı olarak söz edilmişti. Burada tekrar etmemize gerek yoktur.

Kur'ân'la Ünsiyet

Gayet net hatırlıyorum, Üstad'ın huzuruyla müşerref olduğum ilk toplantıda kendisine şöyle sordum: "Sülûkümüzün güçlenmesinde etkili olacak hangi sülûk kitabını mütalaa edelim?" Şöyle buyurdu: "Kur'ân'ı teveccüh ve tertil ile tilavet edin; bin sülûk kitabı okumaktan daha etkilidir."

1- *Dîvân-ı Sa'dî.*

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 144.

3- Seyyid Ebu'l-Kasım Hoî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, c. 9, s. 201.

4- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 8, s. 80.

Evet, Kur'ân baştan sona nur olan gökler ötesinden gelen bir mektuptur. Hidayet ve lütuftur, safa ve dermandır, şifadır. Eğer mümin bu kitapla terbiye üzere ünsiyet kurabilirse mutlu olacaktır. Bir büyüğümüz demişti ki: "Allah ile konuşmak istersek namaz kılarız. Allah'ın benimle konuşmasını istersem Kur'ân okurum. Kur'ân'ın bereketi o kadar fazladır ki hattına, sayfalarına bakmak bile hayret uyandırır ve etkileyicidir. Hatta Arapça anlamayan kimselere bile onu tilavet etmeleri emredilmiştir. Üstad okuma yazması olmayanlara abdest almaları, kıbleye dönük oturmaları ve ellerini Kur'ân hattı üzerine koyup salavat getirmelerini emrederdi. Üstad şöyle buyururdu: Zatî tecellinin meydana geldiği kişiler çoğunlukla şu iki hâlden birindedirler: Ya Kur'ân'ı kıraat hâlinde ya da Eba Abdillah İmam Hüseyin'e (a.s) tevessül hâlinde."

Rivayetlerde müminin Kur'ân'dan elliden az ayet okuduğu bir günün ona yakışmadığına dikkat çekilmiştir. Üstad talebelerine üç çeşit Kur'ân kıraatini emrederdi:

1) Her gün elli ayet, 2) Her gün bir hizb (cüzün dörtte biri), 3) Her gün bir cüzün tamamı.

Elbette ki durumu daha müsait olanlara daha fazlasının okunmasına da izin verir ve derdi ki: Kur'ân'dan ne kadar okursanız Rasulullah (s.a.a) niyetiyle okuyun. Hatta babanız veya annenizin ruhu gibi bir kimsenin ruhunun bundan nasibi olmasını istiyorsanız okuyup sevabını onların tarafından Allah Resulü'ne (s.a.a) hediye edin. Nitekim bazı sâliklere Cuma gecesi Sâd Suresi'ni özel bir şekilde okumaları talimatını verirdi. Yahut Sâffât Suresi'ni kırk gün boyunca veya daha fazla aynı şekilde okumalarını isterdi. Bu tarzı şöyle yorumlardı: "Kariyi başkası ve kendinizi dinleyici olarak farz edin." Derdi ki: "Bu durumda sâlikin Kur'ân'ı sahibinden dinliyor gibi olduğuna çokça rastlanmıştır." Bazılarına ise, "Kur'ân'ı hep böyle okuyun." dediği de olmuştu.

Rivayette, müminin cennette, "Kur'ân'ı okuma" miktarınca olgunlaşıp yüceleceği belirtilmektedir. Ona denecek ki: "اِقْرَأْ وَارْقَه" veya "اِقْرَأْ وَاصْعَدْ دَرَجَةً"[1], "Kur'ân okuyarak yüksel." Bu rivayet, seyr-i ilallah yolculuğunda Kur'ân'la ünsiyet kurmanın doğrudan etkisine delalet eder. Rivayette, "رُبَّ تَالِی الْقُرآنِ وَالقرآنُ يَلْعَنُهُ", "Kur'ân nice Kur'ân okuyucusuna lanet eder." [2] geçmesi dik-

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 601 ve 603.

2- *Câmiu'l-Ahbâr*, s. 48.

kat çekicidir. Şu hâlde Kur'ân'la ünsiyet sağlamaktan maksat, her türlü zahirî ünsiyet -bazen Kur'ân'a sadece bir araç olarak bakan- değildir. Bilakis Kur'ân'ı tilavetten kastedilen, "وَمِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى / **Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin."**[1]; teveccüh, dikkat, taharet ile ruhu cilalayarak ve emirleriyle amel ederek okumaktır.[2]

Evet, Haccac Sakafî ve Abdulmelik Mervan gibi tarihteki bazı caniler Kur'ân hafızıydılar. Bunlar hiç kuşku yok ki Kur'ân'ın melun karileridir.

Fedakârlık

"Seferin Yol Arkadaşları" bölümünde bu konuyu genişçe açıklamıştık. Burada tekrara lüzum yoktur.

Haramları Terk ve Farzları Eda (Tövbe)

Haramı terk ve farzı eda, sülûkün ilk amelî adımı kabul edilmiştir. Tabii ki kastedilen, hem de sülûkün dereceleri itibariyle ahlakî veya irfanî haram ve farz değil, şer'î-fıkhî haram ve farzdır; çünkü böyle olmasa, tövbesi fena fillahın hakkını veren sâlikin varlığı en büyük günah olurdu: "وُجُودُکَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ بِهِ ذَنْبٌ", "Senin varlığın, hiçbir günahın yetişemeyeceği bir günahtır."[3] Bu nedenle son aşamalarda sâlike denir ki: "دع نفسک و تعال/Kendini bırak ve gel."[4] Sâlikin bu isteği, işte bu günahtan tövbedir:

روی بنما و وجود خودم از یاد ببر / خرمن سوختگان را همه گو باد ببر

Yüzünü göster de varlığımı hatırından çıkar, beni benden al…/ Yel, yanmış âşıkların varlık harmanını savurup götürsün![5]

Evet, sülûk masiyet ve günahla bağdaşmaz. Son yüzyılın irfan üstadı (üç yüzden fazla talebeyi ve talebenin talebesini eğiten) Merhum Molla Hü-

1- Tâhâ (20), 130.

2- bk. Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 573.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 96.

4- age, s. 98.

5- *Dîvân-ı Hâfız*.

seyinkulî Hemedanî şöyle buyurur: "Bu fakirin akıl ve nakilden çıkardığı sonuç şudur ki, kurbiyetin (Allah'a yakınlığın) taliplisi için en önemli şey, günahları terk etmede ciddi ve tam gayret sarf etmesidir... Günahları terk etmeksizin zikir ve fikrin kalbe faydası yoktur."[1]

Üstad şöyle buyururdu:

> Cemalu's-sâlikin Merhum Cemalluddin Gulpeyganî sâlik için üç şeyi zaruri kabul eder ve onun üzerinde dururdu: Günahı terk, haklara riayet ve gece namazı.

Yine şöyle derdi:

> O merhum, amelde bu üç talimatta çokça muvaffak ve dakikti.

Çağımızın büyük âlimi Şeyhu'l-Urefa Ayetullah Şeyh Muhammed Taki Behcet şöyle buyururdu:

> Kurbiyet yolunu katetmek için günahı terk etmekten başka çare yoktur. Hiçbir zikir günahı terk etmekten daha üstün değildir. Günahı terk etmek tam murakabe olmaksızın kâmil manada gerçekleşmez. Ayrıca bazı günahların ilmî günah olduğuna ve onların da terk edilmesi gerektiğine dikkat edilmelidir.

Sülûkün büyükleri net biçimde, "Nafile namazı (gece namazı kastedilmektedir) terk edenin sülûktan dem vurması yanlıştır, hata üstüne hatadır." buyurduklarına göre, farzları terk edenlerin veya haramlara mürtekip olanların sâlik olup olamayacağını varın kendiniz hesap edin.

Tövbe Konusunda Birkaç Nükte

1. Sülûk tövbesi

Sâlik, yakzadan (uyanış ve dirilişten) sonra sülûkün ikinci adımı kabul edilen tövbeyle ciddi biçimde haramı terk etme ve farzı yerine getirmeye niyet eder. Fakat Allâme Bahru'l-Ulûm -hatalı ve lüzumsuz alışkanlıkları terk etme bahsinde geleceği gibi- sülûk tövbesini bundan üstün kabul eder ve onu, beyhude ve yanlış alışkanlıklar, âdetler, geleneklerden tövbe olarak tefsir eder. Göründüğü kadarıyla bu ikisini uzlaştırmak, sülûktaki tövbenin

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 191.

sülûka aykırı her şeyden tövbe olduğunu söylediğimiz takdirde mümkündür. Sülûka aykırı şeylerin pek çok olduğu da ortadadır. Günah, yersiz alışkanlıklar, yanlış gelenekler, gaflet vs. sülûkla çelişki hâlindedir ve tövbe de bunların hepsinden el çekmek demektir.

2. Tövbenin çeşitleri

Sâlik ve her insan, hiçbir zaman günah ve tövbeden boş kalmaz. Günahlar daha hassas ve ince oldukça tevbeler de daha derin ve mükemmel olur. İmam Cafer Sadık (a.s) *Misbâhu'ş-Şerîa*'da (bab 44) her grup insan için bir tövbe beyan eder. Hatta peygamberler konusunda şöyle buyurur:

> فَتَوبَةُ الْأَنبِيَاءِ مِن إضطِرَابِ السِّرِّ / Peygamberlerin tövbesi sırrın ıstırabındandır.[1]

3. Tövbeden tövbe

Marifet ehlinden bazısı, "Sâlik, tövbeden tövbe etmelidir."[2] demiştir. Bu sözün birkaç anlamı olabilir:

a) Sâlikin başlangıç tövbesi, yeni bir tövbeye ihtiyaç duymayacak şekilde, yani "nasuh tövbe" olmalıdır.

b) Sâlik, tövbe zamanında noksan olma ve kâmil olmama nedeniyle kesrete maruz kalır. Gözü; tövbe edeni ve günahı, istiğfarı ve bağışlayan Allah'ı görür. Bunların hepsinin kendisi günahtır aslında. Sülûkta en beter günah, "enaniyet"in ispatı kabul edilir ve denir ki:

> میان عاشق و معشوق هیچ حایل نیست / تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز
>
> *Âşıkla maşuk arasında hiçbir hail yoktur. / Sen, perdesin… Hafız, aradan kalk!*[3]

Sâlik bu tövbeden istiğfar etmelidir. Yani her türlü isim ve resmi kaybetmek ve "Yârin gayrısı her şeyden estağfirulluh" diyebilmek için kendisini fena fillâh makamına ulaştırmalıdır.

1- Keza bk. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 6, s. 31.

2- Molla Abdussamed Hemedanî, *Bahru'l-Maârif*, c. 2, s. 31.

3- *Dîvân-ı Hâfız*.

c) Amelî tövbe güzeldir ve salih amellerin hepsi zat-ı ilahîye istinat eder:

مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ / **Size ulaşan her hayır ve güzellik Allah'tandır.**[1]

Şu hâlde sâlik, kendine nispet ettiği tövbeyi günah görmeli ve ondan tövbe etmelidir. Bu üç anlam arasından ikinci mana en iyisidir.

Alışkanlıkları (Yanlış veya Beyhude Âdetleri ve Teşrifatı) Terk

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, onu seven ve sevilen insanın ayırt edici özelliklerinden birini şöyle buyurur:

يُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ / **Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar.**[2]

Hiç kuşku yok cihadın en bariz örneklerinden biri de cihad-ı ekberdir, yani sülûk.

Maalesef toplumda ne aklın kabul edeceği ne de dinimiz tarafından kabul edilen birtakım yanlış gelenek-görenekler, adaplar ve alışkanlıklar bulunmaktadır. Örneğin moda çoğunlukla böyledir. Bu satırları yazdığım şu anda sakal erkekler için ve saç da kadınlar için oyuncak olmuş durumdadır. Erkekler onlarca çeşit sakal bırakmakta ve kadınlar onlarca tarz saçla çarşı pazarda kendini göstermektedirler. Oysa sakalı kesmek erkekler için ve namahrem tarafından saçın bir telinin bile görünmesi hanımlar için İslam şeriatında haramdır. Başka bir misal de günahla dolu düğün toplantılarının yapılma şeklidir. Öyle yapılmazsa insanların beğenmeyeceği yolundaki sözde gerekçeyle bu işler yapılmaktadır. Sâlik-i ilallah Allah'ın inayetiyle böyle âdet ve geleneklerin hepsinden tövbe eder. Onun inancı şudur:

خلق را تقلیدشان بر باد داد / ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

Halkı taklit ettikleri yele verdi / İki yüz lanet olsun bu yanlış taklide.[3]

Allah yolunun sâliki boş ve gereksiz işlerle meşgul olmaz. Boş iş, sâlikin sülûkü veya onun dünyası için makul seviyede faydası olmayan iştir.

1- Nisâ (4), 79.

2- Mâide (5), 54.

3- *Mesnevî-i Mevlevî.*

Merhum Allâme Bahru'l-Ulûm buyurur ki:

> Öyleyse talip, âdetleri taklitten vazgeçerek kendini ıslah yolunu seçmeli ve âlem-i kuds ehlinin yerdiklerinden kaçınmayı dünya ehlinin yermelerinden öncelikli bilmelidir. Cihad-ı ekberin birinci aşaması olan tövbe işte budur. Fakat masiyet ve günahlardan tövbe; o, uzuvların imanına dair fıkhın farizalarındandır ve sâlik, mücahid ve gayr-i mücahid, hepsine lazımdır.[1]

Maksat şudur ki, günahtan tövbe her Müslümanın vazifesidir. Hatalı ve boş âdetlerden tövbe ise sâliklere gerekendir. Hem de ilk adımda. Yanlış ve beyhude toplumsal adap ve âdetlere maruz kalan insan kesintisiz adım atamaz.

Merhum Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Zâdu's-Sâlik* risalesinde bu konuda bir istisna yapmıştır. O da, sâlikin "takiyye" babından zamanın ahalisiyle iyi geçinmesi ve yanlış ya da boş bir âdeti işlemesidir.[2] Bu söz doğru bir sözdür. Bazen hatalı veya boş bir âdeti terk etmek, bir yerde sâlikin başına o kadar istenmeyen sonuçlar açar ki, o hatalı veya beyhude âdeti yapmaktan çok daha beter olabilir. Elbette bunun örnek ve durumlarının tespit edilmesi zamanı ve mekânı tanımaya bağlıdır. Batıl âdet ve gelenekleri terk etme, sâlik için dünya taliplisi insanlarla aynı dili konuşmama ve bir tür gurbet meydana getirir. Üstad şu tek mısrayı çokça okurdu:

مُحِبُّ اللَّهِ فِی الدُّنْیا غَرِیبٌ / Allah'a âşık olan dünyada gariptir.[3]

Özgürlük sâlik için sıkça vurgulanmış bir şeydir. Özgürlüğün çokça örnekleri bulunmaktadır, en önemlisi ise yanlış ve beyhude âdetlerden kopmaktır.

Yanlış adetlere, gelenek-göreneklere kapılmanın nedenlerinden biri, başkalarının ne düşündüğünün önemli görülmesindendir; yani halkın insana ilgi göstermesi veya sırt çevirmesinin önemli addedilmesidir. Sâlikse ilahî ikbalin peşindedir, insanlar ona sırt çevirse bile. Sâlik daima Allah'a şöyle arz eder:

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 137.

2- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Zâdu's-Sâlik*, on risale arasında basılmıştır, s. 89.

3- İmam Rıza'nın (a.s) "garip" olarak adlandırılmasının tesmiye gerekçelerinden birini de bu kabul eder. (Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 209; bkz. Davud b. Ali Kayserî, *Risâle fi't-Tevhîd ve'n-Nübüvve ve'l-Velâye*, s. 29.)

وَأَقْبِلْ عَلَيَّ إِذَا ناجَيْتُکَ / Allah'ım, sana fısıldadığımda bana dön/cevap ver.[1]

Sâlik her zaman fısıldama (sürekli içten münacat ve dua hâleti) halindedir.

Takva

Sülûkün şerhinin takva ve onun derecelerinin şerhinden başka bir şey olmadığını söylersek boş laf etmiş olmayız. Kur'ân-ı Kerim'de iki ifade vardır. Allâme Tabatabaî'ye göre biri yolu, diğeri de hedefi aydınlatmaktadır. Bir ayette Yüce Allah şöyle buyurur:

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ / **Gücünüz yettiğince takvalı olmaya çalışın.**[2]

Başka bir yerde de şöyle buyurur:

اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ / **İlahî takvayı takvanın hakkı olacak şekilde uğraşı edinin.**[3]

Birinci cümle yolu, ikinci cümle de hedefi ortaya koymaktadır. Bir yerde de şöyle buyurur:

وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى / **Azık toplayın. En iyi azık ise takvadır.**[4]

Şu hâlde takva aynı zamanda yol azığıdır da. Kur'ân-ı Kerim'de ilahî takva için yirmiden fazla etki ve özellik zikredilmiştir. Ehlibeyt-i İsmet'in (a.s) rivayetlerinde yüzden fazla etki sıralanmıştır; bu nedenle takva alanında bir kitap yazmaya[5] ilaveten, bu kitapta da birkaç defa takva ve sonuçlarından bahsettik, sülûktaki zaruretini hatırlattık. Burada takvayı sadece yolun azığı olarak konu alıp inceleyeceğiz:

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Münacat-i Şa'baniyye.

2- Teğâbun (64), 16.

3- Âl-i İmrân (3), 102.

4- Bakara (2), 197.

5- Böyle bir telifi başlattığım yirmi yıl önce takva hakkında müstakil bir eser bulabilmek için çok araştırma yaptım, bulamadım. Tahlil suretinde takva bahsini ele alan tek eser, oldukça işlevsel *Deh Goftâr* kitabında geçen Üstad Şehit Mutahharî'nin iki konferansıydı. Allah onu takva sancaktarlarıyla birlikte haşretsin. Sonraları Sazman-i Eimme-i Cuma himmetiyle takva hakkında bir kitap basıldı. Aslında hakkında yüzlerce kitap ve makale yazılması gereken böylesine önemli bir konunun bu kadar ihmal edilmesi çok üzücüdür.

Takva: Sâlikin Seferinin Azığı

Allah'tan korkma manasında takva; Hak'tan sakınma, kendini koruma, ruha zırh ve siper, murakabe, nefse muhafız olma, ruhu aşılama, Allah eksenli olma ve heva-hevesten kaçınma demektir.

Evet, bunların hepsi takvadır. İnsan takvayla hedefi olan, motivasyonu tam, ihtiyatlı, ehl-i murakabe ve muhasebe bir bireydir. Tek kelimeyle kul olduğunu ve kulluk etmesi gerektiğini bilen ve bu doğrultuda en küçük anları ve fırsatları bile kaçırmayan kişidir.

Muttaki insan, önündeki çölü geçmesi gerektiğini ve çölün de mayınlanmış olduğunu bilen kimsedir. O, ayakları, hatta canı zarar görmesin diye mayınlanmamış incecik yoldan geçmek için ihtiyat ve dikkatle adım atar, tüm kabiliyet ve gayretini harekete geçirir.

Günahlar, gafletler, dünyanın aldatıcı güzellikleri, zulmanî hicaplar, nuranî hicaplar, yani tek kelimeyle Allah'ın masivası (gayrısı), eğer bağımsız bir gözle bakılırsa hepsi de sâlik-i ilallah'ın karşısına yerleştirilmiş mayınlardır ve sâlik takva unsuruyla onları tanımalı ve onları aşmalıdır. Vaadinden dönmeyen Allah Teâlâ, takvalı insana furkan, yani hakkı batıldan ayırma kudreti ve silahı bahşedeceğini, onu her türlü daralma ve baskıdan kurtaracağını vadetmiştir. Yolcunun beraberinde saçtığı ışıkla hareket edeceği, hiçbir şeyin yoluna mani koyamayacağı ve onu her türlü baskıdan kurtaracak ordu mesabesindeki bundan daha iyi bir yol azığı var mıdır? Takva hem sâlikin yoluna ışık saçar, hem de onu her güçlükten kurtarmaya vesile olur

Kur'ân-ı Kerim'de ilahî takva en iyi azık olarak tarif edilmiştir:

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى / **Azık toplayın. En iyi azık ise takvadır.**[1]

"Neden en iyi azık takvadır?" sorusunun İslam dini açısından cevabı şudur: Takva, hem bizzat kendisi Allah'a ulaşır: "لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ", **"Kurbanın eti ve kanı asla Allah'a ulaşmaz. Fakat takvanız Allah'a ulaşır."**[2] Ayrıca insanın amelini yükseltir, makbul yapar ve Allah'a ulaştırır:

1- Bakara (2), 197.

2- Hac (22), 37.

إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ / **Allah ancak takva ehlinden kabul eder.**[1]

Bu nedenle az amel bile çok olacaktır. Nitekim takvalı amel konusunda rivayette şöyle geçmektedir:

لَا يَقِلُّ عَمَلٌ مَعَ تَقْوٰى وَ كَيْفَ يَقِلُّ مَا يُتَقَبَّلُ / Hiçbir amel takvayla az değildir. Kabul edilmiş amel nasıl az olabilir?[2]

Bütün bunlara ilaveten takva, Allah katında değerli olmanın kriteridir:

إِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْ / **Gerçek şu ki, Allah katında en değerliniz en takvalı olanınızdır.**[3]

Allah'ın muttakilere vasıtasız ve ledünnî/kendi katından ilmi öğretmesi nedensiz değildir:

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ / **İlahî takvaya dikkat edin, Allah size öğretecektir.**[4]

Çünkü ilim, Allah'ın beşere en büyük hediyesidir. Takvanın Ehlibeyt'in tavsiyesi olması da boşuna değildir: " وَصِيَّتُكُمُ التَّقْوَى / *Sizin tavsiyeniz takvadır.*"[5] Kur'ân'da, insanı inşa eden bu kitapta, yetmiş kereden fazla takvalı olma buyruğunun geçmesi hikmetsiz değildir.

Meselenin sırrı takvanın manasında geçmişti. Muttaki insan, kul olduğunu ve kulluk edip ubudiyet yolunu katetmesi gerektiğini bilen ve buna inanan kimsedir. Bu yüzden bu meseleye çok önem verir ve Hak yoluna dosdoğru adım atar. İslam ve imandan sonra takvayı kazanma yolu, kendi nefsinin küçüklüğü ve Allah'ın büyüklüğü üzerinde düşünmektir. Ayrıca insanın ölümsüz olduğunu, ama kendini ebediyet için inşa etmeye çok kısa süreli fırsat bulunduğunu hatırlamaktır. Takva ve vera sancağını taşıyan Ali b. Ebu Talib'in (a.s) derin ifadesiyle: " الدُّنْيا سَاعَةٌ، فاجْعَلْهَا طَاعَةً / *Dünya bir saatten fazla değildir. Bu saati de itaatte bulunmaya harca*."[6]

1- Mâide (5), 27.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 75.

3- Hucurât (49), 13.

4- Bakara (2), 282.

5- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Câmia-i Kebîre.

6- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 68.

Aynı şekilde takvanın tatlı sonuçları ve meyveleri üzerinde durup düşünmek ve takva ehli büyüklerin hayatlarını mütalaa etmek insanı takvaya doğru çekecektir.

Hatırlatma: Mücahit sâlik, Merhum İmam Humeynî şöyle buyurur:

> Takva, sülûkün makamlarından biri değildir; ama hiçbir makam da o olmaksızın ulaşılabilir değildir.[1]

İlahî Dergâhın Mukarreblerine Tevessül

Allah'ın dergâhına yakın olan mukarrebler, Allah'ın enbiyası, evsiyası ve evliyasıdır. Sâlik ilahî dergâhın mukarreblerine tevessülü ihmal etmemelidir. Onlarla irtibatlı mekânlar, özellikle mukaddes türbelerini ziyaret etmeli ve daima onlardan himmet istemelidir.

> بر سر تربت ما چون گذری همت خواه / که زیارتگه رندان جهان خواهد بود
>
> *Yolun kabrimize uğrarsa, himmet dile. / Çünkü kabrimiz cihan rintlerinin ziyaretgâhı olacaktır.* [2]

Mümin, peygamberlerin, imamların ve Allah dostlarının hepsine hürmet göstermelidir:

> لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ / **Allah'ın hiçbir peygamberi arasında fark gözetmeyiz.**[3]

Enbiya ve evsiyanın sayısı bizim için malum değildir. Bazı rivayetlerde enbiya ve evsiyanın adedi yüz yirmi dört bin olarak belirtilmiştir.[4] Aynı şekilde Allah'ın evliyasının sayısı da belli değildir. Sadece mücahid sâlik Merhum Şeyh Hüseyinali İsfahanî, her peygambere karşılık on veli bulunduğuna ihtimal vermiştir. Yani bir milyon ikiz yüz kırk bin veli.[5]

1- Ali Tacedinî, *Miftâh-i Nûr*, (Şerh-i Istılahat-i İrfanî-yi İmam Humeynî), s. 119.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- Bakara (2), 285.

4- Şeyh Saduk, *Hısâl*, s. 438.

5- Ali Mikdadî, *Nişân ez bî-Nişânhâ*, c. 1, s. 135.

Hülasa, sâlik kemal yolunun tüm öncülerine saygı göstermeli ve onlara kalpten tevessül etmelidir; fakat üç yerde bu tevessül daha lazımdır, daha işlevselditr ve daha fazla vurgulanmıştır:

1. Hem Allah'a doğru müstakim yol " أَنْتُمُ الصِّرَاطُ الْأَقْوَمُ "[1], hem yolun kılavuzu " و أَدِلَّاءَ عَلٰى صِرَاطِهِ "[2], hem de hidayetin alametleri " و أَعْلَامَ الْهُدٰى " olan On Dört Masum'un (a.s) inayetine tevessül. Bu nur silsilesine tevessülün gerekli ve zaruri olduğunun delilleri sayılamayacak kadar çoktur.

2. Her asrın hayattaki hüccetinin inayetine tevessül. Bu kişi bizim zamanımızda, vaat edilen Mehdi Hüccet b. el-Hasan el-Askerî'dir (a.s). Üstad-ı has ve imkân âleminin kutbu olan O Hazret'e tam itinanın gerekli olduğu, "Seferin Kılavuzu" bahsinde geçmişti.

3. Bâbullahi'l-vâsia, Sârallah, Hz. Seyyidüş'Şüheda, İmam-ı Hümam Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib'in inayetine tevessül. Bu tam bir kimyadır ve sâlikin değersiz hâlini saf altına dönüştürür. Zatî tecelli, sâliklerde çoğunlukla iki hâl üzerelerken meydana gelir. Bir hâl, bu büyük şahsiyete (İmam Hüseyin) tevessül edildiğinde zuhur eder.[3] Üstadımız, İmam Hüseyin'e (a.s) ihlaslı bir ziyaretle ve tevessülle, onun elinden tutacak olan üstadı Seyyid Haşim Haddad gibi kâmil bir insana ulaştı.[4] Merhum Kazî, Hazret'i ziyaretten sonra kemale erdi.[5] Kendisi şöyle buyurmuştur: "Arzu ettiğim makama ulaşmak için İmam Hüseyin'in (a.s) mutahhar hareminde karış karış sabaha kadar geceleri ihya ettim."[6]

Rivayetlerde Hazret'i ziyaretin, Arş'ta Allah'ı ziyaret sayılması[7] sebepsiz değildir.

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Câmia-i Kebîre.

2- age.

3- İkinci hâl ise Kur'ân tilaveti esnasıdır.

4- Bu konuyu Üstad'dan şifahen işittim.

5- Müessese-i Ferhengî-yi Mütalaatî-yi Şemsu'l-Şumûs, *Ataş*, s. 25 ve 26.

6- Bu konuyu merhum Kazî'nin talebelerinden birinin nakliyle Üstad'dan işittim.

7- İbn Kavleveyh Kummî, *Kâmilu'z-Ziyârât*, s. 150. Rivayet, İmam Sadık'tandır (a.s).

Tevekkül

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافریست / راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش

Tarikatte takvaya dayanmak, bilgiye güvenmek kâfirliktir. / Yol erinin yüz türlü hüneri bile olsa yine O'na tevekkül gerek![1]

Genellikle bir insan, üstesinden kolayca gelemeyeceği bir işte vekil tutar. İyi vekil, üç sıfata sahip olandır: İlim, kudret, şefkat. Yani hem müvekkilin maslahatını bilir ve ona ulaşmanın yollarına vâkıftır hem maslahat olanı icra etmeye gücü yeter hem de gevşeklik ve zayıflık göstermemesi için müvekkiline karşı şefkatlidir. Buna göre insan için en iyi vekil; âlim, kadir ve rahman olan Allah'tır. Zatı sınırsız ilim, sınırsız kudret, işinin menşei ve gayesi rahmet olan Allah... O hem en âlim hem en kadir hem de en şefkatlidir. Bu nedenle "وَنِعْمَ الْوَكِيلُ", yani "en güzel vekil"dir.[2] Her varlığın yapıp ettiklerinden haberdardır, her işe gücü yeter, kuluna herkesten daha fazla şefkatli ve merhametlidir. Şu hâlde böyle bir tevekkülle insan başka bir hiçbir şeye muhtaç değildir:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۟ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖ.

Allah'a tevekkül edene o yeter. Allah fermanını gerçekleştirendir.[3]

Haber dili ile bildirilen bu ayetin yanı sıra, Allah'ın başka bir yerde inşa suretinde, "وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا", **"Allah'a tevekkül et. Allah vekâlet için kâfidir."**[4] buyurması boşuna değildir.

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

İşini Tanrı'ya bırak da gönlünü hoş tut. / Davacı acımazsa, Tanrı acır.[5]

Mütevekkil sâlik o kadar kolay, hızlı ve tehlikesiz seyrü sefer yapar ki, âdeta hep şu teraneyi mırıldanır:

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Âl-i İmrân (3), 173.

3- Talâk (65), 3.

4- Ahzâb (33), 3 ve 48.

5- *Dîvân-ı Hâfız*.

من خسی بی سر و پایم که به سیل افتادم / او که می رفت مرا هم به دل دریا برد

من به سرچشمه خورشید نه خود بردم راه / ذره ای بودم و مهر تو مرا بالا برد

خم ابروی تو بود و کف مینوی تو بود / که به یک جلوه از من نام و نشان یکجا برد

Ben, sele kapılmış başsız, ayaksız bir saman çöpüyüm / Sel akıp giderken beni de denizin kalbine sürükledi

Ben, güneşin pınarına kendi yolculuğumla varmadım / Bir zerreydim ve senin aşkın beni yükseltti

Senin kaşının kıvrımı, gözlerinin parıltısıydı / Ki tek bir nazarla benim adımı, varlığımı silip götürdü.[1]

Elbette ki, tevekkülün çaba ve gayretle hiçbir aykırılığı yoktur. Esas itibariyle âşık sâlikin sükûnet ve istikrarı yoktur. Elinden geleni eksik bırakmaz. Din önderlerinin " اجْعَلْ هَمَّکَ هَمًّا واحِدًا / *Tüm himmetini kemal yoluna yoğunlaştır ve birleştir.* "[2] talimatıyla amel eder. Evet, o bilir ki:

گرچه وصالش نه به کوشش دهند / هر قدر ای دل که توانی بکوش

Sevgilinin vuslatını çalışmayla vermezler; doğru… doğru ama, / Gönül sen yine elinden geldiği kadar çalış, çabala![3]

Sebat

Allah yolu çokça zahmetler, güçlükler, kınamalar ve imtihanlarla doludur. Sâlik, Allah'a sığınarak korkmamalı, kaygılanmamalı, rengi atmamalı, gevşememeli ve motivasyonu düşmemelidir. Bu elbette çetin iştir. Allah Hûd Suresi'nde Peygamber'e (s.a.a) şöyle buyurur:

فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ.

1- Allâme Tabatabaî'den bir şiirdir. bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 258.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 74, s. 28.

3- *Dîvân-ı Hâfız.*

Şu hâlde emrolunduğun gibi, seninle tövbe eden ve Allah'a dönüp yönelenlerle birlikte dosdoğru ol.[1]

Bu talimat Peygamber'e o kadar ağır geldi ki, " شَيَّبَتْنى هُودٌ / *Hûd Suresi beni ihtiyarlattı."*[2] buyurdu. Evet, istikamet ve dosdoğru olma hâli, özellikle başkalarının insanın elinden tutup yardım etmesi ve onları dosdoğru olmaya yönlendirmesi oldukça zordur. Bu yüzden Allah, Saff Suresi'nde dik duran mücahitleri vasfederken onları "kurşundan dökülmüş bina"ya benzetmiştir.[3]

Emîrü'l-Müminin İmam Ali (a.s) Cemel Savaşı'nda sancağı verirken cesur ve sevgili oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye hitaben şöyle buyurdu:

تَزُولُ اَلْجِبَالُ وَ لاَ تَزُلْ عَضَّ عَلَى نَاجِذِكَ أَعِرِ اَللَّهَ جُمْجُمَتَكَ تِدْ فِى اَلْأَرْضِ قَدَمَكَ.

Dağlar sarsılıp yıkılsa da sen dimdik dur. Dişlerini sık, başını ödünç olarak Allah'a havale et ve ayaklarını çivi gibi yere sabitle.[4]

"Cihad-ı asğar" olarak adlandırılan zahirî düşmanla cihatta zafer kazanmak için böyle olmalıysa "cihad-ı ekber" olarak adlandırılan nefisle cihatta nasıl yapılmalıdır?

Evet, şair ne güzel söylemiştir:

لِكُلٍّ اِلى شاؤ العُلٰى حَرَكاتٌ / و لٰكِنْ قَليلٌ فِى الرِّجالِ ثَبَاتٌ

Herkes kemale doğru hareket halindedir. / Fakat adamlarda sebat ve dik durma azdır.

Rivayette şöyle geçmektedir:

اَلْمُؤْمِنُ كَالْجَبَلِ، لَا تُحَرِّكُهُ الْعَواصِفُ.

Mümin, tufanların bile sallayamayacağı dağ gibi sağlamdır.[5]

1- Hûd (11), 112.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 192.

3- Saff (61), 4.

4- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 11.

5- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 1, s. 454.

Allah yolunda sebat gösterip sarsılmamanın yolu, sâlikin Allah'ın huzurunda tevazu ve yakarışı elden bırakmamasıdır, Allah'ın evliyasına tevessülü koruması ve üstadı karşısında teslim olmayı kemale erdirmesidir. İradesi, nefsinden geçmiş ve Hakk'a kavuşmuş üstad-ı kâmilin iradesinde fani olan sâlik her türlü tehlikeden kurtulur ve her imtihandan başı dik çıkar. Üstad şöyle buyururdu:

> Dostlarımızın arasından kovulmuş olanların bunu yaşamalarının sebebi üç nedenden biridir: Talimatlara isyan, kendini diğer dostlardan üstün görme ve dünya ehli insanlar ile birlikte olma, onlara gönül verme.

İşittiğime göre Üstad mukaddes mekânları ziyaret için sefere niyetlenmişti. O zamanlar mukarreb görünen ve bazı manevî hâllere sahip bir talebesi kendisinden, muhterem Seyyid Haşim Haddad'ın ona bir nasihat yazmasını istemesini talep etti. Haddad, bu ricaya cevaben şöyle dedi: "Seyyid Muhammed Hüseyin, ona benim tarafımdan şunu yaz: " فَاسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ / **Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.**"[1] Şaşırtıcı olan şu ki, bu talebe sonraları Üstad tarafından şiddetle dışlandı. Kovulmasının sırrı da itaatsizlik etmesiydi. Hatırlarım, Üstad, talebelerini topladı ve İslam devletine yardım etmenin, onun kanunlarına uymanın ve özellikle inkılabın rehberi Hz. İmam Humeynî'nin (r.h) talimatlarına riayet etmenin zaruretini çokça vurguladı. O şahıs bunu farklı tevil ederek şöyle dedi: "Ağa canın sözlerini ağa canlık olarak anlamak lazım."[2] Haber Üstad'a ulaştı ve bu da yolda çaresizliğe terk edilen o ip kovulmasına yol açtı. Böylece Merhum Haddad'ın tavsiyesinin sırrı da ortaya çıkmış oldu. Evet:

کاملان از دور نامت بشنوند / تا به قـعر تاروپـودت در رونـد

بلکه پیش از زادن تو سالها / دیده باشندت به چندین حالها

1- Hûd (11), 112.

2- Üstadın dostları epeyce bir zaman onun çocuklarına uyarak Üstad'ı ifade ederken "Ağa acan" diyorlardı. Sonra bir sohbet meclisinde Üstad bunu kesinlikle yasakladı ve (kendi ifadesiyle) sonradan fırkalara bir de "Ağa canlık" fırkası eklenmesin diye kendisine "Hac Seyyid Muhammed Hüseyin" denmesini emretti.

Kâmil olanlar, uzaktan senin adını duyunca senin varlığının derinliğine inerler.

Hatta sen doğmadan yıllar önce senin durumlarını görmüşlerdir.[1]

Merhum Kazî, merhum Seyyid Haşim Haddad'ın sebatı hakkında şöyle demiştir: "Bu Seyyid Haşim, tevhid meselesinde o kadar sert ve mutaassıp idi ki, tevhid konusundan vazgeçmesi muhaldi. Tıpkı dünyayı verseler akidelerinden vazgeçmeyecek bir mezhep mensubu mutaassıp insanlar gibi."[2] Hz. Üstad'ın, "Haddad'ın, Merhum Kazî'nin vermiş olduğu talimatlarından bir tekini bile ihmal etmesi imkânsızdı." dediğini işitmiştim. Evet, böylesine bir bağlılık, işte öyle bir sebat ve istikameti göstermektedir.

Sülûkta sebat ve istikametin bazı örnekleri vardır. Şimdi onlara değineceğiz:

1. Haramı terk etme ve farzı eda etmede sebat.

2. Mekruhu terk etme ve müstehabı eda etmede sebat. (Elbette hoşgörü, müdara ve üstadın belirlemesiyle.)

3. Talebe için üstad tarafından belirlenmiş zikir ve virtlerde sebat.

4. Talebe için üstad tarafından belirlenmiş fikirde sebat.

5. Yolun imtihanlarında sebat.

6. Kişiye nasip olan hâlleri, keşifleri, makamları ve ilhamları üstattan veya onun belirlediği kimsenin dışında, herkesten gizleme ve söylememede sebat.

7. Musibetler, zorluklar ve cefalarda ve onlardan rencide olmamada, bilakis onları hoş karşılamada sebat.

8. Cemalin zuhurları ve genişlemelerinde sebat; yerinden kıpırdamama ve dizginleri bırakmama.

9. Her durum, makam ve her şart altında üstada teslimiyette sebat.

10. Dostlarla arkadaşlıkta sebat.

1- Celaledin Muhammed Mevlevî, *Mesnevî-i Mevlevî*, 4. Defter.

2- Seyyid Haşim Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 13.

Sebat ve istikamet yolunda başarılı olmanın en önemli yollarından biri, sâlikin sıkı biçimde uygulaması gereken müdara ve hoşgörüdür. Üstad olan insan-ı kâmil bu sıfatı tabii ki Allah'tan almıştır.

> لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا / **Allah insana gücünün yettiğinden başkasını yüklemez.**[1]

Doğal olarak da sâliki müdara ve hoşgörü ile ilerletir; tabi sâlikin isyan etmemesi şartıyla. Her durumda aşırıya gitmeden orta hâlli olma, müdara ve hoşgörü konusuna "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bölümünde değineceğiz.

Zihni Toparlamak

Sâlik, sülûk işinde başarılı olmak için zihnen sükûnete muhtaçtır. Zihin toparlanmazsa zikir ve fikrin etkisi ya zahir olmaz ya da baki kalmaz. Ehlibeyt'in (a.s) rivayetlerinde, bir müminin önem vereceği ve kaygı duyacağı tek bir şey olması gerektiği çokça vurgulanmıştır:

> اجْعَلْ هَمَّکَ هَمًّا واحِدًا / Himmetini tek himmet karar kıl.[2]

Ârifler şöyle der:

> ای یک دله صد دله دل یک دله کن / مهر دیگران را ز دل خود یله کن
>
> *Ey yüz kalbin tek kalbi, kalbi tek kalp yap / Başkalarına muhabbeti kalbinden yele ver.*

Diğer bir ifadeyle sâlik tevhidi elde etmenin ardına düşmelidir. Tevhid; bir görmek, bir istemek ve birle birlikte olmaktır. Bu da zihni toparlamaktan başka bir şeyle elde edilemez. Üstad şöyle buyururdu: "Kim bu marifet yolunda, marifet esaslarından biri olmak istiyorsa, havâtırı/aklına kendiliğinden gelen kötü düşünceleri zihninden atabilmeye çalışmalıdır."

Yine şöyle buyururdu: "Eğer bir nedenle, mesela bireysel bir sıkıntı nedeniyle perişan bir zihniniz varsa, şartı zihni toparlama olan sülûk meclislerine katılmayın; çünkü perişan zihniniz başkalarına da tesir edecektir."

1- Bakara (2), 286.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 74, s. 28.

Hatırlarım, bazı işlere girme hakkında kendisine sorulmuştu. Bir şartla buna muvafakat verdi: "Eğer kalabalık zihninizi karıştırmayacaksa, olur." Sâlik için, özellikle de emekleyen sâlik için yolculuğu asla tasvip etmez ve şöyle buyururdu: "Zihni toparlamayı ortadan kaldırır ve zihni perişan hâle getirir." Evet, bütün gönül ehlinin, Allah yoluna gönül vermişlere sözü şudur: *Bir tek kalbin olduğuna göre bir dilber sana kâfidir*.

Zihin Karmaşasının Etkenleri

Zihni karmaşık hâle getiren etkenler çoktur. Bazılarına işaret edelim:

1. Çok konuşmak: Sükût, zihni toparlamayı sağlar. Çok konuşma zihni karmaşık hâle getirir. Rivayette şöyle geçer: " إِذَا تَمَّ العَقْلُ نَقَصَ الكَلَامُ / *Akıl kemale erdikçe söz azalır*."[1] Merhum Allâme Tabatabaî, çok konuşmanın hafızayı zayıflattığına inanırdı.

2. Boş ve yersiz işlerle çok meşgul olmak: Bazıları sadece çok çalışmayı sevmektedirler; asla oturamazlar, sürekli bir iş yapmaları gerektiğini düşünürler. Bunlar psikolojide tabir edilen "hiper aktif" çocuklar gibidirler; bir türlü yerlerinde duramazlar. Üstada göre, insanın bazen sakin olup, yalnız kalmaya ihtiyacı vardır. Toplumsal hayır işlerinin çokluğu insanın tenhalığını elinden alacak şekilde onu egemenliğine almamalıdır. Üstadın tabiri şöyleydi: "İnsan kurban eti gibi olmamalıdır." Zira genellikle kurban eti hep başkaları içindir ve kendisine bir şey kalmaz. Üstad, şöyle derdi: Hz. Resulullah'ın (s.a.a) bile halvete ihtiyaç duyar. Gündüzün uzun uğraşıların yanı sıra gecenin bir kısmını ibadete ayırmalıdır.

3. Çok gerekli olmadıkça yolculuğa çıkmak: Geçmişteki bazı tasavvuf fırkalarında, tefekkür ve tecerrütle birlikte yolculuğa çıkmak sülûkün şartı sayılmaktaydı. Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî ve talebelerinin öğretilerinde sâlik için çok gerekli olmayan yolculuklar uygunsuz bulunmuştur. Üstad derdi: "Sâlik yolculukta, manevî anlamda ilerlememekle kalmaz, bilakis döndükten sonra uzun süre yolculukta kaybedilen şeyi iki kat kazanmaya gayret göstermelidir." Hac seyahati gibi farz seferlerin veya umre yolculuğu ve mukaddes mekânları ziyaret gibi müstehap yolculukların istisna olduğu açıktır. Fakat iki şartla: Birincisi, yolculuk "sefer-i fi's-sefer"

1- age, c. 1, s. 159.

olmalıdır; yani murakabe ve manevî seyirle birlikte sefer. İkincisi, yolculuk "nefsin hazları"ndan kaynaklanmamalıdır. Zira bazen manevî yolculuklar "nefsin hazzı"na ve bir tür nefsanî isteklerin tatminine dönüşür.[1] Elbette bilmek gerekir ki, gücü yeten kişi için hac yolculuğu gibi farz bir sefer ve farz sıla-i rahim ve başka tüm farz şeyler için yolculuk, hiçbir şekilde ve hiçbir bahaneyle terk edilmemeli, ertelenmemelidir.

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است / چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است

Yalnızlığı seçen kişinin âlemi seyre ne ihtiyacı var? / Sevgilinin civarı varken sahraya ne hacet?[2]

4. Kanaatsiz fakirlik: Fakirlik ve yoksulluk eğer kanaatle birlikte olmazsa aklı karıştırır. Belki de rivayette buyrulan şey tam da bu fakirlik hakkındadır:

كادَ الفَقرُ أَن يَكُون كُفرًا / Fakirlik küfre yakındır.[3]

Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Baharî şöyle der: "Sâlik, geçim konusunda çok rahat olmalıdır; çalışmak, kanaatkâr olmak ve tevekkül ile."[4] Elbette başka bir yerde şunu da eklemiştir: "Ebedi saadete ulaşmak, fakirlikle daha kolaydır."[5]

5. Dünya ehli ve dağınık zihinli kimselerle olmak: Hayatta en yüce hedefleri dünyaya, yani Allah'tan başkasına ulaşmak olan dünya ehli ile birlikte olmak insanın aklını karıştırıp perişan eder. Aynı şekilde, sâlik bile olsa zihni karmakarışık insanla birlikte olmak da aklın karışmasını beraberinde getirir.

6. Siyasi tartışmalar ve toplumsal sorumluluk: Sâlik siyasetten anlar ve keskin zekâlıdır; siyaseti kabul eder ve dinin bir parçası olarak görür. Fakat dine, ahlaka, mertliğe, hatta insanlığa aykırı işleri yapan siyaseti asla tasvip etmez. O asla siyasi entrikaların bir parçası olmaz; zira bu durum ve siyaset-

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 189 ve 672.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 307.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 126.

5- age, s. 182.

le gereksiz ilgilenme insanın zihnini toparlamasını engeller. Yine, kendini yetiştirmemiş kapasitesi düşük bir kimsenin, toplumsal sorumluluk alması hem kendisine hem de dine büyük cefadır. Sâlik eğer görevi ise ve kabul etmediği takdirde bir farzı terk etmiş oluyorsa, görevi ancak o zaman kabul eder. Zihni toparlamanın en iyi ve etkili yolu, murakabe, teveccüh ve övülmüş uzlet ile birlikte olan suskunluk ve sükûttur. Bu konulardan bu fasılda bahsedeceğiz.

Açlık

Mümin haram ve şüpheli lokmayı yemez, helali ile de kendisini tıka basa doyurmaz. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurmaktadır:

> مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ / İnsan, karnını doldurmaktan daha kötü biçimde hiçbir kabı doldurmamıştır.[1]

Sâlik, buna ilaveten açlık riyazetini de ganimet sayar ve açlıkla kalbini nuranî yapar. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur:

> Müminin kalbi için tıka basa yemekten daha zararlı bir şey yoktur. Tıka basa yemek iki duruma sebep olur: Taş kalplilik ve şehveti tahrik. Açlık müminin yiyeceği, ruhun gıdası ve kalbin yemeğidir.[2]

Sâlik için başından sonuna kadar sülûkta en önemli şeylerden biri de gıda miktarını düzenlemek ve bunun nasıl yapılacağıdır. Merhum Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, irfanî ve hayli muhtevalı mektubunda -irfanî mektuplar arasında eşsizdir- Ayetullah Hac Şeyh Muhammed Hüseyin Gerevî İsfahanî'ye şöyle yazar:

> Bu yol için kabul gören tarikin, marifet-i nefs olduğu söylenmiştir. İnsanın nefsi misal âleminden geçmedikçe aklî âleme ulaşamayacaktır. Aklî âleme ulaşamadıkça da marifetin hakikati hâsıl olmayacak ve matluba kavuşamayacaktır. Bu nedenle bu maksadı tamamlamak bakımından Merhum-i mağfur[3] şöyle buyururdu: "İnsan, hayvanî

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 1, s. 226.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 150, dipnot: 123.

3- Maksadı, üstadı Merhum Ahund Molla Hüseyinkulî Hemedanî'dir.

yönünün azalması ve ruhanî yönünün güçlenmesi için her zamankinden bir miktar daha az yemeli ve daha az uyumalıdır." Bunun ölçüsünü de şöyle ifade ederdi: "Evvela insan gündüz ve akşam iki defadan fazla yemek yememelidir. Hatta iki yemek arasında atıştırma yapmamalıdır. İkincisi, ne zaman yemek yerse, mesela açlıktan bir saat sonra yemeli ve tamamen doymayacak kadar yemelidir." Bu, az yemek hakkındaydı. Yemenin keyfiyetine gelince: Genel bilinen kurallar dışında, eti çok yememek gerekir. Şu anlamda ki akşam ve gündüzün her ikisinde yememeli ve her hafta iki üç defa her ikisini, yani hem gündüz hem de akşam et yemeyi terk etmelidir.[1] Bir de mümkünse keyif için yememeli ve kuruyemiş yemeye mecbur kalmamalıdır. Şayet nefsi bazı zamanlar çok fazla kuruyemiş çekerse istihare yapmalıdır. Gücü yeterse her ayın üç gün oruçlarını (hicrî aylarının ilk ve son Perşembesi ile orta Çarşambası) terk etmemelidir.[2]

Üstad şöyle derdi: "Bedenin ihtiyacı miktarından fazlasını yediğinde aslında yemek seni yemiş olmaktadır, sen yemeği değil." Muradı şudur ki, bedenin ihtiyaç miktarından fazlası ruhu zayıflatarak kalbi öldürür. Derdi ki: "İmkân nispetinde, aslında herhangi bir özelliği olmayan ya da az özellik taşıyan kızartmalardan kaçının; fakat elinizden geldiğince sebzeler ve meyvelerden yiyin. Meyveyi sofranızın ve yemeğinizin parçası yapın." Hz. Peygamber'in (s.a.a) siretinde şöyle geçer:

لَم يَتَجَشَّأ مِن شِبَعٍ قَطُّ / Asla tıka basa yeme nedeniyle geğirmemiştir. [3]

Birkaç Nükte

1. Yeme konusunda ifrat/aşırılık yerildiği gibi tefrit de yerilmiştir. Tefrit ile oluşan açlık, insanın sülûkta ilerleyişini zayıflatır ve psikolojik haletini karmaşık kılabilir.[4]

1- Elbette ki uzun süreliğine et yemeği terk etmek dinde şiddetle yasaklanmıştır. Rivayette geçtiğine göre, kişi eğer en azından kırk günde bir de olsa et yemezse asık suratlı olur ve kulağına ezan okunmalıdır. (bk. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 56, s. 326; Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 16, s. 514.)

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, s. 32.

3- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 5, s. 54.

4- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 150.

2. Açlığın en iyi şekli oruçtur. Bir şartla ki, akşam gündüzün yemeği telafi edilmemelidir. Yani iftarda ve seherde tıka basa yeme vuku bulmamalı ve başkalarının da hakkı yenmemelidir. Sülûkün bazı aşamalarında oruç, bazı virt ve zikirlerin şartıdır.[1]

3. Sâlik, haram ve kuşkulu olanı yemez; fakat bu, *"Müslüman çarşısındaki yiyeceğin helal olması"* ve *"Müslümanın işinin sahih kabul edilmesinin gerekliliği"* gibi fıkıh ilkelerinin göz ardı edileceği manasına gelmez. Şu hâlde helalliğinden emin olmak için sâlikin gidip kendisinin buğday ekmesi, biçmesi ve ekmek pişirmesi gerekmez.

4. İnsanlar gıdaya ihtiyaçları bakımından muhteliftirler. Kanun şudur: "Acıkmadıkça yeme, doymadan bırak ve kendine bir miktar açlık ver." Bu kanun birisi için üç öğün yemek yemekle tahakkuk edebilir, bazısı içinse daha az veya daha çok. Mesela diyabet hastalarının kendilerine has rejimi vardır.

5. İslam dininde bazı yiyeceklerin yenmesi tavsiye edilmiştir. Mesela hurma, bal, üzüm -özellikle cuma sabahı-, süt, zeytin, zeytinyağı, incir, elma vs. Bazı yiyeceklerin yenmesi ise men edilmiştir. Âriflerin bu konudaki tecrübesi de dikkat çekicidir. Mesela büyük ârif Merhum Ayetullah Ensarî Hemedanî siyah üzüm yemeyi kalbin sefasında etkili görürdü.

6. Allah'ın merhamet ayı olan Ramazan ayında orucun farz kılınması, belli bir hedefi olan açlığın değerini göstermektedir. Merhum Kazî şöyle demiştir:

> Geçmişteki peygamberlerden biri zamanında üç arkadaş garibân hâlde bir şehre girdiler. İkisi misafirliğe gitti. Üçüncüsü ise gidecek yeri olmadığından, "Mescitte Allah'ın misafiri olacağım." dedi. Sabaha kadar aç kaldı. Allah, peygamberine vahiy gönderdi: "Biz bu şahsı misafir olarak kabul ettik; fakat kendi gayp hazinemizde ona verecek açlıktan daha iyi bir yiyecek bulamadık."[2]

Daimî Hüzün

Sâlik, sülûkün başladığı zamandan "lika-i mahbub"a ulaşma zamanına kadar kalbinde daimî hüzün taşır. Hüzün, ola ki ömrün sona ereceği ve mak-

1- age, s. 151.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 134.

sada varamayacağı nedeniyledir. Üstad şöyle buyururdu: "Bu hüzün sâlike, maksada doğru kılavuzluk eder." Ârif-i seriu's-seyr Merhum Şeyh Muhammed Baharî der ki: "Kalpten hüzün dalının kesilmesiyle, anında manevî feyizler de kesilir."(1) Yine şöyle der: "Eğer kalp neşeli olur ve gülerse sahibinin de maariften nasibi olmayacaktır."(2)

Hz. Ali'den (a.s) bir rivayette şöyle geçer:

> اَلْمُؤْمِنُ بِشْرُهُ فِی وَجْهِهِ وَ حُزْنُهُ فِی قَلْبِهِ / Müminin kalbinde hüzün, yüzünde ise gülümseme vardır. (3)

Şu hâlde kalpteki hüzün, surata asıklık ve yüz ekşitme olarak yansımamalıdır. Mümin asla suratı asık ve aksi karakterli biri değildir, kahkaha atan da değildir. Onun gülmesi, Allah Resulü'nünki (s.a.a) gibi tebessümdür. Sâlikin dudaklarında tatlı bir tebessüm vardır. Derunundaki hüznü yansıtan bir tebessüm...(4) Sâlik, sülûk-i ilallah boyunca daralma ve genişleme (kabz ve bast) hâlindedir. Kabz hâlindeyken "بِشْرُهُ فِی وَجهِهِ / yüzünden mutluluk" ve bast hâlindeyken de "حُزْنُهُ فِی قَلْبِهِ / kalbinden hüzün" eksik olmamalıdır. Buna "Sülûkta Daralma ve Genişleme" konusundan değineceğiz.

Helal Yemek, Haram ve Şüpheli Olanı Terk Etmek

Sâlik, helal ve mubaha bile elini çok fazla uzatmaz. Nerede kaldı kuşkulu veya haram olana rağbet etsin. Sâlik helalden başkasını yemez, helal olandan başkasını giymez, helal meskenden başkasında ikameti tercih etmez. Şer'î eşten başkasıyla cinsel ilişkiye girmez... Sâlik bilir ki, haram masiyettir ve masiyet, sülûkün ruhu olan itaatle çelişir. İmam Hüseyin'in (a.s) Aşura günü yaptığı konuşmadaki bir sözünden, haram yemenin imam katletmeyle sonuçlanabileceği sonucu çıkmaktadır.(5) Bazen bir lokma haram sâliki uzun süre vazifelerden mahrum edebilir. Sâlik kuşkulu şeylerden de kaçınır

---

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 55.

2- age, s. 127.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 333.

4- Söylendiğine göre Leonardo da Vinci'nin eseri olan dünya şaheseri tablo, aralarında "hüzünlü tebessüm"ün de bulunduğu bazı nedenlerden dolayı ilgi çekicidir.

5- Ma'hed-i Tahkikat-i Bakıri'l-Ulûm, Munazzamatu'l-İslamî, *Mevsûatu Kelimâti'l-İmâmi'l-Huseyn*, s. 422.

ve şüpheli olanların harama girişin koridoru olduğunu bilir. Rivayetlerin ifadesiyle: "فَمَنْ رَتَعَ حَوْلَ الحِمٰى أوْشَکَ أن يَقَعَ فِيهِ/*Çukurun etrafında dolaşan eninde sonunda içine düşer.*"[1] Üstad, kendisine şüpheli para hakkında soran birine cevap verirken demişti ki: "Bu paraların yenmesi doğru değil." Daha önce geçtiği üzere tabii ki vesvese de iyi değildir. Sâlik, "Müslüman çarşısındaki yiyeceğin helal olması" ve "Müslümanın işinin sahihliği" gibi fıkıh ilkelerini göz ardı etmemeli ve kendisini zorluklara sokmamalıdır. Yine şunu da hatırlatalım ki, humus ve zekât gibi şer'î malî yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir sâlik, sâlik sayılmaz.

Ebeveyne Hizmet

Anne ve babaya hizmet, özellikle anneye hizmetin sülûk üzerinde şaşırtıcı bir etkisi vardır. Evladın elinde ne varsa hepsi anne ve babanındır. Rivayette şöyle geçer:

أنتَ وَ مالُکَ لِأبِیک / Sen ve sahip oldukların babana aitsiniz.[2]

Hatırlarım, bazıları Üstad'ın huzuruna çıktıktan sonra ebeveynlerine hizmet için öyle gayret gösterirlerdi ki, bu davranış değişikliğinden çocuklarının hayatında bazı durumlar meydana geldiğini anlarlardı. Bu, Üstad'ın anne ve babanın hakkına riayet üzerinde çokça durmasından başka bir sebeple değildi. Şöyle buyururdu: "Babanın elini öpmedeki bereket, başka hiçbir yerde yoktur." Ârif-i kâmil Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin talebeleri arasında Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'yi en üstün talebe kabul edilirdi. Derdi ki: "Onun şahsiyetine hayranım." Sonra onun senelerce annesinin hizmetine koştuğunu vurgulardı. Üstad, son yılları hariç Irak'ta ikamet ettiği müddet boyunca Necef'ten Kerbela'ya yaya gitmedi; çünkü annesinin bundan mustarip olacağını hissediyordu.[3] Yine eserlerinde, annesi nedeniyle izdivaç bile yapmayan ve annesine hizmet eden adamın ilginç öyküsüne değinmiştir. Öyle ki annesinin cefası karşısındaki sabır ve tahammülün bir noktasında, keşif kapıları onun yüzüne açılmıştı.[4]

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesalilu'ş-Şia*, c. 27, s. 167

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 5, s. 135.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 22.

4- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Nûr-i Melekût-i Kur'ân*, c. 1, s. 141.

Birkaç Nükte

1. Ebeveyne hizmet minnetle birlikte olmamalıdır. Eğer anne ve baba en küçük bir minnet hissederse evladın mükâfatı yok olacaktır.

2. Evlat, ebeveynine öyle davranmalıdır ki, ondan tevazu içinde ve çekinerek bir şey rica etmek yerine, ona emretme ve yasaklama cesareti bulabilmelidirler. Ebeveynin evlada nispetle konumu, efendinin köleye nispetle konumundan bile çok daha yüksek mertebededir. Efendi kölesinden bir şeyi ister, rica etmez.

3. Eğer ebeveyn evladını şeriata aykırı bir şeye çağırırsa, mesela kızından evden dışarıya başörtüsüz çıkmasını isterse onlara itaat caiz değildir. Rivayette şöyle geçer:

> لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِی مَعْصِیَةِ الْخَالِقِ / Yaratıcıya isyan konusunda hiçbir mahlûka itaat edilmez.[1]

Elbette böyle durumlarda bile nezaket korunmalı ve evlat onlara sert davranmamalıdır.

4. Eğer anne veya baba, anne ve baba olmaya ilaveten dinde hürmet gören kimselerdense, mesela Allah yolunun sâliki veya din âlimi ya da hak yolunda mücahit ise onlara saygı birkaç kat olur.

5. Rivayetlerde eşin babası ve âlim üstad, baba hükmünde kabul edilmiş ve onlara hürmetin altı çizilmiştir. Keza bazı rivayetlerde büyük oğul, baba gibi farz edilmiştir. Bu konu iki taraflı bir taahhüt ortaya çıkarır. Büyük oğul babalık yapmalı ve diğer çocuklar da ona daha fazla saygı göstermelidirler.

Nefsanî Hazlar ve Arzulardan Uzaklaşmak

İnsanın nefsi çok isyankârdır:

> نفس اژدرهاست او کی مرده است / از غم بی آلتی افسرده است
>
> *Nefis ejderhadır, mümkün mü ölsün! / O, hüzün ve imkânsızlık yüzünden kımıltısız ve cansız gözükmektedir.*[2]

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 11, s. 157.

2- Celaleddin Muhammad Mevlevî, *Mesnevî-i Mevlevî*.

Nefsi ıslah yolu riyazet ve alıştırmadır. İnsan nefsin dizginlerini ne kadar gevşetirse o kadar felakete uğrar. Sâlik gücü yettiğince nefsanî hazlardan uzak durmalıdır. Yiyecek ve içecekleri haz almak için tüketmemelidir. Bilakis güçlendirici ve özellikli iseler kuvvet ve özellikleri niyetiyle yemelidir. Sâlik herhangi lezzetli ama herhangi bir özelliği bulunmayan gıdaları bir kenara bırakmalı ve özelliği bol yiyecekleri tercih etmelidir. Sâlik ve hatta mümin asla "zevvak"[1] değildir. Şia'nın bu konudaki rivayetleri gayet açıktır.[2] Sâlik, sülûk ruhuyla, hatta takvayla bile bağdaşmayan gözü kalma ve rekabet kıyası şöyle dursun, hiçbir zaman lüks peşinde koşmaz ve sade yaşamayı hayatının planı yapar. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

> Allah yolunda her zaman iki işten en zor olanını seçmişimdir.[3]

Taharette Süreklilik

Sâlik daima taharet (abdest vs.) hâlinde yaşamaya gayret göstermelidir. Temiz olmamak sâlik için zararlıdır. Cenabet kalmak sâliki çaptan düşürür. Üstad derdi ki: "Geçici olarak suya ulaşamazsanız gusül yerine geçmek üzere teyemmüm yapın ki ruh daha az kirlensin. Bu teyemmüm mübihu's-salat (namazı caiz kılan abdest) değildir." İnsanların çoğu, hatta müminler, ilişkiye girdikleri gece uyuyup sabah namazından önce cenabetten gusletme alışkanlığına bağımlıdır. Bu iş sâlik için helak edici zehirdir.

Merhum Kazî'nin hâllerine ilişkin anlatımlarda şöyle geçer: "Bir gün talebeler kendisini soğuk algınlığına yakalanmış gördü. Anladılar ki -kendilerinin belirttiğine göre- farz gusül ihtiyacı hâsıl oldu, ama sıcak su bulamayınca ve gece vakti de hamamlar açık olmadığı için bu durum meydana geldi." Kendisi şöyle buyurmuştu: "Sabaha kadar cenabet kalmaya katlanamazdım. Bu nedenle soğuk suyla guslettim." Hülasa sâlik, cünüp olduğu an gusletmelidir. Sâlik olan kadın, hayız kanı kesilir kesilmez gusletmelidir. Sâlik daima abdestli olmalı ve müshetap gusülleri, özellikle de Cuma günü guslünü eda

---

1- Sürekli çok sayıda kadınla cinsel hazzı tatmin düşüncesinde olan kişi. Bu işi helal yoldan yapıyor olsa bile.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 6, s. 54. Nebevî rivayettir.

3- age, c. 3, s. 27. Bu konu enbiyadan da rivayet edilmiştir. bk. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 12, s. 353. Peygamber'in ashabından da rivayet edilmiştir. bk. age, c. 22, s. 330.

etmelidir. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) birisini tembellikle vasfedeceği zaman şöyle buyururdu:

> Cuma guslünü terk eden, en tembel kişidir.[1]

Zikirde Süreklilik

Zikir, yani Allah'ı anmak... Ki sâlikin ondan başka uğraşısı yoktur. Rivayette, Allah'ı çokça anmaktan maksadın çokça "sübhanallah" ve "la ilahe illallah" demek olmadığı belirtilmiştir. Aksine kastedilen, her durumda, özellikle vesveseler ve günah esnasında Yüce Allah'ı hatırlamaktır. Zikir eğer dille yapılırsa buna "virt" denilir ve virt de kalbî teveccüh ile yapılabilirse çok iyidir.

Sâlik için zikir ve virdin sürekli olmasının zarureti pek çok delilden çıkartılabilir. Mesela İmam Cafer Sadık (a.s) babası konusunda şöyle buyurmuştur: *"Babamın dili sürekli 'la ilahe illallah' zikriyle ıslaktı."*[2] Unvan-ı Basrî hadisinde geçtiğine göre kendisi hakkında Unvan'a şöyle buyurdu:

لِی أَوْرَادٌ فِی سَاعَةِ آنَاءِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ، فَلَا تَشْغَلْنِی عَنْ وِرْدِی.

> Gece gündüzün her saatinde virtlerim ve zikirlerim vardır. Beni onlardan alıkoyma.[3]

İnsan, Şeyh Bahaî'nin *Mefâtîhu'l-Felah*'ı gibi dua kitaplarına baktığında gece gündüz her saat için, hafta ve ayın günleri ve yılların ayları için din önderleri tarafından virt ve zikirler beyan edildiğini iyi anlıyor.

یک چشم زدن غافل از آن شاه نباشیم / شاید که نگاهی کند آگاه نباشیم

Bir göz kırpma kadar bile, o Sultan'dan gafil olmayalım / Belki bir bakış atar da haberimiz olmaz.

Birkaç Nükte

1. Bazen sâlik için zikrin örneği sükût etmek ve sessizliğe önem vermektir.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 78, s. 128.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 498.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 1, s. 224.

Üstad Hasanzade Âmulî şöyle der: "Bir sâlik Rasulullah'ı (s.a.a) rüyasında gördü ve zikir istedi. Hazret (s.a.a) buyurdu ki: Sana sükût zikri veriyorum."[1]

2. Sâlik vuslattan önce zikre devam yolunda gayret gösterir; fakat zikre devamın hakikati vuslattan sonradır. Şairin ifadesiyle:[2]

خوش آن که دلش ز ذکر پر نور شود / وز صولت ذکر نفس مقهور شود

اندیشه کـثرت از میان بـرخیزد / ذاکـر همـه ذکـر و ذکـر مـذکور شـود

Ne mutlu kalbi zikirle pür nur olana! / Zikrin ihtişamından nefsi mağlup olana!

Zikirdir, çokluk düşüncesini kaldıran / Zâkiri hepten zikir, zikir ise mezkûr yapan.

3. Virdin birtakım kısımları vardır. Sınırsız kalıplı ve sınırlı kalıplı, gizli veya nefsî sınırsız ve gizli veya nefsî sınırlı gibi. Üstad, Merhum Allâme Tabatabaî'den nakille şöyle buyururdu:

> Kalıplı virtten maksat, manasını dikkate almaksızın virdi dile dökmektir. Nefsî virtten maksat ise, virdi dile dökmek ve manasına da dikkat etmektir. Virdin mutlak olması ise belli bir sayının şart koşulmamasıdır; sâlik, kendi hâlinin gereğine uygun olarak sayıyı tutmaksızın onu söyler. Sınırlı virt ise, belli bir sayının şart koşulduğu zikirdir.[3]

Sâlik dilde virde çok fazla önem vermez, çünkü böyle bir zikir gerçekte dilin boşuna hareket edip laklaka yapmasıdır ve o kadar da faydalı değildir.[4]

4. Ârif-i kâmil Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî şöyle buyurur: "Günahı terk etmeksizin zikrin ve fikrin kalbe bir faydası yoktur."[5] Yine şöyle

---

1- Bu noktayı şifahen Üstad'dan işittim. Tahmin ediyorum, kendisinin *Hezaru Yek Nukte*'sinde de geçiyor.

2- *Nişân ez bî-Nişânhâ* kitabında geçmektedir. Şiir, merhum Şeyh Hüseyinali Nohudekî'ye aittir.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 162, dipnot: 140.

4- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 146.

5- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 191.

buyurur: "Murakabesiz zikir ve fikir faydasızdır. İnsanda bir hâl oluştursa bile o hâl asla kalıcı değildir."[1]

5. Sâlikler için zikir ve virdin türünü, sayısını ve niteliğini ancak kâmil üstad belirleye bilir. Virt, bazılarına faydalı, bazılarına da zararlı ilaç hükmündedir. Bazı zikir ve virtler kesrete önem verir, bazısı da vahdete. İkisinin bir araya getirilmesi durumumda her ikisi de akamete uğrayabilir. Hatırlarım, Üstad bazen, sâlik için bir hâl veya keşif zuhur eder etmez Erbain'in ortasında zikrini değiştirirdi. Herkes için tavsiye edilmiş zikirler ve virtler sayı sınırı olmadan yapılabilir.

6. Üstad şu görüşteydi: Gereksiz zihnî düşünceler ve yersiz hayalleri ortadan kaldırmanın yolu zikirdir. "Gelen her hâtırı zikir kılıcıyla uzaklaştırın." derdi ve şu ayeti çokça okurdu:

اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَآئِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ.

Allah'tan sakınanlar, onlara şeytandan bir vesvese ulaştığında Allah'ı anarlar ve birden görür hâle gelirler.[2]

Zillet, Meskenet ve Tevazu

Hz. Mahbub'un dergâhında, sâlikin sermayesi tevazudur. Sülûk ehline "ehl-i fakr" ve "fukara" adı verilmiştir; çünkü sâlikin fakirlikten başka hiçbir şeyi yoktur. İmam Seccad (a.s) ilahî huzurda şöyle inlerdi:

أَنَا بَعْدُ أَقَلُّ الْأَقَلِّينَ وَ أَذَلُّ الْأَذَلِّينَ وَ مِثْلُ الذَّرَّةِ أَوْ دُونَهَا.

Allah'ım, ben en aşağıların en aşağısı ve en azların en azıyım. Bir zerre gibi hatta ondan da az. [3]

تا کم نشوی و کمتر از کم نشوی / اندر صف عاشقان تو محرم نشوی

Az olmadıkça ve azdan da az olmadıkça / Âşıkların safında mahrem olmazsın. [4]

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 194.

2- A'râf (7), 201.

3- *Sahîfe-i Seccâdiyye*, kırk yedinci dua.

4- Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 157.

Sâlik eğer tevazu silahı ve sermayesini elinde muhafaza edebilir ve güçlendirebilirse, bazen hayli çetin olabilen yolun tüm imtihanlarından başı dik çıkacaktır. Bu fakirlik ve zillet onu, ehl-i sülûkün göz aydınlığı olan fena makamına ulaştıracaktır. Bu yüzden sâlik gözyaşı ehlidir; hicran, şevk, aşk ve yanmadan kaynaklanan ağlamadır bu.

Hz. Yahya'nın (a.s) hâlleri anlatılırken çokça ağladığından bahsedilmiştir. O kadar ki yanakları yara olmuştu ve annesi acı çekmesin diye yanaklarına keçe bağlamıştı.[1]

Sâlikin tevazuu onun iftiharıdır. Peygamberimiz (s.a.a), " الفَقْرُ فَخْرِی / *Fakirlik benim iftiharımdır.*"[2] buyurmuştur. İmam Hüseyin (a.s) Arefe duasında, İbn Tavus'un *İkbal*'deki nakline göre Allah'a şöyle arz etmişti: " إلٰهِی، أَنا الْفَقیرُ فی غِنایَ فَکَیْفَ لَا أَکُونُ فَقیرًا فِی فَقْرِی / *Allah'ım, muhtaç olmama konusunda fakirim. Öyleyse fakirlikte nasıl fakir olmayayım?*"[3]

Felsefî Nokta

İhtiyaçtan müstağni olmak Allah'ın zatî sıfatı ve Allah da zenginliğin kendisi olduğu gibi, fakirlik ve muhtaç olmak da mümkün âlemin ve mahlûkun zatî sıfatıdır, mümkünü'l-vücud olan tüm mahlûkat fakirliğin kendisidir. Buna göre, vacip zenginlik ile mümkün fakirlik arasındaki ilişki, selb/negatif ve icab/pozitif ilişkisidir, adem/yokluk ve meleke ilişkisi değil.[4] Dikkat edilirse bu nokta, varlığın şahsî vahdetine kanıta dayalı hadd-i vasatı verebilir.

سیه رویی ز ممکن در دو عالم / جدا هر گز نشد واللّـه اعلم

Yüzü karalık ve âcizlik mümkün varlıktan iki âlemde / Ayrı asla olmadı vallahu a'lem.[5]

Şuna dikkat edilmelidir ki, fakirlik sahip olmama, yokluk ve elden çıkarma değil, kendine ait görmemedir.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 14, s. 167.

2- age, c. 69, s. 49, bab: 94, fadlu'l-fakr ve'l-fukara.

3- age, c. 95, s. 225.

4- Bu noktayı üstadım Ayetullah Cevadî Âmulî'den Merhum Ali Hakîm'den nakille işittim. Şöyle demişti: " Bu noktayı üstad Allâme Tabatabaî'ye naklettim, kendisi kabul etti."

5- Şeyh Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*.

Haklara Riayet

Hukuka riayet konusu hem fıkıh ilminde hem ahlak ilminde hem de irfanda ele alınmıştır. Çoğu haklara riayet fıkıh açısından müstehaptır; fakat irfan açısından lazımdır. İnsanın üzerinde hakkı olan şeyler çoktur. Mesela toprak, sular, ağaçlar, hayvanlar, cami, özellikle yaşanılan mahallenin camisi, tüm âlem, özellikle de yaşanan mahallenin âlemi, Kur'ân, özellikle de evde mevcut olan Kur'ân, diğer insanlar, özellikle de Müslümanlar ve özellikle müminler, aile, anne ve baba, komşular, hocalar ve öğretmenler, evlatlar, eş vs.

Nebevî rivayette, Müslümanın sadece Müslüman üzerindeki otuz hakkı zikredilmiştir.[1] İmam Seccad (a.s), *Risâletu'l-Hukûk*'ta hakkın onlarca türünü beyan etmiştir.[2] Bu risaleyi okumak ve onunla amel etmek her sâlikin birinci vazifesidir. Hukuka riayetin temeli insaf kanunudur. İnsaf, " أن تُحِبُّ لِغَيرِکَ مَا تُحِبُّ لِنَفسِکَ / *Kendin için beğendiğini başkası için de beğenmek*"[3] demektir. Bazen sâlikin, riyazetleri yüklenirken bir türlü yol alamaz; çünkü bir hakkı bilmeden ihmal etmiş olabilir.

Annesi veya babası kalbinin derinliğinde kendisinden razı olmayan sâlik bir adım bile ileriye gidemez. Üstad Hasanzade gençlik dönemlerinde bir gün oğlunu haksız yere cezalandırır. İçinde bir sıkıntı ortaya çıkar ve büyük ârif Merhum Seyyid Muhammed Hasan İlahî'nin huzuruna varıp derdine derman bulmak için Âmul'dan ta Tebriz'e gider. Merhum İlahî şöyle buyurur: "Dün gece keşifte üstadım Kazî'nin yanındaydım. Dedi ki: Filan kişi (yani üstad Hasanzade), ailesine böyle muamele ediyorken nasıl olur da bu yolu katedebilir?" Üstad Hasanzede diyor: "Baştan ayağa utancımdan kıpkırmızı oldum."[4]

Üstad şöyle buyururdu: Bir sâlik Necef'te gece namazı için kalkar, kendini güçsüz hisseder. Yemek için bal kavanozunu eline alır. Bakar, balın üstünü karıncalar kaplamış. Onları suyla öldürür ve balı yer. Rüyasında karıncaları neden öldürdüğünün hesabı sorularak şiddetle azarlanır.

1- Şeyh Murtaza Ensarî, *Mekâsib-i Muharreme*, c. 1, s. 365.

2- Şeyh Saduk, *Hısâl*, c. 2, s. 345.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 169.

4- Bu konuyu şefahen Üstad'dan dinledim.

İmam Seccad'ın (a.s) şehadetinden sonra devesi ahırdan kaçtı ve İmam'ın mezarında başını toprağa koydu. İmam Muhammed Bâkır (a.s) buyurdu ki: *"Haklı. Babam yirmi defa onunla Mekke'ye gitti, ama bir kez bile ona kırbaç vurmadı."*[1] Merhum Allâme Tabatabaî, evinde beslediği tavuk ve horozu asla kesip öldürmezdi.[2]

Dost

"Seferin Yol Arkadaşları" bahsinde Allah yolunun dostlarından bahsetmiştik.

İtidal ve Yumuşaklık

رهرو آن نیست که گه تند و گهی خسته رود / رهرو آن است که آهسته و پیوسته رود

Yol yürüyen bazen hızlı, bazen yorgun giden değildir / Yol yürüyen, yavaş ve sürekli gidendir.[3]

Sâlik, seferin başlangıcında kendisinde tarifsiz bir heyecan ve şevk hisseder. Bazen de seferin ortasında suret tecellileri sırasında bu heyecan ve şevki hisseder. Bu yüzden kendisini ibadete vakfetme kararı alıp, vaktini ibadet ve itaatle doldurur. Herkesten bir kelime öğrenir ve her ruhanî gıdadan bir lokma alır; ama bu heyecan ve şevk geçicidir, bir süre sonra kesinti olur. Nefis daraldığında da omuzları bu ağır yükten aniden boş kalır ve seferin yükünü ebediyen yere bırakır. Seferden ve onun adabından o kadar nefret eder ki, en küçük müstehap ameli ve kimi zaman da farz ameli eda etmeye birazcık eğilimi dahi kalmaz. Bunun çözümü, sâlikin en başta itidalli, orta hâlli olması ve yumuşaklığı benimsemesi; ruhî kabiliyet ve hususiyetlerini, iş, meşguliyet ve tahammül miktarını göz önünde bulundurarak gücünün yettiği ameli seçmesi ve onda devamlı olması, ibadete her yöneldiğinde henüz yorulmadan ibadetten çekilmesi, nefsini istirahat ettirmesi ve asla kendisine ibadeti dayatmamasıdır.

İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "لَا تُكرِّهُوا إِلٰى أَنْفُسِكِمُ الْعِبادَةَ /*İbadeti*

1- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, bahş-i zindeginame-i İmam Seccad (a.s).

2- Abdullah Cevadî Âmulî, *Şemsu'l-Vahy Tebrizî*, s. 304.

3- Farsça bir meseldir.

kendinize dayatmayın."[1] Aynı şekilde Hazret, Allah Resulü'nün (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

يا عَلِيُّ، إِنَّ هٰذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ وَ لَا تُبَغِّضْ إِلٰى نَفْسِكَ عِبَادَةَ رَبِّكَ فَإِنَّ الْمُنْبَتَّ يعْنِى الْمُفْرِطَ لَا ظَهْرًا أَبْقٰى وَ لَا أَرْضًا قَطَعَ.

Ey Ali, şüphesiz din muhkem ve sağlamdır. Öyleyse ona sükûnet ve itidalle gir. Allah'a ibadeti kendine nahoş hâle getirme; çünkü korkusuz binici ne bineğin arkasını salim bırakır ne de mesafeyi keser.[2]

İmam Ali (a.s) şu Nebevî rivayete amel etmiş olmalı ki şöyle buyurmuştur:

قَلِيلٌ مَدُومٌ عَلَيْهِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مَمْلُولٍ مِنْهُ.

Devamlı olan az, sıkıcı olan çoktan üstündür.[3]

Birkaç Nükte

1. Yolun üstatlarının çokça dikkat çektiği önemli nükte, sâlikin aşırıya gittiği ve kendisini çok zorluğa attığı takdirde bu yolu tamamen terk edeceği ve yükü ebediyen yere bırakacağıdır.

2. Yol için bir üstadın gerekli olmasının sebepleri ve bunun yararlarından biri de talebelerdeki itidal ve yumuşaklığın kontrol edilmesidir.

3. İnsanın kendisini çok fazla ibadete zorlamaması, ilahî farzların ve kâmil üstadın talimatları dışındaki durumdadır; çünkü şeriat ve insan-ı kâmil, takati aşan (tahammül edilemeyecek) bir şeyi emretmez.

4. Sâlik iki hâlde ibadeti kendisine ağır görür. Birincisi sülûkün başında, ilk şevkin sönmesinden sonra ve kalpte ilahî aşk ortaya çıkmadan öncedir. İkincisi daralma ve kabz hâlindedir. Birincisinin tedavi yolu, ilahî aşkı ortaya çıkarmayı hızlandırmak için dünyada murakabe ve zühdü yoğunlaştırmaktır. İkincisinin tedavi yolu ise "Kabz ve Bast" bahsinde gelecektir.

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 86.

2- age, s. 87.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 444.

5. Rivayetlerde günün (gece ve gündüz) üç veya dört kısma ayrılması gerektiği buyrulmuştur. Bir kısım iş güç için, bir kısım istirahat için, bir kısım ibadet için, bir kısım da meşru eğlence ve keyifler için. Bu dördüncü kısım (helal eğlence) aslında yaşamdaki müdarayı, hoş görülü ve orta hâlli olmayı oluşturacaktır. Bu nedenle Ehlibeyt'in (a.s) rivayetlerinde bu dördüncü kısmın diğer üç kısmı, özellikle de ibadet kısmını kalıcı kılacağı vurgulanmıştır. Elbette rivayetlerin kastettiği illa da eşit saatlere bölünmesi değildir.

6. Nefis, bazen ibadetin başlangıcında nefret ve dayatma hisseder; fakat bu ağırlık devam etmez ve bir miktar tahammülle bertaraf olur. Sâlik keskin zekâlı olmalı ve başlangıçtaki her ağırlaşmayı ciddiye almamalıdır. Şeytanın kurnazlığını ilahî uyanıklıkla akamete uğratmak gerekir.

Seher (Gece Uyanıklığı)

دامن خلوت ز دست، کی دهد آن کس که یافت / در دل شب های تار ذوق مناجات را

Halvetin eteğinden elini kim çeker / Karanlık gecelerde münacatın tadını aldıysa?[1]

Merhum Seyyid Ali Kazî şöyle yazmıştır: "Ne kadar ilginç ve şaşılacak bir durumdur, yüce makamların ve kemalin peşinde olup da geceleri uyanık olmamak!"[2]

Peygamber-i Ekrem (s.a.a), Ali Murtaza'ya (a.s) şöyle buyurdu: " عَلَیکَ بِصَلاَة اللَّیلِ / *[Ey Ali!] Gece namazına çok önem ver.*"[3] Bu cümleyi üç kez tekrarladı.

Allah yolunun sülûkünde bazı işler kırmızıçizgilerin parçasıdır; yani terk edilmeleri hiçbir şekilde caiz değildir. Gece namazı bu işlerin başında gelir. Üstadın, sâlikten günlük ameli tekrar yapmasını istediği olmuştur; bunun nedeni, sâlikin bir gece namazının kazaya kalmasıdır.

Rivayette " الشِّتَاءُ رَبِیعُ المُؤمِن / *Kış iman ehlinin baharıdır.*"[4] şeklinde geçer.

1- Vahdet Kirmanî'ye ait şiir.

2- Seyyid Muhammed Hasan Kazî, *Safaâtun min Tarîhi'l-A'lâm fi'n-Necefi'l-Eşref*, c. 1, s. 187.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 8, s. 79.

4- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 64, s. 304.

Neden? Çünkü geceler uzun olduğundan sâlik gecenin ikliminden daha fazla istifade edecektir. Üstad buyururdu ki: "Sâlik eğer gece kalkışı için üstad tarafından özel bir talimat almamışsa yazları ezana bir saat kala ve kışları ezana bir buçuk saat kala teheccüt için kalkmalıdır." Elbette bu miktarı asgari kabul ederdi. Hâlinin elverişli olması durumunda daha fazla uyanık kalmayı da caiz sayardı.

Rivayetlerde geceyi uyanık geçirme ve teheccüd için; dünyevî, berzahî ve uhrevî onlarca eser ve özellik sayılmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber Efendimizin (s.a.a) "makam-ı mahmud"a ulaşması gece namazı şartına bağlanmıştır.[1]

Gece Kalkmanın Hazırlıkları

Gece uyanmasında başarılı olmanın faktörleri şunlardır:

1. Gündüz günah işlememek: Gündüz işlenen günah, gece ibadetine uyanma lütfunu insandan alır. Bu yüzden, sâlik yatmadan önce muhasebe esnasında eğer gün içerisindeki bir günahını hatırlarsa, gece ibadetinden mahrum kalmamak için hemen tövbe etmelidir. Üstad Mutahharî, üstadı Mirza Ali Ağa Şirazî'den nakleder: "Şiir okumanın mekruh olduğu Perşembe geceleri bir toplantıda şiir okumuştu ve o gece teheccüde kalkamamıştı."

2. Kaylule uykusu: Öğle vaktinde uyumanın gece uyanmada etkisi vardır. Esas itibariyle gece kalkıp bir süre uyanık kaldığı durumda yorulmayan çok az insan vardır. Bu yorgunluk çoğunlukla uykunun insana galip gelmesine yol açar ve çaresi de öğleden önce veya öğleden sonra bir miktar uyumaktır. Ancak ikindi vaktinde uyunmaz, çünkü mekruhtur. Bu uyku ise elbette gece geç uyumaya sebep olacak şekilde fazla olmamalıdır.

3. Akşam yemeğini az yemek.

4. Akşam yemeğini hafif yemek ve ağır yiyecekleri yemekten kaçınmak.

5. Akşam erken uyumak, gece uyanmada başarılı olmanın sebebidir. Gecenin başlangıcındaki uyku rahmanî, gecenin sonundaki uyku ise şeytanîdir. Günümüzde ne yazık ki elektrik nimeti veya musibeti nedeniyle âdeta gece ve gündüzün sınırı ortadan kalkmıştır ve çoğu insan geç saatlere kadar

1- İsrâ (17), 79.

uyanık kalmaktadır. Daha sonra uyumakta ve gece namazına uyanmaktan mahrum kalmak bir yana, sabah namazından bile yahut hiç değilse sabah namazını ilk vaktinde kılmaktan mahrum olmaktadır. Bazen güneş doğduktan sonra birkaç saat daha uyumaktadırlar. Bu, kesin olarak Peygamber-i Ekrem'in (s.a.a) ve İmamların (a.s) siretine aykırıdır. Sâlik erken uyur ve bu yolda hiçbir gayreti esirgemez. Allah Resulü'nün (s.a.a) siretinde geçtiğine göre o Hazret, akşamları hafif bir yemek yer (çünkü akşam yemeğini terk etmek mekruhtur[1]) ve yatsı namazından hemen sonra uyurdu. (يَأوِى إلٰى فِراشِه)[2]

6. Uyku esnasında ilahî aşkla yastığa baş koymak ve bu düşünceyle uykuya dalmak.

7. Uyanma gayreti ve azmiyle uyumak.

8. Uyanmak için saat ve benzerinden yararlanmak. Üstad şöyle buyururdu: "Sülûkün başlarında saatten istifade edilmesinde müşkül yoktur. Fakat sonra sâlik aşkla uyanmalıdır."

9. Uyandıktan sonra hemen yatağı terk etmek, onu toplamak ve şartları değiştirmek. Mesela duş almak, çay içmek veya meyve yemek, bir miktar açık havada yürümek, evin bir kısmını aydınlatmak vs.

10. Eğer gece namazı kaza olursa kesinlikle kazasını eda etmek. Ayetullah Behcet, "Gece namazını başarmanın yolu, onun kazasını kılmaktır." buyururdu.

Hâfız-ı Şirazî şöyle der:

دلا بسوز که سوز تو کارها بکند / نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند...

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

Gönül yan yakıl. Senin yanıp yakılman ne işler eder? / Gece yarısındaki bir niyaz, yüzlerce belayı defeder...

İşini Tanrı'ya bırak da gönlünü hoş tut. / Davacı acımazsa, Tanrı acır. [3]

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 16, s. 466.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 73, s. 204.

3- *Dîvân-ı Hâfız.*

Yine bu gece namazının önemini ve insanı ulaştırdığı güzellikleri Hâfız şöyle şiire döker:

من این امید ببینم به خود که نیم شبی / به جای اشک روان در کنار من باشی

Bir gece yarısı hiç olmazsa rüyada görecek miyim? Akan gözyaşlarım yerine, kucağıma sen gelmiş oturmuşsun![1]

Nihayet gayet açık bir şekilde şöyle ilan eder:

دوش وقتِ سَحَر از غُصه نجاتم دادند / واندر آن ظلمتِ شب آبِ حیاتم دادند

بی خـود از شَعْـشَعَـهٔ پرتـوِ ذاتـم کـردند / بـاده از جـام تـجـلی صفاتم دادنـد

چه مبارک سحری بود و چه فرخنده شبی / آن شب قدر که این تازه براتم دادند

Dün gece seher çağı beni gamdan kurtardılar. / O gece karanlığında bana ab-ı hayat sundular.

Zat ziyasının parıltısıyla kendimden geçtim,/ Bana sıfat tecellisinden şarap verdiler.

Ne mübarek seherdi o seher… ne kutlu bir geceydi / o kadir gecesi. O gece bana bu yepyeni beratı ihsan ettiler.[2]

Sözün sonunda söylenmesi gereken nokta şudur ki, gece uyanık kalmanın bizzat kendisi bile çok faydalı ve güzeldir, hatta bazen gece namazı kılmasa bile. Seher/Gece namazı vakti girmese de gece namazı kılmak güzeldir; fakat teheccüdün en iyisi, gecenin nafile namazının eda edildiği gece vakti uyanmaktır.

Suskunluk (Sükût)

Sükût yani suskunluk; fakat murakabe ve tefekkürle birlikte olan suskunluk... Sâlik dilsizdir. İmam Cafer Sadık (a.s), " إنَّما شِيعَتُنا الخُرْسُ / *Şiîlerimiz dil-*

1- *Dîvân-ı Hâfız*

2- age.

sizdir."[1] buyurur. Hz. Peygamber (s.a.a) hakkında, " صَمْتُهُ لِسانٌ / *Sükûtu lisandı."*[2] diye rivayet edilir. Bu sözün manası şudur: Allah Resulü'nün (s.a.a) sessizliği bizzat ders veren ve ibret alınacak bir durum idi. Zikri, tefekkürü ve murakabesi olmayan sükût faydasızdır. Rivayette şöyle geçer: "كُلُّ صَمْتٍ لَيْسَ فيه فِكْرٌ فسَهْوٌ", *"İçinde tefekkürü olmayan sükût hatanın ta kendisidir."*[3] Tefekkürsüz sükût hiçbir hayır getirmez. Tabii ki sükûta ilaveten bâtının lisanı da susmalı ve sakin olmalıdır. Üstad derdi ki: "Sükût zihni toparlamayı sağlar. Sâlik zihnini toparlamakla ilahî rahmetin kapsamına girer."

Çağımızın âriflerinin üstadı olan ve kabri Kerbela'da İmam Hüseyin'in (a.s) şehit edildiği yerin karşısında bulunan ârif-i kâmil Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî, fıkıh dersinde dersin ortasında bir miktar susar, gözlerini kapar, tafsilatlı murakabeye koyulur ve şöyle buyururdu: "Dersin muhtevasındaki detay nedeniyle dikkatim dağılıyor. Bu şekilde telafi ediyorum." Üstad derdi ki: "Aslolan sükûttur ve sâlik her durumda suskun olmalıdır; sadece şu durumlarda konuşmaya izin verilmiştir: Yüce Allah'ın farz kıldığı durumlarda, tartışmaya girmemek şartıyla ilmî konularda, ilim tedrisatında, eş ve çocuklarla birlikteyken, sülûk dostuyla ünsiyet kurarken ve zikir sırasında. Bunların tamamı tabii ki sâlikin daimî düsturu olan teveccüh şartına bağlıdır."

Hâl Talebi, Onu Koruma ve Makama Dönüştürme

Üstad anlatırdı: Merhum Kazî talebelerine derdi ki: "Hâl edinmenin ardına düşün. Hangi mekânda veya hangi amelle hâlin ortaya çıktığına bakın. Kûfe, Sehle, Necef, Kerbela... Ve onun kadrini bilin." Bilindiği üzere hâl, makamın mukaddimesidir. Hâle sahip olmamak iyi değildir ve yine hâlde donup kalmak da iyi değildir. "Zikir ve tefekkürden kaynaklanan hâl, murakabe olmaksızın olumlu bir şey değildir. Zira geçicidir ve makama varmamak bir yana, bir süre sonra kaybolacaktır. Şu hâlde murakabesiz zikrin getirdiği sahte hâle kanmamak gerekir." Bu, Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin ifadelerindendir.[4]

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 113.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 380.

3- age, c. 74, s. 421.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 194.

Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmaktadır:

اِنَّ لِرَبِّكُمْ فِی أَيّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحاتٌ، أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَ لَا تُعْرِضُوا عَنْهَا.

> Yaşadığınız zamanın günlerinde Rabbinizin can bahşeden esintileri vardır. Onlara yönelin ve onlara sırt çevirmeyin.[1]

Hz. Peygamber'in (s.a.a) bu sözü, evliyanın üzerinde hassasiyetle durduğu manevî hâllere dikkat ve önem vermekten bahsetmektedir. Bununla birlikte tüm hâl ve ilhamların (varidat) sahih mi, sakat mı olduğunu üstadın teyit ve tayin ettiğini biliyoruz. O men ettiği takdirde onların peşine düşmemek gerekir.

Uzlet ve Halvet

Uzlet, maksatları ve yaşamdaki hedefleri, Yüce Allah olmayan kimselerden uzak durmaktır. Uzlet, dünya ehli ile ve Allah'tan başkasına gönül veren kimselerle birlikte olmamak demektir. İmam Rıza'ya (a.s) soruldu: "Aşağı seviyedeki kimseler kimlerdir?" Şöyle buyurdu: *"Sahip olduğu şey kendisini Allah'tan alıkoyan kişi."* Rivayetin metni şudur: "سُئِلَ عنِ السَّفلَة فقالَ منْ كانَ لَهُ شیْءٌ یُلْهیهِ عنِ اللَّهِ"[2] Şu hâlde uzlet, Hak'tan başkasına gönül vermiş bayağı ve himmetsiz insanlardan uzak durmaktır. O şey huriler ve köşkler olsa bile. Sadruddin Dizfulî'nin ifadesiyle:

> خدایا زاهد از تو حور می خواهد قصورش بین / به جنت از درت بگریزد او یا رب شعورش بین
>
> *Allah'ım, zahit senden huri ister, kusuru gör / Kapından cennete kaçar o, ya Rab şuuru gör.*

"Seferin Yol Arkadaşı" bahsinde sâlikin başkalarına davranış şekli ve uzletin sahih manası hakkında tafsilat vermiştik. Bu nedenle burada "halvet" bahsine gireceğiz. Halvet iki türlüdür: Genel ve özel. Genel halvet, Allah'tan gayrısından, özellikle de marifet ehli olmayan, Allah tanımazlardan ayrılıp uzaklaşmaktır. Bu, uzletin daha yukarıda söylediğimiz manasıydı. Özel halvet ise dua ve zikir sırasında başkalarından uzaklaşmaktır. Üstad derdi ki:

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 221.

2- age, c. 75, s. 335.

"Sâlikin evde bir odayı zikir için ayırıp tanzim etmesi iyidir." Bu odanın şu şekilde olması iyidir (elbette imkân dâhilinde):

1. Küçük olmalıdır. Yani sâlikin sığacağı kadar.

2. Bir taneden fazla kapısı olmamalıdır. Penceresi de olmamalıdır.

3. Sade olmalı ve lüksten uzak bulunmalıdır.

4. Tuğla, harç, demir, çatısı vb. pak ve temiz olmalıdır.

5. Itırlı olmalı ve içerisi güzel kokmalıdır, özellikle de zikir sırasında tütsüden yararlanılmalıdır. Üstad şöyle buyururdu: "Zikir sırasında od ve günlük otu dumanının tütmesi habis ruhların defedilmesi ve ortamın zarafetle yumuşamasında etkilidir." Yine derdi ki: "Günlük otunun etkisi od otundan daha fazladır."

6. Kalabalık ve gürültüden uzak olunacak bir yerde olmalıdır.

7. Zemini toprak veya hasır olmalıdır. Konforlu ve gösterişli halılarla döşemekten kaçınılmalıdır.

Rivayetlerde evde musalla (namaz kılınan yer) bulunması konusu, yani sürekli seccadenin serili olduğu, namaz ve ibadete ayrılmış bir yerin olması vurgulanmıştır. Allah Resulü, Fatıma-i Zehra ve tüm İmamların evde musallası vardı. İnsanın musallaya mescit muamelesi yapması müstehaptır. Şehit Mutahharî'nin eşi, "O değerlimizin şehadetinden sonra kendisinin musallasından bol bol bereketler gördük." demiştir.

Aşk ve Muhabbet

"Seferin Bineği" bahsinde aşk hakkında tafsilatlı söz etmiştik, dolayısıyla tekrarı gerekli değildir. Burada mevzunun önemi nedeniyle aşağıdaki birkaç cümleyle yetineceğiz:

– Aşk sülûkün burakıdır.

– Dinin hakikati muhabbet ve aşktan başka bir şey değildir: "هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ / *Acaba din sevgiden başka nedir ki.*"[1]

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 8, s. 79.

– Allah aşkını kazanmanın yolu dünyada züht içinde olmak ve yoğun murakabedir.

– Aşksız ibadet, cansız ve etkisiz bir ibadettir.

– Sâlik yapabildiği her şekilde aşkı kazanmalıdır. Aksi takdirde rüşte eremez.

– Hayvanî değil de nefsanî aşk manasındaki mecazî aşk, hakikî aşkın mukaddimesi ve köprüsü olabilir.

– Aşk fena fillâh makamından önce birinci seferin sonunda ortadan kalkar; çünkü kesret kokusu veren her şey yok olmaktadır.

– Aşk derman içerir. Âşık günün birinde nihayet yanar. Huzurî Hindî'nin ifadesiyle:

گفتم به چشم از عقب گل رخان مرو / نشنید و رفت عاقبت از گریه کور شد

Göze dedim ki, gül yüzlülerin peşine düşme! / Dinlemedi, gitti ve akıbet ağlamaktan kör oldu. [1]

بحری است بحر عشق که هیچش کناره نیست / آنجا جز آنکه جان بسپارند چاره نیست

Aşk yolu, bir yoldur ki; ne ucu var, ne kıyısı. / O yolda can vermeden başka hiçbir çare bulunmaz. [2]

– Tüm âlem sevgi ve aşk ile hareket etmektedir. Ârifler, zahirdeki Allah'ın tezahürlerinin zuhurunu "hareket-i hubbî/sevgiye dayalı hareket" ile tefsir eder ve "kenz-i mahfî/gizli hazine" rivayetine dayanırlar.

طفیل هستی عشق اند آدمی و پری / ارادتی بنما تا سعادتی ببری

بکوش خواجه و از عشق بی نصیب مباش / که بنده را نخرد کس به عیب بی هنری

Aşkın varlık tufeyli insan ve peri (insan da aşka tabidir, peri de) / Sen de iradeni aşka ver de saadete nail ol!

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 538.

2- *Dîvân-ı Hâfız.*

Hâce, çalış, aşktan nasipsiz kalma. Çünkü bir kulda hünersizlik ayıbı olursa, o kulu kimse satın almaz.

طریق عشق طریقي عجب خطرناک است / نعوذ باللـه اگر ره به مقـصدی نـبـری

Aşk yolu, son derecede tehlikeli bir yoldur. / Bir emin yere varamazsan, eyvahlar olsun![1]

Yine Lisanu'l-Gayb'dan (Hâfız-ı Şirazî'den) dinleyelim:

در ازل پـرتـو حُسنَت از تجـلی دم زد / عشـق پـیدا شـد و آتـش بـه همه عالم زد

جلوه ای کرد رُخَت دید مَلَک عشق نداشت / عینِ آتش شد از این غیرت و بر آدم زد

عقل می خواست کز آن شعلهٔ چراغ افروزد / برق غیرت بدرخشید و جهان بر هم زد

مدعی خواست کـه آیـد به تماشاگـه راز / دست غـیب آمد و بر سـینهٔ نامحرم زد

دیـگران قـرعـهٔ قسمت همه بر عیش زدند / دل غـم دیدهٔ ما بود کـه هم بر غم زد

جان عِلوِی هوس چـاه زنـخدان تو داشت / دست در حلـقـهٔ آن زُلف خَم اندر خَم زد

حافـظ آن روز طـرب نامــهٔ عشـق تو نـوشت / که قلم بر سر اسباب دل خـرّم زد

Güzelliğin ezelde tecellî edince aşk meydana geldi, bütün âlemi ateşlere yaktı.

Yüzün bir cilve etti, fakat meleklerde aşka kabiliyet görmeyince gayrete geldi, ateşin ta kendisi oldu, insanları tutuşturdu!

Akıl da o şuleden çerağ uyandırmak istedi; ama şimşeği parladı, cihanı birbirine kattı, akıl mahrum kaldı gitti!

Lafta âşık bu sırlara bakmak için geldi / Gayb eli göğsüne vurup oradan def etti.

Başkaları huzur ve istirahat kurasını çektiler, kısmetleri buymuş. Bizim gamlı gönlümüz de gam ve cefa kurasını çekti!

Kadri yüce can, çene çukurundaki kuyuya heveslendi de o büklüm büklüm saçlara yapıştı!

1- age.

Hâfız, neşeli gönlünün neşe ve huzur sebeplerini kalemiyle çizdiği gün senin aşkınla şad olmak ümidinden de vazgeçti![1]

Tefekkür

Tefekkürün önemine dair üç yüzden fazla ayette ve yüzlerce rivayette, farklı ifadelerle durulduğunu söylemek yeterlidir. Düşünme ve tefekkür insanı hayvandan ayıran özellik kabul edilmiş. Rivayette şöyle geçer:

تَفَكُّرُ سَاعَة خَيْرٌ مِنْ عِبَادَة سَبْعِينَ سَنَةٍ / Bir saat tefekkür yetmiş yıl ibadetten üstündür.[2]

Sülûkta tefekkür, zikrin mahsulüdür ve ondan üstündür. Bu bakımdan sâlik için zikirden sonra fikir oluşmaya başlar[3] ve zikre göre Üstad tarafından daha geç değiştirilir. Şeyh Muhammed Baharî, Şeyh Ahmed isimli kişiye bir talimatında şöyle yazar:

> Hâsılı, güneş doğana kadarki zamanı ibadet vakti yapsın. İbadetten başka hiçbir işle uğraşmasın. Diğer işleri o vakte almasın. Herkes meşru zikir ve virtlerle meşgul olsun. Henüz tefekkür ehli değilse, ama tefekkür sahasına yolu düşmüşse elinde olan her fikri bu vakitler içinde amele geçersin. Eğer fikrin kolayca aktığını görürse fikrin peşine düşsün, virtler ve takibatı değiştirsin. Eğer fikrin donduğunu görürse onu bıraksın, zikrin peşinden gitsin. İncelesin, onun üzerinde hangi amel daha tesirliyse onu bütün evradın önüne alsın.[4]

Bu fakirin görüşüne göre fikir kelimesi ve türevleri rivayetlerde bazen murakabe ve sülûkî tefekkür manasında kullanılmıştır. Mesela Ebû Zer (r.h) hakkında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

كانَ اكثَر عِبادتِه التّفَكُّر / Çoğu ibadeti tefekkürdü.[5]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 66, s. 292.

3- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 114 ve 115.

4- age.

5- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 22, s. 431, Şeyh Saduk'un *Hısâl*'inden nakille.

Burada tefekkür; murakabe ve Allah'a teveccüh manasındadır. İmam Cevad'dan (a.s) bir rivayette şöyle geçer:

اَلْقَصْدُ إِلَى اللَّهِ تَعَالٰى بِالْقُلُوبِ أَبْلَغُ مِنْ إِتْعَابِ الجَوَارِحِ بِالْأَعْمَالِ.

> Allah'a kalple yönelmek, uzuv ve organları amelle yormaktan daha fazla maksada iletir.[1]

Peygamber Efendimiz (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) şöyle buyurdu:

اِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ اِلَى اللَّهِ بِاَنْواعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ اِلَيْهِ بِالتَّفَكُّرِ تَبْلُغْهُمْ.

> İnsanlar türlü türlü hayırlı işlerle Allah'a yaklaşmak istediğinde, sen tefekkürle Allah'a yaklaşmaya çalışırsan onların önüne geçersin.[2]

Bu rivayetler söz konusu murakabe ve batınî teveccühe dikkat çekmektedir. Yani bulunduğunda virt olmasa bile etkili olan, bulunmadığında virt olsa bile tesir göstermeyen, hatta zararlı olan şey... Ehlibeyt'in (a.s) rivayetlerinde, *"kalbin teveccühü olmaksızın dua (*الدعاء بِظَهر قلبٍ ساهٍ*)"*[3] şiddetle yerilmiştir. Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Baharî şöyle buyurur: "Denmiştir ki, kalp huzuru olmadan yapılan zikirler ve ibadetler kalbe kasavet getirir." (يُورِثُ قَسَاوَةَ القَلْبِ)[4]

Kabz ve Bast (Daralma ve Genişleme)

"Seferde Kanatlanma" faslında bu konuda etraflıca söz söyleyeceğiz.

Sırrı Gizleme

Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Baharî buyurur ki: "[Sâlik] ketumu'l-esrar olmalıdır. Sırrını gizlemelidir. Sırdan maksat da, başkalarının bilmediği ve onlara anlattığında neticede ya gereksiz ya da akidelerinin

---

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 75, s. 363; Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Zindeginame-i İmam Cevad (a.s).

2- Bu rivayetin kaynağı yukarıda geçti.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 472.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 54.

bozulmasına sebep olacak mevzudur. Bu, şahıslara ve memleketlere göre farklılık gösterir."[1] Üstad da *Lübbü'l-Lübâb*'ta şöyle yazmıştır:

> Sırrı gizleyip saklamak sülûkün önemli şartlarındandır. Bu yolun büyükleri bu şarta çok ehemmiyet göstermiş, talebelerine önemli talimatlar vermiş ve tavsiyeyi mübalağa seviyesine çıkarmışlardır; ister amel, virtler ve zikirlerde olsun, ister varidat, mükaşefe ve hâllerde olsun. Hatta takiyyenin imkânsız olduğu ve neredeyse sırrın ifşa edileceği durumlarda aksine davranmayı (tevriye) gereklilik ve emirler arasında saymışlardır. Öyle ki, sırrı gizlemek eğer ameli ve virdi terk etmeyi gerektiriyorsa amelden vazgeçilmelidir: " وَاسْتَعينُوا عَلَى الْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ / *İhtiyaçları gidermek için sırrı saklamadan yardım alın."*[2] Takiyye ve sırrı saklama sayesinde zorluklar, sıkıntılar ve tehlikeler dikkat çekici biçimde azalacaktır. Takiyyeyi terk etmek ise sâlikin başına yağacak fitnelerin, belaların ve musibetlerin çoğalmasına yol açacaktır.[3]

Hadislerde takiyeyi terk edenin imandan yoksun olduğu ve gerçek Şia olmadığı yer alır.[4]

Bu cümlelerden birkaç konu çıkmaktadır:

1. Sırrı saklamanın konusu virtler, zikirler, varidat, mükaşefeler ve hâllerdir. Öyle anlaşılıyor ki sâlik olma, üstatla has irtibat ve sülûk dostlarıyla has irtibat da bunlara ilave edilmelidir. Üstad, talebelerine bunu güçlü biçimde emretmiştir; çünkü hiç kimse talebelerin onunla bağını anlamayacaktır. Hatta bu şartı Üstad Şehid Mutahharî'ye de ifade buyurmuştur.[5]

2. Sırrı saklamanın konularıyla ilgili olarak takiyye caizdir, hatta tevriye veya ameli terk etmekle sonuçlansa bile. (Elbette kastedilen sülûktaki amellerdir, ilahî farzlar değil.)

3. Rivayetler açısından maksada ulaşma yolunda en iyi yardımcılardan biri gizlemedir. Öyleyse sâlik olmayan için, hatta Müslüman olmayan için de

---

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 119.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 74, s. 166.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 131.

4- Muhammed Hasan Âmilî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 16, s. 211 ve 212.

5- Bu konuyu şehid Mutahharî'nin büyük damadından dinlemiştim.

gizleme çare üreten şeydir. Bu nedenle, "Paranı, yolunu ve mezhebini gizle."[1] sözü meşhurdur.

4. Gizleme, musibet ve belaları büyük ölçüde azaltacaktır. Bu nedenledir ki, Ehlibeyt mektebinde takiyye vurgulanmıştır. İrfan ve sülûkün yüksek maarifiyle ilgili olarak da onun ehli olanlar için teyit ve tekit edilmiştir. Şu rivayetlere bakılabilir:

1. Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّا مَعَاشِرَ الْأَنْبِياءِ أُمِرْنَا أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ عَلٰى قَدْرِ عُقُولِهِمْ.

Biz peygamberler, insanlara akılları ölçüsünce hitap etmekle emrolunduk.[2]

2. Emîrü'l-Müminin İmam Ali (a.s) göğsüne işaret ederek şöyle buyurdu:

إنَّ هاهُنا لَعِلْمًا جَمًّا [و أشارَ بيدهِ إلى صدْرِه] لَوْ أصَبْتُ لَهُ حَمَلَةً.

Şu sinemde o kadar çok ilim var ki, ah bir taşıyan bulabilseydim.[3]

3. İmam Seccad (a.s) şöyle buyurdu:

انی لاکتم من علمی جـواهره — کی لا یری الحق ذو جهل فیفتننا
و قد تقدم فی هذا ابـو حـسن — الی الحسین و وصی قبله حسـنا
وربّ جوهـر علم لـو ابـوح بـه — لـقیل لی انت ممن یعـبد الوثـنا
ولاستحل رجال صالحون دمی — یـرون اقـبـح ما یـأتـونـه حَسـنا

İlim mücevherlerimi gizliyorum ki cahilin biri onu bulamasın ve sapkınlığa sürüklenmesin.

Benden önce Ebu'l-Hasan Ali, Hasan ve Hüseyin babasının talimatıyla böyle yaptı.

1- Arapça bir darbımeseldir. [Zehebini, zehabını ve mezhebini gizle.]

2- Muhamed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 10.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 147.

Evet, sinemde öyle bir ilim cevheri var ki, ifşa etsem putperest derler.

Dindarlar kanımı mubah sayar ve çok çirkin bu işi güzel görürler.[1]

4. İmam Cafer Sadık (a.s), "Zerih'e buyurduğunuz konuları bize anlatmıyorsunuz." diyen kişilere cevaben şöyle dedi:

وَ مَن يَحتَمِلُ مِثلَ ما يَحتَمِلُ ذَرِيحٌ / Hanginizde Zerih'in tahammülü var?[2]

5. İmam Muhammed Bâkır (a.s) Cabir b. Yezid Ca'fî'ye yetmiş bin hadis öğretti ve buyurdu ki:

> Eğer onlardan birini ifşa edersen Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti üzerine olsun.[3]

6. Masum İmam'dan (a.s) merfu olarak nakledilen rivayette şöyle geçmektedir:

مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ وَ كَتَمَ وَ مَاتَ ماتَ شَهِيدًا.

> Kim âşık olur, ama iffetini korur, gizli tutar ve ölürse şehit olarak ölmüştür.[4]

7. Şeyh Saduk'un *Tevhid*'de naklettiği meşhur bir rivayette şöyle geçer:

> Ebu Basir, İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordu: "Müminler kıyamet günü Allah'ı görecek mi?" İmam cevap verdi: *"Evet görecekler. Hatta daha öncesinde de görmüşlerdi."* Sordu: "Ne zaman?" İmam cevap verdi: *"Elest gününde."* Sonra Hazret biraz sessiz kaldı, ardından şöyle buyurdu: *"Müminler Allah'ı dünyada da görür. Şu anda onu görmüyor musun?"* Ebu Basir dedi ki: "Kurban olduğum, bu hadisi başkalarına aktarayım mı?" İmam şöyle buyurdu: *"Eğer anlatırsan, cahil de inkâr eder ve bunu küfür zannederse ne olur? Kalben görmek gözle görmek gibi değildir."*[5]

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 376 ve 377; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 11, s. 181.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 24, s. 360.

3- Muhammed b. Hasan Tusî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, s. 128.

4- İbn Ebi'l-Hadid, *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 20, s. 234.

5- Şeyh Saduk, *Tevhid*, s. 117, bab-ı ru'yet.

8. Belki özellikle gece namazı gibi müstehap ibadetlerin evde yapılmasının önerilmesinin bir hikmeti de bu olsa gerek.

9. Rivayette şöyle geçer:

> لَوْ عَلِمَ أَبُوذَرٍّ ما فِي قَلبِ سَلمانَ لَقَتَلَهُ / Eğer Ebu Zer, Selman'ın kalbinden geçeni bilseydi onu öldürürdü.[1]

Birkaç Şüphe

1. Eğer sırları gizlemek gerekliyse neden İmamlar (a.s) sırları beyan etmiştir?

Cevap: Birincisi, her muhataba anlatmamış ve kapasitesi olan muhataplara ifade buyurmuşlardır. İkincisi, çoğunlukla istiare ve temsil şeklinde anlatmışlardır. Üçüncüsü, düşük seviyede olanlara, anlamazlar inkâr etmesinler ve ilmini ehline bıraksınlar diye özel talimat vermişlerdir. Dördüncüsü, gizlemenin manası hiç söylememek değildir, bilakis ehil olmayana söylememektir.

2. Hâl ve makamların zikredilmesi başkalarını teşvikin mayası ve bir tür elden tutup yardım etmektir. Öyleyse cimrilik yapmamak lazımdır.

Cevap: Birincisi, anlatmanın fesada sebep olmadığı yerde cimrilik işin içinde yoktur. Gizlemek, yani anlatmamak kimi yerde de kötülüğe yol açabilir. İkincisi, bazen hâllerin zikredilmesi dinleyen için motivasyon sebebi, anlatan için de tahrip nedeni olabilir. Nitekim Yüce Allah, " فَلا تُزَكُّوا أنفُسَكُم / **Kendinizi temize çıkarmayın."**[2] buyurmuyor mu? Sâlikin, başkasını ıslah etmek için kendisini tahrip etmeye hakkı yoktur. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) Kûfe ehline şöyle buyurmuştu: *"Sizi neyin ıslah edeceğini biliyorum; fakat sizi ıslah etmek için kendimi tahrip etmeyeceğim."*[3]

3. Sülûkün başlamasıyla ve ruhî hâllerin ortaya çıkışıyla sâlikin haricî davranışı farklılaşır. Bu, bir tür gizliliği kaybetmek demektir.

Cevap: Birincisi, eğer sâlik olmayan mümin de dinî emirlere dosdoğru bağlı kalırsa insan kitlesinin davranışına nispetle davranışı değişecektir. Şu hâlde

---

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 401.

2- Necm (53), 32.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 69.

davranış değişikliği sülûkün genel gereğidir ve mecburen, yalnızca, gizliliği kusurlu hâle getiren sülûkla icap ilişkisi içinde değildir. İkincisi, gizliliği bu kadar kaldırmak kaçınılmazdır ve bunun bir çaresi yoktur. Bu yüzden kabul edilmiştir. Ayetullah Behcet (r.h) uzun secdelerden sonra birkaç defa avuç içiyle ve bastırarak alnını sıvazlardı ki secde izi kalmasın. Güzel de, namaz esnasında elinde olmaksızın maruz kaldığı ağlamaları ne yapsın? Sülûk ehlinin hâl ve tavırlarındaki farklılık net bir durumdur ve gizlenebilecek gibi değildir.

Birkaç Nükte

1. Virtler ve hâlleri dışa vurmanın caiz olmaması gibi, nazarî irfanın yüksek konularını hazırlıksız bir zihne ve selim bir kalbe sahip olmayan kimselere açıklanması da yanlıştır. İlim üstatları nazarî irfanın ileri seviye kitaplarını özel olarak tedris ederlerdi. Allâme Tabatabaî'nin Kum'da Perşembe ve Cuma geceleri düzenlediği sülûk meclisleri hususi ve gizli idi.

2. Melamilerin tarzı hiçbir şekilde teyit edilmemiştir. Tersine riya da akıl, şeriat ve irfan tarafından onaylanmamaktadır. Bu konu hakkında bu kitabın önceki sayfalarında (Seferin Azığı ve Araç Gereci, İhlas bölümü) biraz açıklama yapılmıştı.

3. Kâfir, muhalif ve münafığa karşı takiyyenin kriteri, sülûktaki takiyye için de geçerlidir. Kriter, fitneyi uyandırmamak, canı ve namusu korumaktır.

4. Ekseriya ârifler, sâliklerden ve ilerlemiş sâlikler de yeni başlayanlardan gizlerler. Şu hâlde gizleyip saklamanın dereceleri vardır, tıpkı takiyyenin mertebelerinin olması gibi. Rivayetlerde Ehlibeyt'in (a.s) kimi zaman bazı Şiîlere bile takiyye yaptığı nakledilmektedir.

5. Üstad şöyle buyururdu:

> Sırrı gizlemek ehl-i marifet nazarında öyle önem taşır ki, anlaşıldığı kadarıyla bunu emrederken ifrat yoluna dahi girmişlerdir.

Zekilik

Peygamber-i Ekrem (s.a.a), "المُؤمَنُ كَيِّسٌ / *Mümin zekidir.*"[1] buyurmuştur. Üstad derdi ki: "Sâlik zeki olmalı, mevki ve mevzileri teşhis edebilmeli ve öm-

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 64, s. 307.

rünü zayi etmemelidir." Mümin zeki olursa uykusu bile uyanıklıktır ve ömrü sahih biçimde kullanmıştır. İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

> حَبَّذا نَوْمُ الْأَكْيَاسِ وَإِفْطَارُهُمْ / Ne mutlu zekilerin uykusuna ve ne mutlu iftarlarına![1]

Zekiliğin rivayetlerde işaret edilen bazı örnekleri şöyledir:

1. Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

> إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُلْدَغُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ / Mümin bir delikten iki kere ısırılmaz.[2]

Şair der ki:

من جرَّب المُجرَّب / حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَة

Tecrübe edilmiş olanı tekrar öğrenen kişinin / pişmanlık yakasına yapışır.

2. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

كُنْ فِي الْفِتْنَةِ كَابْنِ اَللَّبُونِ لاَ ظَهْرٌ فَيُرْكَبَ وَ لاَ ضَرْعٌ فَيُحْلَبَ.

> Fitne ortaya çıktığı sırada ne binilecek sağlam sırtı ne de sağılacak memesi bulunan deve yavrusu gibi ol. [3]

Fitne, doğru ve yanlışın kolayca ayırt edilemediği ve kişinin suiistimal edilme ihtimalinin bulunduğu durumdur.

3. Rivayette şöyle geçer:

> Mümin girmek istediği her işte başta bu işin çıkış noktası olup olmadığına bakar.

Yani eğer bir işin çıkış noktası yoksa ona girmek uygun değildir.

4. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurur:

> اَعْلَمُ النَّاسِ مَنْ جَمَعَ عِلْمَ النَّاسِ اِلٰى عِلْمِهِ / İnsanların en âlimi, insanların bil-

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 145.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 19, s. 354.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 1.

gisini kendi bilgisine ekleyen kişidir.[1]

Kastedilen şudur: İnsan meşveret ehli olmalı ve meşveretle bilgi ve tecrübesini arttırmalıdır.

5. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ سُبْحانَهُ جَعَلَ الطَّاعَةَ غَنِيمَةَ الْاَكْياسِ عِنْدَ تَفْرِيط الْعَجَزَةِ / Yüce Allah, kendisine itaati, âcizler ihmal ederken zekilerin ganimeti yaptı.[2]

6. Ayet ve rivayetlerde net şekilde belirtilmiştir ki, hayırlı bir işe niyet ettiğinizde acele edin ki şeytan sizi vazgeçirmesin:

خَيْرُ الْخَيْرِ مَا كَانَ عَاجِلَهُ / En iyi hayırlı iş, yerine getirmek için acele edilendir.

Hızlı davranmak, Allah yolunun azıklarından biridir. Bunu izah edeceğiz.

Birkaç Nükte

1. Zekilik ve uyanıklık kısımlara ayrılabilir ve dereceleri vardır. Ahiret yolunda çok zeki olan, ama dünyevî işlerde oldukça basit davranan kişiler görülebilmektedir. Buna mukabil mal toplama ve makama ulaşma konusunda keskin zekâlı, geleceği gören ve zeki olan, ama ahiretle ilgili işlerde böyle olmayan çok sayıda insan da vardır. Rivayette cennetliklerin çoğunun ebleh olduğu belirtilmiş ve ebleh şöyle tarif edilmiştir:

العَاقِلُ فِي الخَيرِ، الغَافِلُ عَنِ الشَّر / Hayır işinden anlar ve aklını kullanır, ama kötü işlerden tamamen habersizdir.[3]

Halk tabiriyle: "Dünyadan bile haberi yok."

2. Dinî zekâ, konuşma esnasında açık sözlü olmayı gerektirir. Sâlik, hatta mümin çoğu zaman açık ve net olmalı, öyle cevap vermelidir. Âlimlerden biri demişti ki: "İnsanın 'hayır' demeye cesareti olmalıdır. Bazen yersiz bir 'evet' demek, insanı uzun süreli sıkıntılara sokar. Birkaç yalana, gerçeği çarpıtmaya, tevile, sözü tutmamaya mecbur kalırız; ama yine de o bir tek 'evet'in şerrini başımızdan atmayı başaramayız."

1- Şeyh Saduk, *Emâlî*, s. 20.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 331.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 94, s. 98.

3. Zeki olmak, şeytanlık yapmaktan farklıdır. Rivayette şöyle nakledilir:

> Muaviye'nin sahip olduğu şey şeytanlıktı[1], siyaset ve zekâ değildi. Takva bu şeytanlığı engeller.

İmam Ali (a.s) şöyle buyurur:

> لَوْلاَ التُّقٰى لَكُنْتُ أَدْهَى الْعَرَبِ / Eğer ilahî takvam olmasaydı Arabın en dâhisi olurdum.[2]

Başka bir yerde de şöyle buyurur:

> وَاللَّهِ مَا مُعاوِيَةُ بِأَدْهٰى مِنِّى، وَلٰكِنَّهُ يَغْدِرُ وَ يَفْجُرُ وَ لَوْلَا كَرَاهِيَةُ الْغَدْرِ لَكُنْتُ مِنْ أَدْهَى النَّاسِ.
>
> Muaviye benden daha siyasetçi değil; ama o hile yapıyor ve günah işliyor. Hilecilik çirkin olmasaydı ben insanların en dâhisi olurdum.[3]

Günümüz dünyasında pek çok siyaset erbabı ve piyasalarımızın çoğu zengini, şeytanî zekâya müpteladır. Sâlik ise her türlü hokkabazlık ve şeytanî siyasetten uzak olmakla birlikte ilahî zekâdan da güzelce istifade eder.

4. Sülûk neticesinde sâlikte, birçok gizli şeyi görebileceği bir nur meydana gelir. Rivayette "اتّقوا فِراسَة المُؤمِنِ فَإنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّه", *"Müminin keskin bakışından korkun; çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."*[4] denmiştir. Üstad derdi ki: "Merhum Hadi Ebherî'nin okuma yazması yoktu; fakat ilahî nur nedeniyle ulema ondan çekinirdi; zira görür ve ikaz ederdi." Evet, Mevlâna'nın *Mesnevi*'deki ifadesiyle:

کاملان از دور نامت بشنوند / تا به قعر تار و پودت درروند

> *Kâmil olanlar, uzaktan senin adını duyunca senin varlığının derinliğine inerler.*

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 11.

2- age, c. 8, s. 22.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 200.

4- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 218.

Murakabe

Sülûkün değirmen taşı murakabe kabul edilmiştir.[1] Bunun önemi üzerinde o kadar durulmuştur ki, âdeta sülûka murakabe, murakabeye de sülûk denmiştir. Bazen sülûk ehlinin murakabe ehli olarak adlandırılması yersiz değildir. "Bir şeyi en önemli parçasının adıyla adlandırmak" yani.

Murakıp insan; yani teveccüh göstermiş, uyanık olan, ister kendisi, ister Allah, ister ahiret için olsun ciddiyet ve dikkat ile meşgul olan kimsedir. Murakıp insan muhafız ve bekçidir. Kalbinin muhafızıdır ve ona neyin girip çıktığını kontrol eder. Daima nefsini gözetim altında tutar ve iyilikten başka hiçbir şeyin nefsinin derununa yerleşmesine ve iyilik dışında hiçbir şeyin oraya uğramasına izin vermez.

Murakabenin dereceleri vardır; fakat tüm derecelerin ruhu, sâlikin Hazreti Hak'la irtibat ve teveccühünü daima koruması ve bir sâlik olarak her derecede üstlendiği şeyden bir an bile gaflete düşmemeye dikkat etmesidir.

Allâme Bahru'l-Ulûm'a nispet edilen *Seyrü Sülûk* risalesinde şöyle geçer:

> Murakabe, yöneldiği ve ahdettiği şeyden geri dönmeyene kadar ahvalin tamamına teveccüh ve yöneliş göstermekten ibarettir.[2]

Üstad da *Lübbü'l-Lübâb* risalesinde şöyle der:

> Altıncısı murakabedir. Bu da sâlikin bütün hâllerde murakıp ve dikkatli olmasından, vazifesi olan konularda hata etmemesine ve azmettiği şeyden caymamasına kadardır. Murakabe umumi anlamdır ve sâlikin makam, derece ve menzillerindeki farklılıklara göre değişiklik gösterir. Sülûk işinin başında murakabe, onun din ve dünya derdine derman olmayan ve faydasız şeylerden kaçınmasından, Allah'ın rızasına aykırı söz ve davranışta bulunmamaya gayret göstermesinden ibarettir. Fakat azar azar bu murakabe yoğunluk kazanır ve derece derece yükselir. Kimi zaman murakabe kendi sükûtuna özen göstermekten ibarettir. Bazen nefsine, bazen de bundan daha yukarısı olan küllî ilahî isim ve sıfatların hakikat mertebelerine. Bunun mertebe ve

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 119.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 142.

> dereceleri inşaallah beyan edilecektir... Murakabe gerçekleşmedikçe zikir ve fikir etkisiz kalacaktır. Murakabe, hastanın münasip olmayan gıdadan kaçınması hükmündedir. Zikir ve fikir ise ilaç hükmündedir. Hasta mizacını temizlemedikçe ve münasip olmayandan kaçınmadıkça ilaç etkisini göstermeyecektir. Hatta genellikle de ters etki gösterir. Bu nedenle bu yolun büyükleri ve üstatlar, murakabesiz sâliki zikir ve fikirden men eder, zikir ve fikri sâlikin derecelerine göre seçerler.[1]

Üstadın ifadelerinden çok sayıda nokta çıkartılabilir. Bazısına değinelim:

1. Murakabenin manası, sâlikin vazifede hata yapmamak için murakıp olmasıdır.

2. Murakabenin mertebeleri vardır.

3. Murakabenin ilk derecesi "faydasız" olanı terk etmek ve "faydalı" olana ihlasla sarılmaktır.

4. Bazen sâlikin murakabesi sükûta ve ona teveccühedir.

5. Bazen sâlikin murakabesi nefse teveccühedir.

6. Bazen sâlikin murakabesi Allah'ın isim ve sıfatlarına teveccühedir.

7. Murakabesiz zikir ve fikir faydalı olmamak bir yana, kimi zaman zararlıdır da.

8. Sâlik için murakabe perhiz hükmündedir. Zikir ve fikir de ilaç hükmündedir.

Merhum Ayetu'l-Hak Molla Hüseyinkulî Hemedanî, Tebriz ulemasından birine mektubunda şöyle yazmıştır: "Eğer murakabesiz zikir ve fikirle meşgul olursa fayda getirmeyecektir; hâl sağlasa bile; çünkü o hâl devam edemeyecektir. Zikrin sağladığı sahte hâle murakabe kanmaz."[2]

Şeyh Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*'de şöyle yazmıştır: "Murakabe, Hazreti Hak celle senauhu'nun huzurundan gafil olmamak demektir. İşte bu, mukarreblerin makamına yakın yüce bir derecedir. Sevgi ve marifeti isteyen kimse bu sağlam kulpa yapışmalıdır. İşte İmam'ın (a.s) sözü buna

---

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 118 ve 119.

2- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 194.

işaret etmektedir: ' اعبُدِ اللهَ كَأَنَّكَ تَراهُ، فإن لَم تَكُن تَراهُ فَإِنَّهُ يَراكَ / *Allah'a öyle ibadet et ki O'nu sanki görüyorsun. Sen O'nu görmesen de kuşkusuz O seni görmektedir.*' Şu hâlde iç dünyasındaki psikolojik haleti daima, sanki efendisinin yanında duruyormuş gibi olmalı ve buna iltifat etmelidir."[1]

Aynı kitabın başka bir yerinde şöyle der: "Murakabenin manası, uzuv ve organları aykırı davranmaya zorlamasın ve her anı dünyanın tamamından ve içindekilerden kıymetli olan aziz ömrü zayi etmesin diye nefsin başında nöbet tutmaktır."[2]

Hâce Abdullah Ensarî nefis kitabı *Menâzilu's-Sâirîn*'de murakabeyi muamelat bölümünün ikinci babı, yani yirmi kinci menzil yapmıştır. Muamelat bölümünde birinci babı riayet babı ve üçüncü babı da hürmet babı yapmıştır. Murakabe babında başta bahisle irtibatlı iki ayet zikretmiş, sonra murakabeyi tarif etmiş ve nihayet onu üç dereceye ayırmıştır. Hâce'nin kendi cümleleri şöyledir:

باب المراقبة: قال الله تعالى: لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً و قال تعالى: فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ.

المراقبة دوام ملاحظة المقصود و هى على ثلاث درجات:

الدرجة الأولى: مراقبة الحقّ فى السير اليه على الدوام بين تعظيم مذهل و مداناة حاملة و سرور باعث؛

الدرجة الثانية: مراقبة نظر الحق اليک، برفض المعارضة، و بالاعراض عن الاعتراض، و نقض رعونة التعرض.

و الدرجة الثالثة مراقبة الازل بمطالعة عين السبق، استقبالا لعلم التوحيد، و مراقبة ظهور اشارات الازل على احايين الابد، مراقبة الخلاص من ربطة المراقبة.

Murakabe babı: Yüce Allah, Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: **"Onlar (hiç) bir mümine karşı ne akrabalık bağlarını ne de sözleşme kurallarını gözetip tanırlar. İşte bunlar, haddi aşmakta olanlardır."**[3]

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 54.

2- age, s. 56.

3- Tevbe (9), 10.

Yine buyurur ki: **"Artık murakıp ol / gözet; şüphe yok ki, onlar da gözeticilerdir."**[1] Murakabe daima maksada yönelik olma manasına gelir ve üç mertebesi vardır:

Birinci mertebe: Seyr-i ilallah sırasında Hazreti Hakk'a daimi teveccühtür. Bu teveccüh üç hâlde kendini gösterir: Gayrısını unutturacak şekilde sadece Allah'ı tazim; Allah'a tazim ve O'ndan gayrısını küçük görerek Hazreti Hakk'a kurbet/yakınlık; şahsı Hakk'a doğru giden yolda ciddi olarak sürekliliğe teşvik eden mutluluk ve sevinç.

İkinci mertebe: Hazreti Hakk'ın sana doğru nazarına teveccühtür (Allah görüyor haleti). Bu nazar sayesinde Hazreti Hakk'a her türlü karşıtlık ve mukabeleyi terk edersin, her türlü itiraza sırt çevirirsin, her türlü akılsızca davranışı ve Hakk'ın sahasına taarruzu dağıtırsın.

Üçüncü mertebe: Tevhidin marifetine ulaşmak için hazırlık nedeniyle Allah'ın tüm mevcudata nispetle sabık olduğu hakikatini mütalaa ederek ezele teveccühtür. Ebede kadar süren sonraki zamanlar hakkında ezelde önceden yazılmış hükümlerin ortaya çıkmasına teveccühtür. Her türlü teveccühün kaydından kurtulmaya teveccühtür.

Hâce'nin ibaresinin tercümesi, Abdurrezzak Kâşânî ve Afifuddin Tilmisanî şerhlerine bakılarak yapıldı. Gerçi metni daha iyi anlamak için bu kısımda her iki şerhin de mütalaa edilmesi gerekmektedir.

Hâce Abdullah Ensarî'nin seyr-i ilallah menzilleri için sunduğu şema etrafında "Seferin Menzilleri" bölümünde söz söyleyeceğiz. Burada şu kadarını belirtmeliyiz ki, zikredilen iki ayetin sülûkta murakabe bahsiyle bağlantısı yoktur ve sırf murakabe kelimesinin türevi zikredildi diye bu ayetlere atıfta bulunulması doğru değildir. Aynı şekilde Kâşânî'nin izahı da eksiktir. Murakabe için Kur'ân ayetlerinden istifade etmek istiyorsak şu ayetlerden hisse çıkarmalıyız:

1. مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ / **İnsan, yanında bir murakıp hazır bulunmaksızın hiçbir sözü ağzından dışarı çıkaramaz.** [2]

1- Duhân (44), 59.

2- Kaf (50), 18.

2. أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرٰى **/ Allah'ın gördüğünü bilmiyor mu?**[1]

3. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ **/ İnsanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesvese verdiğini biliriz. Biz ona şah damarından da yakınız.**[2]

4. إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا **/ Allah daima üzerinizde gözetleyicidir."**[3]

5. وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ **/ Bilin ki Allah sinelerinizde olanı bilir. Öyleyse ondan sakının.**[4]

6. أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ **/ Herkesin yaptığına murakıp olan (Allah'a) mı? [Her yerden habersiz kimse gibi midir?]**[5]

Aynı şekilde murakabe konusundaki rivayetler ve hadisler manevî tevatür seviyesini aşmaktadır. Bu rivayetlerin bazılarına işaret edelim:

1. Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:

اُعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَراهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَراكَ.

> Allah'a, O'nu görüyormuşcasına ibadet et. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor.[6]

İmam Cafer Sadık (a.s) İshak b. Ammar'a şöyle buyurdu:

> يَا إِسْحَاقُ، خَفِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، وَ إِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ، فَإِنْ كُنْتَ تَرَى أَنَّهُ لَا يَرَاكَ فَقَدْ كَفَرْتَ، وَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ يَرَاكَ ثُمَّ بَرَزْتَ لَهُ بِالْمَعْصِيَةِ فَقَدْ جَعَلْتَهُ مِنْ أَهْوَنِ النَّاظِرِينَ عَلَيْكَ.

1- Alak (50). 14.

2- Kaf (50). 16.

3- Nisâ (4). 1.

4- Bakara (2). 235.

5- Ra'd (13). 33.

6- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, 204; Ahmed b. Şuayb Nesaî, *Müsned-i Nesâî*, c. 8, s. 98.

Ey İshak, Allah'tan O'nu görüyormuşcasına kork; sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor. Seni görmediğini sanırsan kâfir olursun, seni gördüğüne inanıp ama yine de isyankârlık edersen onu tüm görenlerden daha küçük ve daha değersiz yapmış olursun. [1]

2. Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurdu:

الدُّنْيَا سَاعَةٌ فَاجْعَلْهَا طَاعَةً / Dünya bir saatten fazla değildir; öyleyse bu saati itaatle geçir.[2]

3. Masum (a.s) şöyle buyurdu:

إِنَّ اَهْلَ الجَنَّةِ لَا يَتَحسَّرُونَ عَلٰى شَيْءٍ فَاتَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا كَتَحسُّرِهِمْ عَلٰى سَاعَةٍ مَرَّتْ مِنْ غَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ.

Hiç tereddütsüz cennet ehli, dünyada kaybettiği şeylerden hiçbir şeye, Allah'ı zikirden geri kaldığı ve gaflet içinde yaşadığı saat gibi hasret ve teessüf etmez.[3]

4. Emîrü'l-Müminin İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu:

كانُوا قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا وَ لَيْسُوا مِنْ أَهْلِهَا، فَكَانُوا فِيهَا كَمَنْ لَيْسَ مِنْهَا، عَمِلُوا فِيهَا بِمَا يُبْصِرُونَ، وَ بَادَرُوا فِيهَا مَا يَحْذَرُونَ، تَقَلَّبُ أَبْدَانُهُمْ بَيْنَ ظَهْرَانَىْ أَهْلِ الاٰخِرَةِ، وَ يَرَوْنَ أَهْلَ الدُّنْيَا يُعَظِّمُونَ مَوْتَ أَجْسَادِهِمْ وَ هُمْ أَشَدُّ إِعْظَامًا لِمَوْتِ قُلُوبِ أَحْيَائِهِمْ.[4]

Zahitler dünyada yaşayan kimselerdi; fakat dünya ehli değillerdi. Onlar, dünya ehlinin, beden ölümünü büyük ve nahoş bir şey saydığını görüyordu. Fakat onlar, yaşayanların kalplerinin ölümünü daha büyük ve daha nahoş kabul ederler.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 355; Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 67.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 68.

3- Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 5, s. 288.

4- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 230; Şeyh Abbas Kummî, *Sefinetu'l-Bihar*, c. 3, s. 808.

Muhasebe, Muatebe, Murakabe

Akıl nefsin baş bağıdır ve insanın hesapsız her işe el atmasına izin vermez. Öyleyse akıllı insan hesap ehlidir, hele de mümin ve Müslüman, hele de Rahman'ın yolunda sâlik olan. Şia'nın Masum İmamları (a.s) şöyle buyurmuşlardır: *"Her gece gündüz hiç değilse bir kez olsun kendini hesaba çekmeyen / muhasebe yapmayan bizden değildir."* Yani henüz kâmil Şia olmamıştır. Muhasebe ehli olmayan sâlik fayda ve zararı anlayamaz. Böyle bir kimse, anında zararı önleyemez ve engelleri bertaraf edemez.

Sâlik belli bir zaman, mesela gece uyumadan önce kendisiyle halvet eder ve günün başından itibaren zahirî ve kalbî işlerinin tümünü inceleme konusu yapar. Acımasız ve detaycı bir ortak gibi nefsini hesaba çeker. Eğer günlük davranışlarında olumlu örneklere rastlarsa Allah'a şükreder. Eğer olumsuz örneklerle karşılaşırsa istiğfarda bulunur ve Rahman olan Allah'tan bağışlanmayı talep eder. Muhasebe yapmaya başlanıldığı ilk günlerde biraz uzun sürebilir; fakat zamanla daha da hızlanır ve ekseriya beş dakikada hesaplaşma sona erer. Elbette ki sâlik hesap görürken hiçbir noktayı göz ardı etmemeli ve küçümsememelidir.

Sâlik başlangıçta ve nefsini alıştırmak amacıyla gün içerisinde birkaç kez muhasebe yapabilir. Çok kıymetli birini tanırdım, sabahtan akşama kadar her saat başında nefsiyle şartlaştığı müşaratata oturur ve o saat boyunca murakabeye odaklanırdı. Onun sonunda da muhasebe yapardı. Böyle olunca da gün boyunca on defadan fazla müşarata ve muhasebe yapmış olurdu. Ne mutlu onun hâline! Elbette bir süre sonra sabah müşarata ve akşam muhasebe yapmak yeterli olacaktır.

Sâlikin günahları veya hataları bir ve aynı değildir. Sâlik muhasebe sırasında eğer kendisinden hiç beklenmeyen büyük bir hataya rast gelirse istiğfara, üstelik de bir kez değil, defalarca tövbeye ilaveten muatebeye başvurmalıdır. Yani nefsini korkutup azarlamalı ve hâşâ eğer haddinden fazla ağırsa kendini cezalandırmalıdır. Bu ceza da irtikâp edilen suça ve çeşitli kişilere, onların hâllerine ve muhtelif hatalara göre olmalıdır. Göz hatasını uyanık kalma ve Kur'ân tilavetiyle telafi etmek gerekir. Mide hatasını, yani tıka basa veya haz alma kastıyla yemeyi de aç kalarak, leziz olmayan sert yiyecekler yiyerek ve oruç tutarak telafi etmelidir. Kesin olan şu ki, eğer yapılan hata, şeriatta hakkında kefaret ve ceza gelmiş bir şeyse önce o kefaret yerine getirilmelidir.

Muhasebe Hakkında Bazı Ayet ve Rivayetler

1. Allah, Haşr Suresi, 18. ayette şöyle buyurur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ.

Ey müminler, takvayla meşgul olun ve herkes yarını için önden ne gönderdiğine baksın. Takvalı olun, çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ / **Yarını için önden ne gönderdiğine baksın.**" cümlesi, muhasebeye davet etmekte ve herkes ehl-i muhasebe olsun demektedir.

2. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu:

فَحَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا / Hesabınız görülmeden önce kendinizi hesaba çekin.[1]

3. İmam Musa Kâzım (a.s) şöyle buyurdu:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِی كُلِّ يَوْمٍ، فَإِنْ عَمِلَ حَسَنًا اسْتَزَادَ اللَّهَ وَ إِنْ عَمِلَ سَيِّئًا اسْتَغْفَرَ اللَّهَ مِنْهُ وَ تَابَ إِلَيْهِ.

Her gün kendisini hesaba çekmeyen bizden değildir. Eğer iyi bir iş yaptıysa Allah'tan ziyadesini ister, yok eğer kötü bir iş yaptıysa Allah'tan bağışlanmayı ister ve tövbe eder.[2]

Hızlı Davranmak (Müsaraat)

Şeytan çok hilekârdır. Mümkün olan her yolla insanları iyi iş yapmaktan saptırmaya gayret eder. Başta insanın zihninde iyi iş fikrinin hiç yer tutmamasını sağlamaya çalışır. Başaramazsa o işin dışarıda oluşmaması için gayret gösterir. Güzel iş yapıldığında da riya ve gösterişle karışık olması için çabalar. Bunu da başaramazsa amelden sonraki riya ile amelin manevî ecrini batıl etmeye veya azaltmaya çalışır.

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 8, s. 143; Muhammed b. Hasan Tusî, *Emâlî*, s. 34 ve 190.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 2, s. 453.

Müminler, özellikle de sâlikler hayırlı işte acele etmelidirler. Yüce Allah Kur'ân'da, "فَاسْتَبِقُواْ الْخَيْرَاتِ", **"İyi işlerde acele edin."**[1] buyurur. Yine şöyle beyan eder: "وَسَارِعُواْ إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ", **"İlahî bağış ve mağfirete doğru acele edin."**[2]

Bilginler der ki: "İşleri ertelemede afetler ortaya çıkar." Üstad müsaraatın manasına dair şöyle buyurmuştur: "Müsaraat, azmedilen şeyde süratli davranmaktır; çünkü bu yolda afetler vardır ve sâlik için her makamda onun hâline göre bir engel ortaya çıkacaktır. Sâlik çok zeki ve uyanık olmalıdır. Engel elini kolunu bağlamadan ve eteklerini kirletmeden vazifesini eda etmeli ve maksada vuslat yolunda bir dakikayı bile harcamamalıdır."[3]

İyi işle ilgili olarak insanın ruhunda müsaraat derinlik kazanırsa insanı müsabaka vadisine götürür. Müsabakada hedefe daha hızlı varmanın çabası içinde olan daha çabuk ulaşır. Hâfız'ın ifadesiyle:

آن دم که دل به عشق دهی، خوش دمی بود / در کار خیرت حاجت هیچ استخاره نیست

Aşka ne zaman gönül verirsen, o zamanın hoş bir andır. / Hayır işte istihareye hiç hacet yok.[4]

"Sefere Başlamanın Engelleri" bölümünde ertelemenin en büyük engellerden olduğunu söylemiştik. Erteleme (tesvif), işi sonraki zamana bırakmak demektir ve ahlakî rezilliklerden biri sayılmaktadır.

Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebi Talib (a.s) oğullarına vasiyetinde şöyle buyurur:

وَاللَّهَ اللَّهَ فِی الْقُرْآنِ، لاَ یَسْبِقُکُمْ بِالْعَمَلِ بِهِ غَیْرُکُمْ.

Allah için Allah için, Kur'ân'a amel etmede sakın başkaları sizin önünüze geçmesin.[5]

1- Bakara (2), 148; Mâide (5), 48.

2- Âl-i İmrân (3), 133.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 120.

4- *Dîvân-ı Hâfız*.

5- *Nehcu'l-Belâğa*, Mektup: 47.

Yine Kumeyl duasında şöyle buyurur:

يا رَبِّ يا رَبِّ يا رَبِّ، قَوِّ عَلٰى خِدْمَتِكَ جَوارِحِى وَاشْدُدْ عَلَى الْعَزِيمَةِ جَوانِحِى... حَتّٰى اَسْرَحَ اِلَيْكَ فى مَيادِينِ السّابِقِينَ وَ أُسْرِعَ اِلَيْكَ فِى الْبارِزِينَ.

Rabbim, uzuv ve organlarımı senin hizmetinde kuvvetli kıl, kalbimi karar almada muhkem yap... ki en öne geçenlerin meydanlarında sana doğru koşayım ve sana doğru acele edeyim.

Müslümanların gülistanı olan ezanda altı defa insanlar acele etmeye çağrılmaktadırlar. "حَىَّ عَلَى الصَّلٰوةِ", yani "Namaza acele edin"; "حَىَّ عَلَى الْفَلاحِ", yani "Kurtuluşa acele edin"; "حَىَّ عَلٰى خَيْرِ الْعَمَلِ", yani "Hayırlı işe acele edin."

Birkaç Nükte

1. Hayırlı işte acele etmek noktasında ifrat doğru değildir. İfrat, plansız programsız, yüksek beklentili ve yersiz demektir. "İtidal ve Yumuşaklık" bölümünde bununla ilgili açıklamaya yer vermiştik. Üstadın talebelerinden biri nakletmişti: Birinci erbainden sonra Üstada arz ettim: "Hiçbir gelişme yok." Üstad o sevimli tebessümüyle[1] şöyle buyurdu: "Cahil iki rekât namaz kılar ve hemen kendisine vahiy gelmesini bekler."

2. Hayırlı işte müsaraat ve acele etmenin manası geleceğe bakmayı, uzak görüşlülüğü ve hayırlı işin başlangıcında enine boyuna düşünmeyi terk etmek değildir. Sâlik genellikle hayırlı işi süratle gerçekleştirir ve onun şerli sonuçlarının önünü alır. Bu tür hayırlı işlerin bir örneğini Üstad, *Rûh-i Mücerred*'de nakletmiştir.[2] Üstadın büyük oğlu anlattı: Kendisine dedim ki: "Gençlerin evlenmesine aracılık etmeyi çok seviyorum." Şöyle buyurdu: "Bir mâni yok, hayırlı iştir; fakat eğer birisini tanıtırken haddinde ve ölçüyü kaçırmadan tanıt. Kendilerinin de mutlaka araştırma yapmalarını söyle; çünkü küçük bir anlaşmazlık ortaya çıktığında bile gelip senin evinin menteşesini yerinden sökerler."

1- Üstadın sevimli tebessümü hakkında irtihalinin birinci sene-i devriyesinde bir kasidede şöyle demiştim:

Yüzündeki gülücük gülü utandırırdı / Bir tebessümle ruh ve kalbi çelerdin.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 23.

3. Rivayette "العَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطانِ", *"Acele şeytandır."*[1] şeklinde geçer. Bazen bu cümlenin hayırlı işler hakkında istisna olduğu düşünülür. Üstad der ki: "Böyle değildir. Acele her durumda kötüdür; fakat hayırlı işi yapmakta hiçbir zaman acele tahakkuk etmez. Zira hayırlı iş ne kadar erken yapılırsa yapılsın, geç olmasa da hiç değilse zamanında yapılmış demektir ve acele sayılmaz."

Üstadın eski talebelerinden ikisi ortaktı. Mağazada Kerbela'ya gitme konusunda müzakere ediyor, gidip gitmemekte tereddüt ediyorlardı. Üstadın yanına varıp meseleyi ona anlattılar. Şöyle buyurdu: "Kalkın ve gidin. Siz âşık değilsiniz, âşık olsaydınız Kerbela'dan bana telefon eder ve orada naibu'z-ziyare olduğunuzu (benden taraf da ziyarette bulunduğunuzu) söylerdiniz." Bu iki kişi -üstelik Kerbela'ya gitmek için hiçbir engelleri de yoktu- hemen Üstadın yanından ayrılıp mukaddes mekânlarla müşerref olmak üzere yola koyuldular.

4. Doğru söylenmiştir: "الأُمُورُ مَرْهُونَةٌ بِأَوْقاتِها", *"İşler kendi zamanına rehindir."*[2] İnsan çoğunlukla hayırlı işte acele eder, ama zamanı gelmedikçe o iş gerçekleşmez. Vazife, hayırlarda acele etmektir, o iş hariçte tahakkuk etmese bile. Gücü yeten Müslüman insan, yeterliliğe ulaştığı ilk yılda hacca gitmelidir; yolda bir engel çıkıp iş gerçekleşmese bile. Önemli olan vazifeyi yerine getirmek ve onda acele etmektir. Evet, bazen insan bir işi olabildiğince çok çabayla uygulamaya çalışır ama yine de olmaz. Bu durumlar hakkında Nebevî rivayette şöyle geçmektedir:

إِذَا رَأَيْتُمُ الْأَمْرَ لَا تَسْتَطِيعُونَ تَغْيِيرَهُ فَاصْبِرُوا، حَتّٰى يَكُوَن اللّٰهُ هَوَ الَّذِى يُغَيِّرُهُ.

> Bir şeyi değiştiremediğinizi gördüğünüzde, onu Allah'ın değiştirmesine bırakın.[3]

Şair de aynı konuyu kastederek şöyle der:

اِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْـئًا فَدَعْهُ / وَ جَاوِزْهُ اِلٰى مَا تَسْتَطِيعُ

Eğer bir işi yapamazsan bırak / ve yapabileceğin işe geç.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68, s. 340 ve c. 74, s. 149.

2- age, c. 74, s. 166.

3- Ebu'l-Kasım Payende, *Nehcu'l-Fesâha*, s. 40, hadis: 208.

5. Emîrü'l-Müminin Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

> Akıllı, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt eden kişi değildir. Bilakis akıllı, kötüyü daha kötüden ayırabilen kimsedir.[1]

Dolayısıyla nice sâlik daha kötüden kaçayım derken kötüye doğru acele eder. İmamların (a.s) bazı ashabı, Abbasî devletinin zalim sistemine hizmet musibetine maruz kalmamak için uzun süre kendisini çarşı pazarda deliliğe vururdu ve çocuklarla oynardı.[2]

İmam Cafer Sadık (a.s) Ramazan ayının otuzuncu günü Ebu'l-Abbas Seffah'ın sofrasında yemek yedi. Şiîler sorduğunda şöyle buyurdu:

> Zorlama nedeniyle bir günü yedim, sonra kazasını tutacağım. Bana göre boynumun vurulmasından daha makbuldür.[3]

6. Bundan önce "Seferin Bineği" faslında dedik ki: "Allah yolunda aşkı fazla olanın seyir sürati de o kadar çoktur."

Müşarata

Sâlik-i illallah, şafak vakti günlük hayatına başlamadan önce kendi halvetinde Rabbinin huzurunda, tıpkı detaycı ve hesap sorucu bir ortak gibi olan nefsiyle müşarataya oturur, onunla ahitleşir ve anlaşma akdeder. Bu, sülûk vazifesi olan şeye asla aykırı düşmeyecek sağlam ve dayanıklı bir anlaşmadır.

Müşarata bir tür nefse telkindir ve çok etkilidir. Ciddiye alınmalı ve daima uygulanmalıdır. Günümüzde doğru veya yanlış çoğu iş kişilere ve toplumlara telkinle gerçekleştirilmektedir. Telkin ölülere bile tesir eder. Bu yüzden telkin-i meyyit dinimizin düsturlarından biridir. Şu hâlde, kalbi diri ve ruhu canlı olan sâlik ondan nasiplenmelidir. Sâlik her sabah nefsini muhatap alır ve ona der ki: "Sakın ola, bugün bir an bile gaflete maruz kalmayasın. Sakın ola, sülûkta vazifen olan en küçük bir talimat bile zamanında ve güzelce gerçekleşmemiş kalmasın. Sakın ola, senden beyhude bir iş sadır olmasın veya boş bir söz ağzından çıkmasın. Sakın ola, Allah'tan başkası için bir iş

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 75, s. 7.

2- Nurullah Şüşterî, *Mecâlisu'l-Mü'minîn*, c. 2, s. 419.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfî*, c. 4, s. 83.

yapmayasın ve Hak'tan başkasıyla muamele etmeyesin. Sakın ola, bugünün dününden daha beter olmasın."

Eğer bir sürçme veya talimatla ilgili olarak zaaf gösterirse dikkat kesilir. Mesela der ki: "Sakın ola, çalışma ortamında öfkene hâkim olamama durumu yaşamayasın ve bir kalbi rencide etmeyesin. Sakın ola, birkaç dakika teveccühün lazım olduğu cemaat namazı başlamadan önce camide bulunmama gibi bir durum vuku bulmasın. Sakın ola, yemek esnasında nitelik ve niceliğe sülûk esasına göre riayet etmemezlik yapmayasın."

Büyük ihtimalle sabah dualarından kesitler ve yine sabah namazının takibatı, sülûktaki müşaratayı çağrıştırmakta ve telkini ifade etmektedir. Örnek vermek gerekirse, Merhum Şeyh Abbas Kummî *Mefâtîh*'te, İbn Fehd Hıllî de *Uddetu'd-Daî*'de; İmam Rıza'dan (a.s) sabah namazından sonra okunması iyi olan şu duayı naklederler:

بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ أُفَوِّضُ أَمْرِى إِلَى اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ... مَا شَاءَ اللَّهُ، لَا حَوْلَ وَ لا قُوَّةَ إِلّا بِاللَّهِ، مَا شَاءَ اللَّهُ لَا مَا شَاءَ النَّاسُ، مَا شَاءَ اللَّهُ وَ إِنْ كَرِهَ النَّاسُ، حَسْبِىَ الرَّبُّ مِنَ الْمَرْبُوبِينَ، حَسْبِىَ الْخَالِقُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ، حَسْبِىَ الرَّازِقُ مِنَ الْمَرْزُوقِينَ، حَسْبِىَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ، حَسْبِى مَنْ هُوَ حَسْبِى، حَسْبِى مَنْ لَمْ يَزَلْ حَسْبِى، حَسْبِى مَنْ كَانَ مُذْ كُنْتُ لَمْ يَزَلْ حَسْبِى، حَسْبِىَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلّا هُوَ، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ، وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.

Allah'ın adıyla, Allah'ın yardımıyla. Allah'ın selamı Muhammed'e ve Ehlibeyt'ine olsun. İşimi Allah'a bıraktım; çünkü Allah kullarını görendir... Allah neyi dilerse o olur. Allah'ın vesilesiyle olmadan hiçbir hareket ve güç yoktur. İnsanların istediği değil, Allah'ın istediği olur. Allah neyi dilerse o olur, insanların hoşuna gitmese de. Terbiye edip yetiştirenler yerine Rabbim bana yeter. Yaratılanlar yerine yaratıcım bana yeter. Rızık verenler yerine rızık vericim bana yeter. Âlemlerin Rabbi bana yeter. Bana yetecek olan bana yeter ve kâfidir. Bana daima yeten bana yeter. Var olduğumdan beri hep bana yeten bana yeter. Kendisinden başka hiçbir ilah ve mabut olmayan Allah bana yeter. O'na tevekkül ettim; çünkü o, muazzam Arş'ın Rabbidir.[1]

1- Bu duanın benzeri *el-Kâfi*'de İmam Cevad'dan (a.s) rivayet edilmiştir. bk. Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 547.

Yine rivayette geçen, " يُصبِحُ وَشُغلُهُ الذّكرُ وَيُمْسِي وَهَمُّهُ الشُّكر / *Müminin sabahları himmeti Allah'ı zikir, amel ve vazifeleri eda etmede; akşamları da himmeti şükürdedir."* veya *" يُمْسِي وَهَمُّهُ الشُّكْرُ وَيُصْبِحُ وَشَغْلُهُ الْفِكْرُ / Müminin akşamları himmeti şükürdedir; sabahları meşguliyeti ise tefekkürdür."* [1] cümle-i şerifinde müşarataya işaretler vardır.

Müşarata günde bir kereden fazla tekrarlanabilir. Özellikle sâlik iş için bir kereden fazla evden dışarı çıkıyorsa.

Yüksek Gayret (Büyük Hedef)

همت بلند دار که مردان روزگار / از همت بلند به جایی رسیده اند

Yüce himmetli ol, çünkü zamanenin erleri / Yüce himmetle bir yerlere ulaşabildi. [2]

Rivayette mümine şöyle hitap edilmiştir: " وَاجْعَلْ هَمَّكَ هَمًّا واحِدًا / *Tüm gayretini tek bir gayret yap."*[3] Evet, "Tavus isteyen, Hindistan'ın sıkıntılarına katlanır."

Gevşeklik, gayret ve himmetin[4] karşısındadır. Bütün bedbahtlıkların mayasıdır. Hevessiz ve gayretsiz insanın ne dini vardır ne de dünyası. İlim konusunda şöyle denmiştir:

> اَلْعِلْمُ لَا يُعْطِيكَ بَعْضَهُ حَتّٰى تُعْطِيَهُ كُلَّكَ / Bütün varlığını ilmin kontrolüne bırakmadıkça sana küçük bir parça bile vermeyecektir.[5]

Eğer ilim böyleyse irfan nasıldır kim bilir? Sülûk; heyecan, aşk, gönül verme, coşku, sevinç demektir. Bunlar durağanlık, gevşeklik, sabırsızlık, karamsarlık vs. ile çatışma hâlindedir. İbn Sina *el-İşarat*'ta, neşe ve mutluluk mevzusunda olan sekizinci nemette/kısımda Allah'ın evliyasını dünyanın en neşeli ve en mutlu insanları olarak kabul eder.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 64, s. 343.

2- Sâib-i Tebrîzî, *Dîvân-ı Eş'âr*.

3- age, c. 74, s. 28.

4- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 23, İmam Kâzım'dan (a.s) meşhur "Akıl ve cehaletin orduları" hadisi.

5- Zeynuddin Âmulî, *Münyetu'l-Mürîd fî Edebi'l-Müfîd ve'l-Müstefîd*, s. 226.

Daha önce yüksek gayret ve gayreti yüksek tutmanın yolları hakkında söz söylemiştik. Orada dedik ki, gayret yoksunu kimse asla sülûk yoluna başlayamaz. Bilakis, yolun ağır yükünü kolayca taşıyabilmek için başta gayret ve himmeti güçlendirmek, sonra sülûka yönelmek gerekir.

Üstad, sülûkü açıkladığı ilk toplantılarda, genellikle öyle konuşurdu ki, sülûka başlamanın ilk şartının "yüksek gayret mi yoksa ihlas mı" olduğu çok net anlaşılamazdı. Üstad sanki bu ikisini sülûkün ön şartı unvanıyla birbirinin muadili olarak kabul görürdü. Bundan önce önsözde ve "Azim" bahsinde yüksek gayret konusundan söz etmiştik.

Zihni Arındırma

"Zihni Toparlama" bahsinde zihni arındırmaktan söz etmiştik. Zihni arındırmanın, birinci seferin son aşamalarından biri olarak kendine has bir izahı vardır. Bahsin karmaşıklığı nedeniyle onu bir kenara bırakıyoruz. Konuyla ilgilenenler *Lübbü'l-Lübâb* risalesine müracaat edebilirler.

Vefa

Vefa, sâlikin Müslüman, mümin veya sâlik olarak tövbe ettiği şeyden ebediyen uzak durması, asla ona dönmemesi ve ahdettiği şeyi yerine getirmesidir. Onu eda etmekten kaçınmaması, üstada ve seferin kılavuzuna verdiği vaatlere vefa göstermesi ve sırt çevirmemesidir. Evliyanın büyüğü Hz. Ali Murtaza (a.s) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا اَزْدَادُ فِيهِ عَمَلًا يُقَرِّبُنِى إِلَى اللّٰهِ فَلَا بُورِكَ لِى فِى طُلُوعِ شَمْسِى ذٰلِكَ الْيَوْمَ.

> Hangi gün Allah'a yakınlaşamadıysam o günün güneşi bana mübarek olmasın![1]

Ölümü Hatırlama

Ölümü hatırlamanın, müminin ahirete teveccühünde ve dünyadan kenara çekilmesinde şaşırtıcı bir etkisi vardır. Gaflet ve eğlence içindeki insan, Al-

1- İbn Ebi'l-Hadid , *Şerh-i Nehcu'l-Belâğa*, c. 20, s. 253.

lah yolundan geri kalır. Ölümü hatırlama her ikisinin de zıddıdır. *"Bütün gafletlerin sebebi, ölümden gaflettir."* sözü doğrudur.

أَلَا، فَاذْكُرُوا هَادِمَ اللَّذَّاتِ وَ مُنَغِّصَ الشَّهَوَاتِ وَ قَاطِعَ الْأُمْنِيَاتِ عِنْدَ الْمُسَاوَرَةِ لِلْأَعْمَالِ الْقَبِيحَةِ وَاسْتَعِينُوا اللَّهَ عَلٰى أَدَاءِ وَاجِبِ حَقِّهِ وَ مَا لَا يُحْصٰى مِنْ أَعْدَادِ نِعَمِهِ وَ إِحْسَانِهِ.

Uyanık olun, hazları yok eden ve arzuları kesen ölümü çirkin işlere karar verirken hatırlayın. Allah'ın farzlarını yerine getirmek, sayısız nimetlerin şükrünü yapmak ve tükenmez ihsanlarını hak etmek için Allah'tan yardım isteyin. (1)

Uzun arzular insanı bedbaht yapar ve erteleme hastalığına müptela eder. Bunun dermanı ölümü hatırlamaktır. Ölümü hatırlama bazı yollarla mümkün hâle gelir. Bunların bazılarına değinelim:

1. Hastaları ziyaret, özellikle de şifası olmayan hastaları ziyaret edip, onların durumu hakkında ibretle düşünmek.

2. Vasiyetname yazmak ve onu sürekli inceleyip geliştirmek.

3. Kefen hazırlamak ve onun üzerine kendi el yazısıyla her gün Kur'ân'dan birkaç ayet yazmak.

4. Cuma geceleri (Perşembeyi Cumaya bağlayan gece) karanlık bir mekânda yalnız başına kefende uyumak ve ölümü tasavvur etmek. İnsanın bu hâldeyken, "رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ", **"Rabbim, beni geri gönder ki kaybettiklerimle ilgili olarak yaraşır bir davranış ortaya koyayım."**(2) ayetini okuması çok iyidir. Sonra da kalkmak ve güzel ameller yapmaya ve hiçbir zaman "Asla!" cevabı vermeyen Hazreti Hakk'ın dergâhında şükretmeye karar vermek.

5. Ölülerin gusül ve kefenleme merasimine katılmak. Hatta insan arada sırada akrabalarının bazı ölülerinin gasil işini üstlenmeli ve ruhuna ölümü hatırlamanın yerleşmesi için iyice düşünmelidir.

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 99.

2- Mü'minûn (23), 99 ve 100.

6. Cenaze sahiplerine kendini göstermek için değil de, ibret almak için vefat edenlerin hatim ve taziye merasimlerine katılmak.

7. En azından haftada bir, gündüz vakti mezarlık ziyaretine gitmek; çünkü gece kabristan ziyareti mekruhtur. Ârif-i vareste Merhum Seyyid Ali Kazî her gün Necef'te Vadiü's-Selam kabristanına giderdi.

Sülûkta ölümü hatırlama bazen üstad tarafından talebe için tayin ve beyan edilen önemli bir merhale olarak gündeme gelir. Merhum Ayetullah Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Hüseyin Gerevî İsfahanî'ye mektubunda şöyle yazar: "Düşünmeye gelince, müptedi için, ölüm üzerinde düşünmesi söylenir. Ta hâlinden bu mertebelere devam etmekten şuurunu kaybettiği ve bu cümleden olarak bir kabiliyet ortaya çıktığı anlaşılana kadar... O vakit hayal âlemine teveccüh ettirilir veya kendisi teveccüh ederdi..."[1]

Hülasa, bazı meslekler dinde mekruh sayılmıştır. Kefen satmak, gassallık gibi. Belki de vurgulanmak istenen, bu mesleklerin ölümü insanın gözünde sıradanlaştırması ve kaçınılmaz olarak da ölümü hatırlamanın tesirini göstermemesine yol açmasıdır.

Ne yazık ki, günümüzde kabristanları şehir dışına çıkarmalarına ilaveten, bir de bahçe ve mesire yerine dönüştürdüler. Neticede de orada bulunmak ibret almak bir yana, gafletin bile sebebi olabiliyor. Dikkatli bir planlamayla her mahallede temiz ve ibret vesilesi bir kabristan yapılabilir. Böylece ölümü hatırlama hatırdan çıkmayacaktır.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, s. 33.

3. BÖLÜM:

SEFERİN DURAKLARI

On Üçüncü Fasıl : Seferin Çıkış Noktası

On Dördüncü Fasıl : Seferin Menzilleri

On Beşinci Fasıl : Seferin Maksadı

On Altıncı Fasıl : Seferin Yokuşları ve Dar Geçitleri

On Yedinci Fasıl : Seferin Sapakları

13. FASIL: SEFERİN ÇIKIŞ NOKTASI

Seferin Çıkış Noktasının Muhtelif Tabirleri

"Sefer-i ilallah"ın çıkış noktası, hepsi de doğru ve aynı hakikati beyan eden muhtelif şekillerde ifade edilmektedir. Her biri boyutlardan birine işaret etmektedir. Bu tabirlerin çoğunun kökeni dinî metinlerdedir (ayet ve rivayetler). Bu tabirlerin bazısını kısa izahlarla hatırlatalım:

1. Esfel-i Safilin

Bu tabir, Tîn Suresi'nin 4 ve 5. ayetlerinden alınmıştır:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیٓ اَحْسَنِ تَقْوِیمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِینَ.

> **Gerçek şu ki insanı en güzel itidalde yarattık. Sonra onu aşağılığın en aşağı mertebesine döndürdük.**

Bu ifadeye göre sülûkün çıkış noktası esfel-i safilin kabul edilmiştir. Sâlik, varlık âleminin Allah'a en uzak kısmı ve ateş olan dünyadan ve onun hakikatinden hicret etmeli ve "Allah'ı görmenin cenneti" olan "cennet-i zat"a doğru kanat çırpmalıdır.

2. Ezlemu'l-Avalim

Bu tabir rivayetlerden alınmış görünmektedir. Masum (a.s) şöyle buyurur:

> أَنْتَ فِی آخِرِ تِلْکَ العَوالِمِ / Sen o âlemlerin en sonuncusundasın.[1]

Kutsî hadiste Allah şöyle buyurmuştur:

> مَا نَظَرْتُ اِلَی الْاَجْسَامِ مُذْ خَلَقْتُهَا / Cisimler âlemini yarattığım günden beri ona bakmadım.[2]

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 25 ve c. 54, s. 336.

2- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Usûlü'l-Maârif*, s. 186.

Dünya, nüzul kavsinde sonuncu âlemdir. Bu yüzden de tüm âlemlerden daha karanlıktır; çünkü Hak Teâlâ'ya en uzak âlemdir. (Uzaklıktan maksat insan tarafındandır.)

3. Âlem-i Dünya (Tabiat, Nâsût)

Dünya âlemi, dinî ifadelerde hakikî hayatın tezahürü olan ahiret âleminin karşısında yer alır:

وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.

Sadece ahiret hayatın hakikî yeridir. Keşke anlayabilselerdi.[1]

Sâlikin kabul edildiği ilk menzil "berzah"tır. Berzaha ulaşıp berzah hayatını gören sâlik artık dünyayı geçmiştir. Şu hâlde, "Allah'a doğru" yola çıkan sâlikin çıkış noktası, âlem-i tab'/tabiat ve âlem-i nâsût da denilen dünyadır. Bu ifade Kur'ân ayetlerinden alınmıştır. Örneğin:

اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ۙ اُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onun aracılığıyla yürekleri yatışanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların varacakları yer, kazandıklarının karşılığı olarak ateştir.[2]

Bu ayetlerde dünya hayatından tatmin olma ve ona gönül vermenin, "Allah'a kavuşmayı umma" ve ona doğru sefer ile bağdaşmadığı belirtilmiştir. Buradan gayet net anlaşılmaktadır ki sülûkün çıkış noktası, kalbi dünyadan söküp almaktır; çünkü sefer-i ilallah, dünyadan sonraki âlemlere doğru seferdir.

4. Tabiî Cehalet ve Noksan

Merhum Feyz-i Kâşânî, *Zâdu's-Sâlik* risalesinde şöyle der: "Sefer-i ilallah yolculuğunun çıkış noktası, kendimizle birlikte anne karnından getirdiğimiz tabiî cehalet ve noksandır."

1- Ankebût (29), 64.

2- Yûnus (10), 7 ve 8.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا. [1]

Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez hâlde çıkardı.[2]

"Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde sülûkün ilk sermayelerinin insanın vücudunda fıtraten saklı olduğu söylendiği hâlde, nasıl olup da insanın cehalet ve noksanlığı annesinin karnından kendisiyle birlikte getirdiği sorulabilir. Şöyle cevap verebiliriz: Sülûk yolu fıtrat yoludur ve sâlikin vücudundaki tevhidî fıtratın ihyasıyla başlayıp devam eder. İlk sermayeler Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da buyurduğu şeydir:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا.

Yemin olsun insanın nefsine ve onu tam itidalle yaratana. Çirkinlikleri ve sakınmaları ona ilham ettik.[3]

Annesinden yeni doğmuş bebek her ne kadar husulî ilimler bakımından boşsa da huzurî ilimlerde ruhunun omuzlarına epeyce yük yüklenmiş hâldedir. Nahl Suresi'ndeki ayet, Şems Suresi'ndeki ayetin karinesiyle sadece husulî ilimler hakkındadır.

5. Kuvve

Kuvve, henüz bilfiil olmamış kemalin saklı kabiliyeti demektir ve kemalin mukabilidir. Kemal, kuvvenin fiiliyata geçmesi manasına gelir. İnsan muhtelif yeteneklerin karışımı bir macundur. İnsanın hareketi kuvveden tam fiiliyata doğrudur. Yani varoluştaki tüm kemalatın bilfiil olmasına sülûk adı verilir. Şu hâlde, insanın sülûktaki seferinin çıkış noktası kuvvedir. Kuvve felsefî bir kavramdır.

6. Kesret

Sülûk, tevhid âlemine seferdir. Tevhid de bir tek görmek ve kesret görmemektir:

نشانی داده اندت از خرابات / که التوحید اسقاط الإضافات

1- Nahl (16), 78.

2- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Zâdu's-Sâlik*, s. 1.

3- Şems (91), 7 ve 8.

İşaret verildi harabattan / ki et-Tevhid, iskatu'l-izafat (tevhit, fazlalıkları atmaktır).[1]

İnsan dünyada kesrete boğulmuş hâldedir ve onun batınından, yani vahdetten habersizdir. Sülûk, kesretin zahirinden geçmek ve onun vahdet olan batınına ulaşmaktır.

Kur'ân-ı Kerim, vahdet ve tevhid âlemin olan ahireti nasıl da mükemmel beyan etmiştir: "هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ", **"Orada malikliğe dayalı velayet ve tasarruf, hak olan Allah'a mahsustur."**[2] Kesret ve tekâsür âlemi olan dünyanın batınını tanıtarak şöyle buyurur: "يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ", **"Dünya hayatını zahiren biliyorlar. Ahiretten ise (ki dünyanın hakikatidir) gafiller."**[3]

Öyleyse sâlikin sülûkünde çıkış noktası bu itibarla "kesret"tir. Bu ifade hem felsefî hem de Kur'ânî bir tabirdir. Kur'ân şöyle buyurur:

اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ۟ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ۟ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۙ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۟ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۟ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۙ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ۙ ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ.

Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı. Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, kesin olarak bir bilseniz, andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz. Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz? [4]

Yine şöyle buyurur:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ.

Bilin ki dünya hayatı aranızda oyun eğlence ve ziynetten; servet, akraba ve evlatlarda çoklukla övünmekten başka bir şey değildir.[5]

1- Şeyh Mahmud Şüşterî, *Gülşen-i Râz*.

2- Kehf (18), 44.

3- Rûm (30), 7.

4- Tekâsür (102), 1-8.

5- Hadîd (57), 20.

7. Hayvanlık

Filozoflar der ki: İnsanların çoğu bilfiil hayvan ve bilkuvve insandır. Bilfiil insan ise insanlık ve halifetullah olmanın kemal makamına ulaşan kimsedir. Şu hâlde, sülûkün çıkış noktası hayvanlıktır ve sâlik, mücahedeye adım atarak hayvanlıktan geçip âdem olmak isteyen kişidir. Hayvanlıktan murat, onun felsefî manasıdır. Elbette ki insanların çoğu, örfteki anlamıyla batın ve hakikat açısından bilfiil hayvan olmaktadır. Bu konu irfanî keşifler penceresinden de barizdir. Berzah gözü açık olan ve insanları berzah suretleriyle görenler, insanları, her birindeki galip melekeye göre muhtelif hayvanlar şeklinde görürler. Âdeta hayvanat bahçesinde yaşamaktadırlar.

Allah Teâlâ insanlardan bir kesim hakkında şöyle buyurur: "أُوْلَئِكَ كَالأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ", **"Onlar hayvanlar gibidirler; hatta onlardan da daha aşağılık."** [1] Diğer bazı ayetlerde "şeyatinu'l-ins"[2] ve "el-vevasu'l-hannas"[3] şeklinde ifade edilmektedir.

8. Zindan

Bu tabir, "الدُّنْيا سِجْنُ المُؤمِنِ و جَنّةُ الكافِرِ", *"Dünya müminin zindanı ve kâfirin cennetidir."* [4] Nebevî hadisinden alınmıştır. Sâlik bu zindanın kilidini kırmalı ve Allah karşısında mutlak ubudiyetin ta kendisi olan mutlak özgürlüğe koşmalıdır.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

Himmetine kulum, himmetine köleyim o kişinin ki, gök kubbe altında / Taalluk rengini kabul eden her şeyden hürdür, bağlanılabilecek her şeyden kurtulmuştur. [5]

1- A'râf (7), 179.

2- En'âm (6), 112.

3- Nâs (114), 4.

4- Şeyh Saduk, *Meâni'l-Ahbâr*, s. 288; Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 16, s. 17.

5- *Dîvân-ı Hâfız*.

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت / رخت بربندم و تا ملک سلیمان بروم

Gönlüm, İskender zindanının vahşetinden bıktı artık. / Dengimi bağladım, Süleyman ülkesine kadar yollanacağım.[1]

9. Menzil-i Viran (Deyr-i Harab)

Bu ifadeler Farsça irfanî şiirlerde çokça kullanılmıştır. Hâfız şöyle der:

گر از این منزل ویران به سوی خانه روم / دگر آنجا که روم عاقل و فرزانه روم

Bu gurbet konağından evime, yurduma varırsam; niyetim şu: / Oraya bir daha gidersem, akıllı uslu gideceğim.

خرم آن روز کزین منزل ویـران بـروم / راحت جان طـلبم وز پـی جانان بروم

Bu yıkık konaktan yürüyeceğim, canımın rahatını arayacağım, sevgilinin ardına düşüp gideceğim gün ne kutlu gündür!

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود / آدم آورد در ایـن دیـر خراب آبادم

Ben melektim, yüce firdevs de makamımdı. / Beni bu çok harap yere Âdem getirdi!

Bu tabirler, ahirete nispetle dünyayı ölü, kısa ve küçük tarif eden, buna mukabil ahireti geniş, ebedî, büyük ve diri kabul eden şeriatın ruhundan ilham almıştır: "وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ", **"Gerçek canlılık ve hayat yurdu, sadece ahirettir."**[2]

10. Bencillik ve Enaniyet

Sâlik, nefsini Allah'ta fani etmek istediğinden, öncelikle "kendi"nden sefere çıkmalıdır. İnsanın iki tane "kendi"si vardır: Biri "şeytanî kendi"dir. Kur'ân bunu şöyle ifade eder: "وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ", **"Sadece kendisini düşünenler."**[3]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- Ankebût (29), 64.

3- Âl-i İmrân (3), 154.

Diğeri ise Allah'ı unutması durumunda unutulacak olan "hakikî kendi"dir: "نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ", **"Bunlar Allah'ı unuttu, Allah da öyle bir iş yaptı ki kendilerini unuttular."**[1]

Sülûkün çıkış noktası "şeytanî kendi"dir. "Hakikî kendi"ye varabilmek için ondan sefere çıkmalıdır. Oradan da mutlak fena makamına ulaşacaktır.

روی بنما و وجود خودم از یاد ببر / خرمن سوختگان را همه گو باد ببر

Yüzünü göster de varlığımı hatırından çıkar, beni benden al.../ Yel, yanmış âşıkların varlık harmanını savurup götürsün![2]

Birkaç Nükte

1. "Yakza" sülûkün menzili midir, yoksa sülûkün çıkış noktası mıdır?

İrfanî kitaplarda "yakza" sülûkün ilk menzili kabul edilmiştir. Fakat bilmek gerekir ki, yakza sefer-i ilallah yolculuğunun çıkış noktası değildir. Uyanan ve seyr-i ilallah zaruretini itiraf eden insan dünya, kesret, kuvve vs. olan seyrü sülûkün çıkış noktasından harekete geçer. Öyleyse yakza, itibarî olarak sâlikin yolundaki menzillerden ilk menzil ve makamlardan da ilk makamdır, sülûkünün çıkış noktası değildir. Gerçi esfâr-ı erbaanın ilk seferi mine'l-halk ile'l-hak seferi kabul edilmiştir; çünkü ilk seferin yüksek aşamalarında seyir hâlinde olan insan da mine'l-halk ile'l-hak seferindedir. Zira bu ıstılahta geçen "halk" Allah'ın dışındaki her şeyi, hatta nurlu hicapları bile kapsamaktadır.

2. Enbiya ve evliyanın seferinin çıkış noktası da dünyadır. Bütün insanlar, hatta enbiya ve evliya bile aynı çıkış noktasından başlayarak Allah'a doğru sülûk etmişlerdir. Kur'ân'da, sülûkün çıkış noktası olan bu dünya ile tefsir edilmiş cehennem hakkında bir ayet vardır. Ayet şudur:

وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ۚ.

Sizden ona girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu Rabbinin her zaman kesin olan emridir.[3]

1- Haşr (59), 19.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- Meryem (19), 71.

Masumlara (a.s) sordular: "Siz de mi cehennemden geçtiniz?" Cevaben şöyle buyurdular: " جُزناها وَهِیَ خامِدَةٌ / *Biz, cehennem sönmüş hâldeyken oradan geçtik.*"[1] Bu konu müminler arasında cennete girdikten sonra da konuşulacaktır[2] ve hiçbir şekilde dünyaya gönül vermediğimiz, ahiretimizi Allah'la özdeşleştirdiğimiz ve bütün bir varlığımızla Allah'a şöyle hitap ettiğimizden kinâyedir: " یا نَعیمِی وَ جَنَّتِی وَ یا دُنیایَ وَ آخِرَتی / *Ey nimetim ve cennetim. Ey dünya ve ahiretim.*"[3]

İmam Hüseyin (a.s) Arefe duasında şöyle buyurur:

اِلٰهی اَمَرْتَ بِالرُّجُوعِ اِلَی الْاٰثارِ فَارْجِعْنی اِلَیْكَ بِكِسْوَةِ الْاَنْوارِ وَهِدایَةِ الاِسْتِبصارِ حَتّٰی اَرْجِعَ اِلَیْكَ مِنْها كَما دَخَلْتُ اِلَیْكَ مِنْها مَصُونَ السِّرِّ عَنِ النَّظَرِ اِلَیْها وَمَرْفُوعَ الْهِمَّةِ عَنِ الاِعْتِمادِ عَلَیْها، اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدیرٌ.

Allah'ım, bana eserlerine müracaat etmemi emrettin. Öyleyse baştaki gibi sana dönebilmem için beni nurlarından giydirerek ve aydınlatıcı kılavuzluğunla kendine döndür. Varlığımın sırrı eserlere bakarken masun kalacak ve onlara dayanırken gayretim daha yüksek olacak şekilde. Zira her şeye kadir olan sadece sensin. [4]

Şu hâlde, Allah'ın birisiyle akraba olması ve herhangi bir çaba ve gayret göstermeksizin ona bir şey vermesi şeklinde değildir. Her ne kadar verdiği her şey onun sonsuz lütfu olsa da. İmam Rıza (a.s) kardeşi Zeydu'n-Nar'a şöyle buyurdu:

إِتَّقِ اللّٰهَ، فَإِنَّا بَلَغْنا مَا بَلَغْنا بِالتَّقْوٰی.

Biz ulaştığımız şeye Allah'a takvadan başka şeyle ulaşmadık. [5]

1- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *İlmu'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn*, c. 2, s. 971.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 8, s. 250.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, münacatu'l-müridin (İmam Seccad'ın on beş münacatından sekizincisi).

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*.

5- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 46, s. 176.

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), Osman b. Huneyf'e mektubunda şöyle yazdı:

وَ اَيْمُ اَللَّهِ يَمِينًا أَسْتَثْنِى فِيهَا بِمَشِيَّةِ اللَّهِ لَأَرُوضَنَّ نَفْسِى رِيَاضَةً تَهِشُّ مَعَهَا إِلٰى قُرْصِ اَلشَّعِيرِ إِذَا قَدَرَتْ عَلَيْهِ مَطْعُومًا وَ تَقْنَعُ بِالْمِلْحِ أُدْمًا وَ لَأَدَعَنَّ مُقْلَتِى كَعَيْنِ مَاءٍ نَضَبَ مَعِينُهَا مُسْتَفْرِغَةً دُمُوعَهَا أَ تَمْتَلِى اَلسَّائِمَةُ مِنْ رَعْيِهَا فَتَبْرُكَ وَ تَشْبَعُ اَلرَّبِيطَةُ مِنْ عُشْبِهَا فَتَرْبِضَ وَ يَأْكُلُ عَلِىٌّ مِنْ زَادِهِ فَيَهْتَجِعَ قَرَّتْ إِذًا عَيْنُهُ إِذَا اِقْتَدَى بَعْدَ اَلسِّنِينَ اَلْمُتَطَاوِلَةِ بِالْبَهِيمَةِ الْهَامِلَةِ وَ السَّائِمَةِ اَلْمَرْعِيَّةِ.

Allah'a yemin olsun, sadece onda Allah Teâlâ'nın iradesini istisna ettiğim yeminle, gerçek şu ki, nefsimi, yemek için ekmek bulsa çok memnun olacak ve katık olarak da tuza kanaat getirecek şekilde riyazete tâbi tutuyorum. Gözlerimi ağlaması için öylesine serbest bırakıyorum ki, kurumuş pınar gibi göz yaşı bitip tükenecek. Develerin tıka basa yemekten dolayı işkembelerinin dolması ve yan yatması, koyunların ot yemeye doymaktan oturması gibi Ali de hayvanlar gibi uyuyacak kadar mı yemek yesin? Böyle bir durumda Ali'nin gözü aydın ki, bunca yıldan sonra salınmış hayvanlara ve sürüdeki koyunlara iktida edip uyacak demektir! [1]

3. Dünyadan önceki âlemler neden seferin çıkış noktası kabul edilmemektedir?

Her ne kadar insan dünyadan önceki âlemleri, "âlem-i zer ve misak âlemi" gibi âlemleri geride bıraktıysa da ve nüzul kavsinde istidat zeminine düştüyse de seferin çıkış noktası dünyadan başlıyor sayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle her ne kadar insanın seyri Allah'tan Allah'a; " إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيهِ راجِعُونَ / **Biz sadece Allah'a aitiz ve sadece ona döneceğiz.**" [2] doğru ise de ve ârifler, "Sülûkün sonu onun başlangıcına dönüştür." [3] demişse de sâlikin esfâr-ı erbaasının çıkış noktası kesret, kuvve ve esfel-i safilin âlemi olan dünya âlemi sayılmaktadır; çünkü sülûk iradeye dayalı bir iştir, dünyadan önceki âlemlerde de irade, seçim ve tercih yoktur.

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Mektup: 45.

2- Bakara (2), 156.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 25.

4. Sülûkün çıkış noktasının birden fazla adı olmasının sırrı nedir?

Bu bölümün başında sülûkün çıkış noktasının birden fazla olmadığına değinilmişti. O da dünya âlemidir. Sâlik seferini buradan başlatır ve dünyadan sonraki âlemleri teker teker fetheder ve sonunda da kemale erer. Bahsi geçen adlandırmaların hepsi ya bu çıkış noktasının (dünya âlemi) ezlemu'l-avalim, esfel-i safilin, deyr-i harab gibi lakaplarıdır ya da kesret, kuvve gibi gereklerindendir. Şu hâlde, adların çok olması sülûkün çıkış noktasını çok yapmaz. Bilakis onun muhtelif boyut ve yönlerini beyan eder. Şairin ifadesiyle:

سه نگردد پریشم ار او را / پرنیان خوانی و پرند و حریر

Perniyan, perend ve harir demekle / İbrişim üç ayrı şey olmaz. (1)

1- Hatıf İsfahanî'nin meşhur tercii bendi, bk. Rıza Masumî, *Eşk-i Şafak*, c. 1, s. 6. Farsçada "Perniyan, perend ve harir" ibrişim anlamına gelir.

14. FASIL: SEFERİN MENZİLLERİ

Sefer-i ilallah yolcululuğunun menzilleriyle ilgili olarak muhtelif cihetlerden bahsedilebilir. Biz burada en önemli cihetlerin bir kısmına değineceğiz:

Birincisi: Konunun Gerekliliği

Sülûkün menzillerini, genel kurallarını ve özel kurallarını tanımak, beraberinde önemli faydalar getirecektir. Bu faydalardan bazıları şunlardır:

Sülûk Makamlarını Benzerleriyle Karıştırmamak

Gelecek bölümde, sülûkün makam ve menzilerinin benzerleri bulunduğundan bahsedeceğiz. Mesela "şath-ı mağlub", "bevh-i vacid", "remz-i mütemekkin" vs. gibi. Sâlik, "اَخْذُ مَا بِالْعَرَضِ مَكانَ مَا بِالذَّاتِ"[1] mugalatasına düçar olmamak için sülûkün makamlarını detaylı biçimde tanıyarak onları benzerlerinden ayırt etmelidir.

Mertebelerin Ahkâmını Muhafaza

Sülûkün her mertebesinin kendine mahsus ahkâmı vardır. Sâlik, zındıklık ve hakkı inkâra duçar olmamak için sülûkün mertebelerini tanıyarak her aşamanın kendine has hükümlerini ayırt etmelidir. "Seferin Kılavuzu" bahsinde, bir üstad-ı kâmile ihtiyacın sebeplerinden birinin bu olduğu söylenmişti. Bilginler varlığın her mertebesinin bir hükmü bulunduğuna ve "Eğer sıralama muhafaza edilmezse zındık olunacağı"na[2] inanmaktadırlar. Bu bahiste söylenmesi gereken şudur: Sülûkün her merhalesinin bir hükmü vardır ve "eğer merhaleler muhafaza edilmezse zındık olunur". Bu bakımdan sülûkün başlangıcındaki bazı mubah ve caiz işler orta veya son aşamalarda mekruh ve haram sayılmaktadır. Bu nedenle denmiştir ki: "حَسَناتُ الأبْرارِ

1- "اخذ ما بالعرض مكان ما بالذات" mugalatası aslında, bir meselenin hakikî cüzü yerine benzer başka bir şeyi koyma durumunu ifade eder. Onun ârız ve maruzu, lazım veya melzumu gibi. Mesela, "Bu cisim parlak" deriz; oysa "Bu cismin rengi parlak" dememiz gerekir.

2- Şeyh Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*.

سَيِّئاتُ المُقَرَّبين", "İyilerin beğenilen işleri, öncüler ve mukarrebler için çirkin sayılmaktadır." [1]

Yolu Maksatla Karıştırmamak

Sülûka yönelen insan eğer yolun menzillerinden haberdar değilse kendisinde birtakım hâller müşahede ettiğinde kemale erdiğinden emin olabilir. Oysa o hâller yolun yarısındaki menzillerin etkilerindendir, maksadın etkilerinden değil.

Üstad, birinci erbainden sonra keşif ve keramet beklentisi içinde olan emekleme hâlindeki sâlike şaka içerikli şöyle buyurmuştu: "Rivayette geçtiğine göre cahil iki rekât namaz kılınca Allah tarafından ona vahyedilmesini bekler." Ârif ve fakih Merhum Seyyid Cemaluddin Gulpeyganî'nin bu konudaki öyküsü[2] bunu teyit etmektedir.

Sülûka İtminan

Bir maksadı olan yolcu eğer o maksada ulaşmanın yoluna vâkıfsa emin adımlarla sefere çıkar. Yolu bilmiyorsa veya ondan kuşkusu varsa hiçbir za-

---

1- *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 205.

2- Üstad, Merhum Seyyid Cemal'den şöyle nakleder: "Necef'te bana bir hâl oldu. Âlemin tamamının benden varlık aldığını görüyordum. Kapı ve duvar, insanlar, sokak ve çarşı, hepsine ben varlık bahşediyordum. İlmî açıdan bu hâlin hata olduğunu ve yaratanın Allah olduğunu biliyordum. Çok rahatsız oldum. Emîrü'l-Müminin'in (a.s) haremine birkaç defa gittim ve arz-ı niyaz ettim; fakat hâlim değişmedi. Ta ki Kazımeyn'in (a.s) haremine gidene dek. Soğuk bir kıştı. Türbenin kenarındaki halıları toplamışlardı. Mermerler buz gibiydi. Ben çok üzgün bir hâlde başımı türbenin eşiğine koydum ve o kadar ağladım ki taşlar ıslandı. O secde hâlindeyken lütfettiler ve o hâli benden aldılar. Gördüm ki, beş para etmem ve zerreden de küçüğüm. Ben nere, varlık bahşetmek nere! Evet, Necef'e döndüm. Birkaç gün geçti. Bir gün Mevla Emîrü'l-Müminin'in (a.s) harem-inden dönüyordum ki, yolun yarısında Hazret tarafından tevhidî bir hâl bana inayet oldu. Bu hâl çok mükemmel ve ağırdı. O kadar ki, sokakta bir müddet yere oturmak zorunda kaldım. Hareket edecek gücüm yoktu. Anlaşıldı ki İmam Ali'nin (a.s) inayeti, pak evlatlarının inayetinden daha fazladır." Üstad ilave etti: "Tabi ki bu hâller Merhum Gulpeyganî'nin sülûkünün son merhalelerindeydi. Merhumun ömrünün son demlerinde kendisinin kemale erdiğini gösteren hâllere şahit olunuyordu." Allah her ikisine de bolca rahmet etsin. Bu hikâyeyi Üstad *Meâdşinâsî*'de (c. 9, s. 118) zikretmiştir. (Ben tabii ki Üstat'tan dinlediğim şekliyle naklettim.)

man emin adımlarla yol alamaz. Sonuç itibariyle de ya seyri duracaktır ya da çok yavaş ilerleyecektir.

Hatırlatma

Bu önemli faydalar, âriflerin "Yolun Menzilleri" başlıklı çok sayıda kitap yazmasına sebep olmuştur. Konu içinde bazılarının isimleri zikredeceğiz.

İkincisi: Bahisle İlgili Birkaç Kavramın İzahı

Şimdi bazı irfanî kavramları tefsir edelim. Zira bu ıstılahlar aydınlatılmadıkça konu anlaşılamayacaktır. Elbette ki sadece "seferin menzilleri"yle bağlantılı kavramlara değineceğiz.

Hâl, Makam, Meleke

Sülûkün tevekkül, teslim, rıza vs. gibi derecelerinden birine ulaşan sâlik eğer o derecede sebat sağlamışsa, o derece onun için "makam" sayılır. O derece meleke olmamışsa, bilakis onun için geçici biçimde tahakkuk etmişse "hâl" sayılır. Makama makam denmesi "sâlikin onda mukim olması" hasebiyledir. Hâle hâl denmesi de, "sâlikin ondan geçmesi"[1] nedeniyledir.

Seyyid Şerif Cürcanî şöyle der:

> المقام فی اصطلاح اهل الحقیقة عبارة عما یُتوصّل الیه بنوع تصرّف و یتحقق به بضرب تطّلب و مقاساة تکلّفٍ فمقام کلّ واحدٍ موضعُ اقامته عند ذلک.
>
> Makam, ârifler nezdinde, bir çeşit tasarrufla elde edilen, şiddetli taleple ve riyazetle tahakkuk eden mevkiden ibarettir. Dolayısıyla herkesin makamı, mukim olduğu yerdir. [2]

"Meleke" felsefe ıstılahında "hâl" karşısındadır. Hâl, insanın nefsine arız olan ve çabuk ortadan kalkan keyfiyet demektir. "Meleke" ise insanın nefsine nüfuz eden ve yavaş yavaş ortadan kalkan keyfiyettir. Diğer bir ifadeyle "hâl" kalıcı olmayan nefsanî keyfiyettir, "meleke" ise kalıcı nefsanî keyfiyettir.

1- Kâşânî'nin *Istılâhâtu's-Sûfiyye*'si, s. 87 ve 88.

2- *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 166.

Hâlin Menzile ve Melekenin Makama Tatbikini Tenkit

Esfâr kitabının cevherler ve arazlar kısmına haşiye yazan Merhum Molla İsmail, hâl ve melekeyi "menzil"e ve "makam"a tatbik etmiş ve şöyle demiştir: "Menzil ve makamın farkı, hâl ve melekenin farkının aynısıdır."[1]

Anlaşıldığı kadarıyla melekenin makama ve hâlin menzile tatbiki eleştiri dışında bırakılmış değildir. Hâlin menzile tatbiki de yukarıda geçen yoruma göre kusur ve tenkitten uzak değildir. Zira "hâl", sâlikin devam etmeyen derecesine atfedilmektedir. Sâlik haberdar olmak için başını şöyle bir uzatmakta ve sonra kendi aşağı makamına dönmektedir; ama menzilin sâlikin derecesine atfını, geçici olması itibariyle doğrulmaktadır. Yani sâlikin ondan geçmesi bakımından. Öyleyse "hâl", sâlikin derecesine ondan düşmesi itibariyle ve "menzil" de ondan yükselmesi itibariyle söylenmektedir.

Aynı şekilde melekenin hâle tatbiki de tenkitten muaf değildir; çünkü sülûkün bütün derecelerini "nefse nüfuz etmiş keyfiyet" olarak kabul edemeyiz; zira sülûkün fena gibi bazı makamlarında nefis, aynen veya hükmen yok durumundadır. Buna ilaveten makamlar küllen veya bazıları itibariyle sâlikin nefsinin aynısıdır, ona arız olan keyfiyet değil. İşte buradan itibaren, sülûkün tüm makamlarını "hâl ve meleke" kategorisinde gören[2] Sadru'l-Müteellihin'in sözüne yönelik eleştiri açıklık kazanmaktadır.

Menzil

Menzil, lügatte yolcunun istirahat için indiği yer demektir. Bu istirahat çoğunlukla üç veya dört fersah tuttuğundan dört fersahlık mesafeye (ki "berid" mesafesi kadardır) bir menzil denir.[3] Istılahta ise menzil makamla aynı şeydir. Şu farkla: "Sâlikin bir merhaleden sefer hâlinde geçmesi itibariyle menzil denir. Sâlikin o merhalenin hakkını vermek için orada duraklaması itibariyle de makam denir." [4]

1- *Esfâr*, c. 4, s. 111.

2- age, s. 111.

3- *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 23 (dipnot).

4- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 14.

Merhale

Merhale lügatte yolcunun katettiği bir günlük yolun mesafesidir ve iki menzilden, yani iki beridden ibarettir. Istılahta, birbirinin aynısı hükümleri bulunan birkaç menzilin toplamına merhale adı verilmektedir. Bu itibarla âlemlerden her birine merhale denmektedir.[1]

Hicab

Hicap birkaç şekilde yorumlanmıştır. Mesela:

1. Maksadını gözünden gizleyen her şey hicaptır.

2. Hicap, istenen maksat ile talip arasında ayrılık oluşturan engeldir.

3. Hicap, kevnî suretlerin, Hakk'ın tecellisine mâni olacak şekilde kalbe nakşolmasıdır.[2]

Birincisi İbn Arabi'den ve ikincisi Tusî'den nakledilmiş ilk iki anlam hicabın lügat manasını açıklamaktadır. Bu büyüklerin hicap için irfana has ıstılahî mana düşünmediği anlaşılmaktadır. Kâşânî'ye ait üçüncü anlam ise hicabın sülûk ıstılahındaki anlamını açıklamaktadır. Bu yorumda hicap, kevnî suretlerden ve Allah dışındaki nakışlardan sâlikin kalbinde bulunan ve sâlikin kalbinde Hakk'ın tecellisine mâni olan her şeydir.

Sülûkta hicap iki kısımdır: Zulmanî ve nuranî. Zulmanî hicaplar cimrilik, tamah, hırs vs. gibi noksanlıklar ve rezilliklerdir. Nuranî hicaplar ise sâlikin mutlak fena makamına ulaşmadan önce hepsi de taayyün olan tevekkül, teslim, rıza vs. makamı gibi sıfatlarıyla donandığı sınırlı kemalattır. Münacat-ı Şa'baniyye'de şöyle geçer: "حَتّٰى تَخْرِقَ اَبْصارُ الْقُلُوبِ حُجُبَ النُّورِ", *"Kalp gözleri nurdan hicapları parçalayana dek."* Münacatın bu cümlesi, Miraç Hadisi benzeri başka rivayetler gibi, nuranî hicapların varlığına gayet net delalet eder ve kaçınılmaz biçimde bu grup hicapları her türlü inkârı anlamsız hâle getirir.

Hâfız şöyle der:

بیا ای شیخ و از خُمخانهٔ ما / شرابی خور که در کوثر نباشد

Ey şeyh, gel, bizim meyhanemizden cennette bile bulunmayan şarabı iç!

1- *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 23 (dipnot).

2- *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 73.

Üstada soruldu: "Kevser'de olmayan şarap nedir?" Buyurdu ki: "Kevser tayyündür. Şarap ise ârifin tahurudur (temizleyicisi); Allah'ın, sâlikten geriye nam ve nişan bırakmayan ve onu mutlaklık diyarına gönderen zatî tecellisidir. Bu, Kevser'den de üstündür."

İsim

İsim, lügatte ad demektir. Bir şeyin ismi, onun için vazedilmiş ve ona delalet eden addır. Fakat irfanda isim bu anlamda "ismu'l-ism" olarak adlandırılmakta ve müsemmanın kendisine "isim" adı verilmektedir. Abdurrezzak Kâşânî'nin ifadesiyle:

> الاسم باصطلاحهم ليس هو اللفظ بل هو ذات المسمّى باعتبار صفة وجوديّة كالعليم و القدير او عدميّة كالقدّوس و السّلام.
>
> İsim, irfan ıstılahında lafız değildir. Bilakis alîm ve kadîr gibi, vücudî sıfat itibarıyla yahut kuddüs ve selam gibi ademî sıfat itibarıyla birlikte müsemmaların zatıdır.[1]

Sıfattan maksat varlığın kemalidir; sıfat ademî olsa bile; çünkü adem ve selb, Allah konu olduğunda selbin selbidir. Mesela mürekkeb olmamak, yani basit olmak ve görünür olmamak, yani mücerret/soyut olmak gibi.

Buna göre, tüm mevcudat Hak Teâlâ'nın isimleridir. Zira Zat-ı Mutlak'tır ki, her varlıkta vasıflardan biriyle özel bir şekilde zuhur eder. Elbette mevcudatın bir ve aynı olmaması gibi, Hakk'ın isimleri de bir değildir. Bilakis bazıları zatîdir, kimisi de fiilî; bazıları cemalîdir, bazısı da celalî; bir kısmı küllîdir, diğer bir kısmı cüz'î vs.

İsim hakkındaki diğer yorum İbn Arabî'den nakledilmiştir ve görüldüğü kadarıyla yukarıdaki yorumdan farklıdır. O da şudur:

"الاسم الحاكمُ علي حال العبد في الوقت من الاسماء الالهيّة", "İsim, kulun zamandaki hâline hâkim ilahî addır."[2]

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 28.

2- Enver Fuad Ebu Hazzam, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 42.

Fakat dikkat edildiğinde bu iki yorum arasında fark bulunmadığı anlaşılacaktır; çünkü sâlik sülûkün her derecesinde ilahî isimlerden bir isimle ittihad içindedir, onun hakkını verir ve mecburen o ismin hâkimiyeti altında vuku bulur. Nihayet sülûkün sonunda da "ümmü eimmeti'l-esma"da (isimlerin öncülerinin anası), yani "Allah"ta fani olur ve O'nunla gerçekleşir.

Üçüncüsü: Yolun Menzillerinin Muhtelif Tabirleri

Sülûk-i ilallah yolculuğunun menzillerine dair ehl-i marifetin kitaplarında muhtelif ifadeler geçmektedir. Mesela:

1. Allah yolunun katedilmesi gereken "durak"ları vardır.

2. Allah yolunun "menzil"leri vardır. Sâlik her menzile ulaşınca orada sakinleşir ve daha sonra yeni bir nefesle yoluna devam eder.

3. Allah yolunun "makam"ları vardır. Sâlik başta "hâl" şeklinde onları elde eder ve daha sonra o hâlleri "meleke" hâline getirerek makamları gerçekleştirir.

4. Allah yolunda sâlik muhtelif "nefsanî keyfiyet"le vasıflanır. Nitekim bu keyfiyetler sâlik için başta "hâl" suretinde, daha sonra da "meleke" suretinde olacaktır.[1]

5. Allah yolunun zulmanî ve nuranî "hicap"ları vardır. Sâlik onları yırtmalı ve onları geçmelidir.

6. Allah yolunda "âlem"ler vardır. Sâlik onlara girmeli ve onları geçmelidir. Bu âlemler bazen "hazarât" veya "neşeât" olarak ifade edilir.

7. Allah yolunda sâlik Hakk'ın isimleriyle varlık bulmalı, bir isimden daha küllî bir isme doğru sefere çıkmalı, sonunda da ümmü eimmeti'l-esma (Allah) ile varlık bularak insanî kemale ulaşmalıdır.

8. Allah yolunda sâlik "nefsin mertebeleri"nde sülûka çıkar. Kendi tabiatından başlar, "hafi/gizli" ve "ahfa/çok gizli " makamına doğru yol alabilmek için kendi sırrına vâkıf olur.

9. Allah yolunda sâlik "aşkın yedi şehri"nde sefere çıkar, "muhabbet vadi-

1- *Esfâr*, c. 4, s. 111.

leri" ve "vela mertebeleri"ni kateder.[1] Camî, Attar Nişaburî'nin makamını överken şöyle der:

هفت شهر عشق را عطار گشت / ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم

Aşkın yedi şehrini Attar dolaştı / Biz hâlâ bir sokağın kıvrımındayız.

10. Allah yolunda sâlik, tarikat olan "şeriatın dereceleri"nin batınında seyreder. Nihayet tarikatın sonu olan hakikate varır. Şeriatın dereceleri; İslam, iman, hicret, cihat vs. ve her birinde söz konusu olan cüziyattır.[2]

Dördüncüsü: Tabirde Farklılık ya da Hakikatte İhtilaf

Bu muhtelif tabirlerin aynı hakikati mi, yoksa birkaç hakikati mi anlattığına bakmak gerekir.

Anlaşıldığı kadarıyla ehl-i marifetin kitaplarında geçen çeşitli sahih ifadelerin hepsi aynı hakikati beyan etmektedir. Bu hakikatin de muhtelif cihet ve boyutları vardır. Bu tabirlerin her biri onun boyutlarından birini göstermektedir. Bu iddianın açıklık kazanması için bahsi birkaç konu içinde izleyeceğiz:

1. Sülûk makamını benzerlerinden teşhisin zarureti: Başlangıçta sülûkün makamları ile benzerleri arasındaki fark tespit edilmelidir. Mesela "rıza" sülûkün yüksek makamlarındandır. Fakat "şath-ı mağlub" sülûkün makamlarından değildir. Şath, Abdurrezzak Kâşânî'nin ifadesiyle, "enaniyet kokusu veren ve (hâline mağlup olan sâlikin) dile döktüğü sözdür. Mesela der ki: Şu âlemde her şeyi yapan benim."[3]

Kuvvetli sâlik, en güçlü hâllerin bile kendisini yoldan alıkoyamayacağı ve tahammülünü azaltamayacağı sâliktir.

2. Sâlikin mutlak feyzin mertebelerinde kendi nefsinin penceresinden sülûkü[4]: Allah Teâlâ "mutlak varlık"tır. Bu bakımdan "vahdet-i şahsî"si vardır ve yanında başka bir varlığı yansıtmaz.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 99; Murtaza Mutahharî, *Âşinâî bâ Ulûm-i İslâmî*, irfan bölümü, ders 2.

2- *Esfâr*, c. 1, s. 14. Merhum Muhammedrıza Kumşeî'nin haşiyesi; *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm* da aynı esasa göre yazılmıştır.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 18.

4- Bu bölümün yeri nazarî irfan bahsi arasındadır ve bu yüzden konu biraz ağırdır.

غیرتش غیر در جهان نگذاشت / لا جرم عین جمله اشیا شد

Gayretinden, başkasını cihanda bırakmadı / Şüphesiz cümle şeylerin aynı oldu.[1]

Bu sonsuz yegâne varlık, onun zuhuru olan bir mutlak feyze sahiptir. İrfanda bu mutlak feyizden, her biri onun nitelik ve yönlerinden birini beyan eden yüzden fazla ifade ile bahsedilmiştir. Mesela "nefes-i rahmanî", "vücudu münbasit" (bu ıstılahta geçen vücud, mecazî vücuddur ve zuhur, görünüm anlamındadır), "rakk-ı menşur", "hakk-ı mahlûk" vs. gibi. Bu mutlak feyzin kendisi de teşkîk içerir, muhtelif mertebelerden oluşur. Elbette ki bu mertebeler, teşkîk esas alındığında onun vahdetine halel getirmemek bir yana, bilakis vahdetini tekit edip güçlendirir. Mutlak feyzin piramidi aşağıdaki şemada gösterilmiştir:[2]

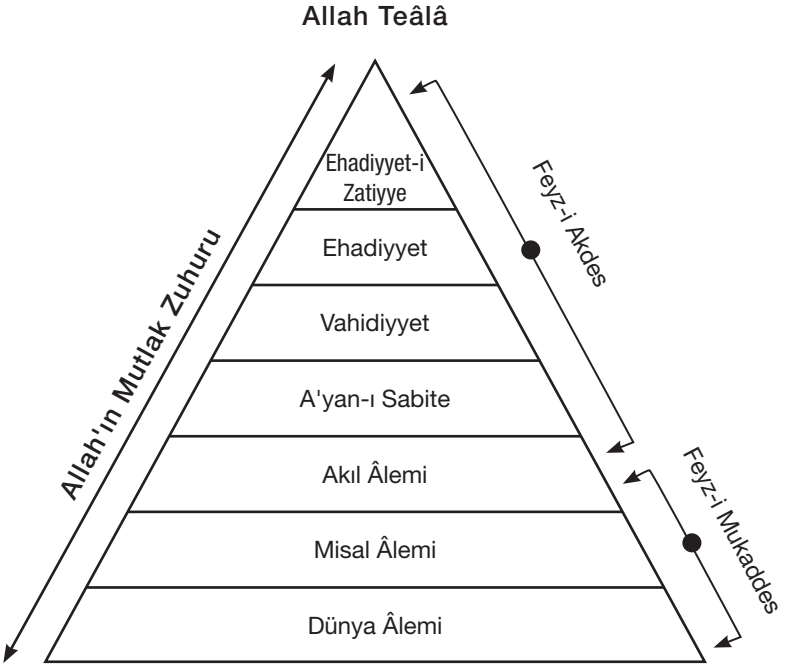

1- *Dîvân-ı Irâkî*.

2- Bu tablo ve benzerleri hakkında daha fazla izah için bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Meâdşinâsî*, c. 6, s. 200; Şeyh Mehdi Hairî, *Hirem-i Hesti*, s. 175; Abdulhamid Vasıtî, *Nigeriş-i Sistemî be Dîn*, s. 68 ve 69.

Zat-ı ilahî, bilginlerin aklının ve âriflerin şühudunun sınırları dışındadır.

برو این دام بر مرغ دگر نه / که عنقا را بلند است آشیانه

Yürü, bu tuzağı başka bir kuşu avlamak için kur./ Çünkü Anka'nın yuvası çok yüksekte![1]

عنقا شکار کس نشود دام باز گیر / کانجا همیشه باد به دست است دام را

Anka kimseye avlanmaz, tuzağını topla. / Burada tuzağın eline havadan başka bir şey geçmez.[2]

O dergâhta sadece "fena"ya ruhsat bulunur.

بحریت بحر عشق که هیچش کناره نیست / آنجا جز آنکه جان بسپارند چاره نیست

Aşk yolu, bir yoldur ki; ne ucu var, ne kıyısı. / O yolda can vermeden başka hiçbir çare bulunmaz.[3]

Fakat mutlak feyz teşkîkî olduğundan, her an bir şekle bürünebilen esnek put gibidir: " فی السماء سماء وفی الارض ارض / Semada gök şeklinde ve yerde yerin şeklinde."

Sâlikin sülûkü, baştan sona bu mutlak feyzin mertebelerinde gerçekleşir. Tabii ki nefs ve vücudun penceresinden. Sâlikin mesleği bizzat kendisidir, onun dışında bir şey değil. Herkes kendi "ayn-ı sabit" penceresinden Hakk'a ulaşır. Yüce Allah şöyle buyurur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ.

Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez.[4]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- age.

3- age.

4- Mâide (5), 105.

Peygamber-i Ekrem'den (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

> الطرق الی الله بعدد انفاس الخلائق / Allah'a giden yollar yaratılmışlar veya onların nefesleri sayısıncadır.[1]

İnsan "yedi letayif", yani "yedi katman" sahibidir ve ondaki her latife, âlemlerden birine, yani "feyz-i münbasit" mertebelerinden birine uygundur. Hatta o mertebede vakidir. Bu mertebeler avalim, neşeât ve hazarât olarak da ifade edilir. İnsan mücahede adımıyla kendi latifelerinin yolundan, hedeflediği menzile ulaşabilmek için feyzin mertebelerini katedebilir.

Sâlikin bu mertebelerdeki seyrinin burakı aşk olduğundan, bu mertebelere "aşkın yedi şehri" ve benzeri bir isim vermek mümkündür. Tabii ki sülûkün son merhalelerinde mahbubun gayret yıldırımı burakı yakacaktır. Bu bakımdan bu isimlendirmeyi "galip" hesabıyla yapmak gerekir.[2]

Şeriat bu yolda insanı menzile ulaştıracak yol gösterici ve çobandır. Yol gösterme burada "yolu gösterme" değil, "isal ile'l-matlub (istenilene ulaştırma)" manasındadır. Şeriatın batınının tarikat, tarikatın sonunun da hakikat olduğu şeklinde değil. Öyleyse sâlikin seyrini "şeriatın dereceleri"nin ve "imanın mertebeleri"nin batınında seyir olarak adlandırmak mümkündür.

Âlemlerde tezahürlerden tahakkuk eden her şey ilahî isimdir. Sâlik, "ism-i a'zam"a nail olmak ve bu vesileyle "vuslatın şahidi"ni kucağına almak için esma-i ilahîde yolculuk eder.

Sâlik, kâmil fena makamına her iki fenadan fenaya) ulaşmadıkça zuhurat ve "görüntü"lerle meşguldür. Görüntünün varlığı yoktur. Aynadaki suret, suret değildir. İşte bu sebeple bu zuhurat, Hakk'ın zuhuru olmasına rağmen bizim için onun hicabıdır. Sâlik, Allah'ın güven yurduna ulaşmak ve orada var olmak için kendi hicaplarını yırtmalıdır. Münacat-i Şa'baniyye'de şöyle okuyoruz:

> اِلٰهی هَبْ لی کَمالَ الانْقِطاعِ اِلَیْكَ، وَاَنِرْ اَبْصارَ قُلُوبِنا بِضِیاءِ نَظَرِها اِلَیْكَ، حَتّٰی تَخْرِقَ اَبْصارُ الْقُلُوبِ حُجُبَ النُّورِ فَتَصِلَ اِلٰی مَعْدِنِ الْعَظَمَةِ، وَتَصِیرَ اَرْواحُنا مُعَلَّقَةً بِعِزِّ قُدْسِكَ.

1- Seyyid Haydar Âmulî, *Câmiu'l-Esrâr*, s. 121; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 64, s. 137.

2- "Seferin Bineği" faslında daha fazla izah verilmiştir.

> Allah'ım! Sana giden yolda bana en yüksek kopuş derecesini ihsan et. Kalp gözlerimizi sana bakmanın aydınlığıyla münevver kıl ki, kalp gözleri nur hicaplarını yırtarak azamet madenine ulaşabilsin ve ruhlarımız çok aziz olan mukaddes makamına tutunabilsin.

Elbette bilmek gerekir ki:

Birincisi: Allah'ın hicabı yoktur, O yerlerin ve göklerin nurudur, hicapta olan bizzat insanın kendisidir. Bu yüzden Kur'ân'da zarif bir ifadeyle, " فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ **/ Senin hicap ve perdeni kaldırdık."** (1) diyerek hicap insana istinat edilmiştir. Allah'ın örtüsü ve hicabı, zuhurunun şiddetinden dolayıdır. Dua ve rivayetlerde bu hakikat çokça belirtilmiştir. Mesela: "لِاَنّک لا تَحْتَجِبُ عَنْ خَلْقِکَ إلاّ أنْ تَحْجُبَهُمْ الاَعْمَالُ [الآمال] دُونَکَ"(2), "Sen ey Allah'ım, yarattıklarından gizli değilsindir; hicap, kullarının yaptıkları nedeniyledir."

یار بی پرده از در و دیوار / در تجلی است یا اولوالابصار

Kapı duvardan perdesiz yar / Tecelli hâlindedir ey ulu'l-ebsar(3)

Şehitlerin efendisi Hüseyin b. Ali'nin (a.s) Arefe duasındaki ifadesiyle:

أَ يَكُونُ لِغَيْرِکَ مِنَ الظُّهُورِ مَا لَيْسَ لَکَ، حَتّٰى يَكُونَ هُوَ الْمُظْهِرَ لَکَ، مَتٰى غِبْتَ حَتّٰى تَحْتَاجَ إِلٰى دَلِيلٍ يَدُلُّ عَلَيْکَ.

> Acaba senden başkası sende olmayan bir zuhur ve açıklığa sahip mi ki seni açıklamaya vesile olsun? Sen ne zaman gaiptin ki seni açığa çıkaracak bir delile ihtiyaç olsun?(4)

کی رفته ای ز دل که تمنا کنم تو را؟ / کی بوده ای نهفته که پیدا کنم تو را؟

Ne zaman çıktın gönülden ki seni temenni edeyim? / Ne zaman oldun gizli ki seni arayıp bulayım?(5)

1- Kaf (50), 22.

2- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Ebu Hamza Sumalî.

3- Hatıf İsfehanî'nin ünlü terci-i bendi. bk. Rıza Masumî, *Eşk-i Şafak*, c. 1, s. 10.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Arefe-i İmam Hüseyin (a.s).

5- *Dîvân-ı Fürûğî Bestâmî*, birinci gazel.

Bizim Allah'a karşı hicap arkasında olmamız, O'nunsa hicabının olmaması mümkündür; çünkü izafe, "mütehalifetu'l-etraf " değil, "mütevafikatu'l-etraf "tır.[1] Biz Allah'tan ne kadar uzaksak da, "أُوْلَئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ"[2], **"Onlar uzak yerden seslenilirler."**, O bize yakındır: "وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ", **"Biz ona şahdamarından da yakınız."** [3]

İkincisi: İnsan ve Allah arasındaki hicabın bulunması zaruridir. Zira hicabın bulunmaması, Allah'ın mutlak feyze sahip olmaması manasına gelir. Bu ise -neuzu billah- Allah'ın mutlak anlamda feyyaz olduğunu inkâr demektir. Yahut Allah'ın insan yaratmadığı anlamına gelir. Bu da "icada dayalı hareket-i hubbî"nin gayeden yoksun olması demektir. Böyle bir varsayım muhaldir. Ya da insanın esfel-i safiline düşmediği anlamındadır. Bu durumda yine de "icada dayalı hareket-i hubbî"nin gayeden yoksun olması söz konusu olur. Bu kısmın izahı bahsi uzatacaktır.

Sonuç: Tabirde ihtilaf, hakikatte ittihat

– Sülûkün derecelerinden her biri "menzil"dir. Sâlik bir müddet mücahededen sonra ona ulaşır, nisbî istirahate koyulur ve sonraki menzillere doğru seyre çıkar.

– Sülûkün derecelerinden her biri "makam"dır. Sâlik onda geçici olarak ikamet eder ve bu ikamet o makamın hakkını kâmil biçimde eda etmek içindir.[4] Daha sonra feyz piramidindeki yükselişine devam eder. Elbette ikamet tahakkuk etmez, sâlik sadece ondan "haberdar olma" derecesini bulur, geçici hâl suretinde onun hakkını verir ve daha sonra aşağı makama nüzul yaşarsa makam olarak adlandırılmaz. Bu, sülûkün makamlarının "melekat" olarak isimlendirilmesinin sırrıdır. (Daha önce melekenin makama tatbiki tenkit edilmişti.)

– Sülûkün her bir derecesi "âlem"dir. Elbette ki âlemler bir bütün olarak birkaç âlemden fazlasına münhasır değildir; ama sülûkün her derecesi cüz'î

1- İki şey arasındaki ilişki bazen kardeşlik ilişkisi gibidir. Bazen de baba-evlat ilişkisi gibidir. Birincisine mütevafikatu'l-etraf ve ikincisine mütehalifetu'l-etraf adı verilir.

2- Fussilet (41), 44.

3- Kaf (50), 16.

4- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 14.

bir âlemdir. Kanaat bir âlemdir, tevekkül bir âlemdir, teslim bir âlemdir, rıza bir âlemdir... Sâlik sülûkta âlemleri keşfettikçe ekseriya korkuya kapılır. Bu durumda korkmamalı ve Allah'la ünsiyet kurmalıdır. Nitekim şehitlerin efendisi Hüseyin b. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

> أَنْتَ الْمُونِسُ لَهُمْ حَيْثُ أوحَشَتْهُمُ العَوالِمُ / Sen, âlemler kendilerini korkuya sürüklediğinde kendi dostlarının munisisin.[1]

– Sülûkün her bir derecesi, sâlikin sefere çıktığı ve seyahate koyulduğu, bu sayede de hakikatin marifetine nail olduğu "nefsin mertebelerinden bir mertebe" ve "aşkın şehirlerinden bir şehir"dir. Bu vesileyle Allah'ın marifetine ulaşır:

> مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَد عَرَفَ رَبَّهُ / Kendini tanıyan, Rabbini tanır.[2]

Bu nedenle Ali (a.s) şöyle buyurmuştur:

> أَنْفَعُ الْمَعارِفِ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ / Kendini tanımak bütün tanımalardan daha faydalıdır.[3]

Bazen aşkın yedi şehrine tatbik edilen[4] nefsin yedi mertebesi şunlardır: Tab', nefis, kalp, ruh, sır, hafiyy, ahfâ. Bunların yorumu daha sonra gelecektir.

– Sülûkün derecelerinden her biri, "şeriatın batını"nın, yani tarikatın derecelerinden bir derecedir. Enbiyanın şeriatı onların keşfinin mahsulüdür. İslam şeriatı, ehl-i marifetin kitaplarında "keşfi-i etemm-i Muhammedî" şeklinde adlandırılmıştır. Miraç'ta Refref'in binicisi ve Allah yolunun kafile reisi Hz. Peygamber (s.a.a), kendi Miracının en büyük armağanı unvanıyla, Hak Teâlâ'ya ulaşmanın en hayırlı şeriat ve minhacı olan "şeriat-ı hanife-i beyza-i sehle-i Muhammedî"yi[5] insanlık toplumuna takdim etmiştir. Bu vesileyle -Allah gibi- onların kucağına en büyük minneti koymuştur.

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Arefe.

2- Abdulvahid Âmidî, *Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim*.

3- age.

4- Şeyh Muhammed Taki Âmulî, *Düreru'l-Fevâid*, s. 131.

5- Hanif, hak eksenlilik demektir. Beyza şeffaf, aydınlık ve nuranî olandır. Sehle ise kolay manasına gelir.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ.

Gerçek şu ki, Allah, ayetlerini okuması, onları temizlemesi ve onlara kitap ve hikmeti öğretmesi için içlerinden bir peygamber göndererek müminlere minnet etti. Onlar bundan önce kesinlikle apaçık bir sapkınlık içindeydiler.[1]

Bu bakışla şeriat başka bir değer kazanmakta ve kendine layık olan makama oturmaktadır. Fıkhî görüşe göre, "teklifatu'l-ilzamiyye" anlayışıyla farzlarla haramların icrasını zorunlu gören, buna mukabil, "Her müstehap ameli terketmek caiz ve mekruh işi yapmak da caizdir." silahıyla müstehaplar ve mekruhların gerçek değerini azaltan kimse ile, sâlikçe, ârifçe ve âşıkça kurb-i nevafil hadisini[2] göz bebeği yapan ve müstehapları eda edip mekruhları terk ederek Hak Teâlâ'ya varmayı arayan kimse arasında büyük fark vardır.

Evet, ihlasla şer'i mukaddesin talimatlarıyla amel edildiğinde sâlik ilerler ve Hakk'a ulaşır. Allâme Tabatabaî *el-Velaye* risalesinde şöyle yazar: "Şer'î riyazetlere sırt çevirip şer'î olmayan riyazetlere yönelmek aslında müşkül işten kolay işe dönmek demektir."[3] Gerçekten de dinî düsturlarla amel etmekten daha müşkül ve takati aşan hangi riyazet vardır?

Eşsiz ârif Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî şöyle yazar: "Din kardeşlerimize gizli kalmasın ki, tüm hareketler, sükûnetler, konuşmalar, beklemeler ve diğer şeylerde Hz. Meliku'l-Mülûk Celle Celaluh'a şeriattan başka yakınlık yolu yoktur. Keyfî hurafeler ile bu yolda yürümek aslında uzaklaşmaktan başka bir şey değildir. İşte bu yüzden şeriatı öncelikli kabul etmek şeriatta önem verilen her şeye önem vermek gerekir."[4]

– Sülûkün derecelerinden her bir derece "ilahî isimlerden bir isim"dir. Sâlik onlardan her biriyle tahakkuk bularak derece yükseltmeye ve daha fazla

1- Âl-i İmrân (3), 164.

2- Kurb-i nevafil hadisini daha önce izah etmiştik.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Risâletu'l-Velâye*, s. 41, Tab-i Müessesetu'l-Bi'se.

4- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 190.

küllî isimlerle donatılmaya hazırlanmış olur. Nihayet "ism-i a'zam"a ulaşır ve onunla tahakkuk bularak isim ve resimden geçip, geride bıraktığı ihlasına uygun olarak canana can bahşeder. Hatemu'n-Nebi'den (s.a.a) muteber bir rivayette şöyle nakledilmektedir:

إنَّ لِلّٰه تبارَکَ و تَعالٰی تِسْعَةً و تِسْعینَ اِسْمًا ـ مِائةُ إلَّا واحِدًا - مَنْ أحْصاها دَخَلَ الجَنَّة.

Allah 99 ismi vardır. Onları sayan ve onların hakkını veren cennete girer.[1]

"Saymak"tan maksat, "مَنْ تَخَلَّقَ بِها/kim onlarla ahlaklanırsa" ifadesinin geçtiği başka rivayetlerin karinesiyle Allah'ın isimleri ve tezahürleriyle gerçekleşmektir.[2] Bu bahsi, Allah'ın isimlerini zikrederek sona bıraktık ki "sonu misk" olsun.

Beşincisi: Yolun Menzillerinin Sayımı Bahsine Giriş

1. Kimileri Allah yolunun menzillerini sonsuz kabul etmişlerdir.[3] Bazısı da adet belirtmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla makamların sonsuz olduğunun düşünülmesi, sâlikin dörtlü seferi arasında ikinci sefer (mine'l-Hak fi'l-Hak) gibi kimisinin sonsuz olması itibariyledir. Adet zikredilmesi de seferlerden birinci sefer gibi diğer bazılarının sonlu olması nedeniyledir. Yolun menzilleri için sayı belirtenler muhtelif görüşlere sahiptirler; hem sayıya hem de sayılanlara dair.

2. Bazı âriflerin yolun menzillerini sayarken 7, 10, 70, 100 gibi belli bir sayıyı dikkate aldığı, daha sonra da sayıyı sınırlandırmak için çaba sarf ederek işe giriştikleri görülmektedir. Bu tür davranışlar güçlük çıkarmaktan öteye geçmemektedir. Güçleştirmeye ilişkin örneklere ileride değineceğiz. Kafiyeleri eline alan ve onlara göre şiir yazan bir şair ile şiiri iradesizce çeşitli kafiyelerle zihin, dil ve kalemine akan, ondan sonra kafiyeleri inceleyen şair arasında fark vardır.

1- Seyyid Bahru'l-Ulum, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 130, dipnot. Şeyh Saduk'un *Tevhîd* ve *Hısâl*'inden nakille.

2- Hasan Hasanzade Âmulî, *Hezâru Yek Nokte*, Nokte: 131.

3- Necmuddin Razi, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 213.

3. Bazı sayılarda yolun makamlarını sınırlandırıp azaltmak tümevarım ve zevkî bir iştir. Aklî ve nefiy ile ispat arasında gerçekleşen iş değil. İşte bu nedenle artabilir veya eksilebilir. Böyle olduğu için Hâce Abdullah Ensarî gibi bir ârifin Menâzilu's-Sâirîn/seyredenlerin menzilleri hakkında iki kitap[1] yazdığını görüyoruz. Biri Arapçadır ve aynı isimdedir, diğeri Farsçadır ve *Sed Meydan* (Yüz Meydan) adını taşır. Her ikisinde de -ileride bahsedeceğimiz gibi- yüz menzil zikreder; fakat tertipte ve bazı menzillerde farklılıkla. Buna göre kriterlere riayet ederek bu konuda sayılar ve sayılanlar arttırılabilir.

4. Bazıları, Allah yolundaki menzillerin sayısının tek olması gerektiğini düşünmektedirler; çünkü rivayetlerin ifadesiyle: "إِنَّ اللهَ وَتْرٌ يُحِبُّ الوَتْر", *"Allah tektir ve tek olanı sever."*[2] Bu, bürhanî değil, zevkî bir beyandır; zira bazı yerlerde Allah çifti dikkate almıştır. Mesela: "وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ", *"Her şeyden çift yarattık."*[3] Veya "إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا", *"Allah katında ayların sayısı oniki aydır."*[4]

5. Yolun menzilleri hakkında verilebilecek en üst sayı üç bindir. Başka bir ifadeyle, yolun menzilleri hakkında önerilen sayılardan kimisi sınırlandırılmamıştır yahut biz ona ulaşamamışızdır; 100 bin sayısı gibi.

6. Seferin menzillerini açıklarken anlatılmış bazı noktalar küllî kaideler olarak menzillerin sayısında rol oynayabilir. Bazılarına işaret edelim:

a) Yolun menzilleri Hakk'ın genişlemiş mutlak feyzinin içine yerleştirilmiştir. Bu feyzin vahdeti teşkîk ve derece içerir. Teşkîkî olmanın gereği de her mertebenin diğer mertebelerde hakikat veya incelikleriyle hazır bulunmasıdır. Buna göre, Hâce Abdullah Ensarî'nin nezdinde yolun menzilleri yüz menzilden bin menzile kadar yükselebilir. Bu noktanın izahı, "Yolun Menzillerinin Ahkâmı" bahsinde gelecektir.

1- Kuşkusuz Hâce Abdullah'ın bu konuda başka kitapları da vardır. Mesela *Muhabbetname*, *Makamatu'l-Ârifin*, *İlelu'l-Makamat* gibi. Bu son kitap Hâce'nin ders notlarıdır. Bu kitapların hepsi basılmıştır.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 3, s. 25; Muhammed b. Hasan Tusî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, c. 1, s. 360; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 4, s. 209 ve c. 21, s. 60.

3- Zâriyât (51), 49.

4- Tevbe (9), 36.

b) Hâce, *Menazil*'de her menzili üç dereceye ayırır: Âmme, hâsse ve hâssetu'l-hâsse. Buna göre tüm makamlar üç katına çıkabilmektedir. Mesela Hâce'nin *Menâzilu's-Sâirîn*'inde zikredilen yüz menzil üç yüz menzile çıkmakta veya bir önceki maddede söylendiği şekliyle üç bin menzile ulaşabilmektedir.

7. Sâlik, şahsının yeterliliğinde bulunan hususiyet nedeniyle kendine has hâller ve makamlara sahip olabilir. Bu hususi hâller seferin menzilleri sıralamasında açıklanmaz. Sülûkün menzillerinde beyan edilen tertip, Abdurrezzak Kâşânî'nin ifadesiyle:

> Muhip ve sâlikin hâli, ortalama yeterlilikte, kâmil fıtrat ve tecrübenin konusu itibariyle her oluşumun önündeki engellerin sebebidir.[1]

8. Mezhebî inançlar bir kısım işlerin "sülûkün makamı" olarak zikredilmesinde etkilidir. Mesela "sufinin seması" bazıları için makamlardan biri sayılabilir, başkalarına göre de Allah yolunun engeli ve haram kabul edilebilir. Bu yüzden, daha önce söylendiği gibi, Merhum Feyz-i Kâşânî *Mehaccetu'l-Beyda* kitabında, Gazzâlî'nin *İhya*'da belirttiği sema ve vecdin adabı bahsi yerine "Adabu'ş-Şia ve Ahlaku'l-İmame" bahsini zikretmekte ve şöyle demektedir: "Sema ve vecd Ehlibeyt mezhebinde yoktur." [2] Gerçi Merhum Molla Abdussamed Hemedanî *Bahru'l-Maârif*'te Ehlibeyt'in (a.s) rivayetlerinden vecd için şahitler zikretmeye çalışmıştır.[3]

9. Menzillerin sayısı hakkında açıklanmış muhtelif görüşler zorunlu olarak birbirinin karşısında değildir. Hatta bu taksimatın bir kısmı birbirine tatbik de edilebilir.

Altıncısı: Yolun Menzillerinin Sayısı Hakkında Çeşitli Görüşler[4]

1. Görüş

Bazı kimseler yolun hicabını sadece bir tek kabul etmişlerdir. Bu kesim kendi içinde üç görüşe ayrılmıştır:

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 17.

2- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *el-Mehaccetu'l-Beydâ*, c. 1, s. 4.

3- Molla Abdussamed Hemedanî, *Bahru'l-Maârif*, c. 1, s. 330.

4- Bu kısmın külliyatı Üstad'ın, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*'una haşiyesinden alınmıştır.

1. Bir grup bu tek hicabı "nefis" kabul etmiş ve onu ortadan kaldırmanın ya tanımayla; "مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ", "Kendini tanıyan Rabbini tanır."[1], ya tezkiye ve arınmayla; "قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا", "Kendini tezkiye edip arındıran kurtulmuştur."[2], ya da onu geçerek; "قَدْ أحْيا عَقْلَهُ و أماتَ نَفْسَهُ", "Aklını diriltmiş ve ruhunu öldürmüştür."[3] olacağını savunmuştur.

2. Diğer bir grup da o tek hicabı "dünya" kabul etmiştir. Nitekim Hz. Vasi İmam Ali (a.s) *Nehcu'l-Belâğa*'da şöyle buyurur:

> أَخْرِجُوا مِنَ الدُّنْيا قُلُوبَكُمْ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْهَا أَبْدَانُكُمْ / Kalplerinizi, bedenleriniz dünyadan ayrılmadan önce dünyadan çıkarın.[4]

Elbette ki dünyadan kasıt, ehl-i sülûkün ıstılahında, ahireti de kapsayan "Allah'ın dışındaki her şeydir"dır.

> دو عالم را به یک بار از دل تنگ / برون کردیم تا جای تو باشد
>
> *İki âlemi bir çırpıda daracık kalpten / Çıkardık, sana yer açılsın diye.*[5]

> دنیا و آخرت به نگاهی فروختیم / سودا چنین خوش است که یکجا کند کسی
>
> *Dünya ve ahireti bir bakışa sattık / Ne kârlı bir iş, dört köşe eder kişiyi.*[6]

3. Bir başka grup ise o hicabı inniyyet/varlık hicabı kabul etmiştir. Onu kaldırmayı da Hak'ta fani olmaya bağlamıştır. Hüseyin b. Mansur Hallac şöyle der:

> بَینی و بینک اِنِیَّ ینازعنی / فارفع بلطفك انیّ من البین
>
> *Benimle senin aranda enaniyetim bana eziyet / Lütfunla onu aradan kaldır.*[7]

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 2, s. 32 ve c. 61, s. 99.

2- Şems (91), 9.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 220.

4- age, Hutbe: 203.

5- Sa'di'nin şiiridir. bk. *Külliyyât-ı Sa'dî*, gazeliyat, gazel 205.

6- Kassab Kâşânî'nin şiiridir.

7- bk. Muhammed b. İbrahim Sadru'l-Müteellihin, *Esfâr*, c. 1.

Hâfız da şöyle der:

میان عاشق و معشوق هیچ حایل نیست / تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

Âşıkla maşuk arasında hiçbir hail yoktur. / Sen, perdesin… Hafız, aradan kalk!

Birinci görüşün tenkidi

Birincisi, her ne kadar nefsi tanımak ve ondan geçmek sülûkün önemli makamlarındansa da ve Rabbi tanımaya bitişikse de o makama ulaşana dek pek çok merhaleden geçmek gerekmektedir. Mesela ölümü hatırlama, yokluğu düşünme, bir bütün olarak elde olmaksızın zihne gelenleri silme vs. gibi. Bu aşamaları hesaba katmamanın izahı yoktur. Nefsi tanımanın önemli veya son aşama olması hariç; çünkü bu iki cihet de sınırlandırmaya sebep değildir. İkincisi, nefsi tezkiye ve arındırma, nefsi tanımanın mukaddimesidir. Kendisinin de birtakım mukaddimelerinin bulunması ve hepsinin de sülûkün merhalelerinden sayılması gibi. Üçüncüsü, nefsi geçmek, kâmil olarak nefsi geçme manasına geliyorsa sülûkün son aşamalarındandır ve yalnızca "ihrak/yakma" yöntemiyle mümkündür. Tabiatıyla ondan önceki birçok mertebe seferin menzilleri olarak söz konusudur ve eğer nefsin tüm mertebelerinden tedricen geçiş manasına geliyorsa doğrudur. Zira sâlik, sülûkün başlangıcından itibaren nefsi fani yapma yolunda yürür ve asla nefsi güçlendirmenin peşinde değildir. Sâlikin tedricen dışına çıktığı nefis mertebelerini izah ve açıklamaya tabii ki ihtiyaç vardır.

İkinci görüşün tenkidi

Istılah icat etmek aklen ve şer'an yasak değildir; ama icat etmede ilişkiye riayet etmek güzeldir. Şeriatta, dünya ahiretin karşısındadır ve doğal olarak onun "Allah'ın gayrısı"nda ahiret ve cenneti de kapsayacak şekilde bir ıstılah olarak kullanılması münasip olmayacaktır. Özellikle Kur'ân'da ahiret "yaşam yeri" adını almışken…

Üçüncü görüşün tenkidi

Sâlikin inniyyet ve varlığı tek hicap olarak ele alınabilir; zira bu inniyyet, sülûkün en son merhalesinde zatî tecelliyle ve tam fenanın hâsıl olmasıyla bertaraf olur. Lakin sâlik başlangıç noktasından itibaren fena yolundadır ve tedricen kayıtları ve taayyünleri kaybederek kendini son aşamaya yak-

laştırır. Sâlikin inniyyeti, onunla mahbubu arasında perde olan kalın bir duvar mesabesindedir. Sâlik tedricen onu tahrip ederek ortadan kaldırmayı başarır; lakin yine de fena makamında sâlikin "ayn-ı sabit"inden eser kalıp kalmayacağı tartışması yerinde durmaktadır. Her iki durumda da fenanın manası izah beklemektedir.[1]

2. Görüş

Bazıları hicabı iki tane kabul etmişlerdir. Bu kesimin bu iki hicaba dair muhtelif tabirleri vardır. Mesela:

1. Dünya ve ahiret.

2. Zahir ve batın.

3. Şeriat ve tarikat.

4. Âlem-i şühud ve âlem-i gayb.

5. Âlem-i halk ve âlem-i emr.

6. Âlem-i ihlas ve âlem-i hulus.

Tenkit ve tahlil

Birincisi; seyrü sülûk, daha önce geçtiği gibi, Hakk'ın mutlak feyz mertebelerindedir. Bu mertebeler çoktur ve çeşitlidir. Bu mertebeleri ikili taksimat itibariyle genel kısımlara ayırmak mümkündür. Zahir ve batın, gayp ve şehadet vs. gibi. Fakat bu ayrımla, tafsilat içeren sayılar konusunda genellemeyle karşı karşıya kalmaktayız ve bu konuda özete kaçmak uygun değildir; çünkü bahsin başında zikredilmiş hedefleri temin etmez. Bu tenkit, şeriat-tarikat ayrımı hariç, yukarıdaki diğer örnekler için geçerlidir. Mesela bir kimse Tahran'dan ülkenin batısına yolculuk yapmak istese ve sizden kılavuzluk istese, siz de ona, "Yolun bir kısmı sıcak bölgelerde, bir kısmı da soğuk bölgelerde geçecek." deseniz pratikte iyi bir rehberlik yapmayı bırakmış, pek çok fayda dururken aza kanaat etmiş olursunuz.

İkincisi; şeriatın batınının, yani tarikatın, hakikat olan maksatta nihayet bulan birtakım merhaleleri vardır. Buna ilaveten şeriatın hicap sayılması,

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 156.

vuslattan sonra ibadet amellerinden vazgeçme şüphesini çağrıştırmaktadır ve bu yüzden de bu tabirden şiddetle kaçınılması gerekir.

Üçüncüsü; ihlas ve hulus âleminin hicap olmasıyla ilgili denebilir ki, hulustan maksat eğer amelde hulus ise bu ihlasla aynı şeydir. Eğer hulus zatta ise bu maksattır ve yolun menzillerinden değildir. Bu bir yana, ihlasın kendisinin açıklanmaya muhtaç bazı mertebeleri vardır.

3. Görüş

Bazı kimseler hicabı üç hicap olarak belirtmişlerdir: Tab', misal ve akıl. Bu hicabı ortadan kaldırmayı da onlardan geçmeye bağlamışlardır.[1]

Tenkit ve tahlil

Birincisi, aklı geçtikten sonra maksat menziline ulaşana dek yol çoktur. Feyz-i akdesin mertebelerinin tamamını veya çoğunu katetmek gerekir. Mesela maksada ulaşmanın penceresi olan kulun ayn-ı sabiti, akıl âleminden sonra yer alan a'yan-ı sabite âleminde vuku bulur ve sâlik ona ulaşmaksızın ve ondan geçmeksizin maksada varamaz.

İkincisi, üçlü âlemlerden her birinin, sâlikin bilmesi gereken dereceleri vardır. Mesela misal, misal-i muttasıl ve misal-i munfasıl olarak ikiye ayrılır. Bu taksimin, keşifler ve rüyalar babında büyük tesiri vardır.

4. Görüş

Bazıları hicapları dört tane kabul ederler. Nitekim Bayezid Bestamî'den şöyle nakledilmiştir: "Birinci gün dünyayı terk ettim. İkinci gün ahireti terk ettim. Üçüncü gün Allah'ın dışındakilerden geçtim. Dördüncü gün sordular: "Ne istiyorsun?" Dedim ki: "İstemeyeceğimi istiyorum."

Bir başkası da şöyle demiştir: "Yolun menzilleri dört tanedir: Dünyayı terk, ukbayı terk, mevlayı terk, terki terk."

Tenkit ve tahlil

Birincisi, yan yana olan dünya ve ahiretin (ukba) Allah'ın tüm masivasını kapsadığı tahmin edilebilir.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 128, dipnot.

Şair şöyle demiştir:

از تو تا مـقصود چنـدان منـزلی در پـیش نیست
یک قدم بر هر دو عالم نِه، که گامی بیش نیست

Senden maksuda önünde çok fazla yol yok

Her iki âleme tek bir adım at, çünkü bir adımdan fazlası yok.[1]

Öyleyse Allah'ın masivasını terk etmenin her ikisini terk etmenin yanında ne manası vardır?

Cevap şudur: Ahiretten Allah'ın zatına yol uzundur. Cennet ve cehennem, Allah'ın isimlerinden iki ismin tezahürüdür, birkaç vasıtayla Hakk'ın ism-i a'zamının altında yer alırlar. Sâlik, ism-i a'zamın penceresinden maksudun şahidini kucağına almalıdır. Cennetten maksat, cennetü'z-zatı da kapsayan cennetin tüm dereceleriyse, o başka.

İkincisi, ikinci açıklamadaki mevlayı terk etmenin manası benim için açık değildir. Eğer kastedilen Hak Müteal'i terk etmekse bu sülûkün ruhuna aykırıdır. Sâlik Hak ile diridir ve vuslatı anarak hicran derdine tahammül göstermektedir. Sâlikin Mevlası onun her şeyidir ve bu anlamda Mevlayı terk etmek onun hakkında tasavvur edilemez. Eğer murat, Mevlanın isteğini terk etmek ve O'na kavuşma iradesini terk etmekse, bu iradenin nefsi bir engel ve hicap olduğu için doğru bir noktadır; ama bu durumda terki terk olan dördüncü terk ile aynıdır ve mecburen dördüncü terk, üçüncü terkin tekrarı olacaktır. Zayıf ihtimalle mevlayı terk etmekten maksat üstadı terk etmek olabilir. Şu anlamda ki, sâlik maksuda ulaşmak için aşk üstadından vazgeçmeli ve vasıtadan başka bir şey olmayan onu da görmemelidir.

Üçüncüsü, terki terk, oldukça müşkül bir iştir ve sülûkün çetin tepelerinden sayılmaktadır. Zira sâlik büyük dikkat sarf ettikten sonra seyrin bütün merhalelerinde ve bu merhalede kasıt ve niyetten uzak olmadığını, bilakis gaye ve maksudu kalbinin en gizli köşesinde amaç edindiğini keşfeder. Her ne kadar o gaye, zaaf ve kusur aşamalarından geçip kemal ve kemalata kavuşmak olsa bile. Eğer sâlik zihnini ve hatırını arındırma vesilesiyle gayret gösterse

1- Şiraz okulunun Sadru'l-Müteellihin'den önceki filozoflarından Celaleddin Devanî'nin şiiridir.

ve defalarca bu patikadan geçmeyi, bu engellerden ve maksatlardan temizlenmeyi istemek için kendine baskı yapsa hiçbir netice elde edemeyecektir; çünkü arınıp temizlenmek için gösterilen bu çaba, bizzat kendisi arınma yoksunluğuna yol açmaktadır. Sâlik mecburen bu arınmayı bir gaye saikiyle yerine getirmekte, bu motivasyon ve gayeye dönük olma hâli de arınmasızlığın nişanesi ve alameti olmaktadır.

Merhum Allâme Tabatabaî (r.h) kendi sülûk üstadına, yani kâmil ârif Merhum Seyyid Ali Kazî'ye (r.h) bu müşkülün çaresini sormuştu. Merhum Kazî da cevabında çareyi "ihrak yolu"na münhasır görmüştü. Bunun anlamı şudur: Sâlik kendisindeki tamahın varlığıyla asla tamahı kesip atamayacağını açıkça gördüğünde kendisini bayağı ve biçare bulur, işini Allah'a havale eder ve tamahı kesip atmaktan vazgeçer. Bu acziyet ve çaresizlik tamahın onun varlığındaki köklerini yakar ve onu pâk, tertemiz ve arınmış hâle getirir.

Bu tarika "ihrak" adı verilmesinin nedeni, tek kalemde varlıkların, niyetlerin, hüzünlerin ve müşkülatın harmanını ateşe vermesi, kökünü kazıması ve sâlikin vücudunda ondan eser bırakmamasıdır.[1]

Dördüncüsü, Bayezid'in dört menzile dair beyanı ikinci izahtan farklıdır. Zira mevlayı terk etmekten maksat, Allah'ın masivasını terk etmek değildir. Bunun sebebi "mevla" lafzının Allah'ın masivası hakkında kullanılmamasıdır. Bu durumda bu iki izahın birbirine atfedilmesi[2] yanlış görünmektedir.

Beşincisi, yukarıdaki dört güne, sâlikin "Ne istiyorsun?" sorusuna cevap verirken hiçbir şey söyleyemeyeceği beşinci günün eklenmesi gerektiği de imkân dâhilindedir. Fakat bilmek gerekir ki, bu durumda sâlikin bu sükûtu, onun maksada ulaştığını ifade edecektir. Hâlbuki konu yolun yarısındaki menzillere dairdi ve maksat menzil sayılmamaktadır.

Altıncısı, belki de irade ve isteği terk etmeye işaret ediliyordur. Nitekim Ravendî *Daavât* kitabında İmam Zeynelabidin (a.s) hakkında şöyle nakleder:

عَنِ الْبَاقِرِ قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ: مَرِضتُ مَرَضًا شَديدًا، فَقَالَ لِی أَبِی: مَا تَشتَهِی؟ فَقُلْتُ: أَشْتَهِی أن أكُونَ مِمَّنْ لَا أَقْتَرِحُ عَلَى اللَّهِ رَبِّی مَا يُدَبِّرُهُ لِی، فَقَالَ لِی: أَحْسَنْتَ

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 129 ve 130.

2- age, s. 128; Bahru'l-Ulûm'un *Seyrü Sülûk*'u, dipnot, s. 128.

ضَاهَيْتَ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلَ حَيْثُ قَالَ جَبْرَئِيلَ: هَلْ مِنْ حَاجَة؟ فَقَالَ: لَا أَقْتَرِحُ عَلَى رَبِّى، بَلْ حَسْبِيَ اللَّهُ، وَنِعْمَ الْوَكِيل.

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edildiğine göre dedi ki: Babam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle buyurdu: Ağır biçimde hasta oldum. Babam İmam Hüseyin (a.s), "Arzun nedir?" buyurdu. Dedim ki: "Arzum, Allah'ın hakkımda uyguladığı tedbir O'na bir öneri ve isteğimin olmamasıdır." Babam şöyle buyurdu: "Aferin. İbrahim Halil'in benzeri oldun. Cebrail neye ihtiyacı olduğunu sorduğunda demişti ki: Allah'a teklif ve istek arz etmeyeceğim; çünkü Allah bana yeter, O ne güzel vekildir." [1]

5. Görüş

Bazıları Allah yolunun hicaplarını beş tane kabul etmiş, fakat onu tayinde ihtilaf etmişlerdir:

1. Kimisi beş hicabı "hazarât-ı hams" bilmiştir. Hazarât-ı hamsı belirlemede de ihtilaf vardır. En azından hazarât-ı hams için beş yorum ortaya atılmıştır. Meşhur yoruma göre hazarât-ı hams şunlardır:

– İsimler ve sıfatlar hazreti olan ve ulûhiyet âlemi adı verilen vahidiyet hazreti.

– Akıl âlemi.

– Misal âlemi.

– Tab'/Tabiat âlemi.

– İnsan-ı kâmilin hakikati ve tüm hazretlerin kuşatıcı nüshası olan kapsayıcı kevn hazreti.

İnsan-ı kâmilin irfanda müstakil bir "âlem" ve "hazret" sayıldığını bilmek gerekir.[2]

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 46, s. 67; Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, Ahvalu'l İmam Seccad (a.s).

2- Davud b. Ali Kayserî, *Şerh-i Füsûs*, mukaddime, fasl: 5.

Meşhur olmayan yorumlarından birine göre hazarât-ı hams şunlardır: Hazreti zat, Hazreti esma ve sıfat, Hazreti ef'al ve âlem-i ervah, Hazreti misal, Hazreti his ve âlem-i mülk.[1]

2. Başkaları beş hicabı tab', misal, ruh, sır ve zat âlemleri kabul etmişlerdir.[2] Bu başlıkların ağırlıklı olanı, bundan önce insan nefsinin yedi inceliğine işaret ederken geçmişti.

3. Kimi zaman beş hicap İmam Ali'nin (a.s) duasına tatbik edilmiştir:

اَللّٰهُمَّ نَوِّرْ ظَاهِرِی بِطَاعَتِکَ، وَ بَاطِنِی بِمَحَبَّتِکَ، وَ قَلْبِی بِمُشَاهَدَتَکِ، وَ رُوحِی بِمَعْرِفَتِکَ، وَ سِرِّی بِاسْتِقْلَالِ اتِّصَالِ حَضْرَتِکَ؛ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الإِکْرَامِ.

Allah'ım! Zahirimi sana taat ile, batınımı muhabbetinle, kalbimi seni görmekle, ruhumu seni tanımakla, sırrımı hazretine varmakla nurani kıl, ey cemal ve celal sahibi![3]

Dolayısıyla beş hicap şunlardan ibaret olacaktır: Zahir, batın, kalp, ruh ve sır. Bu hicapları kaldırmak onların nuranî olmasıdır ve her birinde nuranî olmak da bir vesileyle gerçekleşir: Zahir Allah'a itaat ile, batın Allah'a muhabbet ile, kalp Allah'ı müşahede ile, ruh Allah'ı tanıma ile ve sır Allah'ın hazretine vuslat ile.

Tenkit ve tahlil

Birincisi, hazarât-ı hamsın meşhur tefsirine göre insan-ı kâmilin hicap olmasının manası yoktur. Zira bizzat kendisi âlemlerden bir âlem ve hazretlerden bir hazret olan insan-ı kâmilden maksat onun hakikatidir. Onun hakikati de âlem-i kebire uygundur ve mecburen âlem-i kebirin kesitlerinden başka bir şey olamaz. Eğer denirse ki: İnsan-ı kâmil "ehadiyyet-i cem" sahibidir, yani âlemlerle tam uyumlu olamkla birlikte vahdetten da nasibi vardır. Cevabında şöyle denir: Âlemlerin de böyledir. Zira irfanda mutlak zuhur teşkîk içerir, teşkîkin gereği de vahdetin kesretle aynı şey olması-

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 129.

2- age, s. 128.

3- age, Bu duayı Üstad bazen namazın kunutunda okurdu.

dır. Üstelik de hakikî vahdetin. Meşhur olmayan yoruma göre, ilk hazret sayılan zat âlemdir, ne de hicap. Âlem değildir, çünkü "kendisiyle Allah'ın bilindiği şey" [1] değildir. Hicap değildir; çünkü zat makamı, fena ve vuslat makamıdır, hicap ve hicran değil.

İkincisi, sır ve zat makamı -esfâr-ı erbaa bahsinde geçtiği gibi- ikinci seferle irtibatlıdır ve sâlik ikinci seferde vuslatın şahidini kucağına alarak hicran acısından kurtulur. Şu hâlde, bu ikisini yolun menzilleri ve hicaplarından saymak mümkün değildir.

Üçüncüsü, Allah'ı tanımak yolun menzili değil, maksattır. Öyleyse Allah'ı ruhla tanımak ve sırrın O'nun hazretine vuslatı yolun menzilleri ve hicapları arasında sayılamaz.

6. Görüş

Bazıları hicapları yedi hicap kabul etmiş[2] ve onları his, misal, ruh, sır, sırr-ı müstesir, sırr-ı mukanne' bi's-sır ve zat âlemleri olarak saymışlardır.[3]

Başkaları ise yedi hicabı "yedi sema"nın aynısı sayarken,[4] diğer bir grup da yedi hicabı insanın nefsinin "yedi latife"siyle aynı şey görmüştür.

Belki de yedi hicap imanın yedi mertebesi kabul edilebilir. Merhum Kuleynî *Kâfi'de*[5] imanın "yedi hissesi"ni belirten üç rivayet nakleder. (İki rivayet İmam Cafer Sadık'tan ve bir rivayet İmam Muhammed Bâkır'dan.)

Biz bu üç rivayetten, sayıya ilaveten sayılana da değinen birinci rivayetle yetineceğiz:

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللّٰه (7) قَالَ إِنَّ اللّٰه عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ الإِيمَانَ عَلٰى سَبْعَةِ أَسْهُمٍ: عَلَى الْبِرِّ وَالصِّدْقِ وَالْيَقِينِ وَالرِّضَا وَالْوَفَاءِ وَالْعِلْمِ وَالْحِلْمِ، ثُمَّ قَسَمَ ذٰلِكَ بَيْنَ النَّاسِ، فَمَنْ

1- bk. Ali b. Muhammed b. Türke, *Temhîdu'l-Kavâid*.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 128.

3- age, s. 129. Ruh ve sır âleminin aradan düştüğü anlaşılmaktadır.

4- age.

5- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 42, 43 ve 45.

جَعَلَ فِيهِ هٰذِهِ السَّبْعَةَ الأَسْهُمَ فَهُوَ كَامِلٌ مُحْتَمِلٌ، وَقَسَمَ لِبَعْضِ النَّاسِ السَّهْمَ، وَلِبَعْضٍ السَّهْمَيْنِ، وَلِبَعْضٍ الثَّلاثَةَ حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى السَّبْعَةِ، ثُمَّ قَالَ، لا تَحْمِلُوا عَلٰى صَاحِبِ السَّهْمِ سَهْمَيْنِ، وَلا عَلٰى صَاحِبِ السَّهْمَيْنِ ثَلاثَةً، فَتَبْهَضُوهُمْ...

İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: Yüce Allah imanı yedi kısım ve hisse yaptı: İyilik, doğru sözlülük, yakin, Allah'ın kazasına rıza, hâlikin ve halkın sözüne vefa, ilim ve hoşgörü. Sonra Allah bu yedi kısmı insanlar arasında paylaştırdı. Hülasa yedi kısmın tamamını verdikleri, kâmil ve sırlara tahammüllü insandır. Kimisine bir hisse, bazısına iki hisse ve bir gruba da üç hisse verdi. Bu şekilde yedi hisseye kadar. Öyleyse bir hisse verilmiş olan kimseye iki hisse yüklemeyin. Yine iki hisse sahibine üç hisse yük vermeyin. Böyle yaparsanız onları çökertirsiniz...

Tenkit ve tahlil

Birincisi, sır ve zat makamı birinci sefer ve yolun menzilleriyle değil, ikinci sefer ve maksatla ilgilidir.

İkincisi, Kur'ân ıstılahında yedi semadan maksat tam olarak belli değildir. Her hâlükârda onun yolun menzillerine tatbiki zordur. Mesela birinci gök olan dünya seması, yıldızlarla süslenmiş şu gökyüzüdür. Bu durumda onun hicap olmasının nasıl yorumlanabileceğine bakmak gerekir. Eğer kastedilen âlem-i tab' ise ve sema örnek olarak zikredilmişse yeryüzünün hicap olarak beyan edilmesinin daha münasip olacağını söyleriz; çünkü insanın ona aidiyeti ve ondaki varlıklar doğal olarak daha fazladır. Eğer kastedilen temsil değilse seyr-i ilallah yolculuğu maddi olmadığına göre semanın birinci hicap olarak söz konusu edilemeyeceğini söyleriz.[1]

Üçüncüsü, her ne kadar mezkûr rivayetin zahiri, imanın yedi mertebesinin lütuf olduğuna delalet ediyorsa da biraz dikkat edildiğinde maksadın, imanı kazanmanın mertebeleri olduğu açıklık kazanacaktır. Zira ahlakî faziletler ve sülûk merhalelerinden olan iyilik, doğru sözlülük, yakin, rıza ve benzerleri elde edilebilir şeylerdir. Bu bakımdan ilahî emre konu olmuştur ve onları kazanmak için gayret gösterilmesinin lüzumu üzerinde durulmuştur.

1- Kur'ân açısından semalar hakkında tafsilat için *el-Mizan*'da yapılan açıklamalara müracaat edilebilir.

Örnek vermek gerekirse:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى.

İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşın.[1]

وَالَّذِى جَآءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ.

Doğru sözlülük ve dürüstlükle gelen ve ona inanan kimseler, işte onlar sakınanlardır.[2]

يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِىٓ اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً.

Ey mutmain nefis, hoşnut olmuş ve rızayı kazanmış olarak Rabbine dön.[3]

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ.

Allah yaratılış işini idare eder ve ayetlerini tafsilatlı olarak açıklar. Belki Rabbinize kavuşacağınızdan emin olursunuz.[4]

Dördüncüsü, insaflı bakılırsa zikredilen rivayetin imanın derece ve mertebelerine işaret etmediği ve yedi hissenin doğrusal sıralanmadığı, hatta rivayette geçen, *"bir hisse verilmiş olan kimseye iki hisse yüklemeyin..."* cümlesinin bile böyle bir delaleti olmadığı görülecektir.

7. Görüş

Kimileri de âlemleri on tane saymış ve bu noktayı, imanı on derece farz eden rivayetlerden çıkarmışlardır.

Hâce Abdullah Ensarî'nin sıraladığı yüz menzilin on ilkesine göre menzilleri on tane kabul etmek ve her birini bir âlem saymak mümkündür. Şu şekilde: Bidayat, ebvab, muamelat, ahlak, usul, evdiye, ahval, vilayat, hakayık ve nihayat. Bu görüşün aktarılması ve tenkidi bundan sonra tafsilatıyla gelecek-

1- Mâide (5), 2.

2- Zümer (39), 33.

3- Fecr (89), 27 ve 28.

4- Ra'd (13), 2.

tir. Burada birinci görüşe istinatla (imanı on cüz kabul eden rivayet) yetineceğiz. Kuleynî, *Kâfi'de* Abdulaziz Karatisî rivayetiyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder:

> يَا عَبْدَ الْعَزِيزِ! إِنَّ الْإِيمَانَ عَشْرُ دَرَجَاتٍ : بِمَنْزِلَةِ السُّلَّمِ يُصْعَدُ مِنْهُ مِرْقَاةً بَعْدَ مِرْقَاةٍ، فَلَا يَقُولَنَّ صَاحِبُ الِاثْنَيْنِ لِصَاحِبِ الْوَاحِدِ لَسْتَ عَلَى شَيْءٍ حَتّٰى يَنْتَهِيَ إِلَى الْعَاشِرِ، فَلَا تُسْقِطْ مَنْ هُوَ دُونَكَ فَيُسْقِطَكَ مَنْ هُوَ فَوْقَكَ، وَ إِذَا رَأَيْتَ مَنْ هُوَ أَسْفَلُ مِنْكَ بِدَرَجَةٍ فَارْفَعْهُ إِلَيْكَ بِرِفْقٍ، وَ لَا تَحْمِلَنَّ عَلَيْهِ مَا لَا يُطِيقُ فَتَكْسِرَهُ، فَإِنَّ مَنْ كَسَرَ مُؤْمِنًا فَعَلَيْهِ جَبْرُهُ.
>
> Ey Abdulaziz, iman on derecedir. İnsanın adım adım çıktığı merdiven gibi. İkinci basamakta dikilen ve son basamağa çıkamamış kişi, birinci basamaktaki kişiye "Senin elinde hiçbir şey yok." diyemez. Şu hâlde, senden daha aşağıdakini düşük görme. Sonuçta senden yüksektekiler de seni düşük görürler. Senden bir derece aşağıda olanı bile gördüğünde onu sükûnet içinde kendi derecene yükselt ve ona takatini aşan yük yükleme; çünkü bu durumda onu çökertirsin. Kim bir mümini kırarsa onun hayal kırıklığını telafi etme yükümlülüğü ondadır. [1]

Bu rivayet-i şerif oldukça muhtevalıdır ve yüksek nükteler içermektedir. Bunlardan bazılarına işaret edelim:

1. En azından iman gibi bazı nefsanî faziletler boylamsal ve teşkîkî derecelere sahiptir. Bir derece geçilmeden daha yüksek dereceye ulaşılamaz.

2. Sâlik maksada varmadıkça başkalarının hâl ve melali hakkında görüş belirtemez. Görünüşte ondan daha aşağıda olsa bile. Rivayetlerde, "الفَقْرُ و الغِنٰى بَعْدَ العَرضِ على اللّٰهِ / *Herkesin zenginlik ve fakirliği Allah katında arz durağında açıklık kazanır."*[2] şeklinde geçer. Öyleyse insan "arz" makamına ulaşmadıkça, iradesiyle ve mücahede ederek bile olsa başkaları hakkında görüş belirtme hakkına sahip değildir. Arz makamı, amel ve niyetlerin Allah'ın dergâhında arz edildiği makamdır.

3. Başkalarını iskat etmenin sonucu, şahsın kendisini başkaları vasıtasıyla çökertmesidir. Evet, "فَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ" / **Her ilim sahibinin üstünde daha**

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 45.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 69, s. 5.

iyi bilen birisi vardır."[1] Sâlik eğer başkasını derecelendirmeye tâbi tutarsa, bir başkası da onu derecelendirmeye tâbi tutar.

4. Fertleri terbiye etme ve onları yükseltmenin şartı, terbiye edenin makam bakımından daha üstün olmasıdır. Diğer bir ifadeyle sevk eden olmasıdır, sevk edilen değil. Öncü olmasıdır, cephe gerisinde siperde bekleyen değil.

5. Terbiyenin sonuç vermesinin şartı yumuşaklık ve hoşgörüdür, aksi takdirde eğitim tam tersi etki bırakacaktır. Yumuşaklık ve hoşgörü hakkında "Seferin Azık ve Araç Gereci" bahsinde açıklama yapmıştık.

6. Yanlış ve eksik terbiyenin uygunsuz tesiri ancak istiğfarla telafi edilir. Bilakis, "Kim bir şeyi bozarsa onu tamir etme yükümlülüğü ondadır." babından mürebbi, terbiyenin menfi tesirlerini en iyi şekilde telafi etmek için gayret göstermelidir.

Tenkit ve tahlil

Birincisi, Molla Abdurrezzak Kâşânî, Hâce Abdullah Ensarî'nin *Menâzilu's-Sâirîn*'indeki on tane aslı ve yüz tane detayı mantıklı göstermek için büyük çaba sarf etmişse de -ileride gelecektir- söz konusu hedefe varmak için gösterilen bu gayret eksiktir ve hayal kırıklığıdır; çünkü sayı da sayılan da zevke göre belirlenmiştir ve delilsizdir.

İkincisi, "nihayetler" kısmı -hiç değilse tevhid- yolun maksadı sayılır, menzili ve hicabı değil.

Üçüncüsü, Karatisî'nin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayeti Ehlibeyt'in (a.s) en iyi rivayetlerindendir. Ne yazık ki, imanın on mertebesi onda İmam'ın mübarek iki dudağından dökülmemiştir. Yahut elimize ulaşmamıştır. Bu açıklama elimizde olsaydı Allah yolunun menzilleri hakkındaki belirsizlikleri büyük ölçüde giderirdi.

Dördüncüsü, anlaşıldığı kadarıyla İslam, söz konusu rivayette imanın ilk derecesi veya mukaddimesi olarak zikredilmiştir. Şahidi, İslam'dan sonra imanı sayan diğer rivayetlerdir. Rivayetlerden önce, "قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِن قُولُوٓا أَسْلَمْنَا **/ Bedevi Araplar, iman ettik, dedi. De ki: İman etmediniz. Lakin Müslüman olduk deyin."**[2] ayeti bu konuda şahittir.

1- Yûsuf (12), 76.

2- Hucurât (49), 14.

8. Görüş

Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm'da şöyle geçer:

> Sâlik kemale ulaşmak için hulus âleminde bir erbain seyir hâlinde olmalıdır. Böylece hulusun tüm kabiliyetleri fiiliyat aşamasına geçecektir. "Hulus"a ulaşabilmek için önceki on iki âlemi katetmesi gerekir.

Dolayısıyla yolun menzilleri Merhum Bahru'l-Ulûm açısından on iki tanedir. Hulus âleminden önceki on iki âleminin aynısı. Anlaşıldığı kadarıyla bu görüş kendisine ait bir buluştur ve İmam-ı Zaman'ın (a.s) defalarca huzuruna çıkmakla meşhur bir Şiî ârif ve fakih tarafından dile getirildiğinden Şia havzasında ondan sonraki ârif lerin büyük ilgisini çekmiştir. Bu yüzden onu tafsilatlı olarak açıklayacağız.

Başlangıç şeması

Merhum Bahru'l-Ulûm, yolun on iki âleminin genel çerçevesini beyan ederken başlangıçta, " اَلَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ **/ İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler."**[1] ayetinden ilham alarak âlemleri dört âleme ayırır: İslam, iman, hicret ve cihad. Elbette ki İslam'ı, imanı ona dayandıran -nitekim geçmiştidiğer ayetler ve rivayetlerden çıkarmıştır. Sonra her birini üç mertebeye taksim eder: Asğar/Küçük, ekber/büyük ve a'zam/yüce. 4 âlem ile 3 mertebeyi çarptığında da 12 âlem sonucuna ulaşır.

Şemanın değiştirilmesi

Âlemi detaylandırırken tabii ki hicret-i suğra ve cihad-ı asğarı çıkarır. Bu ikisinin yerine, iki âlemin (cihad-ı ekber ve cihad-ı a'zam) her ikisinden sonra bir fetih ve zafer âlemi ekler. Bu durumda on iki âlemi bu silip düzeltmeden sonra sırasıyla şöyle kabul eder:

1. İslam-ı asğar.
2. İman-ı asğar.
3. İslam-ı ekber.
4. İman-ı ekber.

1- Tevbe (9), 20. Bu ifadenin benzeri diğer birkaç ayette daha geçer.

5. Hicret-i kübra.

6. Cihad-ı ekber.

7. Şeytanın ordusuna fetih ve zafer.

8. İslam-ı a'zam.

9. İman-ı a'zam.

10. Hicret-i uzma.

11. Cihad-ı a'zam.

12. Fetih ve zafer.[1]

Bu âlemlerin özet izahı

İslam-ı asğar: Şehadeteyni izhar, namaz, oruç, zekât ve haccı eda etmektir.[2] İslam-ı asğar Hz. Resulullah'ı (s.a.a) tasdiktir.[3]

İman-ı asğar: İslam-ı asğarda zikredilen konuları kalple tasdik ve batınî kabuldür.[4]

İslam-ı ekber: Allah'a teslimiyet ve itirazı terk, İslam-ı asğar ve iman-ı asğardaki tüm icaplarda itaat, onların hepsinin olması gerektiği gibi olduğuna ve bulunmayanın bulunmaması gerektiğine inanmaktır. Bu, ubudiyetin en aşağı mertebesidir. İslam-ı ekber, mürsili (Allah, peygamberi gönderen) tasdik etmektir.[5]

İman-ı ekber: İslam-ı ekberin teslim mertebesini geçmesi, rıza ve rağbet mertebesine tâbi olması ve akıldan ruha geçilmesi.[6]

Hatırlatma: İman-ı asğar, İslam-ı asğarın ruhu ve İslam-ı asğar da iman-ı asğarın kalıbıdır. İman-ı ekber de İslam-ı ekbere nispetle aynı ilişkiye sahiptir.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 68.

2- age, s. 74.

3- age, s. 80.

4- age, s. 78.

5- age, s. 79-81.

6- age, s. 83.

Hicret-i kübra: Günahkârlar, zalimler ve dünyanın çocuklarıyla ahbaplıktan bedensel hicret; onlara muhabbet ve eğilimden kalbî hicret; âdetler ve geleneklerden her ikisiyle birlikte hicret etmektir.[1]

Cihad-ı ekber: Akıl ordusu olan hizb-i Rahman yardımıyla şeytanın ordularıyla savaşa denir.[2] Meşhur hadiste İmam Cafer Sadık (a.s) akıl ve cehalet ordularını açıklamıştır.[3]

Fetih ve zafer: Şeytanın ordularına karşı fetih ve zafer, onun tasallutundan kurtulmak, cehalet ve tabiat âleminden çıkmaktır.[4]

İslam-ı a'zam: Kendi yokluğunu tasdik etmek ve hakikati keşfettikten sonra acziyet, zillet, ubudiyet ve memlükiyeti kabul etmektir. Mevcudatı ihata ve nuraniyetle ilgili olarak kendimize ait gördüğümüz şeyi, fakirlik ve zulmetin kendisi olduğuna inanmaktır.[5] Bu makam sâlik için tabiat âlemini selamladığı, vehim ve arzudan çıktığı takdirde hâsıl olur. Bu durumda kendisini biricik ve eşsiz, ölüm ve yok olmaktan masun, tabiat âlemini kuşatan bir cevher olarak görür.[6]

İman-ı a'zam: İslam-ı a'zamın tasdik mertebesini geçmesi, şühud ve ayan mertebesini idrak etmesidir.[7]

Hicret-i uzma: Kendi varlığından hicret ve onu terk, mutlak varlık âlemine seyahat ve tam manasıyla ona teveccüh etmektir.[8]

Cihad-ı a'zam: Tam faniliğe ulaşma amacıyla zayıf varlığın eserleriyle mücadele ve mücahede etmektir.[9]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 89.

2- age, s. 90.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 20.

4- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 91.

5- age, s. 97.

6- age, s. 92.

7- age, s. 97.

8- age, s. 98.

9- age, s. 100.

Fetih ve zafer: Hulus âlemine varmak, ebedî hayata ve sırf tevhit makamına ulaşmaktır.

Şemanın değiştirilmesinin izahı ve buna yöneltilen eleştiri

Üstadın kitabının şârihi, girişte bu silip düzeltmeyi izah etmiş ve sonra da ona dört eleştiri yöneltmiştir. İzah ederken şöyle der:

"Sâlik, İmam-ı Masum'un (a.s) gaybeti asrında kâfirlerle cihat ve İmamla hicret yeterliliğine sahip değildir. Bu ikisinin, zikredilen âlemler arasında sayılmaması icap eder. Cihada yeterliliğin olmamasının sırrı, gaybet asrında birincil cihadın haram olması ve İmam'la birlikte hicrete yeterliliğin olmamasının sırrı da İmamın gaybetidir."

Sonra tenkide geçerek şöyle der:

"Birincisi: Yazarın kendisi de belirtmiştir ki, gaybet asrında günah ehlinden hicret, İmam'la hicretin yerine geçer. Emr-i maruf ve nehy-i münker de cihadın yerine geçer. Öyleyse bu ikisini kaldırmaya ne hacet vardır?"

"İkincisi: Yazar diyor ki: Âlemler gündüz ve gece gibi birbirini izlerler. Önceki kâmil olarak katedilmeden sonrakine, yani daha üstün âleme adım atılamaz. Şu hâlde hicret-i suğra olmadan hicret-i kübraya ve cihad-ı asğar olmadan cihad-ı ekbere nasıl ulaşılacaktır?"

"Üçüncüsü: Esas itibariyle hicret-i suğra ve cihad-ı asğar da kemali kazanmada tam müdahildir. Zuhur veya gaybet zamanında bu ikisini yerine getirmeyen kişi kemalin tüm mertebelerinden nasiplenemeyecektir. Zira Allah insanın nefsini bu şekilde yaratmıştır. Nitekim kabiliyetlerini fiiliyata geçirmenin tüm kısımları için hicret-i suğra ve cihad-ı suğrayı bile eda etmesi lazımdır. Aksi takdirde sonradan bunlar olmaksızın diğer âlemleri katetse, hatta fena makamına ulaşsa dahi bu cihet eksik kalacaktır. Cihad babında *Sünen-i Ebu Davud*'da Allah Resulü'nün (s.a.a), مَن لَمْ يَغزُ و لَم يُحدِّثْ نفسَه يغزو ٰ مَاتَ عَلٰى شُعبَةٍ مِنَ النِّفاقِ / *Cihat etmeyen ve nefsinde de cihad niyeti olmayan kimse nifakın bir çeşidiyle birlikte dünyadan gider.'* buyurduğu nakledilmiştir."

"Müşkülat nedeniyle ömrünün sonuna dek evlenmeyen sâlik de bu şekildedir. Mesela kör olan kimse mertebe ve âlemleri ne kadar katederse etsin görülebilir tezahürlerde ilahî tecellilerden mahrumdur. Zatta fena makamına ulaşmak ve ilahî harime vuslat bu mahrumiyetin yerini tutmaz."

"Dördüncüsü: Fetih ve zafer âlemi, karşısında âlemlerin yer aldığı özellikli bir âlem değildir; çünkü cihadın kaçınılmaz sonucu ve sonraki âleme geçiş fetih ve zaferdir. Aksi hâlde, fetih ve zafer âlemini aklen iki âlem saymamız mümkündür: Biri fetih ve diğeri zafer. Zira sâlik cihat vasıtasıyla önce fetheder, sonra da hasmına karşı zafer kazanır."[1]

Tenkit ve tahlil

1. Anlaşıldığı kadarıyla Allah yolunun âlemlerini on iki tane kabul etmenin sebebi, bu sayının Merhum Bahru'l-Ulûm'un damağındaki tadıdır. Kendisi de şöyle yazar: "Anlatılanlardan anlaşılıyor ki, yolcu için yolda on iki âlem vardır. Feleğin burçları, yılın ayları ve gece gündüzün saatleri[2], İsrailoğullarının nakibleri, Âl-i Muhammed'in (s.a.a) halifeleri sayısınca. Ehl-i marifet için sayının sırrı malumdur."[3]

Dolayısıyla "Menzillerin Sayısı" bahsinin başında söylediğimiz ikinci nokta bu konuya uygulanır. Yani önce sayı göz önünde bulundurulmuş, sonra da sayılanın ardına düşülmüştür.

2. Allâme'nin şarihinin, Allâme Bahru'l-Ulûm'un tashihinin sırrıyla ilgili izahı tamamen yerinde ve isabetlidir. Yani Merhum Bahru'l-Ulûm en azından kendi fetvasına göre[4] Masum'un gaybeti asrında cihad-ı asğar ve hicret-i asğar için bir dayanak bulamadığından bu ikisini tafsilatına yer vermemiştir.

3. Allâme'nin şarihinin dört tenkidini daha düzenli ve daha mantıklı biçimde şöyle sıralayabiliriz:

Acaba cihad-ı asğar ve hicret-i suğra -manası değiştirilerek de olsa- yolun âlemlerinden midir, yoksa yolun âlemlerinin parçası değil midir? Birinci du-

---

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 68 ve 69.

2- Tabii ki gece gündüzün saatleri ekvator dışında yılın az bir bölümünde yeryüzünün her yerinde oniki saattir. Mesela gece gündüzün eşitlendiği itidal-i rebiî (bahar) ve itidal-i harifî (kış) başlangıcında.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 74.

4- Çünkü kimileri gaybet asrında birincil cihadı caiz görmüşlerdir. İnkılabın yüce rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hameneî ders-i haricinde "cihad" konusunda bu görüşü kabul ediyordu.

rumda, neden âlemlerin parçası olarak zikredilmemiştir? Hâlbuki âlemler birbirini gerektirir ve o ikisini geçmeden sülûkün devamı mümkün değildir. İkinci durumda ise şöyle deriz:

Birincisi, her ikisi de âlemlerin parçasıdır. Gaybet asrında manalarını değiştirmesek de.

İkincisi, anlam değiştirilmediği takdirde âlemlerin parçası olmadıkları farz ediliyorsa, neden anlam değiştirilince âlemlerin parçası hâline gelmesinler? Esas itibariyle bu mana değiştirme, gaybet asrında yolun âlemleri içinde vuku bulma imkânından başka bir hedefi izlememektedir.

Üçüncüsü, bu ikisinin çıkartıldığı farz edilirse fetih ve zafer âlemi on iki sayısının tamamlayıcısı olarak ele alınamaz.

4. Bu dört eleştirinin bazıları, üzerinde düşünmeye değer görünmektedir:

a) Masum'un (a.s) gaybeti asrında hicret-i suğra ve cihad-ı asğarı terk edenin, kemal ve fena makamına ulaşsa bile bu ikisini eda etmemesi nedeniyle noksan olacağı kabul edilemez. Zira batını tarikat sayılan dinin talimatlarının, onlarsız yerine getirilmesinin gerekmemesi bir yana, kimi zaman teşri ve bidatı icap ettirdiğinden haram olan birtakım şartları vardır. Öyleyse şartları bulunmadığı hâlde onu terk etmek nasıl eksiklik sebebi görülebilir?

Vesâilu'ş-Şîa'da Allah Resulü'nden (s.a.a) şöyle nakledilmiştir:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ أَنْ يُؤخَذَ بِرُخَصِهِ كَما يُحِبُّ أن يُؤخَذَ بِعَزائِمِهِ.

> Allah, farzları yerine getiren kulunu sevdiği gibi helalleri yapan kulunu da sever.[1]

Konunun şahidi şudur:

Birincisi, Hz. Hüseyin (a.s) gibi bazı imamların zamanı dışında savaş vaki olmamıştır. Bu yüzden cihad-ı asğarın manası yoktur.

İkincisi, sâlik-i meczubun, meczub-i sâlik değil, âlemleri hızla katetmesi nasıl olur?

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 1, s. 81.

Üçüncüsü, aynı temelde Nebevî rivayette "نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ / *Müminin niyeti amelinden hayırlıdır."*[1] şeklinde geçmektedir.

Bu sebeple Ebu Davud'un *Sünen*'inde "cihad" kitabından nakledilen rivayette Allah Resulü (s.a.a), "مَن لَم يَغزُ و لَم يُحدِّثْ نَفسَه يغزو ماتَ عَلٰى شُعْبَةٍ مِنَ النِّفاقِ / *Cihad etmeyen ve nefsinde de cihat niyeti olmayan kimse nifakın bir çeşidiyle birlikte dünyadan gider."* buyurmuştur.

Nefisle cihad hadisi, Şiîlerin İmam Hüseyin'e (a.s) hitaben dile getirdiği iç yakan; "يا لَيْتَنِى كُنْتُ مَعَكُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظيمًا / Keşke seninle olsaydım da büyük kurtuluşu elde edebilseydim!" inlemesi gibidir.

Dördüncüsü, bazen mahrumiyetler, insanın kemalinde zahiren hayırlı olan amellerden bile daha fazla rol oynar. Ebu Basir'in gözü görmüyordu ve o kör hâliyle cennetlik oldu. Bu yüzden İmam Cafer Sadık'ın (a.s) mucizesiyle gözü açıldıktan sonra bile cenneti getiren körlüğü görmeye tercih etti. Aynı şekilde, konumuzun "evlenmeme" ve "körlük"le mukayesesi kıyas-ı maa'l-farık gibi görünmektedir. Zira körlüğün ruhsal eksiklik ve kemal üzerinde bir etkisi yoktur. Evlenmemek de, birincisi, her zamanda mümkündür. İkincisi, muhtelif şahıslara göre farklılık arz eder. Allah Kur'ân'da bazı nebileri "hasûr" olmaları ve nikâhlanmaya eğilim duymamaları nedeniyle övmüştür.

b) İkinci tenkit ile üçüncü tenkit arasında çelişki görülmektedir; çünkü sâlik için cihad-ı asğar ve hicret-i suğra olmaksızın fena makamına ulaşmanın imkânı nasıl farz edilebilir? Bir yandan da âlemlerin birbirini izlediğini kabul edip, önceki tam manasıyla katedilmeden sonrakine, yani daha üstün âleme adım atılamayacağını söyldiği hâlde?

c) Fetih ve zafer âlemi özellikli bir âlem değildir; ama zaten beyan edilen diğer âlemlerin hepsi de özellikli midir? Mesela cihad-ı ekber sülûkün başından tamamlanmasına kadar gündemdedir ve özellikli bir âlem sayılmamaktadır.

5. Merhum Bahru'l-Ulûm'un taksiminde bazı sorunlar göze çarpmaktadır. Birkaç örnekle açıklayalım:

a) Hulus âleminden önce on iki âlem belirlenmesi meşakkat dışında değildir.

1- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 1, s. 35.

b) Hulus âlemini Merhum Bahru'l-Ulûm, cihad-ı a'zam âleminden sonra vuku bulan fetih ve zafer âleminin aynısı kabul etmiş ve menzil değil, maksat olmasına rağmen onu yoldaki âlemlerin parçası saymıştır.[1]

c) Zikredilen âlemlerden cihad-ı ekber gibi bazısı hususi âlem sayılmamaktadır.

d) Âlemlerin İslam, iman, hicret ve cihat şeklinde dört âlem olarak tasarlanması zevkîdir. Mesela Ahzâb Suresi'nin 35. ayetine uygun olarak menziller ayette zikredilen esasa göre tanzim edilebilir:

اِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّآئِمِينَ وَالصَّآئِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا.

Müslüman erkekler ve kadınlar, mümin erkekler ve kadınlar, ibadetle meşgul erkekler ve kadınlar, doğru sözlü erkekler ve kadınlar, sabırlı erkekler ve kadınlar, alçak gönüllü erkekler ve kadınlar, sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetli erkekler ve kadınlar, Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar. Allah bunların hepsini bağışlamış ve büyük bir ödül hazırlamıştır.

Yani menzilleri İslam, iman, kunut, sıdk, sabır, huşu, tasadduk vs. şeklinde tanzim etmek mümkündür.

e) Ekber ve a'zam kelimelerinin manasında nasıl bir bariz fark vardır? Anlaşıldığı kadarıyla sağir, kebir ve ekber şeklinde ifade edilseydi daha iyi olurdu.

f) Mertebeler üçten daha fazlasına yükseltilebilir. Mesela iman-ı asğar, iman-ı sağir, iman-ı kebir, iman-ı ekber. Abdulaziz Karatisî'nin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet ettiği hadiste iman için on derece zikredilmemiş miydi?

Hatırlatma: Menzillerin zikredilen şekilde taksimi prensipte münakaşa dışında değildir; ama Allâme Bahru'l-Ulûm, İslamî ilimlerdeki kapsayıcılığı ve

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 100.

özellikle Ehlibeyt'in (a.s) hadislerindeki ihatayı dikkate alarak söz konusu on iki âlemin her birinin zeylinde çok sayıda naklî şahitleri yeri geldikçe zikretmiştir. Bu, araştırmacı muhakkik için oldukça faydalıdır.

9. Görüş

Bazı kimseler yolun hicaplarını, yedi hicap zulmanî ve yedi hicap nuranî olmak üzere on dört hicap kabul etmişlerdir. "Yedi yer" ve "yedi gök"ü bundan kinaye saymışlardır.

Çok sayıda ayette göklerin yedi tane olduğu belirtilmiştir. Fakat yeryüzü hakkında böyle bir detay Kur'ân'da geçmez. Sadece Talâk Suresi 12. ayette "وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ" cümlesi ihtimallerden birine göre buna işaret etmektedir. Ayet şudur:

اَللّٰهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ؕ یَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَیْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا.

> **Allah yedi göğü ve yerden onun benzerini yaratandır. Allah'ın buyruğu onların arasında iner. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmeniz için. Allah'ın bilgisi her şeyi özüne kadar kuşatmıştır.**

Zulmanî hicaplar yerin hicaplarıyla aynı şeydir. Semavî hicaplar da nuranî hicapların aynısıdır.

Tenkit ve tahlil

a) Değinildiği gibi, yerin yedi tane olduğuna dair elde sağlam bir delil ve ayet yoktur.

b) "Yedi gökler"in kul ile Rabbi arasındaki hicaplara ve âlemlere tatbik edilmesi bazı güçlüklerle yüz yüzedir. Kur'ân'daki yedi gökten maksat net olarak belli değildir.

c) Bu görüşün yaptığı izah en nihayetinde şudur ki, göklerin her birini akıllardan bir akılla irtibatlı görmeliyiz -Meşşaîlerin söylediği gibi- ve her birinin geçilmesini de daha üstün akılla bağlantı kurulması olarak yorumlamalıyız. Bu izah, yapısı ve temeli itibariyle yanlıştır. Batlamyus'un astronomi görüşünün yanlışlığı günümüzde artık çok barizdir. Aynı şekilde Meşşaîle-

rin akıllarla ilgili görüşünün batıllığı da kesindir. Evet, akıl âleminin varlığı, misal âlemi gibi teyit edilmektedir; fakat on akıl sıralaması çürütülmüştür.

d) Bazı irfanî keşifler Batlamyus'un astronomi görüşüne göre tasarlanmıştır. Kaçınılmaz olarak teyit edilmemektedir ve inancın keşfe müdahalesinin izini taşımaktadır.

10. Görüş

Merhum muhakkik Tusî -Allah makamını yüceltsin- kıymetli *Evsâfu'l-Eşrâf* kitabında Allah yolunun menzillerini 31 menzile çıkarır ve (özetle) şöyle yazar:

> Hiç kuşku yok, kendine ve ahvaline bakan herkes kendisini başkasına muhtaç görür. Başkasına ihtiyaç duyan da kendinde kusur bulur. Kendi kusurundan haberdar olduğunda ise batınında kusuru giderme ve kemali talep yönünde şevk ortaya çıkar. Bu şevk onu kemali talep için harekete geçirir. Ehl-i tarikat bu harekete sülûk adı verir.
>
> Bu harekete kim rağbet ederse altı şey onun hâli için gerekli olur:
>
> Bir: Hareketin başlangıcı ve onsuz hareketin imkânsız olması. Bu da azık ve yolcudan ibarettir.
>
> İki: Hareketin engellerini ve sülûkün afetlerini bertaraf etmek.
>
> Üç: Başlangıç noktasından maksada ulaştıran hareket; yani seyrü sülûk ve sâlikin o hâldeki ahvali.
>
> Dört: Sülûkla eşzamanlı olarak sâlikte hâsıl olan hâller.
>
> Beş: Sülûktan sonra vuslat ehline arız olan hâller.
>
> Altı: Hareketin nihayetinde ve sülûkün kesintisinde gerçekleşen tevhitte fena.[1]

Daha sonra şöyle yazar:

> Bu altı manayı altı baba dâhil ederiz. Her bab da altı fasıl içerir. Çoğaltılamayan son bab hariç.[2]

1- Hâce Nasîruddin Tusî, *Evsâfu'l-Eşrâf*, s. 46.

2- age.

Buna göre bablar ve fasılların fihristi şöyledir:

Birinci bab: İman, sebat, niyet, sıdk, enaniyet, hulus.

İkinci bab: Tövbe, züht, fakr, riyazet, muhasebe ve murakabe, takva.

Üçüncü bab: Halvet, tefekkür, korku ve hüzün, reca/umut, sabır, şükür.

Dördüncü bab: Alaka, şevk, muhabbet, marifet, yakin, sükûn.

Beşinci bab: Tevekkül, rıza, teslim, tevhit, ittihat, vahdet.

Altıncı bab: Fena.

Tenkit ve tahlil

1. Merhum Hâce Nasîr Tusî (r.h) kitabın hiçbir yerinde bu 31 maddenin tamamının âlem veya menzil olduğunu belirtmemiştir. Bilakis bunun aksini söylemiştir. Dolayısıyla bu görüşün ona nispet edilmesi[1] doğru değildir.

2. Merhum Hâce'nin (r.h) şeması bir yeniliktir ve insaflı olunacaksa gayet güzel ve takdire şayandır; ama eksiktir. Daha doğru bir ifadeyle, devede kulak mesabesindedir; zira hiçbir azık ve araç gereç, sülûkün engelleri, sâlikin sülûkla eşzamanlı veya vuslattan sonraki hâlleri ve yolun menzilleri altı maddede özetlenemez.

3. Bu 31 maddede zikredilen durumlardan bazısı özel bir makam ve menzil değildir. Bilakis tüm mertebelerde bulunmaktadır. Takva ve murakabe gibi. Merhum İmam Humeynî (r.h) takvayı, sülûkün bütün makamlarının ön şartı kabul eder; fakat sülûkün bir makamı saymaz.[2]

4. Bazı şeyler uygun yerde veya daha uygun yerde gelmemiştir. Mesela tövbenin başlangıçlarda (birinci bab) zikredilmesi daha uygundur.

5. "Sülûktan sonra vuslat ehline arız olan hâller" başlığıyla beşinci bapta beyan edilen şeylerden bazıları vuslat ehlinin hâlleri sayılmaz. Bilakis sülûkla eşzamanlı hâller sayılır. Mesela tevekkül, rıza ve teslim vuslat ehlinin hâli değil, sâlikin sülûkün son aşamalarındaki hâlidir. Bu itiraz önceki itirazın içinde yer alabilir; ama önemi nedeniyle ayrıca belirttik.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 129.

2- Ali Tacdinî, *Miftâh-i Nûr* (Şerh-i Istılahat-i İrfanî-yi İmam Humeynî), s. 119.

6. Istılah üretirken münasebete riayet etmek gereklidir. İrfan hep batıl hulul ve ittihat nazariyesiyle itham edilmiştir. Bu itham karşısında töhmeti ortadan kaldırmaya odaklanarak şöyle demiştir:

حلول و اتحاد اینجا محال است / که در وحدت دویی عین ضلال است

Hulul ve ittihat burada muhaldir / Çünkü vahdette ikilik dalaletin ta kendisidir.[1]

Şu hâlde, bu kelimeyi ıstılah olarak kullanmamız doğru değildir; her ne kadar zorlayarak ondan doğru manayı kastediyor olsak da.

7. Gerçek tevhit ve vahdet, fena makamı ve sülûkün maksadı ile aynı şeydir. Öyleyse onların arasında farklılık düşünülemez. Biri vuslat ehlinin hâlleri, diğeri de sülûkün nihayeti kabul edilemez. Başka bir ifadeyle, haklı olan, fena ve tevhidi nihayetler kısmında zikreden ve tevhidi yolun yüzüncü menzili ve maksadı yapan Hâce Abdullah Ensarî'dir.

8. Bazen sıralamada sorun olmaktadır. Mesela Hâce Nasîr teslim makamını rızadan üstün saymıştır. Oysa rivayetlere ve âriflerin sözlerine uygun olarak rıza teslimden üstündür. Akıl da, onaylayıp hoşnutluk göstererek kabul etmenin, prensip olarak kabul ve teslimden daha üstün olduğuna hükmeder.

9. *Evsâfu'l-Eşrâf* kitabına yöneltilen tenkitler kitabın değerini azaltmaz. Etkileyici kalemi, akıcı ve sağlam nesri, yenilikçi şeması, ayet ve rivayetlerden yerinde ve uygun yararlanması; zayıf, temelsiz ve itibarsız mevzulardan uzak durması kitabı başa oturtmuş ve hak ehlini kendine hayran bırakmıştır.

11. Görüş

Bazıları, Allah yolunun hicaplarını yetmiş hicap kabul etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu görüşün dayanağı bu sayıyı belirten rivayetlerdir. Bu rivayetlerin ağırlık bölümü Allah Resulü'nün (s.a.a) miracına dairdir.[2] Bazıları da Allah'ın isimleri hakkındadır.

1- Şeyh Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*.

2- Mesela bk. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 18, s. 391

Tenkit ve tahlil

1. Yetmiş sayısı (seb'in) Arap dilinde iki anlamda kullanılmaktadır: Biri, rakam ve sayı olan meşhur manasıdır ve bu lafzın hakikî anlamıdır. Diğeri ise kinaye manası olan kesret ve çokluk anlamıdır. Bu rivayetlerin bazısında ikinci anlamda olma ihtimali daha kuvvetlidir. Buna göre, bu rakamı diğer rakamlar karşısında ayrı bir sayı görmek mümkün değildir.

2. Bu rivayetler, Allah yolunun yüksek mertebelerinde bulunan hicapları ele almaktadır. Allah yolundaki hicapların tamamına dönük değildir. Diğer bir ifadeyle, bu rivayetlerde nuranî hicaplar mevzubahistir, nuranî ve zulmanî tüm hicaplar değil.

3. Eğer Allah yolunun hicapları -daha önce geçtiği gibi- Allah'ın isimleriyle aynı şeyse ilahî isimler hakkında yüz bin sayısı da verilmiştir. Aksine, rivayetler yetmiş sayısı dışındaki hicapları da içermektedir.

12. Görüş

Nefis *Menâzilu's-Sâirîn* kitabında Hâce Abdullah Ensarî gibi kimileri de yolun menzillerini yüz menzil olarak saymışlardır. Hâce, başlangıçta menzilleri on kısım ve sonra da her kısım on bab olacak şekilde taksim etmiştir.

Kısımlar ve babların genel fihristi şöyledir:

Bidayat kısmı: 1. Yakza, 2. Tövbe, 3, Muhasebe, 4. İnabe, 5. Tefekkür, 6. Tezekkür, 7. İ'tisam, 8. Firar, 9. Riyazet, 10. Sema.

Ebvab kısmı: 1. Hüzün, 2. Korku, 3. Acıma, 4. Huşu, 5. Sükûnet, 6. Zühd, 7. Vera, 8. Tebettül, 9. Reca, 10. Rağbet.

Muamelat kısmı: 1. Riayet, 2. Murakabe, 3. Hürmet, 4. İhlas, 5. Tehzib, 6. İstikamet, 7. Tevekkül, 8. Tefviz, 9. Seka, 10. Teslim.

Ahlak kısmı: 1. Sabır, 2. Rıza, 3. Şükür, 4. Hayâ, 5. Sıdk, 6. İsar, 7. Hulk, 8. Tevazu, 9. Fütüvvet, 10. İnbisat.

Usul kısmı: 1. Kasıt, 2. Azim, 3. İrade, 4. Edep, 5. Yakin, 6. Üns, 7. Zikir, 8. Fakr, 9. Gına, 10. Makamu'l-murad.

Evdiyye kısmı: 1. İhsan, 2. İlim, 3. Hikmet, 4. Basiret, 5. Feraset, 6. Tazim, 7. İlham, 8. Sekine, 9. Tatmin, 10. Himmet.

Ahval kısmı: 1. Muhabbet, 2. Gayret, 3. Şevk, 4. Kaygı, 5. Susuzluk, 6. Vecd, 7. Dehşet, 8. Hayranlık, 9. Parlaklık, 10. Zevk.

Velayat kısmı: 1. Lahza, 2. Vakit, 3. Safa, 4. Sürur, 5. Sır, 6. Nefes, 7. Gurbet, 8. Gark, 9. Gaybet, 10. Temekkün.

Hakayık kısmı: 1. Mükaşefe, 2. Müşahede, 3. Muayene, 4. Hayat, 5. Kabz, 6. Bast, 7. Sekir, 8. Sahv, 9. İttisal, 10. İnfisal.

Nihayat kısmı: 1. Marifet, 2. Fena, 3. Beka, 4. Tahkik, 5. Telbis, 6. Vücud, 7. Tecrid, 8. Tefrid, 9. Cem', 10. Tevhid.

Başkaları ise menzilleri yüz tane kabul etmiş ve onları, Allah'ın rivayetlerde geçen yüz ismine uygulamışlardır.[1]

Bazıları da yüz menzili Hâce'nin sıralamasına göre Allah'ın yüz ismiyle aynı kabul etmişlerdir.[2] Ama bu görüş doğru görünmemektedir. Zira hüzün, korku vs. gibi menziller Allah'ın isimlerine nasıl uygulanabilir?

Rivayetlerde Allah için 99 veya yüz isim beyan edilmiştir. Bu rivayetler Şeyh Saduk'un *Tevhid*'i gibi Şia'nın muteber kitaplarında geçmektedir. Biz burada teberrüken bir tanesini zikredeceğiz:

> فی التوحید و الخصال مُسندًا عن سلیمان بن مهران عن جعفر بن محمّد عن آبائه عن علی علیه السّلام قال: قال رسول الله 6 : إنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَ تِسعینَ اسمًا مِائةً إلاّ واحِدًا، مَنْ أَحْصاها دَخَلَ الْجَنَّةَ.
>
> Şeyh Saduk'un *et-Tevhîd* ve *el-Hısâl* adlı eserlerinde müsned olarak Süleyman b. Mehrân'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babalarından, onlar da İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: Hz. peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:
>
> "Allah'ın 99 ismi vardır; yüzden bir eksik. Onları sayan [onların hakkını veren] cennete girer."

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, dipnot, s. 139.

2- age.

Şu hâlde, yüz sayısından önce 99 sayısını da hicapların sayısı konusunda bir görüş olarak söz konusu etmek mümkündür.

Tenkit ve tahlil

1. Belki de yolun menzilleri babındaki görüşlerden hiçbiri bu görüş kadar meşhur olmamıştır. Bunun sırrı, Hâce Abdullah Ensarî'nin *Menâzilu's-Sâirîn*'inin, çok önceden beri ilim havzalarında amelî irfan alanında eğitim ve öğretimde kullanılan tek kitap olmasıdır. Bu kitabın ders kitabı olarak seçilmesinin sırrı da bazı noktalardan kaynaklanmaktadır. Mesela sağlam kalemi, ağır metni, konuların kuvvetli oluşu, Kur'ân ayetleri ve rivayetlerden bolca ve nispeten yerli yerinde istifade edilmesi, muhtevanın tek elden çıkması, yenilikçi şeması gibi.

Bu kitaba çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunların arasında Molla Abdurrezzak Kâşânî'nin şerhi çok dikkat çekicidir. Metnin kendisi ve yardımcı eserler gibi ders metni olarak inceleme araştırma konusu olmuştur.

2. *Menâzilu's-Sâirîn* kitabının tenkit ve tahlili başlı başına bir kitabı gerektirmektedir. Bu özet değerlendirmede yeterli değinilerden başkası mümkün değildir.

3. Her ne kadar Kâşânî, bölümleri on kısım ve babları da yüz bab olarak ayırmayı mantıklı göstermek için büyük çaba sarf etmişse de[1] biraz düşünüldüğünde ne sınırlandırmanın akılcı olduğu ne de tüm konulardaki art arda tertibin mantıklı göründüğü net biçimde ortaya çıkacaktır. Bunun tafsilatı başka bir çalışmayı gerektirir. Özetle, Hâce Abdullah'ın kendisinin bile *Sed Meydan* kitabında yüz menzili başka bir şekilde sıraladığını bilmek lazımdır.

4. Zikredilen bazı menziller özel bir menzil sayılmaz. Bilakis sülûkün başından sonuna kadar muhtelif görünümlerle hep gündemdedir. Murakabe ve vera gibi.

5. "Nihayat" kısmında yer verilenler on baptır. Marifet, fena, beka, tefrid gibi. Her babın üç derecesi vardır ve her birinin üçüncü derecesi hakikî ehl-i tevhide mahsustur. Şu hâlde, onları tevhitten önceki menziller kabul etmek mümkün değildir. Bu eleştiri, nihayat kısmından önceki menzillerden üçüncü dereceye de genel hatları itibariyle genişletilebilir.

1- Molla Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 25.

6. Fena vs. gibi nihayetleri seferin menzilleri dairesinde saymak onları hafife almak demektir. Nihayeti maksat kabul etmek, isim ve lakaplarını saymak gerekir.

7. Her ne kadar bazı rivayetlerde Allah yüz isim sahibi gösterilmişse de ilahî isimler konusunda daha az ve fazlası da (bin isme kadar) rivayetlerde geçmektedir. Bu nokta, bu meselede yüz sayısında durmayı güçleştirmektedir.

8. İsimleri saymaktan maksat, diğer rivayetlerin karinesiyle -daha önce geçmişti- onlarla tahakkuk bulmak, gerçekleşmektir. Bu durumda cennete girmekten kasıt da zat cennetine girmek olacaktır; çünkü "cennetu'z-zat"tan daha aşağısı tariktir, maksat değil.

Tekmil

Hâce Abdullah yüz menzilden her biri için üç derece zikretmiştir. Derece-i âmme, derece-i hâsse, derece-i hâssatu'l-hâsse. Buna göre, menziller üç yüz menzile çıkmakta -bundan daha önce bahsedilmişti ve ileride tekrar gelecektir- ve Kâşânî'nin görüşüne göre -ki hak görüştür- her derece diğer derece ve mertebelerde bulunmaktadır. Yüksek derecelerde hakikatiyle ve aşağı derecelerde rikkatiyle. Bunu temel aldığımızda yüz menzili, on kısım itibariyle bin menzile yükseltebiliriz. Hatta üç yüz menzili de aynı itibarla üç bin menzile çıkartmak mümkündür. Her dereceye ulaşmak ve oraya yerleşmek için taalluk, tahalluk ve tahakkuk merhalelerini katetmenin lazım olduğu farz edilirse[1] rakamı dokuz bine de arttırabiliriz.

Bu durumda rakamlar, sayılanlarıyla birlikte üç yüz, bin, üç bin, dokuz bin şeklinde özetle beyan edilmiş olmaktadır. Elbette ki biz bin rakamını diğer sayılanlar itibariyle bundan sonra tekrar edeceğiz.

13. Görüş

Bazıları, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilen *Usul-i Kâfi*'deki rivayete uygun olarak yol için Allah'ın 361 ismi sayısınca 361 menzil ve hicabı dikkate almışlardır.[2]

1- *Esfâr*, c. 7, s. 33, Hac Molla Hadi Sebzivarî haşiyesi.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, dipnot, s. 130, dipnot.

14. Görüş

Kimileri Allah yolunun hicaplarını yedi yüz hicap olarak kabul etmişlerdir.[1] Ama bu sayı için herhangi bir kaynak ortada görünmemektedir.

15. Görüş

Bazıları Allah yolunun hicaplarını Allah'ın bin ismi sayısınca bin hicap kabul etmişlerdir. Kimi rivayetler Allah'ın bin ismi olduğuna delalet eder. Yani insanlar ilahî isimlerden bin tanesini bilirler.[2] Cevşen-i Kebir duası gibi bazı dualarda Allah için bu sayıda isim zikredilmiştir.[3] Cevşen-i Kebir duasında sorun şudur ki, bazen aynı mana ve muhteva muhtelif tabirlerle beyan edilmiştir. Bu yüzden bu duada gerçek sayı belki de bin olmayabilir.

Aynı zamanda bin sayısının tayine delalet etmediğine, çokluktan kinaye olabileceğine de ihtimal vermekteyiz. Farsçada da bu sayı bazen çokluktan kinayedir. Mesela baba oğluna der ki: "Sana bin defa dedim böyle yapma." Bu sayı hakkında başka bir sayılan daha bundan önce geçmişti.

16. Görüş

Birileri de yolun menzillerini 1001 menzil kabul etmiş ve şöyle demişlerdir:

از در دوست تا به کعبه دل / عاشقان را هزار و یک منزل

Dostun kapısından kalbin Kâbe'sine dek / Âşıkların bin bir menzili vardır.[4]

17. Görüş

İmam Cafer Sâdık'ın (a.s) kimi rivayetlerinde on iki bin âlem sayısı belirtilmiştir.[5]

18. Görüş

Kimileri de âlemlerin sayısını on sekiz bin âlem kabul etmişlerdir.[6]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 4, s. 211.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*.

4- *Esfâr*, c. 4, s. 111.

5- Şeyh Saduk, *Hısâl*, s. 436; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 369.

6- Seyyid Celaleddin Aştiyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî*, s. 448.

19. Görüş

Bazıları Allah yolunun âlem ve hicaplarını yetmiş bin âlem kabul etmişlerdir.[1] Rivayetlerde bu sayı belirtilmiştir.[2]

20. Görüş

Hâfız'ın şiiri:

> این راه را نهایت صورت کجا توان بست / کش صد هزار منزل بیش است در بدایت
>
> *Bu yola nasıl bir nihayet tasavvur edilebilir? / Daha başlangıçta yüz binlerce, hatta daha da fazla menzil var!*

Buradan menzilleri yüz bin veya daha fazla kabul etmek mümkündür. Elbette ki Hâce'nin muradı tam olarak belli değildir. Belki de dünyadan önceki âlemlere işaret etmiştir.

21. Görüş

Necmeddin Razî, *Mirsâdu'l-İbâd*'da insanın nüzul kavsinde üç yüz altmış bin âlemden (ruhanî, cismanî, melekî, melekutî) geçtiğini, yükseliş kavsinde ve kurbet tarikinde onların hepsini geride bıraktığını belirtmiştir.[3]

22. Görüş

Belki de, "واللّٰهِ لَقَد خَلَقَ اللهُ تَبارَکَ و تَعالٰی أَلْفَ أَلْفِ عالَمٍ و أَلْفَ أَلْفِ آدَم / *Yüce Allah binler binler âlem ve binler binler Âdem yaratmıştır."*[4] şeklindeki rivayetten Allah yolundaki âlemlerin sayısının bir milyon olduğu çıkartılabilir. Tabii ki bu sayının çokluktan kinaye olması ihtimali kuvvetlidir. Buna ilaveten, rivayetin zahiri bu âlemlerin doğrusal olduğunu nefyeder.[5]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 127 ve 131.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 8, s. 215, c. 18, s. 398, c. 40, s. 19, c. 58, s. 44, c. 60, s. 84.

3- Necmeddin Razî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 49.

4- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 8, s. 374.

5- bk. Şeyh Saduk'un *Hısâl* kitabından son hadis.

Tenkit ve tahlil

Hicaplar bahsinde yetmiş bin, yüz bin, bir milyon gibi rakamlar sorunludur; çünkü her hicabı yakmak için bir gün zaman gerekse, sırasıyla 194 yıl, 277 yıl ve 2777 yıla ihtiyacımız var demektir. Bu da bir kimse için doğal ömürden çok fazladır. Ayrıca bazı âriflerin yolu bir veya iki ya da yedi yılda katettiğini biliyoruz. O hâlde şu şekilde izah edilmesi muhtemeldir:

1. Sâlik bazı hicapları ölümden sonra katedecektir.

2. Hicapların büyük bölümü tek seferde yakılmaktadır.

3. Sayı çokluktan kinayedir.

Yahut başka birtakım izahları vardır.

Allah yolunun menzilleri hakkındaki görüşler, bu bölümde zikredilen şeyden daha fazladır. Burada anlatılanlar, en önemli görüşlere değinmekten ibarettir.

Görüldüğü gibi, bu görüşlerden hiçbiri tenkitten uzak kalamadı. Şimdi, bu meselede bütün görüşlerden daha fazla gerçeğe yakın olan başka bir görüşü açıklayacağız. Aslında bu görüş diğer görüşlerden alınmıştır ve yalnızca onun yeni bir şeklidir.

Yedincisi: Allah Yolunun Menzilleri Hakkında Müellifin Görüşü

Sâlik, kendi sülûk sürecinde zikir ve fikir gibi ameller vesilesiyle Allah'ın mutlak zuhur dereceleri içinde kendi varlık yolundan seyir hâlindedir. Bu seyahatte her dereceden geçmeyle uyumlu hâller ve makamları tecrübe eder, tehlikeler ve afetlerle yaka paça mücadelede bulunur. Öyleyse bu seyirde dört unsur vardır:

1. Âlemler, hazarât, neşeat, hicaplar vs. şeklinde ifade edilen Allah'ın mutlak zuhurunun dereceleri. Bu dereceler sâlikin varlık dereceleriyle ahenk içindedir.

2. Bu sefer boyunca sâlik için derecesiyle uyumlu olarak zuhur eden hâller ve makamlar.

3. Her derece ve hâl ile uyumlu afet ve tehlikeler sâlikin yakasına yapışabilir.

4. Sâlikin, yerine getirerek ederek her derece ve hâle uygun biçimde seyrine devam ettiği ameller.

Bu dört unsurun detaylı biçimde keşfedilmesi bize "seferin menzilleri"nde güzelce kılavuzluk yapacaktır.

İzah

Ârifin kendine has bir kozmolojisi ve dünya görüşü vardır. O bu kozmolojide, Allah'ın mutlak feyzinin kendisi olan Allah'ın dışındakileri piramit şeklinde tasavvur eder. Bu feyiz piramidinde dereceler vardır; çünkü teşkîk içerir. Sâlikin sülûkü bu derecelerin içinde farz edilir. Her derecenin kendi içinde çok sayıda derecesi bulunmasına rağmen bu feyzin aslî ve küllî dereceleri fazla değildir. Burada konumuz olan şey, aslî ve küllî derecelerdir. Allah'ın mutlak feyiz piramidinin şeması şöyledir:

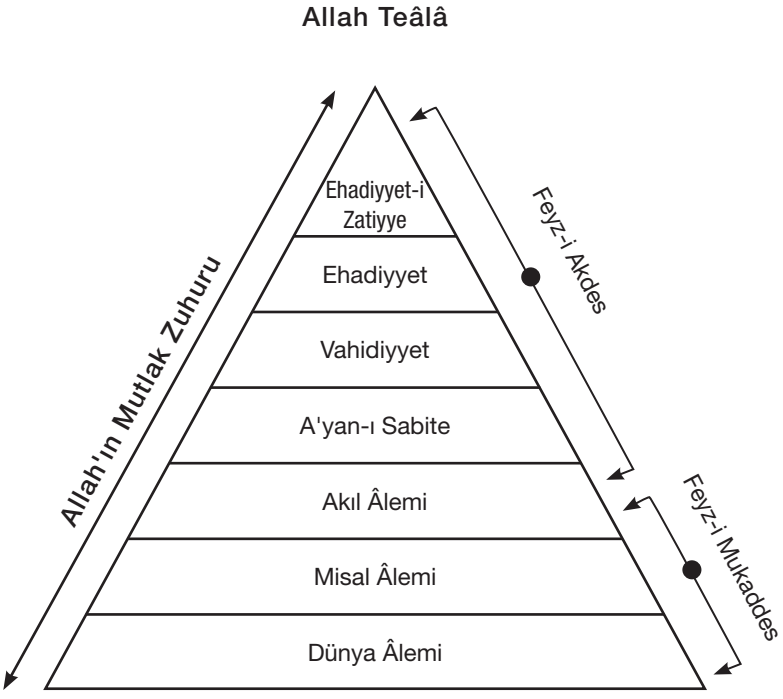

Eğer piramidi doğru tasvir etmek istiyorsak onu ters çevirmeliyiz.

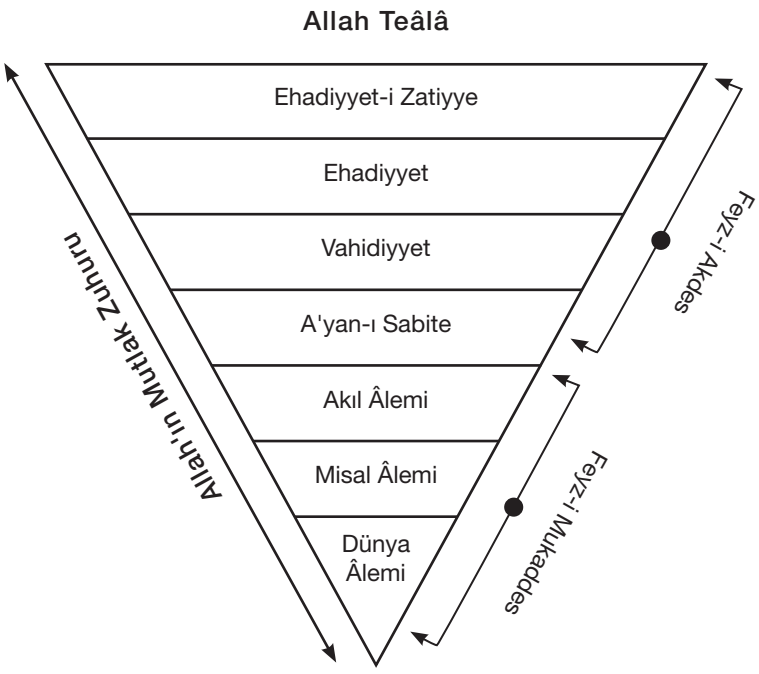

Sefer boyunca sâlik için zuhur eden hâller ve makamlar iki türlüdür: Umumî ve hususî. Umumî, bütün sâliklerin veya çoğunluğunun tecrübe ettiği şeylerdir; aşk ve tevhid-i ef'alî gibi. Hususî ise sadece bazı sâliklerin tecrübe ettiği kısma işaret etmektedir. Bazı sâliklerin hâllerinde bildirilen "namahreme gayriihtiyari baktığında elde olmadan gözün kapanması" gibi.[1]

Afetler de böyledir; yani bazısı umumîdir, bazısı da hususî. Ameller de umumî ve hususî olarak iki gruba ayrılabilir. Umumî amellere bütün sâlikler riayet etmelidir; ihlas, zikir, fikir, murakabe, muhasebe gibi. Fakat hususî amelleri âriflerin çeşitli taifeleri veya hatta ehl-i irfanın muhtelif şahısları kendileri için tercih etmekte ve onlarla yolu katetmektedirler. Aynı şekilde ameller de, bir başka açıdan, sülûk boyunca teveccüh gösterilen ameller ve özel bir derecede, ondan geçmek için teveccüh gösterilen ameller olarak ikiye ayrılabilir. Bu taksim afetler konusunda da geçerlidir.

1- Seyyid Muhmmed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 586.

Ameller, hâller, makamlar ve afetlerden seferin menzillerini tanımak için incelenmesi gerekenler, onların umumî kısmıdır, hususî kısım değil. Keza kastedilen, sâlikin derecesine uygun ve o dereceyi geçmek için gayret konusu yapılan amellerdir, sülûkün tüm amelleri değil. Daha açık bir ifadeyle, sülûkün her derecesinde sâlik hakkında şunları bilmemiz gerekir:

1. Sâlik, tam olarak hangi derecededir? Mesela misal âleminde midir yoksa akıl âleminde midir? Ve bu derecenin mahiyet ve hususiyeti nedir?

2. Bu derecede hangi hâller, varidat, hâtırlar [kalbe doğan şeylerin sebep olduğu gelip geçici duygular, düşünceler] ve makamları tecrübe etmiştir ve etmektedir?

3. Bu derecede hangi tehlikeler ve afetler onun yakasına yapışabilir?

4. Bu dereceden nasıl ve hangi amellerle geçer ve ilerleme sağlayabilir?

Bütün bu dereceleri, hâlleri, afetleri ve amelleri yan yana koyduğumuzda Allah yolunun menzillerine dair nispeten şeffaf ve sahih bir tasvir elde edebileceğiz.

Bir diğer ifadeyle, bazı kimseler yolun menzillerini feyz-i ilahî olan mecazî varlığın derecelerine göre tanzim ederler. Bazıları hâller ve varıdata göre, bir grup da ölüm üzerinde düşünmek, yokluk üzerinde düşünmek gibi sâlikin eda etmesi gereken amellere göre ayarlarlar.[1] Ama en doğrusu her üç noktaya da önem verilmesidir, hatta dört noktaya da. Yani yolun menzillerinden her bir menzilin hakikatinin muhtelif açılardan açıklık kazanması için her derecenin afetleri de teveccühe konu edilmelidir.

Şimdiye dek bahsi bu şekilde ele alıp geliştiren bir makale görülmüş değildir. Bu nedenle bu satırların yazarının bu görüşü açıklamanın üstesinden kâmilen gelebileceği beklenmemelidir; ama aynı zamanda var gücüyle bir noktayı bile ihmal etmemeye çalışmaktadır.

1- Merhum Melikî Tebrizî'nin merhum Gerevî İsfahanî'ye mektubunda böyle geçmektedir. bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, mukaddime; Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 67, dipnot: 44.

1. Derece: Madde Âlemi

Madde Âlemini Tanıma

Bu âlem şu isimlerle tanınır: Madde âlemi, mülk âlemi, tabiat âlemi, nâsut âlemi, şehadet âlemi veya mutlak şehadet, his âlemi, en karanlık âlem, dünya âlemi, tezat âlemi, nefsin zulmanî hicapları âlemi[1], enfüsün küçük kıyamet âlemi.[2] Bu tabirlerin bir kısmı "seferin çıkış noktası" bahsinde izah edilmişti.

İnsanların hepsi bu âlemlere aşinadırlar. Bu âlemde doğar, büyür ve ölürler. Ne yazık ki, beşerin geçmişten bugüne en çok çabası bu âlemi tanımaya harcanmıştır. Yine insanlık için büyük adımlar da bu alanda atılmıştır; buna rağmen henüz onun için çok miktarda belirsizlik mevcuttur.

Bu âlemi tanımada felsefe ve irfan da üç bakış açısıyla deneysel bilime eşlik etmektedir. Deneysel bilim varlığı bu âleme denk zanneder. Ona göre bu âlem ne iniş yayının sonudur ne de yükseliş yayının çıkış noktası. Felsefe bu âlemi, varlık evreninin bütününde önemli role sahip olan varlığın bir kısmı olarak hesaba katar, mesela bu âlemi feyzin devamına sebep farz eder. İrfanın bu âleme bakışı da "Seferin Çıkış Noktası" bahsinde geçmişti.

Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri

Sâlikin sülûkü madde âleminden başlar. Bu başlangıcın niteliği "Seferin Çıkış Noktası" bahsinde ve "Sefere Başlamanın Engelleri" bahsinde geçmişti. Şimdi sâlikin bu âlemdeki bazı işlerine değineceğiz:

1. Bundan önce sözünü ettiğimiz yakza ve gaflet uykusundan uyanıklık.

2. İlk tövbe ve dönüş. Sâlikin sefer boyunca tövbeleri vardır. İlk tövbesini ise madde âleminde tecrübe eder.

3. Sülûkün talimatlarıyla hayvanî boyutu zayıflatıp ruhanî boyutu güçlendirmek.[3] Yukarıdaki amaç için sülûkün talimatları arasında uyku ve beslen-

---

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 135, dipnot: 107.

2- age, s. 93, dipnot: 72.

3- age, s. 67, dipnot: 44. Sülûkün talimatlarını "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde yazmıştık.

meyi düzenleme, dünyada züht, ehl-i dünya ile birlikte olmama, haramları terk etme ve farzları yerine getirme, müşarata, murakabe, muhasebe, suskunluk, seher (gece kalkma), âdetlere ve itibarlara önem vermeme vurgulanmaktadır.

4. Lisanla hasrî veya gayr-i hasrî zikre başlamak. Hasrî, belli bir sayıda zikretmek, gayr-i hasrî ise sayı olmaksızın ve sâlikin hâli neyi gerektiriyorsa öyle zikretmek demektir.

Hatırlatma: Üstadın metodunda genellikle tövbe desturundan sonra bir erbain istiğfar zikri ve sonra birkaç erbain "la ilahe illallah" zikri telkin edilirdi. Bunun yanında Yunusiye zikrinin secdesi, uyku zamanında okunan zikirler ve Rasulullah'a (s.a.a) hediye niyetiyle bir hizb Kur'ân-ı Kerim kıraati üzerinde durulurdu.

5. Ölümü düşünmek: Kâmil ârif Merhum Melikî Tebrizî, Merhum Şeyh Muhammed Hüseyin Garevî İsfahanî''ye meşhur mektubunda şöyle yazar:

> Yeni başlayan için düşünmeye gelince, ölüm üzerinde düşünmesi talimatını verirdi.[1] Bu mertebeye devam etmekten başı dönüp kendini kaybettiğini ve bu cümleden olarak da kimi istidatların zuhur ettiğini anladığında dikkatini hayal âlemine çekerdi yahut sâlik kendisi o âleme yönelirdi.[2]

6. Mücahede ile âlem-i nâsuttan (madde) geçmek ve kıyamet-i suğranın tahakkuku olan nefs-i emmare ile çatışmak.[3] Buna kıyamet-i enfüsiyye-i suğra denir.[4]

Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri

Sülûka başladıktan sonra sâlik henüz berzah âlemine varamamış olsa bile aşağıda bazılarına işaret edeceğimiz hâlleri tedricen tecrübe eder:

1- Kastettiği, üstadı merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'dir.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 67, dipnot: 44.

3- age, s. 93, dipnot: 72.

4- age, 92.

1. Allah'a aşk ve şevkin ortaya çıkması. Aşk konusunda "Seferin Bineği" bahsinde bazı konular tafsilatlı olarak açıklanmıştı.

2. Dünyaya az rağbet etme veya hiç rağbet etmeme. Hiç rağbet etmeme bazen üstad tarafından dengelenmelidir. Arkadaşlardan birisi şöyle anlatıyordu: Sülûkün başlarında kiracıydım, bir ev sahibi olmak aklımın ucundan bile geçmiyordu. Üstad bana şöyle buyurdu: "Bir ev sahibi olman gerek." Dedim ki: "Efendim, dünyada birkaç günlük misafiriz, mülkiyetimizde bir ev olmasını neden isteyelim?" Gülümsedi ve dedi ki: "Bu hâlin senin için iyidir; ama eşin ve çocukların ev istiyor, ev alman lazım."

3. İnsanlarla aynı kafada olmadığı ve gurbet hissi.

4. Sülûkün üstadına yoğun ilgi.

5. Sülûkün kabz ve bastlarının ilk tecrübesi ve hissi.

6. Suret keşiflerinin bir kısmının hâsıl olması. Sâlik, berzah âleminin madde âlemini kuşattığını hissetmedikçe yahut kendisini berzah âleminde görmedikçe madde âlemini geçtiğini ve berzah âlemine ulaştığını söyleyemez. Fakat bazı suret keşiflerinin ortaya çıkması berzah âlemine ulaşmaya -bu anlamda- bağlı değildir.[1]

Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri

1. Gaypla irtibatın gecikmesi sonucunda sülûkün ilk şevkinin soğumaya yüz tutması. Sâlikin sülûkü tecerrüt/soyutlanma ve gayp yönündedir. Şu hâlde, kesinlikle bir gün gaybı müşahede edecektir; ama gayba ulaşma geç veya erken olabilir. Allâme Tabatabaî'nin zarif ifadesiyle:

> Bazı kibritler çabuk, bazı kibritlerse geç tutuşur.

Üstadı Ayetullah Kazî'nin tabiriyle:

> Sâlik karamsar olmamalıdır. Nice insanlar toprağı tırnaklarıyla sürekli kazarlar ve ansızın devenin boynu kalınlığında su fışkırır.

Tabii ki gaypla irtibat haddinden fazla uzarsa durumun gözden geçirilmesi gerekir. Belki işin içinde bir sorun vardır.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 66, dipnot: 43.

2. Sülûkta kabzın (daralma) uzun sürmesi sonucunda sülûkün ilk şevkinin soğumaya yüz tutması. Bu konuyu "Sülûkün Kabz-u Bastı" bahsinde izah etmiştik.

3. Sâlik olmayan insanlara, özellikle zahir ulemasına karşı menfi görüş oluşması. Bu konuyu sülûkün afetleri bahsinde *Tezkiretu'l-Muttakîn*'den naklettim. Bu afet, gizli kendini beğenmişliğin bir çeşididir.

4. Sülûkün ilk şevki sonucunda ibadet ve amel noktasında aşırıya gitme. Bu afet en tehlikeli afetlerdendir ve meyvesi, sâlikin bir süre sonra sülûk yükünü ebediyen yere bırakmasıdır.

5. Sırrın keşfi. Yani üstadla irtibatın keşfi, evrad ve ezkarın keşfi veya başkaları için hâller, rüyalar ve mükâşefelerin keşfi. Sâlik henüz emeklediği ve tecrübesi bulunmadığından ekseriya ihtiyatsızlık yapar. Yahut bazı bast (genişleme) hâlleriyle mest olur ve sırrı keşfeder. Sırrın keşfi insanı sülûktan az nasipli veya nasipsiz yapar. Bazen ölüm arzusuna sürüklenir. Hâfız, Hallac'ı vasfederken şöyle der:

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند / جزمش آن بود که اسرار هویدا می کرد

Pir-i mugan dedi ki: Darağacının kadrini yücelten dostun / Suçu şuydu… Sırları açığa vurmak.

6. Bunu yalnızca münasebet nedeniyle burada zikrediyoruz; çünkü bu derecenin afetlerinden sayılmamaktadır. Maddî bedene aidiyet, tam manasıyla lâhutî soyutlanmaya mânidir. Üstadın bu konudaki ifadesinde şöyle geçer:

> Bilmek gerekir ki, soyutlanmanın hâsıl olması istidat kadarıyla mümkündür. Yani sâlik lâhut âlemine girse de, ilahî isimlerin tamamında fena, hatta ehad isminde fena ortaya çıksa da ve mabutla beka olan beka ba'de'l-fena zuhur etse de buna rağmen bütün cihetlerden kâmil tecerrüt, hatta mümkün istidattan tecerrüt onun için hâsıl olmayacaktır. Her ne kadar bu hâlde onun ilmi ilahî ilimse de, her mevcutla birlikteyse de, maziden ve istikbalden haberliyse de bedenin idaresiyle genel alaka, imkân ufkunun ötesinde tam soyutlanmanın husule gelmesinin önündeki engel olacaktır. Bu nedenle ruhunun bedeniyle ve sair mevcudatla alakası arasında fark bulunduğu görülmektedir. Bedenini tamamen bıraktığı ve onun idaresiyle meşgul olmaktan ke-

limenin tüm manasıyla koptuğu ölümden sonra lâhutî tam tecerrüt ortaya çıkacaktır.

Şeyh Veliyullah Dehlevî, *Hemeat*'ta şöyle der: "Bu fakiri haberdar ettiler ki, ruhun bedenden alakasını kesmesi ölümden beş yüz sene sonra gerçekleşmektedir." Muhyiddin Arabî birçok yerde şöyle demiştir: "Mabutla bekadan sonra da sâlik için ayn-ı sabit baki kalacaktır." Bu meselenin insanın Allah'ın ism-i a'zamı olmasıyla herhangi bir aykırılığı yoktur. Zira mevcudat arasında, hatta melekler arasında insan ism-i a'zamdır. Nihayetinde bütün mertebeleri bedenle kazanırken, tam ve tamam tecerrüdün, hatta ayn-ı sabit ve mümkün şaibelerden soyutlanmanın hâsıl olmasından sadece bir merhale onun için ölümden sonra meydana gelecektir.[1]

Bendeniz, Üstadın bir meclisinde şöyle sordum: "Veliyullah Dehlevî'nin söylediği, ölümden sonra beş yüz yılda insan için tam lâhutî tecerrüdün ortaya çıktığı meselesinde bu sayının sırrı nedir?" Şöyle buyurdu: "Bilmiyorum." Sonra kısa bir düşünmenin ardından şöyle buyurdu: "Belki de sırrı şudur ki, dünya ve ahiret iki yarım hükmündedir. Allah'ın bir günü hükmünde. İlahî gün bin yıl olduğundan ve sâlik onun yarısını dünyada geçirdiğinden, lâhutî tam tecerrüdü elde edebilmek için beş yüz yıl olan (mücerret âlemlere uygun olarak) diğer yarısını da geçirmelidir." Sonra, "Elbette ki bu bir ihtimal." buyurdu.

2. Derece: Berzah Âlemi

Berzah Âlemini Tanıma[2]

Bu âlem şu isimlerle tanınır: Berzah âlemi, âlem-i misal, melekût âlemi, gayb-ı muzaf âlemi, kalp âlemi, hayal âlemi, gönül âlemi, kalbin nuranî hicapları âlemi, enfüsî orta kıyamet âlemi.

Âlem-i misali; muttasıl âlem-i misal ve munfasıl âlem-i misal olarak ikiye ayırmışlardır. Muttasıl misal, munfasıl misale pencere olan insanın hayal

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 39, dipnot: 19.

2- Daha fazla tafsilat için bk. Davud b. Ali Kayserî, *Füsûs Şerhi*'nin mukaddimesi, altıncı fasıl; Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 135, dipnot: 107 ve s. 49, dipnot: 33.

âlemidir. Munfasıl âlem-i misal ise madde âlemi ile akıl âlemi arasında yer alır. Berzah bu ikisinin arasındadır. Bu yüzden her ikisinden de payı vardır. Maddeden beridir, ama maddenin miktar ve şekil gibi bazı gereklerinden (genel anlamda) hissesi vardır. Sâlik olmayan sıradan insanlar bazen rüya yoluyla bu âlemle irtibat kurarlar. İnsanın rüyada gördüğü, muttasıl misali değil de munfasıl misali anlatıyorsa aslında bu âlemle irtibat kurmuş olmaktır.

Deneysel bilimin bu âleme pek o kadar erişimi yoktur; fakat bazı felsefî yazılar bu âlemin varlığında ısrarcıdır. İşrak mektebi -Meşşaî ekolün aksine- ve Hikmet-i Mütealiyye ekolü âlem-i misali ispatlamış ve onun özellikleri hakkında söz söylemiştir. İrfan ise misal âlemi üzerinde çokça durmuştur, öyle ki sâliklerin çoğu keşifleri bu âlemle bağlantılıdır. Madde âleminin genişlik bakımından berzah âlemine nispeti, rivayetlerin ifadesiyle: " كحلقة فی فلاة / Çölün ortasındaki bir yüzük gibidir."

Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri

1. Hayal ettiği ve gördüğü her şeyin kendisi olduğunu ve kendisinin dışında bir şey olmadığını düşünmek.[1]

2. Bütün hayalleri ve kirliliği zihin ve kalp sayfasından temizleyip gidermek ve hayalde sükûneti kazanmak.[2] Bu iş oldukça güçtür ve onu icra etmede çok ince çaba lazımdır.

3. Mücahede ile kıyamet-i vüstadan enfüsî kıyamet-i kübraya geçmek.[3]

Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri

1. Kendini berzah âleminde idrak.

2. Berzah âlemini ve onun madde âlemini çevrelediğini idrak.

3. Gaybın türlerine vukufiyet.

4. Nefsin insanın derununda gizlediği kirlilik ve hayallerden haberdar olmak.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 67, dipnot: 44.

2- Seyyid Muhmmed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 27.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 93, dipnot: 72.

5. Bazı manaların misalî suretler olarak tecessüm etmesi gibi kalbî müşahedelerin ortaya çıkması.

6. Eşyanın ve bireylerin berzah suretlerini bilmek.

Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri

1. Zihin ve kalbin sahne ve sayfasında gizli duran kirlilikler ve hayallerin tam manasıyla temizlenmemesi.

2. Berzah suretlerini görme nedeniyle şahıslara sıra dışı muamele. Üstad anlatırdı: "Merhum Şeyh Hasanali İsfahanî, kişilerin berzah suretlerini görürdü. Bazen berzah suretleri çirkin olduğu için mecliste onlara sırtını döner öyle otururdu. Elbette görüp de böyle yapmayan ve normal davranışlarda bulunanlar da vardır."

3. Başkalarının elinden tutmak için sorumluluk hissetmek. Çok kimse vardır ki, gayp âlemine aşina olup, keşif kapıları ona açıldığında ve insanların umumunun görmediği ve işitmediği şeyleri görüp işittiğinde, özellikle de başkalarında gayp yolundan gizli bir ayıp keşfettiğinde onun elinden tutup yardım etmesi, sülûk talimatı vermesi ve sülûk meclisleri tertiplemesi gerektiğini zanneder. Oysa zavallı bilmiyor ki, başkalarının elinden tutmanın şartı önce kendisinin tam insanî kemal makamına ulaşmasıdır; yoksa nisbî kemal ile başkalarına yardıma izin verilmez. Beceriksizce ve zamansızca yapılan bu yardımlar, karşı tarafın varlık çiçeğini soldurmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

3. Derece: Akıl Âlemi

Akıl Âlemini Tanıma[1]

Bu âlem şu isimlerle tanınır: Akıl âlemi[2], ruh âlemi, ceberut âlemi, kıyamet âlemi veya enfüsî kıyamet-i kübra âlemi, mutlak gayp âlemi, can âlemi, akıl ve ruhun nuranî hicapları, madde ve suretten tecerrüt âlemi.

1- bk.Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*. s. 49, dipnot: 33, s. 93, dipnot: 72 ve s. 160, dipnot: 138.

2- Âlem-i akl, başka bir atıfta Allah'ın masivasına tatbik edilir ve Allah'ın masivasını terk manasında ona eklenmek demektir. bk. age. s. 111, dipnot: 93.

Bu âlemde ne maddeden ve maddenin gerektirdiklerinden haber vardır ne de suretin. Deneysel bilimin bu âleme ilişkin hiçbir bilgisi yoktur; fakat İslamî irfan ve felsefe bu âlemin varlığında ısrarcıdır. Filozoflar bu âlemi meleklerin yeri kabul eder; çünkü insan ruhunun hakikatini de bu âlemle irtibatlı görürler. Bu âlem, nüzul kavsinde feyz-i mukaddesin ilk derecesi ve onun yükseliş kavsinde sonuncu derecesidir. Bu âlemin mevcudatı madde hicabından arınmış olduğundan, Hacı Sebzivarî'nin ifadesiyle, her biri, diğerlerini gösteren aynadır. Bu âlemde zaman ve mekândan eser yoktur. Bu âlemin varlıkları, zat makamında mücerret olmalarına ilaveten iş ve eylem makamında da mücerrettirler ve bedene ihtiyaç duymazlar. Âlem-i misal genişlik bakımından akıl âlemine nispetle, çölün ortasındaki bir yüzük gibidir.

Üstad Cevadî Âmulî şu görüştedir: Bu âlemde, varoluşsal kesret bulunmasına rağmen sayısal çokluk mevcut değildir. Bu nedenle "ukul-i aşere=on akıllar" ifadesindeki "aşere=on" kelimesi özel bir sayı anlamında değildir. Üstad bu konuda, İbn Sina'nın *Şifa*'sının haşiyesinde Sadru'l-Müteellihin'den bir cümleyi de şahit gösterir.[1]

Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri

1. Bütün suret ve mevhumların yokluğu ve imha edildiği üzerinde düşünmek.

2. Mücahede ile enfüsî kıyamet-i kübradan âlem-i lâhuta geçmek.

3. Çok zaruri durumlar hariç, kendisinde oluşan güçten yararlanmamaya çalışmak.

4. İlhamlar ve hâller meydana geldiğinde "yerinden kıpırdamama"ya çalışmak. Bu iş her ne kadar sülûkün bütün derecelerinde lazım ise de ve "Seferin Afetleri" bahsinde bunu tafsilatlı olarak izah etmişsek de bu derecede sâlike çokça musallat olduğundan tekrar dikkat çektik.

5. Tevhide ve izzet sahibi Allah'ın dergâhında zilletine fevkalade teveccüh etmek. Bu odaklanma, sâlikin bu derecedeki bazı hâllerinin menfi etkisini akamete uğratabilir.

1- Muhammed b. İbrahim Sadru'l-Müteellihin, *Hâşiyetu İlâhiyyâti Şifâ*, s. 3.

***Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri*[1]**

1. Manevî keşfin ve ruhî müşahedelerin zuhur etmesi.

2. Ruhun kudret bulması ve âleme hâkim olması. Bu durum aşağıdaki hâllerle (örnek olarak) kendini gösterir:

a) Düşünce ve fikirlere hâkimiyet.

b) Tayyü'l-arz ve'l-ma (yerde ve suda çok hızlı yürümek).

c) Tayyü's-sema ve'l-heva (gökte ve havada çok hızlı yürümek).

d) Ateşten geçmek.

e) Geleceği bilmek.

f) Hastalıkları iyileştirmek veya kişileri hastalatmak suretiyle nefislerde tasarrufta bulunmak.

g) Umumun düşüncelerinde tasarrufta bulunmak.

3. Nefsin tecellilerinin şu tertiple ortaya çıkması:

a) Maddî surette. Mesela kendisinin kendisi karşında durduğunu görüyor. (Bu hâl Merhum Melikî Tebrizî'nin talebesiyle ilgili ve yine merhum Kazî'den nakledilmiştir.)

b) Yeri ve göğü nur şeklinde ihata etmek.

c) Kendini yitirmek.

d) Kendi hakikatini tam tecerrütle görmek.

4. Merhum Bahru'l-Ulûm, sâlikin bu derecedeki hâli hakkında şöyle yazar: "Kendini biricik bir cevher, eşsiz mücevher, tabiat âlemini kapsayan, ölüm ve yok olmadan masun ve uzak, zıtların çatışmasından sıyrılmış, çelişkilerin horultusundan sükûnette biri olarak görür. Kendisinde, tabiat âleminin fevkinde olan sefa, kıymet, ışık ve parlaklık müşahede eder."[2]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 145, dipnot: 114, s. 160, dipnot: 138 ve s. 93, dipnot: 72.

2- age, s. 99.

Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri

1. Bu derecede en beter afet firavunluk ve enaniyet belasına müptela olmaktır. Eğer sâlik, kendinde müşahede ettiği vasıf ötesi nur ve ışığın, yine âlem üzerinde bulduğu tasarruf kudretinin, bunların hepsinin Rabbü'l-Erbab'a ait olduğunu anlamazsa firavunluğa düçar olur, kul ile Rabbin yerini birbiriyle karıştırır.

2. Yolun üstadına ihtiyaç duymamak. Sâlik bu derecede bir kısım ilim ve kudretleri elde edince kemal makamına ulaştığını ve artık yolun üstadına ve tarikin şeyhine ihtiyacı kalmadığını zanneder. Sâlikin yolun başından itibaren üstad-ı kâmil karşısında, "ölü yıkayıcısının önündeki ölü gibi" olması gerektiğinin söylenmesi, bu hâl ve davranışın onda derinleşmesi ve nefse tekmenin vurulduğu yer olan âlem-i akl gibi derecelerde üstada kayıtsız şartsız itaatten vazgeçmemesi nedeniyledir. Ayetu'l-Hak Merhum Cemaleddin Gulpayeganî'nin, ârif-i kâmil Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî ile bu kitabın başka bir yerinde naklettiğimiz öyküsü bu derece ile ilgili gözükmektedir.

4, 5, 6. Derece: Lâhut Âleminde Tevhid-i Ef'alî, Esmaî ve Zatî

Lâhut Âlemini Tanıma

Lâhut âlemi şu isimlerle tanınır: Âlem-i lâhut, tevhid âlemi, feyz-i akdes âlemi, âlem-i rububî, ilahî veya ulûhî âlem, can-ı can âlemi, canan âlemi.

Bu âlemin hakikatini, "feyz-i akdes" adının isimlendirme gerekçesi açıklamaktadır. Bu adlandırmayı izah ederken şöyle denmiştir: "Akdes (daha pak ve yüce) olarak adlandırılmıştır; çünkü feyiz ve feyiz alanın, feyiz verenin (zat) dışında olmasından daha pak ve daha münezzehtir." Lâhut âleminde sâlik âdeta vücub bölgesine adım atar ve "ayn"dan "ilim"e varır. Nazarî irfanda "zat" ıstılahı bazen genel anlama atfedilir; çünkü bu anlam feyz-i akdeste vaki olan şeylerin toplamını kapsamaktadır.

Bu konunun başındaki şemada geçtiği gibi, lâhut âleminin kendisi dört derecedir: A'yan-ı sabite veya hazreti ilmiyye, vahidiyyet, ehadiyyet ve ehadiyyet-i zatiyye. A'yan-ı sabitede bütün mahiyetler ve hüviyetler Allah'ın var etmesiyle değil -ki kendine has varoluşlardır-, onun varlığıyla; daha doğru ve daha net ifadeyle Allah'ın izhar etmesiyle değil, onun zuhuruyla tahakkuk ederler. Mesela o konumda hem ferdin ilmî sureti vardır hem de insan türü-

nün ilmî sureti. Hem evinizdeki ağacın ilmî sureti vardır hem de elma ağacı türünün ilmî sureti. Bu mahiyet ve hüviyetlere a'yan-ı sabite denir. A'yan-ı sabitenin kendisi ilahî isim ve sıfatların araç gereçleridir. Hazreti ilmiyye, hakikatte şeylerin iniş ve yükseliş seyrinin tüm cüz'iyatıyla ilgili Hakk'ın tafsilatlı ilmi olan kader sırrının vatanıdır. Bu hazret, mümkün varlıkların ve kesretlerin ortaya çıkış menşeidir. Allâme Tabatabaî'nin ifadesiyle, yaratılış için Hak Teâlâ'nın modeli ve çizelgesidir. A'yan-ı sabite, isim ve sıfatların "lâ-mec'ul" oluşuyla "lâ-mec'ul"dürler ve istidat lisanıyla nesnelliği (ayniyet) talep edip, varoluşsal "kün=ol" hitabıyla feyz-i akdes mertebelerinde gerçeklik bulurlar. A'yan-ı sabite, varlık kokusunu almadığı gibi hiçbir zaman da alamaz. Onlar, hazreti ilimde ilmî zuhurları vardır, a'yan-ı hariciyyede aynî tahakkukları yoktur.

İsimler ve sıfatlar feyz-i akdeste iki şekilde dikkate alınır: Ayrı, ayrışmış surette ve mündemiç, birleşik surette. "Âlem-i ulûhî ve rububî "de denilen "vâhidiyyet mertebesi"nde ilahî isim ve sıfatlar mefhum olarak -misdak olarak değil- birbirinden ayrışmış surette göz önünde bulundurulurlar. İlim orada mefhum olarak kudretten ayrı şeydir. Kudret de hayattan ayrıdır. Vs. Vâhidiyyet mertebesine "taayyün-i sâni (ikinci taayyün)" adı verilmiştir. Bu mertebe, esmaî tafsilatlar ve ve âlimin maluma karşı nisbî imtiyazı bakımından zatın zata olan ilminin vatanıdır. Yedi ilahî küllî isim olan ve hepsi de Allah isminin mecmuası altında yer alan "eimmetu'l-esma"nın yeri işte bu mertebedir. Allah'ın ilminin işrak feyzi bu mertebeden fışkırır. Vâhidiyyet, "vücud bi-şart-ı şey=şey şartıyla vücud" olarak ifade edilir.

"Ehadiyyet" mertebesinde ise ilahî isim ve sıfatlar -mefhum olarak- birbirine mündemiç surette (ayrı değil) dikkate alınırlar. O mertebede ilim, kudretin aynısıdır. Kudret de hayatın aynısıdır. Vs. Ehadiyyet mertebesine -bazen ehadiyyet-i mukabele adını alır, çünkü vâhidiyettin karşısında farz edilir ve bir şeye mukabil görülmeyen ehadiyyet-i zatiyyeden farklıdır- taayyün-i evvel adı verilir. Bu mertebe, esmaî mündemiçlik bakımından zatın zata olan ilminin vatanıdır ve ilim, malum zatın aynısıdır. Yani ilim, âlim ve malumun ittihadının vatanı olup esmaî tafsilat ve nisbî imtiyazdan eser yoktur. Bu rütbe, esma-i zatiyyenin rütbesidir -zatta söz konusu olan şuûn-i zatiyye mukabilinde söylenir- ve aynı zamanda gayp anahtarlarının rütbesidir. Ehadiyyet, "vücud bi-şart-i la" olarak ifade edilir. Hakikatte hakîm, bu mertebeyi "vacip" olarak tanır.

İnsanî kemalin son derecesi olan ehadiyyet-i zatiyye mertebesi aslında bir basamak değildir ve derece, mertebe olarak adlandırılamaz. Zira ehadiyyet-i zatiyye, taayyün ile lâ-taayyün arasında sınırdır ve taayyünün kendisi değildir. Hâfız şöyle der:

بیا ای شیخ و در خُمخانهٔ ما / شرابی خور که در کوثر نباشد

Ey şeyh, gel, bizim meyhanemizden cennette bile bulunmayan şarabı iç!

Bu, ehadiyyet-i zatiyye şarabının ta kendisidir. Bu vatana ulaşan kişi, tüm âlemlerdeki bütün taayyünlerden kopmuştur. Âlem-i lâhut konusunda daha fazla izahı nazarî irfan ilmine havale ediyoruz.

Hatırlatma

Her ne kadar feyz-i akdes bahsinde dört derece beyan ettiysek de dördüncü, beşinci ve altıncı dereceleri sâlikin tevhid-i fi'lî, ismî ve zatî mertebelerdeki hâline göre açıkladık. Konunun sırrı şudur: Birincisi, sâlikin a'yan-ı sabite, vâhidiyyet ve ehadiyyet mertebelerinin her birindeki hâllerinin tafsilatlı haberine sahip değiliz. Hâlbuki feyz-i akdes derecelerindeki durum hakkında bilgimiz var. İkincisi, ehadiyyet-i zatiyye mertebesi, hatta ehadiyyet basamağı seferin maksadıyla irtibatlıdır ve yolun menzillerinden sayılmaz. Üçüncüsü, fena ve tevhit mecrasında ilerleyen sâlikin sülûk merhalelerinin tevhid-i ef'alî, esmaî ve zatî ile izah edilmesi, sâlikin tevhit mecrasındaki seyrinin dereceleri ile sâlikin fena tarikindeki sülûkünün veriminin irtibatını daha doğru tasvir edebilir. Elbette ki tevhid-i ef'alî veya sıfatî, âlem-i ulûhîden önce sâlikin eline geçebilir. Dördüncüsü, Ali Müderris Zennuzî gibi bazı hakîmler, yükseliş seyrinde insanın vâhidiyyet makamına bile ulaşamayacağına inanmaktadırlar, nerede kaldı ehadiyyet makamı veya daha yukarısı![1]

Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri

1. Havâtırı tümüyle silmek (nefy-i havâtır). Sâlik, sülûkün başlamasından itibaren hâtırı (kalbe doğan şeylerin sebep olduğu düşünceler, insanın iradesi dışında zihnine gelen iyi veya kötü düşünceler) nefyetme yoluna adım atar; ama havâtır tümden silmek, zatî fena eşiği dışında ele geçmez. Mer-

1- Ali Müderris Zennuzî, *Bedâiu'l-Hikem*, s. 106.

hum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin metodunda zikir silahıyla ve nefsin hakikatine teveccühle bu iş mümkün olabilmektedir.[1]

2. Kalbî tevhit zikirlerinde devamlılık. "Lâ huve illa hû" veya "ya hû" gibi. Üstad, Allâme Tabatabaî'den, "ya hû" zikrinin çok kuvvetli olduğunu ve üstatların ona izin vermediklerini, yüksek mertebedeki sâlikler içinse en fazla yedi yüz kere söylenmesine izin verdiklerini naklederdi.

Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri

Sâlikin bu âlemdeki hâlleri çoktur; fakat hâllerinin tamamı üç hâle rücu eder: Tevhid-i ef'alî, tevhid-i sıfatî ve esmaî, tevhid-i zatî. Biz bu üç hâli izah etmekle yetineceğiz:[2]

1. Fena-i ef'alî olarak da adlandırılan tevhid-i ef'alî. Bu makamda sâlik, âlemde bir failden fazlasını görmez ve kendi işlerinin tümü ile diğer mevcudatın menşeini Allah görür. Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin metodunda sülûkün talimatlarından biri Kur'ân kıraatidir. Özellikle de Cuma geceleri Sâd Suresi ve her gün Sâffât Suresi'nin okunması. Sâlik, kariyi/Kurân okuyanı başkası ve kendisini dinleyici farz edecek şekilde okumalıdır. Bazen öyle olur ki, sâlik gerçekten de kariyi başkası olarak idrak eder. Bu, tevhid-i ef'alînin bir şekilde zahir olmasıdır. Tevhid-i ef'alî, "Varlıkta Allah'tan başka müessir/etkin yoktur." manasında, Güç ve kuvvet ancak Allah'ındır." ve "Allah'tan başka ilah yoktur." sözlerinin gerçek anlamıdır. Tevhid-i ef'alîde sâlik, Allah'ın fiilî tecellisi altında yer alır.

2. Fena-i sıfatî ve esmaî adı da verilen tevhid-i sıfatî ve esmaî. (İsim ve sıfat arasındaki farkın itibarî olduğunu biliyoruz. Kemal, örneğin ilim, sıfat olarak ve kemal sahibinin zatının ilavesiyle kemal, örneğin âlim isim olarak adlandırılır.) Bu makamda sâlik, âlemde ilim veya kudret ya da hayat gibi bir kemalin bir taneden fazla bulunmadığını (tevhid-i sıfatî) ve o kemalin de tamamen Allah'a ait olduğunu (tevhid- esmaî) idrak eder. İlim bir tektir ve âlim bir tektir. O da Yüce Allah'tır. Kudret bir tektir ve kâdir bir tektir. O da Yüce Allah'tır. Vs. Tevhid-i sıfatî ve esmaîde sâlik, sıfat ve isim tecelillerinin altında -bazen esmaî tecellilere zatî tecelliler de denmiştir- yer alır.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 164, dipnot: 141.

2- age. s. 160, dipnot: 139.

3. Fena-i zatî de denilen tevhid-i zatî. Yani sâlikin, sâliklerin arzusu olan makama erişmesi, kendi mecazî varlığını ihlas sepetine koyup Hazreti Dost'a takdim etmesi ve varlığın Hak Teâlâ'ya münhasır olduğunu anlaması. Bu makamda engin kesreti dolaşıp kolaçan eder, ama vahdetten başka bir şey bulamaz. Tevhid-i zatîde sâlik, zat tecellisinin ve tecelliyat-ı zatiyyenin altında yer alır.

Birkaç Nükte

1. Bilmek gerekir ki, sâlik lâhut âleminde sırlı keşifleri elde eder. Tıpkı vücud âleminin sırlarını keşif, küllî manalara vâkıf olma, ilahî küllî sıfat ve isimleri keşif gibi.[1]

2. Bilmek gerekir ki, fena-i zatîden sonra sâlik ikinci sefere başlar ve bu seferde tafsilatlı olarak isim, sıfat ve fiillerde fani olur. Fena-i zatîden sonra vuku bulan bu esmaî, sıfatî ve ef'alî fena, fena-i zatîden önce vuku bulan o esmaî, sıfatî ve ef'alîden başkadır. Bu yüzden zatî fenaya sır makamı, ondan sonra vuku bulan esmaî, sıfatî ve ef'alî fenaya hafi/gizli makamı ve bu ikisinden sonra gelen fenaya da ahfa/daha gizli makamı adı verilmiştir.[2]

3. Sâlikin ilahî sıfat ve isimlerdeki fenası tedricî şekildedir. İlahî isimlerin sıralaması vardır. Bazıları bazısının üstündedir. Sâlik sülûkta esma-i cüz'iyyede fenadan başlar ve ümmü eimeti'l-esmada fenaya ulaşır. İlahî isimlerin tamamının kökeni, Allah ismi veya ehad ismidir (mesele ihtilaflıdır). Sâlik, fena ile her isimde o ismin kulu ve onun mazharı olur. Mesela "abdulhalik" veya "abdurrazık"ın makamı, kesin olarak "abdullah"ın makamından aşağıdadır.

4. Fena-i zatî, en fazla ehadiyyet-i zatîyyede fena manasına gelir. Bu konu, irfanın muhkem ve kesin durumlarındandır; çünkü zat-ı ilahî ne hakîmin makulüdür/bilebileceğidir ne de ârifin meşhudu/görebileceği.[3] Daha önce geçtiği gibi, ehadiyyet-i zatîyye tabii ki taayyün değildir. Feyz-i akdesin

---

1- age.

2- *Esfâr*, c. 1, s. 14, Muhammed Rıza Kumşeî'nin taliki.

3- Bu sahada, henüz basılmamış müstakil bir risale kaleme almıştım. Bu risaleyi yazmamın sebebi, üstadım Cevadî Âmulî'nin, *Esfâr* dersinde bir oturumda beyan ettiği görüşüne göre böyle bir risale yazmanın zaruri olmasıydı.

a'yan-ı sabite gibi aşağı mertebelerinde, feyzin kıvamsız olması nedeniyle onu feyiz verenden ayırt etmek hayli güçtür. O menzilde kesretlerin tasavvur edilmesinin muhal olduğu ehadiyyet-i zatîyyeyi düşünün bir de.[1]

5. Bazıları fena-i zatî makamına, " hûve" adından alınmış "hâhût" âlemi ismini vermişlerdir.

Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri

Fena-i zatî makamına ulaşan ve sır taharetini bulan kimse, Allah'ın harem-i emniyetinde sükûnete kavuşmuştur. Bu durumda, diğer sâlikleri tehdit eden afetler artık onu tehdit edemez. Fakat kişi bu makama ulaşmadıkça tevhid-i esmaî ve sıfatî makamına erişse bile afetin hedefi olacaktır.[2]

Nakledildiğine göre, Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın en iyi talebelerinden biri o kadar gelişme kaydetmişti ki fena hâline ulaşmıştı -tabii ki fena onun için bir makam olmamıştı-. Hatta Merhum Haddad onu sülûkta kendi vasisi yapmış ve yazılı bir vasiyetname de yazmıştı; fakat isyanı nedeniyle ona öfkelendi ve yanından kovdu. Şöyle dedi: "Sahip olduğu ne varsa elinden aldım. Hatta onu vesayetimden azlettim." Sonra Hazreti Üstadı sülûkta vasisi olarak seçti.

Sıfat ve isimlerde fena olmanın en kötü afetlerinden biri, sâlikin bir isimde fani olduğunda o ismin etki ve özelliklerini elde etmesidir. Mesela diriltir ve öldürür vs. Çoğu kere böyle yapanın kendisi olduğunu zanneder. Bu da en büyük helaktir. Daha önce geçmişti, Merhum Ayetullah Seyyid Cemaleddin Gulpayeganî bir müddet kendini mevcudatın varlık kaynağı görmüş ve İmam Musa Kazım'ın (a.s) mukaddes sahasına tevessülle bu hâlden kurtulmuştu.

7. Derece: Beka Billâh

Bu derece, seferin maksadıyla irtibatlı olsa da burada genel olarak izah edilmesi yerinde gözükmektedir. Beka billâh makamı, mutlak tevhit makamına vuslat ve hulus mertebelerini geçmek demektir. Fena-i zatî makamına varan bütün sâlikler beka makamına ulaşamazlar. Bazı faniler bu fena maka-

1- bk. İbn Türke, *Temhîdu'l-Kavâid*.

2- age.

mında kalırlar. Bunlar mahv makamında kalarak sahv [sâlikin, kendisine gelen vâridin/ilhamın etkisiyle yaşadığı manevî sarhoşluk] makamına gelemezler; ama vasıl olan çoğu sâlik, fena makamından geçerek sahv ve beka makamına doğru kanat çırpar. Beka makamı, kesrete ve kesretin eserlerine rücu makamıdır. Beka makamına ulaşan bir sâlik, zatî keşiflere nail olur. Bu mükaşefeler, ruhî ve sırrî mükaşefelerden daha üstündür. Zatî keşifler şunlardır:

1. Varlığın hakikatini ve eserlerini idrak.

2. Hükmün imkân âlemine nüzulünün tertibini idrak.

3. Allah'ın kaza, kader ve meşiyyetinin kaynağını idrak.

4. Teşri ve vahyin kaynağını idrak.

5. Kayyum ihatasını ve maiyyetini idrak.

6. Hâdis olanın tahakkuk keyfiyetini ve onun rububî âlemlerle bağını (hâdisin kadimle bağını) idrak.

7. Vahdet ve kesretin ittihadını ve bu ikisinin irtibatını idrak.[1]

Ârif, beka billâh makamında esmaî tecellilerin altında yer alır. Bu yüzden hâlleri muhteliftir. Bazen kabz benzeri bir hâldedir. Bu, celal isminin tecellisine konu olduğu zamandır. Bazen de bast benzeri bir hâldedir. Bu da cemal isminin tecellisine konu olduğu andır. "Seferde Hafiflik" bahsinde daha fazla izah gelecektir.

Son Birkaç Nükte

1. Konunun başında geçtiği gibi, işler, hâller ve afetlerden maksat onların özel kısmı değil, genel ve umumî kısmıdır.

2. Âlem-i akl ve âlem-i misalin özelliklerini tanımada Hikmet-i Meşşaî, Hikmet-i İşrak ve Hikmet-i Mütealiyye'nin irfanla görüş farkı (misale inanmayan Hikmet-i Meşşaî hariç) çok değildir. Bu sebeple bu âlemleri tanımak için hikmetli öğretilerden nasiplenmek mümkündür.

1- bk. age. 160, dipnot: 138.

3. "Kur'ân", "burhan" ve "irfan" birbirinden ayrı olmadığından[1] bizim önerdiğimiz görüş, âriflerin müşahedesi olmasına ilaveten felsefî ve dinî bakımdan da ispatlanabilir. Merhum Allâme Bahru'l-Ulûm, *Risale-i Sülûk*'unda bir kısım ayet ve rivayetleri, kendisinin önerdiği on iki âleme -bunların üç âleme, yani tabiat, misal ve akıl âlemlerine uygun olduğunu kabul eder- tatbik etmeye büyük çaba harcamıştır.[2]

Sekizinci: Seferin Menzillerinin Müşterek On İki Hükmü

Mukaddime: Teşkîkin Özellikleri

Daha önce demiştik ki, sâlikin sülûkü Allah'ın mutlak feyzinin mertebelerinde gerçekleşir. Allah'ın feyzinin teşkîk vahdeti vardır. Her teşkîkli durumda dört unsur söz konusudur: Gerçek anlamda vahdet vardır ve gerçek anlamda kesret vardır. Bu kesret, gerçek anlamda vahdeti çepeçevre sarmıştır ve ona rücu eder. O vahdet de gerçek anlamda bu kesrette zuhur eder. Teşkîkteki kesret, birbirinden ayrı ve kopuk değil, mertebeleri olan kesrettir. Yani kesret, bir tek "vahdet"in derecelerini beyan eder. Bu nedenle dereceler birbiriyle karşı karşıya değildir.

Basît olan bir şeyde teşkîkin iktizası şudur ki, eğer mertebelerden birinde bir kemal varsa o kemal bütün mertebelerde bulunuyor demektir; elbette daha üst mertebelerde onun hakikati, daha aşağı mertebelerde ise rikkat hâli.

Teşkîkin ikinci iktizası sıçramanın muhal olmasıdır. Yani derecelere sahip bir işte, öncelikli dereceleri katetmeksizin -yükseliş ve iniş olarak- sonraki derecelerin katedilmesi mümkün değildir. Mesela makulün mahsusa teşbihi babından, farz edelim ki beş katlı bir binada ikinci kattan dördüncü kata veya dördüncü kattan ikinci kata gitmek istesek üçüncü kattan geçmek zorundayız. Üçüncü kattan geçmeksizin dördüncü veya ikinci kata ulaşmaya sıçrama adı verilir ve bu imkânsızdır.

Teşkîkin üçüncü iktizası, teşkîkli derecelerden her bir derecenin kendine has hüküm veya hükümleri vardır. Tıpkı sayı basamaklarından her birinin

1- Üstad Ayetullah Hasan Hasanzade Âmulî'nin henüz basılmamış bu isimde bir kitabı vardır.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 66, dipnot: 44.

kendine özgü hükmü olması gibi. Şimdi teşkîkin müşterek ve umumî on iki hükmüne başlayabiliriz.

1. Her Bir Makamın Makamların Tümünde Hazır Bulunması

Hakk'ın mutlak feyzinin teşkîkli olması itibariyle makamlardan her biri de makamların bütününde hazır bulunur; tabi daha üst makamlarda hakikati ve daha aşağı makamlarda rikkat hâli.

Molla Abdurrezzak Kâşânî şöyle der:

> Bu makamların tertibi ve bazılarının bazılarının altında yer alması, üsttekinin altta suretinin olduğu ve alttakinin de üstte mertebe ve derecesinin bulunduğu tür ve cinslerin tertibi gibidir. Üst basamakta duran kimsenin aşağı basamak üzerinde yer almadığı merdivenin basamakları gibi değildir. Bu meseleyi tövbe konusunda izah etmiş ve misal vermiştik.[1]

Kâşânî yukarıdaki mevzuyu izah ederken tövbenin mertebelerinin bütün mertebelerde bulunduğuna örnek getirir ve şöyle yazar:

> "Bidayat"ta tövbe: Amelî terk edişle masiyetlerden vazgeçmek ve onlara sırt çevirmektir.
>
> "Ebvab"da tövbe: Beyhude işleri ve mubah beyhude sözleri terk etmek, kalbi onlara eğilimden boşaltmak, Hakk'a teveccühe mâni olan şehvetlere meyillerden sıyrılmaktır.
>
> "Muamelat"ta tövbe: Hak Müteal'in işlerini görme sebebiyle bir işi Hak'tan gayrısından görmeye sırt çevirmek, nefsin güdüleri ve işlerinden sakınmaktır.
>
> "Ahlak"ta tövbe: Kendi iradesinden, kendisinin kapasite ve kuvvetinden el çekmektir.
>
> "Usul"de tövbe: Hak'tan gayrısına teveccühten, yâri görme iradesi ve azminde gevşeklik göstermekten vazgeçmektir.

1- Molla Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 24.

"Evdiye"de tövbe: Sâlikin, ilmi Hak Teâlâ'nın ilminde mahvolacak şekilde kendi ilminden sıyrılması ve göz kırpması miktarınca da olsa O'nun huzurunda bulunarak Hakk'ı unutmaktan el çekmesidir.

"Ahval"de tövbe: Mahbubu unutmaktan ve keza O'ndan başkasına (hatta kendisine) yüzünü dönmekten el çekmektir.

"Velayat"ta tövbe: Vecd olmaksızın sükûnet ve dinginlikten, telvîn ile mükedder olmaktan ve keşif nurundan mahrum kalmaktan el çekmektir.(1)

"Hakayık"ta tövbe: Hak'tan gayrısını müşahededen ve sâlikin varlığının baki kalmasından vazgeçmektir.

"Nihayat"ta tövbe: Sâlikin fenadan sonra varlığın geriye kalanlarının bakiyesinden vazgeçmektir.(2)

2. Yolun Menzillerinden Her Birinin Hükmüne Riayet Lazımdır

Hakk'ın mutlak feyzinin teşkîkî olması itibariyle yolun menzillerinden ve sülûkün mertebelerinden her birinin bir hükmü vardır ve ona riayet lazımdır. Şu hâlde denebilir ki:

هر مرتبه از سلوک حکمی دارد / گر حفظ مراتب نکنی زندیقی

Sülûktan her mertebenin bir hükmü vardır / Eğer mertebelere uymazsan zındıksın.

Buna göre, bir işin bir mertebede sâlike farz, başka bir mertebede mekruh veya hatta haram olması mümkündür. Ne güzel söylenmiştir:

حَسَناتُ الأَبْرارِ سَيِّئاتُ الْمُقَرَّبِينَ / İyilerin iyilikleri, mukarrebler için kötülük sayılır.(3)

1- Vecd ve telvin, ayrıca izah edilmesi gereken irfan ıstılahlarındandır. [Vecd: Kasıt ve zorlama olmadan Allah'ın bir lütfu şeklinde sâlike gelen ve onu kendinden geçiren manevî çarpıntı. Telvîn: Hakk'ın tecellilerinin farklılaşması ile kulun hâlinin devamlı değişmesi.]

2- age, s. 16.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 205.

Sadî'nin ifadesiyle:[1]

عاصیان از گناه توبه کنند / عارفان از عبادات، استغفار

Âsiler günahtan tövbe eder / Âriflerse ibadetten istiğfar.

Eğer kişi Masum İmam'la (a.s) sahip olduğu özel ilişkinin peşindeyken; " إِنَّ الْحَسَنَ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ حَسَنٌ وَإِنَّهُ مِنْكَ أَحْسَنُ لِمَكَانِكَ مِنَّا، وَإِنَّ الْقَبِيحَ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ قَبِيحٌ وَإِنَّهُ مِنْكَ أَقْبَح لِمَكَانكَ مِنَّا / *İyilik her kimden gelirse iyidir; ama senden gelirse bizimle ilgili konumun nedeniyle daha fazla iyidir. Kötü iş her kimden gelirse kötüdür; ama senden gelirse bizimle ilgili konumun dikkate alınınca daha büyük kötülüktür.*"[2] hitabına muhatap oluyorsa, bu durumda yol almış sâlik, Hazreti Hakk'a yakınlığı miktarınca neden bu hükmün kapsamına girmesin? "Seferin Kılavuzu" bahsinde demiştik ki, üstad-ı kâmile ihtiyacın önemli sebeplerinden biri, her menzilin kendine has ahkâmına riayet etmemesinin tehlike yaratması ve bazen firavunlaşma belasına müptela olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır.

3. Sıçramanın Muhal Olması

Sıçrama muhaldir. Öyleyse bir önceki mertebede ikamet olmaksızın daha yukarıdaki mertebede ikamet de muhaldir. Mesela bir kimse akıl âleminde durmak istese kesinlikle misal âleminin bütün aşamalarından geçmek zorundadır. Sülûkün mertebeleri günün saatlerine benzetilmiştir. Bir saat tamamen bitmeden diğer saatin sırasına ulaşılamaz.[3]

4. Üst Mertebenin Bazı Özelliklerinin "Hâl" Suretinde İdrak Edilmesi Mümkündür

Sırf geçici malumat, hâlin mücerret husulü ve üst mertebenin bazı özelliklerinin idraki aşağıdaki mertebede "ikamet"e bağlı değildir. Şu hâlde, misal âleminden tamamen geçmemiş kimse için akıl âleminin bazı hususiyetleri

1- *Gülistân*, ikinci bab.

2- İbn Ebi'l-Hadid, Şerh-i *Nehcu'l-Belâğa*, c. 18, s. 205.

3- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 65 ve 66; Hâce Nasîruddin Tusî, Evsâfu'l-Eşrâf, s. 47.

ve eserleri "hâl" suretinde aşikâr olabilir.[1] Bu mesele önceki mevzuyla birlikte yolun menzillerinin umumî ahkâmından bir hükmün iki çehresi olarak ele alınabilir.

5. Her Âlemden Geçmek İçin Genel Hatlarıyla Malumat ve Keşif Yeterlidir

Her âlemden geçiş, o âlemin eser ve hususiyetlerinden bütünüyle haberdar olmayı gerektirmez. Çoğu kere bazı kimseler, melekutiyyenin suret keşifleri ayrıntılı olarak ortaya çıkmaksızın misal âleminden geçebilir. Hatta sadece rüyalar vasıtasıyla misalin suretlerinden bir kısmını idrak edebilir yahut geçmiş ve gelecekteki bazı misal durumları onlar için rüyada keşif olabilir. Nitekim Ayetu'l-Hak Merhum Mirza Ali Kazî'den (r.h) şöyle nakledilmiştir: "Merhum Ayetullah Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm'a hayli yakın kimselerden olan Merhum Şeyh Zeynelabidin Selmasî'nin bütün keşifleri rüyada olmuştur. Elbette ki bir âlemi geçmek için o âlemin eser ve hususiyetlerine dair genel hatlarıyla malumat ve keşfin gerektiği kesindir."[2]

6. Daha Üst Mertebeye Yürümek, Her Mertebenin Islah İmkânını Hazırlar

Her mertebenin ıslah ve tashihi, yalnızca sâlik daha üst mertebeye yol aldığı takdirde gerçekleşebilir. Cüneyd Bağdadî der ki:

> Sâlik kul bazen bir hâlden daha üstün bir hâle intikal eder. Henüz önceki hâlden bir şeyler baki kalmış olmasına rağmen. Sonra o üstün makamdan önceki makama yukarıdan bakar ve onu ıslah eder.[3]

Hâce Abdullah Ensarî, Cüneyd'in sözünü tekmil ve tenkit babından şöyle der:

> Benim görüşüme göre, ondan geçmedikçe ve sonra da yukarıdan onu tekmil etmedikçe sâlik kul için hiçbir makam düzelmez.[4]

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 66.

2- age, dipnot.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 15.

4- age.

Bu durumda, Cüneyd vuku bulma seviyesinde veya azami seviyede yukarıdaki meseleyi ortaya koymaktadır; Hâce ise zaruret ve devamlılık seviyesinde.

7. Sülûkün Nihayetlerini Tashih, Bidayetlerini Tashihe Bağlıdır

Yukarıdaki mertebelerde aşağı mertebeleri ıslah ve tekmilin gerçekleşmesi gibi, sülûkün nihayetleri, bidayetleri (başlangıçları) tashihten başka şekilde düzeltilemez. Hâce Abdullah Ensarî *Menâzilu's-Sâirîn*'de şöyle yazar:

> Bil ki, irfan ulemasının tamamı, sülûkta son mertebelerin, başlangıçtaki mertebeleri tashih etme haricinde düzeltilemeyeceğinde icma etmişlerdir. Tıpkı binaların temel olmadan inşa edilememesi gibi.

Daha sonra "bidayat"ı yorumlarken şöyle der:

> Bidayat'ın tashihi şudur: İhlas şühuduyla ve ödülü hesaba katmayarak ilahî fermanı -var olduğu şekliyle- ikame edip ona sarılmak, Nebevî sünnete tâbi olmak, muhalefetten korku müşahedesiyle ilahî nehyi yüceltmek, nasihatı esirgemeksizin herkese saygı göstermeye riayet etmek ve herkes için kaygılanmak, kendi yükünü başkalarının boynuna yüklememek, vakti ziyan eden her dost ve yoldaştan uzaklaşmak, kalbi bulandıran her sebepten uzaklaşmak...[1]

Belki de bu nedenle Hâce Abdullah *İlahînam*e'sinde şöyle der: *"İlahî, herkes akıbetten korkar, Abdullah ise başlangıçtan."* Bu sözün tabi ki başka bir anlamı daha vardır, ama konumuzla ilgili değildir. Üstad, sâlikin yakza ve tövbesinin kuvveti miktarınca seyrin süratlenip sağlamlaşacağına inanırdı.

8. Bazı Makamlar Bütün Mertebe ve Makamlarla Bir Araya Toplanabilir

Her ne kadar ilk duruma göre bütün makamlar tüm mertebelerde bir şekilde hazır bulunuyorsa da bu huzur, bazı makamlarda daha aşikâr ve daha vurguludur; murakabe gibi. Murakabe âriflerin bazı kitaplarında diğer makamların yanında yer almıştır. Nitekim Hâce Abdullah'ın *Menâzilu's-Sâirîn*'inde üçüncü kısmın (muamelat) ikinci makamı olarak geçer. Elbette ki ilim ehli murakabenin, bütün mertebelerle bir araya getirilebilecek ve her mertebede

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 18 ve 19.

kendine has manası olan genel bir anlam taşıdığını bilir.[1] Murakabe bu bakımdan ilahî takva gibidir. Takva ise tevekkül gibi makam değildir. Bilakis bütün mertebe ve makamlarla bir araya gelebilir.[2]

9. Meczup Sâlik ve Sâlik Meczup

Ehl-i marifet demiştir ki: Bir sâlik var, bir de meczup. Daha net bir ifadeyle, bir meczup sâlik vardır, bir de sâlik meczup. Bu ikisi arasındaki farka dair birtakım görüşler ortaya atılmıştır:

a) Bazıları der ki: Meczup sâlik başta sülûka çıkar, sonra cezbe onu kapar ve kemale ulaştırır. Fakat meczup sâliki başta cezbe kemale ulaştırır ve sonra sülûka başlar. Kâşânî şöyle der:

> Maksud ve mahbub, sülûktan önce cezbeyle kapılıp kaçırılır. Bu nedenle sülûkün son mertebeleri başlangıçtaki mertebelerinden öncedir; fakat muhip/seven müritte durum tam tersinedir.[3]

Belki de bu, Ebu Ubeyd Busri'nin kastettiği şeydir (Hâce Abdullah'ın naklîne göre). Şöyle der:

> Allah Teâlâ'nın, sülûkün başlangıcında sondaki mertebeleri kendilerine bahşettiği kulları vardır.[4]

Sıçramanın geçersiz olması -daha önce geçtiği gibi- esas alındığında denebilir ki, bu tür ifadeler ya yanlıştır ya da ihmaldir. Doğrusu, aşağıda naklettiğimiz izahtır.

b) Şeyh Necmeddin Râzî, nefis kitabı *Mirsâdu'l-İbâd*'da şöyle belirtmiştir:

> Bu yolun yolcuları iki kısımdır: Sâlikler ve meczuplar. Meczuplar, cezbe kemendiyle kapılıp bu makamları çabucak geçerler. Şevkin galebeleri hakkında pek fazla malumat vermezler. Yolun hâlleri, makamları tanıma, afetleri keşif, yolda karşılarına çıkan -hayır ve şer, faydalı ve

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 53.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 2, s. 57.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 17.

4- age, s. 14.

> zararlı- şeylerden tam manasıyla haberdar değillerdir, bir şeyhi ve tâbi olacakları birini de bilmezler.
>
> Sâlik ise cezbe kemendiyle götürülse de sükûnet ve yavaşça götürülür. Her makamda yolun hayır ve şer, maslahat ve fesat hâlleri ona arz edilir. Bazen yolda olur, bazen de yoldan sapar ki yola ve sapmaya tam manasıyla vâkıf olsun. Bu sayede başka bir cemaatin delil ve rehberliğine ihtiyaç duymaz.[1]

Hâce Necmuddin'in bu cümlesinden aşağıdaki noktalar anlaşılmaktadır:

1. Sâlik ve meczubun her ikisinin de bir sülûkü ve cezbesi vardır.

2. Sâlikin sülûkü yavaş ve sakin, meczubun sülûkü ise çabuktur.

3. Meczup sâlik -sâlik meczup değil- dışında kimse seferin kılavuzu olamaz.[2]

c) Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*'de "cezbe"yi tarif ederken şöyle demiştir:

> Cezbe, Allah'ın, inayeti gereği, kulun seyir boyunca kendisine ihtiyaç duyduğu her şeyi sıkıntı çekmeksizin ve uğraşmaksızın ona hazır etmesidir.[3]

Meczubu tarif ederken de şöyle demiştir:

> Meczup, Allah'ın kendisi için yapıp var ettiği, ünsiyet dergâhı için seçtiği ve kudsiyet suyuyla pak kıldığı kimsedir. Bu nedenle o, Allah vergisi lütuflarla, yolun hiçbir sıkıntısıyla karşılaşmaksızın sülûkün tüm makam ve mertebelerine ulaşmıştır.[4]

Bu iki ifade, *Mirsâdu'l-İbâd*'dan naklettiğimize yakındır. Şu hâlde, Kâşânî'nin *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*'deki görüşünden vazgeçtiği söylenebilir. Yahut *Şerh-i Menazil*'deki ifadesi zahirinin hilafına yorumlanmalıdır.

1- Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 212.

2- Kayserî, Mukaddeme-i *Füsûs*'ta bunun aksine inanmaktadır. Seferin kılavuz ve şeyhliğinin sâlik meczuba ait olduğunu belirtir.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 39.

4- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 39.

İki hatırlatma

1. İnsan başlangıç seviyesindeki cezbeyi umut edip de sülûka girişmemezlik yapmamalıdır; çünkü:

Birincisi, sâlik meczupların sayısı çok azdır.

İkincisi, insanın meczup olabilmesi ve cezbeyle yolu katedebilmesi için tercihe dayalı belli bir amel olmadığı anlaşılmaktadır. Bilakis Allah, bazı kullarını bize gizli olan bir nedenle veya bazı sebeplerle cezbeyle kapıp götürmektedir.

Üçüncüsü, meczup sâlik, sâlik meczuptan daha üstün ve daha güçlüdür. Meczubun elden tutup yardımcı olma kudreti yoktur. Fakat meczup sâlik, kemale erdikten sonra başkalarına da yardım edebilir.

2. Sâlik başından itibaren cezbeyle yol katedebilir. Hâfız der ki:

تا که از جانب معشوق نباشد کششی / کوشش عاشق بیچاره به جایی نرسد

Maşukun tarafından bir cezbe gelmedikçe / Biçare âşığın gayreti hiçbir yere varamaz.

Tabii ki kendisinin yolu katettiğini, böylece "kendi"nden geçip lika ve fena makamına ulaşacağı noktaya varacağını zanneder. Müteharrik ile muharrikin bir olmasının mümkün olmadığını şühudla anlayıp kavrayacağı yer işte burasıdır. Bu nedenle işi Rabbine bırakır.

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی، خدا بکند

İşini Tanrı'ya bırak da gönlünü hoş tut. Davacı acımazsa, Tanrı acır. [1]

Evet:

تو بندگی چو گدایان به شرط مزد مکن / که خواجه خود هنر بنده پروری داند

Yoksullar gibi karşılık umarak kulluk etme. / Sevgili, esasen kula bakmayı, kulu görüp gözetmeyi bilir. [2]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- age.

Merhametli Allah, cezbeyle onun işini tastamam yapar:

> Rahman'ın cezbelerinden bir cezbe, insan ve cinlerin tüm ibadetlerine denktir.[1]

10. Sülûkün Başlangıç ve Sonunun Benzeşmesi

Marifet ehli şöyle der: "النِّهاياتُ هِيَ الرُّجُوعُ اِلَى الْبِدايات". Bu konu Cüneyd Bağdadî'den nakledilmiş ve daha sonra da tüm ârifler nezdinde kabul görmüştür.[2] Kâşânî bu ifadeyi şerh ederken şöyle der:

> فكل ما فى النهاية له صورة فى البداية الّا انّ بين الصورتين بونًا بعيدًا، فانّ المبتدى يفعل ما يفعل بنفسه و المنتهى يفعل ما يفعل بالحق.

> Sonda olan her şeyin başta bir sureti vardır. Ne var ki, baştaki ile sondaki suret arasında hayli mesafe vardır. Çünkü yola henüz koyulan sâlikin yaptığı her şeyi "kendi"si yapar. Kâmil ârifin ise yaptığı her şeyi "Allah" yapar.[3]

Hâce Abdullah Mağribî, Hâce Havra'ya *Nur-i Vahdet* risalesinde ne güzel söyler:

> Ey Seyyid! Yüksek mertebeli bir ârif buyurdu ki, dervişlik, hayali tashih etmektir. Yani kalpte Hak'tan gayrısının kalmamasıdır. Elhak, güzel söylemiştir.[4]

Evet, dervişlik, hayali düzeltmek demektir. Dervişlik, malı sahibine iade etmektir. Dervişlik, hırsızlıktan el çekmek ve emanete hıyanet etmemektir. Dervişlik, gerçeği görmek ve *"Allah'ım, her şeyi olduğu gibi bana göster."*[5] duasının icabeti demektir.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 10.

2- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 25.

3- age.

4- Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, s. 7-11.

5- İbn Ebi Cumhur Ahsâî, *Avâli'l-Leâli'l-Azîziyye*, c. 4, s. 132.

Üstatlardan birinin[1] ifadesiyle: Kemale ulaşan, yani belli bir noktaya varan ârif görür ve anlar: "Sadece Allah'tır ve ilahlığını yapmaktadır."

11. Sâliklerin Aslî Makamlardaki Müşterekliği ve Fer'i Makamlardaki Farklılığı

Sâlikler ana makamlar boyunca müşterektirler; ama cüzi makamların umumî olma mecburiyeti yoktur. Kâşânî şöyle der:

> Bazı sâlikler kimi makamlara doğru meyletmezler. Bu, onların istidadında olan özel bir sebep dolayısıyladır. Bazıları da aynı nedenle kimi makamlarda duraklamazlar. Bir sâlik ise istidatlarının kuvveti nedeniyle hiçbir zaman mest olma ve kendini kaybetme hâlinde kalmaz. Kimileri de "mahv"dan "sahv"a gelemezler. Bu itibarla sülûklarının nihayeti farklılık arz eder. [2]

Kâşânî bunu esas alarak Hâce Abdullah'ın Menazilu's-Sâirin'indeki tertibi sâliklerin hâl çeşitleriyle temellendirir. Yani "vasat istidat derecelerinde, kâmil fıtrat gereği ve her aşamadaki engel ve imtihanlarına müptela olan"[3] sâlik.

12. Sâlikin Düşüşünün Çeşitleri

Sâlikin yükselişi çabuk gerçekleşebileceği gibi -ki buna "cezbe" adı verilir- normal şekilde de gerçekleşebilir -ki buna "sülük" denir-. Aynı şekilde, düşüşü de bazen çabuk olur -ki buna "istidrac" denir- ve sâlik aniden esfel-i sâfilin mertebesine döner, bazen de tedricen, yavaşça ve sakin biçimde gerçekleşir. "İstidrac" kelimesi çoğunlukla ikincisine söylenir.

Bu, sâlikin düşüşünün sebebinin ne olduğuna bağlıdır. Bazen düşüşün sebebi sâliki düşürmede o kadar güçlüdür ki, göz açıp kapayıncaya kadar sâliki uzaklığın en sefil derekelerine gönderiverir. Bazen de o denli güçlü değildir, yavaşça ve tedricen sâliki "istidrac"a sürükler. İkinci kısmın çok daha tehlikeli olduğunu bilmek gerekir; çünkü çoğu konumlarda sâlik geri-

---

1- Üstad Ayetullah Hasanzade Âmulî gerçekten asrımız nadir şahsiyetlerinden sayılmaktadır.

2- Abdurrezzak Kâşânî, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, s. 17.

3- age.

lediğini kendisi anlamaz. Ezberleri ve hayalleriyle oyalanmaktadır ve mutludur. Kur'ân'ın ifadesiyle:

... سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ۙ وَاُمْلِی لَهُمْ ؕ اِنَّ كَيْدِی مَتِينٌ.

Biz onları hiç farkına varmayacakları şekilde ve hiç bilmeyecekleri bir yerden adım adım helâke yuvarlayacağız. Onlara belli bir süreye kadar mühlet veririm. Fakat vakti gelince, benim tuzağım pek çetindir.[1]

1- A'râf (7), 182-183.

15. FASIL: SEFERİN MAKSADI

Sülûk: Bitmeyen Yol

Sülûk nihayetsiz devam eder; çünkü sülûkta maksat Allah'tır ve Allah'ın sonu yoktur. Şu hâlde, sülûkün maksat ve sonundan bahsediliyorsa kastedilen, kendisi sonsuz olan ve hakikatini hiç kimsenin bilmediği maksadın başlangıcının neresi olduğudur.

کس ندانست که سرمنزل مقصود کجاست / آن قدر هست که بانگ جرسی می آید

Sevgilinin konağı nerde? Kimse bilmedi gitti. / Şu kadar var ki, bir çan sesidir, duyulmakta.[1]

سرمنزل فراغت نتوان ز دست دادن / ای ساروان فروکش کاین ره کران ندارد

Feragat konağını bırakmaya imkân yok. / Kervanbaşı, dur. Zaten bu yolun ucu, sonu yok ki![2]

از هر طرف که رفتم جز وحشتم نیفزود / زنهار از این بیابان وین راه بی نهایت

Ne yana gittiysem, vahşetim arttı. / Aman bu çölden, feryat bu sonu olmayan yoldan![3]

Sülûk bir çıkış noktasından başlar, birtakım menzilleri katederek "maksat" olan son menzilde nihayet bulur. Fakat bu "maksat", diğer menziller gibi sınırlı değildir ki ondan geçmek mümkün olsun. Bilakis sınırsızdır, aziz/mağlup olmayan üstün ve kahhardır; orada tek çare boğulmaktır, çoğu boğulmada ilerleme vardır.

بحریست بحر عشق که هیچش کناره نیست / آنجا جز آنکه جان بسپارند چاره نیست

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

2- age.

3- age.

Aşk denizi öyle bir deniz ki, hiçbir şey kıyıda kalamaz / Orada ancak can vermek var, çare yok.[1]

"لولاک لما خلقت الافلاک/*Eğer sen olmasaydın imkân âlemini yaratmazdım.*"[2] hitabına muhatap olan eşref-i mahlukat Allah Resulü (s.a.a) bile Allah'a hitaben şöyle arz eder: "رَبِّ زِدْنِی فِیکَ تَحَیُّرًا/*Allah'ım, zatın hakkında hayretimi arttır.*"[3] Ârifte meydana gelen hayret (tahayyür) tabii ki övülmüş şaşkınlıktır; çünkü "hakku'l-yakin"e ulaşmanın meyvesidir. Neticesi kuşku olan yerilmiş hayret değildir. Bir çölün ortasında kaldığınızı, susuzluktan helakin eşiğine geldiğinizi ve karşınızda hangisinin sizi suya götüreceğini bilmediğiniz birkaç yol bulunduğunu düşünün. Bu şaşkınlık cahillik ve kuşkudan kaynaklanmaktadır. Fakat eğer sonunda dağlık bir yoldan gider ve dağın tepesinde aniden onlarca lezzetli pınar görürseniz susuzluğunuzu unutur ve hangi pınardan içeceğinizi şaşırırsınız. Bu hayret övülmüştür ve "ilmu'l-yakin"den sonra hâsıl olur. İlmin yoğunluğundan kaynaklanır, cahillik ve kuşkudan değil.

İnsan, Hakk'ın feyz-i mutlakına baktığı ve onca güzellik, parlaklık, kemal ve cemali gördüğünde tahayyüre gark olur ve elinde kalan şeyin yalnızca hayret olduğunu fark eder. Bu durumda Hakk'ın zatî isim ve sıfatlarını müşahede makamına vâkıf olup ve sonsuz kemalat deryasını gözlemleyip de hayrete düşmemesi mümkün müdür? Yahut tahayyürü sona erebilir mi? Bu tahayyür vasfedilebilecek bir şey değildir. Meşhur tabirle: "İdrak edilir ama anlatılmaz."

Bahsin Zarureti

Sülûkün maksadından söz etmek çok önemlidir; çünkü insandaki her hareket ve fiil, o hareket ve fiilin faydalarından haberdar olmanın ardından şekillenen irade ve seçimin sonucudur. İnsan sülûkün maksadını görmedikçe bunun önemi onun için yeterince açık değildir ve gerekli gayreti göstermez.

1- age.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 16, s. 405; İbn Şehrâşûb, *el-Menâkıb*, c. 1, s. 216. Ayetullah Milanî, rivayetin, Peygamber'in feyzde vasıta olmasını ifade eden "خُلِقَتِ الاَفْلاکُ" (âlem yaratılmazdı) şeklinde geldiğine ihtimal vermiştir. bk. *Sedo Noh Porseş ez Fakih-i Ehlibeyt*, s. 22.

3- Necmuddin Râzî, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 182.

Sülûka gönül veren insan bir müddet sonra Allah'a muhabbet ve aşkın lezzetini tadar ve artık buna sırt çevirmez. İmam Seccad'ın (a.s) ifadesiyle:

إِلٰهی! مَنْ ذَا الَّذی ذَاقَ حَلاوَةَ مَحَبَّتِكَ، فَرامَ مِنْكَ بَدَلًا؟ وَمَنْ ذَا الَّذی أَنِسَ بِقُرْبِكَ، فَابْتَغٰی عَنْكَ حِوَلًا.

> Allah'ım, senin muhabbetini alıp da senden başkasını senin yerine geçirecek kim vardır? Sana yakınlığa ünsiyet kazanıp da senden başka yöne yönelecek kim vardır?[1]

Elbette ki yolu maksatla, köprüyü menzille, denizi sahille karıştırma tehlikesi hep vardır. Bu sorun, maksadı ve onun özelliklerini tanımaktan başka şekilde halledilemez. Örnek olarak Merhum Ayetullah Seyyid Cemaleddin Gulpeyganî'nin hikâyesini zikredebiliriz:[2]

Merhum Seyyid Cemaleddin Gulpeyganî dinî ilimler tahsilinin başlangıcında İsfahan'da bulunmuştu. (Aynı sıralarda bir süre Ayetullah Burucerdî ile birlikte ders görmüş ve müzakereler yapmıştı. Bu dostluk ve ilmî irtibat merhumun hayatı boyunca devam etti. O kadar ki ihtiyat gereken durumlarda meseleyi "fe'l-a'lem"[3] ünvanıyla Merhum Gulpeyganî'ye havale ederdi.)[4] Bu dönemde sülûkün meselelerinde, irfan alanının iki üstadıyla, yani Merhum Cihangir Han ve Merhum Ahund Kâşânî ile de irtibat içindeydi. Tahsiline devam etmek için Necef-i Eşref'e hicretten sonra, kısa bir süre Seyyid Cevad isimli birinin eğitimine girdi. Daha sonra da Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Ali Necefâbâdî'den eğitim aldı. Sonra onun aracılığıyla ârif-i kâmil Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin talebe halkasına katıldı.

Hz. Üstada şöyle anlatmıştı:

Necef'te bana bir hâller oldu. Vicdanen ve gözlerimle yerdeki ve gökteki tüm mevcudatın benden varlık aldığını görüyordum. Öte yandan böyle bir şey olamayacağını da biliyordum; çünkü var eden ve varlık veren Allah'tır, o

---

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Münacat-i Hamse Aşere, Münacatu'l-Muhibbîn.

2- Bu hikâyeyi daha önce aktarmıştık, ama burada başka bir hedef nedeniyle ve farklı bir tabirle tekrarlıyoruz.

3- Daha bilgili müçtehid. (Çev.)

4- bk. *Mecelle-i Hovze*, Şomare-i Vîje-i Merhum Ayetullah Burûcerdî.

kadar. Geriye kalanı ise "nispet ve itibar"dan ibarettir. Hülasa Emîrü'l-Müminin'in (a.s) mutahhar türbesine gittim ve müşkülümün kalkmasını talep ettim; ama hacetim giderilmedi. Sorun aynı şekilde devam ediyordu. Ta ki bir gün yaya olarak Kazımeyn'e doğru yola düştüm. Hava oldukça soğuktu. Harem-i mutahhara ulaştığımda halıları topladıklarını gördüm. Ben de toza toprağa bulanmış o hâlimle hareme girdim. Pak türbeyi çevreleyen giriş kapısının eşiğinde başımı soğuk zemine koydum ve o kadar ağladım ki yüzümün altındaki zemin ıslandı. O anda eski hâlime döndüm ve kendime sordum: Ben kimim? Ben neyim? Bir hiç, bir zerreden de aşağı; ben mevcut bile değilim, nerede kaldı mucid (var eden) olayım.[1]

Seferin Maksadı (Allah) Hakkında Tefekkür Caiz Midir?

Belki de ayet ve rivayetlerde geçen dinî öğretiler itibariyle, Allah'ın kendisi olan sülûkün maksadından bahsetmemek gerektiği düşünülebilir. Mesela Kur'ân'da, "وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ" **/ Allah sizi kendisinden sakındırır."**[2] şeklinde geçer. Rivayetlerde de şöyle denmiştir:

> وَلَا تَتَكَلَّمُوا فِی ذاتِ اللّٰه / Allah'ın zatı hakkında konuşmayın.[3]
>
> إذا انتَهَى الْكَلَامُ إِلَى اللَّهِ فَأَمْسِكُوا / Söz Allah'a geldiğinde kendinizi tutun ve artık konuşmayın.[4]

Fakat bu düşünce doğru değildir. Çünkü:

Birincisi, pek çok ayet ve rivayette marifetullahın (Allah'ı tanımanın) gerekliliği vurgulanmıştır. Marifet de tefekkür, düşünce ve dikkatten başka yolla mümkün değildir.

İkincisi, bu ifadelerden maksat, zatın künhü üzerinde tefekkür ve düşüncedir. Zatın künhünün de düşüncenin mecalinin değil, hayretin sahası olduğu

---

1- Bu öyküyü şifahi olarak Üstaddan dinlemiştim. Bu halin benzeri merhum Seyyid Cemal'in talebelerinden iki kişide de zuhur etmişti. Üstad kendi hikâyesini hatıra defterine (sayı 15, s. 78-83) kaydetti. bk. *Levh-i Feşorde-i Mektubat-i Hatti-yi Hz. Allâme Ayetullah Hüseynî Tahranî.*

2- Âl-i İmrân (3), 30.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, kitabu't-tevhid, c. 1, s. 92.

4- age.

açıktır. Fakat "Seferin Maksadı" konusunda, ne filozofların makulü ne de âriflerin meşhudu olan zatın künhünden söz edilmez.

Üçüncüsü, seferin maksadında insan-ı kâmil, esfâr-ı erbaa, kevn-i câmi' ve benzeri birtakım ifadeler vardır. Bu tür tabirlerde doğrudan Allah'ın zatının künhüne işaret yoktur.

Dördüncüsü, Allah Teâlâ hakkında Allah Resulü'nün (s.a.a) ve Emme-i Athar'ın (a.s) rivayetleri ve çok sayıda değini vardır. Onların numune olması, onların mektebine tâbi olanların da bu konuya girmesine izin verilmesini gerektirmektedir.

Beşincisi, Merhum Allâme Tabatabaî, *el-Mizan*'da şöyle der: "Allah'ın zatı hakkında konuşup düşünmeyin." ifadesindeki nehiy, irşadîdir (aklın hükmüne irşat etmek içindir). Akıl da şu sonuca varır: Eğer eğitimli bir mütefekkirin eğitilmiş bir zihni varsa Allah'ın zatı hakkında tefekkür edebilir ve söz söyleyebilir."[1]

Seferin Maksadına Dair İfadeler

"Seferin maksadı" hakkında çeşitli tabirler vardır. Bunların bazılarına işaret edecek ve sonra da tahlil ve tasnife girişeceğiz.

1. Seferin maksadı: "Esfâr-ı erbaa"yı kemale erdirmektir.[2]

2. Seferin maksadı: Halifetullah makamına ulaşmaktır.

3. Seferin maksadı: "İnsan-ı kâmil" olmaktır.[3]

4. Seferin maksadı: "Tevhid" makamına ulaşmak ve "gerçek muvahhid" olmaktır.[4]

5. Seferin maksadı: "Velayet" makamına ulaşmak ve "veliyyullah" olmaktır.[5]

1- bk. Rızaî, "Nigâhî be-Goftigû Der Bâre-yi el-Mîzân" makalesi, *Mecelle-i Pejûheşhâ-yi Kur'ânî*, sayı: 11 ve 12.

2- *Esfâr*, c. 1, s. 13-15.

3- Muhammed b. Hamza İbn Fenarî, *Misbâhu'l-Üns*, kitabın sonundaki insan-ı kâmil bölümü.

4- Hâce Abdullah, *Menâzilu's-Sâirîn*, yüzüncü menzil.

5- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Risâletu'l-Velâye*.

6. Seferin maksadı: "Tam fiiliyat" makamına ulaşmaktır.

7. Seferin maksadı: "Kevn-i câmi" olmaktır.

8. Seferin maksadı: "İnsan" olmak ve "insaniyet" makamına ulaşmaktır.[1]

9. Seferin maksadı: "Marifetullah" ve Allah'ı tanıma makamına ulaşmaktır.

10. Seferin maksadı: "Marifetü'n-nefs" ve kendini tanıma makamına ulaşmaktır.

11. Seferin maksadı: "Cennetu'z-zat"tır.

12. Seferin maksadı: Allah'ın "zatında tam fena" makamına ulaşmaktır.

13. Seferin maksadı: "Likaullah"tır.

14. Seferin maksadı: "Hayali tashih"tir.[2]

15. Seferin maksadı: "Marifetullahtan acz"dir.[3]

16. Seferin maksadı: "Allah'ı vasfetmenin cevazı" makamına ulaşmaktır.[4]

17. Seferin maksadı: "Zatın rabbanî -ruhanî değil- tecellileri"ne ulaşmaktır.[5]

18. Seferin maksadı: "Hakku'l-yakin" makamına ulaşmaktır.

19. Seferin maksadı: "Vatan-ı aslî"ye ulaşmaktır.

20. Seferin maksadı: "Muhlasîn" makamına ulaşmaktır.[6]

21. Seferin maksadı: "Suluh" makamına ulaşmaktır.[7]

22. Seferin maksadı: "Ehadiyyet-i zatıyye" makamına ulaşmaktır.

1- Seyyid Haydar Âmulî, *Câmiu'l-Esrâr*, s. 383; Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *Tefsîr-i Sâfî*, c. 1, s. 55.

2- Bu cümle, daha önce geçtiği gibi, Mağribi adıyla meşhur Hace Havrai'ye aittir.

3- İmam Seccad'ın Âriflerin Münacatı'nda şöyle geçer: " وَلَم تَجعَل لِلخَلقِ طَرِيقاً إِلي مَعرِفَتِکَ إلاَّ بِالعَجزِ عَن مَعرِفَتِک / Yaratılmışlara, künhünü tanımaktan âciz olduklarına itiraf etmekten başka bir yol bırakmamışsın."

4- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 46.

5- age, s. 160.

6- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyni Tahrani, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 47.

7- age, s. 78-82.

23. Seferin maksadı: "İlahî emniyet haremi"ne ulaşmaktır.

24. Seferin maksadı: Allah'a "halis kulluk/ubudiyet" makamına ulaşmaktır.

25. Seferin maksadı: "Beka billâh" makamına ulaşmaktır.

26. Seferin maksadı: "Ahfa" makamına ulaşmaktır.

27. Seferin maksadı: "İradeyi terk" makamına ulaşmaktır.

28. Seferin maksadı: "Kurb-i ferayiz" makamına ulaşmaktır.

29. Seferin maksadı: "Fail-i küll" makamına ulaşmaktır.[1]

30. Seferin maksadı: "Yenabiu'l-hikme (hikmet pınarları)"nin zuhur âlemlerine ulaşmaktır.[2]

Birkaç Nükte

1. Birinci seferin diğer seferlerden farkı şudur: Yukarıda geçen kimi ifadeler, esfâr-ı erbaanın tamamını katetmiş insan hakkındadır. Bazısı, birinci seferi tamamlamış kimse hakkındadır. Meselenin sırrı şudur ki, esfâr-ı erbaanın özü birinci seferdir ve sâlik onu sonuna vardırmakla âdeta yolu maksadın başlangıcına kadar katetmiş olmaktadır. Zira sonraki seferlerde sâlikin seyri irade ve tercihle değildir. Sâlikin varlığında hâkim olan Allah'ın eliyle gerçekleşir. Esfâr-ı erbaanın izahı daha sonra gelecektir.

2. Tabirlerin şöhret bakımından farklılığı: Yukarıda geçen ifadeler meşhur olma açısından aynı seviyede değildir. Fena, likaullah ve marifetullah gibi tabirler, "hayali tashih" ve "vatan-ı aslî" gibi ifadelerden çok daha meşhurdur.

3. Muhtelif tabirler aynı hakikati ifade ederler. Seferin çıkış noktası bahsinde söylediğimiz gibi, seferin çıkış noktası hakkında ifadeler çeşitlidir; ama hepsi de aynı gerçeği anlatır. Burada da seferin maksadı hakkında beyan edilmiş otuz tabirin tümünün aynı hakikati anlattığını söylüyoruz; tabi maksadın bazen dört seferin sona ermesi, bazen de birinci seferin sonu olduğunu dikkate alan birinci nokta esas alındığında.

1- Ali Müderris Zennuzi, *Bedâiu'l-Hikem*, s. 106.

2- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 46, dipnot: 23. Tüm ifadeler için kaynak zikretmedik; çünkü bu ifadelerin bir kısmı seferin menzilleri bahsinde geçmişti. Bazıları içinse meşhur olmaları nedeniyle kaynak zikretmeye ihtiyaç yoktur. Kimisi de âriflerin tabirlerinden alındı.

Maksat Hakkındaki Muhtelif Tabirlerin İzahı

Sülûk yolunda hedef, "esfâr-ı erbaanın tekmili" ile gerçekleşen "insan-ı kâmil" olmaktır. Fakat birinci sefer daha önemlidir; çünkü onda sülûk, irade ve tercihe bağlı değildir. Bu seferin sonu "marifetullah"tır. Bu marifetten kasıt da şühuda dayalı tanıma olduğundan marifet makamına vasıl olan sâlik "likaullah"a kabul edilmiş demektir.

"Marifetullah", "nefis marifeti" olmaksızın mümkün değildir; çünkü: "مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ / *Kim nefsini tanırsa Rabbini tanır.*" Nefsin hakikatini tanıma da "zatın rabbanî tecellisi"yle gerçekleşen "fena fillah"tan başka yolla tahakkuk etmez. Fena ise iradeye dayalı çaba ve gayretle değil, cezbe ve tecelliyle suret bulur. Orası iradeyi terk vadisidir, karar ve irade değil. Gerçi evliyanın çoğunluğu fena makamını geçip "beka billâh " makamına ulaşır. Fena makamının elde edilmesi "iradeyi terk"ten başka yolla mümkün değildir. Fena makamına erişen insan "hakku'l-yakin"e ulaşır ve "aslî vatanı"nı idrak eder. Bu, "İnsan Allah'a aittir ve ona dönecektir"den (اِنّا لِلّٰه و اِنَّا اِلَيْهِ راجِعُونَ) başka bir şey değildir. Böyle bir insan "tevhid makamı"na ulaşmış ve "gerçek muvahhid" olmuş demektir. Tevhid velayetin ta kendisi ve velayetle aynı şey olduğundan[1] bahtı açık böyle bir sâlik "velayet makamı"na yol bulmuş ve "veliyyullah" olmuştur. Velayet ve tevhid makamı, fiil cenneti bir yana, mertebe bakımından isim ve sıfatlar cennetinden daha üstün olan "cennetu'z-zat"ın aynısıdır.[2]

Sâlik işte bu makamda "hayali tashih"i başarır ve anlar. Hatta görür ve idrak eder ki: "لَيْسَ فِى الدَّارِ غَيْرَهُ دَيّارٌ / Evde O'nun dışında kimse yoktur."

این همه عکس می و نقش نگارین که نمود / یک فروغ رخ ساقی است که در جام افتا د

Şu şarabın aksi, görünen şu güzellikler, şu suretler yok mu... / Sâkinin yüzünün kadehe bir aksinden meydana gelme![3]

1- Bu hakikat, üstad Allâme Tahrani'nin (r.h) İmamşinasi kitabının 5. cildinde gayet güzel açıklanmıştır. Yine Allâme Tabatabaî'nin (r.h) *Risâletu'l-Velâye*'sinde de.

2- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Cennetu'z-zat kelimesi; Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 99, dipnot: 81.

3- *Dîvân-ı Hâfız*.

Bu makamda sâlik, Allah'ı tanımanın (marifetullah) var olduğu şekliyle mümkün olmadığını anlar ve kavrar; çünkü: "Ankayı kimse avlayamaz." Bu yüzden de tuzağını toplar ve "marifetullahtan acziyet"ini itiraf eder. Elbette ki bu acziyetini itiraf, vasıl olmamış sâlikin veya sâlik olmayan insanın acziyet itirafından fersah fersah uzaktır. Hatta kıyas bile edilemez.[1]

Hak Teâlâ başarı verdiği ve Yüce Allah'ın, kendisi için üstün kemal takdir ettiği takdirde fena makamına (birinci seferin sonu) ulaşan sâlik beka makamına erişir ve bekanın derecelerinde seyreder. Nihayet "esfâr-ı erbaa"yı tamamlar ve bu şekilde "halifetullah" olur, "kevn-i câmi" olur, tek kelimeyle "insan-ı kâmil", hatta "insan" olur. Çünkü bu yüksek mertebeli makama ulaşamayan kimsenin bütün kuvvet ve kabiliyetleri "tam fiiliyat"a erişememiş demektir ve kaçınılmaz olarak da kelimenin tam anlamıyla "insan" değildir.

Böyle bir insanın en yüksek mevkii, "Allah'ı vasfetme"ye icazet alması ve Allah'ı şöyle vasfetmesidir: "سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ. إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ"[2] Çünkü bu insan "muhlasîn" makamına erişmiş ve bazen de onu geçip "suluh" makamına yerleşmiştir. Böyle bir insan hiç kuşku yok "ilahî emniyet harem yurdunda" sükûn bulmuş, Allah'ın "halis kul"u olmuş ve "kurb-i ferayiz" övgüsüne hak kazanmıştır.

Birkaç Nüktenin Yorumu

Maksat hakkında aktarılan -genel hatlarıyla ve özetle de olsa- bazı tabirler yorum ve izah talep etmektedir. Bu tabirler şöyledir: Esfâr-ı erbaa, insan-ı kâmil, kevn-i câmi, halifetullah, fena, velayet, makam-ı muhlasîn, makam-ı suluh, marifet-i nefs ve likaullah (böylece 10 tamamlanmış oldu). Bu ifadelerden "kevn-i câmi" gibi bazıları tamamen irfanî bir ıstılahtır. "Makam-ı muhlasîn" gibi bazıları da yüzde yüz Kur'ânî'dir. "Likaullah" gibi bir grup da hem Kur'ânî hem de irfanîdir.

Bu on tabir incelendiğinde diğer ifadeler de aşağı yukarı ele alınmış olacaktır. Mesela "marifet-i nefs" bahsinde, ilişkili olarak "marifetullah"tan ve velayet bahsinde ilişkili olarak "tevhid" bahsinden söz edilecektir. Biz burada, özetlemeye riayetle, üç tabirin yorumuna girecek ve geriye kalanların incelemesi için de sonda kaynak tanıtacağız.

1- Melikî Tebrizî, *Risâle-i Likâullâh*, s. 4.

2- Sâffât (37), 159 ve 160.

1. Esfâr-ı Erbaa[1]

Maddiyatçı insanın bu dünyada sadece yatay seferi vardır. Halktan sefer, halkta sefer, halka doğru sefer, halkla birlikte sefer. Kesrete gark olmakta ve vahdetten kaçmaktadır. Vahdeti hatırlamaktan rahatsız ve kesreti anmaktan hoşnut olur.

وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ ۚ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ.

Allah bir tek olarak anıldığında ahirete iman etmeyenleri bir sıkıntı basar; ama O'ndan başkası anıldığında hemen mutlu olurlar.[2]

Bu tür insanlar umutsuz ve bedbaht kimselerdir. Zira hem ilim ve marifette hata ve yanlışa bulaşmış hâldedirler hem de hayatta ve amelde darlık ve sıkıntıya müpteladırlar. İlmî hayatında daima "bizzat olan yerine arazî olanı alma" mugalatasına maruzdurlar. Görünüm ve tecelliyi varoluş farz eder ve serabı su zannederler. Bir ömür aynayla cilveleşir ve suretin sahibinden gafil kalırlar. Mevcudatı zat, sıfatlar ve eserlerde müstakil sanır, onları etki sahibi sayarak hakikî müessirden gafil olurlar. "La ilahe illallah" kelime-i tayyibesinin manasına cahildirler. Bu yüzden ne zaman bir nimet görseler, "إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ"[3] cümlesi dillerinden düşmez. Bir müşkülle karşılaştıklarında dillerindeki zikir "سَآوِى إِلَى جَبَلٍ"dir.[4] Hakikî müessirin kahrının, hem yalancı âlimi elindekilerle (eviyle) birlikte çöküşe sürükleyeceğini "فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ"[5] hem de o hayali dağı vahdet suyuna gömeceğini "وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ"[6] anlamazlar. Bu zavallılar asla mevcudatı tanımazlar; çünkü suret sahibini tanımadan sureti tanımak imkânsızdır. Sebep olma-

1- Bu satırların yazarı "esfar-ı erbaa" hakkında müstakil bir makale yazmıştır. Bir gün yayınlanması umuduyla inşaallah.

2- Zümer (39), 45.

3- Kasas (28), 78; Zümer (39), 49: **"[Karun] dedi ki: Bunları ilmimin neticesinde elde ettim."**

4- Hûd (11), 43: **"[Nuh'un oğlu dedi ki] Hemen bir dağa sığınırım."**

5- Kasas (28), 81: **"Sonra [Karun'u] eviyle birlikte yerin dibine geçirdik."**

6- Hûd (11), 43: **"Dalga ikisinin arasında perde oldu [ve Nuh'un oğlu] boğulanlar arasında kaldı."**

dan sonucu ve "var olan" olmadan görünümü tanımak mümkün müdür? Filozoflar şöyle derler: "İllet ve sebep sahibi şeyler, kendi sebepleri dışında bir yolla bilinemezler."[1]

Bu cahil insanın taptığı ve aşk oyunu oynadığı şeyin mecazî varlığı olduğundan ve hakikat başkasına ait bulunduğundan, hakkın tecelli edeceği ve vahdetin kesreti kahredeceği ahiret gününde mabudundan eser kalmayacaktır. Kur'ân'ın zarif ifadesiyle:

فَعَلِمُوٓا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ.

Bunun üzerine anladılar ki, hakkın hepsi Allah'a aittir ve Allah'a isnat ettikleri yalan kaybolup gitmiştir.[2]

Evet, bu tür insanların işi iftira ve yalan uydurmaktır. ذَلِکَ يَومُ الحَقُّ / Hak günde de yalanın yeri olmayacaktır; çünkü yok hükmündedir.

Dünyazede ve dünyaperest insan, amel ve yaşantı bakımından da darlık ve sıkıntı içindedir. Bu konudaki ayet ve rivayetler oldukça açıktır. Yüce Allah şöyle buyurur:

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِى فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى.

Beni anmaya sırt çevirenin, hakikatte darlık içinde ve çetin bir hayatı olacaktır. Kıyamet günü de onu kör olarak haşredeceğiz.[3]

Onun dünyadaki davranışının ahirette hiçbir değeri olmayacaktır. Ameli kayıptır ve ahirette de eli bomboştur; çünkü ameline şirk karışmıştır. Şirk de batıl ve muhal bir şeydir, haricî varlığı yoktur. Kur'ân'ın ifadesiyle:

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهٖ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهٖ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ.

Hiçbir kanıtı olmadığı hâlde Allah'la birlikte başka bir mabuda sesle-

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Nihâyetu'l-Hikme*, merhale: 11, fasıl: 13.

2- Kasas (28), 75.

3- Tâhâ (20), 124.

nen kimsenin hesabı sadece Rabbinin katındadır. Hakikat şu ki, kâfirler kurtuluşa eremezler.[1]

Kanıt olmaması, batıl ve sahte olması demektir. Allah bunların ahiretteki hâlini şu ayetlerde tasvir etmiştir:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا ؕ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَآئِهٖ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوٓا اٰيَاتِى وَرُسُلِى هُزُوًا.

De ki: Size en ziyanda olan insanları haber vereyim mi? Onlar, dünya hayatındaki gayret ve çabaları heder olmuş, ama buna rağmen iyi şeyler yaptıklarını sananlardır. Onlar, Rabbinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bunun sonucunda da amelleri boşa çıkanlardır. Kıyamet günü onlar için kadir kıymet bilmeyeceğiz. Cehennem onların layık olduğu yerdir; çünkü kâfir oldular, ayetlerimi ve peygamberlerimi alaya aldılar.[2]

Burada anlatılan, maddi insanın ilim ve amel hayatındaki hâlidir; ama Canan'a doğru sülûk arzusunda olan ilahî insanın önünde dört sefer vardır. Onun seferi yatay değil, dikeydir. Zira o, iki ayetin örneği değil, başka iki ayetin örneğidir.

Allah'a doğru ilerleyen şu iki ayetin örneği değildir:

اِثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ ؕ اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ ۚ.

Yere yapışıp Allah'a doğru hareket yolunda ağırdan alıyorsunuz. Acaba ahiret yerine dünya hayatına mı gönül verdiniz?[3]

وَلٰكِنَّهٗٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ.

Lakin o yere eğilim gösterdi ve nefsinin arzusuna tâbi oldu.[4]

1- Mü'minûn (23), 117.

2- Kehf (18), 103-106.

3- Tevbe (9), 38.

4- A'râf (7), 176.

Bilakis şu iki ayetin örneğidir:

يَآاَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِىٓ اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى.

Ey mutmain nefis! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir![1]

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ.

Allah, sizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin rütbesini yüksek dereceler hâline getirir.[2]

Netice itibariyle de " فَأُولٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰى **/ Onlar için yüce dereceler vardır."** [3] ayetinin kapsamına girer. İnsan-ı kâmil, dört seferin hepsini tamamlayan ve halk içinde hakla tahakkuk etmiş olan sâliktir.

"Esfâr-ı erbaa"nın detaylarını beyan etmede âriflerin ifadeleri arasında ihtilaf görülmektedir; ama esas itibariyle sâlik için bu dört seferin mümkün olup olmadığı ve bu meselenin genel hatları üzerinde herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Burada öncelikle bu dört seferin adlarını zikredecek ve sonra da her birini izaha koyulacağız:

1. Sefer-i mine'l-halk ile'l-Hak. Yahut kısaca sefer-i ile'l-Hak.

2. Sefer-i mine'l-Hak ile'l-Hak fi'l-Hak. Yahut kısaca sefer-i fi'l-Hak.

3. Sefer-i mine'l-Hak ile'l-halk bi'l-Hak. Yahut kısaca sefer-i ile'l-halk.

4. Sefer-i mine'l-halk ile'l-halk fi'l-halk bi'l-Hak. Yahut kısaca sefer-i fi'l-halk.

Birinci Sefer: Halktan Hakk'a Doğru Sefer

Sâlikin "Esfâr-ı erbaa"sının en önemli seferi bu seferdir. Bu seferi gerçekleştiren sâlik âdeta yükünü istenilen menzile salimen ulaştırmış demektir. Allah yolunun sâliklerinin yanıp yakılmaları, aşkları, ağlamaları çoğunlukla bu seferle irtibatlıdır. Bu seferde sâlik, Hak'tan başkasından Hakk'a doğru

1- Fecr (89), 27-30.

2- Mücâdele (58), 11.

3- Tâhâ (20), 75.

yönelir ve kesretten vahdete hicret eder. Bu seferde sâlikin çabasının tamamı, inniyyet dağını ve kendi varlığını dağ zannetmeyi viran etmek içindir. Bu seferde sâlikin seyrinin Burak'ı, Hazreti Hakk'a devamlı ve derin teveccühtür. Bu seferde sâlikin teveccüh ve murakabesi ne kadar fazla olursa seyri de o kadar hızlı, derin ve tehlikesiz olur.

"Menâzilu's-Sâirîn" kitaplarında zikredilen çoğu menziller işte bu seferle ilgilidir. Diğer sefer ve hususiyetlere dair elimizde daha az bilgi vardır.

هر که را اسرار حق آموختند / مهر کردند و لبانش دوختند

Kime Hakk'ın sırlarını öğrettilerse, ağzını mühürleyip diktiler.[1]

Sâlik bu seferde "üstad-ı âmm"a muhtaçtır. Sonraki seferlerde "üstad-ı hass" baki kalmakla birlikte sâlikin "üstad-ı âmm"a ihtiyacı yoktur. Daha fazla izah "Seferin Kılavuzu" bahsinde geçmişti.

Bu seferde tehlike ve istidraç ihtimali, sonraki seferlere nispetle mertebe olarak daha fazladır. Sâlikin tab', nefs, kalp ve ruh mertebelerinden geçerek "sır" mertebesinde ehadiyetin zatında fani olması ve likaullahı idrak etmesi bu seferde gerçekleşir.

İkinci Sefer: Hak'tan Hakk'a Hak ile Birlikte Sefer

Bu sefer "bi'l-hak"tır; çünkü sâlik birinci seferin sonunda velayet makamına ulaşmış ve varlığı hakkanî olmuştur. Bu seferde sâlik zattan başlar ve onun kemalatında birbiri ardınca seyreder. Tüm isimlerde seyir hâlindedir, ama sadece "müste'ser/saklı ismi"nden mahrum kalacaktır.

Sâlik bu merhalede üç merhaleyi, yani sır, hafi ve ahfa aşamalarını bitirir. Sır, Hakk'ın zatında fena; hafi, Hakk'ın sıfat ve fillerinde fena; ahfa, önceki iki fenadan fena olmaktır. Sâlikin sıfat ve fiilinin Hakk'ın sıfatları ve fiillerinde fani olması ulûhiyette fena olarak da ifade edilmiştir. (Sıfat ve fiillerin bu seferde fena olmasının yükseliş yayında değil, nüzul yayında söz konusu olduğuna dikkat edilmelidir; çünkü yükseliş yayında fena ve fiil ve sıfatlarda tevhit, sâlik için fenadan ve zatî tevhitten önce ortaya çıkar.) "İki fenadan fena (fena ani'l-fenaeyn)" hâlinin hâsıl olmasıyla sâlik beka mertebesini idrak eder, üçüncü sefere başlar ve ikinci seferi sona erer.

1- *Mesnevî-i Manevî*, 5. Defter.

Üçüncü Sefer: Haktan Halka Doğru Hakla Birlikte Sefer

Sâlikin bu seferde "mahv"ı ortadan kalkar ve tam "sahv" vuku bulur. Beka mertebesine ulaşmakla, dehşete düşme hâlinden aklı başına gelme hâline döner. Ceberut, melekût ve nâsût âlemlerinde seyahat eder ve bütün bu âlemleri tüm icaplarıyla birlikte müşahede eder. Allah'tan ve O'nun isim ve sıfatlarından dosdoğru haberi getirir. Zira "muhlas"tır (Allah'ın ihlasa erdirdiği ve kendisi için seçtiği kuldur). Kur'ân şöyle der:

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ۙ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ.

Allah, onların tavsif ettiklerinden münezzehtir. Allah'ın muhlas kulları hariç.[1]

Dördüncü Sefer: Halktan Halka Doğru Hak'la Birlikte Sefer

Nüzul yayında gerçekleşen üçüncü seferin sonunda sâlik, yaratılmışları ve onların eser ve beraberindekileri tafsilatlı biçimde müşahede etmeye koyulur. Zarar ve faydalarını anlar, onların Allah'a dönüş keyfiyetini görür, herkesin saadet ve şekavetini ve bu ikisine ulaşma yollarını idrak eder. Buna göre de kurbiyet tarikinin sâliklerine yardımcı olur ve onlara Hak Teâlâ'ya kavuşma yolunda kılavuzluk yapar.[2]

Birkaç Nükte

1. Esas itibariyle seferlerin sayısı: Esfâr-ı erbaa esas itibariyle bir seferden fazla değildir. Biz, ayrı ayrı hususiyetleri itibariyle onu dört kısma ayırdık. Muhtelif kısımlarla birbirine bağlanmış bir hareket gibi. Yahut zamanın saniye, dakika, saat, gece gündüz, ay, yıl vs. şeklinde ayrılması gibi.

2. Seferlerin birbiriyle irtibatlı olması: Birinci ve üçüncü sefer tamamen birbirinin aksidir; çünkü başlangıç ve bitiş noktaları birbirinin mukabilidir. Buna ilaveten, üçüncü sefer "bi'l-Hak"tır ve birinci sefer değildir. Ya da daha net ifadeyle, her ikisi de "bi'l-Hak"tır, ama birinci seferdeki "bi'l-Hakk"ın "bâ"sı eşlik etmeyi (musahabet), üçüncü seferdeki "bâ" ise iç içeliği (mülabeset) ifade eder. (Buna dikkat edilmelidir). Fakat ikinci ve dördüncü seferin karşılıklı

1- Sâffât (37), 159 ve 160.

2- *Esfâr*, c. 1, s. 13-15.

olması cihet bakımındandır; çünkü başlangıç ve bitiş noktalarında muhtelif olsalar da ikisi de "bi'l-Hak"tır. Yani her ikisindeki "bâ" da iç içeliği ifade eder.

3. Birinci seferin diğer seferlerden farkı: Birinci sefer tercihe bağlıdır; sâlikin iradesi ve tercihiyle gerçekleşir; elbette başarı saiki ve cezbenin liderliğiyle birlikte; ama diğer seferler sâlikin tercihine bağlı değildir.[1] Zira sâlikin iradesi Hakk'ın iradesinde fani olmuştur ve Allah onun için tercih edip seçmektedir. Hatta mevcudatın idare ve terbiyesiyle ilgili olarak Hak Teâlâ'nın küllî iradesinin zarfı/kabı olması da mümkündür. Nitekim İmamlardan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

> بَل قُلُوبُنا أَوعِيَةٌ لِمَشِيَّة اللَّه / Kalplerimiz Hak Teâlâ'nın iradesinin zarflarıdır.[2]

2. İnsan-ı Kâmil

Dört seferi tamamlanan insan, insanî kemale ermiş ve insan-ı kâmil olmuş demektir. Çeşitli ekollerin "insan-ı kâmil" hakkında farklı bir görüşü olsa[3] da irfan ilminde insan-ı kâmil, dört seferi tamamlanmış kimseye denmektedir.

İslam irfanında en kâmil insan Peygamber Efendimiz (s.a.a) kabul edilir. Bu nedenle en yüksek irfanî makama "Hakikat-i Muhammediyye"[4] adı verilmiştir. Son Peygamber (s.a.a), "Muallim-i Evvel" olarak tanımlanır. Onun vasisi, yani zahir ve batın bakımından ona herkesten daha yakın olan Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib (a.s) de "Muallim-i Sâni" şeklinde adlandırılır.[5]

Hatırlatma

Lafız, mutlak ve kayıtsız söylendiği her yerde en kâmil ve mükemmel ferde işaret ettiğinden, eğer sülûkün maksadının "insan olmak" veya "âdem ol-

---

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 70, dipnot.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 336.

3- bk. Murtaza Mutahharî, *İnsan-ı Kâmil*.

4- bk. Abdullah Cevadi Âmulî, *Tahrîr-i Temhîdu'l-Kavâid*.

5- bk. Ali b. Muhammed İbn Türke, *Temhîdu'l-Kavâid*; Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 247, Feyz-i Kâşânî, *Kelimât-i Meknûne*'den nakille.

mak" olduğu söylenirse kastedilen, bilfiil insan olan insan-ı kâmildir. Zira sadece insan-ı kâmil tüm yönlerden ve kabiliyetlerden o cihet ve kabiliyetin insanî fiiliyatına ulaşabilir.

İran İslam devriminin merhum rehberi, bir ders esnasında, mizah üzerinden, ama yüksek ve irfanî nükteyi öğretmek amacıyla talebelerine şöyle demişti: "Talebeler âdem olmaya çalışın, mukaddes olmaya değil." Hüner mukaddes olmak değil, âdem olmaktır; çünkü melekler Allah'a şöyle arz ettiler: Biz senin için mukaddes oluruz. "وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ / **Biz seni överek seni tesbih ediyor ve tenzihte bulunuyoruz."** [1] Fakat Allah şöyle buyurdu: Ben âdem istiyorum, mukaddes değil. "إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ"[2], **"Ben, sizin bilmediğinizi bilirim."**[3]

Kur'ân-ı Kerim, kendi idrak araçlarıyla hakikati kavrayamayanlar hakkında şöyle buyurur:

أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ / **Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da aşağı.**[4]

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) dünyaya tutkulu ve dünyeviliğe yönelmiş âlimler hakkında şöyle buyurur:

> فَالصُّورَة صُورَة إنْسانٍ وَالقَلْبُ قَلْبُ حَيَوانٍ / Şekil ve suretleri insan suretinde, ama kalpleri ve hakikatleri hayvandır.[5]

Daha sonra onları "مَيِّتُ الأحْياء / *yaşayanlar arasında ölü"* şeklinde tarif eder. Çoğu sâlik, kimi fertlerin berzah suretlerini muhtelif hayvanlar şeklinde görür ve bu nedenle acı ve acıma hissederdi. İnsanın hayvanat bahçesinde yaşaması müşkül değil midir?[6] Bu noktalara dikkat edildiğinde, Allah'ın veli-

1- Bakara (2), 30.

2- Bakara (2), 30.

3- Bu meseleyi Ayetullah Mezahirî'den dinledim. Tabii ki latife olması nedeniyle "mukaddes" ile "mukaddis"in karıştırılması hoş görülür.

4- A'râf (7), 179.

5- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 87.

6- Ayetullah Behauddinî'den şöyle nakledilmiştir: "Gençliğimde şiddetle pişman olduğum bir dua ettim. Allah'tan insanların berzah suretlerini görmeyi diledim. Altmış yıldır bu meseleye maruz kalıyorum."

lerinin bu dünyada nefes alıp vermesi ve hayatını sürdürebilmesinin mucize olduğu anlaşılabilmektedir.

İmam Muhammed Bâkır'la (a.s) birlikte hac yapmakla müşerref olmuş Ebu Basir şöyle anlatır: Bir gün ben ve İmam, yüksekçe bir yere çıkıp Allah'ın evinin etrafında tavaf eden hacıların kalabalığına baktık. İmam'a dedim ki: "Ey Allah Resulü'nün evladı, bu yıl hacılar ne kadar çok!" Hazret elini gözlerime sürdü. Gördüm ki muhtelif hayvanlar Beyt'i tavaf etmekteler. Sonra Hazret şöyle buyurdu:

> يَا أَبَا بَصِيرٍ! ما أَكْثَرَ الضَّجيجَ و أَقَلَّ الحَجِيجَ / Ağlayıp inleyenler ne kadar çok, ama gerçek hacılar ne kadar az![1]

Merhum Sadru'l-Müteellihin, Kitap ve Sünnet'e dayanarak insanın "son tür" olmadığını, bilakis orta tür olduğunu ispatlar ve yırtıcılık, şeytanlık, hayvanlık, meleklik gibi bölümler hâlinde türleri sıralar. İnsan-ı kâmil şeytan veya yırtıcı değil, insandır. Bu yüzden melek onun kapıcısıdır. Hatta ölümünden sonra bedeninin istiratgâhında kapıcıdır. Elbette ki insan-ı kâmil, kibrit-i ahmer gibi ender bulunur. Şöyle söylenmesi boşuna değildir:

> دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر / کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست
>
> گفتند یافت می نشود جسته ایم ما / گفت آن که یافت می نشود آنم آرزوست
>
> *Bir zamanlar şeyh elinde kandille şehri dolaşıyordu:/ "Şeytan ve hayvandan bıktım, insan arıyorum."*
>
> *Dediler ki: Bulmak ne mümkün, biz de çok aradık. / Dedi ki: Ben zaten bulunamayanı arıyorum.*[2]

3. Kevn-i Câmi

"Esfâr-ı erbaa"sı kemale eren insan Allah'ın kevn-i câmisi, mazhar-ı küllîsi ve âyet-i uzması olur. İrfan beş "hazret"i kabul eder. Buna "hazarât-ı hams" denir. Bu âlemler şunlardır:

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 46, s. 261; İbn Şehraşub, *el-Menâkıb*, c. 4, s. 174.

2- Muhammed Celaleddin Rumi, *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*.

1. Âlem-i ulûhiyet (Allah'ın isim ve sıfatları ve onların gerektirdikleri âlemi).

2. Âlem-i akıl (ceberut).

3. Âlem-i misal (berzah, melekût).

4. Âlem-i tab' (dünya, nâsût).

5. Âlem-i insan-ı kâmil.

Şu hâlde, insanın kendisi başlı başına bir âlemdir. Üstelik de âlem-i sağir değil, âlem-i kebirdir. Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) ifadesiyle:

وَ تَحْسَبُ أَنَّکَ جِرْمٌ صَغِيرٌ / وَ فِيکَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَکْبَرُ.

Ey insan, derununda büyük âleme yer verildiği hâlde kendini küçük bir cisim mi sanıyorsun?[1]

İnsan -başka hiçbir varlık değil- dört âlemin hepsini kendinde toplayan varlıktır. Bu nedenle irfanda "kevn-i câmi" olarak adlandırılmıştır. Allah'ın en tamama ermiş mazharı ve onun en büyük ayetidir. Bütün âriflerin silsile başı olan Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) kendisi hakkında şöyle der:

مَا لِلَّهِ آيَةٌ أَكبَرُ مِنِّی / Allah için benden daha büyük bir ayet/nişane yoktur.[2]

Allah Teâlâ, insanın -başka hiçbir varlığın değil- yaratılışını beyan ettikten sonra şöyle buyurur:

فَتَبَارَكَ اللَّهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ / **Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir!**[3]

Eğer Allah, insanı yaratmakla en iyi yaratıcı oluyorsa bu durumda insan da en iyi yaratılmış olacaktır.

Farsça şiirler yazmış büyük ârif Mağribî ne güzel söyler:

اگر چه آینه روی جان فـزای تواند / همه عقول و نـفوس و عناصر و افـلاک

1- *Dîvân-ı İmâm Ali (a.s).*

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 23, s. 206 ve c. 36, s. 1; Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîr-i Kummî*, c. 1, s. 309.

3- Mü'minûn (23), 14.

ولی کسی ننماید تو را چنان که تویی / به جز دل من مسکین بی دل غمناک

ظهور تو به من است و وجود من از تو / فلستَ تـظهر لولای لم أک لولاک

Senin ferahlatan çehrenin aynası olsalar da / Tüm akıllar, nefisler, unsurlar ve felekler

Yine de hiç kimse gösteremez seni olduğun gibi / Hüzünlü, kalpsiz, miskin benim yüreğim hariç

Zuhurun banadır ve varlığım senden / Zuhur etmezdin ben olmasaydım, ben var olmazdım sen olmasaydın.[1]

Hatırlatma: Allah'ın ayeti her cihetten Allah'ı gösterir. Bu yüzden onunla karşılaştığında insanı Allah'ı anmaya sevk eder. Bu nedenle, *"Gördüğünüz zaman size Allah'ı hatırlatırlar."*[2] şeklinde tarif edilen kimselerle oturup kalkmamız emredilmiştir.

Dolayısıyla bir kimseyi gördüğümüzde şeytan, dünya, boş ve temelsiz şeyler aklımıza geliyorsa o "şeytanın ayeti" lakabına layıktır. Evet, Allah, " شَيَاطِينَ الإنسِ وَالجِنِّ **/ insan ve cin şeytanları"**[3] ifadesiyle bazı insanları şeytan olarak tanıttığına göre, bir insanın teşri bakımdan -tekvin değil- ayetu'ş-şeytan olması neden uzak ihtimal sayılsın?

Kaynakların Tanıtımı

Bölümün başında, seferin maksadının muhtelif tabirleri bulunduğu açıklanmıştı. Sözü uzatmamak için bunlardan sadece üç örneği genel hatlarıyla izah ettik. Bu hususta daha fazlasını araştırmaya ilgi duyanlar aşağıdaki kaynaklara müracaat edebilirler:

Halifetullah: Allâme Tabatabaî'nin *el-Mîzân* eserinin birinci cildinde insanın hilafeti konusuna ve yine kendisinin *Risâletu'l-Velâye*'sine başvurulmalıdır.

1- *Dîvân-ı Şems-i Mağribî.*

2- Muhammed Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 39; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 1, s. 203.

3- En'âm (6), 112.

Fena: Üstad Allam Tahranî'nin *Mihr-i Tâbân* eserinde Ebhâs-ı Felsefî bölümüne başvurulmalıdır.

Velayet: Üstad Allâme Tahranî'nin *İmamşinasi* kitabının beşinci cildine ve Allâme Tabatabaî'nin *Risâletu'l-Velâye*'sine başvurulmalıdır.

Makam-ı muhlasîn: *Lübbü'l-Lübâb*'ın 47-50. sayfalarına ve yine *el-Mîzân*'da muhlasîn ile ilgili ayetlere başvurulmalıdır.

Makam-ı suluh: *Lübbü'l-Lübâb*'ın 78-82. sayfalarına başvurulmalıdır.

Marifet-i nefs: Üstad Hasanzade Âmuli'nin *Marifet-i Nefs* ve *Uyunu Mesaili'n-Nefs* kitapları ile Üstad Allâme Tahranî'nin *Lübbü'l-Lübâb* kitabında "Nefy-i Havâtır" bahsinin zeyline başvurulmalıdır.

Likaullah: Merhum Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî'nin *Likaullah* kitabına ve devrimin merhum liderinin (İmam Humeynî), aynı kitabın sonunda yer verilen Likaullah makalesine başvurulmalıdır.

16. FASIL: SEFERİN YOKUŞLARI VE DAR GEÇİTLERİ

Sülûk, Dar Geçitleri Katetmektir

Biliyoruz ki, sâlik-i ilallah eğer buyola doğru adımı atarsa Hakk'a giden yol kısalıp yakınlaşacaktır. İmam Seccad'ın (a.s) ifadesiyle:

وَ اَنَّ الرّاحِلَ إلَيْکَ قَرِيبُ الْمَسافَةِ / Sana göç edenin mesafesi yakındır.[1]

Yine biliyoruz ki, merhametli Allah'ın varlığındak mıknatıs insanın canını tevhidî fıtrat esasına göre uyandırarak, tıpkı saman, kehribar, demir, magnet gibi kendine doğru çeker. Fakat Allah yolunun tüm kısım ve kesitlerini katetmek zorluk ve kolaylık açısından bir değildir. Bazı kısımlar düz bir cadde gibidir, kimi bölümler de dar geçitler ve yokuşlara benzer. Elbette ki göreceli olarak Allah yolunun tamamı yokuş yukarıdır; çünkü mücahede yoludur ve beraberinde güçlük taşımaktadır.

Karada yapılan seyahatlerde dar geçitleri geçmenin insana daha fazla enerji harcatması ve çokça hazırlık gerektirmesi gibi, semavî ve ruhanî seferlerde de dar geçitleri katetmek oldukça çetindir.

Kur'ân-ı Kerim'de bazı işler "akabe" sayılmıştır. "Akabe" yüksek ve zorlu dar boğaz, dağın tepesindeki geçit veya yol, dağı aşmanın çetin yeri manasına gelir.[2] Şu ayetlere bakınız:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ اَوْ اِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ اَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ.

Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bilirsin! Bir köle azat etmektir. Yahut açlık gününde akrabası olan bir

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Ebu Hamza Sumalî.

2- Ebu'l-Hsan Şa'ranî ve Muhammed Karib, *Nesr-i Tûbâ*, c. 2, s. 176. Ebu'l-Fütuh Razi'nin tefsirinin sonunda basılmıştır.

yetimi ya da (aşırı fakirlikten) yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edenlerden, birbirine sabrı tavsiye edenlerden ve merhameti tavsiye edenlerden olmadı. İşte onlar uğurlu kimselerdir.[1]

Allah bu ayetlerde kulları özgürleştirmeyi, kıtlık ve açlık gününde yetimlere ve yere serilmiş yoksullara yiyecek vermeyi, sabır ve merhamet tavsiye etmeyi sarp yokuş ve dar geçitten geçmenin vesilesi saymaktadır. Bu, "ashab-ı yemin"in sarp yokuşudur. Biliyoruz ki "mukarrebler", Vâkıa Suresi'nde geçtiğine göre "ashab-ı yemin"den daha üstündür ve çok daha çetin akabeleri geride bırakmalıdırlar.

Eğer ashab-ı yeminin, yolun dar boğazından geçebilmek için bir kulu başka bir kulun köleliğinden azat etmesi gerekiyorsa mukarrebler, dar geçitten kurtulabilmek için canlarını Allah dışındaki en küçük ve en düşük şeylere bağlılıktan azat etmelidirler.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود / ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

Himmetine kulum, himmetine köleyim o kişinin ki, gök kubbe altında / Taalluk rengini kabul eden her şeyden hürdür, bağlanılabilecek her şeyden kurtulmuştur.

"وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا / **Rableri onlara tertemiz bir şarap içirecek.**" [2] ayetinin tefsirinde şöyle gelmiştir: "Onlar, Allah dışında her şeyden temizlenirler; çünkü Allah dışında varlık âleminden herhangi bir şeye gönül veren herkes kirlidir ve temiz değildir."[3]

Eğer ashab-ı yemin, " أَشَدُّ حُبّاً لِلَّهِ / **Allah'a muhabbet ve sevgileri daha şiddetlidir**"[4] iseler, mukarreblerin bu muhabbetten yanıp tutuşması ve küllerinin rüzgârda savrulması gerekir.

1- Beled (90), 11-18.

2- İnsân (76), 21.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 8, s. 113. Merhum Allâme Meclisî başta "وقيل" der. Yani bu sözü söyleyen belli değildir. Fakat sonunda şöyle der: "رَوَوْهُ عن جعفر بن محمد", "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir." Ama anlaşıldığı kadarıyla bu cümle *Tefsîr-i Furât-ı Kûfî*'de geçer ve söyleyeni de kitabın yazarıdır. Bu yüzden bazı üstatlarımın bu cümlenin Sadıkî olduğunu vurgulamları sahih görünmemektedir.

4- Bakara (2), 165.

روی بنما و وجود خودم از یاد ببر / خرمن سوختگان را همه گو باد ببر

Yüzünü göster de varlığımı hatırından çıkar, beni benden al.../ Yel, yanmış âşıkların varlık harmanını savurup götürsün![1]

Eğer ashab-ı yeminin, akabeden geçebilmek için bir yetime veya yoksula ekmek vermesi gerekiyorsa, mukarrebler akabelerden geçebilmek için Allah yolunda ve raksedenlerin göz alan kılıcının altında can vermelidirler.

زیر شمشیر غمش رقص کنان باید رفت / کان که شد کشته او، نیک سر انجام افتاد

Sevgilinin gam kılıcına oynaya oynaya gitmek gerek. / Çünkü onun şehidi olanın çok güzel, çok hayırlı bir akıbeti vardır.[2]

زنده جاوید کیست کشته شمشیر دوست / زان که حیات قلوب از دم شمشیر اوست

Ebedi diri kimdir? Dostun kılıcının öldürdüğü / O dost ki kalplerin hayatı, onun kılıcından geçer.[3]

Eğer dar geçitleri geçip sarp yokuşları aşmak için ashab-ı yemine iman şart ise, mukarreblere yakin şarttır. Üstelik de ilmu'l-yakin değil, aynu'l-yakin, hatta hakku'l-yakin.

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) ârifler hakkında şöyle der:

وَاسْتَلَانُوا ما اسْتَوْعَرَهُ الْمُتْرَفُونَ وأَنِسُوا بِما اسْتَوْحَشَ مِنْهُ الجاهِلُونَ.

Ârifler refah içerisinde olanların zor gördüğü şeyleri kolay bulmuşlardır. Cahillerin korkup kaçtıkları şeylere onlar ünsiyet sağlamışlardır.[4]

Allah yolunun sâliki olanların hâllerine dair nice şeyler anlatılmıştır. Çoğu geceler sabaha kadar kabristanda yatmışlardır. Yahut Sehle Mescidi ve Kûfe Mescidi gibi tenha ve karanlık mukaddes mekânlarda geceyi sabah etmişler ve Hakk'ı anarak "kalp itminanı"nı karanlıklarının mumu yapmışlardır.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- age.

3- *Dîvân-ı Fuâd Kirmânî*.

4- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 147.

Yolun Yokuşları

Ehl-i tarik, Allah yolu için bazı yokuşlar saymışlardır ki onlardan bazılarına değineceğiz:

1. Bireysel ve Toplumsal Bazı Yakışıksız Âdetleri Terk Etme

Âdet, iki ağzı keskin bıçaktır. İyi âdet çok iyi, kötü âdet ise çok kötüdür. Bir kimsenin geceleri geç uyuma ve sabahları uykudan geç uyanma âdeti olduğunu farz edin. Böyle bir kimse gecenin evvelindeki rahmanî uykudan mahrumdur. İnsanın bedensel sağlığı ve ruhsal mutluluğu üzerinde etkisi olan gece sonunda uyanmaktan da mahrumdur. Seherlerde teheccüde kalkmaktan, tuluayn (fecirle güneşin doğuşu) arasındaki bereketlerden vs. nasipsizdir.

Buna mukabil, akşamları erken uyuma ve seherlerde uykudan uyanma âdeti olan kimsenin ne kadar nasibi olduğunu düşünün. Bunun kıymeti saymakla biter mi? Sadece seherlerde uyanma ve gece namazı için dinî metinlerde onlarca tesir sayılmıştır. Bedensel sağlık, uzun ömür ve saygınlıktan tutun, rızık genişliği ve hesapsız cennete girmeye kadar...

Ne yazık ki biz insanlar, yakışıksız bireysel âdetlerin yanında kötü toplumsal âdetlere de müptelayız. Mahalli, milli, bölgesel şekillenmeye tâbi âdetler, moda gibi değişken âdetler.

Sâlik, sülûkün ilk adımlarında çirkin bireysel ve toplumsal âdetlerden el çekmelidir. Bu iş için bir nevi kesin sözlülük ve net davranmaya muhtaçtır. Batılı bilim adamlarından biri "Hayır deme sanatı" başlıklı bir konu açmıştı. Çoğumuz, kesin bir dille "hayır" dememiz gereken yerde "evet" diyoruz. Sonra da onlarca yalan yanlış sözle, deruni ve psikolojik huzursuzluk içinde başta "hayır" deseydik varacağımız yere ulaşıyoruz. Resulünü terbiye eden Allah Teâlâ, Hazret'e "hayır" demeyi öğretti ve şöyle buyurdu:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا.

> **Elini boynuna bağlama (yani cimrilik yapma), ama çok da açık elli olma. Yoksa kınanmış ve hüsrana uğramış olarak yerinde kalırsın.**[1]

1- İsrâ (17), 29.

Bu ayetin nüzul sebebine dair yazıldığına göre bir gün çok sayıda dilenci geldi. Peygamber her birine bir şeyler verdi. Kendisine bir şey kalmayan dilenci Peygamber'in giysisini istedi. O da verdi ve yarı çıplak kaldı. Allah bunun üzerine şöyle buyurdu: Böyle durumlarda "hayır" diyerek kendini zor durumda kalmaktan kurtar.

Bazı çirkin bireysel ve toplumsal âdetlere işaret ediyor ve izahtan kaçınıyoruz. Bu âdetlerden kimisi şeriat açısından haramdır; çünkü en azından sâlikin mutlaka kaçınması gereken boş işin örneğidirler. İnsanın boş laf konuşacak ve faydasız işle uğraşacak ne kadar vakti olabilir ki?

Bireysel ve Toplumsal Bazı Çirkin Âdetler:

– Kadının süslenmesi ve öylece evden dışarı çıkması veya namahremin karşısına çıkması.

– Kadının saçlarının ya da bedeninin bir kısmının namahrem karşısında görünmesi.

– Kocası dışındakiler için bedeni gösteren, belli eden ve tahrik edici giysiler giyinmesi.

– Kadınların ses çıkaran ve yüksek topuklu ayakkabılar giymesi.

– Erkeklerin saç uzatması ve kadınlara benzemesi.

– Tüm fakihlere, taklit mercilerine ve bütün İslam mezheplerine göre haram yahut hiç değilse ihtiyata aykırı olarak sakalların tıraş edilmesi.

– Bıyığın dudakları örtecek şekilde uzatılması.

– Erkeklerin ince ve kısa kollu kıyafet giymesi.

– Mastürbasyon.

– Namahrem ile arzulu bakıştan mesajlaşmaya kadar her düzlemde meşru olmayan biçimde irtibatta olunması. Günümüzde göz hastalığından güvende çok az insan vardır. Rivayetlerde "tezevvuk"; yani helal yoldan ve çok sayıda kadınla cinsel hazzı tatmin etmenin peşinde koşmak nehyedilmiştir. Maalesef günümüzde nişanlılık dönemi adı altında kızlar ve erkekler haram şekilde birlikte vakit geçiriyorlar; hâlbuki şer'î nikâh kıyılmadan önce diğer namahremlerle arada hiçbir fark yoktur.

– Namahremle aynı masa başında ve sofrada yemek yemek.

– İçki içmek.

– Haram müzik dinlemek.

– Çarşı yemeği yemek ve fazlaca atıştırmalık tüketmek.

– Gevezelik ve çok konuşmak.

– Çok uyumak.

– Gece geç uyumak ve sabah geç kalkmak.

– Moda eksenli olmak ve modaya uymak.

– Film izlemek ve sinemaya gitmek; özellikle ifrat seviyesinde. Sâlikin sineması varlık âleminin hakikatleridir.

– Roman okumak. Özellikle aşk romanları.

– Her türlü uyuşturucu madde kullanmak. Hatta sigara içmek. Üstad uyuşturucu maddeleri mutlak haram kabul ederdi. "Geçmişte büyüklerimiz sigara içerdi" diyenlere cevap verirken şöyle derdi: "Şu an bilinen zararlarından haberdar değillerdi. Bilselerdi içmezlerdi."

– Ziyafet.

– Antika, pul, eski para koleksiyonculuğu yapma.

– Vesvese. Özellikle kirlilik ve temizlik konusunda.

– Kadınların erkeklere ve erkeklerin kadınlara benzemesi.

– Kadın ve erkeğin düzgün olmayan karışık ortamlarda birlikte çalışması.

– Hakperestlik ve liyakat yerine erkek egemenliği veya kadının oyuncağı olmak.

– Particilik.

– Eğlence seyahatleri.

– Yalan.

– Dedikodu.

– Gıybet.

– Kendini öne çıkarma ve övme.

– Bencillik.

– Özellikle kadınlar arasında dikkat çeken rekabet ve çekememezlik.

– Tembellik.

– Şahsi işlerinin başkaları tarafından yapılmasını beklemek.

– Zaruri olmayan veya faydasız sorular sormak.

– Dilencilik.

– Değersiz şeyler için Allah'a ve kutsal değerlere sürekli yeminler etmek.

Çirkin Âdetleri Terk Etmenin Yolu

Âdete ikinci tabiat adı verilmiştir. Çirkin âdetleri terk etmenin güç olduğunu itiraf etmek gerekir, özellikle de bu alışkanlıklar nefs-i emmareyle bağdaşıyorsa. Şeytan da sâlikin azmini kırmak için sürekli iş üstündedir. Misal vermek gerekirse, toplumda çirkin mastürbasyon eylemine bağımlı kişiler olmuştur ve hâlâ da vardır. Bunlardan bazıları evlilikten ve cinsel şehveti temin etmenin doğru ve faydalı yoluna eriştikten sonra bile mastürbasyona devam ederler. Neden? Tek nedeni alışkanlık hâline getirmiş olmaktır. Öyleyse ne yapmak gerekir? Çirkin alışkanlıkların kökünü kazımak lazımdır, bu elbette gayret ve çaba ister. Bunun için:

Birincisi: İnsan, herhangi bir alışkanlığa bağımlı kişinin aşağılık ve bayağı olduğunu, büyük ve seçkin insanların nasibi olan yüce himmetten hissesiz ya da az hisseli kaldığını düşünmelidir. Bir sigara için boyun büken insan ve başkalarının ilgisini çekmek için makyaj yapan kadın muhtaçtır. Diğerlerinin bakışına veya bir miktar tütün ve sigaraya muhtaç.

İkincisi: Yakışıksız her alışkanlık insanın vaktinin, iradesinin ve kaçınılmaz olarak malının bir kısmını götürür. Bunun karşılığında ise insanın eline hiçbir şey geçmez.

Üçüncüsü: Çirkin âdet bir tür ayak bağıdır ve onlarla bağlanmış insanın ayağı prangaya vurulmuş demektir. Bağlanmış ayakla ne ilerlenebilir ne de uçulabilir. Durgun su çürüyüp kokar ve uçamayan kuş, kanatsız hâle gelir. İnsan da eğer toprakta kalakalırsa murad kısrağını göklere süremez.

Dördüncüsü: Sâlik uyandıktan sonra tövbe etmelidir. Dosdoğru tövbe, nasuh tövbe üstadın tabiriyle buldozer gibi, insanın günaha bulaşmış ve gaflete bulanmış geçmişini ezip geçen ve pis toprağı kepçeleyen tövbedir.

Şu hâlde, sâlikin çirkin alışkanlıkları tek kalemde terk etmekten başka çaresi yoktur. Bu da olabilecek bir şeydir. İşin başında sülûkün başlangıcındaki

heyecan yardımcı olacaktır. Bir müddet sonra, mücahede ve murakabeden hâsıl olacak aşk elinden tutacaktır. Bu tümden ve bir defada terk etme davranışı haram alışkanlıklar konusunda gerekli, haram olmayanlar konusunda ise takdire şayandır.

Güzel âdetlere yönelmek, çirkin alışkanlıkları terk etmenin zorluğunu hafifletecektir:

اگر لذت ترک لذت بدانی / دگر لذت نفس لذت نخوانی

Hazzı terk etmenin hazzını bilsen, / Artık nefsin hazzını haz görmezsin.

Teheccüd ve gece namazının hazzına varılırsa geceleri geç uyuma ve sabahları geç uyanma çirkin alışkanlığı daha kolay terk edilir.

دامن خلوت ز دست کی دهد آن کو که یافت / در دل شب های تار، ذوق مناجات را

Halvetin eteğini bırakır mı, bulduğunda / Karanlık gecelerin kalbinde münacatın zevkini?[1]

Eğer faydalı ilmî, ahlakî, dinî ve irfanî mütalaanın hazzı ruha yerleşirse roman okuma gibi bir çirkin alışkanlık hızla ve kolayca bir kenara bırakılacaktır. İbn Sina, otobiyografisinde şöyle yazar: "Burhana dayalı zihnime el değmesin diye ömrüm boyunca roman okumadım."

Üstad'dan Bir Hatıra

Hatırlarım, bir gün üstad şöyle demişti: "Elhamdülillah, bu dünyada hiçbir şeyde alışkanlığım yok. Sadece öğle uykusundan sonra çay içmeye bağımlıydım, içmediğimde başım ağrırdı. Hamdolsun onu da terk ettim."

Bir Vehmin Defedilmesi

Bazen denir ki: "Rezil olmak istemiyorsan kalabalığın rengine bürün." Bu mantık yanlıştır. Saygın biri şöyle der: "Rezil olmak istiyorsan kalabalığın rengine bürün." Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de bir taraftan "hak" olanın rengine bürünmemizi emretmekte, "صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً"[2], diğer taraftan da babaları ve annelerine, akrabaları ve dostlarına yahut hâkim ortama

1- Vahdet Kirmanşahî'nin şiiri.

2- Bakara (2), 138.

uyma nedeniyle hakka sırt çeviren kavimleri şiddetle ikaz etmektedir. Bir yerde şöyle buyurur:

اَوَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ.

Babaları bir şeyi idrak edemiyor ve doğru yoldan gitmiyorsa, yine de mi tâbi olmaya layıktır?(1)

Bazen de rivayetlerde şöyle geçtiği söylenir:

يَدُ اللَّهِ مَعَ الجَماعَةِ / Allah'ın eli halk topluluğuyla birliktedir.(2)

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) şöyle der:

اَلْزِمُوا السَّوادَ الأعْظَمَ / Büyük kalabalıklarla birlikte olun.(3)

Yine İmam Hasan'a (a.s) şöyle buyurmuştur:

إيَّاکَ وَ مَواطِنَ التُّهَمِ / İthama hedef olunan yerlerden kaçın.(4)

Bunların hepsi toplumsal âdet ve adaba riayet etmekle ilgilidir; ama Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) oğlu Hüseyin'e (a.s) şöyle tavsiyede bulunmamış mıydı?

حُسَيْنُ! اِذا كُنْتَ فِی بَلْدَةٍ / غَرِيبًا فَعَاشِرْ بِآدَابِهَا.

Ey Hüseyin, bir şehirde yabancıysan o şehrin adabına riayet et.(5)

Buna verilecek cevap şöyledir: Müslümanlar cemaatiyle birlikte olmak, İslam ve Müslümanlarla ilgili kaygı taşımak, onların üzüntü ve mutluluğuna ortak olmak, Cuma ve cemaatten uzak durmamak demektir ve bu mesele haktır; fakat bunun yanlış toplumsal âdet ve adaba tâbi olmakla ilgisi yoktur. Özellikle de bu âdetler haram kokusu taşıyorsa. Din önderlerimiz, " لا طَاعَةَ لِمَخلُوقٍ فِی مَعصِيَةِ الخَالِقِ / *Yaratıcıya günah konusunda hiçbir mahlûka itaat yoktur.*"(6) demişlerdir.

1- Bakara (2), 170.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 127.

3- age.

4- Muhammed Hasan Âmulî, *Vesâilu'ş-Şîa*, c. 12, s. 37.

5- age.

6- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 10, s. 226; Şeyh Saduk, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, c. 2, s. 621.

İthama hedef olmaktan ve töhmete maruz kalmaktan sakınmanın manası, Melametiye tarikatının reddedilmesidir. Müminin, diğer müminlerin ona karşı kötümser olmasına yol açacak ve onda olmayan bir ayıp ve noksanı ona nispet edecekleri bir iş yapmaya veya bir yere gitmeye hakkı yoktur. Yakışıksız âdet ve adaptan kaçınmak, onlara itham konumunda olmak değil, çirkinliklerden sakınmaktır.

İmanı zayıf insanların boynuna aslında haç olan kravat taktığını ve bunu medeni ya da saygın görünmenin simgesi kabul ettiğini, ama imanı kuvvetli müminin böyle yapmadığını farz edin. Hangisi itham edilir?

İmam Ali'nin (a.s) İmam Hüseyin'e (a.s) tavsiyesindeki amaç -eğer bu şiirin İmam'a nispeti sahihse-, edep olan, din ve dünyaya zarar vermeyecek şeylere riayet etmektir. Yoksa yanlış toplumsal adaba saygılı olmak değil.

Ortama uyan ve her türlü toplumsal âdet ve fikri kabul edip onu uygulayan kimse taklitçi olarak adlandırılır.

خلق را تقلیدشان بر باد داد / ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

Halkı taklidi berbat etti / İki yüz lanet bu taklide olsun![1]

Çok Net İki Nokta

1. İyi ve güzel alışkanlıklar, insanın iyi amelleri kolaylıkla sergilemesine vesile olur. Kıdemli sâliklerden birinin ifadesiyle, "Gece namazına alışan kimseler, kabirdeki ilk gecede de her gecenin kararlaştırılmış saatinde gece namazı için kalkar ve berzahta teheccüde dururlar." Fakat bir noktayı daha anlamak gerekir ki, amelin menşei ve motivasyonu âdet olmamalıdır. Alışkanlık hâline geldiği için değil, Allah için gece namazı kılınmalıdır.

2. Allah yolu riyazetsiz olmayacağından ve alışkanlık amelin güçlüğünü alacağından sâlik, riyazetini daima sağlam tutmalı ve murakabesini arttırmalıdır. Ârif-i kâmil Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın Üstada yönelik sülûk talimatlarında okudum: "Her gece seherde üç saat süreyle zihinden hiçbir şey geçirmeyecek şekilde kâmil halse hâlinde (sâlikin uyku ile uyanıklık arasındaki hâli) olmak." Elbette ki bu ve benzeri talimatlar, Üstadın sülûkünün son aşamalarıyla ilgiliydi.

1- Muhammed Celaleddin Mevlevî, *Mesnevî-i Mevlevî*.

2. İkinci Doğum

Tabiattan kurtulup berzah âlemine girmek, Allah yolunun dar geçitlerindendir.

Gözlerini açar açmaz annesinin göğsünü gören, dudaklarıyla süt emen ve etrafında maddi tezahürlerden başkasını görmeyen insan şimdi uçmak ve melekûta doğru sefere çıkmak istemektedir. Fakat nasıl? Ayağı çamura saplanmışken ve maddiyat muhabbeti kalbinde yer etmişken yüreğini bunlardan nasıl koparacaktır? Tabii ki müşkül bir iş olacaktır.

Sülûkün ilk yüksek adımı sayılan bu önemli seviyeye ulaşmanın yolu, dünyada gerçek zühtle beraber şiddetli murakabedir. Diğeri ise sâlikin kendisini dünya zindanında görmesi ve hâl lisanıyla ve sözle Allah Teâlâ'dan oradan çıkmayı talep etmesidir.

Secdede hâlinde Yunusiye zikrini fecirle güneşin doğuşu arasında dört yüz kez ve kâmil teveccühle yapılmasının bu merhaleyi geçmede şaşırtıcı bir etkisi vardır. Zikir şöyledir:

لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ.[1]

Üstad şöyle demişti: Bu zikirde teveccüh olabildiğince fazla olmalıdır. Özellikle de kişi dikkatini "Allah'ım, madde ve tabiat dünyasında mahpus kalmam ve melekûta kanatlanamamam, kendime zulmetmem nedeniyledir. Kendinden başka mabud olmayan sensin. Pak ve münezzehsin." şeklinde toplarsa kesinlikle en kısa sürede tabiatın kalbinden kopup berzaha adım atacaktır.

Merhum Molla Hüseyinkuli Hemedanî'nin bazı talebeleri bu zikri secdede üç bin kere söylerlerdi. Elbette ki yeni başlayanların, özellikle de kadınların temkin ve itidale riayet etmesi lazımdır.

Hatırlatma: Bu bölümün adı olan "İkinci Doğum"u Hz. Mesih'in (a.s) cümlesinden aldım:

> لَنْ يَلِجَ السَّمَاءَ مَنْ لَمْ يُولَدْ مَرَّتَيْنِ / İki kez doğmayan kimse semanın melekûtuna asla ulaşamaz.[2]

1- Enbiyâ (21), 87.

2- Molla Abdussamed Hemedanî, *Bahru'l-Maârif*, c. 1, s. 241; bk. *Ehâdîs-i Mesnevî*, s. 96.

3. Misal ve Berzahtan Nefse Geçiş

Üstad der ki: "Madde ile alakayı kesmek çok güçtür. Dolayısıyla sâlik yavaş yavaş kesret âleminin ilgi dallarını budamalı ve tabiat âleminden sefere çıkmalıdır."[1]

Bu, "ikinci doğum" şeklinde ifade ettiğimiz ve bir önceki maddede açıkladığımız şeyin aynısıdır.

Sonra şöyle der:

> Henüz yol yorgunluğundan dinlenmemişken kesret-i enfüsî olan berzah âlemine dâhil olur. Burada haricî madde ve kesretin, tabiatının derununa neler yerleştirdiğini çok iyi müşahede eder. Bunlar, haricî kesretle karşılaşma ve alakadan meydana gelen ve bunun sonuçları, ürünleri ve doğurduklarının parçası sayılan hayalî nefsanî varlıkların ta kendisidir. Bu hayaller onun seferine mâni olur, sükûnetini elinden alır ve sâlik Allah'ı zikirle bir saat huzur bulmak istediğinde aniden sel gibi hücum edip onu helake sürükler. Enfüsî kesretler, haricî kesretlerden daha güçlüdür; uzlet ve inziva ile onlardan uzaklaşmak mümkün değildir; çünkü insanın çok yakınında ve yanı başındadırlar.
>
> Allah yolunun yolcusu, kutsî nağme ve himmetin yardımıyla bu düşmanlardan korkmaz ve berzah adı verilen bu hayaller âleminin dışına çıkar. Fakat sâlik, kalp evinin kıyı köşesinde bu hayallerden hiçbir şey kalmadığı konusunda çok uyanık olmalıdır; çünkü bu hayalî varlıkların huyu, onları dışarı çıkarırken kendisini kalbin kıyısında köşesinde gizlemektir. Öyle ki sâlik onların şerrinden kurtulduğunu sanıp ve berzah âleminden geriye kalanlardan hiçbir şeyi beraberinde götürmediğini zanneder. Fakat hayat pınarına eriştiği ve hikmet kaynaklarından kana kana içtiği sırada aniden ona saldırır, kahır ve cefa hançeriyle işini bitirirler. Bu nedenle sâlik, mücahede ve riyazetle hayal sükûnetini o kadar kazanmalıdır ki, hayalinin doğurdukları zihninde donup kalsın, kımıldayamasın ve Mabud'a teveccüh vaktinde zihnini allak bullak etmesin.[2]

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 26, cümlede küçük bir tasarrufla.

2- age, s. 27 ve 28. Biraz özetleyerek ve üzerinde tasarrufta bulunarak.

4. Nefsanî Tecelliler Aşamasından Geçiş

Üstad şöyle der:

> Sâlik enfüsî savaşta şeytan ordularının uhdesinden kâmilen çıkmalı, nefsanî eserlerini tamamen kesmeli ve kalp evinin saklı köşelerindeki köklerini kazımalıdır. Çünkü mal, makam, mevki sevgisinin ve kibir, şahsi beklenti, kendini beğenmenin zerresi kalırsa asla kemale eremeyecektir. Bu nedenle çoğu kâmil insanın yıllar süren riyazet ve mücahededen sonra bile kemalata ulaşamadıkları ve enfüsî savaşta yenildikleri epeyce görülmüştür. Bunun sebebi, bazı sıfatların kökünün henüz kalp evinde yerinde duruyor olması, lakin onların bu kökü tamamen ortadan kaldırdıklarını sanmalarıdır. Dolayısıyla ilahî imtihan anlarında, nefsin ortaya çıkacağı ve etkilerinin kendini göstereceği yerlerde o kökler birden bire filizlenir, büyür ve sâlikin işini bitirir. Nefse ve onun ordularına galebe çalmak, Hz. Rabbü'l-Erbab'a has yardım ve inayete bağlıdır; çünkü bu aşamanın katedilmesi ona has destek ve yardım olmaksızın gerçekleşemez.
>
> Anlatıldığına göre bir gün talebeler Merhum Seyyid Bahru'l-Ulûm'u gülümserken buldular. Bunun sebebini sordular. Şöyle buyurdu: "25 senelik mücadeleden sonra şimdi kendime bakınca gördüm ki artık amellerimde riya yok."[1]

5. İradeyi Terk Etmek ve Tamahı Kesmek

Üstad şöyle der:

> Allah yolunun sâliki, sülûkünün başında muhabbet ayağıyla adım atar. Fakat menzilleri katettikten ve cümleten kemal hâsıl olduktan sonra muhabbetin mahbuba aykırı bir şey olduğunu anlayacaktır. Bu nedenle, şu ana dek sülûkünün vesilesi ve terakkisinin merdiveni olmuş muhabbeti terk eder. O vesileyi buraya kadar etkili görüyordu. Buradan itibaren yola mâni ve zararlı teşhir eder. Dolayısıyla buradan itibaren sâlik sadece ve sadece Mahbub'a odaklanır ve mahbubiyet olarak yalnızca O'na ibadet eder.

1- age, s. 54 ve 55, küçük bir tasarrufla.

Fakat daha ileri adım attığı ve menzilleri geçtiğinde kavrar ki bu ibadet türü de şirk şaibesinden uzak değildir. Zira bu ibadette kendisini âşık ve muhib, Allah'ı ise maşuk ve mahbub bilir. Kendilik/Benlik hâli mahbuba muhabbete aykırıdır. Bu nedenle, aykırılık ve kesretten tamamen geçip vahdet âlemine adım atabilmek için buradan itibaren mahbuba aşk ve muhabbeti unutmaya çalışır. Bu sırada niyet sâlikten kalkar; çünkü artık ondan niyetin sadır olacağı bir şahsiyet ve kendisi ortada yoktur. Bu aşamadan önce sâlik şühud ve mükaşefeye talipti; ama bu makamda o maksatların tamamı bütünüyle unutkanlık toprağına gömülür. Zira artık murat ve niyet edileni göz önünde bulunduracağı irade ve niyet yoktur. Bu hâldeyken sâlikin gözü ve kalbi, görme ve görmemeye, ulaşma ve ulaşmamaya, ret ve kabule kapalı olacaktır. Hâfız-ı Şirazî'den:

با خرابات نشینان ز کرامات ملاف / هر سخن جایی و هر نکته مقامی دارد

Harabatta oturanlara kerametten dem vurma. / Her sözün bir vakti var, her nüktenin bir yeri!

Bayezid Bestamî'nin şöyle dediği nakledilir: Birinci gün dünyayı terk ettim, ikinci gün ukbayı terk ettim, üçüncü gün Allah'ın gayrısından geçtim, dördüncü gün sordular: "Ne istiyorsun?" Dedim ki: "İstemediğimi istiyorum."

Bu, kimilerinin dört menzili tayin hakkında anlattığı mevzunun aynısıdır: Birincisi dünyayı terk, ikincisi ukbayı terk, üçüncüsü mevlayı terk, dördüncüsü terki terk. Bunun üzerinde iyice düşün.[1]

Tamahı kesmekten maksat, sâlikler nezdinde, çok muazzam ve çetin dar geçit olan, bu zorluk ve güçlüğü aşmayı hiç kolaylaştırmayan aşamadan ibarettir. Çünkü sâlik çokça düşünüp dikkat sarf ettikten sonra bu aşamadaki seyrin bütün merhalelerinde kasıt ve niyetten uzak kalamadığını, bilakis kalbinin karanlık köşesinde bir gaye ve maksat taşıdığını anlar. Bu gaye, zaaf ve noksan aşamalarından geçiş, kemal ve kemalata kavuşma olsa bile. Sâlik eğer vesile ve alet ile zihin ve hatırını soyutlamaya çalışır ve bu dar geçidi aşıp bu anlam ve mak-

1- "Seferin Menzilleri" bahsinde bu görüşe yönelik eleştiriyi zikretmiştik.

satlardan arınmak için kendine defalarca baskı yaparsa eline hiçbir sonuç geçmeyecektir; çünkü bu arınma ve soyutlanmanın kendisi soyutlanmamayı gerektirmektedir. Bunun sebebi de, sâlikin bu arınmanın icabını belli bir gayeye dayalı iradeyle yerine getirmesidir. Bu irade ve gayeye dönük olma hâli, soyutlanmadan yoksunluğun işareti ve alametidir.

Bir gün üstadım Merhum Mirza Ali Kazî (r.h) ile bu sır üzerine sohbet ettim. Kendisinden izah talep edip çare göstermesini istedim. Şöyle buyurdu: Tarik-i ihrak tercih edilerek bu mesele halledilebilir ve bu güçlük giderilebilir. Bu yol da şudur ki, sâlik, Allah'ın onun varlığını tamahkâr olarak var ettiğini gerçek manada idrak etmelidir. Tamahı kesmeyi ne kadar istese de tabiatı tamahla birlikte olduğundan herhangi bir neticeye varamayacaktır. Tamahın kesilmesi mecburen başka bir tamahı gerektirir ve daha aşağıdaki merhaleden daha yüksek ve ulu bir tamah güdüsüyle tamah kesilip atılabilir. Dolayısıyla tamahı kesmekten acze düştüğünde ve kendisini bayağı bulduğunda doğal olarak işini Allah'a havale edecek ve tamahı kesme niyetinden vazgeçecektir. Bu acziyet ve çaresizlik, tamahın onun doğasındaki kökünü yakacak ve onu tertemiz yapacaktır. Elbette bilmek gerekir ki, bu mananın idrak edilmesi nazarî değildir ve görüşle netice vermez. Bilakis onun gerçek idraki, zevke ve hâlin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyar. Eğer bir kimse bu manayı bir mertebede zevkle idrak etse, dünyanın tüm hazlarının bu hakikate denk olmadığını anlayacaktır. Bu tarikin "ihrak" olarak adlandırılmasının sebebi, varlıklar, niyetler, üzüntüler ve müşkülat harmanını tek kalemde yakıp kavurması, kökünden söküp atması ve sâlikin varlığında ondan eser bırakmamasıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de bazı yerlerde tarik-i ihrak kullanılmıştır. Bir kimse maksada ulaşmak için bu tarikten yararlanır ve bu yolda yürürse birkaç yılda katedeceği yolu daha kısa sürede alacaktır.

... Allah'ın insanı başından itibaren tamahkâr var ettiği algısı, mutlak zenginin (mutlak manada muhtaç olmayanın) kulu baştan fakir yarattığı ve tabiatını fakirlikle yoğurduğu algısı gibidir. Bu nedenle fakirliğin ispat edilmesinin ve fakirliği gerektiren istemenin ispatlanmasının delile ihtiyacı yoktur. Kimse fakire, neden talepte bulunduğu eleştirisi yöneltemez; çünkü fakirliğin gereği istemek ve dilenmektir.

> Dolayısıyla Allah yolunun sâliki de seyir ve hareket esnasında tamahkâr davranırsa Allah'ın onun varlık hamurunu baştan tamahkârlıkla yoğurduğunun, hiçbir şekilde tamah dişini çekemeyeceğinin ve elindeki tamahı yıkayıp ondan kurtulamayacağının farkında olması gerekir. Öte yandan, hürlerin ibadeti esas alınarak temeli atılmış ehadiyetin zatında fena olmak tamahkârlık ve niyetle bağdaşmamaktadır. Bundan dolayı biçare olur ve onda öyle ilginç bir ıstırar ve çaresizlik hâli ortaya çıkar ki, bu hâli onu tamahın sonucu olan kendinden ötesine geçirir. Bu aşamadan geçtikten sonra artık tamahı gerektirecek inniyyet ve kendilik hâli yoktur. İyice dikkat et ve anla.[1]

Birkaç İzah ve Hatırlatma

1. Üstadın bu bölümde değindiği konular şöyle özetlenebilir:

a) Sâlikin seyrin başlangıcından sonuna dek üç tür ibadeti vardır:

Muhibbî: Yani kendisi muhib olarak muhabbet temelinde ibadet.

Mahbubî: Yani sadece Allah mahbub olarak muhabbet temelinde ibadet.

Ahrar: Yani saik ve niyetin ortadan kalktığı "vahdet" temelinde şekillenen ibadet.

Belki de Merhum Şeyh Hasan Ali İsfahanî'nin şiiri bu türlerin hepsine veya bir kısmına işaret etmektedir:

خوش آن که دلش ز ذکر پر نور شود / و ز صولت ذکر نفس مقهور شود

اندیشه کثرت از میان بر خیزد / ذاکر همه ذکر و ذکر مذکور شود

Ne mutlu kalbi zikirden nurla dolana / Zikrin heybetinden nefsi mağlup olana.

Kesret düşüncesi ortadan kalkar/ Zâkir tümden zikir, zikir de mezkûr olur!

Ahrarın ibadeti şükürle ve hak edişle yapılan ibadettir. "Seferin Benzer ve Sapkın Yolları" bahsinde tafsilatıyla bu tür ibadetten söz edeceğiz.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 126-132 (Bir miktar özetleyerek. Parantez içindeki cümle bize aittir.)

b) Sâlikte irade ve niyet ortadan kalkmadıkça sâlik müşriktir ve tevhide ulaşamayacaktır.

c) Niyeti ortadan kalkan sâlik asla keşif ve şühud peşinde değildir; çünkü herhangi bir isteği yoktur.

d) "Terki terk", "iradeden yoksun irade" ve "istemeden isteme"nin manası, niyetin ortadan kalkmasıyla aynı şeydir.

e) İrade ve niyetin ortadan kalkması ve tamahın kesilmesi, yolun dar geçitlerinin ve sefer-i ilallahın yokuşlarındandır.

f) İradeyle iradeyi terk etme ve tamahla tamahı kesme muhaldir; çünkü şu felsefî kaidenin örneğidir: "Varlığı, var olmamasını gerektiren bir şey muhaldir."

g) İradeyi terk için zevk ve hâl gerekir; fikir ve söz değil.

h) İradeyi terkin, dünyadaki hiçbir hazzın denk olamayacağı bir lezzeti vardır.

ı) İradeyi terk etmeye ulaşmanın yolu "ihrak"tır ve ihrak da acziyet, çaresizlik ve umutsuzluk hâli dışında elde edilemez.

i) Kur'ân'da ihrak tariki kullanılmıştır.

j) İnsanın varlığındaki tamah fıtrîdir ve onun tabiatına yapışıktır.

k) Ehadiyetin zatında fena, hürlerin ibadeti esas alınarak temeli atılan hâldir.

2. Anlaşıldığı kadarıyla tarik-i ihrak Merhum Kazî'nin buluşlarındandır. Yahut en azından onun adı, kendisi tarafından bulunmuştur. Net hatırlıyorum, Üstadın kitabını yayınladıktan sonra Üstadın gündeme getirdiği bu konu, yeni bir mevzu olarak, irfana aşina çoğu kimsenin dikkatini çekti. Bazen daha fazla izah almak için Üstadın yanına gelirlerdi.

3. Üstadın talebelerinden biri kendisine şöyle sordu: "Sülûkün tüm aşamalarında ve onları geçerken ihrak yolu kullanılabilir mi?" Cevap verdi: "Evet, yapılabilir; ama üstadın nezareti altında."

4. Yüce Allah'ın, " وَالَّذينَ جَاهَدُوا فينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنينَ **/ Yolumuzda mücahede edenler, onları kesinlikle yollarımıza yönelteceğiz."**[1]

1- Ankebût (29), 69.

ve yine, " وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا **/ Takvalı olanlara Allah bir çıkış yolu gösterecektir."** [1] buyurduğu bu iki ayete dayanarak itiraz edilebilir. Bu durumda yola çıkmış sâlik nasıl olur da çaresizlik, acziyet ve umutsuzluğa düşebilir de bu acziyet ve çaresizlik ihrakın mukaddimesi olabilir?

Cevap açıktır: Allah şöyle buyurur: Biz sakınan insana çıkış yolu göstereceğiz ve ihraktan daha iyi, daha hızlı ve daha tatlı hangi yol vardır? Diğer bir ifadeyle, bazen Allah Teâlâ bizzat kendisi kişiyi "ne yapayım" hâline müptela eder ve ondan sonra da ona nimet bahşedip kendi yolunda adım atmasını sağlar. Rivayette geçtiğine göre Allah kimi zaman, sesini daha fazla işitmek için mümin kulunun duasına geç icabet eder ve meleklere şöyle seslenir: *"Bu sesi seviyorum."*

5. İhrak vesilesiyle tamahın kökü yakılmakla kalmaz, bütün rezilliklerin de kökü kurutulur; çünkü rezilliklerin kökü nefistir ve ihrak, inniyyet ve kendiliğin kökünü kesip atar. Başka bir ifadeyle, ihrak vesilesiyle menfi rezillikler, izi kalmamış mevzu hâline gelir. Yani artık konu bile edilemez. Şu hâlde, tamah bir örnek olarak vardır; "tamahı terk" konusuna ait olsa bile.

Büyük ârif Merhum Seyyid Haşim Haddad bir mektubunda şöyle yazar: "Tevhid, muvahhidlerin bütün kötülüklerini yakan bir nurdur. Şirk ise müşriklerin bütün iyiliklerini yakan bir ateştir."[2]

6. Havâtırı Tam Yok Etme

Üstad, sefer-i ilallahın bağlı olduğu şeyleri açıklarken şöyle der:

> Yirmi üç, yirmi dört ve yirmi beş: Havâtırı[3] yok etme, zikir ve fikirdir. Bu üç aşama maksada ulaşmanın önemli basamaklarıdır. Yolda geri kalmış ve maksada ulaşamamış çoğu kişinin durup kalması bu üç aşamadan birinde olmuştur. Oracıkta ya kalakalmış ya da helake uğramıştır; çünkü bu menzillerin tehlikeleri şunlardır: Dikili taşlara, putlara, yıldızlara ve ateşe ibadet. Bazen de zındıklık, firavunluk, hu-

1- Talâk (65), 2.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 313, dördüncü baskı.

3- [Havâtır, "aklına gelmek, hatırlamak, içine doğmak" anlamındaki "hutûr" kökünden türeyen hâtır kelimesinin çoğulu olup, insanın iradesi dışında zihnine gelen kötü düşünceler demektir.]

lul ve ittihad iddiası, şer'i teklifi iptal, ibaha ve benzerleri. Tabii ki hepsine değinilecektir, ama şu anda önemli tehlikelerden olan hulul ve ittihadı genel hatlarıyla beyan edeceğiz. Bu da sâlik için havâtırı yok etme vesilesiyle zihni saflaştırmakla elde edilecektir; çünkü sâlik henüz isim ve resim vadisinden çıkmamıştır. Bu nedenle Allah korusun, sıfatiyye veya esmaiyye tecellisi neticesinde Allah'ın onun şahsiyeti ve kendiliğiyle birleştiğini tahayyül edebilir. Bu, hulül ve ittihadın küfür ve şirk olan manasıdır. Hâlbuki vahdet-i vücudun anlamı, çokluk ve gayrılık anlamını tamamen reddetmektir.

Ama hâtırı [insanın iradesi dışında zihnine gelen düşünceyi] yok etme, sahibinin izni ve yetkisi dışında konuşmaması, bir iş yapmaması, bir tasavvur ve hâtıra maruz kalmaması için kalbi ele geçirme ve ona hükmetmekten ibarettir. Bu hâli kazanmak oldukça güçtür. Bu nedenle havâtırı yok etmenin sırrı/batını en muazzam temizleyenlerden olduğu söylenmiştir.

Sâlik, havâtırı yok etme makamına düştüğünde aniden tasavvurlar, evham ve hayallerin kök kazıyan selinin onu kuşattığını, hatta inanmadığı düşünceleri bile aklına getirdiğini, geçmişteki eski olaylar veya vuku bulması imkânsız hayallerin ona nüfuz ettiğini ve sürekli onu kendisiyle meşgul ettiğini anlar. Sâlik bu makamda sağlam dağlar gibi sabit durmalı, ortaya çıkan ve zahmet veren her tahayyülü zikir kılıcıyla helak etmelidir. Burada zikirden maksat, sâlikin, havâtırın hutûr ettiği/aklına geldiği sırada bir tanesine odaklanacağı, ona teveccühte daimî olacağı, hep gözü ve kalbiyle ona yönelip bakacağı ilahî isimlerdir. Böylece o hâtırı kalp evinden kapı dışarı edilebilecektir. Allah'ın isimlerinden birine teveccüh ve onu yâd etmek olan bu zikirle hâtırı akıldan uzaklaştırma gereği çok sahih bir yoldur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: " اِنَّ الَّذينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَآئِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ **/ Takvalı olanlara şeytandan bir vesvese geldiğinde Allah'ı anar ve birden görür hâle gelirler."**[1]

Daha sonra Üstad, Merhum Bahru'l-Ulûm'un *Seyrü Sülûk* risalesinde aynen nakledilen ve özetle zikirden önce tahta veya taş gibi haricî bir şeye yönelerek tahayyülleri yok etmek olan Nakşibendiliğin metodunu şiddetle redde-

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 146-148.

der. Doğru yöntemde, evhamı zikir vasıtasıyla ortadan kaldırmak gerektiği ve bunun en hızlı yolunun da nefse odaklanmakla gerçekleşecek marifet-i nefis olduğunu vurgular. Bu hâli elde etmek için murakabe hâlinde çaba gösterilmeli ve onun derecelerinde ilerleme kaydedilmelidir.[1]

Birkaç Nükte

1. Bir dostumuz Üstadın şöyle dediğini nakletmişti: "Marifet yolunda büyük makamlara ermek isteyenler, havâtır yok etmek için çokça çaba göstermelidir."

2. Sâlikin daimî işlerinden biri, sülûkün başlangıcından itibaren havâtırı yok etmektir. Burada "seyr-i illallah"ın dar geçitlerinden biri olarak kendisinden bahsedilen şey, sultan-ı marifetin tecellisi ve tevhid makamına ulaşma -elbette nefsi tanıyarak- ile birlikte olan küllî manada havâtırı yok etmektir.

3. "Hulul" ve "ittihad", vahdet-i vücud nazariyesiyle iki tarafta da çelişki hâlindedir. Öyleyse bu ikisini birbirine karıştırmak büyük bir zulümdür. Vahdet-i vücuda dair "hulul", "ittihad" ve "her şey Allah" fikrinden başka tasavvuru bulunmayan ve bu nedenle de ona muhalif olanlar çoktur. Bunlar kendi cehaletlerinin kurbanıdırlar.

حلول و اتحاد اینجا محال است / که در وحدت دویی عین ضلال است

Hulul ve ittihad muhaldir burada / Çünkü vahdette ikilik dalaletin ta kendisidir.

4. Nefse teveccüh Şâri-i Mukaddes (şeriat sahibi) tarafından vurgulanan bir konu olduğundan zikrin örnekleri arasında sayılır. Sadru'l-Müteellihin, *Esfâr*'da nefis bahislerinde "bab" tabiriyle birtakım başlıklara yer vermiştir. Zira "marifet-i nefs", "marifet-i rab" babıdır. Bu nedenle Hz. Vasi'nin (a.s) tabiriyle, "enfau'l-mearif"tir (marifetlerin en faydalısı).[2]

5. Sâlik, hâtırın oluşmasına sebep olan her şeyden kaçınmalıdır. Üstad şöyle der: "Seferin, özellikle sülûkün başlangıcında sâlike zararı vardır; çünkü hâtır getirir."

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 148-149.

2- Abdulvahid Âmidî, *Ğureru'l-Hikem ve Düreru'l-Kelim*.

Merhum Şeyh Abbas Koçanî'nin (Merhum Kazî'nın resmî sülûk vasisi) talebelerinden bir dostumuz kendisinden şöyle nakletmişti: Bir gün Merhum Kazî ile Necef'in sokaklarında yürüyorduk. Bir çocuk, sokağa dikilmiş demir direğe taş attı ve ses çıktı. Merhum Kazî döndü ve beraberindeki talebelere şöyle buyurdu: "Şu kadarcık bir sesin bile hâtır oluşturmada rolü vardır ve sülûka zarar verir."

Muhtevasız romanlar okumak, insanın ruhunda uygunsuz etki bırakan gayr-ı dinî filmler ve gösteriler izlemek, dinî mekânlara yapılmayan ve zaruri olmayan yolculuklar, boş dost buluşmaları ve toplantılar, ne dine faydası ne de dünyaya yararı dokunan ilimleri öğrenmek, âkil insanların önermediği hedefsiz internet sitelerinde dolaşmak vs. hâtır üretmekten ve havâtırı yok etmeyi yüzlerce kez güçleştirmekten başka hiçbir netice vermeyecektir.

6. Kimi zaman, hayatlarında değişim meydana gelmiş ve geçmişte günaha bulaşmış bazı kimseler sülûka yönelirler. Bu fakirin, üniversitelerde bu benzeri gençlerle karşılaşmışlığı vardır. Üstad şöyle derdi: "Tövbe amelinden, bağışlanma hissi ve ondan kaynaklanan huzurdan sonra sâlikin haz veren günahlarının -kadınlarla gayrimeşru ilişkiler vs. gibi- görüntülerini hatırlamaya hakkı yoktur. Onların hepsini defnetmeli ve ilahî rahmet ümidiyle seyrini başlatıp sürdürmelidir."

Bir dostumuz derdi ki: "Üstadımın talimatıyla icra ettiğim tövbe amelinden sonra o kadar Allah'ın yardımını gördüm ki, zihnime nasıl baskı yaparsam yapayım yine de geçmişteki günahlardan birini bile hatırlamıyordum." Hadis-i Nebevî'yi vicdan yapan kimsenin hâline ne mutlu!

> التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ / Günahtan tövbe eden kimse âdeta hiç günah işlememiş gibidir.[1]

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 435; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 6, s. 21.

17. FASIL: SEFERİN KESTİRME YOLU

Temel Soru

Bu bölümde şu soruya cevap vermeyi amaçlıyoruz: Sefer-i ilallah seyahatinde kestirme bir yol var mıdır? Varsa hangisidir?

Bu sorunun herkes için cazibeli olduğunu biliyoruz; çünkü insanın yapısında kolaylık arayışı ve aceleciliğin köklü bir yeri vardır. Allah şöyle buyurur:

وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا **/ İnsan daima acelecidir.**[1]

Yine şöyle buyurulur:

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ **/ İnsan aceleci yaratılmıştır.**[2]

Acele tabii ki iyi bir şey değildir; fakat hayırlı işte de iyi bir şeydir. Büyüklerin ifadesiyle: "En hayırlı iş, acele edilendir."

Yüce Allah, Kur'ân'da bazen peygamberler hakkında bu tür aceleciliklerden bahseder. Mesela kavminden önce Tur dağına giden Musa'ya (a.s) hitaben şöyle buyurur:

وَمَآ اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى قَالَ هُمْ اُولَآءِ عَلٰٓى اَثَرِى وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى.

> **Ey Musa, seni kavminin önüne geçmeye ve acele etmeye zorlayan nedir? Dedi ki: Bunlar peşimden geliyor ve ben ey Rabbim, hoşnut olasın diye sana doğru acele ettim.**[3]

Aynı şekilde Son Peygamber'e (s.a.a) hitaben de şöyle buyurur:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهُ.

1- İsrâ (17), 11.

2- Enbiyâ (21), 37.

3- Tâhâ (20), 83 ve 84.

Kur'ân'ı okumada vahyi sana tamamlanmadan acele etme.[1]

Bu durumda hangi iyi iş ve hayırlı amel seyr-i ilallah yolundan, Allah'ın haremine yönelmekten ve Allah nezdindeki doğruluk makamına oturmaktan daha üstün olabilir?

Üstad der ki: "Sâlikin Rabbine ümidi o kadar güçlü olmalıdır ki, uyumaya gittiği her gecenin sabahına kâmil çıkacağı ve vuslatın şahidini kucağına almış olarak kalkacağı umudunu taşımalıdır."

Hâfız'ın ifadesiyle:

من این مراد بینم به خود که نیم شبی / به جای اشک روان در کنار من باشی

Bir gece yarısı hiç olmazsa rüyada görecek miyim? / Akan gözyaşlarım yerine, kucağıma sen gelmiş oturmuşsun![2]

Bilakis şöyle söylemek gerekir:

به امید وصال روی دلبر / سَرَم هر شب نَهم بر روی بستر

Dilberin yüzüne vuslat ümidiyle / Başımı koyuyorum yastığa her gece.[3]

Kestirme Yol Seyrin Süratiyle Aynı Şey Midir?

Seyr-i ilallah seferinde kestirme yoldan maksadın, seyrin sürati mi olduğu sorusu söz konusu edilebilir. Hiç kuşku yok, kimi insanlar Allah yolunu hızlıca kateder ve yüz yıllık yolu bir gecede geçebilirler; ama acaba kestirme yoldan maksat seyrin hızı mıdır? Cevap şudur ki, bu ikisi arasında mülazemet (birbirini takip etme) vardır, ama telazüm (birbirini gerektirme) yoktur. Yani kestirme yoldan gitmek peşi sıra seyrin süratini getirir, ama seyrin süratinin kestirme yolla bağı yoktur. Sâlikin kestirme olmayan yoldan süratle sülûk yapıp maksada ulaşması mümkündür.

1- Tâhâ (20), 114.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- Bu satırların yazarının şiiri.

Sülûkta Üç Tür Seyir Sürati

1. Kestirme yoldan Allah yolunu katetmek. Bunun izahı gelecektir.

2. Allah yolunu cezbeyle katetmek. Şühud yolunda cezbe, tefekkür yolunda tahmin gibidir.

3. Kestirme olmayan yoldan ve cezbe olmaksızın, ama süratle Allah yolunu katetmek.

"Seferin Süresi" bahsinde sâlikin seyrinin hızı için on maddelik etkenleri açıklamıştık. Bu etkenlerin bazıları iradeye bağlıdır; murakabenin yoğunluğu gibi. Bazıları da gayriihtiyaridir; nefis cevherinin arı duru olması gibi.

Bu Bahiste Bariz İfadeler

İmam Seccad Ali b. Hüseyin'e (a.s) ait on beş münacattan "Müritlerin Münacatı" adını alan ve okunması her zaman, özellikle de Cuma günleri müstehap olan sekizincisinde şöyle geçer:

فَاسْلُكْ بِنَا سُبُلَ الْوُصُولِ إِلَيْكَ وَ سَيِّرْنَا فِي أَقْرَبِ الطُّرُقِ لِلْوُفُودِ عَلَيْكَ، قَرِّبْ عَلَيْنَا الْبَعِيدَ وَ سَهِّلْ عَلَيْنَا الْعَسِيرَ الشَّدِيدَ.

> Rabbim, bizi sana ulaşacak yollarda yürüt. Bizi sana kavuşacak en yakın yollarda seyrettir. Uzağı bize yakın kıl ve güç olanı kolaylaştır.[1]

Merhum Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr*'da *el-Atîku'l-Ğarevi* kitabından naklettiği başka bir duada da şöyle geçmektedir:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ يَسِّرْ لِيَ الْأَعْمَالَ الَّتِي تُحِبُّهَا وَ تُحِبُّ الْعَامِلِينَ لَهَا، وَ أَعِنِّي عَلَيهَا، وَاصْرِفْ عَنِّي الْأَعْمَالَ الَّتِي تَكْرَهُهَا وَ تَكْرَهُ الْعَامِلِينَ لَهَا، وَ أَعِنِّي عَلٰى تَرْكِهَا. اَللّٰهُمَّ أَوْصِلْنِي إِلَيكَ مِنْ أَقْرَبِ الطُّرُقِ إِلَيكَ وَ أَسْهَلِهَا عَلَيَّ. اَللّٰهُمَّ أَعِزَّنِي بِالِانْقِطَاعِ إِلَيكَ بِلَا ضَرُورَةٍ، وَ أَحْسِنْ لِيَ الْأَدَبَ بِلَا عُقُوبَةٍ، وَ أَجْزِلْ لِيَ الثَّوَابَ بِلَا مُصِيبَةٍ، وَ أَحْسِنْ لِيَ الِاخْتِيارَ بِلَا كَرَاهِيَةٍ. اَللّٰهُمَّ خِرْ لِي بِمَيسُورِ الْأُمُورِ لَا بِمَعْسُورِهَا، وَاجْعَلْ لِي فِي ذٰلِكَ

1- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 91, s. 147.

مَا تُحِبُّ. اَللّٰهُمَّ وَجِّهْنِی لِلْخَیرِ، وَ یسِّرْنِی لَهُ، وَ أَعِنِّی عَلَیْهِ، وَاجْعَلْنِی مِنْ أَهْلِهِ، وَارْزُقْنِی حُسْنَ الْأَدَبِ فِیمَا تَوَجَّهْتُ إِلَیكَ فِیهِ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِی لَكَ شَاكِرًا وَ لَكَ ذَاكِرًا وَ لَكَ حَامِدًا وَ إِلَی طَاعَتِكَ عَامِدًا وَ بِقَضَائِكَ رَاضِیًا وَ عَنْ سَخَطِكَ نَائِیًا، یا أَرْحَمَ الرَّاحِمِینَ.

Rabbim, Muhammed ve Âl-i Muhammed'e selam gönder. Sevdiğin ve uygulayanları da sevdiğin amelleri bana kolaylaştır. Onları neticeye ulaştırmada bana yardım et. Sevmediğin ve uygulayanları da sevmediğin işleri benden uzaklaştır. Onları terk etmede bana yardım et. Rabbim, beni en yakın (kestirme) yoldan ve en kolay yoldan sana ulaştır. Rabbim, sadece zaruret hâlinde değil, her zaman sana yönelme ve gayrısıyla bağı kesmede bana izzet bahşet. Cezalandırmadan bana güzel edep lütfet. Musibetlere uğratmadan sevabımı büyük yap. Hoşnutsuzluktan uzak olmayacak şekilde tercihimi iyi kıl. Rabbim, benim için zor ve çetin değil, kolay işleri seçip takdir et. İşler arasında senin sevdiklerini mukadder kıl. Rabbim, beni hayır ve iyiliğe doğru yola koy, onu benim için kolaylaştır ve neticelendirmek için bana yardım et. Beni hayır ehlinin arasına kat. Sana doğru katettiğim yolda beni güzel edeple rızıklandır. Rabbim, beni kendin için şükreden, öven ve zikreden bir kul yap. Sana itaati amaç edinen, kaza ve kaderine rıza gösteren, hoşlanmadıklarına sırt çeviren biri olmayı lütfet. Ey merhametlilerin en merhametlisi!"

Bu duanın tamamına yer verdik; çünkü kastettiğimiz şeyi açıklaması bir yana, manası yüksek konuları da içermektedir ve çok az kimse bu duadan haberdardır.[1]

Bu iki duada, Allah'a giden yollar arasında "yolların en yakını" olan bir yolun bulunduğu belirtilmiştir. Biz bu yolu "sefer-i ilallahta kestirme yol" adıyla zikrettik.

1- Ne yazık ki *Mefâtîhu'l-Cinân* Merhum Hac Şeyh Abbas Kummî tarafından yazıldıktan sonra havas bile -nerede kaldı avam- dua konusunda kanalize oldu ve âdeta tüm duaların *Mefâtîh*'te olduğunu sanmaya başladı. Ârif-i fakih Ayetullah Behcet şöyle buyururdu: "Seyyid'in *İkbal*'ine sahip olmayan ve onunla ünsiyet sağlamamış olan kimseyle dostluk etmiyoruz." *İkbal*'de yer alan birçok dua *Mefâtîh*'te geçmemektedir. Son dönemde Astan-ı Kuds Araştırma Vakfı tarafından On Dört Masum'un dualarına dair yaklaşık beş bin sayfa ve altı cilt hâlinde *Mevsuatu'l-Ed'iye* adında bir kitap basıldı.

Âriflerin ifadelerinde de böyle açıklamalar yer alır. Üstad bir yerde şöyle demiştir: "Zikrederek ve zikir savaşıyla havâtırı yok etmek ibadettir ve şeriatın övdüğü bir şeydir. Bunun en iyi yolu ise maksada ulaşmak için yolların en hızlısı olan nefse teveccüh etmektir."[1]

Bu Bahse Uygun Tabirler

Belki de aşağıdaki ifadeleri sülûk seferinde kestirme yolun varlığına şahit tutmak mümkün olabilir: Allah Resulü (s.a.a) İmam Ali'ye (a.s) hitaben şöyle buyurdu:

يَا عَلِيُّ! اِذا تَقَرَّبَ النَّاسُ اِلٰى خَالِقِهِمْ بِاَنْوَاعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ اَنْتَ اِلَيْهِ بِالْعَقْلِ حَتّٰى تَسْبِقَهُمْ.

Ey Ali, insanlar muhtelif iyiliklerle yaratıcılarına yakınlaşmaya çalışırken, sen akılla ona yakınlaşmaya çalış. Böylece hepsinin önüne geçmiş olursun.[2]

İmam Cevad'ın (a.s) rivayetinde şöyle geçer:

اَلْقَصْدُ اِلَى اللّٰهِ بِالْقُلُوبِ اَبْلَغُ مِنْ اِتْعَابِ الْجَوَارِحِ بِالْاَعْمَالِ.

Kalplerle Allah'a doğru yol katetmek, uzuvları amellerle yormaktan çok daha hızlı amaca ulaştırır.[3]

İmam Seccad (a.s) şöyle buyurur:

وَأَنَّ الرَّاحِلَ إِلَيکَ قَرِيبُ المَسَافَة.

Sana doğru göç edenin mesafesi yakındır.[4]

Tövbe edenlerin, korku ehlinin, muhabbet ehlinin, şikâyet ehlinin vs. münacatı gibi çeşitli adları olan on beş münacatın (*Münacat-ı Hamse Aşer*) sayılması galiba bahsimize işaret taşımaktadır.

İbadet edenleri; özgürler, köleler ve tacirler şeklinde üç kısma ayıran veya ibadeti şükrederek, tüccarca ve kölevari şeklinde üçe bölen rivayetler bu ko-

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 153.

2- Molla Muhsin-i Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, c. 1, s. 102. Yine bk. İbn Sina'nın *Mi'raciyye* risalesi.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Müntehe'l-Âmâl*, İmam Cevad'ın (a.s) hayatı bölümünün sonu.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ebu Hamza Sumâlî duası.

nuya delildir. Zira şükrederek yapılan ibadetin Hakk'a en hızlı iletip ulaştıracağı kesindir.

Merhum Seyyid Haşim Haddad, Merhum Muhammed Hasan Beyat'a hitaben demiştir ki: "Merhum Ayetullah Ensarî, Allah yolunun sâliklerini bir yoldan götürürdü. Bense üç yoldan götürüyorum."[1]

Kestirme Yol Acaba Sırat-ı Müstakim Midir?

Dinî ahkâma uymakla yükümlü her Müslüman her gün hiç değilse vakit namazlarında on kez şu duayı tekrar eder:

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ.

Allah'ım, bizi doğru yola hidayet et.[2]

Sonra da şöyle devam eder:

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّينَ.

Nimetinin kapsamına aldıklarının yoluna, gazap ettiklerinin ve sapkınların değil.[3]

Allâme Tabatabaî bu ayetleri izah ederken çok incelikli noktalara değinmiştir. Bunlardan bir bölümünü şimdi nakledelim:

1. Arapçada sırat, sebil ve tarik yakın anlamlı kelimelerdir.

2. Bu ayetlerde sırat, müstakim ile vasfedilmiştir. Yani doğru yol. Doğru yol da ilahî nimetin kapsamına alınmış kimselerin yolu kabul edilmiştir.

3. Bu vasıflara sahip sırat talep konusu yapılmıştır. Yani Müslüman, Allah'ın onu bu yola iletmesini ve ihlaslı ibadetlerinin bu mecraya yerleştirilmesini istemektedir.

4. Tüm varlıklar, bu cümleden olarak da insan, Allah'a doğru giden bir yolu katetmektedirler.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 305.

2- Fâtiha (1), 6.

3- Fâtiha (1), 7.

5. Yüce Allah'a giden yol iki türlüdür: Müstakim ve müstakim olmayan. Müstakim yol yakın yol ve müstakim olmayan yol da uzak yoldur.

6. Müstakim yol müminlerin yoludur ve tekâmül yönündedir. Bunun karşısında başka iki yol daha vardır: Allah'ın gazabına muhatap olan ve çöküşe götüren müşriklerin yolu ile şaşkınlık içinde yaşatan sapkınların yolu. Şu hâlde önümüzde üç çeşit yol vardır: Müminlerin yolu olan "müstakim" yol, "mağdubi aleyhim"in yolu ve "dâllîn"în yolu.

7. Sırat-ı müstakimin de dereceleri vardır. Mücâdele Suresi'nin 11. ayeti buna delildir:

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ ۙ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۭ...

Allah, içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin rütbesini dereceler itibariyle yükseltir...

8. Şirk, zulüm ve sapkınlık her ne kadar mefhum bakımından çeşitliseler de mısdak bakımından birdirler.

9. Sapkın olmayanların yolu olan "doğru yol", içinde hiçbir şekilde şirk, zulüm ve sapkınlık barındırmayan yoldur. Ne küfür ve akla gelen kötü düşünceler gibi kalbin derununda ne de günah veya itaatte kusur gibi uzuv ve organlarda. Bu, yani hakikî tevhid ve tevhidin hakkı hem ilim ve düşünce sahasında hem de amel sahasındadır. Bu, "doğru yol"un özelliklerinden biridir.

10. Sırat-ı müstakim ashabı, en üstün ve en değerli nimetten istifade eden kimselerdir. Kâmil imandan bile üstün bir nimettir. Onlar şunlardır: Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler.[1] Çünkü öne geçenler, kendisine tâbi olunanlar ve rehberlerdir bunlar. İmanları tam olan müminler de onları izler ve onlarla yoldaş olurlar.

11. Müminlerin "doğru yol" ashabının safına katılmak için bir "marifet"e ihtiyacı vardır. Bu konu yukarıda geçen Mücadele suresi 11. ayetten anlaşılmaktadır. Bu da "doğru yol"un özelliklerinden biridir.

12. Yüce Allah, Kur'ân'da "sırat-ı müstakim"i bir tek kabul eder; fakat kendisine giden "sübül (yollar)" çok sayıda göstermiştir. Yine "sırat"ı -Hamd

1- Nisâ (4), 69.

Suresi hariç- kendinden başkasına nispet etmemekte, her yerde kendisiyle ilişkilendirmektedir. Fakat "sübül"ü başkalarına da nispet etmektedir.

13. "Sübül-i selam", "sırat-ı müstakim"le aynı şeydir; fakat sırat-ı müstakim onlardan her biriyle aynı şey değildir. Bilakis onları kapsayıp kuşatır.

14. "Sübül-i selam"ın her biri, "sırat-ı müstakim"den taşıdığı miktarda Allah'a giden yoldur; fakat sırat-ı müstakim, hiçbir kayıt ve şart olmaksızın Allah'a giden yoldur.

15. "Sırat" ve "müstakim"in lügat manası, sırat-ı müstakimin sürekli, hatta bir istisna bile olmaksızın, hiçbir kayıt ve şart taşımadan Allah'a giden yol olduğuna delalet eder.

16. Allah'a giden yollar kemal, noksanlık ve değer açısından muhteliftirler. Bu çeşitlilik, bu yolların "sırat-ı müstakim"e nispetlerinin aynı olmamasından kaynaklanır. Her yol sırat-ı müstakimin kapsamına girdiği miktarda kemalden hisse sahibidir. Buna mukabil her yol, sırat-ı müstakimden uzaklığı miktarınca noksandır.

17. İslam, iman, ibadet, ihlas, ihbat vs. "sübül-i selam"dandır ve sırat-ı müstakime nispetleri oranında kemalden hisseleri vardır. Küfür, şirk, cühud, inkâr, tuğyan, isyan, günah vs. de sırat-ı müstakimden uzaklıkları miktarınca noksanlık derecelerinde yer alırlar.

18. "Sırat-ı müstakim"in Allah'a giden bütün yolları kapsayıp kuşatması gibi, sırat-ı müstakim ashabının da diğer yolların insanlarına manevî üstünlüğü ve ağırlığı vardır.

19. Sırat-ı müstakim ashabı, onda sağlam duran ve ayakları sabit kimselerdir. Allah onların işlerinin velisidir ve kullarının hidayet işini onlara havale etmiştir.

20. Ümmet-i Muhammed (s.a.a) içinde sırat-ı müstakim yolundan hidayet kapısını ilk açan, Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'tir (a.s).

21. Sırat-ı müstakim Allah'a giden salim yolların hepsinde hazır bulunduğundan Allah yolundaki insan, Allah'tan onu yola koymasını isteyebilir. Yani bir yoldan daha iyi bir yola.

22. Sırat-ı müstakim ashabının diğerlerine karşı meziyeti "marifet"tedir,

amelde değil. Yani onlar, başkalarının yoksun olduğu hak marifete sahiptirler. Zira sırat-ı müstakim olmayan bazı yollarda kâmil amel mevcuttur. Öyleyse meziyet, ilim ve marifet ekseninde olmalıdır. Bu meseleyi Mücâdele Suresi'nin 11. ayetinden anlamak mümkündür.

23. Şia'nın rivayetlerinde sırat-ı müstakimden muradın Eimme-i Athar (a.s), özellikle de Hz. Ali (a.s) olduğu geçmektedir. Bu "cery ve tatbik" babındandır. Yani örneğin zikredilmesidir.[1]

Konunun Neticesi ve Önceki Sorunun Cevabı

Allâme Tabatabaî'nin açıklamalarının tamamından çıkan sonuç şudur: Sırat-ı müstakim ve doğru yol, Allah'a giden en yakın yoldur. Doğru yol, "sübül-i selam"ın dereceleriyle aynı olan İslam, iman, takva, ihlas, yakin vs. gibi dereceleri içermektedir.

Sübül-i selam halis olmayan şeylerle birlikte de olabilir. Mesela gizli şirkle birlikte olan iman gibi. Sırat-ı müstakim, sübülde halis olandır. Yani halis İslam, halis iman ve benzeri gibi.

Dolayısıyla eğer bir kimse seyr-i ilallah yolculuğunda tekâmül derecelerinde saflaşıyorsa ve Allah'ın yardımıyla her bir derecede halis olmama hâlinden uzaklaşıyorsa hem "yolların en yakını" ve "kestirme yol" olan hem de maksada ulaşma ve ulaştırmayı garantileyen sırat-ı müstakimdedir. Dinî metinlerde, özellikle Masumların (a.s) dualarında bu saflaşma üzerinde çokça durulmuştur.

İmam Seccad (a.s), yüce içeriklere sahip Mekarim-i Ahlak duasında şöyle buyurur:

> اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ بَلِّغْ بِإِيمَانِى أَكْمَلَ الْإِيمَانِ، وَاجْعَلْ يَقِينِى أَفْضَلَ الْيَقِينِ، وَ انْتَهِ بِنِيَّتِى إِلَى أَحْسَنِ النِّيَّاتِ، وَ بِعَمَلِى إِلَى أَحْسَنِ الْاَعْمَالِ. اَللّٰهُمَّ وَفِّرْ بِلُطْفِكَ نِيَّتِى، وَ صَحِّحْ بِمَا عِنْدَكَ يَقِينِى، وَاسْتَصْلِحْ بِقُدْرَتِكَ مَا فَسَدَ مِنِّى.
>
> Allah'ım, Muhammed ve Âl-i Muhammed'e salatü selam olsun. İmanımı imanın en kâmil derecelerine ulaştır. Yakinimi en üstün yakin

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1, s. 26-40.

kıl. Niyetimi en hayırlı niyetler ve amelimi en güzel amellere ilet. Allah'ım, lütfunla niyetimi sağlamlaştır. Sana has merhametinle yakinimi sahih kıl. Fesadımı kudretinle ıslah olmuşluğa değiştir.

Ahlakî faziletler, kalbî itikatlar, nefsanî melekeler ve bedensel ameller konusunda bizi en iyiye davet eden ayet ve rivayetlerin tamamı böyledir. Yani verdikleri mesajlar, insanın, Allah'a doğru en yakın yol olan sırat-ı müstakimde hareket etmesi gerektiğidir. Eğer bir kimsenin, mebde yönündeki seyir ve mecrasında İslam'ı en üstün İslam, imanı en üstün iman, yakini en sağlam yakin, ibadeti en saf ibadet vs. olursa sırat-ı müstakimden başka bir yolda sefere çıkmış ve ilerliyor olması mümkün mü?

Kur'ân'da Sırat-ı Müstakim

Kur'ân-ı Kerim'de yapılacak bir gezinti sayesinde "doğru yol" konusundaki şu malumatla tanışmaktayız:

1. "Doğru yol", Allah'ın gazap etmediği ve sapkın olmayan kimselerin yoludur.[1]

2. Allah, istediği kişiyi "doğru yol"a iletir.[2]

3. Allah'a ihlasla ibadet "doğru yol"dur.[3]

4. Kim Allah'a sıkı sıkı sarılırsa "doğru yol"a yönlendirilmiş demektir.[4]

5. Peygamberler ve bazı yakınları bizzat Allah tarafından "doğru yol"a iletilmişlerdir.[5]

6. Allah, kime hidayet nasip ederse kalbini İslam'ı kabul etmeye açar ve bu, Allah'ın "doğru yol"udur.[6]

1- Fâtiha, 7.

2- Bakara, 142, 213 ve diğerleri.

3- Âl-i İmrân, 51; Yâsîn, 61 ve diğerleri.

4- Âl-i İmrân, 101; Nisâ, 175 ve diğerleri.

5- En'âm, 83-87.

6- En'âm, 125 ve 126.

7. Kendisi hakka tâbi ve dini ayakta olan Hz. İbrahim'in inancı "doğru yol"dur.[1]

8. "Doğru yol"da olan kimselerin özelliklerinden biri adaleti emretmeleridir.[2]

9. Hiç kuşku yok Allah, ayakları sağlam basan müminleri "doğru yol"a iletir.[3]

10. Hz. Resulullah hiç şüphesiz insanları "doğru yol"a yönlendirir[4] ve ona çağırır.[5]

11. Allah Resulü'ne (s.a.a) tâbi olmak sırat-ı müstakim ve "doğru yol"dur.[6]

12. Allah'ın emirlerine teslim olmak, peşinden Allah'ın "doğru yol"a hidayetini getirir.[7]

13. Allah'a şirk koşmamak, ana babaya güzel davranmak, malî fakirlik nedeniyle evladını öldürmemek, gizli ve saklı çirkin işlerden uzak durmak, bir canı katletmekten kaçınmak, yetimin malını yememek ve onu rüşdüne erene kadar muhafaza etmek, alışverişte eksik satmamak, yakınları bile konu olsa hakemlik ve şahitlikte hakka riayet etmek, ilahî anlaşmalara vefa göstermek sırat-ı müstakim ve "doğru yol"da hareketin örnekleridir.[8]

Buraya kadar anlatılanlar, "sırat-ı müstakim" hakkında ayetlerden doğrudan çıkan sonuçlardır. Bunlara, bir kısmı *el-Mizan*'dan nakledilen cümlelerde de geçen dolaylı sonuçları da eklersek, elimizde daha fazla malumat birikecektir. Şimdi "sakaleyn"in bereketiyle "doğru yol"u tanıyabilmemiz için bir gezinti de rivayetlerde yapmalıyız.

1- En'âm (6), 161.

2- Nahl (16), 76.

3- Hac (22), 54.

4- Şûrâ (42), 52.

5- Mü'minûn (23), 73.

6- Zuhruf (43), 61.

7- Nisâ (4), 65-68.

8- En'âm (6), 151-153.

Rivayetlerde Sırat-ı Müstakim

Rivayetlerde Kur'ân'ın "sırat-ı müstakim" veya "doğru yol" olduğu geçmektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

> Fitnelerde Kur'ân'a sarılın; çünkü o doğru yoldur.[1]

Yine pek çok rivayette Ehlibeyt'ten (a.s), *"Biz doğru yoluz."*[2] cümlesi geçmektedir. Bu rivayetler Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) hakkında daha fazladır.[3] Velayet makamı ve ismet hanedanının (a.s) kimlik belgesi olan *Ziyaret-i Câmia-i Kebîre*'de şöyle okuyoruz:

أَنتُمُ الصِّرَاطُ الأَقوَمُ / Siz, Allah'a giden en sağlam yolsunuz.[4]

Yine şöyle geçer:

وَ أَدِلَّاءَ عَلٰى صِرَاطِهِ / Siz, Allah yoluna ileten kılavuzlarsınız.

Bu, yani onlar, insanları kendi hakikatlerine davet ederler. (Dikkat edilmeli).

Öte yandan İmam Cafer Sadık (a.s), "اِهْدِنَا ٱلصِّرَاطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ" ayetini tefsir ederken şöyle buyurur:

> يَقُولَ أَرْشِدْنَا لِلُزُومِ الطَّرِيقِ الْمُؤَدِّى إِلٰى مَحبَّتِکَ والمُبَلِّغِ إِلٰى رِضْوانِک و جَنَّتِکَ والمانِع مِنْ أَنْ نَتَّبِعَ أَهْواءَنا فَنَعطَبَ أَوْ نأْخُذَ بِآراءِنا فَنَهلِکَ.
>
> Bu ayet şöyle diyor: Allah'ım! Bizi, senin muhabbetine iletecek, senin rızanı kazandıracak ve cennetine dâhil edecek bir yola hidayet buyur. Neticesi helak olan nefsanî heveslerimize tâbi olmamıza veya akıbeti mahvolmak olan görüşlerimizde kendimizi esas almamıza mâni ol.

Tefsîr-i Furât-i Kûfî'de Allah Resulü'nden (s.a.a) rivayet edildiğine göre "sırat-ımüstakim"den maksat "din-i Muhammed"dir.[5]

1- Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 4, s. 240.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 24, s. 12.

3- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 432.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Camia-i Kebîre.

5- Furat b. İbrahim el-Kûfî, *Tefsîr-i Furât-i Kûfî*, s. 51.

Doğru Yol Hakkında Bizim Görüşümüz

Buraya kadar söylenenlerin toplamından şöyle bir sonuç çıkartabiliriz:

"Doğru yol", Allah'a ibadet ve kulluk yoludur. Her türlü şirkten uzak olan ihlaslı ibadetin yolu... Bu bakımdan ne tüccarcadır ne de kölevari. Mabuda hak ederek ve şükrederek yapılan ibadettir.

Kulluğun yolu olan "doğru yol", peygamberlerin, özellikle de tevhidin büyük öğretmeni İbrahim-i Halil'in, sonra da İbrahimî peygamberlerin ve onların başında da son peygamber Muhammed b. Abdullah'ın (s.a.a) çağırdığı hanif dinin hakikatiyle aynı şeydir.

"Doğru yol", kâmil tecellisi nebilerde ve vasilerde olan, özellikle de seyyid-i enbiya Muhammed (a.s) ve seyyid-i evsiya Ali'de (a.s) tam tecelli bulan velayet yoludur.

Diğer yollar iki türlüdür. Ya sübül-i selam yollarındandır ya da değillerdir. Sübül-i selamdan olan Allah'a ulaşırlar; fakat en yakın yol değildirler ve içlerindeki karışıklık oranı kadar sırat-ı müstakim çizgisinden saparlar. Sübül-i selamdan olmayanlar ise Allah'a ulaşsalar bile Hakk'ın kahrına, gazap ve intikamına ulaşırlar. Onlar "sübül-i selam" değildirler; bilakis "sübül-i şeka"dırlar. Yani şekavet ve bedbahtlık yolları...

Enbiya, evsiya, On Dört Masum (a.s) ve özellikle de Emîrü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'in (a.s) sırat-ı müstakim olarak tanıtılmış olması, bunların bu yolda makam sahibi olmaları ve onda öncülük etmeleri nedeniyledir. Kişi onların hakikatine -ama onlarla ilgili boş bir tahayyüle değil- ne kadar yakınlaşırsa sırat-ı müstakime de o kadar yakın olur; çünkü onların yolunda, onların siret ve tarzında halis olmayan zerre miktarı bir şey mevcut değildir. Acaba Ahzâb Suresi'nin şahitliğiyle Allah'ın her türlü kiri kendisinden uzaklaştırdığı bir masum, şirk ve dalaletle irtibatta olabilir mi?

Evet:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر / گرچه باشد در نوشتن شیر شیر

Yazıda şîr (aslan) şîr (süt)'e benzese bile, sen temiz kişilerin işini kendinle kıyaslama.[1]

* * *

1- *Mesnevî-i Mevlevî*. (Farsçada "şîr" hem aslan ve hem de süt manasına gelir.

از علی آموز اخلاص عمل / شیر حق را دان منزه از دغل

Ali'den öğren amelin ihlasını / Hakk'ın aslanını sahtekârlıktan münezzeh bil.[1]

Biliyoruz ki insanın ameli, halis ve ihlaslı olduğu takdirde Hakk'ın dergâhında kabul edilir. Yüce Allah şöyle buyurur: "أَنَا اَغْنَى الشُّرَكاءِ", *"Ben ortakların en ihtiyacı olmayanıyım."*[2] Zira hissemi ortağıma kendim bahşederim.

Hakk'ın dergâhında kabul görmek rüşd getirir.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا.

Bunun üzerine Rabbi onu (Meryem) güzellikle kabul etti ve güzelce yetiştirdi.[3]

Şu hâlde, sırat-ı müstakim bir tek yoldan başkası değildir. O da Allah'a giden yolların en temizi ve en sadesidir. İnsanın bu yoldaki ihlası ve ameli ne kadar fazla olursa sırat-ı müstakime de o kadar yakın olur. Halis olmama hâli arttıkça da sapma açısı o kadar büyür ve Hakk'a giden yolun uzunluğu artar.

Sırat-ı müstakim masumdur. Bu yüzden de hem Hakk'a ulaşır hem de Hakk'a ulaştırır. Bir kimse, tıpkı Masum İmamların (a.s) sır ashabı gibi, sırat-ı müstakimdeki öncülerin ve ayağını sağlam basanların kontrolü altında yola adım atarsa, insanî kemale ulaşmaması imkânsızdır.

فَالرَّاغِبُ عَنْکَ مَارِقٌ، وَاللَّازِمُ لَکُمْ لَاحِقٌ، وَالْمُقَصِّرُ فِی حَقِّکُمْ زَاهِقٌ.

Size sırt çeviren, doğru yoldan ve hak sırattan çıkmıştır. Sizinle birlikte olan ise size katılıp Hakk'a ulaşacaktır. Sizin hakkınızda hataya düşen de helak olur.[4]

1- age.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 222 ve c. 69, s. 282 ve 304.

3- Âl-i İmrân, 37.

4- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Câmia-i Kebîre'den kesitler.

Sırat-ı müstakim ve onun sübül-i selam ile sübül-i şeka yollarına nispeti tablosu

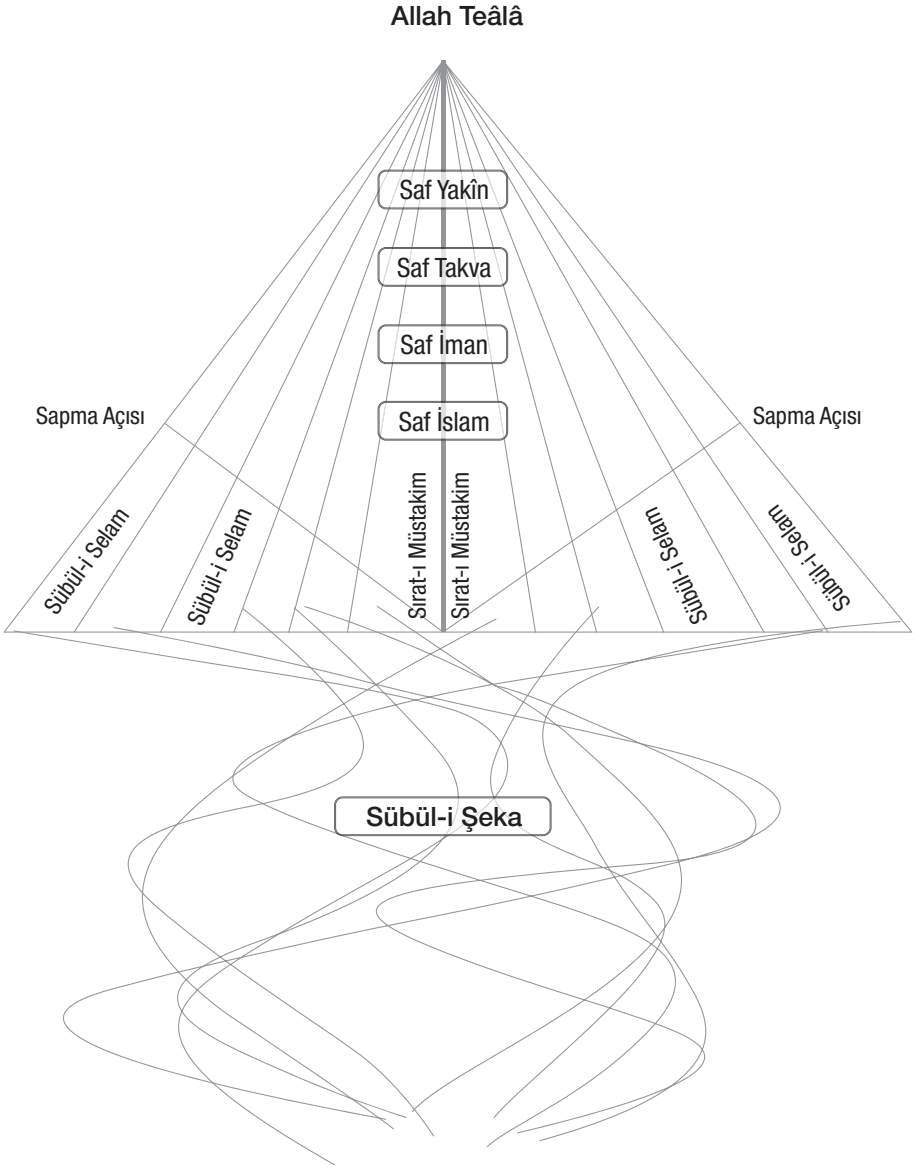

Birkaç Nükte

1. Seyrü sülûk, Allah'a giden en yakın yolu katetme yönünde gösterilen çabadır. Bu da "doğru yol"dur. Öyleyse seyrü sülûkün kendisi, Allah'a giden yollar arasındaki kestirme yoldur. Bu yol özel bir yoldur ve benzerleriyle bir tutulmaması gerekir. "Seferin Benzer ve Sapkın Yolları" bölümünde bundan bahsedilecektir.

2. Bazen denir ki, aşk veya murakabe ya da marifet-i nefs veya başta Seyyidü'ş-Şüheda Hüseyin b. Ali (a.s) olmak üzere hak evliyaya tevessül yahut kâmil karşısında tam manasıyla teslimiyet kestirme yoldur. Bunların hepsi doğrudur; ama seyr-i ilallah yolunda arınmak için temel rol üstlenmesi manasındadır. Bunların her birinin izahına yeri geldikçe değineceğiz.

3. Amelde ihlasın dereceleri vardır ve aşağı dereceler halis olmayan şeylerle beraberdir. Öyleyse ihlasın faziletinde de saflaştırıp arınmacı olmak gerekir.

4. Ârifler der ki, sülûkün her mertebesindeki eksiklikler daha üst basamaklarda bertaraf edilir. Bu kriterin sırat-ı müstakimde geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Sırat-ı müstakimin mertebeleri donatılmış değildir, eksiklik ve kusurdan uzaktır.

5. Merhum Allâme Tabatabaî'nin sözünden anladığımız kadarıyla sırat-ı müstakimin, durakları bulunmayan otoban gibi olduğu, masum olduğu, maksada ve maksuda ulaştığı ve ulaştırdığı izahı tahlil edilmelidir. Eğer kastedilen, bu yolun ulaştırma kabiliyeti bulunduğu ise tamamen doğrudur. Fakat eğer maksat, onda derecelendirme, geri dönüş, imtihan ve sapmanın mümkün olmadığı ise bu yaklaşım kabul edilemez görünmektedir. Fenanın -meleke değil de- hâl olarak kendilerinde zuhur ettiği ama son noktada ayakları sürçüp geriye dönen insanlar vardır. Üstad, Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın en yakın talebelerinden biri hakkında böyle düşünüyordu. Acaba bu tür fertler sırat-ı müstakimde değiller miydi?

4. BÖLÜM:

TAMAMLAYICI BİLGİLER

On Sekizinci Fasıl : Seferin Benzer ve Sapkın Yolları

On Dokuzuncu Fasıl : Seferin Yol Kesicileri (Kuttâu't-Tarîk)

Yirminci Fasıl : Seferin Afetleri

Yirmi Birinci Fasıl : Seferde Hafiflik
(Sülûkî Daralma ve Genişleme)

Yirmi İkinci Fasıl : Seferin Dili

18. FASIL: SEFERİN BENZER VE SAPKIN YOLLARI

İrfan ve Sapkın ya da Benzer Yollar

İlahî irfan, öyle özel bir yoldur ki, ne benzeri vardır ne de başka bir şey onun yerini tutabilir. İrfan yolu Allah'a ulaşır ve ulaştırır. Diğer yollar böyle değildir. İrfan görünümlü yollar iki türlüdür: Birinci çeşit, temeli bozuk olan sapkın yollardır. İkinci çeşit, temeli bozuk olmayan, fakat eksik olan benzer yollardır. Sapkın yollar cehennem ateşiyle son bulurken, benzer yollar cennetle son bulur; ama cenneti yaratanla değil.

Bu fasılda benzer yollardan ikisini, sapkın yollardan ise üçünü inceleyeceğiz. Benzer yollar şu şekildedir:

1. Kâr maksatlı, tacirce ve cennet nimetlerine tamahkârlıkla ibadet yolu.

2. Kölevari ve cehennem ateşi korkusuyla ibadet yolu.

Bu iki yolu birleştirip nispeten geniş şekilde ele aldık. Bu tafsilata birkaç nedenle girilmektedir:

Birincisi: Bu konu niyet meselesini incelemekte düğümlenmektedir ve niyet bahsi dinde oldukça kapsamlı, anahtar ve önemli bir konudur. Fakat ne yazık ki çok az detaylı açıklamanın konusu olmuştur.

İkincisi: İslam tarihi boyunca mevzular ile irfanî şahsiyetlerin ve irfan dışından kimselerin birbirine karıştırıldığı çoğu durumun kökeni bu konudur.

Üçüncüsü: Geniş biçimde ele alınması dışında çerçevesi çizilemeyecek yenilikler ve icat edilmiş noktalar vardır.

Sapkın yolları şu şekilde sıraladık:

1. Masum'un makamı konusunda aşırıya gitme ve onu hedef zannetme yolu.

2. İlginç ilimler ve tasarruflar (başkaları üzerinde etki) yolu.

3. Batıl tasavvuf ve nefsi takviye yolu.

Öyleyse kitabın bu faslında dört konudan bahsedeceğiz; fakat ondan önce bir soruya özetle cevap verelim.

Soru: Bir kimse diyebilir ki: "Allah'a giden yollar insanların nefisleri adedincedir." değil midir? Allah'a giden yollar çok değil midir? Öyleyse neden Allah' giden yolu özel ve özellikli kabul ediyorsunuz? Neden tekelleştiriyorsunuz? Günümüzde kimileri müziği Allah'a yakınlaşmanın yolu görmektedirler. Kimisi de Hind ve Kızılderili mistisizminden hoşlanmaktadır. Şöyle söylememizin ne sakıncası var: Allah'a giden yollar çoktur; çünkü öncelikle nedensiz tekelden kurtulmaktayız. İkincisi, çeşitli eğilimleri olan insanları korkutmaktan uzak durmuş olmuyor muyuz?

Cevap: Bu soruya cevabı genel ve ayrıntılı olmak üzere iki şekilde vermek mümkündür. Tafsilatlı cevapta şu konulara girilmelidir:

1. "الطرق الى الله بعدد انفاس الخلائق" cümlesinin anlamı nedir?

2. Acaba müstakim sıratlar mı var, yoksa bir taneden fazla olmayan ve zaten olamayacak olan sırat-ı müstakim mi var?

3. Sübül-i selam veya sübül-i ilahî ile sırat-ı müstakim arasında nasıl bir irtibat var?

4. Müzik gibi dinî mayası olmayan bir şey insanı Allah'a yaklaştırabilir mi?

5. Çeşitli eğilimler hangi miktarda olursa insanın Hakk'a giden yolu seçmesinde olumlu veya olumsuz rol oynayabilir?

Bu bahislerden bazısı, bu çalışmanın kimi konularının içinde ele alınmıştı.[1] Bazıları ise başlı başına bir kitap gerektirmektedir. Bu vesileyle özetleyerek söylenebilecek olan şudur ki, Allah'a giden yol, kâmil ihlasla beraber şeriatla amel etmekten başka bir şey değildir ve şeriatların esası da bir tektir:

> اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ **/ Gerçek şu ki, din Allah'ın nezdinde sadece İslam'dır.**[2]

1- Ön Söz'de geçen Dinî ve mezhebî eğilimin rolü ve seferin kestirme yolu bölümünde geçen sırat-ı müstakim bahsi gibi.

2- Âl-i İmrân (3), 19.

Öte yandan tüm insanlar tevhidî fıtrata sahiptirler ve herkese tabiat ötesi şevki yerleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, kemali arayan fıtrat tüm insanlarda vardır. Bu yüzden gaybî meçhulleri keşfetmeye duyulan ilgi bütün insanlarda muhtelif şekillerde görülür. Dinin aslî işlevi de bu fıtratı uyandırmak ve sonra ona yön göstermektir; zira insanlar tatbikte, sorun yaşayabilmektedirler. Mesela, bazıları müziği Allah'a giden yol zannederler. Yahut sülûk amaçlı rindlikten her şeyi mubah saymayı anlar ve onun Allah'a yakınlaştırıcı olduğunu düşünürler. Bir grubun hatası da kâmil yollar yerine noksan yolları tercih etmesi ve gerekli rüşde erememesidir. Mesela marifet ve mutlak kulluk yerine tacirce ibadet veya kölevari zühdün yolunu tutarlar. Cenneti yaratanı bırakıp cennetle yetinirler. Bunların hüsranı birinci gruptan daha azdır; ama yine de büyük bir hüsran ve zararlı alışveriştir.

Eksik yollar belli bir yere kadar kâmil yolla bir kısım belirtilerde zahiren uyum içinde olabilir; fakat kesin olarak maksudun menzilinde nihayet bulmazlar. Bütün kaygı ve üzüntüsü nefsi güçlendiren ve tasarrufların bir kısmına erişimi olan kimse asla Allah'a ulaşamaz. Fena fillah ve beka billah lezzetini tadamaz. Zira hikmetli *"Kendini bırak ve yüksel."* fermanıyla amel etmemiştir. Kerametin peşine düşen, "insanın kerameti"nin hakikatini anlamaktan öteye savrulmuştur ve kaçınılmaz olarak sırat-ı müstakime erişmeye çok uzaktır. Bu durumda kendi "mecazî varlık"ından nasıl vazgeçebilecek ve Hak'tan başkasını istemez, görmez ve bilmez hâle gelebilecektir?

Birinci Konu: İrfan Yolunun, Tacirce veya Kölevari İbadetten Farkı

Bu zeminde söylenmiş en kâmil sözlerden birini İbn Sina *İşarat*'ın 9. nemetinde beyan etmiştir. Önce onun sözünü Hâce Tusî'nin şerhinden bir bölümle birlikte zikredecek ve sonra konuyu işleyeceğiz.

İbn Sina'nın Görüşüne Göre Zâhid, Âbid ve Ârif

İbn Sina şöyle der:

> Dünya malı ve onun hazlarından yüz çevirene zâhid adı verilir. Namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmede özenli davranan kimse âbid adıyla tanınır. Düşünce ve kalbini Hak'tan başkasına odaklanmayı engelleyen ve Hakk'ın nuru ona yansısın diye "âlem-i kuds"a te-

> veccüh eden kişi ise ârif adıyla anılır. Elbette ki bazen bu unvanlardan bazıları diğer bir kısmıyla bir araya gelir. [1]

Söz konusu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla zühd, ibadet ve irfan bir arada anılabilir. Merhum Mutahharî şöyle der:

> Bunlar tek tek veya topluca ortaya çıkabilir. Bu durumda toplam yedi sıfat farz edilebilir. Yani tek başına zühd, tek başına ibadet, tek başına irfan, zühd ve ibadet, zühd ve irfan, ibadet ve irfan, zühd, ibadet ve irfan. Farz edilen bu yedi sıfat arasında fiiliyatta vuku bulmayan birkaç sıfat daha vardır. O da üçüncü, beşinci ve altıncı sıfattır. Yani tek başına ârif, âbid olmayan zâhid ve ârif, zâhid olmayan âbid ve ârif; çünkü bir kimsenin zühd ve ibadet merhalelerini katetmeden irfan aşamasına ulaşması mümkün değildir.[2]

Bundan sonra tasnif yaparken, irfanın zühd ve ibadetle bir araya getirilmesinin ham düşünce olduğunu söyleyeceğiz. Daha dikkatli bir bakış, zâhidin zühdünün ârifin zühdüyle lafzen müşterek olduğunu ve âbidin ibadetinin ârifin ibadetiyle sadece lafızda ortaklığı bulunduğunu fark eder. Ârif, zâhidin zühdü ve âbidin ibadetini Hak Teâlâ'ya şirk ve hakaret kabul eder. Öyleyse bölümlerin dört kısma münhasır olduğu söylenmelidir: Zâhid, âbid, âbid-i zâhid ve ârif.

Tacirane Zühd veya Ârifane Yüz Çevirme

İbn Sina, zâhidin zühdü ile ârifin zühdü arasındaki farka dair şöyle der:

> Ârif olmayan nezdinde zühd bir tür muameledir. Zâhid sanki dünya hazzını satmakta ve ahiret hazzını satın almaktadır. Fakat ârif nezdinde zühd, kalbi, Allah'tan engelleyen her şeyden temiz tutmaktır ve Hak Teâlâ dışındaki her şeye karşı bir tür tekebbürdür.[3]

Hâce Nasîruddin Tusî (r.h), İbn Sina'nın sözünün bu kısmını şerh ederken şöyle der:

1- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Nemet: 9, c. 3, s. 369.

2- Murtaza Mutahharî, *Mâkâlât-i Felsefî*, c. 2, s. 148.

3- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Nemet: 9, c. 3, s. 370.

> Fakat ârifin, Hakk'a yöneldiği ve O'ndan gayrısına yüz çevirdiği hâldeyken zühdü, onu Hak'tan engelleyen her şeyden maksudunu seçme yönünde elini eteğini çekmektir. Halka yöneldiğinde ise Hakk'ın gayrısının bayağı ve değersiz sayılması nedeniyle Hak dışındaki şeylere tekebbürdür. [1]

Tacirane İbadet veya Âşıkane Riyazet ve Ârifane Kulluk

İbn Sina, âbidlerin ibadeti ile ârifilerin kulluğu arasındaki farkı şöyle anlatır:

> Ârif olmayanın ibadeti bir çeşit alışveriştir. Sanki dünyada ücretli çalışmaktadır ve ahirette ücretini ecir ve sevaplar olarak alacaktır; ama ârifin ibadeti, nefsin vehmî ve hayalî kuvvetleri ve irade için bir tür riyazettir. Nitekim alıştırma neticesinde onları gururun tuzağından kurtarıp Hakk'a yöneltebilir. Böylece bu kuvvetler derunun sırrıyla ahenkli ve uyumlu olabilirler. Derunun sırrı Hakk'a teveccüh ettiğinde aykırı yola sapmaz. Bu hâl tedricen meleke hâline gelir ve sonuçta da ârif olan şahıs bütün bir varlığıyla âlem-i kuds yoluna girer. [2]

İbn Sina, ârifilerin ibadeti konusunda şöyle der:

> Ârif Hakk'ı ister, Hak'tan gayrı bir şey için değil. Hiçbir şeyi Hakk'ın marifetine tercih etmez. İbadeti, Hakk'ı ibadete layık gördüğü içindir. İbadet Zat-ı Şerif'le rabıta olduğu içindir, bir şeye eğilim ve tamah ya da bir şeyden korku nedeniyle değil.[3]

Hâce Nasîruddin Tusî bu kısmı şerh ederken şöyle der:

> Ârifin ibadeti, iradesinin temelini atmak için riyazetten sonradır. Şehvet, gazap, hayal ve vehim kuvvetleri için riyazettir. Bunu yapmak, cismanî âlemle meşgul olma ve ona meyil göstermeyi engeller ve aklî âleme yöneltir. O âleme teveccüh etmek istediğinde bu kuvvetlerin tamamı onunla ahenk ve uyum içinde hareket etmeye alışır, hiçbir zaman müşahede hâlindeyken aklına ve derunî sırrına sorun çıkarmaz, bilakis onunla birlikte aklî âleme yönelir.[4]

1- age.

2- age.

3- age.

4- age, s. 370 ve 371.

Allah; Vasıta Mı, Hedef Mi?

İbn Sina yukarıda geçen mevzuları tamamlarken şöyle der:

> Allah'ı başka bir mesele için vasıta yapmayı caiz gören kimseye merhamet edilir; çünkü o, Allah'la haz alma ve şaşırtıcı tatlılığın tadına varamamıştır ki onu büyük bir şey saysın. O sadece noksan hazları tanır. Bunlara eğilim duyar ve daha yüksek lezzetlerden gafildir. Onun âriflere nispetle hikâyesi, olgun ve tecrübe görmüş insanlara nispetle çocukların hikâyesi gibidir. Çocuklar, büyüklerin hırsla talip olduğu hoşluklardan habersiz olduğundan ve çocuksu oyalanmalarla yetindiklerinden büyük insanların ve yaşlıların hâline -onları kendilerine önem vermez ve diğer şeylere odaklanmış gördüklerinde- şaşarlar.
>
> Aynı şekilde, kabiliyetten yoksunluk ve eksikliğin, gözünü Allah'ın müthişliği ve hoşluğunu incelemeye kapadığı bir kimse sadece yakınındaki dünyevî hazlara sarılır. Böyle bir kimse bıkkınlık vermedikçe ve gelecekte onun birkaç katı fazlasına (cennet) ulaşmadıkça dünyayı terk etmez. O, Allah'a yalnızca o dünyaya leziz yiyecekler, güzel içecekler ve hoş bir eş için gönderildiği yönüyle ibadet ve itaat eder. Böyle bir şahıs dünya ve ahirette işkembesinin ve belden aşağısının hazlarından başka bir şeyi düşünme. Ama batınî kılavuzluk sayesinde basiret gözü fedakârlık vadisinde açılan kimse gerçek lezzeti tadar ve ona yönelir. Kemalden eksikliğe yönelen noksan şahsın hâline de içi yanar. Ona da ilahî vaat itibariyle talep ettiği şey verilecek olsa bile. [1]

İbn Sina'nın Cümlelerinden Çıkarılabilecek Noktalar

Yukarıda geçen ifadelerin toplamından çok sayıda nokta çıkarmak mümkündür. Bazılarına değineceğiz:

1. İrfan, zühd ve ibadet bir araya getirilebilir ve bir kimse her ikisine veya üçüne aynı anda sahip olabilir.

2. Zâhidin zühdü ve âbidin ibadetinin, ârifin zühd ve ibadetinden temel ve köklü bir farkı vardır.

3. Ârifin zühd, ibadet ve irfanı onun sırrıyla irtibatlıdır; fakat zâhid ve âbidde onların zâhiri ve cismiyle bağlantılıdır.

1- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Nemet: 9, c. 3, s. 377.

4. Şehvet, gazap, hayal ve vehim kuvvetleri eğer riyazet görmezse asilik eder.

5. Zâhid ve âbidin zühd ve ibadeti bir tür alışveriştir. "Allah" bu alışverişin ortasındadır.

6. Bütün insanlar, hatta âbidler ve zâhidler, marifet ehli ile mukayese edildiğinde, çocukça oyunlarla gönül eğlendiren çocuk hükmündedir.

7. Ârif olmayanlarda basiret zaafı vardır.

8. Allah zâhid ve âbidi istedikleri şeye, yani cehennemden kaçma ve cennete ve onun nimetlerine ulaşmaya eriştirir; çünkü Allah, vaadine vefa gösterir.

9. Zâhid ve âbid bir yönden merhamet görebilirler. Zira idrak ve anlayış miktarlarınca amel etmektedirler.

10. Âriflerin riyazetlerinin nedeni; güçlerini edeplendirmek ve alıştırmak içindir. Bu ise, "güçlerin içteki sırlar ile uyumlu olması" meleke hâline gelene dek devam etmelidir.

İbn Sina'nın Sözlerini Tahkik ve Tenkit

İbn Sina'nın sözlerinin bu kısmı başkaları tarafından şaşırtıcı ve makbul bulunmuştur. Gerçekten de Meşşaî bir filozof olan[1] İbn Sina, bu vadide sağlam adımlar atmıştır; ama bununla birlikte bu sözler eleştiriden uzak değildir. Bazı eleştiriler şöyledir:

1. Mantık olarak İbn Sina'nın zâhid, âbid ve ârifi tarif etmek yerine zühd, ibadet ve irfanı tarif etmeye yönelmesi daha uygun olurdu. Her ne kadar türev ve türevin mebdei bir tür özdeşlik içindeyse de tarif veya tarif hükmündeki isimlendirme mantıken mebde için zikredilir.

2. İbn Sina'ın zâhid, âbid ve ârif tarifi eksiktir. Bu eksiklik de karıştırmanın sebebi olmuştur. En iyi tarifler dört illeti (illet-i failî, illet-i gaî, illet-i maddî, illet-i surî/etkin, nihai, maddi ve biçimsel nedeni) kapsayan tariftir. Özellikle de sebeplerin zikredilmesi eğer tarifin çehresini değiştiriyorsa... İbn Sina'nın tarifinde, saik olan ihai nedene değinilmemiştir. Hâlbuki işaret edilseydi irfanın zühd veya ibadet ile bir araya getirilemeyeceği anlaşılırdı.

1- Şehid Mutahharî'ye göre İbn Sina ömrünün son yıllarında irfana eğilim göstermiştir.

Eğer ârif, zâhid ve âbidi, "kendi rüşt ve yücelmesinden geri kalmış ve onun zıddıyla meşgul olmuş" kimseler kabul ediyorsa nasıl zâhid veya âbid olabilirler? Yine nasıl "Bazen bu unvanların (zâhid, âbid ve ârif) bir kısmı diğer bir kısmıyla terkip yapılıp bir araya getirilebilir." denebilir?

Eğer İbn Sina'nın maksadının sadece zâhid ve âbidi bir araya getirmek olduğu söyleniyorsa deriz ki, görünen bunun aksinedir. Bu nedenle şârihler de böyle anlamamışlardır.

Eğer "قد" kelimesinin taklile (azaltmaya) delalet ettiği ve İbn Sina'nın muradının, zâhid ve âbidin bazı tariflere göre -mesela noksan tarif- ârifle bir araya getirilebileceği olduğu söylenirse deriz ki, bu, noksan tarifin karıştırmanın sebebi olduğunu söyleyen bizim eleştirimizi itiraf etmek olur.

Eğer muradın, bazılarının başta zâhid olduğu ve sonra âbid hâline geldiği, sonra da irfana yöneldiği ise, deriz ki, birincisi bu zâhire aykırıdır. İkincisi buna terkip denmez.

3. İbn Sina'nın cümlesinde sâlik ve ârifin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Ârif, maksud menziline ulaşmış, emn-i ilahînin hariminde sükûnet bulmuş ve tüm kuvvetleri ilahî hâle gelmiş kimsedir. O, nafilelerin kurbiyetine ve farzların kurbiyetine ulaşmıştır. Kendisinden kopmuş ve Allah'a bağlanmıştır.

> فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ **/ Doğruluk makamında muktedir mülkün sahibinin nezdindedir.**[1]

> فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **/ Onlara korku yoktur ve üzülmeyeceklerdir de.**[2]

Fakat sâlik henüz yoldadır ve "seferin maksadı"na ulaşmamıştır. Şeytan ona ulaşabilir; çünkü henüz muhlistir, muhlas olmamıştır. "Lâm"ın gölgesinde oturmaktadır (kesre/esre) ve henüz üstüne (fetha/üstün) çıkmamıştır. "رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا **/ Rabbimiz, bizim için nurumuzu tamamla."**[3] duasına da icabet edilmemiştir. Bu temel fark, bu ikisinin bütün hâlleri üzerinde

1- Kamer (68), 55.

2- Bakara (2), 38.

3- *Sahîfe-i Seccâdiyye*, 45. Dua.

etkilidir. Bu cümleden olarak ibadetlerinde de. Ârifin ibadeti kemale erdirme ve riyazet esaslı değildir, şükretme temellidir.[1] Gerçi sâlikin ibadetleri riyazet esaslıdır. Sâlikin ibadetleri "minallah"tır (Allah'tan), "billah" (Allah ile) değil; fakat ârifin ibadetleri "billah"tır. Buradaki "bâ", musahabet (beraberlik) değil, mülasebet (iç içelik) "bâ"sıdır. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmaktadır:

> Namazda o kadar "İyyake na'budu ve iyyake nestaîn" dedim ki, onu söyleyenin dilinden işitmeye başladım.[2]

خوش آن که دلش ز ذکر پر نور شود / و ز صولت ذکر نفس مقهور شود

اندیشه کثرت از میان بر خیزد / ذاکر همه ذکر و ذکر مذکور شود

Ne mutlu kalbi zikirden nurla dolana / Zikrin heybetinden nefsi mağlup olana.

Kesret düşüncesi ortadan kalkar/ Zâkir tümden zikir, zikir de mezkûr olur![3]

"Seferin Kestirme Yolu" bahsinde âbidlerin ve âriflerin ibadeti arasındaki farka değinmiştik.

Evet:

عاصیان از گناه توبه کنند / عارفان از عبادت استغفار

Asilerin günahtan tövbe eder / Ârifler ibadetten istiğfar eder.[4]

4. İbn Sina'nın cümlesinin baş tarafından (وقد یترکب بعض هذه مع بعض) anlaşılan şudur ki, zâhidin zühdü ve âbidin ibadeti ile irfanda ibadet arasında anlam bakımından müşterektik vardır. Fakat yukarıda geçen ifadelerin sonundan, aralarında lafzî ortaklık olduğu sonucu çıkmaktadır.

1- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 56.

2- Muhammed Bahaî, *Miftâhu'l-Felâh*, s. 293.

3- Şiir Merhum Şeyh Hüseyinali İsfahanî'ye aittir. bk. Ali Mikdadi, *Nişan ez Binişanha*, c. 2, kitabın başı.

4- Sa'dî, *Gülistân*, ikinci bab.

Ehl-i Beyt Mektebinin Görüşü

Buraya kadar anlatılan İbn Sina'nın görüşüydü. Bu görüş İbn Sina'dan önce ve ondan sonra ârifler tarafından kabul edilmiş ve makbul bulunmuştur. İrfanın nazım ve nesirlerinde âbidlerin ibadeti ve zâhidlerin zühdüne atıf az değildir. Sadruddin Dezfulî şöyle der:

خدایا زاهد از تو حور می خواهد قصورش بین

به جنت از درت بگریزد او یارب شعورش بین

Allah'ım, zâhid senden huri ister, kusuruna bakma / Cennete kapından kaçar o, ya Rab şuuruna bakma.

Hâfız'ın ifadesiyle:

زاهد از راه به رندی نبرد معذور است / عشق کاری است که موقوف هدایت باشد

Zahit tuttuğu yolu bırakıp rint olamazsa mazur gör. Aşk öyle bir iş ki, hidayete bağlı.

Şimdi ismet ve taharet Ehlibeyt'inin, yani doğru İslam'ın bu konudaki görüşünün ne olduğuna bakalım. Acaba ârifler bu konuyu dinden mi aldı, yoksa dinin bunun dışında bir görüşü mü vardır?

Büyük âlimlerin pek çoğu dinin görüşünün de ehl-i irfanın görüşünden başka bir şey olmadığına inanmaktadırlar. Bu iddiayı ispatlamak için de birtakım delillere sarılmışlardır. Bu delillerden bazılarına değinelim:

1. Emîrü'l-Müminin Hz. Ali (a.s) *Nehcu'l-Belâğa*'da şöyle buyurur:

إِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللّٰهَ رَغْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ التُّجَّارِ، وَإِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللّٰهَ رَهْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ، وَإِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللّٰهَ شُكْرًا فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ.

Bir kesim, Allah'a cennete meyil ve rağbetle ibadet eder. Bu, tüccarların ibadetidir. Bir kesim de Allah'a cehennem korkusundan ibadet eder. Bu da kölelerin ibadetidir. Bir kesim ise Allah'a şükür ve minnettarlık için ibadet eder. İşte bu, özgürlerin ibadetidir.[1]

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 237.

Aynı rivayet *Tuhefu'l-Ukûl* kitabında İmam Hüseyin'den (a.s) rivayet edilmiştir. Rivayetin sonunda şöyle geçer: "وَهِیَ اَفْضَلُ الْعِبادَةِ/*Özgürlerin ibadeti, ibadetin en iyi şeklidir."*[1]

Şehid Mutahharî şöyle der: "Şeyh'in (İbn Sina) burada (*İşarat*, Nemet: 9) söylediği şey, Hz. Peygamber veya Hz. Ali ve diğerlerinden nakledilen hadislerle aşağı yukarı aynıdır." Sonra yukarıdaki rivayeti zikreder.[2]

2. İmam Ali (a.s) şöyle buyurur:

مَا عَبَدْتُکَ طَمَعًا فِی جَنَّتِکَ وَ لَا خَوْفًا مِنْ نارِکَ، ولٰکِنْ وَجَدْتُکَ أَهْلًا لِلْعِبادَة فَعَبَدْتُکَ.

Allah'ım, sana cennet tamahıyla veya cehennem korkusuyla ibadet etmedim. Bilakis sana ibadete layık olduğun için ibadet ettim.[3]

Üstad Şehid Mutaharî, İbn Sina'nın "العارف یرید الحق الاول" sözünü bu rivayetin ifade ettiği manaya uygun bulur.[4]

3. İmam Seccad (a.s) şöyle buyurur:

قَدِ انْقَطَعَتْ إِلَیْکَ هِمَّتِی، وَانْصَرَفَتْ نَحْوکَ رَغْبَتِی، فَأَنْتَ لَا غَیْرُکَ مُرادِی، وَ لَکَ لَا لِسِواکَ سَهَرِی و سُهادِی... یَا نَعِیمِی وَ جَنَّتِی وَ یَا دُنْیایَ وَ آخِرَتِی.

Himmetim sadece sana dönüktür ve meylim senin tarafınadır. Sensin ancak, başkası değil maksat ve muradım. Senin içindir sadece, başkası için değil uykusuz seherlerim... Ey nimetim ve cennetim ve ey dünyam ve ahiretim![5]

4. Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) şöyle buyurur:

وَ إِنْ أَدْخَلْتَنِی النَّارَ أَعْلَمْتُ أَهْلَها أَنِّی اُحِبُّکَ.

Eğer beni ateşe atacak olursan, ateş ehline seni sevdiğimi haykıracağım.[6]

1- İbn Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl*, s. 246.

2- Murtaza Mutahharî, *Mâkâlât-i Felsefî*, c. 2, s. 151.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 72, s. 278.

4- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, İrfan Bölümü, s. 129.

5- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Münacat-i Mürîdîn.

6- age, Kumeyl Duası.

5. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurur:

اُعْبُدِ اللّٰهَ كَأَنّكَ تَراهُ، فإنْ لَمْ تَكُنْ تَراهُ فَإنّهُ يَراكَ.

> Allah'a O'nu görüyormuşcasına ibadet et. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor.[1]

Fakihlerin Bu Konudaki Görüşü

Şia fakihlerinin (r.h) tamamı her ibadet amelinde niyeti şart kabul ederler. Niyeti "yakınlaşma kastı" veya "emre itaat kastı" olarak tefsir ederler. Ardından yakınlık kastının veya emre itaat kastının örneklerini ele almaya koyulurlar.

Şehid-i Evvel, *Kavaid* kitabında şöyle der: İbadetlerde gaye ve hedef birkaç şekilde tasavvur edilebilir:

1. Riya.

2. Sevap kazanma veya azaptan kurtulma kastı ya da her ikisi.

3. Allah'ın nimetlerine şükür ve onları çoğaltma kastı.

4. Allah'tan hayâ ve utanma nedeniyle ibadet.

5. Allah'a muhabbet nedeniyle ibadet.

6. Allah'a tazim ve emirlerine itaat nedeniyle ibadet.

7. İlahî irade ve emre muvafakat nedeniyle ibadet.

8. Allah'ın ibadete ehil ve layık olması nedeniyle ibadet.

Sekizinci çeşit fakihlerin icmasıyla sahihtir ve ihlasın en üst mertebesidir. Tıpkı riya kastı olan birinci çeşidin icma ile ibadetin batıl olmasına sebep oluşturması gibi. İkinci, üçüncü ve dördüncü şekiller (yani sevap kazanma ya da azaptan kurtulma yahut her ikisi ve şükür ve hayâ kastı) konusunda Şia'nın fakihleri ibadetin batıl olduğu hükmüne varmışlardır. Beşinci, altıncı ve yedinci şekiller (yani muhabbet, tazim ve itaat, Hakk'ın iradesine muvafakat kastı) zahiren caizdir ve ibadet sahihtir. Zira bu biçimlerde genel

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 204.

olarak gaye ve maksat Allah'tır. Elbette ki eğer kasıt ilahî emre itaat ise... Ama ibadetin üstüne sebep (kastın üstüne kasıt) şükür veya hayâ ya da sevap ve azap ise herhangi bir sorun yoktur.[1]

Merhum Ayetullah Seyyid Muhammed Kâzım Yezdî şöyle yazmıştır: Niyet, itaat ve yakınlaşma olarak bir işi yapmaya kastetmek demektir. Niyette kalbî saik yeterlidir. Akıldan geçirmek ve telaffuz şart değildir. Elbette emri yerine getirme hedefinin dereceleri vardır:

1. Allah'ın ibadete layık olması nedeniyle emrine itaat kastı. Bu, en üstün çeşittir. Nitekim İmam Ali (a.s) buna işaret etmiştir: *"Allah'ım, sana ateşten korktuğum için ibadet etmiyorum... İbadete layık olduğun için sana ibadet ediyorum."*

2. Allah'ın sonsuz nimetlerine şükür kastı.

3. Allah'ın rızasını kazanma ve gazabından kaçma kastı.

4. Allah'a yakınlaşmanın hâsıl olması kastı.

5. Sevap kazanma veya azabı giderme kastı. Bu şekilde ilahî emri yerine getirmede, motivasyon nedeni sevap kazanma veya azaptan kurtulma ümididir; ama eğer kastı takas suretinde sevap ve azap ise ibadetin sahihliği sorunlu görünmektedir.[2]

Soru: *Nehcu'l-Belâğa*'da zikredilmiş rivayete dair şöyle bir soru sorulması mümkündür: Şükür saikıyla yapılan ibadet ibadetin en üstün kısmı kabul ediliyor ve özgürlerin ibadeti olarak isimlendiriliyorken, nasıl olur da erhum Şehid-i Evvel bu tür bir ibadeti batıl sayar ve batıl oluşunu Şia fakihlerine nispet verir? Merhum Seyyid Kâzım Yezdî de onu ikinci mertebeye yerleştirir?

Buna verilecek cevap kısaca şöyledir: Galiba Şehid, sadece dünyevî nimetleri göz önünde bulundurmuştur. *Urve* yazarı ise (Seyyid Muhammed Kâzım Yezdî), "hak ediliş ibadet"inin bir anlamda "şükür ibadeti" ile aynı şey olduğundan gaflet etmiştir. Bu konu ileride daha geniş açıklanacaktır.

1- age, c. 72, s. 278.

2- Muhammed Kâzım Yezdî, *Urvetu'l-Vüska*, Kitabu's-Salat, Niyet faslı.

Kâmil Ârif Merhum Melikî Tebrizî'nin Görüşü

Kâmil ârif Merhum Mirza Cevad Âğa Melikî Tebrizî, kendi alanında eşsiz olan *el-Murakabat* kitabında "Ramazan ayının murakabatı" bölümünde bu mevzuda hayli dikkat çekici bir söz söyler. Orucu, "imsake konu edilen şey" yönünden üç kısma ayırır: Avamın orucu, havassın orucu ve havassın havassının orucu. Orucu[1] niyet ve kasıt bakımından bazı kısımlara ayırıp şöyle der:

> Oruç tutanlar çeşitlidirler: Bazıları, oruçlarıyla ilgili, amelin batıl olmasını önleyecek sahih bir kasıttan yoksundur ve Allah'tan başkası için oruç tutmuşlardır. Mesela insanlardan korktuklarından dolayı yahut onlardan bir fayda sağlamak ya da Müslümanlar arasındaki alışkanlık nedeniyle. Bazıları bu bozuk niyetlerin yanında bir miktar da ilahî azaptan korku veya sevap ümidi taşırlar. Bazıları sadece azaptan korku veya sevap ümidiyle oruç tutarlar. Yalnızca sevap nedeniyle oruç tutanlar azdır. Ekseriyet azapı gidermeyi de hesaba katar. Bazıları bunlara ilaveten Allah'a yaklaşma ve O'nun rızasını kazanma niyetini de göz önünde bulundururlar. Bazıları da sadece Allah'a yaklaşma ve O'nun rızasını kazanma nedeniyle oruç tutarlar.
>
> Kimi zaman denir ki: Bazı kâmillerin kastı, Allah ibadete layık olduğundan O'na ibadet edilmesi ve kasıtlarının korku ve ümit şaibesinden arınması, hatta O'na kavuşma ve yaklaşma ihtimali bulunmasa bile böyle yapılması daha doğrudur. Bu kesim, ibadeti Allah'a vuslata eğilim duyma nedeniyle eksik sayar. Hatta ben, vuslata eğilim nedeniyle ibadeti "nefse ibadet" ve "bencillik" olarak adlandıran kimseleri bile gördüm.
>
> Bu satırların yazarı der ki: Hiçbir peygamber veya veli ya da meleğin vuslata meyil ve Hakk'a kurbiyete aşktan uzak olduğunu sanmıyorum. Marifet ehlinin bazısının sözlerinde geçen "Allah'ın rızasına ulaşma, O'na yaklaşma ve civarında olma kastıyla amel bencilliktir" lafı aşırıya kaçmaktır.
>
> Elbette ki Allah'ın evliyasının bazı hâller ve tecellilerde, Allah'a ibadetlerini sadece Allah'ı ibadete layık gördükleri içindir. Öyle ki Hakk'a

1- Tabii ki orucun özellikli olmadığı ve bu tahlilin her ibadeti kapsadığı açıktır.

yakınlaşma ve Hakk'ın rızasını kazanmayı bile düşünmezler. Fakat benin inancıma göre bu hâl hiçbir peygamber için sürekli değildi, nerede kaldı peygamberlerin dışındakiler! Hatta nerede kaldı böyle bir hâlin bir kimse için süreklilik kazanması! Yine benim görüşüme göre Mabud'un layık olması nedeniyle ibadetin, Mahbub'a (Allah Teâlâ) vuslat ve kavuşma aşkı nedeniyle yapılan ibadete herhangi bir üstünlüğü yoktur. Neden böyle olmasın? Çünkü Rasulullah'ın (s.a.a) ve Emîrü'l-Müminin'in (a.s) ibadetinden üstün hiçbir ibadet yoktur ve rivayetler ve tarih onların bazı ibadetlerinin yahut ekser ibadetlerinin Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na yakınlaşmak için yapıldığını söylemektedir.

Hatta cesaret edip diyorum ki: Kimi zaman ilahî azaptan korkunun onların niyetine dâhil olmasında da bir sorun yoktur. Neden böyle olmasın? Çünkü Allah'tan korkusunun galebe çalması ve cehennemi anmaktan bayılan bir kimsede bu korkunun ameline hiçbir tesiri olmaması muhal veya müşkül görünmektedir.

Benim tahminim, peygamberler ve evliyanın, hatta bizim Peygamberimizin (s.a.a) hâlleri çeşit çeşit olmuştur. Bu çeşitliliğin sebebi onlar üzerindeki ilahî tecellilerin farklı farklı olmasıdır. Tecelli farklılıkları, ilahî hikmetten ve kendine daha yakın olmalarını sağlamak için derecelerini yükseltme ve terbiye hedefinden kaynaklanmaktadır; çünkü Allah, kemale ermeleri için bizzat kendisi onların ruhunu eğiten mütevellidir. Nitekim onların ziyaretinin bazı pasajlarında şöyle geçmektedir: *"Efendilerim, Allah'ın bizzat kendisinin korku ve ümitle yetiştirip eğittiği bir kalpleriniz var."*

Öyleyse Allah bazen cemal isimleriyle onlara tecelli eder ve bu hâldeyken onlar da Allah'a ünsiyet kazanır, arzuyu öne çıkarmayı talep ederler. Hatta ilahî mülkte tasarrufla ve diğerlerinin yararına onlara minnet ederler. Bazen de celal isimleriyle onlara tecelli eder. Bu hâldeyken de tazarru, istiğfar ve yakarışa yönelir, ekserisinin muhtevası sığınma ve tövbe olan münacatlara yoğunlaşır, Allah'tan cehennemden kurtulmayı talep ederler. Evet, peygamberlerin hâllerindeki farklılıklar onların hayatına vâkıf olanlara gizli değildir. Allah Resulü'nün (s.a.a) hâlleri hakkında bize şöyle rivayet edilmiştir: Hazret bazen

buyururdu ki: *"Ey Aişe, benimle konuş."* Bazen de namaz zamanının gelmesini iple çeker ve vakit girdiğinde, *"Ey Bilal, bizi ezan okuyarak rahatlat."* derdi. Kimi zaman da vahyin nüzulü sırasında yüzü bembeyaz olurdu. Bazen rüzgârların sert esmesi sırasında bela ineceğinden korkardı. Bütün bunlar Hazret'in (s.a.a) hâllerindeki farklılığa delalet etmektedir. Bu, tüm ibadetlerini, sırf Allah ibadete layık olduğu için yapmasıyla bağdaşmamaktadır.

Tabii ki büyüklerin dilinde Allah'ın ibadete layık olmasından maksadın, Allah'a yaklaşma kastı ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanma kastıyla uzlaştırılabilecek bir anlama geldiği uzak ihtimal değildir; çünkü Mahbub'a yakın olma kastı her zaman azaptan kaçma veya O'nun nimet ve lütuflarından faydalanma değildir. Bazen O'nun yakınlaşmaya layık olmasına da hastır. Bu da "ibadete layık olma nedeniyle ibadet"in anlamlarından biridir. Nitekim Müminlerin Emiri'nin (a.s) meşhur sözünde buna işaret vardır. İmam bu sözde, liyakat nedeniyle ibadet kastını, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma ve yakınlaşma kastının değil, cehennemden korku ve cennete tamahla ibadetin karşısına koymuştur.

Hülasa Yüce Allah'a sesleniyoruz ki bize minnet etsin, kendi hoşnutluğunu kazanma ve yakınlaşma kastına erişmeyi nasibimiz yapsın. Kurbiyet ve O'na yaklaşmanın kerim maksadını anlamamızı sağlamakta davranması umuduyla O'na yaklaşmanın tüm imkânlarına ulaşmamada bize başarı lütfetsin.

Büyük ulemadan bir grubun, Allah'a yaklaşmak için belli bir mana tasavvurunu inkâr ettiğini ve şöyle dediğini görmüyor musunuz: Kurbiyete kastın manası, Allah'a itaat kastıdır, bu kadarından fazlası tenzihe ve Allah'ın yüce makamına aykırıdır. Bunlar bu inançlarında hatalıdırlar.

Yanlışa düşülmemesi gereken diğer bir mesele, azaptan korku veya cennete tamah kastıyla ibadetin batıl olduğu nazariyesinin, gaflet nedeniyle sadır olduğu görüşüdür. Bu nazariyenin sahipleri bazı büyük âlimler olsa bile... Elbette büyük âlimlerin böyle gafletlere kapılmasında şaşılacak bir durum yoktur; çünkü Allah, ulemanın bu gafletlere kapılmasında birtakım hikmetler gözetmektedir.

Yine efendimiz Seyyid b. Tavus'un (r.h) *İkbal* kitabında söylediğinin ne anlama geldiğini bilmemiz gerekir. Seyyid şöyle der: "Kim Allah'a yalnızca azabı gidermek için ibadet ederse sefil ve bayağı insanlardandır." Bu sözün manası şudur ki, eğer bir kimse sadece azabı savuşturmak için ibadet ederse, yani azap korkusu olmasaydı Allah'a ibadet etmeyecektiyse bu şahıs kerim sıfatlara sahip değildir ve değeri yoktur. Seyyid'in kastettiği şudur: Bir kimse Allah'ı hizmet ve itaate layık görmezse bayağı bir insandır. Bu tabii ki hak bir sözdür, böyle bir şahıs sefildir ve böyle bir itikat İslam ve imanın gözündeki dikendir.

Bazen ihlaslı insanlar, terbiye ve riyazet makamında, mahbubundan başka hiçbir şeye yönelmemeye ilaveten takati aşan işleri yerine getirmeye çaba gösterirler. Mesela sevap ve değer açısından aynı derecede iki iş karşılarına çıksa nefislerine ağır geleni seçerler. Bunlar ilahî dergâhın mukarreplerindendir. Bu tür bir davranış Emîrü'l-Müminin'den (a.s) anlatılmıştır.[1]

Merhum Melikî Tebrizî Sözünden Çıkarılabilecek Noktalar

Bu konular, kâmil ârif Ayetu'l-hak Merhum Şeyh Cevad Melikî Tebrizî'nin sözleridir. Uzun olmasına rağmen hepsini naklettik; çünkü nefis olmasına ilaveten yeni noktalar ve dikkat çekici meseleler içermektedir. Şimdi bu noktalardan bir kısmına değineceğiz:

1. Eğer bir kimse oruç gibi bir ibadeti alışkanlıkla ve yakınlaşma kastı olmaksızın yerine getirirse ameli batıldır.

2. İbadetlerden kastı cehennemden korku ve cennete tamah olan kişiler çoğunlukla ikisini de göz önünde bulundururlar. Sadece cennete tamahla ibadet edenler azdır.

3. Bazı kimselerin kurbet ve Allah'ın rızası kastıyla ibadet etmenin bencillik olduğunu söylemesi ifrat/aşırıya gidilen bir sözdür.

4. Allah'a ibadetin "ibadete layık olduğu" kastıyla yapılmasının, "kurbet ve rıza kastı"yla ibadete aykırı olmadığını söyleyebiliriz. Bu ikisi uzlaştırılabilir; çünkü insan Allah'a yaklaşmayı, yaklaşmaya layık olduğu için istiyor olabilir.

1- Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî, *el-Murâkebât*, s. 94-98 (tercüme bize aittir).

5. Faraza yakınlaşma kastı ibadete layık olma kastının dışında olsa da kurbet ve rıza kastını azaptan korku veya cennete ve sevaba tamah kastıyla aynı seviyede görmek mümkün değildir.

6. Bütün amellerini Allah'ın ibadete layık olması kastıyla yapan ve yakınlaşma ya da rıza kastı taşımayan hiçbir peygamber, veli ya da melek yoktur.

7. "Sadece ibadete layık olma kastıyla ibadet", Allah dostlarının bazı dönemsel hâllerinde mümkündür, ama bunun devamı mümkün değildir.

8. Liyakat kastı, Hazreti Hakk'a yakınlaşma ve rıza kastından daha doğru ve daha üstün değildir. Zira rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, Rasulullah (s.a.a) ve Ali'nin (a.s) çoğu ibadetleri Hakk'a yakınlaşma ve rızasını kazanma nedeniyle idi.

9. Bazen ilahî ateş ve azaptan korkunun enbiya ve evliyanın bir kısım ibadetlerinin niyetinde rol aldığını söylemekte sorun yoktur.

10. Allah'tan korku nedeniyle bayılan kimsenin ibadetlerinde bu korkunun hiçbir rolü olmadığı söylenemez veya böyle söylemekte sorun vardır.

11. Buraya kadar bu bahsin tasnifi şöyledir: Enbiya ve evliyanın hâlleri muhteliftir. Hâllerdeki bu farklılık, Hakk'ın isimlerinin onların üzerindeki tecellilerinden kaynaklanmaktadır. Bazı hâllerde sadece Hakk'a yakınlaşma ibadetlerinin maksadıdır ve bir kısım hâllerde ateşten korku da buna katılmaktadır. Hâllerdeki bu farklılık onların hayatında da tamamen müşahade edilmektedir.

12. Cehennemden kaçma veya cennete tamah kastıyla yapılan ibadetin batıl olduğu nazariyesi her ne kadar bazı büyük ulema tarafından ortaya atılmışsa da gaflet nedeniyle sadır olmuştur.

13. Sadece azaptan korku nedeniyle kulluk yapan kimse -Allah azap etmeseydi kulluk yapmayacaktı- sefil ve bayağı insandır.

14. İbadetlerdeki kasıtlar üstünlük açısından şu şekilde sıralanır: Allah'a yakınlaşma ve rızasını kazanma kastı, Allah'ın ibadete layık olduğu kastı, azaptan kaçma ve sevaba tamah kastının ilavesiyle yakınlaşma kastı, azaptan korku ve kaçma ve sevaba tamah kastı. Bunlar sahih kasıtlardır ve onlarla ibadet caizdir. Yani kâfi gelir; fakat insanlardan korku, başkalarından

fayda görme ümidi gibi kasıtlar ve sırf alışkanlık batıldır ve onlarla ibadet caiz değildir.

Bizim Görüşümüz

Kendi görüşümüzü, mevzuların mantıksal tertibine ilaveten anlaşılması daha kolay olsun diye maddeler hâlinde sıralayarak açıklayacağız:

1. Fıkıh usulü ilminde farz ve haram gibi teklifî hükümler, taabbudî ve tavassulî olmak üzere iki kısma ayrılır. Tavassulî, niyetin şart olmadığı ameldir; elbiseyi necisten temizlemek gibi. Necis bir elbiseyi yıkayan kimse niyet etmese bile yıkamakla temizlemiş olur. Taabbudî ise niyetin şart olduğu ameldir; abdest ve namaz gibi. İnsan serinlemek için abdest alırsa ve spor olsun diye namaz kılarsa abdest almamış ve namaz kılmamış olur; çünkü amel Allah için yapılmamıştır.

2. Fakihler, niyeti "yakınlaşma kastı" olarak tefsir etmiştir. Son dönem fakihler ise yakınlaşma kastını "Mevlanın emrini yerine getirme kastı" olarak yorumlamıştır. Bu yoruma göre amelin yerine getirilmesi niyetledir. Yani amelin icrası, Mevlanın emrini gerçekleştirme kastıyla olur; ama bazı fakihler kimi usulî meselelerde müşkülle karşılaştıklarından yakınlaşma kastının, "Mevla için mahbup olma" veya "Mevla için makbul olma" kastı gibi yorumların kapsamına girdiğini kabul etmişlerdir.[1]

3. İbadet amellerinde niyetin şart olması İslam dinin açık hükümlerindendir. Kur'ân-ı Kerim'de bir taraftan amellerde riyanın reddi çokça vurgulanırken, diğer taraftan amelde ihlasın üzerinde epeyce durulmuştur. Hatta aklın ve insanların beğendiği ameller bile yalnızca imanla birlikte olduğu takdirde rüştün etkeni olarak tanıtılmıştır. Yani niyetle birlikte olmalıdır ve Allah için gerçekleşmelidir. Kur'ân şöyle der:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ۝ وَمَآ اَدْرٰىكَ مَا الْعَقَبَةُ ۝ فَكُّ رَقَبَةٍ ۝ اَوْ اِطْعٰمٌ فِىْ يَوْمٍ ذِىْ مَسْغَبَةٍ ۝ يَّتِيْمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ۝ اَوْ مِسْكِيْنًا ذَا مَتْرَبَةٍ ۝ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ۝

Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bilirsin! Bir köle azat etmektir. Yahut açlık gününde akrabası olan bir

1- Muhammed Rıza Muzaffer, *Usûl-i Fıkh*, c. 1, s. 69, taabbudî ve tavassulî bahsi.

> **yetimi ya da (aşırı fakirlikten) yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edenlerden, birbirine sabrı tavsiye edenlerden ve merhameti tavsiye edenlerden olmadı.**[1]

Gördüğünüz gibi, yetime yemek vermek ve bir köleyi azat etmek dahi imanlı olunduğu takdirde değerli ilan edilmiştir.

4. Niyet boya kovası ve ressamın atölyesi gibidir. İbadet olmayan nötr amel-ler bile niyetle ibadete dönüşür. Su içmek, uyumak, gezip dolaşmak vs. tüm bunlar Allah için yapılırsa ibadî ameldir ve sevap kazandırır. Peygamber-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurur:

> لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوٰى / Herkes için niyet ettiği kadarı vardır.[2]

Ebuzer'e şöyle buyurdu:

> لِيَكُنْ لَکَ فِی كُلِّ شَيْءٍ نِيَّةٌ حَتّٰى فِي النَّوْمِ وَالْاَكْلِ / Her işte niyetin olsun; hatta uyurken ve yemek yerken bile.[3]

Bilakis bilmek gerekir ki, insanın niyeti onun amelinin bir parçasıdır. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir rivayette, "اَلنِّيَّةُ هِيَ الْعَمَلُ / *Niyet amelin kendisidir*."[4] şeklinde geçmektedir. Hatta rivayetlerde şöyle bile geçer:

> نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ / Müminin niyeti ameliden daha üstündür.[5]

Merhum Allâme Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*'da bu rivayet için ondan fazla tefsir beyan etmiştir.

5. Niyetin "yakınlaşma kastı" şeklinde yorumlanması dinî öğretilerin met-ninden alınmıştır. Kurb-i ferayiz ve kurb-i nevafil hadisi, ibadî amellerin felsefesinin "Allah'a yakınlık" olduğunu belirtir. Fakat "yakınlık kastı"nın

---

1- Beled (90), 11-17.

2- Muhammed b. Hasan Tusî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, c. 4, s. 186.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 74, s. 84.

4- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 16. Bu konuyu merhum Şeyh Hüseyin Bahranî *et-Tarîk İlallâh* risalesinde açıklamıştır. Bu risale hakkında kitabın başında izahat vermiştik.

5- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 84. Bu cümle "اَبْلَغ مِن", "اَفْضَل مِن" gibi ifadelerle de geçmektedir.

"emre riayet kastı"yla yorumlanmasında özel bir yön yoktur. İbadî amel, Hak'la nispet ilişkisi olan bir şeydir -ileride açıklayacağımız gibi-. Fakat bu nispetin mutlaka "emre itaat kastı" olması zorunlu değildir. Bilakis ibadet ehlinden bazıları için bu bir nevi hakaret bile sayılabilir; Allah'ı, emredip talimat verdiği için değil, kulluğa layık gördükleri için ibadet edenler gibi. Bunlar, Allah hiçbir şey emretmeseydi de O'na boyun eğip ibadet etmekten gaflete düşmezlerdi.

6. Çoğu fakih, "amelin sahihliği" ile "amelin makbul olması" arasında fark gözeterek şöyle der: Allah'ın kabul ettiği her amel aynı zamanda sahihtir de; fakat nice sahih amel vardır ki Allah tarafından makbul olmaya bilir.[1] Kişi namazını yakınlaşma kastıyla kılar ama kalp huzuru azdır, nicesinin namazı ilahî dergâhta makbul değildir ve rivayetin ifadesiyle başından vurulur ve yükseğe çıkmaz; ama bu namaz fıkıh yönünden caizdir ve yeterlidir, iade ve kazasına ihtiyaç yoktur.

7. Öyle görünüyor ki her sahih amelin kabulden bir yüzdesi olduğu söylenebilir. Rivayette geçtiğine göre namaz, kalbin huzuru oranında makbuldür ve yükselir. Yani namazda yüzde bir huzur varsa bu oranda makbuldür. Hatta denebilir ki, nice amel sahih olmasa bile merhametli Allah nezdinde makbuldür. Bu iki şekilde mümkündür:

a) Amel sahih değildir. Mesela içinde riya veya gösteriş ya da kibirden yüzde bir vardır. Allah da böyle bir ameli kabul etmeyeceğini tehdit ve azap vaadiyle bildirmiştir. Fakat hikmetli olanın vaadinin aksini yapmasının muhal olduğunu, buna karşılık azap vaadinin aksinin muhal olmadığını, bilakis bazen güzel de olduğunu bildiğimize göre Allah azap vaadi ve tehdidiyle amel etmeyebilir ve lütfuyla o ameli kabul edebilir. Kur'ân şöyle buyurur:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ.

> **Eğer Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı bir tek kişi bile temize çıkamazdı.**[2]

1- Ayetullah Fazıl Lenkeranî gibi kimileri ise sahihlik ve makbul olma arasında fark gözetmez.

2- Nûr (24), 21.

b) Kulun batıl ve noksan amelleri vardır. Hatta günahkârdır; ama dosdoğru bir tövbe elinden tutar ve Allah ona yönelir. Öyle ki kötülüklerini iyiliklere dönüştürür. Allah'ın sıfatlarından biri de "مُبَدِّلُ السَّيِّئَاتِ بِالْحَسَنَاتِ / Kötülükleri güzelliklere değiştiren" değil midir?[1]

Bir kısım rivayetlerde, bağışlama ve af gibi mekarim-i ahlak sahiplerinin, mesela Hatem-i Taî'nin bu değerli ahlakı ve büyüklüğü nedeniyle ilahî azapta indirimin kapsamına gireceğinden bahsedilmiştir.

8. İnsan gibi bir fâil-i ilmî hedefsiz ve saiksiz iş görmez. Filozoflar şöyle der: İllet-i gaî, illet-i failînin nedensellik illetidir. Yani illet-i fâilînin kendisi, fiilin tahakkukunun bilfiil nedeni olduğu için belli bir hedefi göz önünde bulundurmalıdır. O hedef de amelinin saikı olacaktır. Hasta eğer ilaç içiyorsa iyileşmeyi göz önünde bulundurduğu içindir. Üniversite öğrencisi eğer sınıfta hazır bulunuyorsa dersi öğrenmeyi ve akademik derece almayı hesaba kattığı içindir. İyileşme ve akademik derece gerçekte potansiyel fâili bilfiil fâil yapmıştır.

Bir işin muhtelif fâiller tarafından tamamen farklı saiklarla yerine getirilmesi mümkündür. Bu nedenle şöyle denmiştir:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر / گرچه باشد در نوشتن شیر شیر

Yazıda şîr (aslan) şîr (süt)'e benzese bile, sen temiz kişilerin işini kendinle kıyaslama. [2]

Amelin bedeni birdir, ama amelin saik ve hedeften neşet eden ruhu bazen çok farklı olabilir. Bir kimse namaz kılar, hakkında, "Namaz mı kılıyorsun, oyun mu oynuyorsun?" denilebilecek bir namaz. Bir başkası namaz kılar ve hâlini simge ve kinaye ile şöyle açıklar:

1- Bir dostum sormuştu: Hiçbir şey kendi varlık zarfında yok olmaz. Eğer "الشيء لا ينقلب عما وقع عليه / Bir şey gerçekleştiği durumdan başka bir şeye dönüşmez." ise o zaman kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi nasıl mümkün olabilir? Dedim ki: "Bir amelin kötü tarafı ilahî rıza ile çelişki hâlinde olmasındadır. Yoksa nikah ve zina vuku bulma bakımından birdir. Eğer rıza gelirse amelin kötülüğü gider ve güzellik rengini alır." Bu bahsin tafsilatının yeri ayrıdır.

2- *Mesnevî-i Mevlevî*. (Farsçada "şîr" hem aslan ve hem de süt manasına gelir.

در نمازم خم ابروی تو در یاد آمد / حالتی رفت که محراب به فریاد آمد

Namaz kılarken hatırıma yay kaşların geldi. / Öyle bir halete düştüm ki, mihrap bile feryada başladı.[1]

Amelin bedeni bir tektir, ama canı iki tanedir. Öyleyse hedeflerin farklılığı, peşinden saik ve niyetlerin farklılığını getirir. Hedef ne kadar yüce olursa saik ve niyet de o kadar yüksek olacaktır.

9. Peki, hedeflerin farklılığı nereden kaynaklanmaktadır? İtikatla birlikte bilgi ve vukufiyetten. Şu hâlde, dünya görüşleri ve bakış açıları insanın hayattaki işlerinde hedeflerini tayin eder. Hedeflerin belirlenmesiyle saiklar ve niyetler kendine has mecralara yerleşir. Bir insan rüşd cihetinde yer alabilir. O kadar ki cansız varlık (cemad) olmaktan çıkıp bitkisel varlığa dönüşür, sonra da ruh ve irade sahibi (hayvan) olmakla kalmaz, melekten daha iyi kanatlanır ve "tasavvura gelmeyen var ya, işte o olur".[2] Böyle bir kimsenin değerli saik ve niyetleri vardır. Aynı insan düşüş cihetinde o kadar ilerler ki, kalbi granit taştan daha sert ve hayvandan daha şaşkın olabilir. Böyle bir insanın değer taşımayan, hatta aksine değer karşıtı saik ve niyetleri vardır. İlahî sünnet her iki grubun da yardımına yetiştiğinden her ikisi de Allah'ın lütfunun kapsamında yer alır:

كُلًّا نُمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا.

Her iki gruba, bunlara ve onlara (dünyayı isteyenler ve ahireti talep edenler) Rabbinin lütfundan yardım bahşederiz. Rabbinin lütfu kimseden men edilmemiştir.[3]

10. Amelin ilim ve hidayet temelinde olması gerektiğine dair dinin çokça vurgu yapmasının sırrı, niyet ve saik bahsinin önemidir. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) şöyle buyurdu:

نَوْمُ الْعَالِمِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الْعَابِدِ الْجَاهِلِ.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- İfadeler Mevlevî'nin Mesnevî'sinden alınmıştır. (Çev.)

3- İsrâ (17), 20.

Âlimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır.[1]

Bunun sebebi şudur:

اَلْعَامِلُ عَلٰى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلٰى غَيرِ الطَّرِيقِ، لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةُ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا.

Görmeden amel eden, doğru yolun dışında yürüyen ve sürekli Allah'tan uzaklaşan gibidir.[2]

11. Söylenmesi gereken diğer nokta şudur ki, tüm bireylerin niyetlerinde rolü olan dünya görüşü ve bakış açısı dışında sâlikler ve ârifler için niyetlerinin farklılığında bir diğer şey daha temel bir rol oynar. O da onların makam ve hâlidir. Sâlikler ve ârifler bazen çok ilginç görünen makam ve hâlleri vardır. Bu hâller ve makamlar kendine has icaplara sahiptir. Mesela sâlikin bazı makamlarda dua etmesi engellenir ve dua edemez.

می شناسم من گروهی ز اولیا / که دهانشان بسته باشد از دعا

Evliyadan bir grup tanırım / Ağızları duaya kapalı.

Elbette ki bu geçici bir hâldir; fakat Allah yolunun sâliklerinde görülmüştür.[3]

12. Niyet dile dökülecek bir lafız değildir,[4] hatta akla getirilecek bir tasavvur de değildir. Bilakis niyet, içten gelen derunî bir saiktır. Bu yüzden sâlik ve ârifin niyetinin niteliği onun hâl ve makamını beyan ediyor olabilir. Şu hâlde, sâlikin her istediğinin niyeti yüce olmalıdır. Makamını yükseltebilmek için gayret göstermeli, coşkulu olmalı ve yolu katederken ayağını sağlam basmalıdır. Mesela sâlikin teslim makamında ibadeti teslim niyetiyle, sâlikin rıza makamında ibadeti rıza niyetiyle, insan-ı kâmilin ibadeti şükür veya hak ediş (liyakat) niyetiyledir; ama ârif bazen fena hâlinde, bazen de beka hâlindedir. Fena hâlinde niyeti yoktur; çünkü kendisi yoktur. Beka hâlinde ârifin niyeti, tecellisi altında bulunduğu isme bağlıdır.

1- Ahmed b. Ali Tabersî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, s. 441; bk. *Men La Yahduru'l-Fakih*, c. 4, s. 365.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 43.

3- Başka bir yerde bu konuyu genişçe ele aldım.

4- İmam Humeynî gibi bazı fakihler namazda niyetin telaffuz edilmesini caiz görmezler. Konuyla ilgili olarak *Tahrîru'l-Vesîle*'ye bakılabilir.

Konunun izahı şudur: Ârif, beka billah makamına ulaştıktan sonra Hakk'ın isimlerinin tecellileri altına girer ve bu tecellilere uygun olarak hâllerinde farklılık oluşur. Bu hâllere uygun biçimde amellerindeki niyetleri de farklılık gösterir. Bu, büyük ârif Merhum Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî'nin üzerinde ısrarla durduğu şeydir. Tabii ki o merhum kendi hâlini anlatıyordu. Bense âriflerin hâllerini bildiriyorum. Evet, "اُحِبُّ الصَّالِحِينَ وَ لَسْتُ مِنْهُمْ / Kendim salihlerden değilsem de onları seviyorum."

13. Öyleyse insanlar iki çeşittir: Sâlik ve sâlik olmayan. Bunların niyetleri de birbirinden farklıdır. Sâlik olmayanda niyet şöyle rol oynar:

Dünya görüşü ⟼ ideoloji ve inanç ⟼ niyet.

Sâlikte ise şöyledir:

Dünya görüşü ⟼ ideoloji ve inanç ⟼ sülûk derecesi ⟼ niyet.

Dünya görüşünü yükseltmek, itikadı tahkim etmek ve sülûk derecesini arttırmak niyetin yücelmesinde rol oynar.[1]

14. İbadetlerde ihlas şarttır. Kur'ân şöyle der:

وَمَآ اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ.

Onlar, Allah'a ihlasla ibadetten başkasıyla emrolunmamışlardı.[2]

İhlas, tertemiz olmak ve arınmak demektir. Amel sadece Allah için olmalı ve onunla birlikte başka bir eklenti bulunmamalıdır. Fakihler ve âriflerin dikkati, halis amelin hangisi olduğu üzerindedir. Amel hangi niyetle halis

1- Rivayetlerde geçtiğine göre ne zaman Eimme-i Athar'ın (a.s) huzurunda bir kimsenin ibadeti övülse hemen şöyle buyururlardı: *"Bakın bakalım aklı nasıl?"* Rivayet ve menkıbelerde şöyle anlatılır: Semavî bir varlık (melek gibi) gökte uçuyordu. Gözü bir adada tek başına ibadetle meşgul olan bir âbide ilişti. İbadetinden hoşlandı ve onun makamını Rabbine sordu. Onun makamına vâkıf olabilmek için bir müddet onunla birlikte yaşamaya izin aldı. İndi. Bir süre yanında olduktan sonra bir gün o âbid dedi ki: "Rabbimiz çok iyi, ama şu adadaki otlar boşuna büyüyüp kuruyor, keşke bir eşek gönderseydi de adanın bu otlarını yeseydi, çok daha iyi olacaktı. Allah'a bu otları yemesi için bir eşek göndermesi için dua ettim." Melek, âbidin makamanın hangi seviyede olduğunu gayet iyi anladı!

2- Beyyine (98), 5.

olur ve o olmaksızın halis değildir? Mesela niyet eğer ameli uhrevî ücretin karşısına koyacak şekilde olursa onun batıl olduğunu söyleyen fakihlerin kastettiği, böyle bir amelin arınmış olmadığı, ihlas barındırmadığı ve bu nedenle de batıl olduğudur. Böyle bir niyeti batıl görmeyenlerin maksadı da bu niyetin ihlasa [sadece Allah için olma] aykırılığı bulunmadığıdır.

15. Anlaşıldığı kadarıyla ihlas, diğer tüm ahlakî, irfanî ve nefsanî faziletler gibi şıkları olan ve derecelere sahip bir şeydir. Bir tartışma varsa o da ibadî ameli düzelten ihlasın asgarisinin ne olduğu üzerinedir. Öyle görünüyor ki ihlasın asgarisi, amel eden şahsın saikını bir şekilde Allah'a bağlayabilecek şeydir. Mesela cehennem ateşinden kaçmak için veya cennet nimetlerine tamah nedeniyle ibadet eden kimseye cehennem ateşini veya cennet nimetini kimin yarattığı sorulsa hiç tereddütsüz "Allah" diyecektir. İbadet eden insanı cennete, buna mukabil ibadete yanaşmayan müstekbir insanı da cehenneme kimin sokacağı sorulsa "Allah" diyecektir. Akıl ve vicdan böyle bir ibadetin batıl sayılamayacağını söyler. Onu kâmil görmek hiç kuşkusuz mümkün olmasa da. Bir amelin sahihliği ile kemali arasında tabii ki fark vardır. İbadî amelin sıhhati için onun Allah'la intisap ve irtibatı şarttır.

Rivayetlerde bazen Allah'ın müminin ihtiyacını geç giderdiği geçmektedir. Mesela hastaya geç şifa verir ve meleklere şöyle buyurur: *"Kulumun münacat ve sesini işitmek istiyorum."* Zira böyle bir kul, genelde hep dünyevî ihtiyaçları için dua eden kimsedir. Bu dua da Allah'ın nazarında makbul ve onun dergâhında sevimlidir.

İhlasın azamisi ve en yüce derecesi, İmam Ali b. Ebu Talib'in (a.s), " وَ كَمَالُ الإِخلاَصِ لَهُ نَفيُ الصِّفَاتِ عَنهُ / *İhlasın kemali Allah'tan sıfatları nefyetmektir."*[1] buyurduğu şeydir. Gerçek şu ki, İmam'ın bu sözü, yüzlerce eylemsel mucizeden üstün olan söylemsel mucizedir. Bu yüce söz hakkında filozoflar, kelamcılar ve ârifler binlerce saat düşünmüşler, yüzlerce sayfa yazmışlar ve hâlâ itiraf etmektedirler:

نکته ها چون تیغ پولاد است تیز / چون سپر نبود تو را واپس گریز

Nükteler keskin bir çelik kılıç gibidir. Eğer kalkanın yoksa gerisin geriye kaç![2]

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 1.

2- *Mesnevî-i Manevî*, 1. Defter.

Konuyu detaylandırmayı, eksik anlayışımın sınırları içinde başka bir yerde yazmıştım. Özetlersek şöyledir: Hak Teâlâ'nın zatı o kadar muazzam ve geniştir ki hiçbir vasıf, vasıf olma sınırlarını koruyarak O'na nüfuz edemez. Sınırları korumaksızın zatın ta kendisidir ve başka vasfı yoktur. Bu sözün neticesi şudur ki, ilahî vasıfların bile zatın gaybu'l-guyub (gaybların gaybı) makamında yeri yoktur. İlahî isimler ve sıfatlar zat mertebesinin dışındadır. Attar'ın ifadesiyle:

دائـمًا او پادشـاه مـطـلـق اسـت / در کـمـال عـز خـود مسـتـغـرق است

او به سر ناید ز خود آنجا که اوست / کی رسد عقل وجود آنجا که اوست

O, daim mutlak padişahtır / Kendi izzetinin kemaline gark olmuştur

O kendinden zuhur eder orada, çünkü odur / Akıl nasıl ulaşsın, orada ki odur.

Daha fazla ayrıntı için ilgili kitaplara başvurulabilir.[1] İhlasın azamisi ise sadece muhlas ve salih, yani suluh makamına vasıl olan insanlar için hâsıl olur.[2]

16. Karşı nokta ve ihlasın zıddı riyadır. Riyayı iki şekilde dikkate almak mümkündür:

a) Sadece Allah'tan başkası için amel.

b) Allah için ve Allah'tan başkası için amel.

Her iki şekilde de amel batıldır, iade ve kazaya ihtiyaç vardır. İkinci şekil birincisinden daha iyi olsa bile.

Hülasa rivayetlerde geçtiğine göre Allah şöyle buyurmuştur: "انا خير الشريكين / *Ben en iyi ortağım.*" Amelini benim ve başkası için yerine getirene ben kendi payımı diğerine bağışlarım, ödülün tamamını da ondan alsın diye.

Daha önce de değindik, Allah riya amelin kabul edilmeyeceğini ikaz etmiştir; ama ilahî vaîd (korkutma) değiştirilebilir, yani Allah, kişinin riyalı ve kusurlu amelini lütfuyla kabul edebilir.

17. Amelde ihlaslı olmak, peşi sıra çok faydalar getirir. Bazılarına işaret edelim:

1- Bu alandaki en iyi kitap, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî* adı altında üstad Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî tarafından yayınlanmış yazışmalardır.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 80.

a) Hulus-i zat. Muhlis muhlas olur; ama her muhlis değil, amelde ihlasın üzerine sağlam basan muhlis... Muhlas, insan-ı kâmil demektir. "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde bu konuya değinmiştik.

b) İnsanın maslahatının Hak tarafından indirilmesiyle mutluluğun güvence altına alınması. Hz. Fatıma-i Zehra (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَصْعَدَ إِلَى اللّٰهِ خَالِصَ عِبَادَتِهِ أَهْبَطَ اللّٰهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ أَفْضَلَ مَصْلَحَتِهِ.

> Salih amelle Allah'a yükselen kimseye, Allah Teâlâ da en hayırlı maslahatı indirir.[1]

c) Hikmetin kalpten dile akması. Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmaktadır:

مَا أَخْلَصَ عَبْدٌ لِلّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا إِلَّا جَرَتْ يَنَابِيعُ الحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلٰى لِسَانِهِ.

> Kim kırk gün boyunca Allah'a ihlas ile kulluk ederse, kalbinden diline hikmet pınarları akar.[2]

18. Genel olarak amellerde, özel olarak da ibadetlerde niyetlerin muhtelif olduğunu söyledik. Şimdi şu soru gündeme gelecektir: Bu çeşitli niyetler hangi isimleri taşır?

Cevap şudur: Bu kısımlar niyetle irtibatlı görünmektedir: Telafi, tamamlama, emri yerine getirme, sarılma, şikâyet, korku, umut, sevgi, kurbet (yakınlık), yüceltme, hayâ, teslim, rıza, şevk, vecd, zikir, sığınma, aşk, şükür, istihkak/hak ediş, istiğfar, kopma (tebettul), alıştırma... Bunlar saydıklarımızla sınırlı değildir tabii ki, istikra/tüme varım sayımıdır. Yine bu derecelerden kimisi başka isimler de alabilir. Mesela istihkak niyeti, "tebettulî" olarak da adlandırılabilir.

Bu konunun izahı şudur: Ayetlere, rivayetlere, dualara ve aklın hükmüne başvurulduğunda ibadetin niyetinin bir tek şeye indirgemenin mümkün olmadığı anlaşılacaktır. Mesela münacat bir ibadet çeşididir. Hatta ibadetin çeşitlerinin en üstünüdür. İmam Seccad'dan (a.s) elimize, "Münacat-ı Ham-

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67, s. 249.

2- age, s. 242. Bu hadisin senedi ve izahı konusunda bk. *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*.

se Aşer", yani "on beş münacat" adı verilen münacatlar ulaşmıştır. Her münacatın da bir ismi vardır: 1) Tâibîn, 2) Şâkîn, 3) Hâifîn, 4) Râcîn, 5) Râğıbîn, 6) Şâkirîn, 7) Mutiîn, 8) Mürîdîn, 9) Muhibbîn, 10) Mütevessilîn, 11) Müfterikîn, 12) Ârifîn, 13) Zâkirîn, 14) Mu'tasımîn, 15) Zâhidîn.

Şâkîn Münacatı, şikâyet ve gönül derdi saikıyla Hazreti Hakk'ın huzurunda fısıldayan ve Allah'a dua eden kimselerdir. Mütevessilîn Münacatı, Hazreti Hakk'a tevessül saikıyla ona fısıldayıp içini açan ve dua eden kimselerdir. Diğer münacatlar da bu şekildedir.

Bir diğer teyit de şudur: İstiğfar bir ibadet türüdür. Yüce Allah, Peygamber'ine, " فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَاسْتَغْفِرْهُ... / **Allah'ı övgüyle takdis ve tenzih et, O'ndan bağışlanma dile...**"[1] talimatını vermektedir. Bir ibadet çeşidi olan bu istiğfarın, İmam Rıza'nın (a.s) ziyaret namazından sonra okunan duasında değinilmiştir:

1) Hayâ istiğfarı, 2) Reca istiğfarı, 3) İnabe istiğfarı, 4) Rağbet istiğfarı, 5) Rehbet istiğfarı, 6) İtaat istiğfarı, 7) İman istiğfarı, 8) İkrar istiğfarı, 9) İhlas istiğfarı, 10) Takva istiğfarı, 11) Tevekkül istiğfarı, 12) Zillet istiğfarı, 13) Senin için amel eden ve senden sana kaçanın istiğfarı.

Zillet istiğfarı, istiğfar etmedeki saikı zilleti belirtmek olan, hakirlik ve bayağılığın istiğfara sürüklediği kimsenin bağışlanma talebidir. İkrar istiğfarı, istiğfar etmedeki etkeni günah, hata ve güçsüzlüğüne itiraf olan kimsenin bağışlanma talebidir. Diğer kısımlar da bu şekildedir.

Bir başka teyit de şudur: Birtakım rivayetlerde geçen bazı ibadetlerde rağbet, bazılarında ise rehbet olduğu, bir grup için de şükür veya istihkak ya da hürlerin ibadetinden bahsedilmesi niyetin kısımlarındaki çeşitliliğe delalet eder.

Yine bir teyit: Bir rivayette şöyle denir:

اُعْبُدِ اللّٰهَ کَأَنَّکَ تَراهُ، فَإِنْ لَمْ تَکُنْ تَراهُ فَإِنَّهُ یَراکَ.

> Allah'a O'nu görüyormuşcasına ibadet et; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görüyor.[2]

1- Nasr (110), 3.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 25, s. 204.

19. Söz konusu niyetlerin dereceleri ve mantıksal sıralaması nasıldır?

Cevap oldukça müşküldür ve müşkül olmasının sırrı da aşağıdaki hususlardır:

a) Niyetlerin bir kısmı özel bir merhalede yer almaz. Bilakis sülûkün bütün aşamalarında ve niyetin derecelerinde vardır. Mesela istikmal (tamamlama) veya kurbet (yakınlaşma) ya da imtisal (yerine getirme) yahut zikir veya şevk ya da sevgi vb. niyetlerin hepsi veya çoğu sülûkün derecelerinde vardır. Özel bir dereceye tahsis edilmesi mümkün olsa bile kolay değildir. Mesela zikir veya şevk hâlinin tecelli anı ne zamandır ve nerededir, bunu belirlemek zordur.

b) Bazı niyetlerin iki veya birkaç yorumu vardır. Bu muhtelif yorumlara göre konumları değişir. Mesela kurbiyet ibadetinde maksat eğer yakınlaştırma (mef'ul-i li eclihi tahsilî/olmayanı oluşturmak için) olursa kemalden aşağısıyla irtibatlıdır. Ama eğer maksat yakınlaşma (mef'ul-i li eclihi husulî/var olanı yapmak için) olursa kemal hâliyle irtibatlı olur. Şükür ibadeti de aynı baptandır; çünkü maksat mukayyet nimetlere şükür olursa kemalden öncesiyle irtibatlı olur. Eğer "velayet" ve "kemal" nimeti olan mutlak nimete şükürle bağlantılıysa kemalden sonrasıyla irtibatlı olur. Yahut mesela cehennemden korku veya hicrandan ve kavuşamamaktan korku olabilecek havf/korku ibadeti gibi.

c) İnsanlar hâllere ve kemalata ulaşmada çeşit çeşittir. Elbette sefer-i ilallah yolculuğunun genel durakları ve umumî hâller müşterektir. Fakat bazı hâller ve makamlar bazı sâliklerde birbirinden farklıdır. Mesela teslim makamı daima rıza makamından öncedir. Rıza ibadeti de teslim ibadetinden sonradır; ama umudun bir kimsede korkusundan önce tecelli etmesi ya da korkusunun umudundan önce tecelli etmesi mümkündür.

d) Ne yazık ki bu alan üzerinde çok az düşünülmüş ve çalışılmıştır. Bu konu "Seferin Menzilleri" bahsinde güzelce izah edilmişti.

Konunun Tasviri

Bir insanın din ve imandan habersiz olduğunu, şehvet ve gaflete gömüldüğünü ve peygamber ya da imam yahut bir hâdi tarafından imana yöneltildiğini ve kulluk yolunu katetmeyle meşgul olduğunu farz edin. Birinci adımda bu kişinin amel ve ibadetleri "uyandırma", "telafi" ve "istiğfar" içindir. Bu insan gaflet uykusundan yeni uyanmış ve telafinin peşine düşmüştür.

İkinci adımda rüşd ve tekâmül düşüncesine yönelir. Bu yüzden ibadetleri "tamamlama" içindir. Tekâmülü Hak Teâlâ'ya itaatte gördüğünden ibadetlerinin çehresi "imtisali/itaat" olur. Fakat amelde arzular ve alışkanlıkların yakasından düşmediğini ve onu duraklama ya da geriye gitmeye sürüklediğini görür. Bu korku durumunda ibadetleri "havf"la ilgili olur. Tabii ki çözüm yolu sığınmaktan başka bir şey değildir. Bu nedenle ibadetleri "istiaze" için olur. Hakk'a sığınma Allah'ı zikirden[1] başka bir şeyle mümkün olmaz. Bu yüzden "zikir" ibadetleri onun işi hâline gelir. Hakk'ı anmasıyla birlikte şeytanlar yere serilir. Mümin insan bu hâldeyken umutlanır ve ibadeti "reca/umut" ibadeti olur; ama Allah yolunda başarısızlıklar da görür. Bu yüzden şikâyete koyulur ve ibadetleri "şekva/şikâyet" çehresine bürünür. Bu durumda Hakk'a sarılır ve ibadetlerinin siması "i'tisam" olur. İlahî eteğe yapışmasıyla birlikte kendisinde vasfedilemeyecek ölçüde şevk bulur ve ibadetleri "şevk"le ilgili hâle gelir. Şevk, peşinden sevgiyi getirir. Bu durumda ibadetleri "hubbî" olur. Allah muhabbeti, ardından yaklaştırmayı getirir ve ibadetleri "kurbiyet" için olur. Hak Teâlâ'ya yakınlaşmasıyla tedricen ilahî azamet tecelli etmeye başlar ve ibadetleri "ta'zim" için olur. Azametin tecellisinin şiddetinden mümin Rabbinden hayâ eder ve ibadetleri "hayâ" ile ilgili olur. Bu hayâ ibadet olmasının yanında müminin elinden tutup teslim makamına ulaştırır ve ibadetleri "teslim" için olur. Daha sonra da "rıza" için olur. Her konuda ve konumda Allah'ın liyakat elini gören Allah'tan razı mümin vecde gelir ve ibadetleri "vecd"le ilgili olur. Vecd eğer yoğunlaşırsa iş kopmaya varır ve ibadetleri "inkıta ve tebettül"le ilgili hâle gelir. Kâmil kopma fena ve aşkla sonuçlanır ve ibadetleri "aşk" için olur. Ondan sonra ve beka billah hâlinde ibadetleri "şükür"le ilgili olur. Daha sonra da "istihkak" için olur. Allah Teâlâ bizi rızıklandırsın.

(Elbette bu yolun başlangıcı, Müslümanlık evinde büluğa eren çocuk ise ibadetleri başta alıştırma amaçlıdır.) Bu bakış açısına göre niyetin mertebe ve dereceleri şu şekilde sıralanabilir:

1) Uyanma, telafi, istiğfar.

2) Tamamlama, olgunlaşma, tekâmül.

1- "إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَآئِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ / **Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda, hemen zikrederler ve böylece gerçeği görürler.**" (A'râf (7), 201)

3) İmtisal, taabbüd.

4) Korku, kaygı.

5) Sığınma.

6) Zikir.

7) Umut.

8) Şikâyet.

9) Sarılma.

10) Şevk, iştiyak.

11) Sevgi, aşk.

12) Yakınlaşma.

13) Tazim.

14) Hayâ.

15) Teslim.

16) Rıza.

17) Vecd.

18) Kopma, bağı kesme.

19) Tutku, fena.

20) Şükür, özgürleşme.

21) İstihkak.

20. Niyetlerin mantıksal tertibini zikrettikten sonra niyetin derecelerinde yükselmenin yolunun ne olduğu sorulabilir. Cevaben deriz ki, özetle şöyledir: Birincisi; ilim, basiret ve vukufiyeti arttırmak. İkincisi; dünya görüşü ve basiretten kaynaklanan bakış açısı ve inancı sağlamlaştırmak. Üçüncüsü; seyrü sülûk ve ilahî aşk yolunda dosdoğru adımı atmak. Eğer müminin vücudunda aşk doğup yükselirse o bizzat rehber olacaktır. Bunların hepsi ârif olmayanlar bağlantılıdır; ama ârif-i billah olanın hâli onun elinde değildir. O ilahî isimlerin tecellileri altındadır ve mütecella ismi itibariyle hâlleri ve niyetleri farklılık arz eder.

Hatırlatılmasında fayda olan nokta şudur ki, sâlik birinci seferin sonlarında isim ve sıfatların tevhidine ulaşır. Bu makam, fena makamının aşağısıdır ve

sâlik henüz kemale ermemiştir. O, fena makamını elde ettikten ve beka makamına ulaştıktan sonra isimlerin tecellisinin altında yerini alır. Bekadan sonraki bu tecelli, her iki tecelli de isimlerle ilgili olduğu hâlde fenadan önceki tecelliden farklıdır ve birbirine karıştırılmaması gerekir. Başka bir yerde bu ikisinin farklılığını ele almıştık.

21. Yukarıda geçen tüm konuları şöyle toparlayabiliriz[1]:

Örnek vermek gerekirse, namaz kılmak isteyen kimse öncelikle namazı maksat edinmelidir. Yani bu ibadî ameli yerine getirmeye niyeti olmalıdır. İkincisi, Allah için namaz kılmalıdır. Üçüncüsü, sadece Allah için namaz kılmalıdır. Diğer bir ifadeyle, üç niyeti gerçekleştirmelidir: Amelin şeklini kastetme, niyet, niyette ihlas.

Bazı fakihler birinci ve ikinci kasıt arasında fark görmemişlerdir; fakat öyle anlaşılıyor ki, mesele fıkıh usulü üzerine ilmî tartışmaya dayanmaktadır.[2] Öyleyse merhaleler şöyledir:

Namaz kılmak gerekir ⟼ Allah için namaz kılmak gerekir ⟼ Sadece Allah için namaz kılmak gerekir.

Şimdi mesele şudur: İkinci kasıt olan niyet kaç çeşittir, bu çeşitlerin hangisi ihlasla bağdaşmıyor ve hangisi çelişkidedir, ihlasla çelişmeyenlerin arasında en aşağıdan en yukarıya derecelerin sıralaması nasıldır, bu derecelerde yükselme yolu nedir?

Cevapta ortaya çıktı ki, niyetin birçok kısmı vardır ve yirmiden fazla niyet çeşidi mevcuttur. İhlasın da dereceleri vardır. Bu nedenle bu niyetlerin hiçbiri ihlasın aslına aykırı değildir. İhlasın derecelerinde yükselme yolu da şöyledir:

1- Bu tasnife göre bu faslın konularını diğer bir şekilde ve daha iyi biçimde tanzim etmek mümkündür; fakat başka bir fırsatta.

2- Fıkıh usulünde, ibadetler ve muamelatın lafızlarının sahih amel için mi vaz edildiği, yoksa genel olarak sahih ve fasit için mi olduğu tartışılmıştır. Mesela salat (namaz) lafzı kâmil sahih namaz için mi isimdir, yoksa namaz fasit olsa da mı? Sahihlik yanlısıysak yukarıdaki iki kasıt arasında fark yok demektir. Genellemeci isek -ki doğrusu budur- arada fark vardır.

Dünya görüşünde yükselme ⟼ İnancı güçlendirme ⟼ Sülûka başlama ⟼ Sülûkta ilerleme yolunda gayret.

Niyetin birinci derecesi uyanma veya telafi ile ilgilidir. Sonuncusu ise istihkak niyetidir. Bu çerçevede niyetin lafzî veya zihinsel bir şey olmadığı da ortaya çıktı. Saikla aynı şey olan niyet, ruhun derinliğinden coşar ve müminin içinde yaşadığı hâl ve makamla irtibatlıdır. Bu bakımdan niyetlerin bir kısmı bazı kimseler için sülûktaki küfür hükmündedir.

عاصیان از گناه توبه کنند / عرفان از عبادت استغفار

Asiler günahtan tövbe eder / Ârifler ibadetten istiğfar.[1]

Aynı şekilde, insanların dört grup olduğunu ve her bir grubun kendine uygun bir niyeti bulunduğunu da anladık:

1) Sâlik-i ilallah olmayan mümin.

2) Kâmil olmayan sâlik.

3) Fena fillah hâlindeki kâmil.

4) Beka billah hâlindeki kâmil.

Baki olmuş insan-ı kâmilin ibadeti şükür veya istihkak ile ilgilidir. Fani olmuş insan-ı kâmil aşk içindedir ve niyeti yoktur. Kâmil olmayan sâlikin, yakza/uyanış hâlinden fena hâline kadar sülûküne uygun bir niyeti vardır. Teslim makamındaki sâlikin ibadetleri teslimle ilgilidir. Rıza makamında rıza ile ilgilidir. Diğerleri de böyledir. Sâlik olmayan mümin de dünya görüşünün derecesine ve itikadının sağlamlığına uygun bir niyet ve ibadete sahiptir.

Elbette ki niyetin dereceler tasnifini açıklamak, kemal ve rüştün dereceler tasnifi gibi kolay bir iş değildir. Bu konuya daha önce değinmiştik.

Konunun Neticesi

Konu baya uzadı ve neticesi gayet açık olsa da galiba yine de belirtilmesi lazımdır. Sâlik ve ârif olmayan âbid ve zâhidin dünya görüşü, itikadı, niyeti ve saikı eksiktir. Sonuç itibariyle de ilahî lika ve marifet olan, fena ve beka

1- Sa'dî, *Gülistân*, ikinci bab.

billahın semeresi sayılan kemal makamına ulaşamaz. En fazla cehennemlik değil, cennetliktirler. Sâlikin dünya görüşü, itikat ve saikı, insan-ı kâmile bağlılık bereketiyle varlık âleminin gerçekliğidir. O, Allah'ın peşindedir ve O'ndan gayrı her şeyi küçük görür:

عَظُمَ الخالِقُ فِی أَنْفُسِهِمْ فَصَغُرَ ما دُونَهُ فِی أَعْیُنِهِمْ.

> Yaratıcı onların nefsinde çokça azametlidir ve O'ndan başka her şey de gözlerinde küçük.[1]

Ama ârif fena makamında bizzat kendisi yoktur, nerede kaldı niyet ve saikı! Beka makamında tecellisi altında olduğu isim itibariyle niyeti farklılık gösterir.

İrfan yolu irfan yoludur, zühd yolu değil, kölevari veya tüccarca ibadet de değil. İslam tarihi boyunca ârifler zümresinde değil, zâhidler ve âbidler listesinde yer almış pek çok şahsiyet olmuştur. Ehl-i yemindendirler, mukarreblerden değil. Bunlar sâlik veya ârif olarak tanıtılamazlar. Hatırımdadır, Üstad ne zaman bazı büyük müminlere iltifat etmek istese "sâlik gibi idi" derdi.[2]

İkinci Konu: İrfan Yolunun Guluv Akımından Farkı

Şeyhiyye gibi bazılarının inancına göre insanın seyrü sülûkünden gayesi İmam'da fani olmaktır. Onlara göre İmamlar dışında hiçbir insanın doğrudan Allah'a vuslata ulaşması mümkün değildir. Sıradan insanın seyrinin nihayeti "marifet-i İmam" makamına varmaktır.

Bu düşünce şeklinin İslam tarihinde geçmişi bin küsur yıl geriye gider, yol ve kılavuzun, yolun maksadıyla karıştırılmasından kaynaklanır. *Ziyaret-i Camia*'ın ifadesiyle İmam, Allah'a giden yoldur: " أَنْتُمُ الصِّرَاطُ الأَقْوَم / *Siz, Allah'a giden en sağlam yolsunuz."* Ama aynı zamanda bu yolun kılavuzudur da: " وَ أَدِلَّاءَ عَلَى صِرَاطِه / *Siz, Allah yoluna ileten kılavuzlarsınız."* Fakat maksat değillerdir. İmam, Hakk'ın ayet-i uzmasıdır. Nitekim Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: " وَ أَنا الآيَة العُظمَى / *Ben en büyük ayetim."* Fakat zü'l-ayet (ayet sahibi)

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 193.

2- Mesela bu tabiri kendisinden babasının üstadı Ayetullah Mirza Muhammed Taki Şirazî (ikinci Şirazî) hakkında işitmiştim.

değildir, zü'l-ayet Allah'tır. İmam, Allah'ın feyzinin vasıtasıdır, Hakk'ın ilim ve kudretinin mazharı, O'nun iradesinin zarfıdır; fakat Allah değildir. Maksat, sadece ve sadece Allah'tır.

Kur'ân en açık şekliyle maksadın Allah olduğunu belirtmiştir:

"اَلَآ اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ"[1]، "وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ"[2]، "وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ"[3]، "اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ"[4]، "وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ."[5]

Üstad bu konudan *İmâmşinâsî*'nin beşinci cildinde geniş şekilde bahsetmiştir. *Pervâz-i Rûh* kitabına tenkit olan *Sırru'l-Fütuh* risalesinde de bu meselenin üzerinde durmuştur.

Şia'nın seçkin uleması tarafından reddedilen, hatta çok daha önce Şia İmamları tarafından dışlanan gulat silsilesinin, maksadın Allah olmadığından, bilakis imam olduğundan başka bir sözü yoktur. Bu sözü muhtelif şekillerde dile getirmişlerdir. Kuşkusuz bazen bu tarz düşünce birtakım sapkınlıklara zemin hazırlayabilmiştir. Şeyhiyye tarikatında dördüncü rükne ve şeyhe itikat buradan kaynaklanmaktadır. Başlangıçta İmam'dan başkasının elinin Allah'ın dergâhına uzanamayacağını söylüyorlardı. Daha sonra dördüncü rükünden -şeyh- başka kimsenin elinin İmam'a ulaşamayacağını söylediler. Bu sapkınlık o kadar tehlikeliydi ki Şia'nın büyük âlimleri, onu net biçimde tenkit ve reddettiler.[6]

1- Şûrâ (42), 53.

2- Âl-i İmrân (3), 28.

3- Ankebût (29), 21.

4- Bakara (2), 156.

5- Hûd (11), 123.

6- Şöyle nakledilir: Şeyh-i azam Ensarî'ye sordular: Rükn-i rabi' hakkındaki görüşünüz nedir? Hemen dedi ki: Merhum Muhakkik *Şerâyi'* kitabında şöyle buyurdu: "الرّكن الرابع فى النجاسات"

Üçüncü Konu: İrfan Yolunun Ulûm-i Garîbe Yolundan Farkı

Allâme Tabatabaî'nin Sözü

Merhum Allâme Tabatabaî, çok değerli *el-Mizan* tefsirinde, Bakara Suresi'nin Harut ve Marut kıssasıyla ilgili 102 ve 103. ayetlerini tefsir ederken felsefî ve ilmî bir konuyu açar; çünkü bu iki konu birbiriyle tamamen bağlantılıdırlar. Oradan özet bir tercümeye yer verecek ve sonra söylediklerinden çıkan noktaları ele alacağız. Bunun ardından da bazı sonuçlar çıkartacağız.

Felsefî Bir Araştırma (Ulûm-i Garîbe Hakkında)

Bilindiği gibi, olağanüstü fiillerin meydana gelişini gösteren kanıtlar ya bizzat görmeye ya da nakledilen bir habere dayanırlar. Az-çok olağanüstü fiilleri bizzat görmeyenimiz ya da kendisine haberleri ulaşmayanımız yok gibidir. Ne var ki, bu alanda gerçekleştirilecek titiz bir araştırma bu olağanüstülüklerin birçoğunun temelde normal doğal sebeplere dayandıklarını ortaya çıkaracaktır. Ve bunlar da üç çeşittir:

a) Olağanüstü hareketlerin bir kısmı onları gerçekleştiren kişinin alıştırmalar ve sürekli tekrarlanan egzersizler sonucu bir tür bağışıklık kazanmış olmasına dayanır: Zehir yemek, çok ağır yükleri kaldırmak, boşluğa gerilmiş ip üzerinde yürümek gibi.

b) Bunların bir kısmı da insanlara gizli bulunan, onlar tarafından bilinmeyen doğal sebeplere dayanır. Vücuduna talk sürdüğü için ateşe girdiği hâlde yanmayan bir kimsenin hareketi ya da üzerinde yazısı fark edilmeyen ve ancak ateşe doğru tutulduğunda okunabilen bir yazı gibi.

c) Bunların bir kısmı ise olağanüstü hızla gerçekleştirilen hareketlere dayanır; göz bağlayıcıların numaraları gibi.

Bu üç çeşidin hepsinin de alıştırma yapmadığımız için anlamadığımız veya anlayamadığımız doğal ve normal sebepleri vardır.

Kısacası bunlar, farkında olmadığımız ya da güç yetiremediğimiz doğal sebeplere dayalı hareketlerdir. Ancak, bu olağanüstülüklerin bir kısmı, normal sisteme göre hareket eden doğal sebeplere dayanmazlar. Gaybın kapsamında olan, özellikle de gelecekte gerçekleşecek

bazı olayları haber vermek gibi. Sevgi, nefret, bağlama, çözme, ipnotizma, hasta etme, uykuyu bağlama, ruh çağırma ve iradeyle hareket ettirme gibi. Riyazet ehlinin gerçekleştirdikleri bu hareketleri inkâr etmek mümkün değildir. Bunların bir kısmını bizzat görmüşüz, bir kısmını da kesinlikle doğruluğundan kuşku duyulmayan aktarma haberlerden öğrenmişiz. Bugün Hindistan'da, İran'da ve diğer ülkelerde bu tür olağanüstülükleri sergileyen topluluklara rastlamak mümkündür.

Bu tür olağanüstülüklere yol açan egzersizler üzerinde yapılacak bir etüt, bu kişilerin yöntemleri alanında gerçekleştirilecek fiilî bir deneyim, bunların irade ve iman gücünün etkisine dayandığını söyleme zorunluluğunu doğuracaktır. Bununla beraber söz konusu yöntemler ve etkileme yolları da çok çeşitlidirler. İrade, kendisine oranla önceliği bulunan bilgi ve inanca dayanır. Böyle bir şey kimi zaman herhangi bir koşula bağlı olmaksızın gerçekleşir, kimi zaman da özel koşulların oluşması ile meydana gelir. Kimilerinde kimilerine karşı sevgi veya nefret oluşturmak amacı ile özel mekânlarda, özel bir mürekkeple özel bir yazı yazmak gibi. Yahut ruh çağırma seansı esnasında özel olarak seçilmiş bir çocuğun yüzüne ayna tutmak ya da özel bir koruyucu dua okumak gibi.

Bu koşulların tümü etkin iradeyi meydana getirme amacına yöneliktir. Çünkü bilgi, kesin bilgi niteliğine kavuşunca, duyulara kesin olarak bilgiyi görme yeteneği kazandırır. Bunun doğruluğunu kendi kendine sen de deneyebilirsin. Falanca şeyin veya falanca kimsenin şu anda yanında olduğunu, kendisini gözlerinle gördüğünü kendine telkin edersin. Sonra hiçbir şeye dikkat etmeyecek şekilde tüm dikkatini onun üzerinde yoğunlaştırarak onu hayal edersin. Bir de bakarsın ki, o şey veya o kimse istediğin gibi karşında durmaktadır. Kaynaklarda bazı doktorların öldürücü hastalıklara yakalanan hastalarına sağlığa kavuşma isteğini telkin ederek onları tedavi ettiklerinden söz edilir.

Meselenin iç yüzü böylece ortaya konduktan sonra, irade bu sahada etkin bir güce kavuşursa, isteğe bağlı olarak seansa katılan insanda olduğu gibi, istemeyen insan üzerinde de etkin olabilir. Bu durum ya birtakım şartlara bağlı olur ya da herhangi bir şarta ve kayda bağlı olmaksızın gerçekleşir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan aşağıdaki hususlar açıklığa kavuşmuştur:

Birincisi: Söz konusu etki olağanüstülüğü gerçekleştiren şahısta kesin bilginin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu bilginin, gökcisimleriyle bağlantısı olan ruhlara inanan müneccimlerin inandıkları gibi, dış âlemle uyum içinde olması şart değildir. Bazı dua ve çile erbabının kimi melek ve şeytanların adlarını söyleyerek özel yöntemlerle onlara çağrıda bulunmaları da bu kategoride değerlendirilebilir. Ruh çağırma seansları düzenleyenlerin buna ilişkin inançları da bunun gibidir. Ruhu hayalleri veya duyularıyla duyumsadıklarından fazlasına ilişkin bir kanıt yoktur. Ruhun gerçekten orada bulunduğunu iddia edemezler. Yoksa orada bulunan herkes görürdü. Buradan ruh çağırmaya dair dört şüphenin cevabı ortaya çıkmaktadır.

İkincisi: Böylesine etkin bir iradeye sahip olan kişiler iki gruptur:

a) Bazen kişiliğinin gücüne ve egosunun sağlamlığına dayanıyordur. Mistik çilekeşler gibi. Bu durumda kaçınılmaz olarak güç ve etki irade eden kimse açısından ve dışarıda sınırlı olacaktır. Bunlar eğer bir cinden veya ruhtan haber almak, ondan yardım görmek şeklinde gerçekleşirse, bu, kehanettir. Bir dua, mistik bir egzersiz ya da bir düğüm sonucu ise, o zaman buna sihir denir.

b) Bunların bir kısmı da Rablerine dayanıyorlardır. Peygamberler, veliler, kendilerini Allah'a yönelik kulluğa adayanlar ve Allah'a yönelik inançları yakin düzeyinde olanlar gibi. Bu gibi insanlar irade ettikleri zaman Rableri için ve Rableri ile irade ederler. Bu tür bir irade tertemizdir. Kişiye özgü bağımsız bir dileyiş değildir. Onlardan yansıyan bu irade bir amaca yöneliktir, kişisel arzu niteliğinde değildir ve kesinlikle gerçeğe dayalıdır. Dolayısıyla bu tür bir irade rabbanîdir, sınırsızdır, kayıtsızdır. Bu olaylar eğer bir meydan okumayla birlikteyse, peygamberlerden aktarılan bazı gelişmeler gibi, bu, mucizedir ve eğer böyle bir niteliği yoksa keramettir. Ya da dua esnasında oluşmuşsa, duanın kabul görmesidir.

Üçüncüsü: Bu mesele irade gücünün ekseni etrafında döndüğü için ve güçlülük ve zayıflık bakımından da iradeler arasında farklılık kaçınılmaz olduğu için, bunların bir kısmı diğer bir kısmının etkisini

yok edebilir; büyü ve mucizenin karşı karşıya gelmesi gibi. Veya bazı nefisler diğer bazı nefisler üzerinde etkili olmayabilir; güç düzeyleri farklı olunca olduğu gibi. Nitekim ipnotizma ve ruh çağırma seanslarında bunu gözlemlemek mümkündür.

Bilimsel Bir İnceleme (Ulum-i Garibe Hakkında)

İlginç etkileme yöntemlerini araştıran birçok bilim dalı vardır. Bunların bölümleri ve ilgi alanları üzerinde genel bir değerlendirmede bulunmak oldukça güçtür. Uzmanları arasında yaygın olarak üzerinde durulan ve en çok bilinenleri şunlardır:

1) Simya: Doğal olgular üzerinde olağanüstü tasarruf gücüne ulaşmak amacı ile iradi güçlerle özel maddî güçleri kaynaştırmayı hedefleyen bir ilim. Algılama üzerinde tasarrufta bulunma da bu ilimin kapsamına girer. Buna ayrıca göz büyüsü denir. Sihrin en somut örneklerinden biridir bu.

2) Limya: Yıldızlar ve olaylar üzerinde etkili olan üstün ve güçlü ruhlarla iletişim kurmanın sonucu meydana gelen iradî etkilemelerin niteliğini araştıran ilim. İrade, bunları ya buyruğu altına alır ya onlarla iletişim kurar ya da cinlerin yardımıyla söz konusu güçleri hizmetine alır. Buna boyun eğdirme sanatı da denir.

3) Himya: İlginç etkiler meydana getirmek için yüceler âleminin güçleri ile aşağı unsurlar arasında bir bileşim meydana getirmeyi hedefleyen ilim. Buna "tılsımlar" da denir. Çünkü gökteki yıldızların, semavi düzenin maddî olaylarla bir ilgisi vardır. Unsurlar, bileşimler ve bunların doğal nitelikleri için de böyle bir bağlantı söz konusudur.

4) Rimya: Maddî güçleri, olağanüstü intibaı uyandıracak şekilde kullanma ilmine denir. Buna göz bağlayıcılık denir.

5) Kimya: Unsurlardan bazısının diğer bazısının biçimini almasını inceleyen ilimdir.

Bunlara beş gizli ilim denir. Üstadımız Şeyh Behaî diyor ki: "Bu ilimlerle ilgili olarak bugüne kadar rastladığım en güzel kitap, Herat'ta gördüğümdür. Kitabın adı *Kulluhu Sirrun* idi. Kitabın adı söz konusu

beş ilmin, yani; Kimya, Limya, Himya, Simya ve Rimya ilimlerinin baş harflerinin birleşmesinden oluşuyor."

Bu alandaki muteber eserler ise, *Belinas'in Kitaplarının Özeti*, *Hüsrev-şahi Risaleleri*, *Zahîretü'l-İskenderiye,* Râzî'nin *es-Sırru'l-Mektum*'u, Sekkakî'nin *et-Teshirat*'ı; Feylesof Tamtam el-Hindî'nin *Yedi Yıldızın Hareketleri* adlı eserlerdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ilimlerin bir şubesi de sayı ve tevafuk ilmidir. Bu ilim, sayı ve harflerin isteklerle bağlantısını inceler. Buna göre, istekle uyuşan sayı veya harfler özel bir düzenlemeyle üçgen veya dörtgen şeklindeki çerçevelere konur. "Hafiye" denen yöntem de bu kategoriye girer. Bu, istenen şeyin ya da istenen şeye uygun isimlerin harflerinin kesilmesi, böylece arzulanan meseleyle ilgili melekler veya şeytanların adlarının elde edilmesi ve bunlardan oluşan duaların okunmasıdır. Amaç, tutulan niyetin gerçekleşmesi. Bu sanatla ilgilenenlerin yanında en muteber eserler; Şeyh Abbas Tunî ve Seyyid Hüseyin Ahlatî vb. insanların kitaplarıdır.

Sözünü ettiğimiz ilimlerle aynı kategoride incelenebilecek bir sanat da günümüzde başvurulan ipnotizma ve ruh çağırmadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunlar iradenin düşünce üzerindeki etki ve uygulamasının sonucu meydana gelirler. Bunlarla ilgili olarak birçok kitap ve broşür yayımlanmıştır. Son derece yaygın oluşlarından dolayı, ayrıca bunlardan söz etme gereğini duymuyoruz. (Allâme Tabatabaî'nin sözlerinin sonu.)

Allâme Tabatabaî'nin Sözlerindeki Nükteler

Çok az kişi ulum-i garibe hakkında bu güzellikte ve özetle söz söylemiştir. Bu nedenle cümlelere bazen serbest bir çeviriyle yer verdik. Şimdi bu sözlerdeki nüktelerin bir kısmına değineceğiz:

1. Sıra dışı işler iki gruptur. Bir grup hokkabazlık ve göz bağcılığı kabilindendir, gerçekte olağanüstü değildir, el çabukluğu gibi. Bir grup da gerçekten sıra dışıdır, sihir gibi.

2. Her olağanüstülük iradenin etkisine dayanır. Tesire kesin inanç ve irade kuvveti bu ilginç sonuçları ortaya çıkartır.

3. Kuvvetli iradenin tesirini keşfetmek için yapılacak deney olarak pratik bir yol, insanın bir şahsa veya şeye bir süre tam odaklanmasıdır. Bir müddet sonra onu karşısında (duyusunda) hazır bulacaktır. Burada duyudan kasıt özellikle göz değil, bilakis her tür duyudur ve eğer irade güçlü olursa duyusunda hazır bulduğu şeyi kendisi dışında, yani duyularında da canlandırabilecektir.

4. Kendisinin veya başkalarının duyusunda canlandırmanın manası her yerde haricî gerçekleşme anlamında doğru olmayabilir.

5. Bu etkili iradeye sahip olanlar iki gruptur: Bir grup kendi nefsinin kuvvetine dayanır; bunlar kâhinler, sihirbazlar, kontrol ve tılsım ustaları vs. gibi kimselerdir. Diğer grup Rabbine dayanır; bunlar da peygamberler, evsiya ve evliyadır. Onların işi mucize veya keramettir.

6. Peygamberler ve evliyanın işi ilahî iradede fanidir, bu nedenle ne sınırlıdır ne de kayıtlı.

7. Mucize ile kerametin farkı, meydan okuma ve meydan okuyamamaya dayanır.

8. Tesirli irade birbirine karşı koyabilir ve birbirini iptal edebilir.

> سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار / سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد
>
> *Sihir mucizeyle boy ölçüşemez, emin ol. / Samirî kim oluyor ki, yed-i beyzaya galebe çalabilsin?*[1]

9. Ulum-i garibe pek çoktur; ama temeli beş ilimdir: Sihir, teshir, tılsım, hokkabazlık ve kimya. Bunlara dört ilim daha eklenir: Sayılar, cifr ve harfler ilmi, kesir ilmi, manyetizma uykusu ve ruh çağırma.

10. Bütün bu ilimlere dair birçok kitap yazılmıştır. Bu ilimlerin eğitim ve öğretimi yapılabilir. Şeyh Bahaî'nin görüşüne göre bu beş ilim alanındaki en iyi kitap *Kulluhu Sırrun* kitabıdır.

Birkaç Nükte Çerçevesinde Bahsin Sonuçları

1. Ulum-i garibenin bir kısmının öğrenimi İmamiye fakihlerine göre haramdır. Sihir veya ruh çağırmanın öğrenilmesi gibi. Fakihler bu konuyu "Mekâ-

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

sib-i Muharreme" bahsiyle ilişkilendirerek zikretmişlerdir. Tabii ki her yerde işlevsel ikincil unvanlar da vardır. Bu yüzden denmiştir ki: Bir gün bir toplumda sihir yaygınlaşırsa ve bazı dinsizler bu çürük meslekle dini taz'ife koyulursa, başka bir grup onlara karşı koymak için sihri öğrenebilirler; fakat bu tür durumlar nadirdir.

2. Seyrü sülûkta şöhret bulmuş kimseler arasında bazen kimilerinin bu ilimlere vâkıf olduğu ve hatta onları kullandığı görülmüştür. Mesela Şeyh Bahaî, Şeyh Hasan Ali İsfahanî, Allâme Tabatabaî gibi. Fakat bildiğimiz gibi bunlar fevkalade adaletli oldukları ve kebireden (büyük günahlardan), hatta sağireden (küçük günahlardan) ısrarla kaçındıklarından haram olan ulum-i garibeden uzak durduklarını söyleyebiliriz. Yahut kendi fetvalarına göre bu ilimlerden reml veya kimya gibi bazılarını haram görmüyorlardı ya da iddia sahiplerini bertaraf etmek için onu öğrenmişlerdi ve faydalı görünen durumlar dışında da kullanmıyorlardı.

Buraya kadar anlatılanlar onların davranışını düzeltme manasına gelmez. Bilakis vuku bulanı izah amaçlıydı. Yoksa hak, mesela Üstad gibi irfan mesleğinden çoğunun belirttiği şekilde, bu ilimlerin insanın şanının en aşağısında yer aldığıdır. Eğer insan, insanlık yolunu tutarsa bu ilimler, hatta daha üstün ve yüceleri kendiliğinden ona lütfedilecektir. İnsanın ulum-i garibeye -helal kısımlarına olsa bile- sarf edilmiş ömrüne yazıktır. Bu yüzden öyle görünüyor ki, irfana ve bu ilimlere sahip büyüklerimizin tamamı veya çoğu sülûka yönelmeden önce o ilimlerle ilgilenmişlerdi.

3. Bu ilimler bazen çok tehlikeli biçimde olabilir. Mesela bir kimse eğer cinleri kontrol etmede başarılı olamazsa kendisi onların kontrolüne girer ve çaresiz kalır.

4. Ârif-i kâmil Merhum Ayetullah Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî şöyle diyordu: "Cinlerle uğraşan kimse, hatta mümin cinlerle bile olsa, bedbaht olur ve dünyadan kâfir gider."[1]

1- Bu konuda şöyle bir kıssa nakleder: Kum'da bu vadiye düşen bir dostum vardı. Bir süre sonra ramazan ayında ziyaretine gittim. Gördüm ki oruç yiyor. Sordum: “Neden oruç tutmuyorsun?” Dedi ki: “Orucun benim hâlime faydası yok.” Sordum: “Neden?” Dedi ki: “Ben cinleri kontrol altına aldıktan sonra onları memur ettim, böylece bazı gayri meşru işler yaptım. Bu işlerden sonra kurtulma ümidi olur mu?!”

Şöyle derdi: “Biri mümin, diğeri kafir olan iki cin taifesini kontrolüm altına aldım. Her birini sadece bir kez denemek için çağırdım. Bir daha da çağırmadım ve asla çağırmayacağım.”[1]

Hiç kuşku yok merhum Ensarî'nin sözü “مَا مِنْ عامٍّ اِلَّا وقَدْ خُصَّ / Tahsissiz ve istisnasız hiçbir mesele yoktur”un örneğidir. Bazı büyüklerin cinlerle irtibat hâlinde olduğu, ama imanın da zirvesinde dünyadan göçtüğü barizdir. Bunun aşikâr numunesi, kabri hâlâ bereket ve kerametle dolu merhum Şeyh Hasan Ali İsfehanî'dir.

5. Asıl nokta şu ki, bu ilimlerin bazı etkilerinin sülûkün bazı aşamalarındaki belirtilerle ortak yönleri bulunabilir. Mesela sülûk sonucunda şeylerin misal ve melekûtuna ulaşmış bir sâlik gayptan haberler alabilir. Cinle veya ineğin ruhuyla irtibatlı bir riyazet ustası da gayptan bilgi edinebilir. Bu durumda, sırf müşterek de olabilecek bu alametler görülüyor diye sahibinin ârif veya sâlik olduğuna hükmedilemez. İnsan-ı kâmil ve sâliki tanımak için başka bir yol mevcuttur. Bu fakir kendi haddi kadarıyla bazılarının şeytanlara maruz kaldığını çokça görmüştür; çünkü bu önemli noktadan gaflete düşmüşlerdir. Merhum Allâme Tabatabaî, Allâme Bahru'l-Ulûm'a nispet edilen *Seyrü Sülûk* kitabının bu bölümü üzerinde çokça dururdu:

> Genel üstada gelince; o, kendisiyle halvette ve kalabalıkta dostluk etmedikçe, batınî muaşerette bulunmadıkça, uzuvları ve nefsinin tam imanını görmedikçe tanınamaz. Zinhar olağanüstü hâllerin zuhuru, detay ve nüktelerin beyanı, enfüsî saklı şeyler ve afakî gizliliklerin izharı, bazı hâllerini tâbilerine aktarması yanıltıcı olmamalıdır. Çünkü havâtıra hâkimiyet, dakik malumat, su ve ateşten geçme, tayyü'l-arz ve hava, gelecekten haber verme ve bunun benzeri şeyler "mükaşefe-i ruhiyye" mertebesinde hâsıl olur. Bu merhaleden maksud menziline kadar da yol nihayetsizdir; pek çok menzil ve merhale vardır. Bu yolun nice yolcusu bu merhaleyi katetmiş ve ondan sonra yoldan düşmüş, hırsızlar ve iblisler vadisine girmiş, bu yoldan nice küffara uyup pek çok işi elde etmiştir. Hatta tecelliyat-ı sıfatiyyeden de, sahibinin vuslatını takiple menzile gidilemez; çünkü vasıl olana mahsus tek şey "tecelliyat-ı zatiyye"dir. O da rabbanî olan kısmı, ruhanî kısmı değil.

1- Bu konuları kendisinin talebelerinden merhum Hac Muhammed Hasan Beyatî'den işittim. bk. *Sefernâme-i Hemedân*, *Şehr-i Aşk ve İrfan*, bu satırların yazarının telifi.

Bu cümlelerde batıl riyazetlerin sahiplerine bağlılık yasaklanmakla kalmamış, tecelliyat-ı sıfatiyye makamına erişmiş kâmil olmayan insana bağlılık da men edilmiştir. Eğer bir insan, kâmile ulaşamazsa, meselenin, "Seferin Kılavuzu" bahsinde geçmiş tafsilatı vardır.

6. Batıl riyazetler ve ulum-i garibe ile sülûk-i ilallah yolundaki alametlerde görülen müştereklik belli aşamalara kadardır. Ondan sonra sâlik olmayanların erişimi yoktur; fakat bu, kâmil olmayana bağlılığın caiz görüldüğü anlamına gelmez.

7. Dosdoğru ârifler ve sâlikler, kerametlere takılıp kalmaz, ona gönül vermez ve gönlünü kaptırmanın kalakalmakla aynı şey olduğunu bilirler. Bu nedenle zaruret ve maslahat hâlleri hariç, onu açıklamaktan kaçınırlar. Söyledikleri şudur: "Kerametler, Allah adamlarının hayzı hükmündedir."

8. Batıl riyazetlerin sahiplerinin enbiya ve evliya ile farkı, her iki grup da nefis kuvveti ve etkili irade taşısa bile iki ayrı yolda ilerliyor olmalarındadır. Birinci grup "nefis takviyesi" yolunda yürümektedir. İkinci grupsa "nefis fenası" yolunda ilerlemektedir. Bu nerede, o nerede! Benliğini ateşe verme, hem de arkasında rüzgâr olan ateşin (*Yüzünü göster de varlığımı hatırından çıkar, beni benden al…/ Yel, yanmış âşıkların varlık harmanını savurup götürsün!* [1]) enaniyeti ispat ve takviye yolu ile hiçbir bağlantısı yoktur.

Merhum Ayetullah Ensarî ve Üstad şöyle derlerdi: "Sapkın ve sahte tasavvuf ile hakikî irfan arasındaki fark, onların bilerek veya bilmeyerek nefsi güçlendirmenin peşinde olması, ârifl erin ise nefsi Hazreti Hakk'ın dergâhında fena yapmayı amaçlamasındadır."

9. Bazı ârifl erin hayat hikâyelerinde riyazet yapanlarla karşılaştıklarını ve onların ârifl ere kimya ilmini öğretmek istediklerini, hatta bunda ısrarcı oldukları, ama ârifl erin şiddetle kaçındıklarını okuyoruz. Hâl ve söz lisanıyla söyledikleri şudur: Kimya, varlık bakırını altın yapma işidir, yoksa değeri artsın ve onunla dünya metaı kazanılsın diye bir bakırı başka bir bakıra dönüştürme değil. Bu imtihana konu olan kimseler arasında -hatırladığım kadarıyla- Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî, Merhum Kazî ve Merhum Allâme Tahranî vardır.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

Mevzuun sırrı, daha önce anlatılan noktadır. Bu ilimler insanın şanında en aşağıdadır ve onlar insanın ayağına gelmelidir, insan onların peşine düşmemelidir.

İrfan Yolunun Batıl Tasavvuf Mesleğinden Farkı

Şu ifadelere dikkat ediniz:

1. Ârif-i kâmil ve kıymetli fakih Merhum Ayetullah Molla Hüseyinkuli Hemedanî, Tebriz ulemasından birine mektubunda şöyle yazar:

> Din kardeşlerimize gizli kalmasın ki, tüm hareket, sükûnet, konuşma, anlık durumlar ve diğer şeylerde Hz. Meliku'l-Müluk Celle Celaluhu'ya yaklaşmanın, şeriata bağlanmaktan başka yolu yoktur. Keyfî hurafeler ile, cahiller ve sahte sufilerin yaptığı gibi -yüce Allah onları hor hakir etsin- bu yolda yürümek uzaklaşma sebebinden başka bir şey değildir. Hatta şahıs bıyık uzatma ve et yememeye riayet ettiğinde de, Eimme-i Athar'ın (a.s) ismetine iman etmiş olsa bile Hz. Ehadiyyet'ten uzaklaşacağını anlamak zorundadır.[1] Zikrin keyfiyetinde de, Masum önderlerden gelmiş olanlar hariç, böyle amel etmelidir.[2]

2. Ârif-i kâmil Ayetullah Seyyid Ali Kazî, âşık ârif Ayetullah Seyyid Muhammed Hasan Tabatabaî Tebrizî'ye yazdığı mektupta şöyle der:

> Dervişlerle ve onların tarikiyle bir işimiz yok. Tarikat, sıdk ve safa ile ulema ve fukahanın tarikatıdır.[3]

3. Şehit sâlik Merhum Ayetullah Şeyh Murtaza Mutahharî şöyle der:

> Bize göre hicrî dokuzuncu yüzyıldan bu yana irfan başka bir şekil ve hâl almıştır. Bu tarihe kadar, tasavvufun resmî silsilesinde olanlar, ilmî ve kültürel şahsiyetlerden idi; sufiliğin kutupları irfanın büyük kültürel şahsiyetleri arasında sayılmakta, önemli irfanî eserler kaleme almışlardı. Ama bu tarihten sonra (hicrî 9. yy.) maalesef çok başka bir şekil ve hâl alıyor.

1- Burada Merhum Hac Şeyh Hasan Ali Nohudekî'nin bir haşiyesi vardır: "Mutlak olarak malum değildir." Galiba merhumun muradı, kusur cehaleti veya zaafın işin içinde olduğu yerdir.

2- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 191.

3- Seyyid Muhammed Hasan Kazî, *Safahât min Tarîhi'l-A'lâm fî'n-Necefi'l-Eşref*, c. 1, s. 214.

Birincisi, mutasavvıf kutupların hepsi veya çoğu artık öncekilerin sahip olduğu ilmî ve kültürel seçkinliği taşımamaktadır. Belki resmî tasavvufun buradan itibaren daha ziyade adap ve zevahire boğulduğu ve kaçınılmaz olarak da ürettiği bidatlere gömüldüğü söylenebilir.

İkincisi, tasavvufun hiçbir silsilesine dâhil olmayan bazıları, Muhyiddin'in nazarî irfanında öylesine uzmandırlar ki, yaygın tasavvuf akımları arasında onların benzeri bulunamaz.

Üçüncüsü, onuncu yüzyıldan itibaren seyrü sülûk ve amelî irfan ehli olan ve irfanın makamlarını en iyi şekilde kateden birtakım kişi ve gruplarla karşılaşıyoruz. Bunlar irfan ve tasavvufun resmî silsilelerinden herhangi birinde yer almamaktadır, hatta onlara önem de vermemektedirler; ama aynı zamanda hem irfanî anlamada sülûk ile çok üstün mertebelere erişmişler hem de şeriatta çok büyük fakihlerden olmuşlardır.[1]

Doğru İrfan veya Sapkın Tasavvuf

Nakledilen ifadelerden gayet net anlaşılmaktadır ki, sahih irfan yolu sapkın tasavvuf yolundan farklıdır ve mutasavvıflar, özellikle dokuzuncu yüzyıldan itibaren uydurulmuş ve bazen de şeriata aykırı adaba gömülmüşlerdir. Fakat öte yandan fikir ve davranışlarında sufilerle hiçbir irtibatı olmayan, aksine onları hatalı bulan, irfan ve seyrü sülûkün zirvesinde olup fıkıh ve irfanı süt ve şeker gibi karışım hâline getirip ruha gıda yapan ârifler de vardı ve hâlâ vardır. Burada söylenmesi gereken şudur:

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند / نـه هر که آیـنه سازد سکنـدری داند

نه هر که طَرفِ کُلَه کج نهاد و تـند نشست / کلاه داری و آیین سروری داند...

هزار نکـته باریک تـر ز مو اینـجاست / نـه هـر کـه سر بتراشد قلنـدری داند

Yüzünü parlatan, kendisine çekidüzen veren herkes dilberlik nedir bilmez... / Her ayna yapan İskenderlikten anlamaz.

Külahını yana yıkıp sert oturan herkesin / Padişahlıktan, ululuktan haberi yoktur...

1- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, irfan bölümü, s. 121.

Burada kıldan ince binlerce nükte var; her başını tıraş eden Kalenderîliği bilmez ki?[1]

Sapkın Tasavvufun Özellikleri

Sapkın tasavvuf ve sahih irfanın, bu ikisini birbirinden ayırmayı kolaylaştıran birtakım özellikleri vardır. Birkaç örneğe değinelim:

1. Nefsi güçlendirme: Sapkın tasavvuf nefsi güçlendirmeyi amaçlar. Sahih irfan ise nefsi fena peşindedir. Tasavvufta da fena üzerinde duruluyor olabilir; fakat pratikte hedef nefsi takviye etmektir.

2. Uydurma adap: Sapkın tasavvuf uydurma adap ve âdetlerle doludur. Mesela:

a) Saç ve sakalı kısaltmama. Oysa saçı tıraş etmek müstehaptır, yine bıyığın ucunu ve çeneden bir avuç miktarından uzun olan sakalı kısaltmak çokça tavsiye edilen müstehaptır. Saçı uzatmak eğer erkeğin kadına benzemesine sebep oluyorsa Şia fakihlerinin fetvasına göre haramdır. İran'da bazı tasavvuf şeyhleri *Ref-i Şübehat* isimli bir kitap yazarak bu kitapta bıyıkları uzatmanın caiz olduğuna dair deliller zikretmiştir. İçerik olarak öyle mesnetsizdir ki bırakın fakihleri, avamı bile güldürür.

b) Zikir ve vird sırasında bedenin anormal biçimde hareket ettirilmesi. Oysa Kur'ân müminlere şöyle der:

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

Rabbinize yakararak ve gizlice dua edin; çünkü O, haddi aşanları sevmez.[2]

Yüce Allah, Peygamberine şöyle talimat veriyor:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ.

Kalbinde Rabbini yakararak ve korkuyla, alçak sesle an.[3]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- A'râf (7), 55.

3- A'râf (7), 205.

Sufiler bir kısım virtlerinde bedeni, insanı şaşkına çevirecek şekilde hareket ettirmektedirler.

c) Raks ve sema. Raks mutlak olarak haramdır. Müzik de bazı fakihlerimize göre mutlak olarak haramdır.[1] Sâlikin pratik şiarı olması gereken ihtiyat ondan kaçınmayı gerektirir.

3. Zahir ulemasına ve fakihlere karşı kötümserlik: Bu müşkül kimi zaman ehl-i tasavvufta olmayan bazı sâliklerde görülmektedir ve tedavi edilmesi gereken bir afettir.

Bu sapkınlığın acı meyvelerinden biri, merci-i a'lem olan fakihe taklide ihtiyaç duymamaktır. Sufiler taklit konusuna önem vermez veya az önem verirler. Oysa her meselede uzmana müracaat etmek akıl, din ve vicdanın hükmüdür, fakih de şeriatta mütehassıstır, sülûk üstadının tarikatta uzman olması gibi.

Üstad şöyle derdi: "Eğer taklit mercii, tarikatta da üstat biri olursa çok iyidir." Yine iftanın (fetva verme) şartlarından birinin tikelden geçip tümele varmak olduğunu söyler ve bu şartın dinin metninden çıkarılabileceğine inanırdı.[2] İnancına göre, hamdolsun şimdiye dek Şia'nın taklit mercileri nefis temizliğine sahipti ve bazen de keramet ehliydi. İlahî kelimeleri yüceltme yolunda gayret içindeydiler.

4. Dinde bidat: Bidat "dinden olmayan bir şeyi dine sokmak" manasına gelir. İrfan şeriata riayet etmeyi vurgular; çünkü tarikatı şeriatın gölgesi dışında bir şey olarak anlamaz. Fakat sapkın tasavvuf dinde olmayan şeyleri dine nispet eder. Bıyıkları çok uzatma, mescit yerine tekkede bulunmaya önem verme ve benzeri gibi.

5. Dine tek yanlı bakış: Ârif, irfanı huzur ve hamasetin yanında görür ve hangisine yönelirse yönelsin bunu diğerine mâni bulmaz. Hatta bu yüzden dindeki uzleti bile olumlu manada yorumlar; fakat sapkın tasavvuf her türlü olumlu toplumsal işe sırt çevirir, onu olgunlaşma ve yücelmeye mâni görür. Dinde tek yanlı bakış, kitabın bazısına iman gibi dinin hakikatinden

1- Bu fakihler arasında Ayetullah Hac Seyyid Muhammed Rıza Gulpayeganî ve Üstad da vardır. Allah makamlarını yüceltsin.

2- Tafsilat için bkz. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Velâyet-i Fakîh*.

uzaklaşmaktan, donup kalmaktan ve kemalden mahrumiyetten başka bir sonuca yol açmaz. Münharif tasavvufî akımlar; cihad, emr-i maruf ve nehy-i münker, cuma ve cemaat namazı gibi bazı ibadetlerden uzaktırlar. Bu da tek yanlı bakışın acı meyvelerinden biridir.

Dine tek yanlı bakış tabii ki bazı fakihler, kelamcılar, filozoflar gibi başka kesimlerde de acı meyveler yetiştirdiği görülmektedir. Bu satırların yazarı dinin düzenli ve sistematik bir bütün olduğuna ve sistematik bakış dışında yorumlanamayacağına inanmaktadır.[1]

6. Üstatlık konumunu kalıtsal kabul etmek: Bazıları, pir ve mürşid olmayı kalıtsal saltanat gibi bir şey zannederler. Bu yüzden bazen üstadın vefatıyla birlikte onun liyakatsiz evladının yalnızca babasına bağlılık ve muhabbet nedeniyle ya da riyaset ve efendilik makamına geçecek biri olmadığından üstatlık tahtına oturtulduğu ve bu işin ona havale edildiği görülmüştür. Bu, münharif tasavvufun en yıkıcı inhiraflarından biridir.

7. Yersiz mübalağa: Şeyhlerle ilgili yersiz mübalağalar münharif tasavvufun inhiraflarındandır. Bu abartıların bir kısmını Şeyh Attar'ın *Tezkiretu'l-Evliyâ* kitabında görmek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla en çok mübalağa Şeyh Abdulkadir Geylanî hakkında üretilmiştir. Bu yersiz sözler başkalarını her türlü batınî eğilime karşı kötümser yapmaktadır.

Hatırlatma

Merhum Feyz-i Kâşânî bazı eserlerinde münharif tasavvufun sapkınlıklardan bir kısmını çok güzel ve genişçe açıklamıştır. Yine Merhum Sadru'l-Müteellihin Molla Sadra, *Kesr-i Esnamu'l-Cahiliyye* risalesinde onların itikattaki sapkınlıklarının bir kısmını saymış ve tenkit etmiştir. Bu üstad (Feyz-i Kâşânî) ve talebenin (Molla Sadra) kaygısı, sahih irfanın sapkın tasavvufun öğretilerinden ayrılmasının ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir. Bazı dar görüşlülerin bu iki hakikî ârifi, sapkın tasavvufa mensup sayması çok üzücüdür.

1- bk. Abdülhamid Vasıtî, *Nigeriş-i Sistemî be Dîn*.

19. FASIL: SEFERİN YOL KESİCİLERİ (KUTTÂU'T-TARÎK)

Seferin Yol Kesicisinin Anlamı

Yol kesici, yolcuya yolu kapatan ve devam etmesini engelleyen kimsedir. Arapçada yol kesiciye "kâtıu't-tarik" denir. Yol kesiciler genellikle dar geçitler gibi sarp yokuşlu mekânlarda yolu kapatır ve insanların hareketini engellerler. Bu nedenle "geçidin başını tutma" ile meşhur olmuşlardır. İslam fıkhı açısından yol kesiciler "yeryüzünde fesat çıkaranlar" olarak kabul edilir ve hükmü idamdır. Yol kesicilik insanlığa aykırı bir davranıştır.

Seyrü sülûkta yol kesici, sâliki seyirden alıkoyan ve onu durduran ya da geri döndüren kimsedir. Manevî seferin yol kesicilerine " kuttâu't-tarîk " adı verilir. Bunlar sefer boyunca pek çoktur ve çeşitli çehrelerde kendilerini gösterirler. Ârifler çokça vurgulayarak sâliklere, yol kesicileri tanımayı ve onlardan uzak durmayı tavsiye etmişlerdir.

نخست موعظه پیر صحبت این حرف است / که از مصاحب ناجنس احتراز کنید

Sohbet pirinin ilk öğüdü şu: / Sizinle cins olmayanla sohbetten çekinin.[1]

Evet:

نه هر که طَرفِ کُلَه کج نهاد و تـند نشست / کلاه داری و آیین سروری داند

Külahını yana yıkıp sert oturan herkesin / Padişahlıktan, ululuktan haberi yoktur.[2]

Yaramaz arkadaş, kötü dost ve dualardaki ifadeyle "karin-i sû" ile arkadaşın aynısıdır. Bu, zehirli yılandan daha tehlikelidir.

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- age.

İnsanların Kısımları ve Yol Kesenlerin Türleri

Bir tasnifte insanlar üç kısma ayrılmaktadırlar: Sâlik olmayan müminler, sâlik müminler ve kâmil ârifler. Bu üç grubun yol kesiciler birbirinden farklıdır. Karadaki yolculuklarda da normal yolcuların yolunu kesen ile yol kesen silahlı gerilla taburu birbirinden farklıdır. Öyle yol kesme ve pusu vakaları vardır ki, amaçlanan neticeye ulaşabilmek için üzerinde yüzlerce saat fikir ve düşünce sarf edilir.

1. Sâlik Olmayan Müminlerin Yolunu Kesenler

Bundan önce seferin başlangıcındaki engelleri tafsilatlı olarak izah etmiş ve demiştik ki, bazen yanlış inanç ve batıl tahmin de sülûkün başlamasına engel olabilir. Bir de herhangi bir nedenle irfan ve sülûk yolunu tahrip etmeye yardımını esirgemeyen ve hiç kimsenin bu yola girmemesi için çaba gösteren insanların varlığını düşünün. Bunlar gayet iyi bilirler ki, Allah yolu fazlasıyla tatlı ve caziptir. Bir kimse bu yolun hakikatini idrak etse ona ilgi duymaması imkânsızdır. Eğer o yola girse, bağlılık sülûkün şartı olduğundan pişman olması artık çok zordur. Bu yüzden, "Önünü almak gidermekten daha kolaydır." şiarıyla müminlerin canına kastederler ve boş delillerle Allah yoluna kötü gözle bakılmasını sağlamaya çalışırlar.

Bir Hatıra

Üstad Ayetullah Seyyid İzzeddin Zencanî şöyle buyurdu: Benimle dostluğu olan felsefe karşıtı bir doktoru, Allâme Tabatabaî'nin eseri olan *Nihayetu'l-Hikme* dersine davet ettim. İstemeyerek kabul etti ve iki hafta boyunca katıldı. Sonra da bir daha gelmedi. Fakat kısa süre katılmasına rağmen şunları söylüyordu: "Ben önceleri sanıyordum ki felsefe gereksiz ve manasız boş laflardan ibarettir; fakat şimdi böyle olmadığını anladım. Felsefe de ilimdir ve öğrenmek lazımdır."

Bakınız, mektep medrese görmüş bir doktor bile öyle bir beyin yıkanmasına maruz kalmış ki, beşerin dâhilerine ait derin düşüncenin ürünü felsefe gibi bir ilmi alakasız laflar sanabilmektedir. Bizzat kendim, nazarî ve amelî irfanın derin sözlerini sıradan ve eğitimsiz insanların laflarının ürünü gören birtakım kişilerle defalarca karşılaştım. Molla Sadra gibi bir filozofu bile cezbeden derin tahliller, müminlerin yolunu kesen eşkıyanın beyin yıkaması sonucunda işte böyle tasvir edilebiliyor. Hâl böyle olunca, felsefeye bu şekildeki bakış açısının irfanla ilgili nasıl olacağını varın siz düşünün!

2. Sâliklerin Yolunu Kesenler

Allah yolunu bulmuş, ama henüz kemale ermemiş olan sâlik müminler, pusuya yatmış yol kesicileri en fazla olanlardır. Sâlikin henüz "ilahî güven yurduna" ulaşmadığı birinci seferde, sefer-i ilallah yolunun eşkıyası şeytandır. İnsan ve cin şeytanları hiç kimseye Allah yolunun sâlikine yaptığı gibi tuzak kurmazlar. Daha önce demiştik ki, seferin bazı menzil ve merhalelerinde lanetli İblis bizzat kendisi sâlikle savaşmaya gelir ve onu ayartmak için özel bir gayret gösterir.

Burada akla bir soru gelmektedir. O da şudur: İnsanın vücudunda şeytanî dalgaları alan eğer nefs-i emmare ise ve sâlik fena hâlinden önce nefs-i emmare ve levvameden geçiyorsa şeytan onunla nasıl irtibat kurabilir?

Cevap şudur: Şeytanın sıradan insanlar için iş görme aracı nefs-i emmaredir. Fakat ilerlemiş sâlik için nefsin kendisi bir araçtır. Resul-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyurur:

> أَعْدٰى عَدُوِّکَ نَفْسُکَ الَّتِی بَینَ جَنبَیْکَ / Düşmanlarının en düşmanı senin nefsindir.[1]

Belki de nefis var oldukça kötülüğü emredip duracağı ve yalnızca var olmadığında kötülüğü emredemeyeceği söylenebilir. Evet, nefis, tövbesi ölüm olan bir kurttur. Hz. Yusuf'un kıssası hakkındaki ayetin ifade ettiği de budur. Yusuf şöyle buyurdu:

وَمَآ اُبَرِّئُ نَفْسِی ۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوٓءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّی.

> **Nefsimi temize çıkarmıyorum; çünkü nefis kesinlikle kötülüğü emreder; Allah'ın merhamet ettiği başka.**[2]

Yusuf (a.s), nefsin -ne bir derecesi ne de nefsin bir türü- kötülük ve fenalığı emrettiğini buyurmaktadır. Ne var ki, kötülükler bireylerde farklı ve muhteliftir. "İyilerin iyilikleri kâmil mukarrebler için kötülük" olduğuna göre, her şahsın kötülüğü de onun hasebiyledir; çünkü tüm kişilerin şeytanı ve her şahsın hesabı kendi hasebiyledir. Bir kısım rivayetlere göre kıyamet günü

1- Muhammed b. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 67,s. 64.

2- Yûsuf (12), 53.

çok zekiler ve âlimlerin amellerine daha fazla dikkat edilecektir. İbn Sina ile okuma yazması olmayan bir tutulmayacaktır.

Evet, nefis var oldukça müşkül de vardır. Arap şairin ifadesiyle: "وجودک ذنبٌ لا یقاس به ذنبٌ / Varlığın öyle bir günahtır ki hiçbir günahla kıyaslanmaz." [1] Farsça söyleyen şair de şöyle der:

تا یک سر موی از تو هستی باقی است / آیین دکان خود پرستی باقی است

گفتی بت پـندار شکستم رَسـتَم / این بت کـه ز پـنـدار بِـرَستَم باقی است

Varlığından bir tüy kadar bile sende oldukça / Benliğine tapma eylemi henüz sende bakidir.

Hayal putunu kırarak kurtuldum sözün / Henüz taptığın bir puttur senin için. [2]

Mevlana'nın ifadesiyle:

نفس اژدرهاست او کی مرده است / از غم بی آلتی افسرده است

Nefis ejderhadır, mümkün mü ölsün! / O, hüzün ve imkânsızlık yüzünden kımıltısız ve cansız gözükmektedir. [3]

Şu hâlde, nefis var oldukça şeytan elini çekmeyecektir.

Müşfik, faziletli ve kıymetli dostumuz Abdurresul Ubudiyyet (Allah onu korusun) değerli âlim, hakîm ve ikinci Mutahharî Ayetullah Şeyh Muhammed Taki Misbah Yezdî'nin şu sözünü nakletmişti:

> Merhum Ayetullah Ensarî Hemedanî'nin huzuruna gittiğimde yirmi bir yaşında bir talebeydim ve kendisinin büyük bir insan olduğunu biliyordum. Bende nasıl bir kusur gördüğünü kendisine sordum. Gülümseyerek şöyle buyurdu: "Talebenin biri bir kitap yazdı ve üstadının yanına gitti. Ona dedi ki: 'Lütfen hatalara parmak basınız.' Üstad

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulum, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 96, dipnot: 77, *Reyhânetu'l-Edeb*'ten nakille, c. 1, s. 433.

2- Sa'dî.

3- Celaleddin Muhammad Mevlevî, *Mesnevî-i Mevlevî*.

parmağını kitabın üstüne koydu. Yani hepsi yanlış manasında. Şimdi canım evladım, nefis var oldukça kusur ve sorun hep olacaktır." Sordum: "Bende nefis var mı?" Mütebessim cevap verdi: "Evet, var."

Cin şeytanını bir kenara bırakıp insan şeytanlarına bakalım. Bunlar, âdeta Allah yolunda eşkıyalıktan başka işi olmayanlardır. Birkaç grupturlar:

1. Yanlış ve hatalı öğretilerin sonucunda sülûk ve irfanla uyuşmazlık yaşayan insanlar.

2. Sülûk yolunda başarısızlık yaşayıp Allah yoluna kötü gözle bakan insanlar.

3. Asla Allah yolunun ve seyrü sülûkün ehli olmayan ve nefsanî tamahkârlıkla, kendisine dükkân açan sahtekârlar.

4. Bir insan-ı kâmilin izni olmaksızın el tutan kâmil olmayan sâlikler. Üstad şöyle derdi: "Taze sâlik çiçeğin tomurcuğu gibidir. Usta bir bahçıvanın elinde yetiştirilirse çiçek açar ve kokusu herkesi mest eder. Eğer habis bir nefis ve nefes ona rastlarsa solar ve bir daha asla açmaz."

Üstad'dan Bir Hatıra

Üstad şöyle anlatırdı: Ayetullah Şeyh Muhammed Taki Behcet, ârif-i kâmil Merhum Ayetullah Seyyid Ali Kazî'ye gider gelir ve ondan sülûk talimatı alırdı. Aynı zamanda Seyyid Ebu'l-Kasım Hoî'nin *Kifaye* dersine de katılırdı. "Lafzın birden fazla manada kullanılması" bahsinde, Merhum Ahund Horasanî, "Bu kullanım caiz değildir; çünkü birden fazla mülahazayı gerektirir. Çok sayıda mülahaza da mümkün değildir. Yani insan bağımlı (aracı) ve bağımsız iki mülahazayı ya da bağımsız iki mülahazayı uzlaştıramaz." demesine Behcet itiraz eder ve der ki: "Birkaç mülahazayı uzlaştırmak sıradan insanlar için mümkün değildir. Yoksa evliya gibi nefsi kuvvetli insanlar birkaç mülahazayı uzlaştırıp bir araya getirebilirler." Ayetullah Hoî bu itirazı beğenir ve kendisine şöyle der: "Dersten sonra sizinle işim var." Dersten sonra ona der ki: "Bu itiraz senden gelmedi. Söyle bakalım nereden öğrendin?" Şöyle cevap verir: "Huzurunda bulunmakla şereflendiğimiz Seyyid Ali Kazî isimli bir üstad tarafından." Ayetullah Hoî şöyle der: "Evet. Biz de kendisinin adını işittik ve onu tanıyoruz; fakat bilemiyorum, söylediği hak mı batıl mı?"

Ayetullah Behcet, yaşanan bu olayı Merhum Kazî'ye anlatır. Merhum Kazî, Ayetullah Behcet'e şöyle der: "Seyyid Ebu'l-Kasım'a selamımı iletin ve deyin

ki, siz hamdolsun müçtehitsiniz ve sözü teşhis edemeyecek biri değilsiniz. Mevzularımızın nasıl olduğuna gelip kendiniz bakın." Ayetullah Behcet mevzuyu aktarır ve bunun üzerine Ayetullah Hoî, Merhum Kazî'nin huzuruna gidip müşerref olmaya karar verir. İlk mülakatta Merhum Kazî kendisine şöyle der: "Şeyh Bahaî'nin *Miftâhu'l-Felâh*'ı sizin sülûk düsturunuz olsun." Ayetullah Hoî bir süre sonra sülûk talimatlarını yerine getirmek üzere ders faaliyetlerinden bir miktarını azaltır ve zaman içinde bazı surî keşifler kendisine aşikâr olmaya başlar. Bunların arasında bir keşfinde, gelecekteki tüm hayatını, hatta ölümünü görmesi de vardır. Bu mükaşefeleri Merhum Kazî'ye anlattığında, Merhum Kazî'nin keyfi kaçtı. Ne yazık ki iki etken Ayetullah Hoî'nin, Merhum Kazî'nin yanına gitmekten vazgeçmesine sebep oldu. Birincisi, bir zikir ile meşgul idi ama bir süre sonra zikri unuttu, ne kadar düşünse de aklına gelmedi. Bu nedenle sülûk yoluna kuşku ile bakmaya başladı. İkincisi, şeytan sıfatlı bir şeyhin, babası Merhum Ayetullah Seyyid Ali Ekber Hoî'ye, "Ne oturuyorsun? Oğlun müstakbel merciiyet ve fakihliği bir kenara attı ve sufi oldu." diye bir mektup yazmasıydı. Babası da oğluna bir mektup yazarak onu sülûk işlerini sürdürmekten men etti. Ayetullah Hoî ondan sonra seyrü sülûka devam etmedi.

Üstad sonra iki noktayı ilave etti. Birincisi şuydu: Ayetullah Hoî tabii ki zarar etti. İkincisi ise şuydu: Şeytan sıfatlı o şeyh Necef'te önümü kesip dedi ki: "Seyyid Muhammed Hüseyin! Ayetullah Hoî'nin şu azamet ve merciiyetini görüyor musun? Hepsini bana borçlu; çünkü babasına mektup yazıp onu sufilik yolunda engelledim. Şimdi de sana söylüyorum: Eğer fıkıh dışındaki işlerden vazgeçersen gelecektik merciiyet makamı senindir. (Ayetullah Hoî de ona demiş ki: Seyyid Muhammed Hüseyin, eğer Necef'te kalır ve fıkıhtan başkasıyla ilgilenmezsen benden sonra herkes senin merciiyetini kabul eder.)" Üstad şöyle buyurdu: O şeyhe dedim ki: "Öncelikle babam vefat etmiş, hayatta değil. Ona mektup yazamazsın ve o da beni men edemez. İkincisi, Necef havzasında üç derse katılıyor ve bütün dersleri derinlemesine mütalaa edip araştırıyorum. Hepsinin notlarını gece yazıyorum. Necef'te çok az talebe böyle yapar. Boş vakitlerimi ise sülûk amellerine ayırıyorum. Boş boş oturmak yerine faydalı işlere odaklanıyorum. Üçüncüsü, siz yaş baş bakımından babam gibisiniz. Yıllardır fıkıh ve usul derslerinde bulunuyorsunuz. Bundan başka bir iş de bilmiyorsunuz. Şimdi ben, teklif ettiğiniz fıkıh veya usulden her mevzuda mütalaada bulunmaya ve sizin kabul ettiğiniz herkes nezdinde imtihan olmaya hazırım. Bakalım siz mi daha iyi ders okudunuz, ben mi?" Sustu ve hiçbir şey diyemedi.

Evet, Merhum ârif-i kâmil Ayetullah Şeyh Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*'de şöyle demiştir:

> Diğer bir fırka da ömrünü sadece fıkıhta veya onun mukaddemesi olan fıkıh usulü ile telef etmiştir. Fıkhın amelin girizgâhı, amelin ahlakı tehzib etmenin girizgâhı, ahlakın da tevhidin girizgâhı olduğunu hâlâ anlamamıştır. Bu biçare ilk girizgâhta takılıp kalmıştır. Ömrünün sonuna dek neticeye ulaşabilmek için hâlâ birkaç girizgâhı vardır. İnşallah-u Teâlâ berzah âleminde artık. Zaten başka da fırsat yoktur.

3. Kâmil Olanların Yolunu Kesenler

İnsan-ı kâmil, yani "emn-i ilahînin harimi"nde sükûnet bularak korku ve hüzünden kurtulmuş kimse, " فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیكٍ مُقْتَدِرٍ / **Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisi"**[1] konumundadır. Yani, "doğruluk makamında muktedir mülkün sahibinin nezdinde"dir. İnsan-ı kâmil, Kur'ân-ı Kerim'in belirttiğine göre şeytanın ulaşmasından masundur; çünkü "muhlasîn"dendir. Şeytan da onları ayartmaya gücünün yetmediğini itiraf etmiştir. Bu masuniyetin sırrını üstatlarımdan ikisi iki şekilde dile getirmiştir:

1. Üstad şöyle dedi: "Muhlaslar kendilerini Allah'a halis kıldıkları için baktıkları her şeyde Allah'ı görürler. Hangi kısım ve keyfiyet kendilerine zuhur etse yine ilahî nazarla o şeye bakar ve ilahî istifadede bulunurlar. Bu nedenle şeytan ta işin başında bu taife yanında âciz olduğunu itiraf etmiş, çaresizliğini göstermiş ve kalkanını indirmiştir."

2. Ayetullah Cevad Âmulî şöyle derdi: "Şeytanın nüfuzunun genişliği hayal ve vehim âlemine kadardır. Şeytan düşünce ve görüş sahasında burhanın yolunu kesen eşkıyadır ve onu "Arş'taki aklın yakini" zirvesinden "yerin dibindeki vehim"in aşağılarına sürükler. İnsanın zihnine, burhan gibi görünen, ama aslında burhan olmayan mugalatayı oturtur; çünkü amel ve davranış sahasında vehim ve hayale yakalanan insana musallat olur ve onu, hak sıratından batıl sebiline çeker. Ama eğer insan vehim ve hayalden geçin saf akla ulaşırsa şeytanın erişim, hâkimiyet ve nüfuz alanından çıkar. O habis de ayartmaktan ümidini kesmiş olarak elini çeker."[2]

1- Kamer (54), 55.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 47.

Dolayısıyla yol kesici, "kâmil" için nasıl tasavvur edilebilir? Öyle anlaşılıyor ki, dünyada yaşamak ve ruhun bedene ait olması, ölümden sonra insanın peşini bırakan birtakım icapları beraberinde getirmektedir. İnsan-ı kâmil her ne kadar şeytanın erişiminin dışındaysa da ve fena makamına ulaşmış olması nedeniyle nefsin hükmünün de haricinde kalmışsa da her hâlükârda bu dünyada yaşamaktadır ve tevhidin nurunu kesret âleminin şebekelerinde görmeye mecburdur. Bu da bir tür iç sıkıntısına yol açacaktır. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurur:

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلٰى قَلبِى وَ إِنِّى لَأَستَغفِرُ اللّٰه فِى كُلِّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً.

> Bazen kalbim kederlenir; bu yüzden de günde yetmiş kez istiğfar ediyorum.(1)

Şia inancında peygamberler ve masum imamlar her türlü büyük ve küçük günahtan, yakışıksız davranış, unutkanlık ve hatadan korunmuşlardır. Fakat "terk-i evla / daha iyiyi terk" davranışı gösterebilirler. Bu iki gruba bu kabil işleri nispet eden ayet ve rivayetlerin tamamı en fazla terk-i evla ile izah edilmektedir. Tabii ki nebi veya vasinin mertebesi ne kadar yüksek olursa evlayı terk davranışı da o kadar zarif olur. Diğer evliyalar unutkanlık, ihmal ve hatadan korunmuş değildirler. O terk-i evlanın ve bu unutkanlık, ihmal ve hatanın istinat ettiği şey bu dünyada yaşamak ve ruhun bedene ait olmasıdır. Bu tür işler ârifin kemaline zarar vermez. Ârif-i kâmil Merhum Seyyid Haşim Haddad bir mektubunda şöyle yazar: "Tevhid, ehl-i tevhidin bütün kötülüklerini yakan bir nurdur. Şirk ise müşriklerin bütün iyiliklerini yakan bir ateştir."(2)

Bu konuyla alakalı kimi meseleleri "Seferin Kılavuzu" bahsinde zikrettik. Burada bu kadarıyla yetiniyoruz.

1- Mirza Hüseyin Nurî, *Müstedreku'l-Vesâil*, c. 5, s. 320.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 313.

20. FASIL: SEFERİN AFETLERİ

Seferin Afetinin Manası

Afete lügatte şöyle anlam verilmiştir: Fesat ve bozulmaya sebep olan şey, musibet, bela, ziyan.[1] Bu kelime Arapçadır ve sözlükte şu mana verilmiştir: "Bozan ve fesada uğratan şey."[2] Bu nedenle sefer-i ilallah yolculuğunun afeti, sülûkü fesada uğratan ve bozan ve sâliki Allah yolundan alıkoyan şey olmaktadır. Sülûkün afetleri bir anlamda sülûkün tehlikeleridir ve her sâlikin bunları tanıması, bilmesi gerekir.

Konuya Giriş

Sülûkün afetlerini saymadan önce bazı noktaları hatırlatmak faydalı olacaktır:

1. Sülûkün afetlerinden maksat, sülûka başlamaya mâni olan şeyler değildir. Bilakis sülûkta ilerleme ve olgunlaşmanın engelleridir. Elbette ki diğer bir açıdan sülûka başlamaya engel olan şey de afettir, ama sülûkün afeti değildir. Bilakis insanın tekâmül ve rüştünün önündeki genel afettir. Bu konunun, daha önce geçen "Sülûka Başlamanın Engelleri" bölümünden ayrılmasının sırrı budur.

2. Sülûkün iki türlü afeti vardır: Sülûkün belli bir derecesine mahsus olmayan küllî afetler ve sülûkün belli dereceleriyle ilgili afetler. Bu bölümde esas itibariyle afetlerin birinci çeşidine bakacağız. "Seferin Menzilleri" bahsinde görüşümüzü açıklarken genel hatlarıyla sülûkün derecelerindeki bazı afetleri zikretmiştik.

3. Seyrü sülûkün derecesi ne kadar üstün ve sâlik de ne kadar ileri seviyede olursa söz konusu deceye ait afet de bir o kadar zarif, karmaşık ve çözümü daha zor olur.

1- Muhammed Muin, *Ferheng-i Fârisî*, c. 1, s. 69.

2- Louis Ma'luf, *el-Müncid*.

4. Seyrü sülûkün hızı ne kadar fazla olursa sülûkün afet görme ihtimali de o kadar fazla olur ve onu kontrol etmek çok daha güçtür. Üstad şöyle derdi: "Bütün işlerde itidal iyidir, hatta seyr-i ilallah seferinde de. Seyrü sülûkünün hızı normalden fazla olan çoğu kimse sülûkünde afete maruz kalmış ve bu da seyrine mâni olmuştur." Bu yüzden ehl-i sülûka şöyle tavsiyede bulunurdu: "Çocuklarınıza her şeyi anlatmayın; çünkü tahammül edemez ve yanarlar."

Merhum ârif-i kâmil Ayetulhak Seyyid Ahmed Kerbelaî'den şöyle nakledilmiştir: "Üstadımız Merhum Molla Hüseyinkuli Hemedanî'nin yanına gider, gece gündüz huzurunda bulunmaktan istifa ederdik, ta ki Ağa Şeyh Muhammed Baharî grubumuza katılana ve üstadın ilgisine muhatap olana dek. Çok geçmedi ki Şeyh, Ahund Molla Hüseyinkulî'yi bizden çaldı."[1]

Merhum Baharî'nin Allah yolunu yetmiş yıl boyunca katettiğini biliyoruz. Bu süre, "Seferin Süresi" bölümünde geçtiği gibi, oldukça kısa ve eşsizdir. Tahminim odur ki, bu fevkalade seyrin hızlı olmasının nedeni, Merhum Molla Hüseyinkulî'nin, yoldaki afet ve musibetlerden güvende olabilmesi için vaktinin çoğunu ona sarf etmeye mecbur kalmasıdır.

Şu soru akla gelebilir: Eğer sülûkta seyrin hızının yüksek ve fazla olması istenen bir şey değilse Masumlardan (a.s) gelen şu tür cümleler nasıl izah edilebilir? " حَتّٰى أَسْرَحَ اِلَيْكَ فِى مَيَادِينِ السَّابِقِينَ وَأُسْرِعَ اِلَيْكَ فِى الْبَارِزِينَ / *Sana kulluktaki yarış meydanlarında sana doğru koşayım ve bu yolda mücadele verenler arasında yer alıp hızla sana doğru geleyim."*[2] Hz. Ali (a.s) bu cümlede Allah'tan O'na doğru gidişte aceleyi talep etmiştir. Yahut Hz. Musa, Allah'ın, " مَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى **/ Kavminden önce acele etmene sebep neydi?"**[3] sorusuna cevaben, " وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى **/ Hoşnutluğun için ey Rabbim, sana acele ettim."**[4] demesidir.

Cevap şudur: Hz. Ali (a.s) *"sana doğru koşayım."* buyurmaktadır. Hz. Musa (a.s) da, "Sana doğru acele ettim." buyurmaktadır. Allah'a doğru gerçekleşen sülûkün sürati itidalle birliktedir. Eğer itidalli olmazsa genellikle Allah'a

1- Bu meseleyi çok kere üstadlarımızdan, bu cümleden olarak da Üstad'dan işitmiştik.

2- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Kumeyl duası.

3- Tâhâ (20), 83.

4- Tâhâ (20), 84.

doğru değildir. Aksine "afet" tarafınadır. Bu konunun şahidi şudur ki, ehl-i irfanın mevlası Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) Allah Resulü'nden (s.a.a) kendi irtihal haberini işittiğinde hemen sordu: " أَ فِی سَلَامَةٍ مِنْ دِینِی / *Can verirken dinim selamette olacak mı (yoksa afete mi uğrayacak)?*" " فِی سَلَامَةٍ مِنْ دِینِکَ / *Evet, selamette olacaktır.*" buyuran Allah Resulü'nün (s.a.a) cevabıyla o kadar mutlu oldu ki o anı (şehadet anını) "sabır anı" değil de, "şükür anı" kabul etti.[1] Amelde de " فُزْتُ وَ رَبِّ الْکَعْبَةِ / *Kâbe'nin Rabbine andolsun ki kurtuldum.*"[2] feryadıyla dininin selameti ve nihai saadetini ilan etti.

Merhum Ayetullah Seyyid Muhammed Kâzım Yezdî şöyle der: "Bütün işlerde orta çizgiyi riayet iyidir ve istisnası da yoktur."[3]

Allah'tan afiyet talep edilen ve özellikle lisanı mutlak olan, yani mutlak afiyet isteyen duaların tamamı, bir anlamda, tüm işlerde arzu edilen itidal isteğidir. Bu nedenle, " خَیْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا / *İşlerin ey hayırlısı orta hâlli olanıdır.*" denmiştir. Ali (a.s) şöyle buyurur:

لَا تَرَی الْجَاهِلَ اِلَّا مُفْرِطًا اَوْ مُفَرِّطًا.

Cahil ya ifrat ehlidir ve aşırıya kaçar ya da noksan ve tefrit ehlidir.[4]

Bu rivayet-i şerifenin manası, bütün işlerde itidalin "aklın şartı" olduğudur. Akıllı insan daima mutedil ve adildir.

5. Allah yolunda üstadı zorunlu kılan önemli sebeplerden biri, sülûkün afetleridir. Sefer-i ilallah yolunun üstat ve kılavuzunun omuzunda önem-

1- Bu Nebevî rivayet Allah Resulü'nün (s.a.a) Şa'baniyye hutbesi olarak meşhurdur. Medine'de yıllardan birinde Şa'ban ayının son cumasında irat edilmiş bu hutbede Ramazan ayının faziletlerine dair önemli mevzular beyan edilimiştir. Bu hutbe çok sayıda kaynakta geçmektedir. Bunların arasında Şeyh Saduk'un *Uyunu Ahbari'r-Rıda*'sı (s. 163), Muhammed b. Hasan'ın *Vesâilu'ş-Şîa*'sı da (c. 7, s. 226) vardır.

2- İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, c. 2,s. 119; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 41, s. 2.

3- Bu konuyu, *Urvetu'l-Vüska* kitabının yazarı merhum Seyyid Haşim Hecefi'den nakille kıymetli hatip Raşid Yezdî'den işittim. Galiba Seyyid'in Kelimat-i Kısar risalesinde de geçiyordu. Bu risalenin adı *el-Kelimu'l-Câmia ve'l-Hikemu'n-Nâfia*'dır ve 1327 (1949) yılında, *Urvetu'l-Vüskâ*'nın birinci baskısının ilavesiyle Bağdat'ta basılmıştır. Bu risale elimde bulunmuyor. bk. *Yâdname-i Muhakkık Tabatabaî*, Ayetullah Üstadî'nin "be Yâd-i ân Üstad" başlıklı makalesi.

4- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet: 70.

li görevler vardır. Bunlardan biri, sâlike, sülûk sırasında başına hiçbir afet gelmeyecek şekilde seyir yaptırmasıdır. Diğeri ise eğer bir afete uğrarsa onu gidermektir. İster talebe anlasın ya da anlamasın, ister afetin çaresini bilsin ya da bilmesin. Elbette ki sâlik çoğunlukla afeti bilmez. Anladığı durumda da çoğunlukla onun özellikle o hâldeki doğru çaresini bilmez. Bazen bilir, ama o afetten selamete çıkabilmek için üstadın himmeti onun desteğine eklenmelidir. Üstad şöyle derdi: Sâlikin afetle karşılaşmaması veya afeti aşmasının şartı, sülûkta ihlas ve üstad-ı kâmile tam itaattir. Kendi ifadesi aynen şöyleydi: "Kim ihlasla yola adım atar ve üstad-ı kâmile itaatkâr olursa bir an bile geri kalmaz ve durağanlaşmaz."

Bu alanda çok sayıda ve şaşırtıcı öyküler vardır. Bunların bir kısmına "Seferin Kılavuzu" bölümünde değinilmişti.

6. Sülûkün her bir derecesine uygun hakikî takva, beraberinde ilahî furkanı getirir:

اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا.

Eğer takvalı olursanız Allah sizin için furkan (hak ve batılı birbirinden ayırma gücü) var eder.[1]

Takva, diğer faziletler yanında ahlakî bir fazilet ve diğer makamlar yanında bir makam değildir. Bilakis bütün makamlarda kendisinden bir derecenin bulunduğu hakikattir. Takvaya uygun dereceye riayet edilmesi sâliki her derecede afetten korunmuş kılar. Faraza afet vursa bile ondan, bir kaçış noktası, bir çıkış yolu aşikâr olur ve çaresiz kalmaz.

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا.

Kim ilahî takvaya riayet ederse Allah onun için bir çıkış yolu var eder.[2]

Birkaç Nükte

a) Sülûkün aşağı derecelerindeki nice takva, sülûkün üst derecelerine nispetle takvanın zıddı sayılır. Mesela ibadetten haz alma, sülûkün başlangıcında

1- Enfâl (8), 29.

2- Talâk (65), 2.

takvanın yansımasıdır. Fakat daha yüksek merhalelerde takvanın zıddı hâline gelir ve burada Mabud'dan haz almak takvanın yansıması olacaktır.

b) Her dereceye uygun takvayı üstat tayin eder.

c) İnsanın elinden tutup ona yardımcı olan takvadır, takvaya dayanmak değil. Hâfız der ki:

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافریست / راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش

Tarikatte takvaya dayanmak, bilgiye güvenmek kâfirliktir. / Yol erinin yüz türlü hüneri bile olsa yine O'na tevekkül gerek!

7. Eğer sülûkün bir afeti sâlikin yakasına yapışırsa ve Allah etmesin ondan kurtulamazsa, yani Allah yolunun yolcusunun sülûkü afete uğrar ve zarar görürse iki hâlin dışına çıkamaz: Ya sâlik o hâl ve makamda kalır, ya da istidraca duçar olur. Ekseriya yıllarca rüşt, sülûk ve yüceliş günlerinin mutlu anılarıyla birliktedir ve tekâmül hâlinde olduğunu zanneder. Oysa böyle değildir.[1]

8. Ârif-i kâmil Ayetulhak Merhum Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî'den defalarca nakledilmiştir ve bu fakir de meseleyi kendisinin birkaç talebesinden vasıtasız işitmişti. Şöyle demişti: "Afete uğramış çaresiz sâlik, civciv olmadan tavuğun altıdan alınmış yumurtaya benzer. Bu yumurta ne yumurta olarak kullanılabilir ne de civciv olarak. Bu sâlik de ne başkalarının istifade edebileceği kâmil olmuştur ne de sülûkta tekâmül edebilecek tazelikte kalmıştır."

9. Sülûkü afete uğrayan ve ıslah olmayan bir sâlik, üstadı tarafından dışlanır, bu dışlama bazen sadece bâtın ve kalpte olur, bazen ise zahir ve bâtında olur; çünkü dışlanmazsa diğer sâlikleri de tahrip edecektir. Bu fakir, on beş yıla yakın süren Üstada muhabbeti müddetince bu dışlamaları çok müşahede etti. Kendisi şöyle derdi: "Sâlikler yoldaki deve kervanı gibidirler. Biri geri kalırsa onun ipi kesilir ki geriye kalanlar yoldan olmasın ve yürümeye devam edebilsinler. Üstadın sadece bâtında kendisinden koptuğu kimse zahirde Üstadın hizmetinde ve dostlarının arasındadır; ama herhangi bir rüşt elde edemez ve fayda sağlayamaz."

1- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*.

10. Dışlanan kimseler için en iyisi, üstad-ı kâmilin arkasından kötü söz söylememeleridir; çünkü zarar görürler. Merhum Ensarî Hemedanî, sırt çevirdiği ve yanından uzaklaştırdığı kişiye derdi ki: "Arkamızdan kötü söz söyleme ve aleyhimize iş çevirme; çünkü sen zarara uğrarsın ve kötülük görürsün." Evet: " إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا **/ Gerçek şu ki, Allah bizzat kendisi O'na inananları savunur."**(1)

11. Kabz hâli ibadet ve teveccühe rağbet göstermemektir; sâlikin nefsinin sıkışmasına ve amelde soğukluğa sebep olur. Bast ise sâlikte aşkı tutuşturmanın ve ibadete rağbetin menşeidir; sâlikin nefsinin ferahlaması ve ruhunun hafiflemesine vesiledir. Sâlik için sülûk süresince meydana gelen kabz hâllerinin çeşitleri vardır; bunlar "Seferde Hafiflik" bölümünde incelenecektir. İlahî olan istemsiz kabz hâlleri -menşei insanın kendisinin davranışı olan isteğe bağlı kabz hâlleri değil- afet değildir. Zira sâlik için kabz hâli olmasa yanar ve kemale ulaşamaz. Her ne kadar yola yeni başlayan sâlikler bast hâline âşık ve kabz hâline düşmandırlar, ama her ikisi de Allah'tandır ve sâliki terbiye içindir. Rıza ve teslim makamına ulaşan sâlikin nazarında her ikisi de eşittir.

12. Afetlerin hepsi veya çoğu, aslında sülûkün düsturlarından birini kaybetme sebebiyle meydana gelir. Mesela "sırrı ifşa", gizliliği görmezden gelmektir. Yahut "kibir", kulluk tevazuunu ve boyun eğmeyi kaybetmektir.

13. Afetlerin hepsi veya çoğu, aslında imtihanlarından birinde başarısızlığa uğramak demektir. Mal veya mevki imtihanında başarısız olan ve yolda geriye düşen sâliklerin sayısı az değildir. Muhammed b. Müslim, makam mevki imtihanında başarısız olmamak için bütün o itibar ve azametine rağmen hurma satıcılığı yaptı.(2)

14. Sülûkün afetlerini çeşitli bakımlardan kısımlara ayırmak mümkündür. Bazılarına değinelim:

a) Afetler ya basittir ya da karmaşık.

b) Afetler ya küllîdir ve makamlara gönül vermek gibi sülûkün aslıyla irti-

1- Hac (22), 38.

2- Muhammed Keşşî, *Ricâl-i Keşşî*, s. 164; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 47, s. 389.

batlıdır ya da nefisten geçmeyle bağlantılı kibir gibi sülûk-i ilallah derecelerinden biriyle irtibatlıdır.

c) Afetler ya sadece bazı sâlikler için ortaya çıkar ya da her sâlik için vuku bulma ihtimali vardır.

d) Afetler ya tedavi edilemezdir[1] ya da tedavi edilebilirdir. Bu kısım da ya kolay tedavi edilebilir ya da zor.

e) Afetler ya ilmîdir ve düşünce kısmıyla irtibatlıdır ya da amelîdir ve davranış kısmıyla irtibatlıdır. İlmî afetler, sâlikin sülûkü için zararı olan itikatlardır. Amelî afetler ise sâlikin sülûküne musibet getiren uzuvların işleridir. Tabii ki kimi zaman bazı ilmî afetler, bir kısım amelî afetlerin altyapısını oluşturur. Kimi zaman da amelî afetler bazı itikadî ve fikrî afetlerin zemini olur. Bahsedilen her afetin içinde yukarıdaki kısımların örneği görülebilir. Sülûkün ilmî ve amelî afetleri çoktur. En önemli bazılarına değineceğiz.

Sülûkün İlmî Afetleri

1. Vahdet-i Vücudun Yanlış Anlaşılması

Varlığın vahdet ve kesretinden (çokluk) bahsedilmesi felsefî bir konudur. Filozof ontolojinin küllî mevzularında şu sorunun cevabına odaklanır: Acaba varlık âlemine sadece vahdet mi hâkimdir, yoksa yalnızca kesret mi hâkimdir? Yahut her ikisi mi?

Bu sorunun cevabı verilirken meşhur dört nazariye vardır:

1. Varlığa vahdet hâkimdir ve varlığın içinde kesretten eser yoktur. Âriflerin görüşü bu yöndedir. Bu nazariye "varlığın şahsî vahdeti / vahdet-i şahsî-i vücud " olarak şöhret bulmuştur.

2. Varlığa kesret / çokluk hâkimdir ve vahdetten eser yoktur. "Birbirine aykırı hakikatler / hakaik-i mütebayine" nazariyesi olarak meşhur bu görüş Meşşaîlere nispet edilmiştir.

3. Varlıkta hem vahdet vardır hem de kesret. Bir tarafıyla vahdettir, bir tarafıyla da kesret. Vücud tarafında vahdet vardır, mevcud yönünde de kesret

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 30.

hâkimdir. "Zevku't-teellüh" adıyla meşhur bu görüş Muhakkik Devanî ve takipçilerine aittir.

4. Varlıkta kesretin ta kendisi olan vahdet ve vahdetin ta kendisi olan kesret vardır. "Teşkîkü'l-vücûd/Varlıkta teşkîk" nazariyesi olarak meşhur bu görüş Sadru'l-Müteellihin'e ve Hikmet-i Mütealiye ekolüne mensup takipçilerine aittir.

"Vahdet-i vücud" kavramı birinci ve dördüncü görüşe atfedilir ve her iki görüşü anlamak da çok müşküldür. Ehl-i marifetin sözünün özeti şudur: Allah, sırf ve temel varlık olduğundan sınırsızdır. Sınırsız olduğu için de yanında bir başka varlık farz edilemez. Şu hâlde, mevcud olarak gördüğümüz ve bildiğimiz her şey Hak Teâlâ'nın zuhurları ve ayetleridir. Hak onlarda tecelli ve zuhur etmektedir ve Allah'ın onlara nispetle "ihatalı/kapsayıcı temayüzü" vardır. İhatalı temayüzün gereği tek taraflı ayniyettir. Öyleyse hiçbir varlık Allah değildir. Bilakis Allah'ın tecellilerinden bir tecellidir. Fakat Allah her varlıkta yüzünü gösterir; çünkü onlarda zahir olmaktadır. Konunun tafsilatını nazarî irfanda aramak lazımdır. Bazı ham sâlikler vahdet-i vücud'un "panteizm" ve "Tanrı âlem" olduğunu zannetmişlerdir. Onlara göre her şey Allah'tır ve Allah'ın, mazharlardaki zuhur mertebesinin üstünde zatî bir mertebesi bulunmamaktadır. Bu düşünce net küfürdür. Sadru'l-Müteellihin, sufilerin cahilliğine verdiği bu nazariyeyi reddetmek üzere *Kesru Esnami'l-Cahiliyye* adında bağımsız bir risale yazmıştır. Bu itikat, bazılarını ele geçirmiş ve hâlâ geçirmekte olan tehlikeli afetlerdendir. İrfan şöyle der: Salt teşbih, salt tenzih gibi batıldır ve doğru olan, teşbih ve tenzihi birleştirmektir.

2. Hulül ve İttihad ya da Zatî Fenanın Yanlış Tefsiri

Galiba bazı sâlikler kimi menzillerde bazı hâller nedeniyle ilahî zatla bir tür ittihat ve hululün mümkün olduğunu tasavvur etmektedirler. Belki de bir grup, hak bir konu olan Allah'ın zatında fena olmayı kulun "Allahlaşması" sanmaktadırlar. Bu yanlış bir fikirdir. Şebüsterî şöyle der:

حلول و اتحاد اینجا محال است / که در وحدت دویی عین ضلال است

Hulul ve ittihat burada muhaldir / Çünkü vahdette ikilik dalaletin ta kendisidir.

Ârif-i kâmil merhum Şeyh Muhammed Baharî *Tezkiretu'l-Muttakîn*'de der ki: "Hakirin Üstadı (kastedilen Molla Hüseyinkulî Hemedanî'dir) kendi ashabına daima şöyle derdi: Kişi hiçbir zaman hataya düşmesin, mümkün (varlık) vacip/zorunlu (valrık) olmaz, bu muhaldir."[1]

Haklarında İmam Ali'nin (a.s), " لَا يُقَاسُ بِآلِ مُحَمَّدٍ مِنْ هٰذِهِ الْأُمَّةِ اَحَدٌ / *Ümmet-i Muhammed'den hiç kimse Âl-i Muhammed'le mukayese edilemez."*[2] buyurmuş olduğu ve İmam Hadi'nin (a.s) *Ziyaret-i Câmia-i Kebîre*'de, " طَأطَأ كُلُّ شَرِيفٍ لِشَرَفِكُم ... وَلَا يَطْمَعُ فِى إِدْرَاكِهِ طَامِعٌ / *Her büyük sizin büyüklüğünüz karşısında başını öne eğer... Hiç kimse sizin makamınıza göz dikemez."*[3] dediği Masum İmamlar (a.s) kendileri hakkında şöyle buyurmuşlardır: " اِجْعَلُونَا مَخْلُوقِينَ وَ قُولُوا فِينَا مَا شِئْتُمْ فَلَنْ تَبْلُغُوا / *Bizi Allah'ın mahluku kabul edin ve sonra hakkımızda ne isterseniz söyleyin; çünkü makamımıza ulaşamayacaksınız."*[4] Öyleyse, " جَرَتْ نِعْمَتُهُمْ عَلَيْهِمْ / Ehlibeyt'in nimeti kendilerine cari olan" ve " مَنْ وَحَّدَهُ قَبِلَ عَنْكُمْ / Allah'ı birlemekle tevhidi Ehlibeyt'ten alan"[5] başkalarının yeri bellidir.

آنجا که عقاب پر بریزد / از پشه لاغری چه خیزد

Kartalın tüy döktüğü yerde / Sısıka sivrisineğin elinden ne gelir?

3. Likaullah Kapısını Kapalı Bilmek

Bazıları Allah'a kavuşma kapısının kapalı olduğunu zannetmişlerir. Merhum Şeyh Hasan Ali İsfahanî (r.h) bir mektupta, "Günümüzde kapı kapalıdır." yazmıştır. Anlatıldığına göre Şeyhiyye dört rükün bulunduğunu ve sâlikin dördüncü rükün olan üstatta fani olduğunu, üstad-ı kâmilin İmam-ı Zaman'da (a.s) fani olduğunu, onun Allah Resulü'nde (s.a.a) fani olduğunu ve Peygamber'in de (s.a.a) Allah'ta fani olduğunu zannetmiştir. Öyleyse sıradan insan, hatta İmam-ı Zaman (a.s) bile doğrudan zatî fenaya ve likaullaha ulaşamaz. Başkaları da hedefin İmam-ı Zaman'a (a.s) ulaşmak olduğunu ve maksudun maksadının likaullaha vuslat olmadığını sanmışlardır.

1- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 109.

2- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 2.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Câmia-i Kebîre.

4- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 47, s. 67.

5- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Ziyaret-i Câmia-i Kebîre.

Bütün bu tasavvurlar yanlıştır. Hazreti Hakk'a vasıl olma kapısı asla kapalı değildir; çünkü tevhidin koridoru velayettir ve Allah daima "Veliyy" ismiyle tecelli eder. Nübüvvet son bulan bir şeydir ama velayet, likaullah ve zatî fena makamına ulaşma anlamında sona ermez. Burada tabii ki birkaç nokta vardır:

1. Vuslata ve kemale erenler hep ve her zaman oldukça azdırlar; zira lika makamı yüksek bir makamdır. Arap şair şöyle der:

لكل إلى شأو العُلى حركاتٌ / و لكن عزيزٌ فى الرجال ثبات

"Herkeste kemale doğru birtakım hareketler var; / Fakat erler içinde sebat ve sağlam durma az var." [1]

İbn Sina ne güzel söylemiştir:

جَلّ جَنابُ الحَقَّ اَنْ يَكُونَ شَرِيعَةً لِكُلِّ وَارِدٍ، اَللَّهُمَّ اِلَّا وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ.

Hak Teâlâ'nın sahası, her susayana pınar olmaktan çok daha üstündür. Evet, zaman zaman bir iki kişi O'na ulaşabilir.[2]

Üstad derdi ki: "Kâmil, esfâr-ı erbaası tamamlanmış olan kimse manasına gelir. Her bir veya iki yüzyılda bir ya da iki kişi çıkar yahut çıkmaz."

2. İnsanî kemal makamına herkes ulaşabilir. Zamanımızda Hüccet b. Hasan el-Mehdi (a.s) olan vaktin kutbuna has inayet ve yardımla bu makama ulaşmak mümkündür. Ziyaret-i Camia'da şöyle geçer: " مَنْ وَحَّدَهُ قَبِلَ عَنْكُمْ / *Allah'ı birleyen, tevhidi sizden almıştır."*

3. Kapının kapalı olduğunu söyleyen bazılarının muradı belki de insanın sahasına sığınacağı bir kâmilin bulunmadığı olabilir. Eğer bu anlam kastediliyorsa onu kabul etmek mümkündür. Sadece iddianın doğruluğu üzerinde düşünmek gerekir. Tabii ki bu mana tevhit makamına ulaşamama gereğini beraberinde getirmez; çünkü cezbenin imkânı ortadan kalkmış değildir.

1- Üstad Ayetullah İzzeddin Zencanî bu beyti Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından nakleder. Anlaşıldığı kadarıyla şiir Abdulvahid b. Muhammed b. Ali b. Hureyş İsfahanî'ye aittir. bk. Sealebî, *Yetîmetu'd-Dehr*.

2- İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, dokuzuncu nemet.

4. Kim sülûkünde ve yolunda hedefini Allah'tan başkası bilir, görür ve O'ndan başkasına seslenirse İmam-ı Zaman, tevhidin dümencisi olarak ondan nefret edecektir. Kusurdan kaynaklanan cehalet ve mustazaflık hâlindeyse başka. Çünkü böyle bir kimse eğer gayretinde halis olursa, " وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا / **Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz"** [1] ayetine binaen onun elinden tutacaktır. Neden Hazret ondan nefret etmektedir? Zira o müşriktir ve hiçbir günah ve zulüm şirkten daha beter değildir. Bütün peygamberlerin sözü şudur: " إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ / **Hepinizin dönüşü Allah'adır."** [2]

4. Üstadın Tek Olduğu Vehmi

Bazı sâliklerde üstada ünsiyet ve alakanın yoğunluğu nedeniyle öyle bir tasavvur ortaya çıkar ki, sanki üstadın irtihalinden sonra hiç kimse ona yardım etmeyecek ve ona bağlılık elini uzatmayacaktır. Bu hatadır. Allah şöyle buyurur:

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا.

> **Hangi ayeti nesheder veya unutturursak ondan daha iyisini veya benzerini getiririz.**[3]

Tabii ki maksadımız, bir insan-ı kâmilin irtihalinden sonra kendisine biat edilmesi gereken başka bir kâmilin kesinlikle mevcut olacağını söylemek değildir. Bilakis söylediğimiz, vefat eden üstada ilgi ve yüceltmenin göze perde olmaması ve insanın başka bir üstadın bulunmadığını zannetmemesidir.

5. Hayattaki Üstada İhtiyaç Bulunmadığı Vehmi

Bazı sâlikler, üstadın irtihalinden sonra yardım almak için hayatta ve diri bir üstada ihtiyaç bulunmadığını ve üstadın ruhunun o âlemden onların elinden tutacağını tasavvur ederler. Bir üstadın vefattan sonra talebelerine şefkat göstermesini inkâr ediyor değiliz; fakat bu, diri bir üstada ihtiyaç bulunmadığı anlamına gelmez. Hayattaki üstat insanın hâllerini görür, bilir

---

1- Ankebût (29), 69.

2- Hûd (11), 4.

3- Bakara (2), 106.

ve anlaşılır açıklıktaki konuşmayla insanın derdine derman olur; ama vefat eden üstatla irtibat gaybî bir bağdır. Şeytanî ve nefsanî olmaması için kontrol edilmesine ihtiyaç vardır. Bu bağlantı keşif ve rüya penceresinden gerçekleştiği hasebiyle tabir ve tefsir edilmesi gerekir. Bunu da nefsinden geçmiş, Allah'a kavuşmuş ve yolun bütün detaylarını bilen bir insan-ı kâmil yapabilir. Bu bahsi Üstad *Rûh-i Mücerred*'de güzelce açıklamıştı.[1]

Merhum Muhammed Hasan Bayat Hemedanî şöyle nakleder:

> Merhum Ensarî'nin hastalık günleri benim hacca gitmek istediğim zamana denk geldi. Hacca mı gideyim yoksa üstadın yanında mı kalayım diye tereddüde düştüm. Seyyid Muhammed Hüseyin'le (Allâme Tahranî) istişare ettim ve dedim ki: "Üstad Ensarî bana hacca gitmemi ve Kâbe'nin anahtarını kendisine getirmemi emretti. (Bu cümlenin kinayeli ve irfanî manası vardır.) Şimdi bu hassas durumda ne yapayım?"
>
> Kendisi şöyle buyurdu: "Allah'a tevekkül et ve hac yolculuğuna çık; çünkü üstadının talimatını dinlemelisin." Hareketten önce Üstad Ensarî'nin yattığı odaya gittim. Hiç kimse yoktu ve Üstad da baygın görünüyordu. Başımı sinesine koydum ve derundan kendisinden yardım istedim. Dedim ki: "Sizden sonra ne yapayım?" Keşif âleminde şöyle buyurdu: "Kırk gün içinde sana üstat göndereceğim." Takvimin arkasına tarih düştüm ve Allah'ın Evine doğru yola çıktım. Araba Esedabad geçidine vardığında Üstad Ensarî'nin ruhunun semada olduğunu ve bana veda ettiğini pencereden gördüm. Bu yolculukta azığım gözyaşı oldu. Yolculuktan döndüm. Üstad konusunda istişare etmek için Seyyid Muhammed Hüseyin'in (Allâme Tahranî) yanına gitmeye karar verdim. Bunu Üstad Necabet Şirazî ile meşveret ettim. Kendisi beni teşvik etti. Tahran'a gittim ve Seyyid Muhammed Hüseyin'e (Allâme Tahranî) dedim ki: "Üstad gitti, peki şimdi bağlanmak için elimi kime uzatacağım?" Şöyle buyurdu: "Üstad Haddad'a." Ben de öyle yaptım. Sonra takvimin arkasına baktım, gördüm ki tam da kırk günlük vadenin günüydü. Dostlarıma seslendim ve dedim ki: "Gelin de Üstad Ensarî'nin lütuf, inayet ve kerametini görün."

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 40-58.

6. Cezbe Hayali

Bazı sâlikler "cezbe" hayali veya ümidiyle üstada ihtiyaçları olmadığını zannederler. Ama şundan gafildirler: Birincisi, yüz sâlik karşısında bir kişi bile meczup değildir. İkincisi, meczup olmak için bilinen bir yol yoktur. Üçüncüsü, üstatla birlikte mertebelere sülûk, cezbeyle yol katetmekten daha bereketlidir.

گرچه وصالش نه به کوشش دهند / هر قدر ای دل که توانی بکوش

Sevgilinin vuslatını çalışmayla vermezler; doğru... doğru ama, / Gönül sen yine elinden geldiği kadar çalış, çabala![1]

Bu konunun geniş açıklaması "Seferin Menzilleri" bölümünde geçmişti.

7. Kemal Vehmi

Kâmil olmayan sâlik, bazı kalbî varidat ve hâller neticesinde ya da kemale erdiğine inanıp etrafına bir grup müridin toplanması sebebiyle kemal derecesine ulaştığını zannedebilir. Bu yüzden de üstadın huzurunda bulunmaya sırt çevirebilir. Yahut başkalarının elinden tutabileceğini bile sanabilir. Bu, sâlikin müptela olması durumunda üstadın gidermek için gayret göstereceği tehlikeli afetlerdendir. Tabii ki müşkül bazen halledilebilmektedir. Merhum Seyyid Cemaleddin Gulpayeganî ve üstadı Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin daha önce nakledilen olayında olduğu gibi. Kimi zaman da müşkül halledilemez. Merhum Haddad'ın en eski talebelerinden biriyle ilgili nakledilen olayda olduğu gibi.[2]

Sülûkün Amelî Afetleri

Şimdi amelî afetlerin bir kısmını saymamızın zamanı geldi:

1. Sâlik Olmayanlara Kötümser Bakış

Sâlik Allah yolunu bir müddet katettikten sonra ruhunda, ilahî muhabbet, ibadet ve teveccühlerde kaynaklanan özel bir tazelik ve hafiflik hisseder. Bu haller ve kemalatın, bu meselelerden habersiz olan diğerlerinde bulunmadı-

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 588.

ğını bilir ve görür. Bu, onlara kötümser bakmaya sebep oluşturabilir. Bu, genellikle kibirden doğan çok büyük bir afettir. Sâlik kendini vicdanen herkesten aşağıda görmeli ve dergâh-ı ilahîde Seyyidu's-Sacidin gibi yakarmalıdır:

أَنَا بَعْدُ أَقَلُّ الْأَقَلِّينَ وَ أَذَلُّ الْأَذَلِّينَ وَ مِثْلُ الذَّرَّةِ أَوْ دُونَهَا.

> Allah'ım! Ben, en azların en azıyım ve en aşağıların en aşağısındayım, naçiz bir zerre, hatta daha da aşağısı gibiyim.(1)

Rivayette, müminin, gördüğü herkesi kendinden üstün bildiği geçer; çünkü o kişi zahir bakımından ondan daha kötü görünse bile belki bâtınında zahirdekinden daha iyi ve belki de akıbeti daha hayırlıdır.(2) Elbette ki sülûk açısından sâlikin başkalarına muamele biçiminin adabı vardır. Bu konu "Yoldaşlar" bölümünde geçmişti.

2. Zahir Ulemasına Kötümser Bakış

Ârif-i kâmil Merhum Şeyh Muhammed Baharî Hemedanî bir mektupta şöyle yazar: "İlmi ve âlimleri yüceltmelidir. Sâlikin işleyeceği ilk kusur, zahir ulemasının onun gözünde hakir ve küçük olmasıdır."(3)

Üstad Cevadî Âmulî, Sadru'l-Müteellihin'in *Esfâr*'ın mukaddimesinde avam ile fakihin marifetini aynı sayan şu cümlesinden hoşnut değildi ve şöyle derdi: "Allâme Tabatabaî de hoşnut değildi." *Esfâr*'da şöyle geçer: "Allah'a dair marifet, meadı tanıma ve ahiret yolundan maksat, avam insanların ve fakihin bildiği itikadî konu değildir."

Üstad Cevadî Âmulî şöyle demektedir: "Doğru yöntem, Efendimiz Üstad Allâme Tabatabaî'nin metoduydu. Herkese kapasitesi miktarınca tam bir edep ve ihtiramla mukabelede bulunur ve kimsenin değerini de azaltmazdı."

3. Diğer Sâliklere Üstünlük Taslamak

Bir sâlik, kıdemli olması veya hoş hâli ya da bir kısım kerametler ve makamlar nedeniyle kendini Allah yolunun diğer sâliklerinden daha üstün görebi-

---

1- *Sahîfe-i Seccâdiyye*, Dua: 47.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 1, s. 108, Şeyh Saduk'un *Hısâl*'inden nakille.

3- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 127.

lir. Bu afettir. Üstad şöyle derdi: "Kendi meclisini herkesten az ve daha aşağı gören kimse herkesten öndedir. Bu afet, kişinin üstat tarafından sâlikler topluluğundan uzaklaştırılmasına sebep olur."

4. Şeriatı Hafife Almak

Bir sâlikin duçar olabileceği sülûkün afetlerinden biri de şeriatı küçümsemesidir. Bu hafife alma birtakım bahanelerle gerçekleşiyor olabilir. Mesela öz ve asla ulaşmış olmak gibi (" خُذِ الْغَايَاتِ وَاتْرُكِ الْمَبَادِى / Sonuçları al, girişleri terk et.") veya " وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ **/ Rabbine, yakine ulaşıncaya dek ibadet et.**"[1] gibi. Oysa Allah'a ulaşmak için Seyyidu'l-Mürselin'in şeriat-ı ğarra mecrasında yol katetmekten başka yol bulunmadığından gafildir. Ârif-i kâmil merhum Hüseyinkulî Hemedanî bir mektubunda şöyle buyurur:

> Din kardeşlerimize gizli kalmasın ki, tüm hareket, sükûnet, konuşma, anlık durumlar ve diğer şeylerde Hz. Meliku'l-Müluk Celle Celaluhu'ya yaklaşmanın şer'î şerife bağlanmaktan başka yolu yoktur. Zevkiyyenin hurafeleri ile -zevk bu makam dışında iyi olsa bile- cahiller ve sufilerin tarzında -yüce Allah onları hor hakir etsin- olduğu gibi yol yürümek uzaklaşma sebebinden başka bir şey değildir. Hatta şahıs bıyıkları kısaltmamaya ve et yememeye riayet ettiğinde, Eimme-i Athar'ın (a.s) ismetine iman etmiş olsa bile Hz. Ehadiyyet'ten uzaklaşacağını anlamak zorundadır. Zikrin keyfiyetinde de, Masum önderlerden gelmiş olanlar hariç, böyle amel etmelidir.[2]

"Bıyık kısaltmamak"tan kasıt, bazı sufilerde meşhur olan, yanlış yorumlamayla Allah Resulü'nün (s.a.a) sünneti olduğunu zannederek bıyıkları kısaltmayı terk etmektir.

"Et yememek"ten kasıt, hayvanî gıdayı terk etmektir. Bundan önce "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bölümünde "sâlikin gıdasının niteliği ve niceliği" bahsinde et yemekte ifrat ve tefritin yerildiği söylenmişti. Fakat bu, mutlak manada hayvanî gıdayı terk etmek anlamına gelmez.

"Hz. Ehadiyyet'ten uzaklaşacağı" üzerine Merhum Şeyh Hasan Ali İsfahanî haşiyede şöyle yazmıştır: "Kesinlikle belli değildir." Galiba Şeyh'in kastetti-

---

1- Hicr (15), 99.

2- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 191.

ği, daha önce geçtiği gibi, eğer bir kimse zaaf ve kusur babından bıyık uzatmaya ya da hayvanî gıdayı terk etmeye inanırsa sülûktan geri kalmaz. Fakat eğer kabahat işleyerek ve inat ederek böyle yaparsa elbette Allah yolunun dışına çıkacaktır.

Evet, sülûkün riyazetleri şer'î riyazetlere münhasır olmalıdır. Allâme Tabatabaî *Risaletu'l-Vilaye*'de şöyle buyurur:

> Hiç kuşku yok İslam dini, insanın saadet ve şekavetinde rol oynayan şeyi açıklarken hiçbir küçük noktayı bile göz ardı etmemiştir. Seyr-i ilallah yolunda gereken her şeyi, büyük veya küçük açıkça ortaya koymuştur. Kendisine yararı veya zararı dokunan yola adım atan bu insandır. Yüce Allah şöyle buyurur: " وَ نَزَّلْنَا عَلَيْکَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ **/ Biz her şeyi açıklayan Kitabı (Kur'ân) sana tedricen indirdik.**" Yine şöyle buyurur: " وَ لَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِی هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ **/ Biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali zikrettik.**" Yine şöyle buyurur: " قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ **/ De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin.**" Yine şöyle buyurur: " وَ لَكُمْ فِی رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ **/ Allah'ın Resulü sizin için güzel bir örnektir.**" Bu konudaki ayetler çoktur. Şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz. Bu doğrultudaki rivayetler de tevatür seviyesindedir. Tüm bunlardan anlaşılan odur ki, herkesin kemalden hissesi dine tâbi olması ölçüsündedir. Dine tâbi olmanın da dereceleri vardır. Bazı kâmiller şöyle demişlerdir: Şer'î düsturlardan el çekmek ve dinde zikredilmemiş zor riyazetlere odaklanmak aslında zor işten kaçıp kolay işe yönelmek demektir."[1]

Şeriatın Tarikat ve Hakikatle İlişkisi

Başka bir yerde bu üç başlık ve onların birbiriyle irtibatı hakkında söz söylemiştik. Burada özetle şunu ilave edeceğiz:

Ârifler şöyle derler: Allah'a vuslat anlamında hakikat, tarikatın sonunda yer alır. Sefer-i ilallah olan tarikat ise şeriatla halisane amel yolundan başkasıyla katedilemez. Eşine az rastlanır bir ârif olan Merhum Kazî bir mektubunda şöyle buyurmuştur: "Dervişlerin tarikatıyla bir alakamız yoktur. Tarikat, fakihlerin tarikatıdır; ama ihlas şartıyla." Şu hâlde bazı eblehlerin kemalden

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *Risâletu'l-Velâye*, s. 41.

sonra şer'î talimatlarla amele ihtiyaç kalmadığı zannı, son derece yersiz bir zandır. Bunlar şeriat, tarikat ve hakikati uzay roketi gibi bir şey sanmıştırlar. Uzaya giden roketlerin üç bölümü vardır. Yükseldikten bir müddet sonra en alttaki bölüm ayrılır. Ardından biraz zaman geçtikten sonra diğer kısmı ve daha da yükselince ortadaki bölüm ayrılır. Nihayet sadece en üstteki bölüm yerkürenin atmosferinden dışarıya ulaşır ve yeryüzünün yörüngesine oturur. Bunlar sâlikin sülûktan bir müddet sonra şeriatı ve bir süre sonra da tarikatı bırakabileceğini ve hakikate ulaşıncaya kadar böyle devam edeceğini sanmaktadırlar. Habersiz oldukları nokta şudur ki, şeriat tarikat için, hatta hakikat açısından muttaki insanın takvası mesabesindedir. Nitekim Emîrü'l-Müminin Ali (a.s) onunla ilgili şöyle buyurur:

" أَلَا فَصُونُوهَا وَ تَصَوَّنُوا بِهَا / Takvanızı koruyun ki onunla korunabilesiniz.[1]

Yani onu gözetim altında tutun ve sağlam durun ki onun vesilesiyle korunabilesiniz.

Astımı olan insan, hayatta kalabilmek için spreyini muhafaza etmelidir. İnsan, hayatını sürdürebilmek için kalpte atak tehlikesine karşı dilaltı hapını daima yanında bulundurmalıdır. Sâlik insan da şeriatı koruyarak tarikatını, hata ve sapmadan selamette tutar ve hakikate ulaşır. Hakikate ulaştıktan sonra da şeriatla amel etmeyi sürdürerek şükrünü eda etmelidir. Üstad bu konuda *Lübbü'l-Lübâb*'ta Allâme Tabatabaî'nin sözünden hareketle şöyle der:

> Anlaşılması gereken şu ki, seyrü sülûkün başlangıcından son merhaleye kadar sâlik tüm işlerde nurlu şeriata tâbi olmalı ve iğne ucu kadar bile şeriatın zahirinin dışına çıkmamalıdır. Sülûk iddiasında olup da takva ve veraya uymayan, şer'î ve ilahî ahkâmın tümüne tâbi olmayan ve hak şeriatın sırat-ı müstakiminden iğne ucu kadar bile olsa sapan birini görürsen onu münafık kabul et. Bir mazeret veya hata ya da unutkanlık sebebiyle sâdır olursa başka. Bazılarından işitilen, yüksek makamlara ulaştıktan ve rabbanî feyizlere eriştikten sonra sâlikten şer'î teklifin düştüğü sözü büyük bir yalan ve iftiradır. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.a) varlıkların en şereflisi ve yaratılmışların en mükemmeli olduğu hâlde hayatının son anlarına kadar ilahî ahkâma tâbi ve bağlı kaldı. Dolayısıyla bu anlamda teklifin düşmesi yalan ve bühtandır.

1- *Nehcu'l-Belâğa*, Hutbe: 191.

> Evet, onun için bunu konu edenlerin kastetmediği başka bir anlam gösterilebilir.[1]

Aynı şekilde Üstad kitabın mukaddimesinde şöyle buyurur:

> Sadece manaya inanan ama güzel ameller ve şer'î ibadetlere uymaktan uzak olanlar, hakikî muhtevadan ne kadar da kenardadırlar, hakikatten mecaza ve gerçekten hayale saplanmışlar demektir. Oysa Allah'ın nuru imkân âleminin tüm mazharlarına sirayet etmiş ve cari değil midir? Öyleyse neden bedeni ibadetlerden muaf tutalım, bu cüz'i âlemi ilahî nurların tecellisinden tatil edelim ve vuslat, asıl, öz, kalbî ibadet lafızlarıyla yetinelim? Bu, tek taraftan ibadet değil midir?[2]

Bu temelde Merhum Kazî gibi bir ârif-i kâmilin farzlar ve haramlardan müstehaplar, mekruhlar ve adaba varıncaya dek şaşırtıcı derecede şeriata ne kadar bağlı olduğunu görüyoruz. Âdeta şeriatın sahibi karşısında kendisinde hiçbir irade yokmuşçasına...

Merhum Kazî'ye karşı olanlar onun şeriata bu bağlılığını yalanlayamadıklarından niyetini sorgulayarak, "Sufilik yapıyor ve şeriata önem vermiyor. Bu işleri de insanları kandırmak için yapıyor." derlerdi.[3]

Merhum Kazî'nin oğlu Seyyid Muhammed Hasan, babası hakkında bu fakire şöyle nakletti: "Babam dedi ki: Her sâlik, sülûkün başlangıcında üç şeyi iyice öğrenmelidir; taklit ettiği müçtehidinin fıkıh risalesini, Kur'ân-ı Kerim hatmi, sadr-ı İslam tarihi."[4]

5. Sırrı İfşa

Merhum ârif-i kâmil Şeyh Muhammed Baharî sırrı tarif ederken şöyle der: "Sırdan maksat, bir taifenin bilmediği konudur. Eğer onlara aktarırsan ya iptal olur ya da akidelerinin bozulmasına yol açar, velev mealen olsun. Bu, şahıslara ve beldelere göre farklıdır."[5]

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 52.

2- age, s. 11.

3- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, birinci bölüm.

4- Conk, sayı 1, bu fakir, Nokta: 119.

5- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 119.

Sırları ifşa sülûkta küfür hükmündedir ve öncelikli zararı sâlikin kendisine dokunur. Bazen de bu zarar, darağacına gitmek olur.

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند / جرمش آن بود که اسرار هویدا می کرد

Pir-i mugan dedi ki: Darağacının kadrini yücelten dostun / Suçu şuydu… Sırları açığa vurmak.[1]

Sırları ifşa afeti nedeniyle, hatta bir sırrı ifşa etme yüzünden sülûktan olan sâlik hiç az değildir. Üstad sırrı gizleme konusunda şöyle yazmıştır:

> Bu, sülûkün çok önemli şartlarındandır. Bu yolun büyükleri bu şarta büyük ihtimam göstermiş ve şakirtlerine önemli tavsiyelerde bulunmuş, hatta nasihat vermede mübalağa etmişlerdir. İster amel, virtler ve zikirlerde olsun ister varidat, mükaşefe ve hâllerde. Takiyyenin mümkün olmadığı ve sırrı ifşanın yakınlaştığı durumlarda bile tevriyeyi lazım ve düstur saymışlardır.[2]

Üstadın ifadesinden, sırrın, hâlleri, makamları, virtleri ve keşifleri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Hatta bu fakirin görüşüne göre sır, sâlik kişilerle ve üstadın kendisiyle sülûk irtibatlarını da kapsar. Bunların hepsinin gizli tutulması gerekir. "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde sırrı saklama hakkında malumat geçmişti.

6. Keşif, Keramet ve Makamlara Gönül Vermek

Sülûkün tehlikeli afetlerinden biri de hâllere, makamlara, keşiflere ve kerametlere hayranlıktır. Bu afet "dar görüşlülük" veya "maksadı yolun yarısındaki menzille karıştırma" ya da "yerinden fırlama" gibi durumlardan kaynaklanmaktadır. "Seferden Önceki Talimatlar" bölümünde bu konudan bahsetmiştik. Burada bu kadarıyla yetiniyoruz.

7. Yerinden Fırlama

Bazı varidatlar oldukça ağırdır ve kimi zaman öyle fevkalade bir genişleme meydana getirir ki normal hâli sâlikten alır. Bazı sâliklerden, bir kısım durumlarda varidenin şiddetinden bir süre sokakta çarşıda raksettikleri nakle-

---

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 131.

dilmiştir.[1] Bazen de şiddetli bir hüzün, keder ve içe kapanma ortaya çıkar. Sâlik varidat karşısında vakar, sükûnet, güven ve normal hâlini korumalıdır. Boş bir kadehle mest olmamalı, olduysa da en azından kötü sarhoş olmamalıdır. İrfan üstatları, varidat karşısındaki tahammülleri iyi olan sâlik grubunu çok överlerdi. Normal hâli kaybetmeyi "yerinden fırlama" şeklinde ifade etmişlerdir. Yerinden fırlamak sırları ifşa etmeye zemin de oluşturabilir.

İbn Fariz Mısrî muhabbet şarabı hakkında şöyle der:

ولو نَضَحوا منها ثَرى قَبْرَ مَيّتٍ / لَعادت اليه الرّوح وانتعَش الجسم

Ölmüş toprağa bir yudum muhabbet döksen / emin ol dirilir ve bedeni dans etmeye başlar.[2]

بر سر تربت من با می و مطرب بنشین / تا به بویت ز لحد رقص کنان بر خیزم

Mezarımızın başında şarapsız, çalgısız oturma da seni görmek ümidiyle, / senin kokunla mezarımdan raks ederek kalkayım.[3]

Ölmüş olan muhabbet şarabından dansa kalkıyorsa, varidatın ilahî rahmeti gözleyen sâlikten, sarsılmama nasıl beklensin? Elbette ki zordur, ama bir çare de yoktur.

"Yerinden fırlama" uzak durulması gereken bir afet veya afetin kaynağıdır. Sa'dî'nin ifadesiyle:

دریای فراوان نشود تیره به سنگ / عارف که بجنبد تُنُکاب است هنوز

Engin deniz, taş atmakla bulanmaz. / Gücenen bir ârif, henüz sığ sudur.[4]

8. Sülûkün İnceliklerine Dikkat Etmeme

Üstad derdi ki: "Sülûkün detayları ve incelikleri vardır. Zikri herkes söyleyebilir." Evet, sülûk-i illallah, Allah yolunu katetmektir; kıldan ince, kılıçtan keskindir. Sülûkün incelik ve nüktelerine riayet, sülûka has ince zekâ ister.

1- *Dîvân-ı İbn Fâriz*, Mukaddime.

2- *Dîvân-ı İbn Fâriz*, s. 180.

3- *Dîvân-ı Hâfız*.

4- Sadi, *Gülistân*, ikinci bab.

Üstad "Sâlik zeki olmalıdır." derdi. Bu zekâ, bazen dünyanın en uyanıklarının bile habersiz olduğu kendine has bir zekiliktir. Kimi zaman bazı sâlikler önemsiz işler üzerinde durur ve çok önemli işlerden habersiz kalırlar. Üstad, talimatlar verdiği ilk sohbette konuşması sırasında şöyle demişti: "Toplantılara, sohbetlere ve vaizlerin vaazlarına gitmekten kaçının. Hatibinin Allah için konuştuğunu bildiğiniz meclisler hariç. Hadiste, ' مَنْ أَصغٰى إِلٰى نَاطِقٍ فَقَد عَبَدَهُ / *Kim birisini dinlerse ona tapmış olur.*'[1] denmiştir. Onca zahmete rağmen bir yere ulaşamamış çoğu kimse, bu incelikli noktalara riayet etmediği için öyledir."

Merhum Gulam Hüseyin Sebzivarî'nin (arif-i kâmil Merhum Ensarî Hemedanî'nin en seçkin talebelerinden) vefatından sonra Üstad şöyle buyurdu: "Üstad Sebzivarî yol almış sâlikti ve inceliklere önem verirdi. Mesela kendisinin çocuğu yoktu, ama bu onun için mesele olmadı. Dostlarının büyük ısrarına rağmen tekrar evlenmedi ve kendisini nesli kesilmiş hâlde bıraktı. Hâlbuki insan fıtratı itibariyle geriye bir nesil bırakmak ister. Bunun sırrını kimseye de anlatmadı, fakat bendeniz biliyordum. Sırrı şuydu ki, eşi seyyide idi ve tekrar evlenmesi durumunda hüzünlenirdi. O da Fatıma-i Zehra'nın (a.s) hürmetine riayet nedeniyle nesilsiz kalmaya göz yumdu." Üstad devamında şöyle dedi: "İşte bu inceliklere dikkat etmek insanı ilerletir."

9. Niyetin Değişmesi

Sâlik-i ilallah için niyet Allah'tan başkası değildir. Allah yolu, zatta hulusa ulaşmak için amelde ihlas yoludur. Sâlik, muhlas olmak için çabalayan bir muhlistir. Bu niyet sâlikin sülûkü boyunca sülûkün sonuna kadar yerinde kalmalıdır. Sülûkün afetlerinden biri de bu niyetin değişmesidir. Şu şekilde:

1. Bazen sâlikin amellerinin menşei "nefsanî hazlar"dır. Bu hazlar nuranî olsa bile nuranî perdelerdir. Amelin kaynağı Hakk'a yakınlaşma olmalıdır, nefsin hazzı değil. Ârif-i kâmil Merhum Seyyid Haşim Haddad şöyle buyururdu:

> Güzel işlerin çoğu nefsin hazlarındandır; çünkü nefis onlardan tat alır. Bazı sâliklerin oluşturduğu ve şiir okuduğu meclisler çoğunlukla nefsin hazlarına ait olanlardır. Gerçi manevî haz alırlar, ama nefsin hazzıdır. Çoğu virt ve zikri insanlar nefsanî niyetle ve onun hazzı için

1- Muhammed b. Yakub Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 6, s. 434. "Konuşmacının konuşmasına kulak kabartan, âdeta ona ibadet etmiş gibidir."

> yaparlar. Manevî ve ruhanî rüyalar görmeyi istemek de nefsin hazlarındandır. Keşifleri talep etmek, gayp âlemiyle bağlantı ve kalbe malumat gelmesi, hava, su ve ateşten geçmek, kâinatın maddeleri üzerinde tasarruf, hastalara şifa vermek, bunların hepsi nefsin hazlarıdır.[1]

2. Bazen sâlikin amellerinin nedeni nefsi güçlü kılmayı istemektir. Allah yolu fena yoludur, hakikî irfan ile sapkın tasavvuf arasındaki asli farklardan biri de budur. Münharif sufi nefsini güçlendirmenin peşindedir, nitekim dinsiz Hindu riyazetçiler de aynı hedefin peşindedirler. Bu büyük bir afettir. Allah yolu, kaybetme yoludur. Her şeyi ihlasla sunma ve mahbubun yüzüne feda etme yoludur. Sâlikin şöyle dediği yoldur:

> این جان عاریت که به حافظ سپرده دوست / روزی رخش ببینم و تسلیم وی کنم
>
> *Sevgilinin Hafız'a ariyet olarak verdiği bu canı da / Bir gün yüzünü görüp ona teslim edeceğim.*[2]

Nefsi güçlendirmenin peşinde olunduğu bir yol değildir ki bu vesileyle bir iş yapsın. Mesela gayptan bir haber verse, bir kimsenin nefsini çağırsa, birisi üzerinde tasarrufta bulunsa, suyun üstünde yürüse, tayy-i arz yapsa vs. bunların hepsi kendiliğinden meydana gelir ve insanın varlığındaki cevheri o yolda harcamaktan daha aşağı bir şeydir. Hatta bu işlerden bazısı belli bir zamanda ve belli bir yoldan uygun olmayabilir ve verilmeyebilir. Daha sonra başka bir yoldan verilir.

Büyük sâlik Merhum Muhammed Hasan Bayat Hemedanî bu fakire şöyle demişti:

> Bir gün oturuyordum, kulağımın dibinde dendi ki: "Kalk, Üstad Ensarî'nin kapısına git. Kapıyı çal, eşi gelecek, ona de ki: 'Üstad ile işim var.' Diyecek ki: 'Evde yok.' De ki: 'Hayır, evde; evin yukarıdaki odasında.' Ona seslen, önemli bir işin olduğunu söyle. Üstad Ensarî geldiğinde ona de ki: Bu yoldan size vermek istenmediğini, daha sonra başka yoldan verileceğini size söylemem istendi." Kalktım, Üstad Ensarî'nin kapısına gittim. Hanımı "Evde yok." dedi. "Var." dedim ve yerini söyledim. Bir süre sonra Üstad Ensarî geldi. Meseleyi anlayınca,

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 189, özetle.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

> "Olur, kabul ediyorum" dedi. Sordum: "Efendim mevzu neydi?" Şöyle anlattı: "Bir virdin kıymetli bir nüshasını bulmuştum, bir erbain idi, neticesi de tayy-i arzı elde etmekti. Bugün 39. gün. Seni memur ettiler, ben de kabul ediyorum ve devam etmeyeceğim."

Merhum Bayat şöyle buyurdu: "Daha sonra kendisinde tayy-i arz melekesinin hâsıl olduğuna dair çok sayıda şahit gördük. Hatta bazı talebeleri de bu dereceye ulaşmışlardı. Mesela Seyyid Taki Müşir, bir keresinde Meşhed'de beni de tayy-i arz ile Hâce Rebi'den kendi evine getirmişti."

3. Bazen alışkanlık, sülûk amellerini yerine getirmenin menşeidir. Tabii ki iyi işleri âdet edinmek beğenilen bir şeydir. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir rivayette, "عَوِّدُوا اَنْفُسَكُمُ الْخَيْرَ / *Kendinizi hayırlı işe alıştırın.*"[1] talimatı verilmiştir. Ahlak uleması da övülen huyu nefsanî meleke kabul eder ve şöyle derler: Cesaret, adalet, fedakârlık, affetme vs. melekesi övülmüştür. Ama mesela belli bir durumda nefisteki melekeden kaynaklanmaksızın kişiden sadır olan her cesaretli iş de değil.

Âdet edinmek esas itibariyle Allah'ın büyük nimetlerindendir ve beşerin hayatı ona dayanır. Farz edin, bir kimsenin sürücülük alışkanlığı yoksa hep kaza yapar. Fakat burada bir nükte vardır; sâlikin amellerinin menşei alışkanlık olmamalıdır. Bilakis ameli Allah için yapmalıdır. Gece namazı kılmalı, ama âdet hâline getirdiği ve kılmazsa eksiklik hissedeceği için değil. Aksine Allah'a aşk ile sadece ve sadece Allah için... İbn Sina, âriflerin makamlarına dair yazılmış *İşarat*'ın dokuzuncu nemetinde şöyle der: "İrfanı irfan için isteyen kişi müşriktir ve tevhidine halel gelmiştir."

Bütün istek ve niyetlerin ilahî olması dikkat çekici bir rivayeti hatırlatmaktadır. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

> Bir defasında bir ihtiyacım vardı. Oturdum dua ettim ve Allah'a seslendim. Allah bana öyle bir karşılık verdi ki ihtiyacımı unuttum. Böyle bir ilahî karşılık, insan neyi isterse istesin, cennet bile olsa ondan üstündür.[2]

Bundan önce bu konuda İmam Seccad'dan (a.s) başka bir rivayet nakletmiştik.

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 46, s. 244.

2- *Misbâhu'ş-Şerîa*, s. 134, bab: 62, dua hakkında.

10. Menzili Maksatla Karıştırma

Allah yolunun menzilleri çoktur; ama maksat bir tektir. O da Allah'a ulaşmaktır. Sülûkün afetlerinden biri de insanın yolun yarısındaki menzili yolun sonundaki maksatla karıştırmasıdır. "Seferin Menzilleri" ve "Seferin Maksadı" bölümlerinde bu konudan bahsetmiştik. Sâlik, Hâfız gibi hâl ve söz diliyle hep şöyle demelidir:

دست ازطلب ندارم تا کام من بر آید / یا جان رسد به جانان یا جان ز تن در آید

Muradıma erişinceye kadar aramaktan el çekmem... / Ya ten sevgiliye ulaşır, ya can tenden çıkar!

11. Üstadın Birden Fazla Olması

Üstadın birden fazla olması sülûkün küfrü sayılmıştır. Yani sâlik aynı anda iki veya daha fazla üstadın terbiyesi altında olamaz. Merhum Haddad şöyle buyururdu:

> Üstad tevhid makamına sahip olmalıdır ve insanın aynı anda birden fazla üstadı olamaz; ama o vefat ettikten sonra yine tevhit makamındaki bir başka üstada müracaat edebilir. İki üstat seçen kimseler ondan da, bundan da talimat alır veya her ikisiyle de irtibatta olurlar. Tıpkı iki tabibe birlikte ve aynı anda başvuran hasta gibi. Bu işin sonu felakettir. Dinen de aklen de gözlem bakımından da yerilmiş bir şeydir. İki üstat seçen kimseler iki yuvası olan güvercinler gibidirler. Bu güvercinler ne kadar çok uçarlarsa uçsunlar, ne kadar hızlı olurlarsa olsunlar, saatlerce gökte aç susuz uçabilseler de asla kıymeti yoktur; çünkü kimse onları satın almaz; zira bilir ki onları en düşük fiyata satın alsa bile yine de dolandırılmış sayılır. Bunun sebebi, tek başına uçması ve başka bir yuvaya da konabilmesidir. Bu durumda sahibinin bütün zahmetleri ve çektikleri heder olacaktır.[1]

Evet, sâlik şunları yapabilir:

1. Aynı anda iki üstattan biri diğerinin uzantısı şeklinde istifade edebilir. Bu, kâmil üstadın, kâmil olmayan talebesine kendi gözetimi altında yardımcı

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 487.

olma izni vermesi durumunda geçerlidir. Bu yardım genellikle belli merhalelere kadardır ve sonra başlangıç seviyesindeki talebe kâmil üstadın yolunu tutar. Bir kişinin eğitimini Merhum Melikî Tebrizî'ye bırakan Merhum Molla Hüseyinkulî'nin hikâyesi böyledir. O kişi Merhum Molla Hüseyinkulî eliyle tecerrüd-i nefse ulaşmıştı.[1] Yine Seyyid Cemaluddin Gulpayeganî'nin hikâyesi de böyledir; Merhum Şeyh Ali Muhammed Necefabadî'nin[2] gözetimi altındaydı. Sonra Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin yanına gitti. Bu iki öyküye daha önce değinmiştik.

2. Bir irfan üstadına itaat ederken aynı zamanda bir veya birkaç ahlak üstadından da yararlanabilir; çünkü ahlak üstadına itaat lazım değildir; ama irfan üstadına itaat gerekir.

3. Bir irfan üstadından istifade edebilir ve diğer üstatlardan refakatçi olarak ve hâllere müşahede için nasiplenebilir. Örneğin, Merhum Kazî -Allah makamını yüceltsin- ârif-i kâmil Merhum Seyyid Ahmed Kerbelaî'nin sülûkta talebesi ama aynı zamanda âbid ve zâhid Merhum Seyyid Murtaza Keşmirî'nin de refakatçisi idi.[3]

Üstad da Necef'te Merhum Allâme Tabatabaî ve Merhum Şeyh Abbas Koçanî'nin talebesiydi, ama merhum Seyyid Cemaluddin Gulpayeganî'ye de refakat ve yarenlik ediyordu.

4. Üstad-ı kâmilin emriyle başka bir üstad-ı kâmilin gözetimi altına girebilir ve bir süre orada bulunabilir. Nitekim Merhum Üstad, Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın emriyle birkaç yıl Merhum Ensarî Hemedanî'nin huzurunda bulunmuştu. Bu işin sırrını Üstad *Rûh-i Mücerred*'de açıklamıştır.[4]

Bu dört durum dışında sâlik aynı anda birkaç üstattan yararlanamaz. Sâlikin Allah yolunda birden fazla üstada meyledebileceği, ama bizim bunu afetlerden biri saymamızın doğru olup olmadığı sorulabilir.

1- age, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 33.

2- Bu ârif fakih Necef'te "kedi ahundu" olarak meşhurdu. Evlenmedi. İlim medresesinde talebelerle yaşardı. Bir keresinde bir yolculuktan sonra birkaç kedi odasını yuva yapmıştı. Onları dışarı çıkarmadı. Bu onun şöhreti oldu.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 29

4- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 488.

Bunun cevabı şudur ki, yolun bazı duraklarında sâlikte bu eğilim veya vehim ortaya çıkabilir.

Üstad şöyle yazar:

> Sâlik seferin başlangıcında kendinde beklenenden fazla heyecan ve şevk bulabilir. Yahut yolun yarısında cemalin suret tecellileri sırasında kendisinde fazlasıyla aşk ve heyecan hissedebilir. Bunların tesiriyle de çok sayıda ibadî ameli eda etmeye karar verebilir. Bu nedenle çoğu vaktini dua ve yakarışa sarf edebilir, her amele el atabilir, herkesten bir kelime öğrenebilir, her ruhanî gıdadan bir lokma alabilir. Bu tarz bir amel, faydalı olmamasından öte zarar da verecektir.[1]

Merhum Muhammed Hasan Bayat Hemedanî'nin bu konudaki hikâyesi dinlemeye değerdir. Kendisi bu fakire şöyle anlatmıştı:

> Bir grup dostumuzla birlikte ârif-i kâmil Merhum Ensarî'nin huzurunda Irak'a doğru Masum İmamların ziyareti için yolculuğa çıktık. Bir gün bir yerde bir yere arabayla gitmek istedik. Ben biraz geç kaldım. Arabanın birinci katı dolmuştu. Mecburen ikinci kata çıktım ve oturdum. Âdeta mutlak nur olan bir seyyid gördüm. Geldi, yanıma oturdu ve benimle sohbet etmeye başladı. Bana verdiği tavsiyeler içinde gece uyumadan önce altı müsebbihatı[2] okumak da vardı. Gideceğim yere vardığımda önce birinci kattaki insanlar indi. Biz daha geç indik. Arabadan indiğimde Merhum Ensarî ve dostların bir kenarda beni beklediklerini gördüm. Yaklaştığımda dedi ki: "Maşallah, bunca nuru nereden getirdin?" Anlattım: "Efendim, yanıma âdeta imam gibi bir seyyid oturdu. Mutlak nur gibiydi. Mutlak safa." "Onu tanıdın mı?" dedi. "Hayır" dedim. Şöyle buyurdu: "O, irfan üstadı Kazî idi." Sonra "Sana bir şey söyledi mi?" dedi. "Evet." dedim, "Bana bazı talimatlar da verdi." Üstad Ensarî dedi ki: "Peki onlara amel edecek misin?" Dedim ki: "Efendim ben şu an sizin yanınızda, sizin hizmetinizdeyim. Bana ne buyurursanız ben ona amel ederim." Şöyle cevap verdi: "Aferin!"

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 106.

2- Kastedilen, Kur'ân'ın "سَبَّحَ" ,"يُسَبِّحُ" ve "سَبِّحْ" ile başlayan altı suresidir. Yani Hadid, Haşr, Saff, Cum'a, Teğabun ve A'lâ. Gerçi A'lâ'nın müsebbihattan olup olmadığında ihtilaf vardır. (bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Mihr-i Tâbân*, s. 156).

Evet, çok sayıda üstat yolun afetlerindendir. Bazı sâliklerin yakasına yapışır ve çok zararlıdır. Bu durumdaki sâlik, ne buraya ne oraya yâr olmuş iki yuvası bulunan güvercin gibidir.[1]

12. Talimata İtaatsizlik

Üstada göre gözden düşmenin ve uzaklaştırılmanın üç etkeni:

Üstad şöyle buyururdu: Uzaklaştırılan ve Allah yolundan çıkan dostlarımız için üç etkenden biri veya birkaçı uzaklaştırılmalarına neden olur:

1. Kendini diğer dostlardan üstün görmek. Üsdad tekrar tekrar derdi ki: "Bu yolda kendisini tüm arkadaşlarından aşağı gören en önde olandır."

2. Yabancılar ile birlikte olmak, onlarla oturup durmak. Daha önce "Yoldaşlar" bölümünde sâlikin sülûk ehli almayan yabancılarla ilgili vazifesini beyan etmiştik.

3. Sülûk talimatlarına asilik. Tabii ki genellikle sâlikler az ya da çok asilikten uzak olmaz ve üstada hoşgörülü davranırlar. Fakat bazen haddi o kadar aşarlar ki, kalben veya haricen onları uzaklaştırmaktan başka çare kalmaz. İtaatsizlik durumlarına dair yol dostlarının hatırlatmaları faydalı ve işlevseldir.[2]

13. Üstatla İlgili Mübalağa

İyilere aşk, iyiliklere aşktır. Allah dostlarına aşk, tevhit ve velayete aşktır. Ârifler, "Sâlik ‘üstatta fena' bulmalıdır." derler. Böylece kesin itaat ile nefsin tehlikeleri ve dar geçitlerinden geçebilecektir. Kendi ifadeleriyle, sâlik, üstadın elinde "gassalın (ölü yıkayanın) elindeki ölü gibi" olmalıdır.

Üstad şöyle buyururdu: "Seyyid Haşim Haddad, Merhum Kazî'ye o derece teslim olmuştu ki, Üstad Kazî'nin talimatlarından bir tekinin bile ihmal edilmesini muhal görüyordu."

Üstad da kendi üstatlarıyla ilgili olarak böyleydi. Tahran'da yaşamayı tasavvur bile edemezdi; ama üstadı Merhum Ensarî Hemedanî'nin, Tahran'da bulunmasının daha iyi olacağına ilişkin görüş beyan etmesiyle birlikte he-

---

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 487.

2- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 588.

men Necef'ten Tahran'a geldi ve yaklaşık yirmi beş yıl orada kaldı. Şöyle buyururdu: "Yaklaşık yirmi beş yıl Tahran'da yaşadım. Bir kez olsun bundan memnun olup olmadığım aklıma bile gelmedi. Sadece üstadın emrine teslim olmayla ilgilendim." Sonra eklerdi: "Bu yola aşina olduktan beri kendimizden hiçbir iş yapmadık. Ne yaptıysak talimata göre yaptık."

Evet, bu itaat, teslim ve aşkın afeti, kaçınılmaz biçimde şathiyatla sonuçlanacak üstat hakkındaki bir tür mübalağa olabilir. Bu mübalağanın bir örneğini Şeyh Attar'ın *Tezkiretu'l-Evliyâ* kitabında görüyoruz. Gulat ve aşırılık, Masumlar (a.s) hakkında bile caiz değildir. Bir rivayette geçtiğine göre bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzurunda, kendisi hakkında gulat kokusu alınan bir söz sarf edildi. İmam hemen secdeye kapandı ve Yüce Rabbinin huzurunda boyun eğerek alnını toprağa buladı.[1]

Esas itibariyle Eimme-i Athar'ın (a.s) imamet meselesinin başından beri mücadele ettiği şeylerden biri, gulat inanç sahipleriyle mücadele olmuştur. Gulat inançlılar, kırmızı çizgilere riayet etmeyen, sınırları çiğneyen ve hiç anlamayan kimselerdir:

سیه رویی ز ممکن در دو عالم / جدا هر گز نشد و اللّـه اعلم

Yüzü karalık ve âcizlik mümkün varlıktan iki âlemde / Ayrı asla olmadı vallahu a'lem.[2]

Yahut bilmezler ki:

ز احمد تا اَحد یک میم فرق است / همه عالم در این یک میم غرق است

Ahmed'den Ahad'a bir mîm fark var / Tüm âlem de bu bir tek mîmde müstağraktır.[3]

Allah rahmet etsin, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu, hatiplerden birisi onun yanında onunla ilgili mübalağa edince öyle bir çıkışmıştı ki ona ve diğerlerine sert tedip olmuştu.

1- Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulum, *Risâle-i Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, s. 146.

2- Şeyh Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*.

3- age.

14. Şathiyat

Sülûkün meşhur afetlerinden biri de şathiyata bulaşmaktır. Bu afet, öyle meşhurdur ki bazıları bundan başkasını bilmezler. İbn Arabi "şath"ı şöyle tarif etmiştir: "Eblehlik ve iddia kokusu veren sözdür. Elbette hakikî ârifler-den az sâdır olur."[1]

Gazalî daha belirgin söylemiştir: "Dile dökülen ve dilin de madeninden kay-naklanan vecd ve heyecan hâlini bildirdiği iddialı söz."[2]

Hülasa, "şath"ın menşei, ağır varidat veya kemal eksikliği karşısında "yerin-den fırlamak"tır. Kâmilden şathiyat sâdır olmaz.[3] Mutlak fakirliğini müşa-hede etmiş olan kâmil nasıl iddiada bulunsun? Elbette ki avamın anlayama-yacağı, hatta sâlik ve ârif olmayanın da nüfuz edemeyeceği yüksek konular vardır. Rivayette de bu mesele belirtilmiştir; fakat iddia kokusu taşıyan şat-hiyatlı konular farklıdır.

15. Kemalden Önce Yardımcı Olma

Allah yolunun afetleri arasında kemale ermeden önce yardımcı olmaya kalkmak da vardır. Kâmil olmayan kişinin birisinin elinden tutmaya hakkı yoktur. İnsan-ı kâmilin emri veya izni ya da onun gözetimi altında olma hâli başka. Şair şöyle der:

ذات نایافته از هستی بخش / کی تواند که شود هستی بخش

Varlıktan nasibi olmayan bir zat / Nasıl olur da varlık bahşedebilir?

Merhum Şeyh Hasan Ali İsfahanî'nin ifadesiyle sadece feyiz alan bir insan feyiz veren biri olamaz. Nice sâlik, kişilerin zihnini okuma gücü veya biri-lerinde bir tür manevî hâl meydana getirme kudreti gibi kemalleri bulunca insanlara artık el verebileceğini ve onları yola çıkarabileceğini zanneder! Bu, çoğu kimsenin müptela olduğu çok tehlikeli bir afettir. Nefislerimizin şerrinden Allah'a sığınırız.

1- Enver Fuad Ebi Hüzzam, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 104. bk. Seyyid Muham-med Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 467.

2- Enver Fuad Ebi Hüzzam, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 104.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 461.

Merhum Haddad, kâmil olmayan, ama buna rağmen sülûk yolunda birilerine yardımcı olmaya çalışan ve talebelerini şikâyet eden birine şöyle buyurmuştu: "Kusur talebelerinde değil. Kusur sende. Yemyeşil bahçenin kapısını gösterip onları cezbettin; ama eve girdiklerinde yiyecekleri gıdanın yükümlülüğünü üstlenmiyorsun... Üstat önce kendini azat etmelidir. Sen şu anda engelsin. Ayrıca senin de engelin var. Bir kulu nasıl azat edebilirsin?"[1]

Birkaç Şüpheye Cevap

1. Üstad derdi ki (başka dostlarının da sözlerinde görülmüştür): Eğer Allah aşkı bir kimsenin vücuduna geldiyse bu aşk onu kemale ulaşmaya götürür ve yakar. Soru şudur: Aşk burakıyla mesafe kateden yol almış kimi sâlikler nasıl olur da sülûk afetiyle yolda kalır ve kemale eremezler?

Cevap: Anlaşıldığı kadarıyla kastedilen şudur ki, yanmak ve kemale ulaşmak için aşk gerekli şarttır, kâfi ve yeterli şart değildir. Bunun şahidi, aşk dışında diğer çoğu işin şart olmasıdır. Mesela Üstada göre "seferin kılavuzu" ve üstadın varlığı kemale ulaşmanın şartıdır.[2] Rehber olmazsa aşk doğru yönlendirilemez.

2. Acaba sâlik bir üstadın terbiyesinden başka bir üstada gidebilir ve onu kendine rehber yapabilir mi?

Cevap: İkinci üstadın kemale erdiği ve birinci üstadın kemalden yoksun olduğu yahut ikinci üstadın daha kâmil olduğu durumunda bu intikal lazımdır. İki üstadın eşit olduğu durumda arzu edilen bir şey değildir. Üstad, Merhum Seyyid Haşim Haddad'a ulaştıktan sonra onun bütün mevcutların en üstünü olduğundan emin oldu. Bu nedenle yükünü onun eşiğine indirdi. Şöyle demişti: "Bir gün Tahran'da Allâme Tabatabaî'ye -Allah makamını yüceltsin- sordum: 'Zatın tecellisi neticesinde isim ve sıfatların perdelenmesi sizin için nasıl meydana geliyor?' Şöyle buyurdu: "Maksat?' Arz ettim: 'Bir soruydu.' Buyurdu ki: Ara ara olur. Devamlı değildir. O sıralar Kerbela'dan Merhum Haddad'ın huzurundan yeni dönmüştüm. Kendisi uzun süredir o makamda (zatın tecellisi neticesinde isim ve sıfatların perdelenmesi) bulunuyordu."

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 486.

2- age, s. 428.

Üstad şöyle dedi: "Bu yolda bendeniz dört kişiden istifade ettim ve üstatlarım idiler: Allâme Tabatabaî, Şeyh Abbas Hatıf Koçanî, Şeyh Muhammed Cevad Ensarî Hemedanî ve Şeyh Haşim Haddad. Elbette ki Merhum Haddad başka bir şeydi. Esfâr-ı erbaasını tamamlamış ve tevhitte erimişti. Eşine az rastlanır, hatta belki eşsiz bir ârifti." Sonra ilave etti: "Tabii ki Merhum Ayetullah Seyyid Cemal Gulpayeganî'den de çok nasiplendim; fakat üstat olmayı kabul etmedi."

3. Afetleri çeşitlendirirken bazı afetlerin tedavi edilemeyeceği söylendi. Soru şu ki, bir afetin tedavi edilememesi nasıl mümkün olabilir?

Cevap: Bu tür afetlerin tedavisi defedilmesidir. Yani üstat, sâlik talebe itaatkâr olduğu takdirde onu öyle bir seyrü sülûka sokar ki, asla böyle bir afete yakalanmaz; çünkü bulaşıldığı takdirde çıkışı imkânsızdır.

Üstad "şefkat ve hoşgörü" başlığı altında şöyle yazar: "Bu, sâlik-i ilallah olanın riayet etmesi gereken en önemli işlerdendir. Çünkü bu işte en küçük bir gaflet, sâlikin terakki ve seyrini engellemesine ilaveten, seferin tamamından ebediyen yasaklanmasına sebep olabilir."[1] Daha sonra yaptığı izah okumaya değerdir.

4. Acaba sâlik, bir üstattan nasiplenemeyip başka bir üstat tarafından elinden tutulma durumuyla karşılaşır mı?

Cevap: Üstadın yanından uzaklaştırması kalbinin sâlike kapanmasından kaynaklanıyorsa sâlik artık asla ilerleme kaydedemez. Fakat eğer kalbi kararmaksızın başka bir sebeple onu uzaklaştırdıysa başka bir üstat vasıtasıyla elinden tutulabilir. Üstad şöyle anlattı: Merhum Kazî'nin yakınlarından biri Tebriz'den Necef'e geldi. Merhum Kazî'nin huzuruna müşerref olduğunda dedi ki: "Efendim, size çok fazla muhabbetim ve bağlılığım var. O yüzden henüz hareme bile gitmedim ve huzurunuza geldim." Merhum Kazî çok rahatsız oldu. Onu dışarı çıkarıp şöyle buyurdu: "Git; çünkü artık bizden hiçbir nasibin yok." Ben o şahsın cahilce bir iş yaptığına ve bunun da Merhum Kazî tarafından gelecek feyzin kesilmesine sebep olduğuna ihtimal veriyorum; ama başkalarından istifade etmesi mümkündü.

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 106.

Rivayette geçtiğine göre bir gün İmam Cafer Sadık (a.s), çoğunlukla yollarda kendisine refakat eden ashabından biriyle yürüyordu. O kişinin yanında hizmetlisi de vardı. Adam arkasına baktı, ama hizmetlisini göremedi. Bu iş üç kez tekrarlandı. Dördüncü defasında onu gördüğünde dedi ki: "Ey kötü kadının çocuğu, neredesin?" İmam (a.s) bu sözü duyunca elini alnına vurdu ve buyurdu ki: *"Sübhanallah! Annesine kötü bir iş mi nispet ettin?! Ben seni takvalı biri sanıyordum. Şimdi görüyorum ki sende hiç vera yokmuş!"* Adam cevap verdi: "Ama annesi Sindli ve müşrik." Hazret şöyle buyurdu: *"Her ümmetin resmî bir izdivaç şekli olduğunu bilmiyor musun? Benden uzaklaş."* Hadisin ravisi (Amr b. Nu'man Cu'fî) der ki: "Ondan sonra ölüm aralarını ayırana kadar İmam'la yürüdüğünü görmedim."[1]

1- Muhammed b. Yakup Kuleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 324.

21. FASIL: SEFERDE HAFİFLİK (SÜLÛKÜN KABZ VE BAST HÂLLERİ)

Kâfir Darlık ve Gerilimde, Mümin Ferah ve Sükûnette

Kendi başlangıç noktasından, yani Rahman olan Allah'tan kopmuş insan daima kabz ve sıkışmışlık içinde bulunacaktır. Bu insan, Allah'ın sükûnet bahşeden zikrinden yoksun olduğundan hep bir şeytan onunla birliktedir. Şeytanın işi de karanlıklara, soğukluklara, kararsızlıklara ve hedefsizliklere sürüklemektir:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ.

Kim Rahman'ın zikrinden gaflette yaşarsa, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz.[1]

Bu bakımdan böyle bir insan sürekli bir huzursuzluk içindedir ve ruhunda asla gerçek bir huzur ve ferah hissedemez:

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِى فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا.

Zikrime sırt çevirene gerçekten de dar ve çetin bir hayat vardır.[2]

Bu tür insanlar ne ilmî ve teorik yönden varlığın doğru yorumundan nasiplenebilirler ne de amel ve hayat boyutunda ruhlarında istikrar ve ferahlıktan haz alırlar. Bunlar, Allah'tan ve O'nu anmaktan gafletin darlık ve karanlığına gömülmüşlerdir.

Sahi, Batılılar için çok ileri seviyede refah, özgürlük ve demokrasi çağı görülen 21. yüzyılda neden intiharların yüzdesi bu kadar yüksektir? Neden depresyonu çağın hastalığı kabul ediyorlar? Günümüz dünyasında medeniyetin beşiği sayılan Amerika'da psikiyatri hastanelerinin (siz bunu tımarhane okuyun) sayısı neden normal hastanelerden hiç de az değil? Cevap aşikârdır:

1- Zuhruf (43), 36.

2- Tâhâ (20), 124.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوٓا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

Allah, iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velisi ise isyankâr tağuttur, onları aydınlıktan karanlıklara götürür. Onlar, içinde ebediyen kalacakları ateşin ehlidirler.(1)

Yüce Allah başka bir yerde kâfirlerin davranışları hakkında şöyle buyurur:

اَوْ كَظُلُمَاتٍ فِى بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَآ اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ.

İnkâr edenlerin işleri, dalganın örttüğü ve üstünde başka bir dalganın olduğu, onun üstünde de bulutun bulunduğu derin denizdeki karanlıklar gibidir. Birbirinin üstüne yığılmış karanlıklar. Suya gömülmüş bu şahıs elini çıkarsa neredeyse onu göremez bile. Allah'ın ışık vermediği kimsenin hiçbir ışığı olmayacaktır.(2)

Kâfirler, münafıklar, fasıklar, tek kelimeyle Allah'tan kopmuş olanların gerçek anlamda huzuru, ferahlaması ve mutluluğu yoktur. Onlardaki keyif, vehim ve hayale dayalı keyiftir. Heyecan ve şevkleri maddî ve zahirîdir, hatta aşkları bile renkten rengedir ve akıbetleri de utanç vericidir.(3)

عشق های کز پی رنگی بود / عشق نبود عاقبت ننگی بود

Bir renk ardınca olan aşklar / Aşk değildir, sonunda bir utanç kesilirler(4)

Ama varlığın başlangıç noktasıyla ve âlemin Rabbiyle irtibat hâlindeki insan, yani mümin insan, Hakk'ı anmaktan nasibi olduğu için ruhsal istikrar ve huzurdan faydalanmaktadır. Hakk'ı zikir ne kadar fazla olursa nefisteki sükûnet ve ruhtaki huzur da o kadar kalıcı olur. Mümin, nurun kaynağıyla

1- Bakara (2), 257.

2- Nûr (24), 40.

3- "Seferin Bineği" bölümünde bu tür aşkı incelemiştik.

4- *Mesnevî-i Manevî*, Birinci Defter.

irtibatı ölçüsünde zulmetten çıkar. Hak Teâlâ'yı anmak, beraberinde nur, safa, ferahlık ve sükûnet getirir:

> اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ / **Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.**[1]

Bir Soru

Bu durumda rivayetlerde neden şöyle geçtiği sorulabilir: " الدُّنيا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ / *Dünya müminin zindanı ve kâfirin cennetidir.*"[2] İnsan cennette huzur ve ferahlık içindedir; çünkü özgürdür. Zindanda ise gam ve sıkıntı içindedir; çünkü eli kolu bağlanmıştır.

Cevap

Birincisi, kastedilen şudur: Mümin bu dünyada ne kadar iyi maddî şartlarda yaşarsa yaşasın bu şartlar ve durum berzah, ahiret ve cennetle kıyaslandığında onun için zindan hükmündedir. Kâfirse bu dünyada en berbat şartlarda yaşasa bile ölümden sonraki şartlara nispetle sanki cennette yaşıyor gibidir. Örnek vermek gerekirse, mümin ve kâfirin can vermesinin niteliği rivayetlerde öyle tasvir edilmiştir ki, bu meseleyi gayet güzel ispatlamaktadır. Müminin can vermesi bir bardak tatlı şerbet içmeye, kâfirin can vermesi de paramparça olmaya ve Uhud gibi bir dağın başına düşmesine benzetilmiştir.

İkincisi, müminin ismet sıfatı olmadığı sebebiyle, mecburen günahlar işleyeceğinden ve Allah da berzah ve kıyamette sıkıntıya düşmemesi için onu bu dünyada temizleyip arındırmak istediğinden genel olarak onu fakirlik, hastalık, kötü komşu, dostlardan cefa ve düşmanlarından zulüm gibi zorluklara müptela eder. Bazen de derecesini yükseltmek için böyle yapar. Bu nedenle, *"Belalar Allah'ın sevdikleri içindir."* denmiştir. Bu zorluklar "sicn", yani zindan olarak ifade edilmiştir. Sakr b. Ebu Delf Kerhî, İmam Hadi'nin (a.s) hayatına dair şöyle nakleder:

> İmam'ı Mütevekkil'in emriyle vatanından Samarra'ya getirdiklerinde kendisinden haber almak için gittim. Büyük zahmetlerle görüşmeyi başardığımda küçük bir odada hasır üstüne oturduğunu gördüm. Kar-

1- Ra'd (13), 28.

2- Şeyh Saduk, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, c. 4, s. 362.

şısına bir kabir kazmışlardı, yani seni kısa bir süre sonra bunun içine gömeceğiz diye. O kadar rahatsız oldum ki elimde olmadan ağlamaya başladım.[1]

Evet, "Allah'ın hücceti" ve "âlemin kalbi"ne işte böyle eziyet ediyorlardı. Ehlibeyt şairi Di'bil-i Huzaî, Ali b. Musa Rıza'nın (a.s) huzurunda "Medaris-i Âyât" kasidesini okurken şu beyte geldi:

إذا وُتِروا مَدّوا إلى واتريهم / بأيد عَن الاَوتار مُنقَبضات

Kendilerine (Ehlibeyt'e) zulmedilince onlar zalimlere / İntikam almaya kapalı ellerini uzatırlar.

İmam Rıza şiddetli gözyaşı ve feryada boğuldu ve hâlsiz düştü.

Bütün bunlar ilk bakışta şer ve kötü görünse de aslında hayır ve rahmettir. Peygamber Efendimiz (s.a.a) rüyada İmam Hüseyin'e (a.s) şöyle buyurdu:

إِنَّ لَکَ فِی الْجَنَّةِ دَرَجَاتٍ لَا تَنَالُهَا إِلَّا بِالشَّهَادَةِ.

Senin için Allah katında şehadetten başkasıyla ulaşamayacağın bir makamın var.[2]

Nebiler ve vasiler böyleyse diğerlerinin hâli malumdur.

İmanın Kabz ve Bast Hâlleri

Bazen müminin ruhunu ilahî rahmette özel bir esinti okşar ve onun için kendine has bir hafifleme meydana gelir. Ruhta meydana gelen bu tür bir hafifleme ve ferahlamaya Nebevî rivayette işaret edilmiştir.

أَلَا وَ إِنَّ لِرَبِّکُمْ فِی أَیَّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحَاتٌ، أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَ لَا تُعْرِضُوا عَنْهَا.

Bilin ki, Rabbinizin hayatınız boyunca belli günlerde can bahşeden esintileri vardır. Onlara yüzünüzü dönün ve sırtınızı çevirmeyin.[3]

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 50, s. 194.

2- Şeyh Saduk, Emali, s. 150; Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 44, s. 313.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 24.

Ruhu okşayan ve sevgiyi arttıran bu cennet esintileri belli etkenlerle ortaya çıkar. Mesela:

– Allah'ın razı olduğu insanlara hizmette bulunmak; anne ve baba gibi.

– Müminin sıkıntısını gidermek.

– Allah'ın zikrinin yapıldığı veya Ehlibeyt'in anıldığı toplantılara katılmak.

– Mukaddes mekânları ziyaret etmek.

– Mübarek ramazan ayı gibi zamansal münasebetler veya Arafat sahrasında bulunmak gibi mekânsal münasebetler.

– Gönül ehlinin huzurunda bulunmak.

Bu esintiler dönemseldir ve bu hâller dışında mümin normal bir hâldedir.

Yine mümin insan bazen kabz hisseder. Kabz hâli nefsanî daralmadır. Kabz hâlinin bazı etkenleri vardır. Çoğunlukla da büyük günahlardan birine bulaşma veya riayet edilmesi gereken haklardan birine uymama ile irtibatlıdır. Eşinin farz haklarına riayet etmeyen bir erkek veya kocası haklı olarak -haksız olarak değil- kendisinden üzüntü duyan kadın kendi içinde daralma ve sıkıntı bulur. Bunu gidermenin yolu ise kabz hâline yol açan etkeni ortadan kaldırmaktır.

Sülûkün Kabz ve Bast Hâlleri

Sülûk-i ilallah yolculuğunun bilinen etkilerinden biri, tüm sâlikler için kabz ve bast meselesidir. Mümin insan sülûka başladıktan sonra yavaş yavaş kabz ve bast hâllerine aşina olur. Elbette ki bazı sâlikler sülûktan önce sülûk benzeri bir tür kabz ve bast hâlini tecrübe etmişlerdir. Bunlar, sülûk-i ilallah yolculuğuna resmî başlangıçtan önce manevî hâllere sahip kimselerdir. Bu tür şahıslarda bu hâllerin ortaya çıkması genellikle nefsin kendisinin sefası, dikkat çekici günahtan af, bariz itaatin eda edilmesi, acı veren bir musibetle karşılaşma gibi etkenlerden kaynaklanır.

Sülûkün Kabz ve Bast Hâllerinin Tarifi

Abdurrezzak Kâşânî bast hâlini tarif ederken şöyle der: "Bast; kabul, lütuf, rahmet ve ünsiyete işareti gerektiren bir variddir." [1]

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 37.

"Varid" kelimesini tarif ederken de şöyle der: "Elinde olmaksızın ve özel bir şey yapmaksızın kulun kalbine dâhil olan her anlama varid adı verilir."[1]

Kalbi tefsir ederken şöyle der: "Ruh ve nefis arasında yer alan nuranî bir cevherdir. Bu, insanın insanlığının onunla tahakkuk ettiği hakikattir. Filozof onu nefs-i nâtıka olarak adlandırır." [2]

Kâşânî kabz hâlini tanımlarken şöyle der: "Kabz; kalbi, korkuya sebep olacak şeye işaret eden bir varidin sarmasıdır. Yolu sürdürmekten alıkonma veya habibin hicranına yaklanma gibi." [3]

Tanımın İzahı

Allah yolunun sâliki, sülûkta bir müddet sonra iki hâlle karşılaşır. Biri tatlı, diğeri acıdır. Biri kabul görmüş, diğeri beğenilmemiştir. Biri mest eder, diğeri bitap düşürür. Hülasa, biri hafifleme meydana getirir, diğeri hâlsizlik verir. Bu iki hâl, bast ve kabz hâllerinden ibarettir.

Sâlik bast hâlinde baştan ayağa aşktır. Ruhu neşe içinde ve hafiftir. Koşup yüz yıllık yolu bir gecede katetmek ister. Zikir çeker, dua eder, namaz kılar, gözyaşı döker, ehl-i tarike hizmet eder, hiçbir yorgunluk hissetmez ve zamanın nasıl geçtiğini anlamaz bile. Çok mutlu bir hâldedir. Bu hâldeyken şevk ve aşktan sarhoş olmuştur. Bazen kendini sevgiliye o kadar yakın görür ki, kendini ağırdan satar ve ona naz yapar. Sâlik, bu hâlin âşığıdır ve onu asla kaybetmek istemez; fakat bu mümkün değildir. Sülûk kabz ve bast hâli ile birlikte olmaksızın yürüyemez. Sâlik eğer mutlak bast hâlinde kalırsa yanar ve işte bu nedenle kabz hâline düşmelidir.[4] Düşer de zaten.

Kabz hâlinde aşk sâlike galebe çalmaz, şevk ateşi düşmüştür, hâlsizdir, kendini yorgun görür, canı bitik ve ruhu depresif hâldedir. Hakk'ı anma, zikir ve virt ona ağır gelir. Bazen maksada ulaşamayacağı vehmi ve hayali ona çile yaşatır. Ham sâlik kabz hâlini beğenmez, ona katlanmaz ve bast hâline ulaşmak için saniyeleri sayar. Sâlik mutlak kabz hâlinde de kalmaz; çünkü bu durum umudunu yitirmesine ve yolda kalmasına sebep olur.

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 47.

2- age, s. 145.

3- age.

4- Tabii ki her türlü kabz haline değil. Bu izah edilecektir.

Eğer sâlik yolu doğru dürüst katederse doğal olarak bast hâli kabz hâlinden fazla olmalıdır. Kabz hâlinin bast hâline eşit olması veya kabz hâlinin fazla olması, eğer özel bir durum ve özel bir sebep yoksa normal değildir.

Sülûktaki Kabz Hâlinin Kısımları

Kabz hâli, isteyerek ve istemeyerek olmak üzere iki kısma ayrılır. İstemeyerek olan kabz, sâlikin doğrudan iradesinin rolü bulunmayan ve Rahman Allah'ın sâlik kuluna, aşk harareti ve şevk alevinden yarı yolda yanmaması için kalkan yaptığı ilahî kabz hâlidir. Âşık sâlik bu kabz hâlinin kadrini bilmeli ve sinesine basıp şöyle demelidir:

عاشقم بر لطف و بر قهرش به جد / ای عجب من عاشق این هر دو ضد

Kahrına da lütfuna da gerçekten âşığım. / Ne tuhaf şey ki bu iki zıdda da âşığım ben.[1]

Elbette her iki ilahî kabz ve bast lütfun birer örnekleridir. Dolayısıyla şöyle demek daha uygun düşer:

عاشقم بر بسط و بر قبضش به جد / ای عجب من عاشق این هر دو ضد

Bastına da kabzına gerçekten âşığım. / Ne tuhaf şey ki bu iki zıdda da âşığım ben.

Sâlikin iradesinin rol oynadığı isteyerek kabz hâli ise sâlikin, hicran kokan ve neşeyi alıp götüren kabz hâlini kendi eliyle kendisine armağan etmesidir.

İsteyerek kabz hâli de kendi içinde malumu's-sebeb (sebebi bilinen) ve meçhulu's-sebeb (sebebi bilinmeyen) olmak üzere ikiye ayrılır. Sebebi bilinen isteyerek kabz, sâlikin geçmişte ve şu andaki davranışlarını araştırıp sebebini bulmasıdır. Bu sebep, esas itibariyle sülûkün adabından birin terk etmesidir. İsteyerek kabz hâlinin sebeplerini daha sonra anlatacağız. Sebebi bilinmeyen isteyerek kabz ise, sâlikin ne kadar isterse istesin sebebini bulamayacağı kabz hâlidir. Tokat yediğini bilir, ama nereden yediğini bilmez. Başka görüşlere göre isteyerek kabz hâlleri de kendi içinde üç kısma ayrılır: 1) Sebebi ihtiyarîdir/eldedir, günah işlemek gibi. 2) Sebebi gayriihtiyarîdir,

1- Mesnevî-i Mevlevî.

İmam'ın (a.s) nefsinin önünü alması gibi. 3) Sebebi hem ihtiyarîdir hem de gayriihtiyarîdir, kötü karakterli insanlarla karşılaşmak gibi.

Kabz başka bir taksimde şiddetli/yoğun ve zayıf olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu taksim bast konusunda da geçerlidir. Bu taksimatta anlatılan kısımlar iç içe girebilir.

İstemeyerek kabz hâlini, sebebi bilinmeyen kabz hâlinden ayırt etmek kolay iş değildir.

Şu hâlde kabz hâlinin kısımları şematik olarak şöyledir:

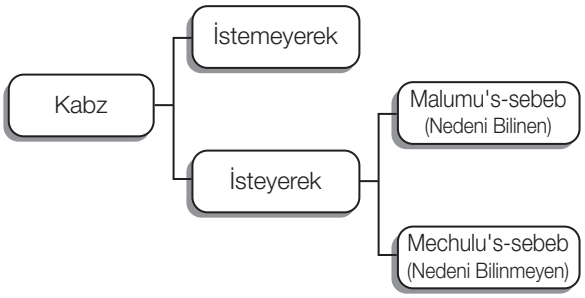

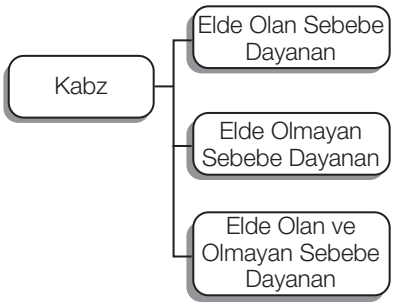

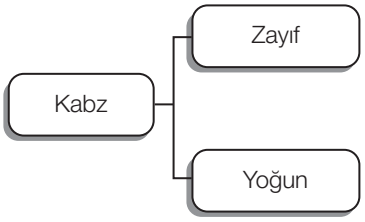

Kâşânî'ye ait şu cümle, yukarıdaki bazı kısımlara sebebiyle birlikte işaret etmektedir: "Kabz çoğunlukla bast hâlinden sonra, sâlikin bast hâlindeyken yaptığı edep fenalığı nedeniyle ortaya çıkar." [1] Bu cümle, kısalığına rağmen üç kısmın hepsine birden delalet etmektedir. Zira çoğunluğun karşısında edepte fenalık nedeniyle olmayan bir de azınlık vardır ve sâlik edepte fenalığı bazen anlar, bazen de anlamaz.

Bu cümlede iki nokta vardır: Birincisi, çoğu kabz hâllerinin isteyerek kabz olduğu; ikincisi de isteyerek kabz hâlinin, sâlikin bast zamanında başına gelen edepte fenalıktan kaynaklandığıdır; ama edepte fenalığın bast hâlindeyken ortaya çıktığı noktası kullanılabilir değildir. Bast hâlinin kendisinin adaptan birini kaybetmeye sebep olması tabii ki mümkündür. "Seferin Afetleri" bölümünde anlatmıştık, varidat bazen o kadar ağırdır ki, sâliki yerinden sıçratır ve yerinden fırlamış sâlik belki bir edebi ihmal edebilir ve bu yüzden de kabz hâline maruz kalabilir. Fakat bu mevzu genellenemez. Yani daima veya hatta çoğu durumda bile bast hâlinin edepte fenalıktan kaynaklandığı şeklinde değildir.

Hülasa edepte fenalık, sâlikten içinde bulunduğu derecede beklenmeyen bir şey olabilir. Zorunlu biçimde haricî yansımaları belirlenebilecek detayda olmayabilir. Burada bazı önemli örneklerine değineceğiz. Fakat başlamadan önce şu noktayı hatırlatalım ki, şu anda, isteyerek kabz hâlinin ihtiyarî sebeplerini göstermeyi amaçlıyoruz.

İsteyerek Kabz Hâlinin İhtiyarî Sebepleri

1. Büyük Günah İşlemek

Sâlik hiçbir büyük günahı işlememek için gayret sarf etmelidir. Özellikle de insanların hakkının ayaklar altına alındığı; töhmet, gıybet, rüşvet gibi büyük günahlar. Esas itibariyle günah kalbi öldürür ve ruhu karartır. Sâlik, Mahbub'a aşk iddiasındadır ve muhabbet, Mahbub'a muhalefetle bağdaşmaz. İmam Cafer Sadık (a.s) ne güzel söylemiştir:

تَعْصِی الْإِلٰهَ وَأَنتَ تُظهِرُ حُبَّهُ / هٰذا لَعَمری فی الفِعال بَدیـعُ
لَو کانَ حُـبُّكَ صادِقًا لَأَطَعْتَـهُ / إِنَّ المُحِبَّ لِمَن أَحَبَّ مُطِیعُ

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 143.

Allah'a masiyette bulunuyorsun, O'na muhabbetini izhar etmene rağmen. / Bu gerçekten de garip ve ilginç bir iştir!

Allah'a muhabbetin ve sevgin gerçek olsaydı O'na itaat ederdin; / çünkü insan sevdiği kimseye mutidir.[1]

Sülûkta ilk adımın yakzadan sonra tövbe olmasının sırrı, kirlenmiş sâlikin "pak âlem"e sefere layık olabilmek için arınıp temizlenmesidir. Hatta irfan üstatlarının bazı talebelerine her erbainin başında tövbe guslü ve tövbe talimatı verdikleri görülmüştür. Bu, sülûkün günahla bağdaşmamasından başka bir nedenle değildir. "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bölümünde "tövbe"yi ele almıştık.

Fıkıh ve irfan üstadı Ayetullah Şeyh Muhammed Taki Behcet şöyle buyurmuştur:

1. Yaratılıştan amaç kulluktur.[2]

2. Kulluğun hakikati itikatta ve amelde günahı terktir.[3]

3. İtikat kalbin işi, amel ise uzuvların işidir.[4]

4. Günahı terk, meleke olmalıdır.[5]

5. Günahı terk etme; her hâl, zaman ve mekânda, kalabalıkta ve yalnız başına murakabeye devamdan başka şekilde meleke yapılamaz.[6]

6. Günahı terk etmek için emin olduklarımızla amel etmemiz, bilmediklerimiz ve kuşkuya düştüklerimizde de ihtiyat etmemiz lazımdır.[7]

7. Eğer bildiğimizle amel edersek bilmediklerimiz açıklık kazanır ve bilinir

---

1- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 47, s. 24.

2- Seyyid Mehdi Saî, *Be Sûy-i Mahbûb*, s. 23 ve 28.

3- age, s. 23.

4- age.

5- age.

6- age, s. 23 ve 40.

7- age, s. 34.

hâle gelir: " مَنْ عَمِلَ بِما عَلِم وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ / *Bildikleriyle amel edene Allah bilmediğinin ilmiyle onu rızıklandırır.*" Hatta daha fazlasıyla... Eğer bildiklerimizle amel edersek bilmediklerimiz hususunda Allah bizzat bize yeter: "كُفِىَ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ"[1]

8. Bu büyük günahlara has değildir, bilakis küçük günahlarda ısrar da etmemek gerekir.[2]

9. Günahı terk, en üstün amelî zikirdir.[3]

10. Allah yolunda her şey günahı terk etmeye bağlıdır.[4]

Fıkın ve irfanın diğer üstadı, son yüzyılda Şiî âriflerin büyüğü Merhum Ayetullah Molla Hüseyinkulî Hemedanî şöyle der:

> Bu fakirin akıl ve nakilden çıkardığı sonuç şudur ki, kurbiyete talip olan için en önemli şey, günahı terk etmede tam anlamıyla çaba içinde olmak ve ciddiyettir. Bu hizmeti yerine getirmedikçe ne zikri ne de fikri kalbinin hâline bir fayda sağlayacaktır; çünkü sultana isyan ve inkâr hâlindeki birine sultanın armağan vermesi ve hizmette bulunması faydasız olacaktır.[5]

Merhum Şeyh Hasan Ali İsfahanî şöyle buyurmuştur: "Ömrüm boyunca bir kez sabah namazım kazaya kaldı. O gün de oğlum dünyadan göçtü."[6]

Net hatırlıyorum, İran İslam devriminin zafere ulaştığı günlerde sülûk ve aşk iddiasındaki bir grup kaçak yoldan ülkeden döviz çıkarıyordu. Üstadın hiddetiyle karşılaştıklarında dediler ki: "Biz aşk ehliyiz. Aşk kanun tanımaz." Üstad çok rahatsız oldu ve şöyle buyurdu: "Öteki dünyada cehenneme sürüklendiğinizde aşk kanununun nasıl zuhur edeceğini anlarsınız!"

1- age.

2- age, s. 34.

3- age, 40 ve 76.

4- age, 76.

5- Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 191.

6- bk. Mikdadî, *Nişân ez bî-Nişânhâ*, s. 31. Elbette ki bu tür bir ilahî terbiye Şeyh Hasan Ali İsfahanî gibilere mahsustur. İslam ulemasında ilginç ve şaşırtıcı keramet izharı konusunda Şeyh gibisine rastlamadık.

Sonra şöyle dedi: "İslam ülkesinin kanunları uygulanmak zorundadır ve herkes bu konuda Veliyy-i Fakih'e tâbi olmalıdır, başka hiç kimseye değil; hatta merci-i taklidine bile."

Evet, Allah'a masiyet sülûkün önünde settir. Tabii ki sâlik, özellikle de yeni başlayan sâlik masum değildir; fakat asıl kararlılığı tamamen günahlardan kaçınma üzerine olmalıdır, özellikle de büyük günahlardan. Fakihler küçük günahlarda ısrarı da büyük günah kabul etmişlerdir.[1]

2. Küçük Günah İşlemek

Sâlik küçük günahlardan da kaçınmalı ve onlarda ısrar etmemelidir; çünkü bu ısrar büyük günahın ta kendisidir. Her ne kadar insanın büyük günahlardan kaçınması, küçük günahların silinmesini ve telafi edilmesini sağlıyorsa da işlenmeyen günah ile Allah'ın fazilet ve lütfuyla örtülen günah arasındaki fark çok büyüktür. Önünüze tamamen beyaz üç sayfa kağıt koyun ve koyu renkli (günah-ı kebire) veya açık renkli (günah-ı sağire) kalemle iki kağıda yazı yazın. Sonra yazıların hepsini silgiyle silin. Bu iki kağıdın beyazlığı, hiç yazılmamış kağıdın beyazlığıyla aynı olur mu?

Büyük ya da küçük günah işlemeyen insan, günahı affedilen ya da örtülen insandan çok farklıdır. Allah Teâlâ, büyük günahlardan kaçınanları lütfuyla ödüllendireceğini ve küçük günahları affedeceğini vaat etmiştir:

اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا.

Eğer men edildiğiniz büyük günahlardan uzak durursanız kötülüklerinizi giderir ve sizi değerli bir yere dâhil ederiz.[2]

Yine şöyle buyurmuştur:

اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَآئِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ ۟ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ.

1- Büyük günahların sayısını ve neler olduklarını öğrenmek için şehid Ayetullah Destğayb'ın *Gunahan-i Kebire* kitabına bakılması faydalıdır. Merhum Destğayb, irfanın yol almış üstadı Merhum Ayetullah Hac Şeyh Muhammed Cevad Ensarî'nin talebelerindendi. Üstad'la da özel bir ünsiyeti vardı. Allah makamını yüceltsin.

2- Nisâ (4), 31.

Küçük sürçmeler dışında büyük günahlar ve çirkinliklerden kaçınanlara gelince, Rabbinin onlarla ilgili bağışlaması geniştir.[1]

Sâlik "tercihli ismet" tarikini katetmelidir ve onun amaç ve gayesi terk-i evla bile yapmamak olmalıdır ki, ancak böylece büyük günahlardan da kurtulabilsin.

3. Hukuka Riayetsizlik

Sâlik insanın boynunda çok fazla haklar vardır, hepsinin de üstesinden gelmelidir. Eğer başkalarının haklarını eda etmezse bu durum onda kabz hâline neden olur. Hatta bazen insanı sülûktan bile mahrum kılar. Üstad şöyle derdi: "Vuslata ermiş sâlik ve ârif-i kâmil Merhum Ayetullah Seyyid Cemaleddin Gulpayeganî, sâlik için üç şeyi zaruri görürdü: 1- Günahı terk, 2- Gece namazı ve geceyi uyanık geçirmek, 3- Hukuka riayet."

Üstad sonra şöyle ilave etti: "Merhum Seyyid Cemal çok ilginç biriydi. Cesur, çok konuşan, emir ve nehiyde bulunan bir eşi vardı. Hülasa bu kadınla birlikte olmak onun için çetin ama kemale götüren türden bir iş idi. Merhum Seyyid Cemal gece halvetlerinde Sehle ve Kûfe mescitlerine giderken bu hanımın hukukundan bir tek hakkı bile gözden kaçırmamaya çok dikkat ederdi. Onu memnun etmek ve sülûk halvetine yönelebilmek için ona tatlılar alır ve onunla şakalaşırdı."

Sadece başka insanların değil, bilakis hayvanların, hatta cansızların bile insanın üzerinde hakları vardır. Üstad şöyle derdi: "Necef'te bir sâlik gece yarısı teheccüde kalkmıştı. Kendini güçsüz hissettiğinden bir miktar bal yemeye karar verdi; fakat şişenin kapağının açık olduğunu gördü, içine de biraz karınca dolmuştu. Onları kaçırmak için üzerlerine su döktü ve böylece ölmelerine neden oldu. İşte bu yüzden rüya veya keşif hâlinde, 'Neden karıncaları öldürdün, başka bir yol bulamadın mı?' diye azarlandı."

Evet, ağaçların üzerimizde hakkı vardır, hayvanların hakkı vardır, evdeki Kur'ân'ın hakkı vardır, mahallemizdeki mescidin hakkı vardır, âlimin hakkı vardır, nerede kaldı akrabalar ve anne baba? Başka insanların hakkı vardır, Müslüman olmasalar bile. Müslümanın Müslüman üzerinde asgari otuz hakkı vardır. Nebevî rivayette zikredilen bu otuz hakka Şeyh Ensarî, *Mekâ-*

1- Necm (53), 32.

sib kitabının "Mekâsib-i Muharreme"[1] bölümünde yer vermiştir. Müminin mümin üzerinde hakkı vardır. Sâlikin sâlik üzerinde hakkı vardır. İmam Seccad'ın (a.s) *Risâletu'l-Hukûk*'unda onlarca hak zikredilmiştir.[2]

Bu konuyu "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bölümünde tafsilatıyla anlatmıştık.

4. Talimata Sırt Çevirmek

Bazen sâlik talimata sırt çevirmesi nedeniyle kabz hâline girer. Bunun iki şekli vardır: Kimi zaman talimata sırt çeviren nefis kabz hâline yol açar. Kimi zaman da sırt çevirmenin ardından üstadın nefsi sâlik talebeye karşı tutukluk yapar. Üstadın nefsinin tutukluk yapması sâlik için kabz hâlini meydana getirir. Talimattan sırt çevirme konusundan başka bir yerde bahsetmiştik.

5. Sülûkün Adabından Bir Edebi Kaybetmek

Sülûkün genel olarak birtakım adap ve erkânı vardır; çünkü sülûkün her derecesinde kendine has adap bulunur. Bazen kabz hâlinin menşei, sülûkün adabından bir edebi kaybetmek ve onu ihmal etmektir. Ayakların kaydığı ve nefislerde çarpıntının oluştuğu yer burasıdır. Sülûkün adabı az değildir, Allah yolunun inceliklerine kolayca riayet edilemez. "Hac seferi" meselesinde geçen kıssaya bakın: Hüseyin b. Ebu'l-Âlâ şöyle nakleder: Yirmi küsur kişilik bir grupla Mekke'ye doğru yola koyulduk. Her seyahatte bir kurban keser ve yol arkadaşlarıma ikram ederdim. Bir ara İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzuruna çıktım. Hazret hemen buyurdu ki: *"Hüseyin, müminleri hor mu görüyorsun?"* Dedim ki: "Allah'a sığınırım. Nasıl yani?" Şöyle buyurdu: *"İşittim ki her dinlenme yerinde yol arkadaşların için koyun kesiyormuşsun."* Dedim ki: "Sadece ihlasla ve Allah için böyle yaptım." Şöyle buyurdu: *"Onlardan bazılarının senin gibi davranmak istediğini ama bunu yapamadığını, bu yüzden de hakarete uğramış ve kendini küçültülmüş hissettiğini bilmiyor musun?"* Şöyle dedim: "Allah'tan mağfiret diliyorum. Artık böyle yapmayacağım."[3]

1- Cilt: 1, s. 365.

2- İbn Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl*, s. 260.

3- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 73, s. 269.

İsteyerek (İhtiyarî ve Gayriihtiyarî) Kabz Hâlinin Sebepleri

1. İmam'ın (a.s) Nefsinde Tutukluk

İmam her zamanda imkân âleminin kutup ve mihveridir, âlemin tüm zerrelerinin İmam'la bağı vardır. İmam'la gizli açık irtibatı olmayan hiçbir varlık yoktur; ama İmam'ın aslî işi beşer türünü Allah'a yönlendirip hidayete erdirmektir. Bu yönlendirme, İmam'ın, Allah yolunun sâlikleriyle çok özel bir bağa sahip olmasını sağlar. Bu bağ iki taraflıdır. Bu karşılıklı bağ, İmam'ın (a.s) nefsinde bir tutukluk ortaya çıkarsa sâlikin nefsinde de kabz hâlinin meydana gelmesinin sebebidir. Elbette bazen İmam'ın nefsindeki tutukluk, bu sâlik özelinde, üstelik de davranışındaki noksanlık nedeniyle olabilir. Bazen de başka bir nedenle olabilir. Her durumda kabz hâlinin etkenlerinden biri, "üstad-ı hâss"ın, yani İmam-ı Zaman'ın (a.s) nefsinin tutulmasıdır. Bu noktaya bazı rivayetler ve ifadelerde değinilmiştir.

2. Üstadın Nefsinde Tutukluk

Eğer üstadın kalbinde tutukluk meydana gelirse onun sülûk ehli talebesinin kalbi de tutukluk yapar. Bu tutukluğun sebebi ister talebenin davranışı olsun ister olmasın, fark etmez. Sırrı da bu ikisi arasındaki bağın derin olmasıdır. Bazen tam tersi de mümkündür. Yani talebenin kalbindeki tutukluğun üstadın kalbindeki tutuklukta rolü vardır.

Merhum Seyyid Haşim Haddad, bir mektupta talebesi Merhum Allâme Tahranî'ye hitaben şöyle yazar: "Neden kalbin bana karşı tutuk? Kalbin benden alındığında bu fakirde kabz hâli hâsıl oluyor."[1]

Bu üstadın talebesiyle irtibatı hakkında bizzat Merhum Haddad şöyle demiştir: "Âlemin neresinde olursan ol biz seninleyiz. Refakat ve bağımız öylesine iç içe girmiştir ki ayrılması imkânsızdır."[2]

3. Yoldaki Dostun Nefsinde Tutukluk

Bazen yoldaki dostun kalbinde tutukluk meydana gelmesi sâlikin kabz hâlinin sebebi olur. Özellikle de birlikte yol kateden iki dost arasında. Merhum

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 537.

2- age, s. 36.

Ensarî Hemedanî'nin talebeleri kendisine defalarca sorardı: "Aşkımızın harekete geçmesi, hâlimizin hoş ve sülûkümüzün hafif olması için ne yapmalıyız?" Merhum hep şu cevabı verirdi: "Dostlar bir araya toplanmalı ve birbirinden uzaklaşmamalıdırlar."

Yoldaş olmanın sülûkün neşesi üzerindeki etkisi konusunda "Seferin Yoldaşları" bölümünde izahat vermiştik.

4. Kirli Nefisle Karşılaşma

İnsan başkalarından nefis bakımından yoğun biçimde etkilenir. Hâfız şöyle der:

> نخست موعظه پیر صحبت این حرف است / که از مصاحب ناجنس احتراز کنید
>
> *Sohbet pirinin ilk öğüdü şu: / Sizinle cins olmayanla sohbet ve arkadaşlıktan çekinin.*

Habis ve kötü karekterli nefisle karşılaşma sâlikte kabz hâli meydana getirir. Özellikle de yola yeni çıkmış taze sâlikte. Sâliklere verilen uzlet talimatının sırrı -daimi ve geçici olsa da- işte budur. Tabii ki yol almış sâlik veya ârif-i kâmil habis nefsin rengini kabul etmez. O, necaset bulaştığında necis olacak azlıktaki su değildir. Bilakis bizzat kendisi temizleyici olan derya gibidir. Habis nefse sahip insanlar pisliğin yoğunluğu ve çokluğu neticesinde necisu'l-ayn (pisliğin ve necisin kendisi) gibi olmazlarsa mesafe katetmiş tertemiz yaşantılı insanlar deryasıyla karşılaştıklarında etkilenirler.

Ayetullah Seyyid İzzeddin Hüseynî Zencanî, babası Merhum Ayetullah Seyyid Mahmud'un anlattıklarını şöyle naklediyordu:

> Necef'te çok kısa süre Merhum Ayetullah Şeyh İsmail Mahallatî'nin dersinde hazır bulundum. Kendisi büyüklerimizdendir. Ruhî ve manevî kemalata sahip biriydi, fakat dersi bana faydalı olmadı, bu nedenle gitmeyi bıraktım. Bir müddet sonra beni caddede gördü ve dedi ki: "Filankes, senin gibi birinin dersimden istifade etememsi gerektiği bellidir; fakat benim gibi biriyle yoldaşlık için ta Afganistan'a kadar gitmek gerekmez mi?" Babam (Seyyid Mahmud) daha sonra şöyle dedi: Şeyh İsmail dedi ki: "Gece gündüz zahmet çekiyor, mücahede ediyor ve kendimde bir nur meydana getiriyorum, ama dünya ehli in-

> sanlardan biriyle bir karşılaşmayla bütün zahmetlerim heder oluyor ve o nuru kaybediyorum."[1]

Üstad derdi ki: "Nefislerin birbirini etkilemesi o kadar şaşırtıcı bir şeydir ki, iki kişi bir mecliste birlikte oturur ve tek cümle de sarf etmezler, ama yine de birbirlerinden tamamen etkilenirler."

Kabz Hâlinin Derman Yolu

1. Sebebi Bilinen İhtiyarî Kabz Hâlinin Dermanı

Ma'lumu's-sebep (nedeni bilinen) ihtiyarî kabz hâlinin derman yolu onun sebebini bertaraf etmektir. Sâlik, işlerinde kabz hâline yol açan bir amelin bulunup bulunmadığını incelemelidir. Eğer varsa onu bertaraf etmelidir. Merhum Ayetulhak Mirza Cevad Ağa Melikî Tebrizî'nin şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

> Necef'te iki yıl Merhum Molla Hüseyinkulî Hemedanî'nin hizmetinde bulundum, fakat bana hiçbir kapı açılmadı. Bir gün üstada dedim ki: "Bunca zamandır hizmetinizdeyim ama hiçbir etkisini görmedim." Şöyle buyurdu: "Sizi tanımıyorum." Dedim ki: "Ben Mirza Cevad'ım." Yine "Sizi tanımıyorum." dedi. Birkaç kere tekrar ettikten sonra şöyle dedi: "Siz, Necef'teki Tebrizli Melikîleri tanıyor musunuz?" "Evet." dedim, "Onlar akrabalarımdır." Şöyle buyurdu: "Ayakkabılarını ayaklarının önünde eşleştirmedikçe hiçbir sonuca varamazsın." Üstad doğru diyordu, bir nedenden dolayı benim onlarla pek aram yoktu ve gidip gelmiyordum. Üstadın bu sözünden sonra yanlarına gittim, onlarla ilgilendim, hatta o kadar tevazu gösterdim ki ayakkabılarını bile eşleştirdim. Çok geçmedi Fütûhât kapısı açılıverdi.

Sâlik eğer kabz hâline müptela olduysa ne yaptığına bakmalıdır. Acaba bir kalbi mi haksız yere incitti? Sülûkün adabından bir edebi mi terk etti? Hukuktan bir hakkı görmezden mi geldi? Yahut başka şeyler. Sâlik kabz halinin sebebini ihtimal şeklinde bile tespit ederse, kadehlerden bast sarhoşluğunu içebilmek için hızla onu gidermeye çalışmalıdır.

1- Ceng-i Hazzî, bu satırların yazarı, c. 1.

2. Sebebi Bilinmeyen İhtiyarî Kabz Hâlinin Dermanı

Sâlik iyice düşündüğü hâlde kabz hâlinin sebebini bulamıyorsa yaşadığı kabz hâli meçhulu's-sebep (nedeni bilimeyen) sınıfındandır ve onu bertaraf etmek için ruhta bast hâlinin oluşmasında rol oynayacak birtakım işlere sarılmalıdır. Bu işlerden bazısını zikredelim:

1. Sorunu ve sıkıntısı olan insandan üzüntü ve gamı gidermek. Özellikle de o insan sâlik-i ilallah veya seyitlerden biriyse. Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurur:

> Bir müminin dünyevî sıkıntısını giderenin Allah 72 dünyevî sıkıntısını ve 72 de uhrevî sıkıntısını giderir.[1]

2. İhtiyaç sahiplerine gizlice sadaka vermek. Özellikle de hak edenin belli bir niteliği varsa. Mesela din âlimi veya takva, vera, iffet ehli olursa.

3. Hüzünlü bir sesle ve tam dikkatini vererek Kur'ân okumak.

4. Kabir ziyareti. Özellikle gönül ehlinin ve Allah dostlarının kabirlerini.

5. Adab ve şartlara riayet ederek mukaddes mekânları ziyaret etmek.

6. Ehlibeyt-i İsmet (a.s) için düzenlenen yas meclislerine katılmak; özellikle de Seyyidu'ş-Şüheda (a.s) için tertiplenenlere.

7. Anne ve babaya samimiyetle hizmet etmek.

8. Allah yolunun üstadlarına ve yol almış sâliklere, tek kelimeyle Allah âşıklarına ihlaslı hizmet etmek.

9. Başkaları için dua etmek. Bu konuda Üstad'ın Merhum Abduzzehra Gar'avî ile olan hikâyesi dinlemeye değerdir.[2]

3. Gayriihtiyarî Kabz Hâlini Bu Kabz Hâlinden Ayırt Etmenin Yolu

Sebebi bilinmeyen ihtiyarî kabz hâlini, ilahî kabz olan ihtiyarî kabz hâlinden ayırt etmek zordur ve anlaşıldığı kadarıyla üçten fazla yoktur:

1- Şeyh Saduk, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, c. 4, s. 15.

2- bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Meâdşinâsî*, c. 9, s. 114.

1. Kâmil üstadın belirlemesi.

2. Kalbin şahitliği. Elbette ki kalp sezgileri sapmamış veya azalmamış sâlikler için.

3. Daha önce değindiğimiz talimatlarla amel. Eğer kabz hâli bertaraf olursa sebebi bilinmeyen ihtiyarî kabz hâli olduğu anlaşılır. Yok, eğer yerinde duruyorsa istemeyerek ve ilahî olduğu ortaya çıkar. Bu durumda sâlik ilahî emre gönül vermelidir; çünkü vaziyetin değişmesi onun elinde değildir. Gerçekte sâlik şu Nebevî rivayet-i şerife ile amel etmelidir:

إِذَا رَأَيْتُمُ الْأَمْرَ لَا تَسْتَطِيعُونَ تَغْيِيرَهُ فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَكُونَ اللّٰهُ هُوَ الَّذِى يُغَيِّرُهُ.

> Bir şeyi değiştiremediğini gördüğünde sabret, Allah bizzat onu değiştirene dek.[1]

Sâlik bilmelidir ki, Rahman olan Allah ona hayır ve saadetten başkasını takdir etmez; çünkü:

> در طریقت هر چه پیش سالک آید خیر اوست / در صراط مستقیم ای دل کسی گمراه نیست
>
> *Tarikatta salike ne zuhur ederse, hayır odur. / Gönül, doğru yolda kimse azıtmamıştır.*[2]

Sâlikin Kabz Hâlindeyken Vazifesi

Sâlikin kabz hâlindeyken vazifesi amelleri azaltmak ve nefse baskı yapmamaktır. Rivayette şöyle geçer:

إِنَّ لِلْقُلُوبِ إِقْبَالًا وَ إِدْبَارًا، فَإِذَا أَقْبَلَتْ فَاحْمِلُوهَا عَلَى النَّوَافِلِ، وَ إِذَا أَدْبَرَتْ فَاقْتَصِرُوا بِهَا عَلَى الْفَرَائِضِ.

> Kalplerin yönelmesi ve sırt çevirmesi vardır. Yöneldiğinde müstehaplara zorlayın. Hâlsiz düştüğünde ise farzlarla yetinin.[3]

1- Ebu'l-Kasım Payende, *Nehcu'l-Fesâha*.

2- *Dîvân-ı Hâfız*.

3- *Nehcu'l-Belâğa*, Hikmet bölümü.

Yine diğer bir vazife de şudur ki, eğer kabz hâli ihtiyarî ise onu giderme yolunda ferahlık kadehinden mutahhar meyi içmeye çalışmak gerekir.

Kabz Hâlinin Diğer Türü: Amelin Başlangıcındaki Kabz

Bazen sâlik bir amelin başlangıcında bir tür kabz ve hâlsizlik hisseder. Amele devam edip etmeme veya terk etme konusunda tereddüte düşer. Merhum Melikî Tebrizî bu hâli iki kısma ayırır. O, başlangıçtaki kabz hâlinin bazen amele devam edildiğinde ortadan kalktığına, ama bazen de sürdüğüne inanır. Birinci durumda ameli hâlsizlik nedeniyle terk etmemek gerekir. Fakat ikinci durumda ameli terk etmek doğru olandır. Elbette ki bu, amel, üstadın sürdürülmesi gereken talimatlarından biri olmadığı takdirdedir. Sâlik zaman içinde bu iki tür hâlsizliği birbirinden ayırt edecektir.[1]

Ârîflerin Kabz ve Bast Hâli

Acaba insan-ı kâmil, yani ârif-i billah olmuş kimse de kabz ve bast hâli yaşar mı?

Cevap şudur: Sâlik, kemalden sonra, belirtilen anlamda kabz ve bast hâlinden kurtulmuş demektir. O artık ne hicran derdi taşır ne Rahman'a vuslat şevki. Çünkü maksada ulaşmıştır ve ilahî emniyet hariminde sükûnete kavuşmuştur. Fakat diğer anlamda kabz ve bast hâli geçerlidir. Konunun izahı şu şekilde yapılabilir: Ârif-i kâmil daima Allah'ın tecellilerinin ışığı altındadır. Esas itibariyle "esmaî" olan bu tecelliler muhteliftir. Zira Hakk'ın isimleri çeşit çeşittir. Ârif, Hakk'ın cemal isminin tecellisi altında bulunduğunda çok coşkuludur. Âdeta âlemi bahşetmek ister; ama celal isminin tecellisi altındayken içine kapanır, keyifsiz ve hâlsizdir. Onunla ünsiyet kurmak çok güçtür. Bu iki hâl ârifin bedenine ve çehresine bile yansır. Birinci hâldeyken ışıl ışıl bir yüz, mütebessim dudaklar ve görülmeye değer bir yakınlık yansıtır. İkinci hâlde ise asık ve donuk bir suratı, kilitlenmiş dudakları ve hiddetli endamı vardır.

Bu fakir bu iki hâli Üstad'da defalarca müşahede ettim. Tecrübeyle anladım ki kendisinden bir şey rica etmeye karar verdiğimde cemal tecellisi hâlinde istememem gerekiyordu, diğer hâlde değil.

1- bk. Mirza Cevad Melikî Tebrizî, *Esrâru's-Salât*.

Üstad bu iki hâlin enbiya ve evsiyada da bulunduğuna ve şairin şiirini irfan ilmi bahsinde bu konuda söylediğine inanıyordu:

گهی بر طارم اعلی نشینم / گهی تا پشت پای خود نبینم

Bazen en yüksek feleğin üstünde oturur, / Bazense ayağımın altını göremem.[1]

Bu mevzuda İmam Cafer Sadık'ın (a.s) hizmetlisinin peşine düştüğüne ilişkin rivayeti şahit gösterirdi. Rivayet şöyledir:

> Sedir Sayrafî anlatır: Ben, Ebu Basir, Yahya b. Bezzaz ve Davud b. Kesir İmam Cafer Sadık'ın (a.s) evindeydik. İmam öfkeli hâlde içeri girdi ve buyurdu ki: *"Bizim için gayp ilmine itikat edenlerin sözüne şaşırıyorum. Gaybı Allah'tan başkası bilmez. Şimdi tedip için hizmetlimin peşine düştüm, ama elimden kaçıp saklandı. Onu kaybettim. Hangi odada saklandığını bilmiyorum."*[2]

Birkaç Nükte

1. Buraya kadar anlatılanlardan kabz ve bast hâlinin birkaç türü olduğu anlaşılmaktadır:

a) Sıradan müminler için kabz ve bast.

b) Allah yolunun sâlikleri için kabz ve bast.

c) Kâmil ârifler için kabz ve bast.

Bu üçünü sırasıyla imanda, sülûk ve irfanda ya da tevhidde kabz ve bast olarak adlandırmak mümkündür.

Öyle görünüyor ki, kabz ve bast hâllerinin dereceleri bulunduğunu söylersek doğru bir söz söylemiş oluruz. Çünkü bunun birinci derecesi sülûktan önce, ikinci derecesi sülûk hâlinde ve üçüncü derecesi de sülûktan sonra meydana gelmektedir. Sıradan müminlerin dereceleri, sâliklerin dereceleri

---

1- Sa'dî, *Gülistân*, Dervişlerin Ahlakı, 10. Hikâye.

2- Muhammed b. Yakub Kuleynî, c. 1, s. 257. Rivayet devam etmektedir. Devamında İmam (a.s) gayp ilminin en yüksek derecesini İmamlar (a.s) için sabit görmektedir. Galiba onlar için gayp ilminin sabit olmasının manası, hâllerinin eşit ve sabit olduğu değildir.

ve âriflerin dereceleri (varlık cevheri itibariyle ve beka billah derecelerinin tahakkuk miktarınca) birbirinden farklıdır. Bu üç dereceden her biri mertebelere ve derecelere ayrılabilir. İrfan ıstılahları kitaplarında da "hafâ veya hafi (gizlilik) makamında bast", "kalp makamında bast" ve "nefis makamında bast" söz konusu edilmiştir.[1]

2. Kabz korkudan ve bast umuttan farklıdır. İrfan ıstılahları kitaplarında bu farklılık belirtilmiştir. Abdurrezzak Kâşânî şöyle der:

> Kabz ve bast ile korku ve umut arasındaki fark, korkunun gelecekteki hoşa gitmeyen şeyle ve ümidin de gelecekteki hoşa giden şeyle ilgili olmasıdır. (Elbette ki nefis makamında).[2] Fakat kabz ve bast şimdiki zamanla alakalıdır ve gelecekle ilgisi yoktur.[3]

Bu farlılık, bu ikisi arasındaki mahiyet farkına rücu eder.

İkinci fark, onların derecesiyle irtibatlıdır; çünkü kabz ve bast kalp makamındadır, korku ve umut ise nefis makamındadır.

Üçüncü fark, korku ve umudun makam olması, fakat kabz ve bastın makam değil de sâlikin iki hâli olmasıdır. Bu fark, ikinci farkla çelişir; ama "kalp makamı"nda olmanın "makam olma"yı beraberinde getirmediği bilinmelidir. Daha fazla açıklama bahsi uzatacaktır.

3. Âriflerin ıstılahında "Hızır" bast halinden kinayedir. "İlyas" ise kabz hâlinden kinayedir. Kâşânî şöyle der: "Bu yüzden bazen sâlikler birbirine sorarlar: 'Hâlin nasıl? Hızır hâlin mi var, yoksa İlyas hâlin mi?' Yani bast hâlinde misin, yoksa kabz hâlinde mi? Peki neden bast hâlini Hızır'a ve kabz hâlini İlyas'a nispet ederler?" Cürcanî şöyle der:

> Bast hâli Hızır'la ifade edilir; çünkü onun cismanî mizaç kuvvetleri ve ruhanî kuvvetleri gayp ve şühud âlemlerine yayılmıştır. [4]

1- Enver Fuad Ebu Hüzzam, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, s. 54, Bast kelimesi, Kâşânî'nin *Istılâhâtu's-Sûfiyye*'sinden nakille.

2- İrfanî bir ıstılahtır.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 143.

4- age.

Yine şöyle yazar:

> Kabz İlyas'la ifade edilir; çünkü İlyas, İdris'le aynı kişidir. O ruhanî âleme (gayp) yükseldiğinde mizaç kuvvetleri gayp âleminde yok oldu ve gayp âlemi tarafından alınıp kabzedildi. Bu nedenle kabz hâli İlyas'la ifade edilmektedir.[1]

Allah'ın bu iki peygamberinin hayatı hakkında gelen ayet ve rivayetlerden bu iki ıstılahın münasebetsiz uydurulmadığı anlaşılmaktadır. Fakat bir noktanın hatırlatılması lazımdır. İlyas'ın kinaye edildiği kabz hâlinden kasıt -Cürcanî'nin izahını şahit göstererek- üçüncü tür kabz, yani irfanî kabz hâlidir. Hafi/Gizli makamda kabz, kalp makamında kabz değil. Oysa kabz ıstılahı daha ziyade ikinci tür kabz, yani kâmillerle değil, sâliklerle irtibatlı sülûkta kabz hakkındadır. Belki de sülûkta kabz için İlyas ve irfanî kabz için de Mesih veya İsa kinaye edilseydi daha doğru olurdu. Bu önerinin sırrı keskin bakışlılara gizli değildir. Hülasa bu bahis daha çok lafzî ve ıstılahî bir mesele olduğu ve amelle ilgili faydası bulunmadığından bu kadarıyla yetiniyoruz.

4. Sâlik, sülûkta bast hâlinin zirvesinde kalbinde bir tür "sürekli hüzün" hâlinden istifade eder. Vuslata ermemiş sâlik hicran derdine müpteladır. Nitekim Hâfız şöyle der:

دردِ عشقی کشیده‌ام که مَپُرس / زهرِ هجری چشیده‌ام که مَپُرس...

سویِ من لب چه می‌گَزی که مگوی / لبِ لعلی گَزیده‌ام که مپرس

Öyle bir aşk derdi çekmişim ki sorma, / Öyle bir ayrılık zehri tatmışım ki, sorma!..

Yine bana bakıp söyleme diye dudağını ısırıyorsun? / Ben, öyle bir lal dudak ısırmışım ki, sorma!

Ârifler kalpte sürekli hüznün var olmasının lüzumunu çokça vurgular ve derler ki: Bu hüzün sâliki ileriye götürür ve nihayet maksada ulaştırıp yakar. Bu hüznün ilintili olduğu şey, maksada ve Mahbub'a ulaşamamaktır. Bazı talimatlar almak üzere Üstadın huzuruna gittiğim ilk buluşmada talimat

1- age.

sırasında Üstad dedi ki: "Sâlik daima kalbinde maksada ulaşamama korkusundan kaynaklanan bir hüzün taşımalıdır; çünkü bu hüzün onu maksada ulaştıracaktır."

Evet, hicran sâlikin en büyük kabz hâlidir ve hicran öyle çetin bir şeydir ki, sâliklerin kalp acısı şu şekilde dile dökülür:

انّ یـوم الـفراق احـرق قـلبی / احرق اللّٰـه قلب یوم الفراق

لـو وجدنا الی الـفـراق سبیـلًا / لأذقـنا الـفراق طعم فراق

"Gerçek şu ki Mahbub'tan ayrılık günü ciğerim tutuştu. Allah ayrılık gününün ciğerini yaksın. Eğer elimiz firaka ulaşabilirse hiç kuşku yok ona eziyet için, ayrılık mezesini ona tattıracağız."

Tıpkı Hâfız'ın dediği gibi:

اگر به دست من افتد فراق را بکشم / که روز هجر سیه باد خان ومان فراق

Ah bir elime geçse, ayrılığı öldürürdüm. / Ayrılık günü de kararsın, ayrılığın evi barkı da yıkılsın, mahvolsun!

Bazen de şöyle denir: " سَنَةُ الْوِصَالِ سِنَةٌ وَ سِنَةُ الْفَرَاقِ سَنَةٌ / Bir yıl vuslat bir an gibi gelir. Bir anlık ayrılıksa bir yıl gibi."

Sa'dî Şirazî de şöyle der:

لو لم اَمُت یوم الوداع تحسّرًا / لا تحسبونی فی المودَّة صادقًا

"Eğer veda günü hasretten ölmezsem beni aşk ve dostlukta sadık sayayın."

Kimi zaman da şöyle denir:

من پیر ماه و سال نِیَم یار بی وفاست / بر من چو عمر می گذرد پیر از آن شدم

Ben yılların, ayların geçmesiyle yaşlanmadım ki. Sevgili, vefasız… / Bana *uğramayıp ömür gibi geçip gitmede… o yüzden yaşlandım ben.*[1]

1- *Dîvân-ı Hâfız.*

Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), aslî dosttan, yani merhametli Allah'tan ayrılmaktan nispeten daha kolay olan dostlardan ayrılık konusunda şöyle buyurur:

يَقُولُونَ اِنَّ الْمَوْتَ صَعْبٌ عَلَى الْفَتٰى / مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ وَاللّٰـه اَصْعَبُ.

Derler ki ölüm yiğide zor gelir. Allah'a yeminle, dostlardan uzaklık daha zordur. (1)

İmam Ali (a.s), Allah'tan ayrılık hakkında Kumeyl duasında çok ilginç bir meseleyi konu eder. Şöyle buyurur:

فَهَبْنِى صَبَرْتُ عَلٰى عَذَابِكَ فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَلٰى فَراقِكَ.

Allah'ım, farz edelim ki azabına sabır gösterdim, peki, senden ayrılığa nasıl sabredeceğim?(2)

Bu yüksek marifet, İmam Ali'den (a.s) öyle bir şahsiyet inşa etmiştir ki, şair onun bir anlık vuslatı için şöyle der:

ای که گفتی «فمن یَمُت یَرَنی» / جان فدای کلام دل جویت

کـاش روزی هـزار مـرتبه مـن / مُردَمـی تـا بـدیدَمـی رویـت

Ey "her ölen beni görür" diyen / Can feda gönül okşayan kelamına

Keşke günde bin kere ben / Ölsem de böylece yüzünü görebilsem!

Bu şiir, Ali b. Ebu Talib'in (a.s) Hâris Hemdanî'ye hitaben söylediği şiire işarettir:

يا حَارَ هَمْدانَ! مَنْ يَمُتْ يَـرَنِى / مِنْ مُؤْمِنٍ اَوْ مُنَافِقٍ قُبُلًا.

Ey Hâris-i Hemedanî, ister mümin olsun ister münafik, ölen herkes beni görecek. (3)

Üstad şöyle derdi: "Sâlik başını yastığa koyduğu her gece vuslat şevki o kadar yoğunlaşmalıdır ki, sabah uykudan insan-ı kâmil olarak uyanmayı ummalıdır."

1- *Divân-i Mensûb be-İmâm Ali (a.s)*.

2- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Kumeyl.

3- *Divân-i Mensûb be-İmâm Ali (a.s)*.

Burada Hz. Üstad'dan bir hatırayı aktarmayı faydalı görüyorum:

Üstad 1400 (hicri kamerî) yılında, irfan üstadı Merhum Seyyid Haşim Haddad'ın emriyle Tahran'dan Meşhedu'r-Rıza'ya (a.s) göç etmekle müşerref oldu.[1] Yerleşmesinin başlarında her gün akşam vaktinde bir saat evin kapısı herkese açıktı. Her isteyen gidip gelebiliyor ve ondan faydalanıyordu. Bu durum bir süre devam etti. Fakat bir müddet sonra kapı kapandı ve artık İmam Hasan Mücteba'nın (a.s) veladeti ve Emîrü'l-Müminin'in (a.s) şehadeti hariç -Ramazan ayındaydı ve program yoktu- sadece bayramlar, On Dört Masum'un (a.s) doğum ve vefat yıldönümlerinde gün doğumu ile öğle arasında evinde bir meclis düzenleniyordu.

Ama Tahranlı dostların Meşhed'e geldiği baharın başı ve yaz gibi günlerde evin kapısı akşam vaktinde bir saat onlara ve tabii ki Meşhedli dostlara açılıyor ve sıcak sülûk meclisleri tertipleniyordu. Bu toplantılar çoğunlukla sâlike yaraşır sükût içinde geçiyordu. Fakat bazen de bir mesele üzerine görüş alışverişinde bulunuluyordu. Günlerden birinde bir münasebetle dedi ki: "Mekke'de bulunduğumuz geçen yıl hâlimiz haraptı. İslam Cumhuriyeti'nin Mina'daki Kızılay merkezine başvurduk. İçeri girdiğimizde İranlı iki genç doktor vardı. Selam verip hâl hatır sorduktan sonra kendi aralarında, "Hacı bey kaç yaşında?" dediler. İçlerinden biri, "Yetmiş" dedi. Diğeri ise, "Yok, daha fazla." dedi. Sonra, "Kendisine soralım." dediler ve bana sordular: "Yaşınız kaçtır?" Üstad şöyle aktardı: Dedim ki "Ben ayların ve yılların yaşlısı değilim, vefasız olan yârdır."

Gençler gülümseyip dediler ki: "Anlaşılan Hacı bey aynı zamanda ehl-i hâl." Dedim ki: "Haberiniz yok, âlemin neresinde bir aşk doğsa bizdendir. Nerede bir fitne ve fesat varsa başımızın altından çıkar."[2] Bundan sonra onlara gerçek yaşımı söyledim. Güldüler ve dediler ki: "Yaşınızın bu kadar az olacağını ve bu kadar hata edeceğimizi düşünemezdik."

Ertesi gün ikindi toplantısında dostlardın biri sordu: "Efendim, bu şiirin manası nedir?"

1- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 660.

2- Bu iki cümle tevhidî ve irfanî olduğundan Üstad hızlıca geçmiş olmalı. Galiba o sohbette bulunanların hepsi de anlamadı. Bu iki cümle, kendisinin velayet ve kemal makamına işaret taşımaktadır.

من پیر ماه و سال نِیَم یار بی وفاست / *Ben yılların, ayların geçmesiyle yaşlanmadım ki. Sevgili, vefasız…*

Üstad durdu ve şöyle buyurdu: "Merhum Allâme Tabatabaî derdi ki: Allah kapasiteli sâlikle âdeta saklambaç oynar. Eskiden çocuklar, büyük ve çok sütunlu evlerde bu oyunu oynarlardı. Biri gözünü kapatır, diğerleri de saklanırdı. Gözünü kapatan çocuk diğer çocukları aramaya koyulurdu. İhtiyat içinde gelir ilk sütunun arkasına bakar ve bulamazdı. Bu defa ikinci sütunun arkasına saklandığından emin olurdu. Usulca yaklaşır ve endişe içinde oraya da bakardı. Fakat yine bir haber çıkmazdı. Bu şekilde sütunların arkasını kontrol eder ve her sütunda bu defa bulacağından emin olurdu; ama bulamazdı. Hülasa çaresiz çocuğun birini bulana kadar canı çıkardı. Sâlik de riyazet yapar, çile çeker, geceyi uyanık geçirir, oruç tutup namaz kılar, bir hicap kalktığında hedefe vardığını zanneder; ama bir bakar ki yol hâlâ yerinde duruyor. Ulaşmak isterken de yaşlanır gider."

Bu hakikati ârif-i fakih Merhum Molla Mehdi Nerakî eşsiz kitabı *Câmiu's-Saâdât*'ta ne güzel ifade buyurmuştur:

> Allah'ın yetmiş nur hicabı vardır ve sâlik onlardan hiçbirine ulaşamaz. Maksada ulaştığını zannetmesi dışında.[1]

Bu hicran ve beklenti hâlinin baskısı o seviyededir ki, "Bekleyiş ölümden daha çetindir." Bunun sırrı da, Nebevî rivayetlerde geçtiği gibi: " أَفضَلُ أعمالِ أُمَّتی إنتظارُ الفَرَج / *Ümmetimin en üstün ameli fereci/kurtuluşu bekleyiştir.*"[2] Zira bu intizar, her işten daha zordur. Nebevî rivayette şöyle okuyoruz: " أَفْضَلُ ألْاَعْمَالِ أَحْمَزُهَا / *Amellerin en üstünü, en zor olanıdır.*"[3]

İşte bu zorlanmalar bazen sâliki üstadın yanı başında şikâyete bile sürükleyebilir. Üstad *Rûh-i Mücerred*'de şöyle yazar:

> Bir gün bu fakir, kendisine (Üstad Haddad) sordum: Duada, " بِكُمْ يُجْبَرُ الْمَهِيضُ وَ يُشْفَى الْمَرِيضُ / *Sizin vasıtanızla kırılmış kemik iyileşiyor ve has-*

1- Muhammed Mehdi Nerakî, *Câmiu's-Saâdât*, c. 1, s. 181; Muhammed Baharî, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, s. 317.

2- Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 5, s. 317.

3- age, c. 67, s. 191 ve 237.

ta şifa buluyor." demiyor muyuz? Bu hitap İmamlar (a.s) için doğruysa neden Allah'ın evliyası da -burada kastettiğim üstadın kendisiydi- kırılmış kemiklerimizi iyileştirmiyor ve ruhumuzdaki hastalıklara şifa vermiyor? Hulasa:

صد مُلکِ دل به نیم نظر می توان خرید / خوبان در این معامله تقصیر می کنند

Yüzlerce yüzsuyunu yarım bir bakışla almaya imkân var. / Fakat güzeller bu alışverişte ihmal gösteriyorlar.[1]

Şöyle buyurdu: "Allah'ın evliyasının işi, kırılmış kemiği kaynaştırmak ve hastalıklara şifa vermekten başka bir şey değildir; fakat Hak Celle ve Âlâ kendisi kırar ve kendisi iyileştirir, kendisi hasta eder ve kendisi şifa verir..."[2]

Şaşırtıcı olan şu ki, sâlik vuslattan sonra yolun aslında çok yakın olduğunu hisseder:

أنَّ الرَّاحِلَ إلَیکَ قَرِیبُ المَسَافَةِ / Allah'ım, sana göç edene yol yakındır.[3]

Ve şöyle der:

آب در کوزه و ما تشنه لبان می گردیم / یار در خانه و ما گرد جهان می گردیم

Su testide ama biz susamış dudaklarla dolanıyoruz / Yâr evde ama biz dünyayı arıyoruz.[4]

Âdeta şöyle olduğunu görür:

گفتم به کام وصلت خواهم رسید روزی / گفتا که نیک بنگر شاید رسیده باشی

Dedim ki, vuslat arzusuna ulaşacağım bir gün / Dedi ki, iyi bak, belki de ulaşmışsındır.[5]

1- *Dîvân-ı Hâfız*.

2- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Rûh-i Mücerred*, s. 568.

3- Şeyh Abbas Kummî, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Dua-yi Ebu Hamza Sumalî.

4- Farsça darbımesel.

5- Feyz-i Kâşânî, *Dîvân-ı Eş'ar*.

Evet, anlar ki, "dervişlik, hayali düzeltmekten başka bir şey değil." Merhum ârif-i kâmil Ensarî Hemedanî, kemalden sonra defalarca şöyle buyururdu: "Allah yolu hayal ettiğim kadar da zor değildi. Eğer geri döner ve tekrar başlarsam rahatlıkla seyrü sülûk yaparım."[1]

Hicran acısı en zor acıdır; çünkü canana vuslat en tatlı nektardır ve o çetin dertten bu lezzetli tatlıya geçmek için "sürekli hüzün" adımıyla coşup feryat etmek gerekir. Tıpkı Lisanu'l-Gayb'ın (Hâfız) söylediği ve inlediği gibi:

هـزار جهد بکردم کـه یـار من باشی / مـراد بخش دل بـی قـرار مـن بـاشی

چـراغ دیـده شب زنـده دار مـن گـردی / انـیس خاطـر امـیدوار مـن بـاشی

چـو خـسروان ملاحت به بـندگـان نازنـد / تو در میانه خداوندگار مـن بـاشی

از آن عقیق که خونین دلم از عشوه او / اگر کنم گله ای غمگسار مـن بـاشی

از آن چمن که بتان دست عاشقان گیرند / گرت ز دست برآید نگار من بـاشی

شـبی بـه کلـبه احزان عاشـقان آیـی / دمـی انـیس دل سـوگـوار مـن بـاشی

شود غزاله خورشید صید لاغر من / گر آهویی چو تو یک دم شکار من باشی

سه بوسه کز دو لبت کرده ای وظیفه من / اگر ادا نکنی قرض دار مـن بـاشی

من این مراد ببینم به خود که نیم شبی / به جای اشک روان در کنار من باشی

من ارچه حافظ شهرم جوی نمی ارزم / مگر تو از کرم خویش یار مـن بـاشی

Binlerce cehd ettim ki, benim sevgilim olasın, / Kararsız gönlümün muradını veresin!

Geceleri uyumayan gözlerimin ışığı, / Seni arzulayan hatırıma enis olmanı umdum durdum.

İstedim ki, güzellik ve alım padişahları kullarına nazlanırsa, / Sen onların içinde benim efendim, benim padişahım olasın!

1- Bu konuyu kendisinin talebelerinden işittim.

İşvesinden gönlümün kan kesildiği o akik dudaklardan / Şikâyet edersem, sırdaşım olasın!

Âşıklar, güzellerin ellerini tuttukları çimenlikte, / Elinden gelirse, sen de benim elimi tutasın!

Bir gececik olsun âşıkların kulbe-i ahzanına gelesin, / Bir an olsun yaslı gönlüme yar olasın.

Senin gibi bir ahuyu bir an bile olsa avlarsam, / Güneş ceylanı bile benim adi bir avım olur.

İki dudağından üç öpücük vermeyi kararlaştırmışsın. / Bak, eda etmezsen borçlum olursun.

Bir gece yarısı hiç olmazsa rüyada görecek miyim? / Akan gözyaşlarım yerine, kucağıma sen gelmiş oturmuşsun!

Şehrin Hâfız'ı isem de bir arpa kabuğu kadar değer taşımıyorum / Ancak sen kereminden yârim olursa o başka.

22. FASIL: SEFERİN DİLİ

Üç Tür Dil

1. Dünya Dili

Her ne kadar pozitif bilimler, cansızlar ve bitkilerin konuştuğunu ispat edemediyse de Kur'ân ve Sünnet açısından tüm âlem nutuk sahibi ve konuşandır. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ.

Yedi gök, yer ve bunlardakiler Allah'ı tesbih ederler. O'nu överek tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz anlamazsınız.[1]

Başka bir yerde de şöyle buyurur:

اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِىٓ اَنْطَقَ كُلَّ شَىْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ.

Allah her şeyi konuşturdu ve dile getirdi.[2]

Rivayetler de, kâinattaki tüm varlıkların konuştuğunu vurgulamaya ilaveten bazılarının konuşmasını bize tercüme etmiştir. Mesela kelebeğin zikrini salavat saymıştır.

2. İnsanın Dili

Yüce Allah'ın ayetlerinden ve yaratılışın şaşırtıcı yönlerinden biri de insanın dili ve çeşitleridir. Kur'ân bu konuyu belirtmektedir.[3] Dilin önemi o boyuttadır ki, Allah insanın yaratılışına işaret ettikten hemen sonra ona "konuşmayı öğretmekten"[4] bahsetmektedir.

1- İsrâ (17), 44.

2- Fussilet ()41, 21.

3- Rûm (30), 22.

4- Rahmân (55), 4.

İnsanın dilleri, lehçeleri ve lügatlerin kısımları Hz. Âdem'in (a.s) varolduğu andan bugüne kadar sayılayamayacak kadar çoktur. İşin tuhafı da tüm bunların sadece dil ve dudak aracılığıyla gerçekleşmesidir.

3. İlim ve Âlimin Dili

Tefekkür insanın tabiatıyla yoğrulmuştur. Tefekkür beraberinde ilmi getirir ve her ilmin kendine has bir dili vardır; zira umumi kavramlar ilmî maksatları anlamak için yeterli değildir. Bu nedenle mecburen her ilimde belli anlamlar için kendine özgü kavramlar belirlenir. Bu kavramlara o ilmin ıstılahları adı verilir. Tarih boyunca yüzlerce ilim ortaya çıkmıştır ve her birinin kendine has bir dili ve kavramları vardır; kimi zaman öğrenmek için yıllar gerektiren diller...

İrfanî Istılahları Öğrenmenin Zarureti

İster teori bahsinde, ister pratik alanda olsun irfan ilmi de kendine has bir dil kullanmaktadır. Ârifler kendi aralarında birtakım ıstılahlara sahip olmak bir yana, başka birçok ilme göre çok daha fazla ve karmaşık ıstılahlar kullanmışlardır.

Hâtıf-ı İsfahanî meşhur terciibendinde şöyle der:

هاتف، ارباب معرفت که گهی / مست خوانندشان و گه هشیار

از مـی و بـزم و ساقی و مطرب / وز مُـغ و دیـر و شاهد و زنّـار

قصد ایشان نهفـته اسراری است /که بـه ایما کنند گاه اظـهار

پـی بـری گـر بـه رازشان دانی / که همین است سرّ آن اسـرار

کـه یـکی هـست و هیـچ نیست جز او / وحـده لا الـه الا هـو

Ey sözcü, marifet erbabı kimi zaman / Sarhoş, kimi zaman uyanık nitelendirilirler

Mey, bezm, sâki ve müzik / Muğ, deyr, şahid ve zünnar'dan bahsederler.

Kastettikleri gizli sırlardır / ki ima ile bazen ederler izhar

Anlarsın eğer sırlarına vâkıfsan / İşte budur sırrı o esrarın

Biri var ve ondan başka kimse yok / Vahdehu la ilahe illa hû.[1]

Mücahid sâlik Merhum İmam Humeynî şöyle der: "Âriflerin de kendilerine has bir dili vardır. Kendilerine özgü ıstılahları da... Hâfız'ın kendine has bir dili var. Başkalarının anlattığı meselelerin aynısını anlatırlar aslında, ama başka bir dille."[2]

Üstad şöyle demiştir: "Ârifler, meramlarını temsil ve istiare perdesinde beyan etmişlerdir."[3]

Her ilim ve bilimin ıstılahlarına aşinalık onları anlamanın temel şartıdır. Bir ilmin kavramları o ilmin dilidir ve dil bilmeyen insan **"sağır, dilsiz ve kör"** gibidir aslında ve sonuç itibariyle de **"onlar anlamazlar"** kapsamına girerler. İrfan ilminin bu konuda özel bir durumu vardır. Yani irfanî ıstılahları doğru anlamak, âriflerin maksatlarını nispeten doğru anlamanın tek yolu sayılır. Onların ıstılahlarını anlamak da zor iştir; "eski adam"[4] olmayı gerektirir.

İrfanî Istılahları Anlamanın Zor Olmasının Sırrı

İrfanî ıstılahları anlamanın zor olmasının sırrı aşağıdaki noktalardır:

1. İrfanın Maksat ve Konularının, Soyut ve Yüksek Olması

Bir ilmin mevzuları maddeden ve maddiyattan ne kadar uzaklaşır ve tecerrüde yaklaşırsa onu anlamak da o kadar müşkül hâle gelir. İnsanların, hatta araştırmacıların genelinin zihni, duyusal ve hayalî idrake alışıktır; ama soyut algılara -nerede kaldı soyut ötesi- yabancıdır. Felsefenin çetin bir alan olmasının sebeplerinden biri de budur. İrfan bu zeminde, benzer diğer ilimlere nispetle sıralamanın başında yer alır. Çok yüksek irfanî konular ve onları anlamak, ârif olmayana mümkün hâle gelebilmesi için oldukça sağlıklı bir

1- Rıza Ma'sumî, *Eşk-i Şafak*, c. 1, s. 10.

2- Seyyid Ruhullah Musevî Humeynî, *Tefsîr-i Sûre-i Hamd*, 5. Oturum.

3- Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 45.

4- Farsça darbımesel. "Keçinin harcı değil harman dövmek / Öküz gerektirir ve eski adam"

yeteneği ve çok güçlü bir aklı gerektirir. Bu noktayı ârifler de belirtmişlerdir. *Temhîdu'l-Kavâid* kitabının metin yazarı ve şârihi gibi kimileri, bilginlerin irfanî mevzuları anlamasını ancak "tahmin kuvveti"ne sahip oldukları takdirde mümkün görmektedirler.[1]

İran İslam devriminin Merhum lideri, Gorbaçov'a tarihî mektubunda şöyle yazmıştı:

> ...Sizi daha fazla yormayacak ve ârifilerin kitaplarından, özellikle de Muhyiddin İbn Arabî'den bahsetmeyeceğim. Bu büyük insanın konularına vâkıf olmak isterseniz bu türden meselelere güçlü biçimde el atabilmiş keskin zekâlı seçkinlerinizden birkaçını Kum'a göndermelisiniz. Böylece birkaç yıl içinde, Allah'a da tevekkül ederek marifet menzillerinin kıldan ince derinliklerinden haberdar olabilirler; çünkü bu sefer olmaksızın ona vâkıf olmanın imkânı yoktur.

2. Ârifilerin Beyanının Sembolik ve Muamma Olması

Şehid Mutahhari bu konuda şöyle der:

> Onlar (arifler) bu yola girmeyen kişilerin onların maksatlarına vâkıf olamayacaklarında ısrarlıdırlar; çünkü irfanî anlamlar ârif olmayanlar için -en azından ârifilerin inancına göre- idrak edilebilir şeyler değildir. Bu nedenle ârifler, diğer ilim ve fenlerin aksine maksatlarını gizli tutmaya özen gösterirler. Dolayısıyla ârifilerin ıstılahlarının, kavramsal boyuta ilaveten bir parça da muamma boyutu vardır ve muammanın sırrının elde edilmesi gerekir.[2]

Bir noktayı hatırlatmak gerekir ki, ârifler sadece ehil olmayanlardan ulaştıklarını gizlerler, yoksa ehil olan için hiçbir çabadan geri durmazlar. Tahmin sahibi ve bâtın duruluğundaki bilginleri -irfan ehli olmasalar bile- ehil görürler. Bu yüzden "*Misbâhu'l-Ünsbeyne'l-ma'kul ve'l-meşhud*"[3] gibi baş-

---

1- bk. Ali b. Muhammed b. İbn Türke, *Temhîdu'l-Kavâid*.

2- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, bahş-i irfan, ders-i dehom.

3- İrfana dair bir kitap adıdır. Aslında Muhammed b. Hamza Fenarî'nin, şeyh-i kebir Sadruddin Konevî'nin eseri olan *Miftâhu'l-Cem ve'l-Vücûd* kitabına şerhidir. Fenarî'nin kitap adının manası şudur: "Hakîmlerin akletmesinin ürünü ve ârifilerin keşif ve şühudunun mahsülü arasında aydınlatıcı ünsiyet kandili."

lıklarla onları cezbetmeye, yönlendirmeye ve anlamalarını sağlamaya çalışırlar. Bu konu, *Temhîdu'l-Kavâid* ve *Misbâhu'l-Üns*'ün mukaddimesinden net biçimde anlaşılmaktadır. Tabii ki bu samimi çaba daha çok irfan ilmî konusundadır; çünkü irfan ilmî, diğer ilim insanlarından ziyade selim nefisli bilginler hakkındadır; fakat hâller ve varidatın yolun ehlinden başkasına zikredilmesi doğru değildir ve birtakım tehlikelere yol açabilir. Lisanu'l-Gayb'ın dediği gibi:

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند / جرمش آن بود که اسرار هویدا می کرد

Pir-i mugan dedi ki: Darağacının kadrini yücelten dostun / Suçu şuydu… Sırları açığa vurmak.

Şiirde kastedilen Hallac-ı Mansur'dur.

3. Bazı Âriflerin Maksatlarına Aykırı Söylemleri

Yukarıdaki iki konu bir yana, işi daha da müşkül hâle getiren üçüncü bir durum daha vardır. O da şudur ki, bazı ârifler -en azından Melametî/Meamiler olarak adlandırılan ârifler- seyrü sülûk merhalelerinde taayyünleri altüst ettikleri ve kendilerini nam ve iftihar yerine halk arasında utanç içinde göstermek için sözlerinde kasıtlı olarak riya yansıtırlar, böylece her türlü kendini beğenmişlik ve kibri nefislerinden almış olduklarını varsayarlar... Bazı ârifler arasında yaygın olan Melametî yöntem, onların maksat, maneviyat ve hedeflere zıt görünmeye özel önem vermesine sebep olmuştur. Bu iş de onların gerçek maksadını anlamayı daha da zorlaştırmaktadır. İrfan ehlinin destekçilerinden Ebu'l-Kasım Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyriyye*'de ârifl erin bilerek müphem konuştuklarını belirtir. Zira mevzuya dâhil olmayan kişilerin izhar, hâl ve maksatlarından haberdar olmasını istemezler.[1]

Bir noktayı hatırlatmak gerekir: "Utancın peşinde olmak" ile "şöhret veya utancın peşinde olmamak" arasında fersahlarca mesafe ve fark vardır. Doğru yoldaki yüksek makam sahibi ârifler ikincisine çağırmıştır, birincisine değil. Tasavvuf ehli bazı cahillerin birincisine davet ettiği de doğrudur. Bu konu, daha önce de geçtiği gibi izah ve araştırma gerektirmektedir.

1- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, bahş-i irfan, ders-i dehom.

4. Bazı Âriflere Göre Istılahlar ve Anlamları Arasında Gizli Münasebetin Varlığı

Temhîdu'l-Kavâid şârihi şöyle der:

> İrfanî anlamlar ile irfanda ıstılah olmuş lafızlar arasında, doğru anlaşılması için birçok anlamın rol oynadığı gizli bir münasebet vardır; fakat bu münasebete velayet nuru ve nübüvvet kandiliyle olmak dışında ulaşılamaz.[1]

5. Istılahların Çokluğu

Benzer ilimlerde olduğu gibi, irfan da bu bakımdan sıralamanın başında yer almaktadır. Bir grup ârif de çokluğa değinmiştir. Merhum Mutahharî de bu konuda şöyle der: "Âriflerin çok sayıda ıstılahı vardır."[2] Bilmek gerekir ki bu çokluğun en önemli kaynaklarından biri, âriflerin kullandığı ıstılahların eşanlamlı olmasıdır. Ârifler bazen bir şey için birkaç ıstılah kullanırlar. Mesela "vücud-i münbesit" için doksandan fazla ıstılah ve tabir vardır. Yahut "insan-ı kâmil" için on ıstılah mevcuttur ve bunlar gibi diğer örnekler.

6. Istılahların Kendi Arasındaki İrtibatı ve Birbiriyle Yorumlanabilmesi

İrfanî ıstılahların müşküllerinden biri de pek çoğunun birbiriyle sağlam irtibatıdır. O kadar ki bazen birbiriyle yorumlanabilirler bile. Hatta kimi zaman bir ıstılahı yorumlarken sadece bir ıstılah zikredilebilir, bazen de birkaç ıstılah. Nazarî irfanın ıstılahlarından aşağıdaki örneklere bakalım:

1. "مشارق شمس الحقيقية: هی التجليات الذاتية قبل الفناء التام في عين احدية الجمع"[3] "Meşarıku Şemsil'-Hakikat" istilahının tanımında geçen "el-tecelliyatu'z-zatiyye", "el-fenau't-tâmme", "aynu ehadiyyet'il-cem" tabirlerinin her üçü de başlı başına ıstılahtır.

2. "الحرق: هو اوسط التجليات الجاذبة الي الفناء التي اوائلها البرق و آخرها الطّس في الذات"[4],

1- Ali b. Muhammed b. Türke, *Temhîdu'l-Kavâid*, s. 122.

2- Murtaza Mutahharî, *Âşinâyi bâ Ulûm-i İslâmî*, bahş-i irfan, ders-i dehom.

3- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 85.

4- age, s. 59.

"el-Hark" istilahının tanımı için kullanılan , "el-tecelliyat", "el-fena", "el-berk", "el-tamas" kelimelerinin hepsi ıstılahtır.

3. "الزّمردة: هی النفس الکلیة"[1] Yine "Zümrüdeh" ıstılahının tanımında geçen "el-nefsu'l-külliye" tabiri de bir ıstılahtır.

7. İhtilaflı Olma

Bazen irfanî ıstılahların anlamında ihtilaf vardır ve bu ihtilafın muhtelif kaynakları olur. Bazıları şunlardır:

– Çeşitli irfan ekollerinin varlığı ve her ekolün kendine has ıstılahlarının olması.

– Şahsî ıstılahların varlığı. Yani irfanın büyüklerinden belli bir şahsa ait olması.

– Bir ıstılahla muhtelif durumlarda o durumun özelliği nedeniyle çeşitli anlamların kastedilmesi. Diğer bir ifadeyle ıstılahların anlam boyutları.

8. Istılahların Dağınıklığı ve Merci Olacak Kapsamlı Bir Kitabın Yokluğu

Âriflerin ıstılahları kitaplarının içine dağılmış vaziyettedir. Ne yazık ki şimdiye kadar onların ıstılahlarını anlamlarıyla birlikte zikreden kapsamlı bir kitap yazılmamıştır. Belki de denebilir ki, ıstılah kitapları -ister genel olarak bilimlerin kavramları, ister özellikle irfanın ıstılahları olsun- irfanın ıstılahlarının yarısından fazlasını bile içermez. Âriflerin kitaplarına dayanarak -sadece ıstılah kitaplarına değil- irfanın ıstılahları alanında bu ilme vâkıf birisi tarafından bir kitap yazılmalıdır. Bu satırların yazarı -sahip olduğu mizaç sermayesiyle- bu doğrultuda bazı adımlar atmıştır. Kabul edilip edilmemesi, dikkate alınıp alınmaması ayrı... İrfanî ıstılahların kuşatıcı olmasının zaruretini ihmal etmenin, bu önemli konuda -maalesef- ne ârifler ne de başkalarının dişe dokunur bir iş yapmamalarına tek başına sebep olduğu bile söylenebilir.

Örnek vermek gerekirse, nazarî irfanın ıstılahları hakkındaki en iyi kitabın Molla Abdurrezzak Kâşânî'ye ait *Istılâhâtu's-Sûfiyye* olduğu belirtilir; ama

1- age, s. 55.

bu kitabın pek çok eksiği vardır. En önemlisi de âriflerin bütün ıstılahlarını içermiyor olmasıdır.

Bu ihmalin diğer bir şahidi irfanın muallimlerinin -irfan eğitimi sürecinde- ıstılah öğretimini ele almamasıdır. Bu ihmal, işin ehlinin bilgisi dâhilindeki telafi edilemez zararları doğurmaktadır.[1]

Öyle görünüyor ki, irfanî ıstılahlar konusunda belli özellikler taşıyan bir kitap beklentisi vardır.[2]

1- Mesela bk. *Temhîdu'l-Kavâid*, s. 208. İrfanî bir ıstılah olan "el-mes'eletu'l-gâmiza" tabiri zevk suretinde yorumlanmıştır.

2- Bu özellikler şöyle sıralanabilir:

1. İrfanın bütün ıstılahlarını kapsamalıdır.

Istılahlardan maksadımız, hepsini kapsayan genel anlamdır. Meselenin izahı şöyledir: Bazı tabirler kavramsal olarak "ıstılah" şeklinde adlandırılır; ama kriter olarak ıstılahtırlar. Bu tabirlerin bir kısmı Kâşânî'nin *Istılahu's-Sufiyye*'sinde geçmektedir; fakat hepsi araştırılmamıştır.

Farsçada da bazı tabirler vardır. Dar taraf, geniş taraf, renkli dünya gibi ifadeler bu kabildendir. (Seyyid Cafer Seccadî, *Ferheng-i Lugat ve Istılahat ve Tabirat-ı İrfanî*, s. 161).

Başka bir deyişle, bazı tabirlerin ıstılah ve ilim değil, vasıf hâli vardır. Fakat kriter bakımından ıstılah olduğundan kapsayıcı kitapta zikredilmelidir. Elbette ki ıstılahtan kasıt, belli bir şahsın veya irfan okulunun ıstılahlarını da içermesidir. Belki de her ıstılahın eşanlamlısını veya hiç değilse Farsça ve Arapça gibi diğer bazı dillerdeki önemli ve çok kullanılan ıstılahları zikretmek gerekli olabilir. Mesela "hamr"ın karşısında "mey" yazılması gibi.

2. Istılahların terkiplerini beyan etmelidir.

Bazı ıstılahların terkipleri vardır. Mesela "fena" ıstılahı "el-fenau't-tâm", "el-fena ani'l-fena", "el-fena ani'l-fenaeyn" gibi terkiplerle ifade edilir. Yahut saçın; uzun saç, kıvrımlı saç, cüretkâr, dağınık saç gibi terkipleri vardır. Kapsamlı bir kitapta bir ıstılahın bütün terkipleri, nadir terkip bile olsa beyan edilmelidir.

3. Anlam veya anlamları kullanıldıkları yerleri dikkate alarak (aslî metinlerden referansla birlikte) sunmalıdır.

Tümdengelim (istikra) metodu ıstılahların anlamlarını elde etmede oldukça işlevseldir. Genelde bir ıstılah çeşitli yerlerde konumun özelliği nedeniyle muhtelif -aslî anlamdan cüz'i farklılıklarla- anlamlar alır. Günümüzde kavramsal olarak bu anlamlara bir kelimenin anlam katmanları adı verilmektedir. İrfanî ıstılahlara dair ihtiyaç duyulan kitap, bir ıstılahın anlam veya anlamlarını âriflerin kitaplarında kullanıldığı yerleri dikkate alarak vermeli ve ıstılah kitaplarında zikredilenlerle yetinmemelidir. Zira ge-

nellikle bizzat ârifler konudan bahsederken ıstılah kitaplarında belirtilen anlamı tam olarak göz önünde bulundurmayabilir. Şeyh Ensarî'nin ifadesiyle bu makamın benzeri, "Sanki fakihler fıkha ulaştıklarında usulü unuttular"dır. Diğer bir deyişle, ıstılahın anlam katmanlarının kullanıldığı yerle birlikte zikredilmesi zaruri görünmektedir.

4. Her ıstılahın türünü beyan etmelidir.

İrfanî ıstılahlar çeşitli kısımlara ayrılır (20'den fazla kısma ayırmak mümkündür). Bu taksimata göre çeşitli türler hâline gelirler ve kapsayıcı bir kitabın her ıstılahın türünü belirtmesi lazımdır. Istılahın türünü bilmek onu anlamada çok etkilidir. Mesela okuyucu bu ıstılahın nazarî irfanla mı amelî irfanla mı, yoksa her ikisiyle mi ilgili olduğunu bilmek zorundadır. Okuyucu bu ıstılahın genel mi, yoksa belli bir ekol veya özel bir şahısla mı ilgili olduğunu bilmelidir. Okuyucu bu ıstılahın başka bir ıstılahla irtibatlı olup olmadığını da bilmelidir. Okuyucu bu ıstılahın anlamında ittifak mı ihtilaf mı olduğunu da bilmelidir.

Burada iki nokta zikredilmelidir:

a) Bir ıstılahın türleri için birtakım alametler vazedilebilir -hatta edilmelidir-. Böylece kitabın hacmi azalacaktır.

b) Her ıstılahın türünü belirlemek, kapsayıcı kitabın ıstılahları için muhtelif teknik fihristler oluşturulmasına zemin hazırlar. Böylelikle insan benzer ıstılahlara çeşitli fihristlerde ulaşabilir.

5. Istılahın gelişim seyrini açıklamayı ihmal etmemelidir.

Her ne kadar eskiler ilim tarihini ve bir ilimdeki meselelerin tarihini öğrenmeye pek az yönelmişse de günümüzde her bilimin ehli için bu zaruret çok açıktır. Bu yüzden kapsayıcı kitap imkân nispetinde bir ıstılahın gelişim seyrini ihmal etmemeli, bu doğrultuda onu ilk vazedeni tanımalı, irfanî ıstılahların diğer ilimlerin kavramlarıyla etkileşmesinin izini sürerek izah etmelidir. Tıpkı bütün bunlardan önce ıstılahın, bazen ayet veya rivayetler olan kaynaklarını bulmak gerektiği gibi.

6. Ölçülü tenkit ve tahlili ihmal etmemelidir.

Büyüklerimiz söylemiş ve taşı gediğine ne güzel oturtmuştur: "İlmi diri tutmak araştırma ve tenkitle olur." Buna göre ıstılahlar konusundaki kapsayıcı bir kitap tahlilsiz olmamalıdır. Mesela bazen ıstılahın nakil kaynağı bulunmalı ve rivayetlerden alınmış olmalıdır. Eğer naklinin aslının uydurma olduğunu görürsek ondan ilham almış konuyu teyit edemeyiz. Bunun örneği "عماء" ve "قَدم" kelimelerinde görülmektedir. (bk. Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 143 ve dipnot s. 132).

7. Bugünkü zamanda ideal bir kitap, görünüş bakımından -her çağda kitabın değerinin şartı olan muhtevaya ilaveten- eksiksiz olmalıdır. Bundan dolayı:

a) Gerekli fihristlerin tamamını içermelidir. Özellikle sağlam ve detaylı bir fihristi.

b) Yüksek baskı kalitesinde olmalıdır; çünkü irfanî ıstılahlar gibi kıymetli bir kitap ilim

Istılahların Anlamları Üzerinde İhtilaf

Bazı ıstılahların anlamları üzerinde görüş ayrılığı göze çarpmaktadır. Bazen bir yazar bu ihtilafa dikkat de çekmektedir.(1) Şimdi bu mesele incelemeye değer görünmektedir:

a) Acaba bu ihtilaf ıstılahın manasında mıdır, yoksa tezahür ve örneğini belirlemede mi?(2)

b) Acaba bu ihtilaf cevherde midir ve çelişki ya da zıtlık seviyesinde midir, yoksa birbirine rücu ettirilebilecek görüşler midir?(3)

c) Görüşleri bir tek görüşe döndürmek mümkün olmazsa görüşlerden birini seçmek için nasıl bir tercih vardır? Mesela:

Bir görüş ıstılahı belirleyen tarafından ve diğer görüşler başkalarından olabilir.

Bir görüş ıstılahın menşeine işaret ediyor ve diğer görüş etmiyor olabilir; çünkü ıstılahlarda asıl olan menşei bilmektir.

Bir görüş üzerinde ittifak edilmiştir, buna karşılık diğer görüş şazdır ve ihtilaflıdır.

---

ehli için daima başvurulacak bir kitaptır ve yukarıdaki nitelikleri taşımaması hâlinde onunla çalışmak güçleşecek veya kitaptan istifade ömrü kısalacaktır.

c) İrfanî ıstılahlara ilişkin kapsayıcı bir kitap telif edildikten sonra bazı işler yerine getirilmelidir:

- Dünyadaki insanların İslam irfanına aşina olabilmesi için dünya dillerine tercüme edilmesi.

- Istılahların çıkartılması anlamında değil, uzmanlık noktalarının azaltılması manasında özetlenmesi.

- O esas alınarak başlangıç, orta ve nihaî olmak üzere üç ders kitabının yazılması. Muhtevasına daha hızlı, detaylı ve kapsamlı erişim sağlanması amacıyla kitap için bir yazılım hazırlanması.

1- Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 29 ve 34.

2- Mesela yukarıda zikredilen durumda ihtilaf tezahür ve örneği belirlemededir.

3- Merhum Ayetullah Şeyh Hasan Mustafavî'nin Kur'ân-ı Kerim'in kelimeleri hakkındaki *el-Tahkîk* kitabında yaptığı işin benzeridir. Yani bir kelimenin muhtelif anlamlarının ruhunu çıkarmak.

Bir görüş irfan ilminin öncülerinden biri tarafından teyit edilmiş veya belirtilmiş olabilir, ama diğer görüş olmayabilir.

d) Esas itibariyle ıstılahta ihtilafın ne anlam taşıdığının incelenmesi. Istılah, yani "her ilmin öncülerinin belirlediği mana" veya belirli bir kişinin ıstılahçı olması mıdır, yoksa bir ilimdeki çeşitli okulların kendine has ıstılahları mı vardır? Yoksa ıstılah olarak ortaya atılmış bazıları ıstılah değil de bilakis irfanın konularından birini "tavsif" midir ve belki de her üç katmanın da müdahalesi mi vardır?

Bu benzeri başlıkları başta bazı ilimlerde görüyoruz. Mesela Merhum Nainî'nin, usulde, "neticetu't-takayyud" gibi kendine özgü ıstılahları vardır. Yahut Şeyh-i İşrak'ın, felsefede, araz manasında "hey'et" gibi özgün ıstılahları mevcuttur.

İrfanın Istılahlarına Eleştiri

İrfan eski zamanlardan beri pek çok ithamlara ve eleştirilere maruz kalmıştır. Bu itirazları bazı kısımlara ayırmak mümkündür, bunlardan kimisi oldukça avami, kimisi de tekniktir. İrfanî ıstılahlar da bu ithamlardan nasipsiz kalmamıştır. Elbette genellikle amelî irfanın ıstılahları daha çok eleştiri konusu olmaktadır. Bu, söz konusu ıstılahların bazen zahirde çirkin görünmesi nedeniyledir. Hamr (mey), zülüf, yâr, tersa, zünnar, leb-i yâr, çeşm-i yâr, mest, rint vs. gibi. Şimdi bu konudaki temel itirazı ele alalım.

İtiraz:

İrfanın ıstılahları saptırıcıdır ve çirkini öğretir; çünkü mesela rintlik, laubalilik, içki içme ve benzeri şeyleri teşvik eder.

Cevap:

Birincisi, bu itiraz nazarî irfanın vâhidiyyet, ehadiyyet, feyz-i akdes, feyz-i mukaddes vs. gibi ıstılahları konusunda değildir.

İkincisi, bu ıstılahların anlamları çoğunlukla bu lafızların yolu dışında dile getirilebilecek şeyler değildir. Mesela aşk sarhoşluğu şarap içme dışında nasıl tasvir edilebilir? Cennette mey içmekten söz edilmiyor mu? Yahut başkalarının anlamadığı basireti, "rind" kelimesi dışında hangi kelime anlatabilir? Genel örfte bile bu kelimeyi kullanıyoruz ya da Hakk'ın güzelliğini güzel bir çehre, hal (ben) ve hareket dışında hangi kelimeyle beyan edebiliriz?

Üçüncüsü, aynı kelimeler Arapların kasidelerinde teşbib olarak kullanılmamış mıdır? Bazen Eimme-i Athar'ın (a.s) teyit ettiği, hatta onları ezberleyen/koruyan kimselere cennetin vadedildiği kasideler olmuştur. Örneğin Seyyid Hımyerî'nin şu matla ile " لِأُمِّ عَمْرٍو بِاللِّوَى مَرْبَعُ، طامِسَةٌ أَعْلامُهَا بَلْقَعُ " devam eden uzun kasidesi gibi:

Dördüncüsü, âriflerin tepeden tırnağa hikmet öğreten sözleri, sağlam ve dindarca davranışları bu kelimelerin yüce manasına en iyi karinedir. Kur'ân kıraatini on dört rivayetle bilen ve okuyan, sahip olduğu her şeyi seherlerin feyzine ve Necef Şahı İmam Ali'ye borçlu olan, bırakın şarap içmek gibi haramları, asla küçük bir harama bile bulaşmamış Hâfız gibi bir kimse mesela.

İrfanî Istılahlar

Şimdi irfanın birçok ıstılahına anlam vermeyi amaçlıyoruz; ama bundan önce birkaç noktayı hatırlatmayı gerekli görüyoruz:

1. Maksadımız sülûkün ıstılahlarını tahlil ve tahkik değildir; çünkü bu iş başlı başına birkaç cilt kitap gerektirir.[1] Amacımız, okuyucunun, ister nesir ister şiir olsun irfanî metinlerden yararlanabilmesi ve onu söyleyenin maksadını asgari seviyede de olsa anlayabilmesi için basit bir dille her ıstılahın anlamını göstermektir sadece.

2. Maksadımız, sülûkün bütün ıstılahlarının anlamını zikretmek değildir. Bu da devasa bir iştir ve ciltlerce çalışmayı gerektirir. Amacımız, çok kullanılan bir kısım ıstılahları belirtmektir.

3. Daha önce söylediğimiz gibi, bir kısım ıstılahların anlamı üzerinde ihtilaf vardır ve biz genelde bir anlamı zikredeceğiz. Bir ıstılahta birden fazla mananın mevcut olduğu durumda en meşhur anlam -çoğunlukla- birinci mana olarak tercih edilir ve diğer anlamlar ondan sonra gelir.

4. Bazı irfanî ıstılahların terkipleri vardır. Mesela "cemal" ıstılahının birkaç terkibi vardır: Cananın cemali, cemali müşahede, bâtın cemali, cemal nurları, cemal sıfatları, zahir cemal, cemal detayları, cemal çadırı, cemal ufku,

1- Dr. Seyyid Sadık Guherî'nin on ciltlik *Şerh-i Istılâhât-i Tasavvuf* kitabında yaptığı gibi. Bu kitap 2002 yılında Zuvvar Yayınevi tarafından basıldı.

cemal hayali, cemal aynası gibi.[1] Biz genellikle ıstılahın aslını ele alacak ve terkiplere girmeyeceğiz.

5. Burada kitabın konusu itibariyle göz önünde bulundurulacak olan şey, amelî irfanın ıstılahlarıdır, nazarî irfanın ıstılahları değil. Nadir durumlar hariç.

6. Daha önce bu kitapta çeşitli münasebetlerle bazı ıstılahların manası açıklanmıştı. "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde birkaç ıstılah mana bakımından araştırılmıştı. Hatta bazen bazı ıstılahlar ayrı bölümde ele alınmıştı. Mesela iki önemli ıstılah olan kabz ve bast, "Seferde Hafiflik" faslında tafsilatlı olarak izah edilmişti. Kitabın bu faslında daha çok başkalarının gözüyle ıstılahların anlamlarına odaklanacağız. Böylece muhterem okuyucu çeşitli görüşlere aşina olacaktır.

7. Daha önce sözünü ettiğimiz tüm eksikliklere rağmen, sülûkün ıstılahları konusunda küçük makalelerden büyük kitaplara kadar çok çalışma bulunmaktadır. Görüşüme göre küçük risaleler arasında iki risale dikkate değerdir: Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin *Şerh-i Muradat-i Hâfız* risalesi ve Allâme Feyz-i Kâşânî'nin *Risale-i Mişvak*'ı. Birinci risale, kıdemi ve istinadı bakımından, ikinci risale ise yazarının şahsiyeti bakımından çok önemlidir.

8. Mir Seyyid Ali Hemedanî, Hâfız-ı Şirazî'nin çağdaşı büyük âlimlerden ve ârifllerdendir. Hicrî kamerî 786 / miladî 1384 senesinde vefat etti. Hâfız'ın vefatı ise hicrî kamerî 792 / miladî 1390 yılıdır. Mir Seyyid Ali'nin çok sayıda telifi vardır. Bunlardan 33 eser elimizdedir. Bu eserlerden biri de *Şerh-i Muradat-ı Hâfız* risalesidir. Bu risalenin hikâyesini, Mir Seyyid Ali ile kırk yıl birlikte olmuş müridi Seyyid Şerif Cihangir Simnanî *Letaif-i Eşrefî* kitabında şöyle anlatır: Seyyid Mir Ali, Hâce Hâfız Şirazî'nin şiirlerine aşina olduğunda Hâce'nin sülûkün ıstılahlarında birtakım manalar kastettiğini hissetti. Bunlar bazen diğer ârifllerin örfünde meşhur olan anlamlardan farklıydı. Bu yüzden Şiraz'a gitti, bir süre Hâfız'ın misafiri oldu ve ona bu anlamları sordu. Bu ziyaretin mahsulü *Şerh-i Muradat-ı Hâfız* risalesidir. Risalenin Mir Seyyid Ali'ye ait olduğu kesindir. Gerçi onun kaleminden mi çıktığını, yoksa

1- Seyyid Cafer Seccadî, *Ferheng-i Lugât ve Istılâhât- ve Ta'bîrât-i İrfânî*, s. 155, Cemal kelimesi.

öğrencilerinden birine mi yazdırdığını tam bilmiyoruz.[1]

Bu risale yaklaşık sülûkün seksen ıstılahını içermektedir. Hatta denebilir ki *Dîvân-ı Hâfız*'da mevcut ıstılahların bir bölümünün en yakın yorumu, bu risalede zikredilmiş anlamlardır. Hâfız'ın şiirlerinin, Farsçada gazel yazımının zirvesi ve irfanî simgeler ansiklopedisi olduğunu biliyoruz. İran İslam devriminin merhum lideri İmam Humeynî'nin ifadesiyle kendine has bir dili olan Hâfız'ın lisanını keşfetmek sülûkün ıstılahlarını anlamada takdire şayan etkiye sahiptir.

Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin kendisi de geriye güzel şiirler bırakmış bir şairdir. Burada ondan iki rubaiye yer vermekle yetineceğiz:

عیب است بلند برکشیدن خود را / وز جمله خلق برگزیدن خود را

از مردمک دیده بباید آموخت / دیدن همه کس را و ندیدن خود را

گـر مهر علی و آل بـتولت نـبود / امـید شفـاعت ز رسولت نـبود

گر طاعت حق جمله برآوردی تو / بی مهر علی هیچ قبولت نبود

Ayıptır yükseklere çıkarmak kendini / Yaratılmış cümlesinden seçmek kendini

Halktan biri görmeyi öğrenmek gerek / Herkesi görüp, görmemeyi kendini.

Eğer Ali'nin ve Âl-i Betül'ün sevgisi olmasaydı / Resul'den şefaat umudun da olmazdı

Hakk'a itaatin hepsini yerine getirsen de sen / Ali'nin sevgisi olmadan hiç-biri kabul olmazdı.[2]

9. Feyz-i Kâşânî, Şii âlimler arasında, hatta İslam uleması içinde eşsiz veya eşine az rastlanır bir kapasiteye sahiptir. Yol almış bir ârif ve çok yazmış bir müelliftir. İrfanî eserlerinden biri de, Lahicî'nin *Gülşen-i Râz*'ının şerhi temelinde irfan ıstılahlarını izah etmek üzere yazılmış *Risale-i Mişvak*'tır.

1- Bu risalenin elyazma nüshası Britanya Müzesinde tanınmış bir kişiye ait olarak 7763 numarayla saklanmaktadır. Bu nüshadan alınmış mikrofilm 3297 numarayla Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde mevcuttur. Bu risale İrec Golsorhî'nin yardımıyla 2005 yılında Dışişleri Bakanlığı Yayınları tarafından basılmıştır.

2- Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Şerh-i Murâdât-i Hâfız*, mukaddime ve tahkik, İrec Golsorhî.

Bu risalede yaklaşık kırk ıstılahı izah etmiştir. İrfanın üç büyük şahsiyeti, yani Şeyh Mahmud Şebüsterî (*Gülşen-i Râz* şiirlerinin sahibi), Şeyh Muhammed Lahicî (*Gülşen-i Râz* şârihi) ve Feyz-i Kâşânî (*Mişvak* yazarı) bu kıymetli risaleyi meydana getirmiştir. Merhum Allâme Tabatabaî şöyle buyurmuştur: "Farsçada Şeyh Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı kuvvetinde bir mesneviye sahip değiliz."[1]

10. Bu kitapta önce Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin risalesinin metnini izahlarla zikredecek, daha sonra da bu risalede geçen ıstılahları alfabetik sırasıyla aktaracağız. Ardından, Feyz'in *Risale-i Mişvak*'ında geçen ıstılahlardan bir özetini alfabetik sırasına göre zikredeceğiz. Üçüncü adımda da sülûk ıstılahlarından bir kısmını kısa ve açık anlamlarıyla birlikte alfabetik tertibiyle göstereceğiz. Bu üçüncü adımda daha ziyade Dr. Seyyid Cafer Seccadî'nin *Ferheng-i Lugat ve Istılahat ve Ta'birat-i İrfanî* kitabından istifade ettik. Bu kitap, irfanî ıstılahlar alanında referanstır ve yararlanılabilecek bir kaynaktır. Yazar bu kitapta bir bölümü elyazma olan 138 kaynağa başvurmuştur; fakat zahiren Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin *Şerh-i Muradat-i Hâfız* kitabına ulaşamamıştır.

Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin Risalesi

Burada Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin risalesinin metnini, nefis ve muhtasar olması nedeniyle zikredeceğiz. Fakat üzülerek söylemek zorundayız ki, bu risalenin basılı nüshası fahiş hatalarla doludur ve çok fazla cümle düşüklükleri bulunmaktadır. Biz, Britanya Müzesi'nde muhafaza edilen aslî nüshanın fotoğrafını esas alarak bazı tashihler yaptık ve aynı zamanda dipnotta birtakım açıklamalarda bulunduk. Risalenin metni şöyledir:

Hz. Hâce Hâfız-ı Şirazî'nin (aleyhirrahme) divanındaki muradatın tercümesi, Hz. Emir Kebir, Emir Seyyid Ali Hemedanî'den (kuddise sırrıhu's-sâmi) şöyle nakledilir:[2] Bil ki:

Meyhane, puthane, şaraphane: Ârifin ilahî hakikatler ve şevkten haberdar bâtınına denir.

1- Bunu üstadım Ayetullah Cevadî Âmulî'den (hafizehullah) işittim.

2- Buraya kadarki kısım Mir Seyyid Ali'nin elyazısı veya imlası olmasa gerektir.

Tersa: Yerilmiş nefs-i emmare sıfatı, övülmüş sıfatlarla muttasıf nefs-i levvameye tebdil olmuş ruhanî kişi.

Put ve şahid: Sâlikin sıfat ötesindeki sıfatında tezahür etmiş olan mananın tecellisine denir.

Deyr ve harabat: Ârifin mana âlemine denir.

Kâfir: Allah'tan ötesinden yüz çeviren muvahhid ve tek renk kimseye denir.

Mey: İdrakin gaybî nurlarını müşahedeye baştan itibaren mana veren zevk ve şevke denir.

Zünnar: Dinde yakin yolunu izleyen tek renklilik ve tek yönlülüğün alameti.[1]

Kenise, kilise, keneşt: Şühud âlemine denir.

Yâr, mahbub, dost: Ruhî hakikate denir.

Gamze ve buse: Sâlike nispetle vuku bulan bâtınî feyz ve cezbeye denir. **Leb** ve **dehan** dendiği yerde hayatın sıfatı olur.

Kalender: Ehl-i terk için söylenir.

Çeşm ve ebru: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatına denir.

Mest ve şehid: Cezbe ehline denir.

Hammar ve badefuruş (mey satan): Pir ve mürşid-i kâmile denir. Allah doğruyu daha iyi bilir.

Yine: "Sâki, Servi, Gül ve Lâle bahsi başladı, bahar geldi." cümlesinin şerhi.

Bu beytin şerhi bir kıssayla ilgilidir. Bir gün Bengal'den bir padişah[2] eğlen-

1- Bu cümlede ya "din" kelimesinden sonra veya "tek renlilik" kelimesinden önce bir kelime düşmüştür. Virgül veya noktalı virgülle duraklama gerekir ki tek yönlülük tek renkliliğin tefsiri olsun. Yahut "dinde tek yönlülük" cümlesi kendi başına ıstılah veya ıstılahımsı farzedilmeli ve mecburen satırın başına yazılmalıdır.

2- Basılı nüshada Padişâh-i Bengâle=Bengal padişahı yazılmıştır. Mikrofilm nüshada ise "Padişah kû zi Bengale=Bengal'den olan bir padişah" geçer. Biz "Bengal'den bir padişah" ifadesini tercih ettik. Yani "ki o Bengal'dendir, eğlence için..." Hulasa basılı nüshada düşüklük vardır.

ce için ata binmişti ve[1] vezirin evinde üç kız vardı. Birinin adı Servi, ikincisinin adı Lale ve üçüncüsünün adı Gül idi. Onlar, üç kızkardeşler[2], görmek için dama çıkmışlardı. Padişahı gördüler ve padişahın da dikkatini çektiler. Padişah bahçeye geldi ve meclis tertipledi. Veziri de saki yaptı ve buyurdu ki: "Saki Servi, Gül ve Lale'den bahsi başladı, bahar geldi." Sonra da şöyle dedi: "Bu mısranın devamını kim söyleyebilir?" Hiçkimse söyleyemedi. Bazıları dedi ki: Şiraz'da bir şair var. Birisi onun yanına giderse ikinci mısrayı o söyleyebilir. Padişah veziri tayin etti ve Hazret-i Hafız'a bolca armağan gönderdi. Bir süre sonra[3] vezir, Hace'nin yanına vardı ve hediyeyi önüne koydu. Hazret-i Hace Hâfız, hediyeleri fakirlere dağıttı ve dedi ki: "Hangi amaçla geldin?" Mezkur vezir, tamam vaziyeti arzetti. Bir mısrayı padişah inşa etti, ikinci mısrayı kimse söyleyemedi. Hazret-i Hace Hafız aynı gün bu gazeli inşa buyurdular.[4]

1- Basılı nüshada "ve" düşmüştür.

2- "Üç kızkardeşler" şeklinde tefsir etmesinin sebebi, bazen tekil olarak da değindiği kelimenin, adı Gül olan son kıza rücu etmemesidir.

3- Basılı nüshada "ve bir süre sonra" şeklindedir. Ama mikrofilm nüshada "ve" yoktur.

4- Kastedilen, Hafız'ın şu meşhur gazelidir:

ساقی حـدیث سرو و گـل و لاله می رود / وین بحث با ثـلاثـه غساله می رود

می ده که نوعروس چمن حد حُسن یافت / کار این زمان ز صنعت دلاله می رود

شکّرشکن شونـد همـه طوطیان هنـد / زیـن قنـد پارسی که بـه بنـگالـه می رود

طی مکان ببین و زمان در سلوک شعر / کاین طفل یک شبـه ره یک ساله می رود

آن چشـم جـادوانـه عابـد فـریب بـیـن / کـش کاروان سِحـر ز دنـبـالـه می رود

از ره مـرو بـه عشوه دنـیا کـه این عجوز / مـکاره می نـشیـنـد و محتـاله می رود

بـاد بـهـار مـی وزد از گـلـسـتـان شـاه / و از ژالـه بـاده در قـدح لالـه مـی رود

حافـظ ز شوق مجلس سلطان غیاث دیـن / غافل مشو که کار تو از نالـه می رود

Sâki, Servi, Gül ve Lâle bahsi başladı, bahar geldi. / Fakat bu bahis, ancak üç kadeh şarapla yürür.

Şarap sun… yeşillik gelini güzelleşti, bezendi. / Artık gelin bezeyene hacet yok.

Tâ Bingâle'ye kadar varacak olan bu Fars şekeri, / bu farsça şiir yüzünden, bütün Hint dudular;, bütün Hintli şairler, şekere düşer, bu şiiri okur, beğenirler.

Maksat şudur: Servi, üç hayız görmüş kimsedir. Şah, vezire şöyle buyurdu: "Saki Servi, Gül ve Lale bahsi başladı, bahar geldi." Servi, üç hayız gördüğünden Hazret-i Hace şöyle buyurmaktadır: "Bu bahis üç gusülle yürür."(1)

Aynı şekilde(2) : Üç kızı olan bir gassal vardı. Birinin adı Servi, ikincinin adı Gül ve üçüncünün adı Lale idi. Gassalın üçlüsü, üç yıllık içkiye "selase-i gassale" denmesi itibariyledir. Hace Hâfız başka bir yerde şöyle demiştir:

می سه ساله و محبوب چارده ساله / همین بس است مرا صحبت صغیر و کبیر

Üç yıllık şarapla on dört yaşındaki sevgili… / Bana bunlar kâfi! Ne yapacağım bunlardan başka büyükle, küçükle düşüp kalkmayı!

Üç veya altı tas içmeleri ve onun üzüm suyu olması itibariyledir. Önce bir tas içer, servi gibi olur. İkinci tasta gül gibi açar. Üçüncü tasta ise laleye dönüşür. Üç yıkamadan murad, gassalların ölüyü pislikten yıkadığı mahluc(3) ile üç kerre(4) temizlemek ve şehadet kelimesini(5) söylemektir. Öyle üç yıllıktır ki rayb, hey'et ve varlığı yıkar. Murad edilen de üç hâldir: Çocukluk,

---

Şiir yolundaki tayyı mekâna bak, tayyı zamanı gör. / Bu bir gecelik çocuk, bu bir gece içinde meydana gelen şiir, tam yüz yıllık yol alıyor.

Kendisini ibadete vermiş olanları bile aldatan ceylân gözlere bak! / Sihir kervanı bile, o gözlerin ardından gitmekte.

Dünyanın işvesine kapılıp yoldan çıkma. Bu kocakarı, / hilelerle oturur, düzenlerle kalkar; işi gücü hileden, düzenden ibarettir.

Padişahın bahçesinden bahar yeli esiyor, / lâle kadehine çiğ tanelerinden şarap dolmada.

Hâfız, Sultan Celâleddin (Gıyaseddin)'in meclisine olan iştiyaktan / vazgeçme; bu tahassürle feryat et… senin işin, ancak feryatla yola girer.

1- Pejman Bahtiyarî baskısı gibi bazı nüshalarda "bu" yerine "ve bu" geçer.

2- "Maksat şudur" cümlesinden buraya kadarki kısım basılı nüshada düşmüştür. Yani üç satır (mikrofilm nüshası itibariyle) kaybolmuştur.

3- Hallaç edilip dövülmüş pamuğa denir.

4- Yani ölünün sidr suyu, kâfur suyu ve halis suyla yıkandığı üç defa demektir. Fıkıhta geçtiği gibi.

5- Kastedilen tehlil (la ilahe illallah) kelimesidir.

gençlik ve yaşlılık.[1]

Saki: Bununla âriflerin iç dünyasını eğiten ebedî cemal sahibi mürşid kastedilir.

Mahbub: Hak subhane ve Teâlâ olan dostu kazanma yeri demektir. O'nun[2] dostluğu sâlikleri kendine çeker ve cezbeder.

Matlub: Maksat, tâlibin, kendisine gelmesini isteyen Zülcelal'in zatında bulunan şeyi talep etme yeridir.

Maksud: Zeval bulmayan hakikî tecellilerin maksat yeridir. O da Allah Tebarek ve Teâlâ'dır. Her şey O'ndandır.

Mah-ı siyam: Maksat, senin bâtınî olan aklındır. Gayp âleminin marifeti yüzünü göstermediği sürece oruç ayıdır.

İyd (Bayram): Bu, hakikî mahbuba kavuşmak demektir. O vakit külliyatın maksudu ârifler için sevinç vesilesidir.[3]

Bahar: Maksat, Allah'ın masivasını hariç tutmadıkça sevinemeyen sâliklerin şevk ve zevkidir. O saat, hakikî âşıkların baharıdır. Vilayette[4] bahar vaktinde insanlar toplanıp bahçede oturur ve gazel söylerler. Mutluluk ve neşe vaktidir o.

Meyhane: Maksat, şarap yudumlama yeridir. O şarap, nurları âriflerin na-

---

1- Bu durumda selase-i gassale için toplam altı mana söylenmiş oldu:

1. Üç hayız gören Servi adındaki kızın hayzı için üç gusül.
2. Gassalın Servi, Gül ve Lale adındaki üç kızı.
3. Üç yıllık mey.
4. Üç içki tası. Birincisiyle Servi gibi revan olur. İkincisiyle Gül gibi açar. Üçüncüsüyle Lale gibi olur.
5. Ölüyü pisliklerden temizleyen üç gusül.
6. Çocukluk, gençlik ve yaşlılık olmak üzere üç hâl.

2- Basılı nüshada "ve" vardır, ama mikrofilm nüshada "o" okunmuştur.

3- Cümle belirsizdir. "Külliyat" kelimesi, cümleye anlam kazandıracak "tecelliyat"ın yanlış yazılmış şekli olabilir.

4- Yani köyde.

zarına hakikat olarak yansıyan ilahî tecellilerdir. Onlar ona daima hazır ve nazırdırlar. Bu, evliya ve enbiyanın mertebesidir.

Şarap: Maksat, Hak Subhanehu ve Teâlâ marifetidir. Âriflerin ve sâliklerin kalbî dikkati[1] hakikatte fani olmaktır.

Raz: Maksat, Hak Celle ve Âlâ muhabbetidir. Onların gönlünde gizlidir ve devamlı olarak suskundurlar.

Kadeh: Maksat, Hak Teâlâ muhabbetinin feyzidir. Bu da mecazî değil, hakikîdir. Hiçbir zaman değişip dönüşmez, bir bütündür.

Visal: Maksat, Allah Teâlâ ile arasında hiçbir hicabın kalmadığı makamda sıfat olmuş ruhtur.[2]

Firak: Maksat, murada ulaştıracak gayeye cezbeden hakikî mahbuba muhabbettir. İlahî tecelliler üzerine yansımamış ve o nedenle bütünlüğe varamamıştır. Bu firaktır.

Maşuk: Maksat, sadık âşıkları kendine çeken Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın zatıdır.

Âşık: Maksat, hakikî maşukun aşkına gark olan, devamlı surette onu bekleyen ve onun için dertlenen[3], ondan gelen cevr ve cefaya sabır gösteren, onun ağır yüküne tahammüllü ve onun verdiği eziyet ve rahatlığa razı olan kimsedir.

Gül: Maksat, hoş kokulu ve hoş huylu olmaktır. Bütün ıtriyatı kulağa küpe-

---

1- Bu kelimenin burada anlamı yoktur. Muhtemelen "hazzı" yazılacakken yanlışlıkla öyle yazılmıştır.

2- Galiba "sıfat olmuş ruh"tan murad, sıfatların tevhidi makamına ulaşmış sâlikin canıdır. Sıfatlarda fena olmanın icabı da "sıfat"la ittihad bulmaktır. Zatta fena olmak demek olan visal ile bütün hicaplar kenara çekilir. "Sıfat"tn murad da vasıf olmalıdır, yani "vasfedilmiş ruh"...

3- Buradaki "dertlenen" kelimesi "bakıp durma hâli" manasındadır. Hâfız'ın beytindeki gibi:

Cancağızım kalpten dertli olduğunu söyledi

De ki, varıyorum şimdi, selamete dertlen.

lerden biri olan bâd-ı saba ile gül kokusu saçar[1] hâle getiren Hak Teâlâ'dır.

Bülbül: Maksat, devamlı Hakk'ı zikreden, hep O'nu düşünen, nefs-i emmareden kurtulup huzura ermiş ve Hak Teâlâ'yı zikirle meşgul fani âriftir. Onlara geceyi uyanık geçirenler ve seherhan da denir.

Talip: Maksat, matlub gelmiştir.[2]

Dûş: Maksat, geçmiş ömürdür ve mazi vakte de denir.

Âb: Maksat, gece gündüz, hatta lahza ve lemhada[3] ârifler ve sâliklerin taliplisi olduğu tecellilerdir.

Saba: Maksat, âşık ve maşuk arasında aracılık yapan ve haber getirendir. Peygamber'e (a.s) inen büyük melek Cebrail (a.s) manası verilmiştir. Yine bir rivayete göre[4] Hazreti Hak Subhanehu ve Teâlâ ile Cenab-ı Muhammed'e (s.a.a) âşık ve maşuk denir. Bu sebeple saba, peyke mensup sayılıp yer verilmiştir ve maşukun kokusunu âşıka ulaştırır. Tıpkı Yusuf'un (a.s) gömleğinin kokusunun Hz. Yakub'a (a.s) iletilmesi gibi.

Rakib: Maksat nefs-i emmaredir. Nefs-i emmareye boyun eğdirmedikçe maşukun muhabbetinin yüzünü göremez.[5] Yine rakib, mahbubun muhafızıdır.[6]

Pir-i muğan: Maksat, dosdoğru kılavuz olan hakikî mürşiddir. Onun gayreti, gayelerin en uzağına erişecek ve beş duyuyu ondan uzaklaştıracak

---

1- Hâfız şöyle der:

Gerçi bade ferahlatıcı ve gül esintisi kokuyor

Çark sesiyle içme meyi, muhtesibin gözü üstünde.

2- Cümle anlamsızdır. Matlub'un manası daha önce geçmişti.

3- Yani her saniye ve göz açıp kırparken bile sâlik tecellinin taliplisidir. Merhum Kazî şöyle buyurmuştur: "Hali ganimet sayın, bakın bakalım ne hâldesiniz, o andan nimetlenin."

4- Basılı nüshada "ayete göre" geçmektedir, ama yanlıştır. Doğrusu, mikrofilm nüshadaki "rivayete göre" ifadesidir.

5- Kastedilen, nefsî arzunun ehli olanın mahbubun hakiki aşkına ulaşamayacağıdır.

6- Galiba kastedilen, nefsî arzunun, halis olmayanları mahbubun visal makamına nail olmasına izin vermediğidir. Bu, şeytanın da vazifeli olduğu iştir. Üstad derdi ki: "Şeytan, Allah'ın gümrükçüsüdür."

seviyededir. Böylelikle, zeval bulmayacak olan hidayetin kapsamına dâhil olmasını sağlayacak muradın küllî cemaline[1] ulaşabilecektir.

Hat, hal (ben), zülüf, ebru, müjgân, zenah, ğabğab, naz, kereşme ve diğerleri: Bunlardan maksat güzelliktir. Hak Teâlâ'nın zatının tecellileri ve nurlarıdır.

Mutrib: Maksat, zikir ve tevhidi terennüm edip haykıran sâlik âriftir.

Aşk: Maksat, Hak Teâlâ'nın muhabbetinde fani olmak ve kendi varlığından habersiz bulunmaktır. Aşk, iki üç şey kalmayacak kadar kâmil olmalıdır: İlki akıl, ikincisi utanma, üçüncüsü istikrar.

Hâfız: Mahlastır.

Şems: Hâfız'ın muradı Fethullah'tır. Duyduğumuz kadarıyla ümmî idi ve kelamı lisanu'l-gayptı. O, mest-i saki-i lem-lezel (zeval bulmayan sakiye mest) idi.

Muhtesib: Maksat, Hâce'ye mâni olan zahitler ve sufilerdir.

Mürşid-i Hâce: Üç kişidir: Hz. Şeyhülislam Şeyh Ahmed Cam, ikincisi Hacı Kıvamuddin ve üçüncüsü Şeyh Şihabuddin. Mecazî mahbubu da üç kişiydi: Sülemî, Hâce Abdussamed ve Asıf. Hâce'nin büyük babası Şiraz'ın muteber müftüsüydü.

Şiraz: Maksat; ceberut, lahut ve Allah Teâlâ'nın Arş'ı olan ulvî âlemdir.

Cam: Maksat, feyz-i ilahî tasıdır.

Murad-ı dil/kalp: Bu da Hz. Şeyh Ahmed Camî'nin meskeni olan makamdır.

Saki: Maksat mahbubtur.

(Risalenin sonu)

Görüldüğü gibi bu kısa risalede bazı cümleler tam olarak anlaşılamamaktadır; çünkü imla hataları da vardır. Ne yazık ki, bu risalenin ikinci nüshası şimdiye dek bulunamamıştır. Bu yüzden her türlü tashih kıyas olacak ve ihtimal sınırını aşamayacaktır.

1- Basılı nüshada "küllî cemaline kadar" kayıtlıdır, ama hatalıdır. Mikrofilm nüshada net olarak "küllî cemale" yazılıdır.

Bu risalede, *Dîvân-ı Hâfız*'da kullanılmış bütün ıstılahlar ele alınmamıştır. Bir ıstılahın terkipleri de geçmemektedir, ıstılahların mana katmanları konu edilmemiştir. Hülasa öyle anlaşılıyor ki Merhum Mir Seyyid Ali Hemedanî özet yapmayı amaçlamıştır. Bunlarla birlikte çok kıymetli bir risaledir. Bunun sebebi ise Hâfız'ın hayatına ilişkin detaylar bakımından elimizin boş olması ve onun hayatı hakkında yüzlerce soru ve belirsizlik bulunmasıdır. Hâfız'ın ölümsüz eseri, kendisinden sonra toplanıp bir araya getirilen divanıdır ve biz, Hâfız'ın şiirlerinde neleri kastettiğinden Divan'dan çıkartılanlar dışında bir şey bilmiyoruz. Bu risale, Hâfız'ın çağdaşı, Şiraz'da bir süre kendisinin misafiri olmuş ve ona şiirleri hakkında sormuş bir kişinin dilinden onun maksatlarını beyan etmektedir. Bu oldukça değerlidir ve ganimettir.

Risalenin Alfabetik Sırayla Özeti

Âb: Ârifler ve sâliklerin hep talip olduğu tecellilerdir.

Âşık: 1) Hakikî maşukun aşkına gark olan, onun cevr ve cefasına sabır gösteren. 2) Allah'a âşık Rasulullah (s.a.a).

Aşk: Hak Teâlâ muhabbetinde fani olmak ve kendi varlığından habersiz olmak.

Badefuruş: Pir ve mürşid-i kâmil.

Bahar: Allah'ın masivasını hariç tutmadıkça sevinemeyen sâliklerin şevk ve zevkidir.

Buse: Sâlikte vaki olan feyz ve bâtınî cezbe.

Bülbül: Sürekli Hakk'ı zikreden fani âriftir.

Cam (Kadeh): İlahî feyiz tası.

Çeşm (Göz): Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Dehan (Ağız): Hayat sıfatı.

Deyr: Harabat.

Dost: Ruhsal hakikat.

Dûş: 1) Geçmiş ömür. 2) Mazi vakit.

Ebru: 1) Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı. 2) Hak Teâlâ zatının güzelliği, tecellileri ve nurları.

Firak (Ayrılık): Murada cezbeden, ama ilahî tecellinin sâlikin üzerine yansımadığı hakikî mahbuba muhabbet.

Gamze: Buse.

Gebr: Kâfir.

Gül: Hoş kokulu, hoş huylu olan. O da Hak Teâlâ'dır.

Ğabğab: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Hâce'nin mürşidi: Üç kişidir: Şeyh Ahmed Cam, ikincisi Hacı Kivamuddin, Şeyh Şihabuddin.

Hâfız: Şairin mahlası.

Hal: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Hammar: Badefuruş.

Harabat: Ârifin anlam âlemi.

Hat: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

İyd (Bayram): Hakikî mahbuba kavuşmaktır. O vakit külliyatın maksudu ârifler için sevinç vesilesidir.

Kadeh: Hakikî olan ve değişmeyen Hak Teâlâ muhabbetinin feyzi.

Kâfir: Muvahhid, tek renk, Allah'ın dışındakilerden yüz çevirmiş insan.

Kalender: Kalleş.

Kallaş: Ehl-i terk.

Keneşt: Kilise.

Kereşme: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Kilise: Şühud âlemi.

Leb: Ağız.

Mahbub: Dost.

Mahbub: Dostluk edinme yeri, yani Hak Teâlâ.

Mah-ı siyam: Senin bâtınî aklın ve gayp âleminin marifeti yüzünü göstermediği süreçtir.

Maksud: Zeval bulmayan hakikî tecellilerin maksat yeri; o da Allah Tebarek ve Teâlâ'dır.

Maşuk: Sadık âşıkları kendine çeken Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın zatı.

Matlub: Zülcelal'in zatında bulunan şeyi talep yeri.

Mest: Şehid.

Mey: Sâlikin, başından itibaren idrakin gaybî nurlarını müşahede ettiği zevk ve şevk.

Meyhane: Putkede.

Meyhane: Şarap yudumlama yeri. O şarap, nurları âriflerin nazarına hakikat olarak yansıyan ilahî tecellilerdir.

Muhtesib: Hâce Hâfız'a mâni olan zâhitler ve sufiler.

Murad-ı dîl: Hz. Şeyh Ahmed Camî'nin makamının adı.

Mutrib: Zikir ve tevhidi terennüm edip haykıran sâlik ârif.

Müjgân (Kirpik): Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Naz: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Pir-i Muğan: Dosdoğru kılavuz olan hakikî mürşiddir.

Put: Sâlikin sıfatının ötesinde zahir olan mananın tecellisi.

Putkede: Ârifin bâtını.

Rakib: 1) Nefs-i ammare. 2) Mahbubun muhafızı.

Raz (Sır): Sâliklerin ve âriflerin kalbinde gizli Hak Celle ve Âlâ muhabbeti.

Saba: Âşık ve mâşuk arasında aracılık yapan, haber getiren ve âşığın kokusunu maşuka ulaştıran kimse.

Saki: Zeval bulmaz cemalin zatı olan ve ârifin derununu yetiştiren mürşid, mahbub.

Seherhan: Bülbül.

Selase-i gassale: 1) Üç hayız görmüş kızın üç hayız guslü. 2) Gassal kadının Serv, Gül, Lale adındaki üç kızı. 3) Üç yıllık mey. 4) Her biri özellikli üç içki tası. 5) Ölünün üç guslü. 6) Üç hâl; çocukluk, gençlik, yaşlılık hâli.

Şahid: Put.

Şarap: Hak Subhanehu ve Teâlâ marifeti.

Şaraphane: Putkede.

Şebhiz: Bülbül.

Şehid: Ehl-i cezbe.

Şems: Fethullah.

Şiraz: Ceberut, lahut ve Allah Teâlâ'nın Arş'ı olan ulvî âlem.

Talip: Matlub.

Tersa: Övülmüş sıfatlarla muttasıf nefs-i levvame olan ruhanî adam.

Tersabeççe: Sâlikin kalbine inen gaybî ilham.

Üç yıllık mey: Selase-i gassale.

Visal: Allah Teâlâ ile arasında hiçbir hicabın kalmadığı makamda sıfat olmuş ruh.

Yâr: Dost.

Zenah: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Zülüf: Gaybî ilhamın cemal ve kemal sıfatı.

Zünnar: Dinde tek renklilik ve tek yönlülüğün alameti.

Feyz-i Kâşânî'nin Mişvak Risalesinin Özeti

Âb-i hayevan: Hat.

Ağız darlığı: Varlığın feyzinin südur ettiği mahallin gizli olması.

Bahr, kulzum: Fena fillâh ve beka billâhı gerektiren zatî tecelliler.

Bezm-i aşkın sakisi: İnsanın gözü ve kulağı. Sarhoşluğun çoğu sebepleri bu iki yoldan gelir.

Çeşm (Göz): Hakk'ın, mevcudatın ve istidatlarının a'yanına (sabit gerçeklerine) şühud olan "basîr" sıfatı. Çeşm, çoğunlukla uzaklık ve engeli gerektiren celal tecellisinin gereklerindendir.

Çeşm-i mest: Hakk'ın müstağni olması ve iltifat göstermemesi. Âleme varlık gözüyle bakmamaya ve yokluğa terk etmeye yol açar. Mest olma ve hastalık, merhametsiz put gözünün gereklerindendir.

Ebru: İlahî zatın haddi ve hicabı olan mutlak sıfat. Ebru, ilahî celalin tecellisinin çoğunlukla uzaklık ve engele sebep olan gereklerindendir.

Gamze-i çeşm: Mihnetten sonra rahatlığa ulaştırmak ve rahatlıktan sonra korku ve umudun mayası olan mihneti tattırmak; çünkü gözün gamzesi, gözü kapamak ve açmak şeklindeki iki amelden meydana gelen kırpmaktır. Onu kırpmak, iltifat göstermeme ve müstağni davranmanın alametidir. Açmak ise gönlü okşamanın nişanesidir.

Hal (Ben): Gayrısının idrak ve şuurundan gizli, mahfi olmak bakımından hakikî vahdet noktası. Bu nokta, itibarî kesretin başlangıcı ve nihayetidir.

Halka-i zülüf: Taayyünler ve kesretlerin her bir tayini.

Hamhane: Hakk'ın mest eden fıtrî muhabbet şarabıyla dolu tüm gayp ve şehadet âlemi.

Harabat: Fiil veya sıfat ya da zat taayyünlerinin âdetlerinde mahvolduğu salt vahdet.

Harabatî: Vacip ve mümkün fiiller ve sıfatları temyiz görüşünün kaydından kurtulmuş, tüm eşyanın fiil ve sıfatlarını ilahî fiil ve sıfatlarda yok olmuş bilen, kendisine ve başkalarına hiçbir fiil ve sıfatı nispet etmeyen sâlik-i âşık.

Hat, Âb-ı hayevan: Hakikatin, Hakk'a en yakın mertebe olan ruhanî mazharlarda, yani âlem-i ervahta zuhuru. Tıpkı suretin etrafında olan suret hattının, surete her şeyden daha yakın olması gibi. Hakk'ın hayat zuhuru âlem-i ervahta ve tam mücerretlerde olduğundan "hat", "âb-ı hayevan" olarak ifade edilmiştir.

Itr-ı zülüf: Mahbubun zuhuruna ve gizlenmesine yol açan ve zülfün gereklerinden olan cemal ve celal tecellilerinden üns nefhalarının âriflerin koku duyusuna ulaşması.

Kâse: İsim ve sıfatların tecellileri.

Kıvırcık zülüf, dalgalı zülüf: Zuhur âleminde ilahî isim ve sıfatların tezat ve aykırılık içinde olması. Hz. Ulûhiyet'in endamındaki itidale -çünkü vacip ile imkân arasındaki berzahtır- işaret eder.

Kulzum: Okyanus.

Küfür: Hakk'ın varlığıyla çoklukların ve taayyünlerin varlığını örtmek. Bu, âriflerin nezdinde hakikî iman ve İslam'ın manasıdır. Hakk'ın varlığını gayrısının varlığıyla örtmek olan halk kitlesinin küfrünün, yani Allah'ın birliğini inkârın tam aksine. Mecazî İslam, âriflerin nezdinde, vacip ve mümkün varlığın birbirinden ayrı olduğu ve mümkünatın bağımsız sayıldığına itikatla birlikte iki şehadetin izharından ibarettir.

Leb (Dudak) : 1) Şeriatın dilinde "ruh üfleme" şeklinde ifade edilen ruh bahşetme ve can verme. 2) Yaratılışı "kün/ol" lafzıyla varlık makamında korumak olan vücud feyzi.

Peymane: Kendine has kabiliyet ve istidadı itibariyle âlemdeki zerrelerin her biri, Hakk'ın fıtrî muhabbet şarabının kabıdır.

Pir-i harabat: Müridi gelenek ve âdetleri terk etmeye zorlayıp, fakirlik ve fena yoluna sevkeden mürşid-i kâmil.

Put: 1) Hakk'ın mazharı olduğu gerekçesiyle Hak dışında tapılan her şey. Hakikatte, mazhardaki zahir âriflerin tapılan putudur. 2) Zamanın kutbu olan insan-ı kâmil ve mürşid. Allah bütün isimleriyle onda tecelli ve zuhur eder. O, tüm mevcudatın teveccüh konusudur. İster doğal surette olsun, ister irade suretinde. Tek cümleyle: O, Allah'ın bütün masivasının her yönden kalbi ve kıblesidir.

Roh (Yüz): İlahî zatın latif, rauf, tevvab gibi cemal sıfatlarıyla tecellisi.

Saki: Her mazharda tecelli eden zuhur itibariyle hakikat.

Şarab-ı tahur: Sâliki varlık hazzından temizleyen ve onun fena bulmasını sağlayan zatî tecelliden kaynaklanmış zevk ve vecd.

Şarap: Hakikî mahbubun tecellisinden, muhabbetin galebesi esnasında âşık sâlikin kalbine varid olan ve onu sarhoş edip kendinden geçiren zevk, vecd ve hâl.

Tersabeççe: Diğer bir tersadan terbiye görmüş ve silsile ile Hz. Peygamber'e (s.a.a) kadar ulaşan mürşid-i kâmil.

Tersayi: Taklit bağından tecrit, tefrit ve halas, itibarî kayıt ve gelenekleri terk, sülûka aykırı temelsiz âdetleri bir kenara bırakma. Bu hâl Hz. İsa (a.s) ve "tersa" adı verilen takipçilerine galebe çaldığından bu isimle adlandırılmıştır.

Testi: Kâse.

Zülf: 1) İlahî zatın mâni, kâbız, kahhar, mümit gibi celal sıfatlarıyla tecellisi. 2) Allah'ın mutlak masivası. Zira zülfün mahbubun yüzünde perde ve peçe olması gibi, kâinat ve keserat (çokluklar) de hakikî vahidin suretinde peçedir.

Zülfün kararsızlığı: Mevcudat silsilesinin tağyir/değişim ve tebdilleri.

Zülfün uzunluğu: Taayyün ve keseratın münhasır olmaması.

Zünnar: Hizmet akdini bağlamak. Yani Hak Müteal'a sülûk ve hizmet yolunu katetmeye karar vermek.

(*Mişvak* risalesinin sonu.)

Alfabetik Sırayla Sülûkün Dört Yüz Istılahının Manası

Abdullah: Allah'ın bütün isimleriyle tecelli ettiği kimse.

Âb-ı harabat: Zahir ve bâtın karanlıkları gideren Rahmanî tecelliler.

Âb-ı hayat: İçenin yok olmayacağı aşk pınarı.

Âb-ı hayevan: 1) Âb-ı hayat. 2) İlahî nurlar ve tecellilerin yansıması.

Âb-ı Hızır: Âb-ı hayat.

Âdem: İlahî zatın mazharı.

Âğuş: Sırların alınması.

Ahd-i emanet: İlahî ahit ve anlaşma.

Aks-i rûy: İlahî tecellilerin mazharları.

Âlem-i can: İlahî isimler makamı olan ulûhiyet mertebesi.

Anka: 1) Hazret-i Hakk'ın zatının gaybu'l-guyubu. 2) İnsan-ı kâmil.

Ârız: Cemalin tecellisi.

Ârif: Mecazî varlığından fani olmuş ve hakikatin sırlarını elde etmiş insan-ı kâmil.

Arş: Allah'ın mukayyet isimlerinin istikrar mahalli.

Aşk: Kalbi son haddinde yakan Hazreti Hakk'a şiddetli muhabbet.

Âyine: İnsan-ı kâmilin kalbi.

Âyine-i cemal: Sıfatların zuhur ve tecelli mertebesi.

Azim: Yolu geçmeye ve tüm himmeti ona koymaya kesin karar.

Bade: 1) Yüksek aşk. 2) İlahî yardım.

Bade-i Çun Nar (Nar gibi bade): Kuds-i Rahmanî'nin nefesleri.

Bâd-ı saba: Ruhaniyetin doğusundan esen Rahmanî nefes (İlahî rahmetten kaynaklanan meltemler).

Bağ: Cıvıl cıvıl ruhanî cihan.

Bahar: 1) Hicap olan ilim makamı. 2) Birinci anlamın karşıtı olan vecd ve hâl makamı. (Öyleyse bu kelime zıt anlamlılardandır.)

Bahr: 1) Zat ve vahdet makamı. Kesretler onun dalgalarıdır. 2) Fena olmayı sağlayan zatî tecelliler.

Bahr-i atâ: Hakk'ın daimî feyzi.

Bâl (Kanat)**:** Hakikî maarifle kalbin aydınlanması.

Baran (Yağmur)**:** 1) Tüm mevcudata yağan ilahî yaygın feyiz. 2) Sâlikin ferahlamasını sağlayan ilahî inayetlerin galebe çalması.

Bar-ı emanet (Emanet yükü)**:** İlahî ahit ve anlaşma.

Barika: Keşfin başlarında yüzünü gösteren ve kalıcı olmayan nurlar.

Bâz: Ruh-i kuds ve insanın nefs-i nâtıkası.

Beççe türkan: Aklı baştan alan güzel yüzlüler.

Bendegi: Şer'i teklif ve sorumluluk makamı.

Besât-ı vasl: Âşığın vuslat ve kavuşma mertebesi.

Beytu'l-Haram: İnsan-ı kâmilin kalbi.

Biat: Müridin üstad-ı kâmile teslim olması.

Bigâne (Yabancı)**:** Sâlik olmayan.

Bîhodi (Kendini kaybetme)**:** 1) Sâlikin mest ve cezbe hâli. 2) Fena.

Bînişan: İlahî zatla irtibatlı isimsizlik ve fena makamı.

Bot (Put)**:** 1) Maksud ve maşuk. 2) Cisim ve madde. 3) Heva ve heves. 4) Nefs-i emmare. 5) Vahdet. 6) Aşkın mazharı; çünkü aşk, mutlak hakikatin ta kendisidir. 7) İnsan-ı kâmil ve zamanın kutbu.

Bothane: 1) Vahdet-i küllün makamı olan lâhut âlemi. 2) Zat-ı Ehadiyyet'in mazharı.

Buse: Bâtının feyiz ve cezbesi.

Câm: Ârifin marifetle dolu kalbi.

Câm-ı gitiefruz (Dünyayı aydınlatan kupa)**:** Ârif-i kâmilin kalbi.

Câm-i cihannüma: Ârif-i kâmilin kalbi.

Can: 1) İnsanın ruhu. 2) Hakk'ın yaygın tecellisi olan Rahmanî nefes.

Canan: Hakk'ın, tüm mevcudatın ayakta durmasını sağlayan Kayyum sıfatı.

Cehalet: Hakikatleri anlamamaya yol açan kalbin ölümü.

Celal: 1) Âşıkın gururunu ortadan kaldırmak amacıyla maşukun, âşıkın müstağni olmasından kaynaklanan büyüklüğünün zuhuru. 2) Hakk'ın ebsar ve besaire (gözler ve akıllara) gizli olması.

Cemal: 1) Maşukun, âşıktan müstağni olma bakımından kemalinin zuhuru. 2) İlahî lütuf ve rahmetin vasıfları.

Cem'iyyet: Himmeti Hazreti Hakk'a teveccühte bir yapmak ve kalbi onun masivasından koparmak. Tefrikanın karşıtı.

Cezbe: Sâlikin gayret sarf etmeksizin ve çile çekmeksizin ezelî inayetin gereği olarak Hakk'a doğru seyri.

Cilve: Sâlikin kalbine yansıyan ve divaneye döndüren ilahî nurlar.

Civanmerd: Ârif-i kâmil.

Cor'e (Damla)**:** 1) Sülûk hâlindeyken sâlike gizli kalan sırlar ve makamlar. 2) Varlık tecellisi.

Cunun: Vukufiyet hâlindeyken kendinden geçmek.

Cûr (Cevr)**:** Sâlikin sülûkünü engellemek. Sâlikin horlanmasının sebebidir.

Çehre: Sâlik gaybet hâlindeyken gelen tecelliler.

Çeng: 1) Sâlikin hareket ve sükûnetlerini tanzim için pirin işaretleri ve onun kalbî işrakları. 2) Şevk ve zevkin kemaline ulaşmak.

Çerağ-ı dîl: Marifet nuruyla aydınlanmış kalp.

Çeşm: 1) Hakk'ı, a'yanı ve kabiliyetlerini şühud. Hakikatte Hakk'ın "basîr" sıfatıdır. 2) Cemal.

Çeşme: 1) İlahî feyzin menbaı. 2) Ârif-i kâmilin kalbi.

Çeşme-i heyavan: Her sahih marifetin menba ve temeli olan Hakk'ın marifeti.

Çeşm-i cadu (Büyülü gözler) **:** İlahî cezbeler.

Çeşm-i homar: Sâlikin sâlikin kusurlarını örtmesi.

Çeşm-i mest: 1) Hakk'ın müstağni olması ve iltifat göstermemesi. Âleme varlık gözüyle bakmamaya ve yokluğa terketmeye yolaçar. 2) İlahî sırlar ve cezbeleri.

Çeşm-i seherengiz: İlahî cezbeler.

Çille: Halvetle veya o olmaksızın kırk gece gündüz sülûk ameline devam etmek.

Def: Âşıkın maşukla ilişkiye şevkiyle birlikte talep.

Dehan (Ağız)**:** 1) Hazreti Hakk'ın mütekellim sıfatı. 2) İlahî işaretler ve uyanışlar.

Dem: 1) Vakit. 2) Nefesu'r-Rahman tabir edilen ilahî feyiz. 3) Müridin ruhunda şimşek gibi parlayan neşe ve halsa hâli. Bu, riyazet ve iradeden sonra olacaktır.

Demi ganimet saymak: Vakti ve onun gerektirdiği ameli muhafaza etmek.

Dert: Mahbubtan muhibbe ulaşan ve muhibbin takatinin yetmediği hâl.

Derya: 1) Mutlak varlık, yani Allah. 2) İnsan-ı kâmil.

Dest: Kudret sıfatı.

Destefşanden (El dağıtmak)**:** Maşuk yolunda dünya ve ahiretten el çekmek.

Deyr: İnsanlık âlemi.

Deyr-i muğan: Ârifler ve evliyalar meclisi.

Dırazi-yi zülüf (Uzun saç)**:** Mevcudat ve kesretlerin münhasır olmaması.

Dil (Kalp, gönül)**:** Anlamları tafsil yeri olan nefs-i nâtıka.

Dilber: 1) Âşıkı naz ve cilveyle divaneye çevirmesi bakımından maşuk. 2) Maşukun kabiziyyet sıfatı.

Dildar: 1) Âşıkın hayat ümidinin sebebi olması bakımından maşuk. 2) Maşukun basatiyyet sıfatı.

Dilgoşa: 1) Feyyaz sıfatı, sâlikin kalbinde üns makamında. 2) Fettahiyyet sıfatı.

Divane: Hak aşkının mağlubu.

Dûş: Hazreti Hakk'ın kibriya sıfatı.

Dünya: Allah'ın masivası, sâliki Allah'tan alıkoyması itibariyle.

Ebru: Sıfatların zata perde olabilen hâli.

Ehl-i dil: Serden geçmiş ve sırrı talep eden kimseler.

Ehl-i tâmât: Keşif ve kerametlere takılıp kalmış sâlik.

Elf: Nefse haz veren şey.

Elif: Ehadiyetin zatı.

Emanet: Mutlak velayet.

Erbain: Çille.

Eyyam-ı gam: Seyr-i ilallah yolculuğunda geri kalma ve yoldan çıkma dönemi.

Fakirî: İradesizlik.

Fakr: Hazreti Hak karşısında mutlak manada sahip olmama hâli.

Fena: Sâlikin beşerî cihetinin mahbubun rububiyeti cihetinde tesviye olması. Fena, bekanın karşıtıdır.

Ferah: Mahbuba yakınlıktan kaynaklanan kalbî haz.

Ferib (Aldanma)**:** Sâlikin Mahbub tarafından istidracı. İmtihan için gerçekleşir.

Fetret: Sülûkün başındaki şevkin yakıcı ateşinin cılızlaşması ve sönmesi.

Feyz: Sülûkün çilesi sonucunda kazanılmış ilham yoluyla kalbe inen şey.

Figan: Derunî ahvalin açığa vurulması.

Firak: Vahdetten ayrılma ve gaybet.

Fitne: Maşuka tutulmak ve onun esiri olmak.

Gebr: Tek renkli muvahhid ârif.

Genc (Hazine)**:** Ubudiyet makamı.

Gisu (Saç)**:** Hüviyet âlemine talep yolu.

Golhan (Hamamın Ocağı)**:** 1) Nefis zindanında olan beden. 2) Dünya ve müptela olunan şeyleri.

Gom şoden (Kaybolmak)**:** Fena ve kendinden geçme makamı.

Gorg (Kurt)**:** Nefs-i emmare.

Guher (Cevher)**:** 1) İnsanın canı. 2) İnsan-ı kâmilin hakikati.

Gülzar: Sâlikin kalbinin maarife açıldığı makam.

Ğafil: Cehl-i mürekkep içinde hakikatlere karşı perdeli olan.

Ğaflet: Kalbin hakikatten gafleti nedeniyle sâlikin zikirden uzaklaşması. Vaktin batıllıkla iptaline sebep olur.

Ğamgosar (Müşfik)**:** Hazreti Hakk'ın kapsamı geniş Rahman sıfatı.

Ğamgozar: Sâlike müsait makam.

Ğamhar: Hakkın sâlikler konu olduğunda onlara özgü Rahim sıfatı.

Ğamze: 1) Mahbubun, sâliki, mihnetten sonra rahata ulaştırarak ve rahattan sonra mihneti tattırarak havf ve reca olmak üzere iki hâlde saklaması. 2) Kalpteki feyizler ve cezbeler.

Ğaret (Yağma)**:** Sülûk olmaksızın kalbe inen ilahî cezbe.

Ğayret: Sâlik ve Allah arasında gayrının bulunmaması talebi.

Ğazel-i ra'na: Zeval bulmayan Mahbub.

Ğurbet: Ârifin nefsinin, uyumlu olmamasına rağmen maddî dünyada kayıtlı kalması.

Ğureba: Ârifler.

Hak: Tek hakikî varlık olması itibariyle Allah.

Hakikat: Hakk'ın zatının hicapsız ve taayyünsüz zuhuru. Beraberinde zatın nurlarının ışıldamasıyla kesretlerin yok olmasına yol açar.

Hakikat-i hakayık: Hazreti cem' olan Zat-ı Ehadiyyet.

Hakikat-i Muhammediyye: Birinci taayyün itibariyle Zat-ı Ehadiyyet.

Hal (Ben)**:** Gayrısının idrakine gizli kalan ve itibari kesretlerin başlangıç ve bitişi olan hakikî vahdet noktası.

Hal: Sâlikin kalıcı olmayan vâridatı.

Hal'at: Sâlike ulaşan lütuflar.

Hal-i siyah (Siyah ben)**:** Gayp âlemi.

Halka-i zülüf: Her taayyüne halka denilen ilahî taayyünlerin tafsil mertebesi.

Halvet: İzzet.

Halvethane: Velayetin kemalat makamı.

Halvetiyan-ı melekût: Tarikatın civanmerdleri.

Hamhane: 1) Hakk'ın fıtrî muhabbet şarabıyla dolu tüm gayp ve şehadet âlemi. 2) Aşk galebelerinin girdiği yer olan kalp.

Hammar: Pir-i kâmil.

Hamm-ı aşk: Serap gören divane âşıkın kalbi.

Hamm-ı zülüf: Saçın kıvrımı.

Hamr: Mey.

Hane-i dil: Kalp.

Hane-i hommar: Renksizlik ve alakaları kesme makamı.

Harabat: Taayyünlerin âdetlerinin yok olduğu saf vahdet.

Harabatî: 1) Hiçbir fiil ve sıfatı kendine ve başkasına nispet etmeyen ve her şeyi Allah'tan bilen insan-ı kâmil. 2) Umut hâlinin galip geldiği sâlik (münacatın karşıtı).

Harem: Vuslat makamı olan renksizlik ve kendinden geçme makamı.

Hat (Yol)**:** Hakikatin ruhlar âleminin taayyün ve mazharlarında zuhur etmesi.

Hatara: Tarikat ahkâmından kalbe geçen şeyler.

Hâtıf: Sâlikin kalbinde tecelli eden hakikate davet eden.

Hâtır: Sâlikin kalbine iradesi dışında hitap suretinde inen vârid. İster rabbanî olsun, ister başka bir şey.

Hatt-ı sebz (Yeşil çizgi)**:** Berzah.

Hayret: Ârifin kalbine inen ve onu düşünüp tefekkür etmekten alıkoyan vârid.

Herif: Sâlikin başka bir sâlikle aynı durum, aynı makam ve aynı kâseye sahip olması.

Heybet: Ârifin kalbinde celalin müşahedesinin eseri.

Hıfz: Tutulacak ve gizlenecek sır.

Hırka: Adabına uygun biçimde şeyhin elinden giyilen sufilere mahsus giysi.

Hızır: 1) Pir ve mürşid. 2) Bast hâli. Kabz manasına gelen İlyas'ın karşıtı.[1]

Hicab: Sâlik ve maksudu olan Allah arasındaki şey, perde.

Hicr: Âşıka çok acı veren Mahbub'tan uzaklık.

Hicran: Hicr, ayrılık.

Himmet: İlahî kurbiyet yolunu katetmeye kesin karar.

Hom: 1) İsim ve sıfatların tecellisi. 2) Makam-ı cem'. 3) Vâhidiyyet.

Homistan: Hamhane.

Hommar: Şaşkın âşık.

Hû: Mutlak gayp.

1- "Seferde Hafiflik" bahsinde bu iki ıstılahtan bahsetmiştik.

Huşyarî (Uyanıklık)**:** Âşıkın kendinden geçmeye yol açan galebe çalmış sarhoşluktan çıkması.

Huzur: 1) Halktan gaybet ve Hak nezdinde huzur. 2) Vahdet makamı.

Hüsn: 1) İlahî emre uygun olan şey. 2) Zat-ı Ehadiyyet'in kemalatı.

Işret: Hazreti Hak ile ünsiyet ve sürur hazzı.

Iyd: 1) Kalbe giren cemal tecellisi; celal şeklinde olsa bile. 2) Tecelli zamanı.

Iyş: Haz anında daima şuur ve vukufiyetle birlikte olan Hazreti Hak ile ünsiyetin hazzı.

Iyş-ı nakd: Vakit.

İksir: İnsan-ı kâmil.

İlahî câm: Ârifi sarhoş eden kuds-i ilahî tecellileri.

İstidraç: Sâlikin, sülûkün adabına riayet etmemesinin etkisiyle kendisinin bile anlamayacağı şekilde tedricî inişi.

Ka'be: 1) Kalbin mahbub Allah'a teveccühü. 2) Vuslat makamı.

Kabz: Sâlikin sürçmenin ardından veya bu yaşanmaksızın nefsinin tutulması.[1]

Kad: Kamet, endam.

Kadeh: Her zerrenin Hakk'ın fıtrî muhabbeti şarabı ve O'nun feyzi için kendi takdirince kabiliyeti.

Kafes: İnsanın bedeni ve nefs-i emmare.

Kâhilî (Tembellik)**:** Seyr-i ilallah yolculuğunun yavaş geçmesi.

Kalender: Mahbub'tan gayrısından kopmuş ve bu yüzden itibarî adap ve âdetlere önem vermeyen kimse. (Kalender ve kallaş aynı anlama gelir veya yakın anlamdadırlar.)

Kallaş: Dünyadan gönlünü koparmış, Mahbub'tan başka hiçbir şeyden ve hiç kimseden korkusu kalmamış kimse.

1- "Seferin Hafifliği" bahsinde sülûkün kabz ve bast hallerini izah etmiştik.

Kâmet: 1) Allah'a mahsus ibadetin liyakati. 2) Vücup ve imkânın berzahı olan ulûhiyyet hazreti.

Keman-ı ebru: Sâlikin taksir cihetinde makamından düşmesi ve cezbe ve inayetin hükmüyle tekrar makamına dönmesi.

Ken'an: Melekût âlemi.

Keneşt (Havra)**:** Mana ve şühud âlemi.

Kenise (Sinagog)**:** Mana ve şühud âlemi.

Kereşme: Celal tecellisi.

Keşf-i manevî: Suret olmaksızın keşif.

Keşf-i sûrî: Suretle birlikte keşif.

Keşif: Gizli olanın kalpte zuhuru. Yani hicabın kalkması ve perdenin gerisinde olana vukufiyet.

Kıble: Kendisine yönelinmesi gerekli zat-ı vahid Allah olan hakikî mahbub.

Kıyamet: İradeyle ölüm.

Kilise: Mana ve şühud âlemi.

Kuduret (İç kararması)**:** Dünyevî alakalar.

Kûh-i hestî (Varlık dağı)**:** Bencillik ve enaniyyet.

Kûh-i Kaf (Kafdağı)**:** Tek renklilik makamı.

Kûh-i Tur (Tur dağı)**:** Fena makamı.

Kumar: Mahbub yoluna baş koyma.

Kumarhane: Mahbub yolunda canını feda eden âşıkların toplanma yeri.

Kûy-i Harabat: Fena, vahdet ve kendinden geçme makamı.

Kûy-i meykede: Harabat mahalli.

Kûy-i muğan: Harabat mahalli.

Küfür: Kesret ve tefrika âleminin karanlığı.

La'l: Dervişlerin kalbi.

Lale: 1) Müşahede edilen maarifin neticesi. 2) Mahbubun âşıkı yakıp kavuran pembe çehresi.

Lâ-şey: Dünyanın lakabı.

Leb: 1) Ruh bahşeden ve can veren. 2) Rahmanî nefesle varlık bağışlayan.

Levayih: Sâlikin seyrin başlarında müşahede ettiği nurlar. (Tavali' ve levami' ile yakın anlamdadır.)

Leyletu'l-kadr: Kadir gecesi.

Mağrib: Cisim.

Mahbub: Hazreti Hak.

Mah-ı siyam: Riyazet merhalesi.

Mahmurî: Kendini kaybetmiş.

Makam: Sâlikin melekesi olan bir sülûk mertebesi.

Makam-ı bînişanî (Alametsiz makam)**:** Zat-ı ilahî mertebesi.

Maşuk: Kendisiyle dost olmaya tek layık olması bakımından Allah.

Matlub: Hazreti Hak.

Meczub: Allah'ın cezbe kemendiyle bağlayıp çile ve zahmet çekmeksizin makamlara ulaştırrdığı kimse.

Meczub-i mutlak: Beka merhalesine varamamış fenada baki fani. Bunlar Hakk'ın divaneleri adını alırlar.

Mekr (Tuzak)**:** Vârid işi olmaksızın kerametlerin izharı.

Melahat: İlahî kemalin nihayetsiz oluşu.

Melametî: Sülûkün bâtınî adabını korumanın yanı sıra bir şekilde insanlar arasında yerilecek davranışlarda bulunan sâlikler.

Menzil-i can: İlahî makam ve maşukta fena mertebesi.

Mest: Varlık badesinden dolayı kendinden habersiz olan âşık sâlik.

Mest-i harab: Mestlik ve sarhoşluğa boğulan.

Mestî: Sâlikin şarap içme nedeniyle kendinden habersiz olması.

Mesturî: Herkesin idrakine örtülü olan ilahî hüviyet.

Meşrık: Can.

Mevt: Nefsin arzusunun kökünü kazıyarak beğenilmeyen sıfatları yok etmek.

Mevt-i ahdar (Yeşil ölüm)**:** Giysiye önem vermeme ve bayağı kıyafetle yetinme.

Mevt-i ahmer (Kızıl ölüm)**:** Nefsin arzusuna muhalefet.

Mevt-i ebyad (Beyaz ölüm)**:** Açlık.

Mevt-i esved (Siyah ölüm)**:** Mahbub'ta fena olmayı sağlayacak şekilde Mahbub yolunda halkın eziyetine tahammül.

Mevt-i ihtiyarî: 1) Nefsi geçici olarak bedenden almak. 2) Nefsin arzusunun kökünü kurutmak.

Mey: 1) Aşkın coşması. 2) Murakabe.[1]

Meyhane: 1) Zevk, şevk ve maarifin menbaı olan ârif-i kâmilin bâtnı. 2) Lâhut âlemi.

Mey-i muğan: Rabbanî tecelliler ve mürşid-i kâmilin kudsî nefesleri.

Meykede: 1) Meyhane. 2) Kulun muhabbet yoluyla Hakk'a münacat yeri. 3) Dostların ünsiyet meclisi. 4) Harabat. 5) Hankah.

Mıstaba: Harabat.

Mihriban: Rububiyet sıfatı.

Mina: Ârifin kalbi.

Mir-i meclis: 1) Meyhanenin sakisi. 2) Harabatın rindi.

1- Bu anlamı Üstadın sohbeti dışında bir yerde görmedim. bk. Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseynî Tahranî, *Lübbü'l-Lübâb*, s. 31.

Misafir: Sâlik-i ilallah.

Miyan (Ayraç)**:** Sâlikin varlığı; hicap kalmadığı sırada.

Miyan-ı bârik (İnce ayraç)**:** Sâlikin varlığının hicabı.

Moje (Kirpik)**:** 1) Amellerdeki eksiklik nedeniyle sâlikin velayetteki hicabı. 2) Maşukun âşıkın sinesine sapladığı gamze oku.

Motrib: Pir-i kâmil ve mükemmel mürşid.

Movc (Dalga)**:** Mutlak varlığın tecellileri.

Movc-ı elest: Rahmanî nefes.

Muğannî: Feyzi ileten.

Muhasebe: Sâlikin, sülûkün adabına riayetten gaflete düşmeden kendini hesaba çekmesi.

Muhrim: Ehl-i sülûk.

Murad: Sâliklerin elinden tutmaya ehil olan ârif-i kâmil.

Murad-ı mutlak: Ârif-i kâmil.

Murakabe: Maksuda daimî teveccühten bir an bile gafil olmamak için sürekli nefsi kontrol.

Mu'tekif: Dünyevî alakaları kesme, hakikat yolunu seçme ve ona gönül verme.

Mûy (Saç)**:** Hazreti Hakk'ın, onun rububiyeti olan masivada zuhuru.

Mûy-i miyan: Kendisinden ve gayrısından hicapları kesip atan sâlikin görüşü.

Mücahedet: Riyazet.

Müdam (Sürekli)**:** Ârifi hep sarhoş eden vahdet şarabı.

Müddeî: Sülûk ve irfan yolunun muhalifleri.

Mühre-i gülgun: Maddenin gayrısındaki tecelliler.

Mükaşefe: Keşif.

Münacatî: Korku halinin galebe çaldığı sâlik. ("Harabat"ın karşıtı.)

Mürid: Genellikle bir şeyhe bağlılıkla yol kateden kemal talibi.

Mürşid: Yolun kılavuzu olan ârif-i kâmil.

Müşarata: Sâlikin haddi aşmaması için kendi nefsiyle sabah ahitleşmesi.

Mütalaa: Hakk'ın âriflere tevfikleri ve yardımı.

Nam: Âşık rinde haram olan şöhret talebi ve iyi isim hevesi.

Nây: Mahbub'un mesajı.

Naz: 1) Maşukun âşıkı aşkta güçlendirmesi. 2) Maşukun âşıkı kandırması.

Nefes: Kalbi gaybî lütuflarla serin tutma. Nefes sahiplerine özgüdür.

Nergis: Göz.

Nesim: 1) Hazreti Hakk'ın inayet cihetini anma. 2) İlahî cemalin tecellisi. 3) Rahmanî nefes.

Neval ve nevale: Mukarreb olanlara ulaşan ilahî libaslar.

Nikab: Muhib ile Mahbub arasındaki perde.

Nim mestî (Yarı sarhoşluk)**:** Gark olduğuna vukufiyet ve buna nazar etme.

Nokta: Hakikî vahdet.

Perde: Âşık kul ve maşuk Hak arasındaki hicap.

Perişanlık: Tefrika âlemi.

Pertov: Tecelli.

Peyk: Kuds-i ilahînin nefesleri.

Peymane: 1) Hakk'ın fıtrî muhabbet şarabının kâsesi olması bakımından âlemin her zerresi. 2) Gaybî nurların müşahede edildiği ârifin kalbi. 3) Hakikat şarabı.

Pîç-i zülf (Saç kıvrımı)**:** 1) Hazreti Ulûhiyet'in endamındaki itidale işaret eden zuhur makamında ilahî isim ve sıfatların zahirî tezadı. 2) Talep yolu.

Pir-i harabat: Kılavuz insan-ı kâmil.

Pir-i meyhane: Kılavuz insan-ı kâmil.

Pişani (Alın)**:** İlahî sırların mazharı ve zuhuru.

Piyale: 1) Hakk'ın fıtrî muhabbet şarabının kâsesi olması bakımından âlemin her zerresi. 2) Mahbub. 3) Zahir ve bâtının sefası.

Raks: Ruhun mutluluk ve ferahlığının etkisiyle gerçekleşen sâlikin hareket ve seyri.

Ratl: İlahî muhabbet kupası.

Renk: Beşerî âdetler ve aidiyetler.

Resm: Halis niyetsiz ibadeti kapsayan âdet. Şeriatın zahirleri de olur.

Rind: Kendisinden bütün taayyünleri gideren kâmil insan. Bu, gerçek zekâdır.

Roh (Yüz)**:** 1) İlahî zatın cemalî sıfatlarla tecellisi. 2) Zahirler ve bâtınların vahdet noktası.

Saba: Ruhaniyetin doğusundan esen ve hayırlı işlerin gerçekleştirilmesiyle harekete geçen Rahmanî meltemler.

Sabah: Vahdetin nuru.

Sabuhî: 1) Sarhoşluğu ortadan kaldıran bade. 2) Hak ile söz birliği.

Sâğer: 1) Ârifin kalbi. 2) Sarhoşluk ve şevk.

Sahib-i dil: Kalbi tasfiye ehli olanlar.

Sahra: Ruhanî âlem.

Sâid: Kuvvet sıfatı.

Saika: Bir anda muhibbi yakan muhabbet alevi.

Sâki: 1) Feyyaz-ı Mutlak Allah. 2) Zuhur ve izhar muhabbeti itibariyle Zat-ı İlahî. 3) Pir ve mürşid-i kâmil. 4. İnsanın gözü ve kulağı. Sarhoşluğun çoğu sebepleri bu iki yoldan ona ulaşır.

Sâlik: Seyrin başlangıç ve nihayeti arasındaki kesintisiz Allah yolu yolcusu.

Sanem: Put.

Sayd (Avlanmak)**:** Cezbe makamı.

Sebu (Testi)**:** 1) Feyz-i Mutlak menbaından herkese pay edilen vahdet meyinin kupası. 2) Her insana özgü itibarî taayyün.

Seccade: Kalbin yüzünün, tarafına olduğu her şey.

Secud: Fena fillah.

Sekr: Zahirî ve bâtınî kayıtları terk edip Hakk'a teveccüh.

Seraperde: Cihan-ı ulvî ve yüksek âlem.

Seraperde-i raz: 1) Müminin kalbi. 2) Lâhut makamı.

Sırr: 1) İnsanın müşahede mahalli olan derunî yüksek mertebelerinden bir mertebe. 2) Sülûk sırasında sâlikin açıklaması yakışık almayan hâl, makam, fikir ve virtlerden biri.

Sırr-ı hâl: Allah'ın her hâldeki muradından bilinen şey.

Sırr-ı kader: Her varlık için ezelden ebede kadar Hakk'ın ilminde mukadder olan şey.

Sırr-ı tecelliyat: Her tecellinin bütün tecellileri kapsaması ve her şeyin her şeyde şühudu.

Sib-i zenah: Cemalin doğuşlarından kaynaklanan müşahede.

Simurg: İnsan-ı kâmil.

Sine: İlim sıfatı.

Siyahî: Zat-ı Hak.

Siyahkârân: Seyr-i ilallah yolculuğunda yolda kalma.

Siyahrûy: Mümkünatın imkânı.

Somt: 1) Kalbin murakabesi yüzünden sükût. 2) Saklanacak sır.

Sovmee (Manastır)**:** Kalbin teveccühü ve Allah'ın masivasından alakayı kesme makamı.

Sûhte (Yanmış)**:** Ubudiyyet makamına vasıl olma.

Sultan-ı Ezel: Allah.

Surahî: Ünsiyet makamı.

Sürûş (Melek)**:** Gaybî ses.

Sükûn: Tevekkül neticesinde Hakk'ın inayet sığınağında huzur bulmak.

Şadi: Kabz hâlinden sonraki bast ve genişleme hâli.

Şahid: 1) Zuhur ve huzur itibariyle Hak. 2) Sâlikin kalbinde ve sürekli andığı şey.

Şam: Vahdete perde olan kesretler ve taayyünat.

Şarab-ı elest: Tecelliyat-ı kıdem.

Şarab-ı ezel: Tecelliyat-ı kıdem.

Şarab-ı ham: Kulluğa yakın karışık yaşantı.

Şarab-ı layezelî: Tecelliyat-ı kıdem.

Şarab-ı marifet: Aşkın galebesinden kaynaklanan marifet.

Şarab-ı pohte: 1) Kulluk itibariyle saf mücerret yaşantı. 2) Âlem-i melekût.

Şarab-ı tevhid: Sâliki bütün meşguliyetlerden kurtaran zatî fena.

Şarab-ı üns: İlahî lütuflar.

Şarap: 1) Aşkın sarhoşluk veren galebesi. 2) Hakk'ın nurlarının tecellileri.

Şaraphane: 1) Ârif-i kâmilin bâtını. 2) Âlem-i melekût.

Şeb (Gece): Gayp ve ceberut âlemi. (Târiki-yi şeb / gece karanlığı: Mümkünat zulmeti; gölge olması bakımından)

Şeb-i hicr: Mahbub'tan zorluk ve karanlık olarak ortaya çıkan ayrılık ve firak.

Şeb-i Kadr (Kadir gecesi) **:** 1) Sâlikin Mahbub'a vuslatının başlangıç zamanı. 2) Beka billah.

Şehid: Maşukun tecelliyatı ışığında yok olma.

Şem': Sâlikin kalbindeki ilahî nur.

Şerh-i sadr: İlahî marifet nurlarının yansıdığı mahal olan sine-i ârif.

Şevk: Cemali tanıma ve irtibat kurmadan sonra ve vuslattan önce Mahbub'a ulaşmaya meyil.

Şeydayî: Aşk ve âşıklığın taşkın şiddeti.

Şeyh: 1) İnsan-ı kâmil. 2) Şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde insan-ı kâmil.

Şirk: Allah'tan başkasını görme ve O'na teveccüh.

Şive: Ara ara gelen cezbeler.

Şorb: İtaatin tatlılığı, kerametin hazzı ve Hakk'a ünsiyetin rahatlığı.

Şuhi: 1) İlahî cezbe. 2) Fiillerin suretlerini izhara çokça teveccüh.

Şûr: Hakk'ın sözünü işitme veya ibretlik bir kelamın sâlike ulaşmasının ardından gelen kendini kaybetme hâli.

Şûride: İlahî cezbelerin kesretinden hayran ve şaşkın olma.

Şühud: Sâlike fena makamında gelen Hak vesilesiyle Hakk'ı görme.

Tâb-ı zülüf: 1) Zülfün kıvrımı. 2) İlahî sırlar.

Tahayyür: Tevhid denizinde ve aşk vadisinde şaşkınlık.

Tâk-ı ebru: Sâlikin ihmali. Onun aracılığıyla derecesinden düşer.

Ta'lik: Dünyevî ve maddî alakalar.

Tâmât: 1) Kendini gösterme ve gösteriş. 2) Sülûkün başlarında sâlikin dilinden dökülen bazı ham sözler.

Tams: Sıfatların fena hâli.

Tarab (Mutluluk)**:** Hak ile ünsiyet.

Târâc (Yağma)**:** Zâhirî ve bâtınî tüm ahval ve amellerde sâlikin iradesinin ortadan kaldırılması.

Tard: Sâlikin aykırı davranışları yüzünden ruhaniyatı idrakten mahrum kalması.

Tarikat: Sâlik-i ilallah olanların kendine has seyri. Şeriatın kıyısıdır ve hakikatte son bulur.

Tarra (Kahkül)**:** Hazret-i Hakk'ın cemalî tecellisi.

Tavaf: Tahayyür makamı.

Ta'ziz: Sülûkta yaşanan sürçme sonucunda sâlike varid olan horlanma ve ikaz.

Tecelli: 1) Ârifin kalbine zâhir olan keşfin nuru. 2) İlahî feyiz.

Tecelli-yi celalî: Uzaklaştırma veya kahırla birlikte gelen tecelli. (Sâlik ve ârifteki celalî tecelli tabii ki farklıdır.)

Tecelli-yi cemalî: Kurbiyetle birlikte gelen tecelli.

Tefekkür: 1) Hakk'ın masivası olan batıldan, Allah olan Hakk'a geçmek. Yani her şeyden vazgeçmek ve her şeyde Allah'ı görmek. 2) Zikrin neticesi.[1]

Tefrid: Kalbi alakalardan koparmak ve ortaya kulluk kemerini bağlamak. Bu, sâliki bir tür "yalnız" yapar.

Tefrika: Çok sayıda şeye alaka gösterilmesi vasıtsıyla kalbin darmadağın olması. Bütünlüğün karşıtı.

Terdâmen: Tevhidden bir yudum tadıp tevhitte kâmil olmayan kimse.

Terk: Evin hanımı.

Tersa: Nefsinin rezil sıfatları övülmüş sıfatlara tebdil olan ruhanî kişi.

Tersabeççe: 1) Kendisi gibi terbiye görmüş mürşid-i kâmil. 2) Rabbanî cazibe. 3) Ruhlar âleminden kalp ve nefislere ulaşan ve onları, galebe etkisiyle nefislerin tefrikasından kurtaran ilaç.

Tersayî: Taklit ve itibarî âdetlerden kurtuluş. (Bu hâl Hz. İsa (a.s) ve "tersa" adı verilen takipçilerine galebe çaldığından bu isimle adlandırılmıştır.)

1- "Seferin Azığı ve Araç Gereci" bahsinde zikir ve fikir arasındaki farkı yazmıştık.

Tevâcid: 1) Vâridatın eserinin sâlikin zahirinde görünür olması. Bu, başlangıç seviyesindekilerin vasfıdır. 2) Hakikatte ehl-i vecde benzemek olan, derunî vecd olmaksızın vecd hâlinin izharı.

Tevbe: Sâlikin hakikî mahbuba vuslatına mâni olan şeylere sırt çevirmesi.

Tılsım: Zat-ı Hakk'ın künhü.

Türk: 1) Ömür bahşedici Türkçe konuşanlar.[1] 2) Güzel yüzlüler. 3) İlahî cezbe.

Uzlet: Bütünlüğü elde etmek amacıyla halveti seçmek.

Üstad-ı Ezel: Allah.

Vadi-yi eymen: 1) İlahî tecellinin kabulünü sağlayan kalbi tasfiye yolu. 2) Mutlak vahdet.

Vakfe: Önceki makamın hukukunun eda edilmemesi ve sonraki makama girişe liyakat kazanılmaması nedeniyle iki makam arasında durma.

Vâkıfan (Duranlar)**:** Yolda durup kaldıkları için ilerlemeyenler.

Vakit: Sâlike vârid olan hâl. Gerek görülmesi bakımından kendine has bir davranışı gerektirir. Hâl ganimet kabul edilmelidir.

Vârid: İradeye bağlı olmaksızın kalbe inen kalbî düşünceler.

Vâsılan (Ulaşanlar)**:** Fena makamına ulaşmış sâlikler.

Vasl: Sâlikin sırrının Hakk'a bağlanması. Bunun ardından Hak'tan başkasını görmez.

Vatan: 1) Hakk'ın kurbiyet makamı. 2) Kulun özel bir hâl ve makamda istikrar bulması.

Vecd: Sâlikin kalbî vâridatından kaynaklanan neşe hâli.

Vefa: Sülûkün, bağlı kalacağını taahhüt ettiği amellerini ve adabını yerine getirme.

1- Bu tür anlamlar ıstılah değildir; fakat maksadımızı tam olarak aktarmak için onları zikretmek zaruri görünmektedir.

Vehim: İmkân âlemi.

Velayet: Nefisten fena makamında kulun Hakk'a kıyamı.

Virane: Madde âlemi ve maddiyat.

Vird: Sâlikin lafzî zikirleri.

Visal: Vuslat.

Yakza: Kurbiyet yolunda gafletten uyanma.

Yâr: Hz. Mahbub.

Yusuf-i kudsî: Bedenin zulmetkedesinde tutuklu insanın ruh-i şerifi.

Zenahdan (Çene)**:** Mahbub'un kahredici lütfu.

Zevk: Keşfin ilk mertebesi (ondan sonra "şorb" ve sonra da "reyy/doygunluk" gelir).

Zıl: A'yan-ı imkânın taayyünleriyle zuhur eden Allah'ın yaygın feyzi ve Rahmanî nefes.

Zıllullah: İnsan-ı kâmil.

Zikr-i kalbî: Dilin susup kalbin konuştuğu zikir.

Zindan: Dünya.

Zinde: 1) Tercihe dayalı ölüm demek olan dünyevî alakaları terk eden. 2) İlahî aşkla dirilme.

Zuhur: Hazreti Hakk'ın tecellisi.

Zulmetâbâd: Dünya ve tabiat âlemi.

Zülüf: 1) İlahî Zat'ın celaliyye sıfatlarıyla tecellisi. 2) Mutlak Allah'ın masivası ve mümkünat.

Zünnar: Mahbub'a hizmet ve itaat kemerini bağlamak.

Bu defter sona erdi, ama hikâye hâlâ bâkidir

Başta kitabın 5 bölüm ve 25 fasıl hâlinde düzenlenmesi planlanmıştı. Beşinci bölüm "Seferin Kazanımları" başlığı altında üç faslı içermektedir: Seferin öncüleri, seferin hatıraları ve seferin armağanı; ama üç nedenle bu bölüme yer vermekten vazgeçtim. Birincisi, bu bölüm uzun olacaktı ve başlı başına bir kitap hacmindeydi. İkincisi, daha ziyade tarihsel ve biyografi yönü vardı ve kitabın diğer bölümleriyle pek de uyumlu olmayacaktı. Üçüncüsü, hazırlanması zaman alacaktı ve hızlandırmam istenen bu kitabın yayın zamanını erteletecekti. Mennan olan Allah'tan o çalışmayı bir an evvel hazırlamaya muvaffak etmesini diliyorum. اِنَّهُ عَلٰی ذٰلِکَ قَدِیرٌ وَ بِالْاِجَابَةِ جَدِیرٌ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الْاَطْهَارِ، وَارْزُقْنَا مُرَافَقَتَهُمْ وَ وَفِّقْنَا لِلِقَائِکَ فِی هٰذِهِ النَّشْأَةِ بِجَاهِهِمْ، إِنَّکَ رَؤُوفٌ بِعِبَادِکَ.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerim.

Nehcu'l-Belâğa.

Sahîfe-i Seccâdiyye.

- A -

1- Âlusî, Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Maânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415 / 1994.

2- Âmidî, Abdulvahid, *Ğureru'l-Hikem ve Düreru'l-Kelim*, İntişarat-i İmam-ı Asr (a.f), Kum, 1371.

3- Âmulî, (Şehid-i Sanî), Zeynuddin, *el-Ravzatu'l-Behiyye*, İntişarat-i Çaphane-i İlmiyye, Kum, hicrî kamerî 1395.

4- Âmulî, (Şehid-i Sanî), Zeynuddin, *Münyetu'l-Mürîd fî Edebi'l-Müfîd ve'l-Müstefîd*, Defter-i Tebligat-i İslamî, Kum, 1368.

5- Âmulî, Muhammed b. Hasan, *el-Cevâhiru's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye*, Yasin, [Yayıncısız], hicrî kamerî 1402.

6- Âmulî, Muhammed b. Hasan, *Vesâilu'ş-Şîa*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, hicrî kamerî 1403.

7- Âmulî, Seyyid Haydar, *Câmiu'l-Esrâr*, Şirket-i İntişarat-i İlmî ve Ferhengî ve Encümen-i İranşinasî-yi Fransa, Tahran, 1347.

8- Âmulî, Şeyh Muhammed Takî, *Düreru'l-Fevâid*, Merkez-i Neşr-i Kitab, Tahran, 1377.

9- Askerî, Seyyid Murtaza, *Nakş-i Eimme der-İhyâ-i Dîn*, Bunyad-i Bi'set, Tahran, 1370.

10- Âştiyanî, Seyyid Celaleddin, *Mukaddeme-i Şerh-i Füsûs-i Kayserî*, İntişarat-i İlmî-yi Ferhengî, Tahran, 1375.

11- Âştiyanî, Seyyid Celaleddin, *Şerh-i Mukaddeme-i Kayserî*, İntişarat-i Defter-i Tebligat-i İslamî, Kum, 1370.

- B -

12- Baba Tahir, *Dîvân-i Bâbâ Tâhir*, Kitabfuruşi-yi İlmiyye-i İslamiyye, Tahran [Tarihsiz].

13- Bahaî, Muhammed, *Külliyyât-ı Dîvân-i Şeyh Bahâî*, Risale-i Şir ve Şeker, Tuba-yi Muhabbet, [Tarihsiz], 1384.

14- Bahaî, Muhammed, *Miftâhu'l-Felâh*, Menşuratu'r-Radıy, Kum [Tarihsiz].

15- Bahranî, Şeyh Hüseyin, *et-Tarîk İlallâh*, Daru'l-Hüda li't-Tabaati ve'n-Neşr, Lübnan, hicri kamerî 1423.

16- Bahru'l-Ulum, Seyyid Mehdi, *Seyrü Sülûk-i Mensûb be-Allâme Bahru'l-Ulûm*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, 1360.

17- Baharî, Muhammed, *Tezkiretu'l-Muttakîn*, İntişarat-i Nihavendî, Kum, 1375.

18- Beyazî, Ali b. Muhammed, *es-Sırâtu'l-Mustakîm*, Tahkik: Muhammed Bâkır Behbudî, Tahran, 1384.

19- Bilinmeyen müellif (muhtemelen hicrî 7. yüzyıl âlimlerinden), *Câmiu'l-Ahbâr*, Merkez-i Neşr-i Kitab, Kum, 1341.

- C -

20- Camî, Abdurrahman, *Eş'atu'l-Lemeât*, Kitabhane-i İlmiyye-yi Hamidî, Tahran [Tarihsiz].

21- Cevadî Âmulî, Abdullah, *Menzilet-i Akl der Hendese-i Ma'rifet-i Dinî*, Merkez-i Neşr-İsra, Kum, 1387.

22- Cevadî Âmulî, Abdullah, *Şemsu'l-Vahy-i Tebrizî*, Merkez-i Neşr-i İsra, Kum, 1386.

23- Cevadî Âmulî, Abdullah, *Tahrîr-i Temhîdu'l-Kavâid*, İntişarat-i el-Zehra, Tahran, 1372.

24- Cevadî Âmulî, Murtaza, *Takrirât-i Ders- İşârât-i Üstad Cevâdî Âmulî*, el-yazma.

- E -

25- Ebu Hüzzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sûfiyye*, Mektebetu Lübnan, Naşirun, Beyrut, 1993.

26- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, hicrî kamerî 1407.

27- Eminî, Abdulhüseyin, *el-Ğadîr*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, hicrî kamerî 1397.

28- Eminî, Abdulhüseyin, *Sîretunâ ve Sünnetunâ*, Matbaatu'l-Edeb, Necef, hicrî kamerî 1384.

29- Ensarî, Şeyh Murtaza, *Mekâsib-i Muharreme*, Mecmau'l-Fikri'l-İslamî, Kum, hicrî kamerî 1420.

30- Erbilî, Ali b. İsa, *Keşfu'l-Ğumme*, Mektebetu Beni Haşimî, Tebriz, 1381.

31- Erdebilî, Seyyid Abdulgani, *Takrîrât-i Durûs-i Felsefe-i İmam Humeynî*, Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Asar-i İmam Humeynî, Tahran, 1381.

- F -

32- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *el-Mehaccetu'l-Beydâ fî Tehzîbi'l-İhyâ*, Defter-i İntişarat-i İslamî, Kum, hicrî kamerî 1383.

33- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *el-Vâfî*, Mektebetu'l-İmam Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), İsfahan, 1365.

34- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *İlmu'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn*, Bidar, Kum, 1377.

35- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *Kelimât-i Meknûne*, İntişarat-i Ferahanî, Tahran, [Tarihsiz].

36- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *es-Sâfî*, Kitabfuruşi-yi İslamiyye, Tahran, [Tarihsiz].

37- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *Usûlü'l-Maârif*, Merkez-i İntişarat-i Defter-i Tebligt-i İslamî, [Yayıncısız], 1362.

38- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *Zâdu's-Sâlik* (on risale içinde basılı), Merkez-i Tahkikat-i İlmî ve Dinî-yi İmam Emîrü'l-Müminin Ali (a.s), İsfahan, 1371.

39- Firdevsî, Hakîm Ebu'l-Kasım, *Şâhnâme*, Kitabfuruşi-yi Ali Ekber İlmî, Tahran, [Tarihsiz].

- H -

40- Hâfız-ı Şirazî, Muhammed, *Dîvân-ı Hâfız*, Tahkik: Pejman Bahtiyarî, Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengî, Tahran, hicrî kamerî 1391.

41- Hairî, Şeyh Mehdi, *Herem-i Hestî*, Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengî, Tahran, hicrî kamerî 1392.

42- Hasanzade-i Âmulî, Hasan, *Hezârü Yek Nokte*, Neşr-i Ferhengî-yi Reca, Tahran, 1388.

43- Hasanzade-i Âmulî, Hasan, *İnsân der Örf-i İrfân*, İntişarat-i Suruş, Tahran, 1388.

44- Hemedanî, Mir Seyyid Ali, *Şerh-i Murâdât-i Hâfız*, İrec Gülsorhi'nin mukaddime ve tahkiki ile müessese-i Çap ve İntişarat-i Vezaret-i Umur-i Harice, Tahran, 1373.

45- Hemedanî, Molla Abdussamed, *Bahru'l-Maârif*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, hicrî kamerî 1423.

46- Heysemî, Nureddin, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, el-Mearif, Beyrut, 1406.

47- Hillî, Hasan b. Yusuf, *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî el-Tabia li-Cemaati'l-Müderrisin bi-Kum, Kul, hicrî kamerî 1407.

48- Hoî, Seyyid Ebu'l-Kasım, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, Merkez- Neşr-i Asar-i Şia, Kum, 1369.

49- Huzaî, Di'bil b. Ali, *Dîvân-ı Di'bil Huzâî*, İntişarat-i Şerif Radıyy, Kum, hicrî kamerî 1409.

50- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Allahşinâsî*, İntişarat-i Allâme Tabatabaî, Meşhed, hicrî kamerî 1417.

51- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Ceng Şomare-i 15*, elyazma.

52- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *İmâmşinâsî*, İntişarat-i Hikmet, Tahran 1360.

53- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Lübbü'l-Lübâb*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, [Tarihsiz].

54- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Meâdşinâsî*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, hicrî kamerî 1413.

55- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Mihr-i Tâbân*, birinci baskı, İntişarat-i Bâkıru'l-Ulum, Tahran, [Tarihsiz].

56- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Mihr-i Tâbân*, üçüncü baskı, İntişarat-i Allâme Tabatabaî, Meşhed, hicrî kamerî 1418.

57- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Nûr-i Melekût-i Kur'ân*, İntişarat-i Allâme Tabatabaî, Meşhed, hicrî kamerî 1410.

57- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Rûh-i Mücerred*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, hicrî kamerî 1414.

59- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, İntişarat-i Hikmet, Tahran, hicrî kamerî 1410.

60- Hüseynî Tahranî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Velâyet-i Fakîh*, İntişarat-i Allâme Tabatabaî, Meşhed, hicrî kamerî 1414.

- İ -

61- İbn Arabi, Muhammed b. Ali, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut ve el-Hey'etu'l-Âmme li'l-Kitab, Mısır, hicrî kamerî 1405.

62- İbn Ebi'l-Hadid, Abdulhamid b. Hibbetullah, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Mektebetu Ayetullah Mar'aşî Necefî, Kum, hicrî kamerî 1404.

63- İbn Fariz, Ömer, *Dîvân-ı İbn Fâriz*, Daru Sa'b, Beyrut, 1980.

64- İbn Fehd Hıllî, Ahmed b. Muhammed, *Uddetu'd-Dâî*, Müessesetu'l-Mearifi'l-İslamiyye, Kum, hicrâ kamerî 1420.

65- İbn Fennarî, Muhammed b. Hamza, *Misbâhu'l-Üns*, İntişarat-i Mevla, Tahran, 1374.

66- İbn Kesir, İsmail b. Hatib, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, hicrî kamerî 1401.

67- İbn Kuluye Kummî, Cafer b. Muhammed, *Kâmilu'z-Ziyârât*, Neşr-i Saduk, Tahran, 1375.

68- İbn Sina, Hüseyin, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Defter-i Neşr-i Kitab, Kum, hicrî kamerî 1404.

69- İbn Sina, Hüseyin, *Risâletu'l-Aşk*, Mecmua-i Resail, İntişarat-i Bîdar, Kum, hicrî kamerî 1400.

70- İbn Şehraşub, Muhammed b. Ali, *Menâkıb*, İntişarat-i Allâme, Kum [Tarihsiz].

71- İbn Şu'be Harranî, Hasan b. Ali, *Tuhefu'l-Ukûl*, İntişarat-i Kitabçi, Tahran, 1379.

72- İbn Türke, Ali b. Muhammed, *Temhîdu'l-Kavâid*, Encümen-i İslamî-yi Hikmet ve Felsefe-i İran, Tahran, 1360.

73- İhsaî, İbn Ebi Cumhur, *Avali'l-Leâli'l-Azîziyye*, İntişarat-i Seyyidu'ş-Şüheda, Kum, hicrî kamerî 1405.

74- İmam Ali (a.s), *Dîvânu'l-İmâm Alî (a.s)*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, [Tarihsiz].

75- İmam Sadık, Cfer b. Muhammed (a.s), *Misbâhu'ş-Şerîa*, A'lamî, Beyrut, hicrî kamerî 1413.

- K -

76- Kâşânî, Abdurrezzak, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, İntişarat-i Bidar, Kum, 1372.

77- Kâşânî, Abdurrezzak, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, İntişarat-i Bidar, Kum, 1372.

78- Kayserî, Davud b. Ali, *Resâil-i Kayserî, Risale fi't-Tevhîd ve'n-Nübüvve ve'l-Velâye*, İntişarat-i Encümen-i İslamî ve Hikmek ve Felsefe-i İran, [Tarihsiz], 1357.

79- Kayserî, Davud b. Ali, *Şerh-i Füsûs*, Şirket-i İntişarat-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1375.

80- Kazî, Seyyid Muhammed Hasan, *Safahâtun min Tarîhi'l-A'lâm fi'n-Neceﬁ'l-Eşref*, Müessesetu'l-Menar li'l-Tabaa ve'n-Neşr, Kum, [Tarihsiz].

81- Kermanî, Fuad, *Dîvân-ı Fuâd Kirmânî*, Şirket-i Sehhami-yi Tab'-i Kitab, Tahran, 1365.

82- Keşşî, Muhammed, *Ricâl-i Keşşî*, Âlu'l-Beyt, Kum, hicrî kamerî 1404.

83- Konevî, Muhammed b. İshak, *İ'câzu'l-Beyân fî Te'vîli Ümmi'l-Kur'ân*, Menşurat-i Urumiyye, Kum, hicrî kamerî 1404.

84- Kufî, Furat b. İbrahim, *Tefsîr-i Furât-i Kûfî*, İntişarat-i Numan, Beyrut, hicrî kamerî 1412.

85- Kuleynî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâfî*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, 1388.

86- Kummî, Ali b. İbrahim, *Tefsîr-i Kummî*, Daru'l-Kitab, Kum, hicrî kamerî 1404.

87- Kummî, Şeyh Abbas, *Mefâtîhu'l-Cinân*, Beraderan-i Gaffarî, [Yayıncısız], 1380.

88- Kummî, Şeyh Abbas, *Müntehe'l-Âmâl*, Kitabfuruşi-yi İlmiyye-i İslamiyye, Tahran, 1331.

89- Kummî, Şeyh Abbas, *Sefînetu'l-Bihâr*, İntişarat-i Âsitan-i Kuds-i Rezevî, Meşhed, hicrî kamerî 1316.

90- Kumşeî, Muhammed Rıza, *Hâşiye-i Esfâr*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1981.

- L, M -

91- Laricanî, Sadık, *İnsan ez Âğâz tâ Encâm*, İntişarat-i el-Zehra, Tahran, 1371.

92- Mağribî, Muhammed Şirin, *Dîvân-ı Şems-i Mağribî*, İntişarat-i Kitabfuruşi-yi İslamiyye, Tahran, 1348.

93- Ma'had-i Tahkikat-i Bakıru'l-Ulum (a.s), Munazzamatu'l-A'lami'l-İslamî, *Mevsûatu Kelimâti'l-İmâmi'l-Hüseyin (a.s)*, Daru'l-Maruf, Kum, hicrî kamerî 1415.

94- Maloof, Lewis, *el-Müncid*, yedinci baskı, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1973.

95- Ma'sum Şirazî, Muhammed, *Tarâiku'l-Hakâik*, Kitabhane-i Senaî, [Yayıncısız], [Tarihsiz].

96- Ma'sumî, Rıza, *Eşk-i Şafak*, İntişarat-i Reşidî, Tahran, 1373.

97- Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-Envâr*, Müessesetu'l-Vefa, Beyrut, hicrî kamerî 1403.

98- Meclisî, Muhammed Takî, *Ravzatu'l-Muttakîn*, Bunyad-i Ferheng-i İslamî-yi Kuşanpur, Tahran, 1369.

99- Melikî Tebrizî, Mirza Cevad Ağa, *el-Murakabât*, İntişaratu'l-İmami'l-Mehdi (a.f), Kum, 1381.

100- Melikî Tebrizî, Mirza Cevad Ağa, *Esrâru's-Salât*, İntişarat-i Ferhumend, Tahran, hicrî kamerî 1391.

101- Melikî Tebrizî, Mirza Cevad Ağa, *Risâle-i Likâullâh*, İntişarat-i Âl-i Ali (a.s), Kum, 1382.

102- Mikdadî, Ali, *Nişân ez bî-Nişânhâ*, İntişarat-i Cumhuriyi, Tahran, 1381.

103- Muin, Muhammed, *Ferheng-i Fârisî*, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran, 1371.

104- Musevî Humeynî, Seyyid Ruhullah, *Dîvân-ı İmâm Humeynî*, Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Asar-i İmam Humeynî, Tahran, 1372.

105- Musevî Humeynî, Seyyid Ruhullah, *Tahrîru'l-Vesîle*, Müessesetu Matbuati Dari'l-İlm, Kum, [Tarihsiz].

106- Musevî Humeynî, Seyyid Ruhullah, *Tefsîr-i Sûre-i Hamd*, Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Asar-i İmam Humeynî (rh), Tahran, 1375.

107- Musevî, Seyyid Şerefuddin, *el-Nass ve'l-İctihâd*, Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbuat, Beyrut, hicrî kamerî 1386.

108- Mutahharî, Murtaza, *Aşinayî bâ Ulûm-i İslâmî*, İntişarat-i Sadra, Tahran, 1358.

109- Mutahharî, Murtaza, *İnsân-ı Kâmil*, Defter-i İntişarat-i İslamî, Kum, 1362.

110- Mutahharî, Murtaza, *Mâkâlât-i Felsefî*, Hikmet, Tahran, [Tarihsiz].

111- Mutahharî, Murtaza, *Temâşâgeh-i Râz*, Sadra, Tahran, 1359.

112- Mutahharî, Murtaza, *Usûl-i Felsefe*, İntişarat-i Sadra, Kum, [Tarihsiz].

113- Muzaffer, Muhammed Rıza, *Usûlu Fıkh*, Cem'iyyetu Müntedi el-Neşr, Necef, hicrî kamerî 1386.

114- Müessese-i Ferheng-yi Mütalaat-i Şemsu'ş-Şümus, *Ataş*, İntişarat-i Müessese-i Şemsu'ş-Şümus, Tahran, 1383.

115- Müessese-i Ferheng-yi Mütalaat-i Şemsu'ş-Şümus, *Sûhte*, İntişarat-i Müessese-i Şemsu'ş-Şümus, Tahran, 1383.

116- Müessese-i Terceme ve Neşr-i Dovre-i Ulum ve Mearif-i İslam, *Âyet-i Nûr*, İntişarat-i Allâme Tabatabaî, Meşhed, hicrî kamerî 1427.

- N -

117- Necaşî, Ahmed b. Ali, *Ricâl-i Necâşî*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum, hicrî kamerî 1407.

118- Necmuddin Razi, Ebubekir b. Muhammed, *Mirsâdu'l-İbâd*, Şirket-i İntişarat-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1373.

119- Nerakî, Muhammed Mehdi, *Câmiu's-Saâdât*, Müessesetu'l-A'lami li'l-Matbuat, Beyrut [Tarihsiz].

120- Nesaî, Ahmed b. Şuayb, *Müsned-i Nesaî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, [Tarihsiz].

121- Nurî, Mirza Hüseyin, *Müstedreku'l-Vesâil*, Müessesetu Âli Beyt li-İhyai't-Turas, Beyrut, hicrî kamerî 1408

- P, R -

122- Payende, Ebu'l-Kasım, *Nehcu'l-Fesâha*, İntişarat-i Cavidan, Tahran, 1356.

123- Refiî Kazvinî, Seyyid Ebu'l-Hasan, *Mukaddeme-i Kabesât*, Danişgah-i Tahran, Tahran, 1374.

124- Rızaî, Ali, "Nigâhî be-Goftigû der-Bâre-i el-Mîzân", *Mecelle-i Pejûheşhâ-yi Kur'ânî*, sayı 11-12, 1376.

125- Rızaî, Ali Makale-i "İntizar ve Seyrü Sülûk", *Heştomîn Goftimân-i Mehdeviyyet*, c. 3, s. 129-152, İntişarat-i Şebabu'l-Cenne, Kum, 1386.

126- Rızaî, Ali, *Ceng Şomâre-i 1*, elyazma.

- S -

127- Sa'dî, Muslih b. Abdullah, *Külliyyât-i Sa'dî*, İntişarat-i Behzad, Tahran, 1377.

128- Saî, Seyyid Mehdi, *Be Sûy-i Mahbûb*, İntişarat-i Şafak, Kum, 1377.

129- Sebzivarî, Hac Molla Hadi, *Hâşiye-i Esfâr*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1981.

130- Sebzivarî, Hac Molla Hadi, *Manzûme*, İntişarat-i İlmiyye-i İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1367.

131- Seccadî, Seyyid Cafer, *Ferheng-i Lugât ve Istılâhât ve Ta'bîrât-i İrfânî*, Kitabhane-i Tahurî, Tahran 1362.

132- Subhanî, Cafer, *Rehnumâ-yi Hakîkat*, Neşr-i Meş'ar, Tahran, 1385.

133- Suyutî, Celaleddin, *el-Dürrü'l-Mensûr*, Daru'-Ma'rife, Beyrut, [Tarihsiz].

134- Suyutî, Celaleddin, *el-Itkân*, el-Mektebetu's-Sekafiyye, Beyrut, 1973.

135- Sühreverdî, Ömer b. Muhammed, *Avârifu'l-Maârif*, Neşr-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1386.

- Ş -

136- Şa'ranî, Ebu'l-Hasan ve Muhammed Karib, *Nesr-i Tûbâ*, Kitabfuruşi-yi İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1398.

137- Şebüsterî, Şeyh Mahmud, *Gülşen-i Râz*, Kitabhane-i Ahmedî, Şiraz, 1333.

138- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *Emâlî*, İntişarat-i Kitabhane-i İslamiyye, Tahran, 1362.

139- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *Hısâl*, Kitabfuruşi-yi İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1476.

140- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *Meâni'l-Ahbâr*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, hicrî kamerî 1399.

141- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1390.

142- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *et-Tevhîd*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum, hicrî kamerî 1416.

143- Şeyh Saduk, Muhammed b. Ali, *Uyûnu Ahbârı'r-Rızâ (a.s)*, Neşr-i Saduk, Tahran, 1373.

144- Şüşterî, Nurullah, *Mecâlisu'l-Mü'minîn*, Kitabfuruşi-yi İslamiyye, Tahran, 1354.

- T -

145- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1397.

146- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Nihâyetu'l-Hikme*, Merkezu't-Tabaa ve'n-Neşru Fer'i Daru't-Tebliği'l-İslamî, Kum, [Tarihsiz].

147- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Resâilu't-Tevhîdiyye*, Bunyad-i İlmî ve Fikrî-yi Allâme, Kum, 1365.

148- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Risâletu'l-Velâye*, Müessesetu'l-Bi'se, Tahran, hicrî kamerî 1360.

149- Tabersî, Ahmed b. Ali, *el-İhticâc*, Müessesetu'l-A'la ve Müessesetu Ehli'l-Beyt, Beyrut, hicrî kamerî 1401.

150- Tabersî, Ahmed b. Ali, *Mekârimu'l-Ahlâk*, Müessese-i İntişarat-i Ferahanî, Tahran, 1381.

151- Tacdinî, Ali, *Miftâh-i Nûr: Şerh-i Istılâhât-i İrfânî-yi İmâm Humeynî*, Havza-i Hüneri-yi Sazman-i Tebligat, Tahran, 1370.

152- Telmisanî, Süleyman, *Şerh-i Menâzilu's-Sâirîn*, İndişarat-i Bidar, Kum, 1371.

153- Tusî, Hâce Nasîruddin, *Evsâfu'l-Eşrâf*, İntişarat-i İmam, Meşhed, 1361.

154- Tusî, Hâce Nasîruddin, *Şerhu İşârât*, Defter-i Neşr-i Kitab, Kum, hicrî kamerî 1403.

155- Tusî, Muhammed b. Hasan, *Emâlî*, Matbaatu'n-Nu'man, Necef, hicrî kamerî 1384.

156- Tusî, Muhammed b. Hasan, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, Danişgah-i Meşhed, Meşhed, 1348.

157- Tusî, Muhammed b. Hasan, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1390.

- V, Y, Z -

158- Vasıtî, Abdulhamid, *Nigereş-i Sistemî be-Dîn*, Müessese-i Mütalaat-i Rahbordi, Meşhed, 1388.

159- Verram b. Ebi Firas, *Mecmûa-i Verrâm*, Daru's-Sa'b, Daru't-Tearuf, Beyrut, [Tarihsiz].

160- Yezdî, Muhammed Kazım, *Urvetu'l-Vüskâ*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, hicrî kamerî 1397.

161- Zennuzî, Ağa Ali Müderris, *Bedâiu'l-Hikem*, İntişarat-i el-Zehra, Tahran, 1376.

162- Zennuzî, Ağa Ali Müderris, *Mecmûa-i Musannefât*, İntişarat-i Ittılaat, Tahran 1378.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 9

İrfanın Kökeni: İnsanın Hayvan Ötesi Tabiatı 9

İnsanın Fıtratını Uyandırmak: İlahî Dinlerin Misyonu 10

Dinlerdeki İrfanın Farklı Oluşunun Hikmeti 11

1. Dinler ve Mezheplerin Sapması 11

2. Dinlerin Tekâmülü 11

3. Yorumlarda Farklılık 12

İslam İrfanının Kökeni 12

Şehid Mutahharî'nin Görüşü 13

Yazarın Görüşü 14

İki Nokta 16

İrfan Kelimesinin Anlamlarının Açıklaması 17

Birkaç Nükte 18

1. Nokta: Eğitim ve Sülûk 18

2. Nokta: Vahiy, Gizemli Kavrayış 19

3. Nokta: Bir Şüphe, Birkaç Cevap 20

4. Nokta: Beşerin Yedi Tür İdraki ve Onlara Sahip Olma Kriteri 21

5. Nokta: Akıl, Din ve Şühud Çatışmaz 22

Nazarî İrfan, Amelî İrfan 23

Nazarî İrfanın Felsefeyle Farkları 24

1. Konuda Farklılık *24*
2. Temel Dayanak ve İlkelerde Farklılık *25*
3. Yöntemde Farklılık *26*
İki Eğitim Tarzı Olarak Amelî İrfan ve Ahlakın Farklılıkları 26
1. Ahlak ve İrfanda Dinamiklik ve Hareketlilik *26*
2. Nefsin Fenası ve Onun İrfan ve Ahlakta Takviyesi *27*
3. İrfan ve Ahlakta Tehlikenin Şiddeti *28*
4. İrfan ve Ahlakta Üstadın Gerekliliği *28*
5. İrfan ve Ahlakta, Şeytanın Hedefinden Çıkmanın İmkânı *29*
Ahlak ve İrfanın Farklılıkları Hakkında Birkaç Nükte 29
İslam İrfanının Kozmolojik Temelleri 30
Varlığın Şahsî Vahdeti ve İspatlanması 32
İrfan Üzerine Yazımın Evveliyatı 33
et-Tarîk İlallâh Kitabının Genel Olarak İncelenmesi *34*
Bahru'l-Maârif Kitabının Genel Olarak İncelemesi *36*
Tezkiretu'l-Muttakîn Kitabının Genel Olarak İncelenmesi *38*
Zâdu's-Sâlik Risalesinin Genel Olarak İncelenmesi *42*
Likaullah Risalesi'nin Genel Olarak İncelenmesi *44*
Bu Kitabı Yazmanın Zarureti 46
Amelî İrfana Dair Kapsamlı Bir Kitabın Özellikleri 46
1. İrfanın Dinamik Hakikati ve Seyrü Sülûkü Esas Alan Çehresini Resmetmek *46*
2. Kitabın Kuşatıcı Olması *47*
3. Şathiyat ve İnhiraflardan Uzak Durmak *47*
4. Şia'nın Prensip ve Mirası Temelinde Kuruluş *48*
5. İstihkâm ve Sağlamlığa Sahip Olma *50*
Bu Kitabın Yapısı 51

1. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ MALUMATI / 53

1. Fasıl: Seferin Görünümü 55

Seyrü Sülûkün Görünümü 55

Sâlik İnsan Kimdir? 55

Seferin Aşamalarına Hızlı Bir Bakış 58

2. Fasıl: Seferin Mahiyeti 61

İrfanın İdrak Edilebilir ve Vasfedilemez Hakikati 61

İdrak ve Tavsif Açısından İşlerin Kısımları 61

Bazı Durumlar Neden Tavsif Edilemezdir? 63

Allah'a Doğru Seferin / Yolculuğun Özellikleri 65

3. Fasıl: Seferin Zarureti 70

Önemi 70

Üç Tür Vacip: Fıkhî, İrfanî, Aklî 70

Sülûkün Fıkhî Vacipliği 71

Ayet ve Rivayetlerde Sülûka Yapılan Vurgu 73

Sülûkün İrfanî Vacipleri 74

Sülûkün Faydaları 75

1. İnsan Olmak 75

2. Tuzaktan Kurtulmak ve Şeytanın Menzilinden Çıkmak 75

3. Sükûnet İçinde Yaşamak 75

4. Pak İnsanlarla Komşuluk 77

5. Yaratılışın Hedefini Gerçekleştirme 78

Sülûkün Aklî Gerekliliği 79

İtirazlar ve Şüpheler 80

4. Fasıl: Sefere Başlamanın Engelleri 83

Seferin Engellerinin Türleri..... 83

1. Allah'a Doğru Seferden Haberdar Olmama 83

2. Sülûk Yoluna Karşı Kötümserlik..... 84

a) Aile veya Toplum Terbiyesi 84

b) Bazı Olumsuz Noktalarla Karşılaşma 84

c) Tembellik ve Üşengeçlik 85

3. Gönül Vermeme ve Rağbet Göstermeme 85

4. Benzeme Musibeti 86

5. Bilgi ve Görüşün Karışması 86

6. Basit Görünme 87

7. Bazı Günahlara Bulaşma 87

8. Bozuk Tahminler..... 88

1. Kadının Allah'a Doğru Seferden İstisna Olması 88

2. Sülûkün Kazanç Elde Etme ve Çalışmaya Aykırı Olması..... 89

3. Sülûkün İlim Tahsiline Aykırılığı..... 90

4. Dinî İlimleri Sülûktan Önce Tahsil Zarureti 92

5. Sefer-i İlallah'ın Manasız Oluşu..... 93

6. Allah'a Aşkın Manasız Oluşu..... 93

7. Riyazetin Gayrimeşru Olması 93

8. Yolun Tehlikeli Oluşu 94

İki Nükte 95

5. Fasıl: Seferden Önceki Talimatlar..... 96

Derunî Şühudun Zihinsel Şuura Tercümanı..... 96

Seferden Önceki Talimatın Sırrı 96

Seferden Önceki Talimatlar 97

1. Yüksek Gayret..... 97

2. Tevessül, Tevekkül ve Huşu *98*
3. Makamlara Gönül Bağlamamak *99*
4. Belaya Uğrama, Cefa Çekme, Soluklanmama *100*
5. Üstad-ı Kâmil Karşısında Tam Teslimiyet *102*
Merhum Baharî'ye Göre Marifet Taliplisinin Şartları 103
Merhum Baharî'nin Sözünün Özeti 105

6. Fasıl: Seferin Sayısı 107
Seferin Sayısı Hakkında İki Görüş 107
İki Kavis Mesabesinde Yaratılış Cereyanı 108
Varlık Âleminin Üç Türü 108
Üç Tür Sefer 109
Esfar-ı Erbaa 109
Tüm Esfâr-ı Erbaa Yükseliş ve Tekâmüle Mi Dayalıdır? 109
Altılı Sefer 110
Merhum İsfahanî'nin İnsanın Sefer Sayısı Hakkındaki Görüşü 111
En Önemli Seferler 111

7. Fasıl: Seferin Müddeti 113
Sülûk-i İlallah, Zaman ve Mekân Ötesine Sefer 113
Seyr-i İlallah'ta Süratin Sebeplerine Dair İnceleme 116
1. Nefsin Cevherinin Saflık ve Temizliği *117*
2. Bebeklik, Çocukluk ve Gençlik Dönemlerinde Terbiye *118*
3. Yüksek Gayret *119*
4. İhlas *120*
5. Kuvvetli Yakza *120*
6. Yoğun Murakabe *120*

7. Allah Yolunda Fedakârlık..... 120
8. Güçlüklere Tahammül..... 121
9. Üstadın Bilge Olması..... 121
10. Üstad-ı Kâmile Kâmil Teslimiyet 121

2. BÖLÜM: SEFERİN GEREKLERİ / 123

8. Fasıl: Seferin Yolcusu 125
Seferin Yolcusu Kimdir?..... 125

9. Fasıl: Seferin Yoldaşları (Yol Arkadaşları)..... 135
İnsan, Ünsiyetin Simgesi 135
Sâlikin Başkalarıyla İlişki Türleri..... 137
Yol Arkadaşları Kimlerdir?..... 137
Sâlikin Sâlik Olmayanlar ve Sâliklerle İrtibatı 139
Sâlik Müşkülatını Halletmede Yol Arkadaşlarının Rolü..... 141

10. Fasıl: Seferin Bineği 144
Aşk, Yoğun Muhabbet..... 144
Muhabbetin Dereceleri 144
Allah'a Muhabbette Derecelerin Sınırsız Olması..... 150
Aşkın Bütün Varlıklarda Sirayeti 151
Şevk ve Aşk Arasındaki Fark..... 151
İnsanî Aşkın Türleri 152
İnsanî Aşkın Hakikati 154
İlahî Aşka Ulaşmanın Yolları 156
1. Sülûkün Talimatlarını İcra 156

2. Seherlerde Hüzün ve Teveccühle Kur'ân Kıraati 157
3. Sürekli İrfanî Şiirler Okunması 157
4. Allah Aşkını Sürekli Hatırlamak 157
5. Gönül Ehlinin Etkisi 158
İlahî Aşkın Yolu Katetmeye Etkileri 159
1. Sülûka Dair Talimatların İcrasını Kolaylaştırma 159
2. Sülûkün Yanmaya Kadar Devam Etmesi 159
3. Günahı Terk Etmek 159
4. Seyrin Hızlanması 160

11. Fasıl: Seferin Kılavuzu 161
Aslî Kılavuz 161
Hidayete Erdirmenin Tecellileri 162
Özel ve Genel Üstadın Farkları 163
Genel Üstadın Özel Üstadla İrtibatı 164
Genel Üstadın Kısımları 168
Özel Üstadı Tanımanın Yolu 169
Genel Üstadı Tanımanın Yolu 170
Üstadda Kemali Tanımanın Standartları 171
1. Doğru Sözlü Olma İddiası 171
2. Alanındaki Uzmanlar Yanında İcma ve Şöhreti 172
3. Dürüst İnsanlarına Müracaatı 172
4. İnsan-ı Kâmilin Şahitliği 172
5. Sadece İnsan-ı Kâmilden Sadır Olacak İşlerin Yapılması 173
6. Kâmil Sırra Sahip Olma 173
7. Kalb-i Selimin Tanıklığı 173
Seferde Kılavuz Bulunmasının Gerekliliği 174

1. Cahilin Âlime Müracaatı *174*
2. Sülûkün Kolaylaşması *175*
3. İmtihanları Geçmek *176*
4. Açık Gözle Sülûk *178*
5. Özel Üstadla Bağ *179*
6. Ayet ve Rivayetlerin Delaleti *180*
7. Kapasitelerin Farklılığı *183*
8. Nefis ve Nefesin Tesiri *183*
9. Nefisten Vazgeçmek *185*
10. Seferin Dostunu Tayin *185*
Önemli Tavsiye *186*
Seferde Kılavuz Bulunmasının Gerekliliği ve İtirazlara Cevap 187
Seferin Kılavuzları Konusunda Gösterilen Hassasiyetin Sebepleri 194
1. Muhabbet Vadisinin Tehlikeli Olması *194*
2. Sınırların Kalkması *195*
3. Uzman Olmayanların Görüş Sunması *195*

12. Fasıl: Seferin Azığı ve Araç Gereci 196
Seferin Azığı ve Araç Gerecinin Manası 196
Konunun On Dört Tane Mukaddimesi 196
Seferin Azığı ve Araç Gereci 205
Edep *205*
İhlas *208*
Sevgi *214*
Üstada Bağlılık *215*
Kur'ân'la Ünsiyet *215*
Fedakârlık *217*
Haramları Terk ve Farzları Eda (Tövbe) *217*

Alışkanlıkları (Yanlış veya Beyhude Âdetleri ve Teşrifatı) Terk 220
Takva 222
İlahî Dergâhın Mukarreblerine Tevessül 225
Tevekkül 227
Sebat 228
Zihni Toparlamak 232
Açlık 235
Daimî Hüzün 237
Helal Yemek, Haram ve Şüpheli Olanı Terk Etmek 238
Ebeveyne Hizmet 239
Nefsanî Hazlar ve Arzulardan Uzaklaşmak 240
Taharette Süreklilik 241
Zikirde Süreklilik 242
Zillet, Meskenet ve Tevazu 244
Haklara Riayet 246
Dost 247
İtidal ve Yumuşaklık 247
Seher (Gece Uyanıklığı) 249
Suskunluk (Sükût) 252
Hâl Talebi, Onu Koruma ve Makama Dönüştürme 253
Uzlet ve Halvet 254
Aşk ve Muhabbet 255
Tefekkür 258
Kabz ve Bast (Daralma ve Genişleme) 259
Sırrı Gizleme 259
Zekilik 264
Murakabe 268
Muhasebe, Muatebe, Murakabe 274
Hızlı Davranmak (Müsaraat) 275

Müşarata *279*
Yüksek Gayret (Büyük Hedef) *281*
Zihni Arındırma *282*
Vefa *282*
Ölümü Hatırlama *282*

3. BÖLÜM: SEFERİN DURAKLARI / 285

13. Fasıl: Seferin Çıkış Noktası 287
Seferin Çıkış Noktasının Muhtelif Tabirleri *287*
1. Esfel-i Safilin *287*
2. Ezlemu'l-Avalim *287*
3. Âlem-i Dünya (Tabiat, Nâsût) *288*
4. Tabiî Cehalet ve Noksan *288*
5. Kuvve *289*
6. Kesret *289*
7. Hayvanlık *291*
8. Zindan *291*
9. Menzil-i Viran (Deyr-i Harab) *292*
10. Bencillik ve Enaniyet *292*

14. Fasıl: Seferin Menzilleri 297
Birincisi: Konunun Gerekliliği *297*
Sülûk Makamlarını Benzerleriyle Karıştırmamak *297*
Mertebelerin Ahkâmını Muhafaza *297*
Yolu Maksatla Karıştırmamak *298*
Sülûka İtminan *298*
İkincisi: Bahisle İlgili Birkaç Kavramın İzahı *299*

Hâl, Makam, Meleke *299*
Hâlin Menzile ve Melekenin Makama Tatbikini Tenkit *300*
Menzil *300*
Merhale *301*
Hicab *301*
İsim *302*
Üçüncüsü: Yolun Menzillerinin Muhtelif Tabirleri 303
Dördüncüsü: Tabirde Farklılık ya da Hakikatte İhtilaf 304
Beşincisi: Yolun Menzillerinin Sayımı Bahsine Giriş 312
Altıncısı: Yolun Menzillerinin Sayısı Hakkında Çeşitli Görüşler 314
1. Görüş *314*
2. Görüş *317*
3. Görüş *318*
4. Görüş *318*
5. Görüş *321*
6. Görüş *323*
7. Görüş *325*
8. Görüş *328*
9. Görüş *336*
10. Görüş *337*
11. Görüş *339*
12. Görüş *340*
13. Görüş *343*
14. Görüş *344*
15. Görüş *344*
16. Görüş *344*
17. Görüş *344*
18. Görüş *344*
19. Görüş *345*

20. Görüş *345*
21. Görüş *345*
22. Görüş *345*
Yedincisi: Allah Yolunun Menzilleri Hakkında Müellifin Görüşü 346
1. Derece: Madde Âlemi *350*
Madde Âlemini Tanıma 350
Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri 350
Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri 351
Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri 352
2. Derece: Berzah Âlemi *354*
Berzah Âlemini Tanıma 354
Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri 355
Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri 355
Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri 356
3. Derece: Akıl Âlemi *356*
Akıl Âlemini Tanıma 356
Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri 357
Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri 358
Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri 359
4, 5, 6. Derece: Lâhut Âleminde Tevhid-i Ef'alî, Esmaî ve Zatî *359*
Lâhut Âlemini Tanıma 359
Sâlikin Bu Âlemdeki İşleri 361
Sâlikin Bu Âlemdeki Hâlleri 362
Sâlikin Bu Âlemdeki Sülûk Afetleri 364
7. Derece: Beka Billâh *364*
Sekizinci: Seferin Menzillerinin Müşterek On İki Hükmü 366
Mukaddime: Teşkîkin Özellikleri *366*
1. Her Bir Makamın Makamların Tümünde Hazır Bulunması *367*

2. Yolun Menzillerinden Her Birinin Hükmüne Riayet Lazımdır 368

3. Sıçramanın Muhal Olması 369

4. Üst Mertebenin Bazı Özelliklerinin "Hâl" Suretinde İdrak Edilmesi Mümkündür 369

5. Her Âlemden Geçmek İçin Genel Hatlarıyla Malumat ve Keşif Yeterlidir 370

6. Daha Üst Mertebeye Yürümek, Her Mertebenin Islah İmkânını Hazırlar 370

7. Sülûkün Nihayetlerini Tashih, Bidayetlerini Tashihe Bağlıdır 371

8. Bazı Makamlar Bütün Mertebe ve Makamlarla Bir Araya Toplanabilir 371

9. Meczup Sâlik ve Sâlik Meczup 372

10. Sülûkün Başlangıç ve Sonunun Benzeşmesi 375

11. Sâliklerin Aslî Makamlardaki Müşterekliği ve Fer'i Makamlardaki Farklılığı 376

12. Sâlikin Düşüşünün Çeşitleri 376

15. Fasıl: Seferin Maksadı 378

Sülûk: Bitmeyen Yol 378

Bahsin Zarureti 379

Seferin Maksadı (Allah) Hakkında Tefekkür Caiz Midir? 381

Seferin Maksadına Dair İfadeler 382

Maksat Hakkındaki Muhtelif Tabirlerin İzahı 385

1. Esfâr-ı Erbaa 387

Birinci Sefer: Halktan Hakk'a Doğru Sefer 390

İkinci Sefer: Hak'tan Hakk'a Hak ile Birlikte Sefer 391

Üçüncü Sefer: Haktan Halka Doğru Hakla Birlikte Sefer 392

Dördüncü Sefer: Halktan Halka Doğru Hak'la Birlikte Sefer 392

2. İnsan-ı Kâmil 393

3. Kevn-i Câmi *395*

Kaynakların Tanıtımı 397

16. Fasıl: Seferin Yokuşları ve Dar Geçitleri 399

Sülûk, Dar Geçitleri Katetmektir 399

Yolun Yokuşları 402

1. Bireysel ve Toplumsal Bazı Yakışıksız Âdetleri Terk Etme 402

2. İkinci Doğum 409

3. Misal ve Berzahtan Nefse Geçiş 410

4. Nefsanî Tecelliler Aşamasından Geçiş 411

5. İradeyi Terk Etmek ve Tamahı Kesmek 411

6. Havâtırı Tam Yok Etme 416

17. Fasıl: Seferin Kestirme Yolu 420

Temel Soru 420

Kestirme Yol Seyrin Süratiyle Aynı Şey Midir? 421

Sülûkta Üç Tür Seyir Sürati 422

Bu Bahse Uygun Tabirler 424

Kestirme Yol Acaba Sırat-ı Müstakim Midir? 425

Konunun Neticesi ve Önceki Sorunun Cevabı 428

Kur'ân'da Sırat-ı Müstakim 429

Rivayetlerde Sırat-ı Müstakim 431

Doğru Yol Hakkında Bizim Görüşümüz 432

4. BÖLÜM: TAMAMLAYICI BİLGİLER / 437

18. Fasıl: Seferin Benzer ve Sapkın Yolları 439

İrfan ve Sapkın ya da Benzer Yollar 439

Birinci Konu: İrfan Yolunun, Tacirce veya Kölevari İbadetten Farkı 441

İbn Sina'nın Görüşüne Göre Zâhid, Âbid ve Ârif..... 441

Tacirane Zühd veya Ârifane Yüz Çevirme 442

Tacirane İbadet veya Âşıkane Riyazet ve Ârifane Kulluk 443

Allah; Vasıta Mı, Hedef Mi?.....444

İbn Sina'nın Cümlelerinden Çıkarılabilecek Noktalar.....444

İbn Sina'nın Sözlerini Tahkik ve Tenkit..... 445

Ehl-i Beyt Mektebinin Görüşü 448

Fakihlerin Bu Konudaki Görüşü.....450

Kâmil Ârif Merhum Melikî Tebrizî'nin Görüşü 452

Merhum Melikî Tebrizî Sözünden Çıkarılabilecek Noktalar.....455

Bizim Görüşümüz..... 457

Konunun Tasviri 468

Konunun Neticesi..... 472

İkinci Konu: İrfan Yolunun Guluv Akımından Farkı 473

Üçüncü Konu: İrfan Yolunun Ulûm-i Garîbe Yolundan Farkı..... 475

Allâme Tabatabaî'nin Sözü 475

Felsefî Bir Araştırma (Ulûm-i Garîbe Hakkında) 475

Bilimsel Bir İnceleme (Ulum-i Garibe Hakkında) 478

Allâme Tabatabaî'nin Sözlerindeki Nükteler.....479

Birkaç Nükte Çerçevesinde Bahsin Sonuçları 480

İrfan Yolunun Batıl Tasavvuf Mesleğinden Farkı 484

Doğru İrfan veya Sapkın Tasavvuf.....485

Sapkın Tasavvufun Özellikleri 486

19. Fasıl: Seferin Yol Kesicileri (Kuttâu't-Tarîk).....489

Seferin Yol Kesicisinin Anlamı.....489

İnsanların Kısımları ve Yol Kesenlerin Türleri.....490

1. Sâlik Olmayan Müminlerin Yolunu Kesenler *490*
2. Sâliklerin Yolunu Kesenler *491*
3. Kâmil Olanların Yolunu Kesenler *495*

20. Fasıl: Seferin Afetleri **497**
Seferin Afetinin Manası 497
Konuya Giriş 497
Sülûkün İlmî Afetleri 503
1. Vahdet-i Vücudun Yanlış Anlaşılması *503*
2. Hulül ve İttihad ya da Zatî Fenanın Yanlış Tefsiri *504*
3. Likaullah Kapısını Kapalı Bilmek *505*
4. Üstadın Tek Olduğu Vehmi *507*
5. Hayattaki Üstada İhtiyaç Bulunmadığı Vehmi *507*
6. Cezbe Hayali *509*
7. Kemal Vehmi *509*
Sülûkün Amelî Afetleri 509
1. Sâlik Olmayanlara Kötümser Bakış *509*
2. Zahir Ulemasına Kötümser Bakış *510*
3. Diğer Sâliklere Üstünlük Taslamak *510*
4. Şeriatı Hafife Almak *511*
5. Sırrı İfşa *514*
6. Keşif, Keramet ve Makamlara Gönül Vermek *515*
7. Yerinden Fırlama *515*
8. Sülûkün İnceliklerine Dikkat Etmeme *516*
9. Niyetin Değişmesi *517*
10. Menzili Maksatla Karıştırma *520*
11. Üstadın Birden Fazla Olması *520*
12. Talimata İtaatsizlik *523*

13. Üstatla İlgili Mübalağa 523
14. Şathiyat.....525
15. Kemalden Önce Yardımcı Olma 525

21. Fasıl: Seferde Hafiflik (Sülûkün Kabz ve Bast HÂlleri) 529

Kâfir Darlık ve Gerilimde, Mümin Ferah ve Sükûnette 529
İmanın Kabz ve Bast Hâlleri.....532
Sülûkün Kabz ve Bast Hâlleri..... 533
Sülûkün Kabz ve Bast Hâllerinin Tarifi 533
Sülûktaki Kabz Hâlinin Kısımları.....535
İsteyerek Kabz Hâlinin İhtiyarî Sebepleri..... 537
1. Büyük Günah İşlemek 537
2. Küçük Günah İşlemek 540
3. Hukuka Riayetsizlik 541
4. Talimata Sırt Çevirmek..... 542
5. Sülûkün Adabından Bir Edebi Kaybetmek 542
İsteyerek (İhtiyarî ve Gayriihtiyarî) Kabz Hâlinin Sebepleri 543
1. İmam'ın (a.s) Nefsinde Tutukluk..... 543
2. Üstadın Nefsinde Tutukluk..... 543
3. Yoldaki Dostun Nefsinde Tutukluk 543
4. Kirli Nefisle Karşılaşma.....544
Kabz Hâlinin Derman Yolu..... 545
1. Sebebi Bilinen İhtiyarî Kabz Hâlinin Dermanı 545
2. Sebebi Bilinmeyen İhtiyarî Kabz Hâlinin Dermanı 546
3. Gayriihtiyarî Kabz Hâlini Bu Kabz Hâlinden Ayırt Etmenin Yolu 546
Sâlikin Kabz Hâlindeyken Vazifesi..... 547
Kabz Hâlinin Diğer Türü: Amelin Başlangıcındaki Kabz.....548
Âriflerin Kabz ve Bast Hâli 548

22. Fasıl: Seferin Dili 559

Üç Tür Dil 559

1. Dünya Dili 559

2. İnsanın Dili 559

3. İlim ve Âlimin Dili 560

İrfanî Istılahları Öğrenmenin Zarureti 560

İrfanî Istılahları Anlamanın Zor Olmasının Sırrı 561

1. İrfanın Maksat ve Konularının, Soyut ve Yüksek Olması 561

2. Âriflerin Beyanının Sembolik ve Muamma Olması 562

3. Bazı Âriflerin Maksatlarına Aykırı Söylemleri 563

4. Bazı Âriflere Göre Istılahlar ve Anlamları Arasında Gizli Münasebetin Varlığı 564

5. Istılahların Çokluğu 564

6. Istılahların Kendi Arasındaki İrtibatı ve Birbiriyle Yorumlanabilmesi 564

7. İhtilaflı Olma 565

8. Istılahların Dağınıklığı ve Merci Olacak Kapsamlı Bir Kitabın Yokluğu 565

Istılahların Anlamları Üzerinde İhtilaf 568

İrfanın Istılahlarına Eleştiri 569

İrfanî Istılahlar 570

Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin Risalesi 573

Risalenin Alfabetik Sırayla Özeti 581

Feyz-i Kâşânî'nin Mişvak Risalesinin Özeti 585

Alfabetik Sırayla Sülûkün Dört Yüz Istılahının Manası 587

Kaynaklar 611

İçindekiler 623